Արցախի պետական համալսարանի

ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

Арцахского государственного университета

Artsakh State University's

PROCEEDINGS

ՊՐԱԿ ТОМ VOLUME

1/2017

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ SOCIAL SCIENCES

Ստեփանակերտ Степанакерт Stepanakert

Հրատարակվում է 1998թ. Պարբերականությունը՝ տարեկան մեկ անգամ

Издается с 1998г. Периодичность - ежегодно

Issued since 1998. Frequency – annual

Խմբագրական խորհրդի նախագահ՝ տ.գ.թ.Մ.Մ.Մինասյան
Председатель редакционного совета: к.э.н. М.М.Минасян
Chairman of the Editorial Board: Ph.D. in Economics M.M. Minasyan

Գլխավոր խմբագիր՝ պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյան
Главный редактор: д.и.н. В.М. Аванесян
Editor-in-chief Doctor of History, Professor V. Avanesyan
Խմբագրական կոլեգիա
Редакционная коллегия
Editorial board

1. Ասրյան Ս.Ա., ԼՂՀ ԿԳՍ նախարար – Асрян С.А. Министр образования, науки и спорта НКР - Slava Asryan, Minister of Education, Science and Sport, NKR

2. Արզումանյան Լ.Ս., բ.գ. դ. ՀՀ ԲՈՀ-ի նախագահ - Арзуманян Л.С., д.ф.н., председатель ВАК Армении - Lilit Arzumanyan, Doctor of Philology, Chief of the Higher Attestation Commission of Armenia

3. Սուվարյան Յու.Մ., տ.գ.դ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս –Суварян Ю. М., д.э.н., академик НАН РА - Yuri Suvaryan, Doctor of Economics, Academician of NAS RA

4. Ղազինյան Գ.Ս., ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս – Газинян Г.С., д.ю.н., профессор, академик НАН РА - G.S. Ghazinyan. Doctor of Law, Professor, Academician of NAS RA.

5. Ասրյան Շ.Շ., տ.գ.թ.- Асрян Ш.Ш., к.э.н. – Shushan Asryan, Ph.D. in Economics

6. Բալայան Վ.Ռ., պ.գ.դ., -Балаян В. Р., д.и.н. - Vahram Balayan, Doctor of History

7. Ղազարյան Հ.Ս., բ.գ.թ. – Газарян А.С., к.ф.н. – Hasmik Ghazaryan, Doctor of Philology

8. Ենգոյան Ա.Փ., ք.գ.դ.- Енгоян А.П., д.п.н. - Ashot Engoyan, Doctor of Political science

9. Հարությունյան Վ.Ն. բ.գ.դ., Арутюнян В.Н ., д.филол.н. – Harutyunyan V.N., Doctor of Philology

10.Խանյան Ս.Ա., բ.գ.դ.- Ханян С.А. д.ф.н. - Socrat Khanyan, Doctor of Philology

11.Կարապետյան Ի.Կ., մ.գ.դ., պրոֆեսոր /անգլերեն լեզու մասնագիտությամբ/- Карапетян И.К., д.п.н., профессор - Igor Karapetyan, Doctor of Pedagogics, Professor.

12.Կարապետյան Վ.Ս., հոգեբ.գ.դ., պրոֆեսոր –Карапетян В.С., д.п.н.- Vladimir Karapetyan, Doctor of Psychology

13.Հայրապետյան Է.Ա., մ.գ.թ. /անգլերեն լեզու մասնագիտությամբ/- Айрапетян Э.А., к.п.н.- Eleonora Hayrapetyan, Ph. D. in Pedagogics

14.Հարությունյան Գ.Հ., մ.գ.դ.– Арутюнян Г.Г., д.п.н. - Gregory Haroutyunyan, Doctor of Pedagogics

15.Հովհաննիսյան Լ.Ճ., բ.գ.դ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ – Ованнисян Л.Ш., д.ф.н., член-корреспондент НАН Армении - Lavrent Hovhannisyan, Doctor of Philology, Corresponding Member of the Armenian National Academy of Sciences

16.Մանասյան Ա.Ս., փ.գ.դ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ – Манасян А. С., д.ф.н., член-корреспондент НАН Армении - Alexander Manasyan, Doctor of Philosophy, Corresponding Member of the Armenian Natioanl Academy of Sciences

17.Մարգարյան Գ.Գ. կ.գ.թ., /գիտ.քարտուղար/–Маргарян Г. Г., к.б.н., ученый секретарь - Gayane Margaryan, Ph. D. in Biology, Scientific Secretary

18.Մուսայելյան Հ.Գ., բ.գ.դ., պրոֆեսոր – Мусаелян О. Г., д.ф.н., профессор - Hovik Musaelyan, Doctor of Philology, Professor.

19.Յարամիշյան Վ.Բ., հոգեբ.գ.թ. - Ярамишян В.Б. –к.псих.н. - Yaramishyan V.B., Ph. D. İn Psycology.

УДК 94(044:32) Всеобщая история

ОТНОШЕНИЕ ФРАНЦУЗСКОГО ПАРЛАМЕНТА К БЛИЖНЕВОСТОЧНОЙ ПОЛИТИКЕ НАПОЛЕОНА III (ПРОДОЛЖЕНИЕ СИРИЙСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ)

Валерий АВАНЕСЯН

Ключевые слова: *Тронная речь императора, административное устройство Горного Ливана, итальянская политика императора, продление оккупации, отзыв французских войск, международная конвенция, ответный адрес, петиция.*

Key words*: throne speech of the emperor, administrative structure of Mountain Lebanon, Italian policy of the emperor, prolongation of occupation, withdrawal of French troops, international convention, reciprocal address, petition*

Բանալի բառեր: *Կայսրի գահական ճառը, Լեռնային Լիբանանի վարչական կարգը, կայսրի իտալական քաղաքականությունը,օկուպացիայի երկարաձգումը, ֆրանսիական զորքերի հետ կանչը, միջազգային կոնվենցիան, պատասխան հասցեն, պետիցիա*

THE ATTITUDE OF THE FRENCH PARLIAMENT TO MIDDLE EASTERN POLICY OF NAPOLEON III (CONTINUATION OF THE SYRIAN EXPEDITION)

V. AVANESYAN

The article analyzes the speeches of senators and deputies of the Legislative Corps in connection with the approaching terms of withdrawal of French troops in Syria. According to the Convention of September 5,1861, it is generally agreed that this should not be done, because the administrative structure of Mountain Lebanon has not yet been determined.

The position of the British and Turkish circles, which oppose the French slab in the region of Lebanon, is criticized.

At the same time, the parliamentary practice of decision-making, in particular, in response to the throne speech of the emperor, the deputies of both chambers take the reciprocal address with the approval of the policy of the emperor on a specific issue.

ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ ՆԱՊՈԼԵՈՆ III ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ ՆԿԱՏՄԱՄԲ (ՍԻՐԻԱԿԱՆ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ)

Վ. ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

Հոդվածում քննարկվում են Օրենսդրի կորպուսի սենատորների և պատգամավորների ելույթները կապված Սիրիայից ֆրանսիական զորքերի հետ կանչման ժամկետի լրացման հետ: Համաձայն 1861թ. սեպտեմբերի 5-ի կոնվենցիայի, ընդհանուր կարծիքի համաձայն, դա պետք չէր անել, որովհետև Լեռնային Լիբանանի վարչակարգը դեռևս որոշված չէր:

Քննադատության է ենթարկվում անգլիական և թուրքական շրջանների քաղաքականությունը, որը հակասում էր Լիբանանի նկատմամբ ֆրանսիական քաղաքականությանը:

Դրա հետ մեկտեղ, քննարկվում է նաև որոշումների ընդունման խորհրդարանական պրակտիկան , մասնավորապես ի պատասխան կայսրի գահական ճառը, երկու պալատների պատգամավորները ընդունում են պատասխան հասցե՛ կայսրի կոնկրետ քննարկվող պրոբլեմի հավանությամբ:

В статье анализируются выступления сенаторов и депутатов Законодательного корпуса в связи с приближающимися сроками отзыва французских войск из Сирии. Согласно Конвенции от 5 сентября 1861г., по общему мнению, этого не следует делать, потому что административное устройство Горного Ливана еще не определено.

Подвергается критике позиция английских и турецких кругов, которые противодействуют французской политике в районе Ливана.

Вместе с тем, рассматривается парламентская практика принятия решений, в частности, в ответ на тронную речь императора, депутаты обеих палат принимают ответный адрес с одобрением политики императора по конкретной проблеме.

Перед началом сессий Законодательного корпуса и Сената французская дипломатия считала своей главной задачей ускорение работы комиссии по выработке нового проекта соглашения по административному устройству Горного Ливана. Причем этого нужно было добиться до вывода французских войск.

В тронной речи императора при открытии сессии Законодательного корпуса и Сената относительно сирийских событий было сказано: «Во имя гуманизма наши войска были посланы в Сирию для защиты христиан от слепого фанатизма» [1].

Во время общего обсуждения сирийской политики выступили два представителя католической партии. Как известно, итальянская кампания[2] настроила против Наполеона III депутатов-католиков. Предпринимая сирийскую экспедицию, император стремился вновь привлечь симпатии католиков к своему режиму. Ведь речь шла о защите жизни христиан в Османской империи. Поддержал сирийскую экспедицию сенатор маркиз Рошежакелен, один из активных противников итальянской политики императора, сторонник территориальной целостности Папской области и защиты светской власти Папы. Он воздал должное действиям правительства и храбрости французских солдат и морских сил. Антианглийский тон также прозвучал в выступлении сенатора: «Наши соседи (Великобритания — *В.А.)* несправедливо беспокоятся о миссии, которую мы выполняем так благородно и бескорыстно». Другой представитель католиков, маркиз де Габриак, также выразил свою озабоченность тем, что в представленном Адресе нет «четкого и ясного требования о продолжении пребывания французских экспедиционных сил как в Риме, так и в Сирии. Де Габриак подчеркнул: «Я убежден, что продолжение входит в намерения империи, но я пожелал бы, чтобы просьба об этом была сформулирована Сенатом в выражениях менее расплывчатых»[3].

Антианглийские выпады католиков пытался пресечь принц Наполеон. Он также выразил мысль, которую, безусловно, разделял и сам император: «Стране следовало знать, что если мы желаем этого альянса, то потому, что только с ней (Великобританией. — *В.А.)* мы сможем сделать крупные и благородные дела»[4]. Вообще, отметим одно характерное обстоятельство. Как в Сенате, так и в Законодательном корпусе антианглийские настроения были широко представлены во всех политических направлениях, в том числе и в среде бонапартистов. Но комиссары правительства, зная мнение Наполеона III по этому вопросу, всегда смягчали выпады депутатов и сенаторов.

Девятый параграф сенатского Адреса был посвящен сирийской проблеме. Он выглядел следующим образом: «В Сирии вы подняли шпагу Франции за христианское население и против мусульманского фанатизма. Избиение наших католических братьев было предотвращено с помощью нашего флага»[5]. С защитой данного параграфа выступил сенатор Юбер-Делиль. Признавая ведущую роль Франции в деле защиты жизни христиан, сенатор «сожалел о слабости и беспечности Оттоманской империи». Высшие чиновники стали соучастниками «варварских банд», которые убивали стариков, женщин и детей. Поэтому, учитывая эти обстоятельства, т. е. «слабость», «беспечность» турецкой империи, сенатор удивляется тому, что в этой ситуации требуют отзыва французских войск. Главная мысль сенатора была выражена в следующих словах: «Франция не может так рано покинуть Сирию..., и ей следует отозвать свои войска только тогда, когда наши единоверцы будут избавлены от опасностей... Державы должны договориться по поводу продолжения оккупации»[6]. Юбер-Делиль также сожалел о том, что тревожные события в Ливане не нашли такого же «чувства гуманности и сострадания» в парламентах и прессе европейских стран. Более того, Францию представляли как державу, которая намеревалась «утолить свои ненасытные амбиции». По мнению оратора, *у* французского правительства не было подобных амбициозных проектов и, исходя из этого, Франции не следовало обращать внимание на подобные выпады, а надо было довести до логического завершения «благородную цель» — защиту христиан Леванта.

---

[1] Moniteur. 4 février 1860. Тронная речь при открытии сессий Законодательного корпуса и Сената.

[2] Речь идет о соглашении (20 июля 1858г.) между Наполеоном III и Кавуром (первый министр Сардинского королевства) в Пломбьере по которому Франция вместе с Италией вступила в войну против Австрии, что, в свою очередь, поставило под угрозу власть Папы см.: История дипломатии. М. 2009, с. 519-522.

[3] Moniteur. 1 mars 1861. La session du Sénat. 28 février 1861. Выступление де Габриака.

[4] Moniteur. 2 mars 1861. La session du Sénat. 1 mars 1861. Выступление принца Наполеона.

[5] Moniteur. 6 mars 1861. La session du Sénat. 5 mars 1861. Обсуждение адреса по параграфам, § 9.

[6] Moniteur. 6 mars 1861. La session du Sénat. 5 mars 1861. Выступление Юбера-Делиля.

Кардинал Матье, в отличие от своего предшественника, критиковал парламент, откуда прозвучали обвинения в том, что французские войска благословили и позволили маронитам осуществлять кровавые акты возмездия», и на этом основании потребовали прекращения оккупации, даже несмотря на то что Флаоль, французский посол в Лондоне, поставил под сомнение достоверность этой информации. После долгих объяснений девятый параграф, касающийся Сирийской экспедиции, был поставлен на голосование и принят. Но согласие сенаторов явно подразумевало их желание продлить французскую оккупацию под эгидой европейского мандата. Как показали общая дискуссия и выступления по конкретному параграфу, эта мысль была у сенаторов доминирующей. Верхняя палата и исполнительная власть, по сути, были едины в этом вопросе.

Такие же тенденции проявились и в Законодательном корпусе, где 11 марта 1861 г. началась общая дискуссия по поводу ответного адреса. Относительно Сирийской экспедиции в нем было сказано: «В Сирии мы взяли на себя инициативу гуманного акта и совершаем его в силу европейского мандата. Мы надеемся, что этот мандат будет сохранен. Мы сможем следовать нашей цели, и миссия, священная и бескорыстная,... будет выполнена». Кенигсуортер, представитель парламентского большинства, назвал сирийские дела очень серьезными по двум причинам. С одной стороны, речь идет о том, чтобы положить «навсегда» конец «омерзительным зверствам», которые «оплакивала» вся Европа. С другой — очень важно, чтобы мусульманский фанатизм, который проявился в Индии, Тунисе, Марокко, получил достойный отпор, которого он заслуживал. Депутат признал неоспоримые выгоды англо-французского союза для всеобщего мира. Однако он отметил, что в течение девяти лет английская пресса, депутаты парламента атаковали французского императора, нацию и политических деятелей. Безусловно, Англии не следовало идти этим гибельным путем. Комиссия по выработке ответного адреса должна была учесть эти обстоятельства и составить параграф, касающийся сирийской экспедиции, в более энергичных выражениях. Депутат Сегюр Ламуаньен полагал, что Англия считала необходимым бороться против Франции на Востоке, в Италии и везде, где последняя имеет интересы. Это соперничество проявилось даже во время атаки на Севастополь. По мнению оратора, три крупных вопроса беспокоили Францию на Востоке: Сирия, строительство Суэцкого канала и возвращение Болгарии к римской церкви. «В Сирии произошли страшные зверства, подстрекаемые и управляемые турецким правительством, использовавшим своих солдат и друзов. Когда всю Европу взволновали эти события, император французов был готов послать армию, чтобы остановить кровопролитие христиан. Англия выступила против, и лишь под давлением европейского общественного мнения она согласилось на отправку французских войск. Но и в Сирии Англия чинила препятствия экспедиционному корпусу с помощью Фуад- паши, турецкого комиссара, известного врага Франции».

Барош, комиссар правительства, желая конкретизировать франко-английские отношения, отметил: «Мы союзники Англии, но независимые союзники, которые понимают, какие цели преследует наш союз, и нет необходимости ради него многим жертвовать» [1].

Во время обсуждения Сирийской проблемы в Законодательном корпусе в Министерстве иностранных дел Франции состоялась конференция представителей пяти европейских держав и Турции, которая завершилась 19 марта 1861 г. подписанием международной конвенции по вопросу продления оккупации еще на три месяца, т. е. до 5 июня 1861 *г*[2]. Два дня спустя после этого события началось обсуждение параграфа (§ 20) относительно Сирии. Группой депутатов была представлена поправка следующего содержания: «Верная своим традициям, Франция взяла на себя инициативу защиты христиан на Востоке; мы отказываемся мириться с мыслью, что существует христианская нация, имеющая целью противодействовать священной и бескорыстной миссии, которую совершают в Сирии наши солдаты от имени всей Европы» [3]. Поправка была явно направлена против английской политики в Сирии. С ее обоснованием выступил депутат Гийомен. Он подчеркнул, что в отличие от параграфа ответного адреса относительно Сирии, составленного комиссией Законодательного корпуса, данная поправка более живо передавала отношение Франции к сирийскому делу.

Вопросы французского влияния в Сирии и условия жизни христиан в Ливане возникли не за один день. Они уходили корнями в историю. Христиане Ливана всегда смотрели на Францию как на

[1] Moniteur. 13 mars 1861. La session du Corps législatif. 12 mars 1861. Выступление Бароша.
[2] Moniteur. 20 mars 1861.
[3] Moniteur. 21 mars 1861. La session du Corps législatif. 20 mars 1861 (поправка к § 20).

свою защитницу. Гийомен полагал, что речь на данном этапе не шла о свободе этих народов, а лишь об их защите. Поэтому и появилась необходимость этой поправки.

Ножан Сен-Лоран, также представитель парламентского большинства, полностью поддержал параграф ответного адреса. Правда, его личным пожеланием был отзыв французских войск лишь тогда, когда их миссия будет завершена. Ножан Сен-Лоран полагал, что «английское недоверие» лучше всего было отражено в редакции адреса, а в представленной поправке стиль «не соответствовал политическому языку», который должен отличаться прямотой и ясностью. В результате оратор определил французскую политику в этом вопросе как умеренную и выразил удивление, что многие депутаты приняли эту умеренность за слабость. «Наоборот, — утверждал он, — Франция придерживалась «полезной осторожности». Политика и сильна тем, что в сложных случаях ее проводят за пределами границ».

Сен-Лорана удивляла позиция Турции. Он подчеркивал: «К Турции у нас нет доверия... Везде, где происходили зверства, были замешаны турецкие власти»[1]. Зато оратор был доволен позицией русского кабинета и, в частности, циркуляром Горчакова от 20 января[2]. По роду своей деятельности Сен-Лоран консультировал путешественников, военных, публицистов, и все они в один голос утверждали, что безопасность христиан в Ливане не была обеспечена. В итоге депутат подчеркнул: «Франция, преданная своим традициям, приняла на себя «славную инициативу» на сирийской земле для того, чтобы обеспечить безопасность христианских народов Ливана. В особенности ей следовало защитить маронитский крест под сенью французского знамени. Франция достойна такой миссии, а параграф относительно Сирии отвечал этим тенденциям»[3].

Генерал Лебретон выступил в поддержку поправки, отметив при этом, что присутствие французских войск в Ливане остановило резню, способствовало восстановлению власти закона, обеспечило безопасность угнетенных и наказание угнетателей.

Барош, комиссар правительства, отвечая депутатам, отметил, что между представленной поправкой и параграфом ответного адреса нет «больших разногласий». Обе редакции едины в том, что Франция поддержала исконный патронаж в пользу христиан Востока, что действие правительства в 1860 г. резко отличалось от действий 1840 г. Законодательный корпус в целом одобрил политику правительства. Следовательно, различие касалось лишь редакции. Барош обратил внимание депутатов на обстоятельство, которое не прозвучало во время обсуждения. Смешанная комиссия, которая, по его мнению, работала с усердием и преданностью, могла бы воспользоваться тремя месяцами для выработки соглашения по административному устройству Горного Ливана. Тогда Франция реализовала бы взятый на себя мандат. Когда наступит 5 июня, Европа разработает дальнейшую политику. Комиссар полагал, что французское правительство следовало намеченной программе, и поправка лишь подталкивала его к этому. Кроме того, Барош считал, что депутатам Законодательного корпуса не следовало «атаковать прямо или косвенно нацию» (английскую. — *В.А.)* на следующий же день после подписания международной конвенции относительно продления французской оккупации Сирии. Исходя из всего этого, комиссар правительства отдал предпочтение параграфу ответного адреса[4]. Его объяснения удовлетворили депутатов. После этого редакция адреса была поставлена на голосование и принята.

Таким образом, озабоченность депутатов и сенаторов сирийскими событиями нашла отражение в принятых обеими палатами адресах в ответ на тронную речь императора. Но проблема этим не ограничилась. Сенаторы решили воспользоваться еще одним конституционным правом — обсуждением петиции, которая собрала 16 тыс. подписей. Механизм действия петиции следующий. Создается сенатская комиссия для рассмотрения определенного вопроса и назначается докладчик, который от имени комиссии предлагает направить ее в соответствующее министерство. В данном случае речь, разумеется, шла о сирийской проблеме. Дополнительный фон обсуждению петиции придали публикации в «Moniteur» о различных сторонах сирийской проблемы Во-первых, это письмо, адресованное католическими епископами Ливана членам международной комиссии в Сирии

[1] Moniteur. 21 mars 1861 г. La session du Corps législatif. 20 mars 1861. Выступление Ножан Сен-Лорана.
[2] Уже говорилось о том, что позиции Франции и России в этом вопросе были сходны.
[3] Moniteur. 21 mars 1861. La session du Corps législatif. 20 mars 1861. Выступление Ножан Сен-Лорана.
[4] Moniteur. 21 mars 1861. La session du Corps législatif. 20 mars 1861. Выступление Бароша..

в ответ на обвинения против них в английском парламенте и в английской прессе. Его суть заключалась в следующем: Фуад-паша по прибытии в Ливан вызвал к себе 6 христианских епископов, которые смогли бы назвать «известных порядочных христиан», а те, в свою очередь, должны были назвать «особенно отличившихся преступников» во время кровавых событий. Вначале епископы отказались это делать, но настойчивость Фуад-паши взяла верх, и они указали имена 16 христиан, которые составили список, включающий 4.600 человек — друзов, мусульман, мютюэлей — жителей Ливана, Анти-Ливана и Орана. Вышеназванная цифра была выделена из 30 тыс. принимавших участие в погромах, а не из 8 тыс., которую опубликовала «Независимая Бельгия». Фуад-паша, получив список, вновь вызвал к себе епископов и отметил, что список очень большой и следовало бы ограничить его «самыми виновными». Епископы отказались вмешиваться в это дело, и тогда Фуад-паша вновь обратился к 16 христианам, и они сократили список обвиняемых до 1200 человек.[1]

Во-вторых, в газете говорилось о нехватке денег и вообще о финансовых затруднениях в Сирии. В этой связи Фуад-паша направил муфтия в Константинополь с просьбой прислать жалованье для войск, хотя у него не было уверенности, что оно будет выплачено[2]. Наконец «Moniteur» продолжил публикацию имен лиц, которые предложили денежную помощь пострадавшим в результате погромов в Ливане[3]. Таким образом, сирийская тема не сошла со страниц официальной газеты. А в мае-июне вновь началось бурное обсуждение этой проблемы в обеих палатах парламента. Это объясняется двумя причинами: выводом французских войск из Сирии и медленным продвижением в решении административного устройства Горного Ливана.

14 мая 1861 г. в Сенате началось обсуждение петиций. Доклад от имени комиссии сделал вице-президент Сената де Руайе. Такой высокий ранг докладчика говорил о значимости обсуждаемой проблемы. Однако нам представляется нецелесообразным подробно анализировать его доклад, поскольку выступавшие после него сенаторы будут неоднократно апеллировать к идеям доклада и цифрам, в нем приведенным. Итак, проанализируем выступления сенаторов. Первым должен был выступить маркиз Габриак, который намеревался предложить отправку петиций в министерство иностранных дел для рассмотрения и принятия решений по данному вопросу. Но Габриак заболел, и слово было предоставлено сенатору Рошежакелену.[4] Тот отметил, что вместе с Габриаком он считал отзыв французских войск из Сирии преждевременным. Сенатор не согласился со многими положениями доклада де Руайе и, в частности, с его заключением[5]. Рошежакелен отметил, что Франция никогда не была безразлична к проблемам, которые касались Леванта, национального влияния и вопросов гуманизма. Речь шла не только о 15—16 тыс. петиций, которые были представлены на рассмотрение сенатской комиссии, но и о тех 4 млн. человек, которые оказали денежную помощь пострадавшим в результате беспорядков в Сирии. Император Франции первый подал пример в этом деле. Оратор подчеркнул, что сенаторы должны быть довольны тем, что все партии согласны в этом в высшей степени «христианском» национальном вопросе. Рошежакелен довел до сведения сенаторов, что комиссия не была едина в своих предложениях и разделилась на большинство, которое предлагало перейти к повестке дня, и меньшинство, предложившее отправить петиции в Министерство иностранных дел. Сенатор полагал, что петиции, прежде всего, выражали общественное мнение, которое защищало, как и император, национальные интересы Франции. Поэтому их не надо было направлять в Министерство иностранных дел. Рошежакелен не согласился с мнением докладчика о том, что у Франции нет абсолютного права на защиту христиан Леванта и, в частности, маронитов Ливана. Он считал, что у Франции этого права не отнимали и оно существует до «настоящего времени». Оратор критиковал доклад за то, что там были приведены неполные цифры относительно количества населения по конфессиям и этническому составу. По докладу, христиан всех обрядов было 200 тыс., друзов — 28 тыс., мусульман и метюали (секта Али) — 17 тыс. Таким образом, получалось, что 45 тыс. мусульман противостояли 200 тыс. христиан. По мнению Рошежакелена, цифры не соответствовали действительности, и самые угрожаемые области находились не в Горном Ливане, а в местностях, где

[1] Moniteur. 28 mars 1861.
[2] Moniteur. 4 avril 1861.
[3] Moniteur. 6 avril 1861: 41 список, сумма 15 тыс.фр. 873 сантима.
[4] О намерениях Габриака Рошежакелен поведал в своем выступлении. См.: Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление Рошежакелена.
[5] В заключение предлагалось перейти к повестке дня.

обосновалось смешанное население. Оратор привел другие цифры: 300 тыс. христиан, 50 тыс. друзов, 20 тыс. — метюали, а мусульман 1,5 млн.

В заключение сенатор-католик подчеркнул, что нужно сделать все, чтобы защитить христиан, тем более, что 50 тыс. уже заплатили жизнью за религию, 100 тыс. собрались на побережье в ожидании кораблей, которые должны увезти их в Грецию, Египет или Алжир. Честь Франции, как в этом вопросе, так и в других, должна быть превыше всего [1].

Сенатор де Солеи высоко оценил выступление Рошежакелена. Оратор выделил важное обстоятельство, согласно которому суждения, отраженные в докладе, отличались, по его мнению, «осторожностью и сдержанностью». На данном этапе обсуждений, когда еще не выступил представитель правительства, он был бы против перехода к повестке дня. Критикуя доклад, он подчеркнул, что объявление Порты о защите жизни христиан было недостаточным. Пусть Франция твердо и во всеуслышание объявит, что она выполнит взятые на себя обязательства и возлагает на себя ответственность за будущие события, тогда сенатор проголосует за повестку дня двумя руками. Основная часть выступления де Солеи была посвящена нравам и обычаям Сирии, которую сенатор «неоднократно объезжал и серьезно изучал». Естественно, он мог говорить об этом со знанием дела. Согласно его наблюдениям, Сирия — это прежде всего многонациональное государство, где существует кровная месть. Сенатор взялся доказать своим коллегам, что турки не хотели и не могли защитить жизнь христиан Сирии. При этом он не упрекал лично султана, а возложил вину на турецких чиновников. Имея много друзей как среди мусульман, так и христиан, он был в курсе событий, которые происходили в 1860 г. В завершающей части выступления, к удивлению многих коллег, де Солеи предложил перейти к повестке дня, хотя в начале своего выступления предложил обратное [2].

Кардинал Донне выразил удовлетворение тем, что в разделенном французском обществе появилось полное согласие по обсуждавшемуся вопросу. Он отметил: «...голос щедрости и справедливости ставится выше партийных пристрастий и противоположных мнений» [3]. Заключение доклада Донне назвал «неожиданным». По его мнению, Франция всегда должна была быть внимательной к тому, что может произойти в Дамаске, Бейруте и Ливане. Это долг Франции во имя «гуманизма, естественного и божественного права», которые выше международных трактатов и вопросов влияния. Опираясь на петицию, кардинал заметил, что дата 5 июня 1861 г., т. е. время отзыва экспедиционного корпуса, должна страшить всех тех, кто знает Восток, потому что совпадает с мусульманским праздником, во время которого обычно происходит взрыв фанатизма. В заключение кардинал Донне подчеркнул, что «гуманный и религиозный характер вопроса и уверенность в том, что осталось сделать больше того, что уже сделано, обязывает его, в соответствии с убеждением, выступить против перехода к повестке дня и адресовать петиции министру иностранных дел» [4].

Члены комиссии Сената для выработки заключения по петициям разделились на большинство и меньшинство. Для того, чтобы разъяснить позицию этой группы, слово было предоставлено поочередно сенаторам Монтлавилю, Дюпену, Гуло де Сен-Жермену. Барон Монтлавиль отметил, что он понимает адресование петиций министру иностранных дел как выражение «энергичной и глубокой симпатии» в отношении христиан Востока, как свидетельство благодарности и доверия в отношении императора за все то, что он сделал в интересах этого «великого и священного дела». По мнению Монтлавиля, в случае отъезда французских войск избиения христиан продолжатся. Но ответственность за эти преступления ляжет не на Францию, а на державы, которые парализовали действия Франции в выполнении ее миссии[5]. Барон Дюпен упрекнул Сенат в том, что имея в основе петиций «самые святые мотивы» и подписи известных писателей (Сен-Марк Жирарден — член Французской академии), деятелей религии (архиепископ Авиньонский) и милосердия (аббат де Лавижери — профессор университета, директор благотворительного учреждения)[6], Сенат «осмеливается предлагать повестку дня». Восторг сенатора вызвало огромное количество подписей под петициями и то, что среди христианских правителей только император выступил в поддержку христиан Сирии. Дюпен

[1] Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление Рошежакелена.
[2] Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление де Солеи.
[3] Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление Донне.
[4] Там же.
[5] Moniteur 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление Монтлавиля.
[6] Должности приведены в выступлении Дюпена.

сформулировал пожелание императору следующим образом: «Следуйте избранному пути в Сирии так, как вы начали — гуманно, решительно, героически, продолжайте вашу восточную славу, ее вторую утреннюю зарю»[1]. Обращаясь к своим коллегам, сенатор с пафосом отметил, что «великий восточный вопрос не завершен в Сирии, и именно с настоящего времени эта проблема приоткроет самую крупную и самую ужасную из своих фаз»[2]. Сенатор весьма положительно оценил благородный поступок Абдель Кадара, который создал отряд в количестве 120 человек за счет собственных ресурсов и послал его на помощь христианам против «фанатизма своих единоверцев».

Маркиз Кастельбажак, посол Франции в России до разрыва дипломатических отношений между странами накануне Крымской войны, знавший о восточных проблемах не понаслышке, знакомый также с английской политикой, начал свое выступление с рассказа об инциденте, который произошел в английском парламенте. По мнению сенатора, он мог повлиять и на решение французского парламента. Лорд Рэдклифф направил запрос правительству с тем, чтобы оно потребовало от Франции прекращения оккупации после 5 июня. Кастельбажак подчеркнул, что все документы, представленные парламенту Англии его же агентами, говорили не только о сговоре турецких властей в совершении ужасных преступлений, но и о слабости оттоманского правительства. Сенатора удивляла позиция английского кабинета «перед страшной перспективой угрожающего истребления целого народа. Ему было предложено противодействовать любому продолжению французской оккупации, которая являлась единственной гарантией существования 500 тыс. христиан». Ведь европейская оккупация в фактическом и правовом отношении — результат соглашения между державами, включая Англию. И если ей желали придать политический характер, то это было следствием всеобщей политики в пользу «великих цивилизаторских принципов справедливости, гуманности и милосердия».

Кастельбажак полагал, что перед этой антигуманной и антихристианской акцией в английском парламенте все «осторожные и совестливые политические ходы» французского парламента должны исчезнуть. Поэтому следовало более чем когда-либо настаивать на том, чтобы петиции были отосланы в Министерство иностранных дел. Сенатор отметил, что не может быть даже намека на недоверие, но долг Сената — показать Франции, Европе и, в частности, английскому народу, что французский парламент поддерживает и поощряет чувство справедливости, гуманизма и лояльность вне всякого политического интереса. «Единственное предложение, свидетельствующее о нашем интересе, — подчеркнул Кастельбажак, — это поддержка петиций, которые нужно отослать правительству, пользующемуся нашим полным доверием». Кастельбажак считал, что это решение Сената придаст правительству дополнительную силу в таком «справедливом и популярном деле»[3].

Сенатор Сегюр д'Агюссо попытался подвести Сенат к согласию, предложив следующее решение со своими мотивами. Сторонники переадресования петиций в Министерство иностранных дел, с одной стороны, испытывали неудовольствие от перехода к повестке дня, который, по их мнению, означал пренебрежение или безразличие к объекту петиции. С другой стороны, они полностью доверяли правительству и политике императора. Сторонники перехода к повестке дня считали, что этого требует заключение сенатской комиссии. Вместе с тем, они полагали, что переадресование петиций в правительство может поставить под сомнение доверие к императору. Поэтому, считал сенатор, если нет разногласий в вопросе отношения к правительству и императору, почему бы сенаторам не проголосовать единогласно за отправку петиций в правительство. Сегюр д'Агюссо восхищался политикой императора и его министра иностранных дел в этом вопросе. Однако он понимал, что Наполеон III вынужден покинуть эту «несчастную страну», и уступал в этом случае конвенции, которую он хотел и должен был выполнять лояльно.

15 мая Сессия сената продолжала обсуждение данного вопроса. Слово попросил Дюруфле, президент комиссии по изучению петиций и представитель ее большинства. В его намерение входила защита заключения комиссии, т. е. переход к повестке дня. Дюруфле отметил, что члены комиссии были едины по двум основным вопросам: в оценке сирийских убийств и в необходимости принять меры для защиты христиан Сирии и для того, чтобы избежать повторения этих «ужасных убийств». Относительно дальнейшей судьбы петиций мнения разделились. Часть членов комиссии, а именно меньшинство, по мнению ее президента, «присвоив себе исключительное право руководствоваться

[1] Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление Дюпена.
[2] Там же.
[3] Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861.Выступление Кастельбажака.

благородными, национальными и гуманными чувствами», высказалась за отправку их в Министерство иностранных дел, в то время как другая, большая часть, склонялась в пользу принятия повестки дня. «Парламенты государств, — продолжал Дюруфле, — воздерживаются от принятия какого-либо решения с помощью голосования во всех случаях, когда вопрос находится в стадии дипломатического обсуждения». В этом случае большинство опиралось на примеры из практики как французского парламента, так и традиции английского парламента. Поэтому парламент как обсуждающий орган должен приостановить свою деятельность, пока идут переговоры по данной проблеме. Далее сенатор пояснял, что петиция представлена несвоевременно, так как ее подача совпала с переговорами. В заключение Дюруфле подчеркнул, что в данной ситуации отослать петиции в Министерство иностранных дел - значит вступать в противоречие со всеми правилами и парламентскими традициями [1].

Тем не менее, после такого выступления Дюпен не отказался от своего предложения. Тогда Дюруфле, принимая во внимание замечание Кастельбажака по поводу инцидента в английском парламенте, отметил, что там были сделаны два запроса в палаты лордов (лорд Рэдклифф) и общин (Фергюсон). Но после получения разъяснения от членов правительства и следуя парламентскому обычаю, предложения были отозваны. То же самое предложил сенаторам Дюруфле. Рошежакелен не согласился с этим, а член меньшинства Гуло де Сен-Жермен отметил, что по делу, где чувство гуманизма тесно связанно с религиозным чувством, надо исключить двусмысленность в резолюциях Сената. Переход к повестке дня, по мнению сенатора, был бы естественным в том случае, если бы обе задачи, которые намеревалось решить правительство, предпринимая сирийскую экспедицию (наказание виновных и регламентация будущего устройства), были решены.

Затем слово было предоставлено Билло. Министр выделил сирийский вопрос как приоритетный. Эта проблема глубоко взволновала страну — и ее правительство, и граждан, хотя не все рассматривали ее одинаково. Как отметил Билло, право защиты, традиционно осуществляемое Францией в пользу христиан Востока, стало для некоторых газет поводом для «напыщенных речей» в честь бывших французских королей и контрудара в отношении нынешнего правительства. Различие мнений между Францией и союзными державами стало также объектом несправедливых обвинений, «коварных инсинуаций». Поэтому, по мнению министра, следовало бы восстановить истинный ход событий и представить его Сенату и стране.

Билло изложил события, которые произошли с июня 1860 г. Как только первые новости достигли Франции, император, имея в виду «традиционную защиту, о которой он не забывал и от которой не отказался», потребовал от Порты через своего посла принятия необходимых мер для быстрого подавления преступлений, которые охватили Горный Ливан. Депеша, написанная по его приказу министром иностранных дел, подразумевала привилегию Франции в защите этих «несчастных христиан». Император сразу довел до сведения Порты обязанности, которые нужно выполнять (а для суверена священным долгом являлось обеспечение безопасности и защиты людей, которыми он призван править) , и потребовал самых быстрых и энергичных действий. Почти одновременно он обратился к четырем великим державам[2], которые в нынешнем веке учредили европейский арбитраж в интересах всеобщего мира. Император не просил их прибегать к силе, так как события в Дамаске еще не были известны и «зло» не дошло до крайнего предела, но он указал на очередное несовершенство административного устройства Горного Ливана, которое было введено в 1842 и 1845 гг. Император предложил державам объединиться с ним для того, чтобы административное устройство, некогда одобренное ими, было реформировано султаном как можно раньше и чтобы этим народам были даны самые эффективные гарантии. Эти депеши были написаны 6 июля, а 7 июля по телеграфу был отдан приказ адмиралу Жейену отправиться со своими кораблями к побережью Сирии. 12 июля султан, отвечая на призыв державы, которая веками покровительствовала христианам Востока, написал императору о своем твердом решении действовать и добиться справедливости. Эту миссию султан доверил Фуад-паше. Билло определил вышеупомянутые факты «как первый период реагирования Франции».

Министр также отметил, что некоторые партии пытались превратить «старинное право протекции» в орудие борьбы против режима, но он отверг эти попытки, поскольку император в данном

[1] Moniteur. 16 mai 1861. La session du Sénat. 15 mai 1861. Выступление Дюруфле.
[2] Австрия, Англия, Пруссия, Россия

случае действовал решительно. Однако ни заступничества императора, ни «доброй воли султана» было недостаточно. Пока рекламации шли до Константинополя и принималось решение направить Фуад-пашу в Сирию, убийства продолжались. Весь Дамаск «был залит кровью». Тогда, признавая недостаточность первых мер, император почувствовал, что необходимо принимать адекватные меры, которые продиктованы ситуацией. Необходимо было применить силу, так как, по мнению Билло, «сила, хорошо управляемая, является иногда великим и необходимым инструментом цивилизации, действенным орудием против зла». Министр подчеркнул, что при применении этого крайнего средства император натолкнется на определенные трудности. Прежде всего, мог ли он направить французские войска в Сирию и объявить себя поборником справедливости для исключения эксцессов в этой несчастной стране? Билло заметил, что никто из окружения императора не советовал ему поступать таким образом. С другой стороны, в решении восточной проблемы необходимо проявлять мудрость, поскольку существует соперничество, которое нельзя игнорировать. В-третьих, к этому времени османская империя утратила свою былую мощь.

Итак, Франция предусмотрела все меры предосторожности, чтобы избежать любого предлога, способного привести к «большой катастрофе». Франция еще хранила воспоминания о сирийском кризисе 1840 г. Тогда четыре державы Европы, исключая Францию, пытались регламентировать администрацию Ливана. Билло назвал это «плачевным спектаклем», поскольку в то время эмир Бешир отвернулся от Франции и бросился в объятия Англии. Франция таким образом была исключена из европейского концепта. Французское правительство должно было учитывать эти дипломатические прецеденты и вступить в арбитраж пяти великих держав. Помимо этого, Франция была озабочена еще одним обстоятельством — каким образом оккупировать часть земель «дружественного и союзного суверена», не добившись его предварительного согласия? Можно было либо занять территорию иностранного государства с его одобрения, либо применить силу без его согласия. Второй путь был недопустим в отношении дружественного суверена, который отвечал на французские рекламации и послал своих генералов и солдат в Сирию, чтобы удовлетворить просьбу Франции. Нужно было также добиться согласия Порты на то, чтобы наряду с ее войсками на сирийскую территорию вошли бы и европейские. Надо было еще добиться общего согласия держав. Это было достигнуто конвенцией 5 сентября 1861 г.

Франция одна решала поставленные конвенцией задачи. Под ее знаменем убийства прекратились, и европейская комиссия направилась в Сирию с тройной миссией: наказать виновных, возместить ущерб пострадавшим и реформировать административное устройство. Державы надеялись, что для ее выполнения будет достаточно шести месяцев. Однако в эти сроки не уложились, поскольку, чтобы наказать виновных, надо было преодолеть значительные трудности. Что касалось организации административного устройства Горного Ливана, то в этом направлении был сделан «большой шаг». После колебаний между различными проектами организаций, представленных друг за другом, система, которую предпочитало французское правительство, должна была быть принята. Речь шла о едином христианском правителе. Министр уверенно заявил, что французские комиссары поддержат то, что считают полезным, и отбросят то, что сочтут неприемлемым.

Билло обратил внимание сенаторов на следующее обстоятельство. Когда завершался срок оккупации, определенный конвенцией 5 сентября 1861 г., полезных результатов еще не было. Для французского правительства было очевидным, что положения конвенции не будут реализованы до 5 марта. Следовательно, было естественным, разумным и необходимым продлить срок оккупации. Эта проблема была поставлена на конференции, проходившей в феврале 1862 г. в Париже. На ней французские представители четко заявили: дело не только в том, чтобы в Сирии находился французский экспедиционный корпус или объединенные войска европейских держав, но также в том, чтобы они покинули эту территорию только тогда, когда цель будет достигнута. Билло отметил, что представитель Оттоманской империи с этим не согласился. Он заявил, что империя не допустит занятия части ее территории иностранными войсками даже для восстановления порядка. Она сама способна в случае необходимости поддержать силой спокойствие в стране и требует формального соблюдения своей независимости.

Билло подчеркнул, что Франция оспаривает эти мотивы, Англия согласилась с Портой в том, что турецкая империя отныне способна предотвратить новые зверства и что миссия, доверенная войскам, должна была только приостановить кровопролитие, а не привести к оккупации Сирии. Россия

поддержала Францию, Австрия и Пруссия сделали то же самое, хотя и действовали менее решительно. При наличии двух противоположных мнений арбитраж принял компромиссное соглашение, и конвенцией от 15 марта оккупация была продлена еще на три месяца, хотя и с оговоркой, выдвинутой Портой при поддержке Англии. Турецкий представитель заметил, что его правительство согласилось на продление первоначального срока только из чистой снисходительности к союзникам. В этой ситуации Франция считала своим долгом лояльно выполнять конвенцию и вместе с тем, решилась призвать в свидетели Европу, ознакомив ее со своими опасениями, и возложить на нее огромную ответственность. Министр четко определил позицию французского правительства, отметив при этом: «...наши войска покинут Сирию, но не Франция покидает эту несчастную страну, а Европа. Когда Франция защищает одна под своим знаменем святое дело, то в этом случае она не расположена отказываться от него... Французские солдаты выполняли мандат пяти держав, поэтому не Франция, а Европа отзывает свои войска из Сирии»[1].

Дальнейшую позицию французского правительства в создавшейся ситуации Билло определил следующим образом. Транспортные корабли будут направлены в Сирию, чтобы взять на борт экспедиционный корпус, но вместе с ними отправляются военные корабли под командованием адмирала де Тино, которые будут курсировать у берегов Сирии. В случае необходимости войска могут высадиться как на побережье, так и в горных областях Ливана. Билло подчеркнул, что готовые к этому Россия и Англия также христианские государства, хотя и не католические. Подводя итог сказанному, Билло ознакомил сенаторов с депешей, отосланной правительством императора Лавалетту, послу Франции в Константинополе. Депеша датирована 3 мая 1861 г. Ее текст довели до сведения заинтересованных держав. В ней говорилось: «Император только что отдал распоряжение об эвакуации наших войск из Сирии в сроки, указанные конвенцией от 19 марта 1861 г. Сообщите об этом Порте. В соответствии с намерениями Наполеона III следует вновь привлечь внимание министров Султана на те обязанности, которые возлагаются на них после нашего отъезда»[2], французское правительство было намерено выполнять условия конвенции. Эта идея составляла первую часть депеши. Далее Билло обратил внимание сенаторов на следующее. Франция считала и по-прежнему считает, что для того, чтобы обеспечить нормальную безопасность христиан Сирии, надо было подчинить эвакуацию полному выполнению комплекса политических и административных мер, которые являлись бы необходимыми для того, чтобы «власть могла осуществлять свое содействие эффективно». Французское правительство довело до сведения Порты еще одну мысль, которая должна была в определенной мере успокоить тревогу политических деятелей: «правительство императора не потерпит, чтобы области Ливана вновь стали бы ареной новых беспорядков. Подобная возможность, если бы она имела место, подняла бы общественное мнение во всей Европе и продемонстрировала бы слабость турецкого правительства». Французское правительство считало, что прежде чем уйти из Сирии, следовало бы объявить во всеуслышание о наших опасениях и, в частности, о том, что «до административной реорганизации Ливана эвакуация будет преждевременной». С другой стороны, «настоятельно рекомендовать Порте показать, что она располагает необходимыми средствами для гарантии безопасности христиан и предупреждения повторных преступлений». Поэтому, имея в виду статьи международной конвенции, Франция не может сделать большего, и в этой связи «ее ответственность спасена». Ознакомив сенаторов с этой депешей, Билло определил политику французского правительства на будущее. Однако судьба петиций оставалась открытой, и Билло взялся за решение этого вопроса.

Министр отметил, что сенатская комиссия имела две резолюции: перейти к повестке дня или адресовать петиции в Министерство иностранных дел. Позиция правительства в этом вопросе была четкой — оно выступило против второй резолюции и довело это до сведения членов комиссии. Поэтому Билло назвал разногласия в Сенате прискорбными, тем более, что, по его мнению, для них не было «серьезных оснований», потому что петиции адресуются правительству лишь в том случае, если оно не сделало того, о чем просили петиционеры. Билло подчеркнул, что, несмотря на то, что сенаторы в своих выступлениях доверяли «мудрой политике императора» в этом вопросе, тем не менее, за пределами Сената существовало «враждебное меньшинство». Оно высказывалось следующим образом: правительство ошиблось, покинув Сирию, и поступило оно так под иностранным давлением; оно

[1] Moniteur. 16 mai 1861. La session du Sénat. 15 mai 1861. Выступление Билло.
[2] Депеша прибыла во время выступления Билло.

забыло о правах, которые ей предоставляли бывшие капитуляции. Бурбоны некогда лучше осуществляли протекцию Франции. Министр заметил, что так говорят газеты религиозного и легитимистского толка, и, несмотря на лояльность и доверие Сената к политике императора, переадресование петиций правительству будет для этих партий предлогом для клеветы. Билло выделил важную деталь: «В политике необходимо не поддаваться влиянию эмоций. Надо думать как о своих друзьях, так и о противниках и не забывать о выгоде, которую может извлечь противник из наших действий и слов, и не давать для этого повода»[1]. В итоге Билло подчеркнул, что Франция и Сенат проявляют глубокую симпатию к христианам Востока и отвращение к тем, которые их убивали. Правительство разделяет это чувство. Министр рекомендовал перейти к повестке дня, выразив тем самым «патриотическое согласие» между Сенатом и правительством императора[2], Выступление Билло оказало такое сильное воздействие на сенаторов, что лидер католиков в Сенате маркиз Рошежакелен согласился проголосовать за повестку дня и отметил при этом, что «честь Франции защищена, а религия уважаема».[3]

Сенаторы проголосовали за переход к повестке дня почти единогласно (против -2)[4].

Таким образом, анализируя выступления депутатов обеих палат французского парламенты, можно прийти к следующему выводу: Франция не отказывается от своей традиционной политики защиты христиан Востока.

ЛИТЕРАТУРА

1. Moniteur. 4 février 1860. Тронная речь при открытии сессий Законодательного корпуса и Сената.
2. Moniteur. 1 mars 1861. La session du Sénat. 28 février 1861. Выступление де Габриака.
3. Moniteur. 2 mars 1861. La session du Sénat. 1 mars 1861. Выступление принца Наполеона.
4. Moniteur. 6 mars 1861. La session du Sénat. 5 mars 1861. Обсуждение адреса по параграфам, § 9.
5. Moniteur. 6 mars 1861. La session du Sénat. 5 mars 1861. Выступление Юбера-Делиля.
6. Moniteur. 13 mars 1861. La session du Corps législatif. 12 mars 1861. Выступление Бароша.
7. Moniteur. 20 mars 1861.
8. Moniteur. 21 mars 1861. La session du Corps législatif. 20 mars 1861 (поправка к § 20).
9. Moniteur. 21 mars 1861 г. La session du Corps législatif. 20
10. mars 1861. Выступление Ножан Сен-Лорана.
11. Moniteur. 21 mars 1861. La session du Corps législatif. 20 mars 1861. Выступление Ножан Сен-Лорана.
12. Moniteur. 21 mars 1861. La session du Corps législatif. 20 mars 1861. Выступление Бароша..
13. Moniteur. 28 mars 1861.
14. Moniteur. 4 avril 1861.
15. Moniteur. 6 avril 1861: 41 список, сумма 15 тыс.фр. 873 сантимов.
16. Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление Рошежакелена.
17. Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление де Солеи.
18. Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление Донне.
19. Moniteur 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление Монтлавиля.
20. Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861. Выступление Дюпена.
21. Moniteur. 15 mai 1861. La session du Sénat. 14 mai 1861.Выступление Кастельбажака.
22. Moniteur. 16 mai 1861. La session du Sénat. 15 mai 1861. Выступление Дюруфле.

Сведения об авторе:
Валерий Аванесян – д.и.н, кафедра истории АрГУ.
Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.и.н. В. Р. Балаяном.

[1] Moniteur. 16 mai 1861. La session du Sénat. 15 mai 1861. Выступление Билло.
[2] Там же.
3Moniteur. 16 mai 1861. La session du Sénat. 15 mai 1861. Выступление Рошежакелена.
[4] Там же.

УДК 433
ББК 63 (3)

История

БРИТАНСКИЙ ПАРЛАМЕНТ И ПРОБЛЕМЫ ИМПЕРСКОЙ ОБОРОНЫ В КОНЦЕ 60 – НАЧАЛЕ 70-Х ГОДОВ XIX В.

Тамара ГЕЛЛА

Ключевые слова: *парламент, либералы, имперские интересы, «имперская оборона», переселенческие колонии, Новая Зеландия, Канада.*

Բանալի բառեր՝ *պառլամենտ, լիբերալներ, կայսերական շահերը, «կայսերական պաշտպանություն», վերաբնակեցված գաղութներ, Նոր Զելանդիա, Կանադա:*

Keywords: *parliament, liberals, imperial interests, dominions, "imperial defense", resettlement colonies, New Zealand, Canada*

ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԸ ԵՎ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 19-ՐԴ ԴԱՐԻ 60 –ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ 70- ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՍԿԶԲԻՆ

Տ.ԳԵԼԼԱ

Հոդվածը նվիրված է պառլամենտում Վ. Գլադստոնի առաջին կառավարման մարմնի կայսերական քաղաքականության հարցերի քննարկմանը, որոնք վերաբերվում են գաղութների վերաբնակեցմանը, մասնավորապես՝ «կայսերական պաշտպանության» խնդրին:

Հեղինակը, հիմնվելով արխիվային տվյալների, խորհրդարանական քննարկումների նյութերի եւ հետազոտական գրականության նյութերի վրա, առաջին հերթին ներկայացնում է կայսերական շահերի արտացոլումը Համայնքների պալատում պատգամավորական կորպուսի ներկայացուցչության, երկրորդ հերթին ներկայացնում է 19-րդ դարի 60-70-ական թվականներին Նոր Զելանդիայից եւ Կանադայից բրիտանական զորքերի դուրս բերման հարցերին վերաբերող պառլամենտական բանավեճերը:

THE BRITISH PARLIAMENT AND THE PROBLEMS OF THE IMPERIAL DEFENSE IN THE END OF THE 60TH AND BEGINNING 70TH OF THE XIX CENTURY

T.GELLA

An article is devoted to the questions of discussion in the British parliament of the imperial policy of the first cabinet of W. Gladston towards the resettlement colonies, in particular, a problem of "imperial defense". The author on the basis of archive records, materials of parliamentary debates and research literature considers, the first: the reflection of the imperial interests of the members of the House of Commons; the second: the discussions in parliament concerning the withdrawal of the English troops from New Zealand and Canada in the end of the 60-beginning 70th of the XIX century.

Статья посвящена вопросам обсуждения в парламенте имперской политики первого кабинета У. Гладстона относительно переселенческих колоний, в частности, проблеме «имперской обороны». Автор на основе архивных данных, материалов парламентских дебатов и исследовательской литературы рассматривает, во-первых, отражение имперских интересов в представительстве депутатского корпуса в палате общин; во-вторых, дискуссии в парламенте по вопросам вывода английских войск из Новой Зеландии и Канады на рубеже 60-70-х гг. XIX в.

В конце XIX в. социальная структура депутатского корпуса британского парламента претерпела существенные изменения. Английская аристократия еще сохраняла свои позиции в социальной структуре Британии. Как в коллективной монографии «История Великобритании» (1984): «Аристократы по-прежнему обладали значительной политической властью, обеспечивая парламентариями обе партии в Вестминстере. Они занимали высшие должности в империи, возглавляли местное самоуправление и служили офицерами в армии… Британская аристократия всегда принимала участие в индустриализации экономики, особенно в строительстве шахт, каналов и железных дорог». Но во второй половине XIX в. и ее коснулись перемены: «… она ловко сумела подняться на гребнем новой волны коммерческой экспансии – для придания солидности правлениям

многих банков и страховых компаний в них заседали лорды»[1]. Однако одной из важнейших тенденций в изменении социальной структуры английского общества, равно как либеральной и консервативной партий с 1868 г. по 1890 г., являлось увеличение представительства в их рядах средних классов, отражавших интересы деловых кругов и интеллигенции, и сокращение численности земельной аристократии. Правда, эта тенденция имела свои особенности применительно к каждой из партий, что прослеживается при анализе результатов парламентских выборов. В 1868 г. либералы в палате общин имели 563 места, представлявших совместно интересы землевладельцев, промышленников и торговцев, из них 197 или 35% принадлежали аграриям, тогда как 366 или 65% отражали "новые" интересы. В том же парламенте консерваторы имели 306 мест, представлявших интересы этих же категорий депутатов, из них 185 или 60% принадлежали землевладельцам и только 121 или 40% - промышленникам и торговцам[2]. В 1890 г. из 220 либералов - членов низшей палаты, представлявших совместно интересы землевладельцев, торговцев и промышленников, 20 или только 14% принадлежали аграриям и 190 или 86% - торгово-промышленным кругам. Среди депутатов от консервативной партии из 506 общего числа этих трех категорий 150 или 30% выражали интересы земельных собственников и 356 или 70%- промышленного и торгового мира[3]. Из приведенных данных можно сделать два важных вывода: во-первых, уже к началу 70-х гг. либеральная партия во многом была партией "нового" порядка, так как, несмотря на значительное представительство земельных интересов, среди ее депутатов в парламенте преобладали все же представители деловых кругов. К концу XIX в. это соотношение еще больше изменяется в пользу последних. Нельзя не согласиться с утверждением отечественного историка М.П.Айзенштат о том, что "типичный парламентарий-либерал после второй и третьей избирательной реформы являлся представителем среднего класса". По ее мнению, "наиболее распространенными профессиями были занятия бизнесом, либо юридическая практика"[4]. В консервативной партии этот сдвиг в сторону преобладания "новых" интересов на протяжении 30 лет еще более заметен. Вторым моментом, непосредственно вытекающим из первого, являлся факт сокращения численности депутатов, отражавших земельные интересы. Этот процесс наблюдается в обеих партиях, но наиболее ощутим он был среди консерваторов.

К 1890 г. численность представителей "новых" интересов, т.е. деловых кругов, в британском парламенте возрастает как в либеральной партии, так и в консервативной. Причем число лиц, занятых интеллектуальным трудом, неуклонно растет. И преимущество здесь было за либералами. Об этот свидетельствуют обобщенные за 1885-1900 гг. данные[5]:

Интересы	Консерваторы	Либералы	Общее число
Землевладельцы	22%	12%	18%
Торговцы	51%	58%	54%
Интеллект. профессии	18%	26%	21%
Другие	9%	4%	7%
Общее число членов парламента	710	580	-

Особенностью представительства в парламенте двух буржуазных партий, наглядно проявлявшейся с 1880 г., явилось увеличение числа депутатов в парламенте, представлявших имперские и колониальные интересы. Несмотря на общепринятый подход к консервативной партии как наиболее воплощавшей в себе "имперские идеи", анализ политической ориентации депутатов-либералов за период с 1880 г. по 1900 г. свидетельствует о том, что имперские и колониальные интересы находили отражение среди членов либеральной партии.

Имперские и внешнеполитические интересы либералов - депутатов в парламенте за 1880 - 1900 гг.[6]

[1] История Великобритании /Коллектив авторов под ред. Кеннета О.Моргана). Пер. с англ. – М., 2008. С. 510
[2] Thomas J.A. The House of Commons. 1832-1901. A Study of its Economic and Functional Character. Cardiff, 1939. P. 20.
[3] Ibid.
[4] Айзенштат М.П. Западноевропейский парламентаризм XVIII-XIX вв.: этапы становления и развития. М, 2001. С. 89.
[5] Guttsman W.L. The Changing Social Structure of the British Political Elite, 1886-1935 // British Journal of Sociology. 1951. Vol. 2. N 2. P. 130.
[6] Thomas J.A. Op. cit. P. 21.

	1880 г.	1885 г.	1886 г.	1892 г.	1895 г.	1900 г.
Канадские интересы	6	5	3	1	2	2
Индийские	2	-	1	3	-	-
Австралийские	5	4	5	5	3	-
Новозеландские	7	7	3	3	3	-
Южноафриканские	-	1	1	1	2	5
США и южноамериканские	20	20	15	17	13	3
Внешнеполитические	6	2	3	1	1	3

Соотношение колониальных, имперских и внешнеполитических интересов среди консервативных депутатов за этот же период распределялось следующим образом[1]:

	1880 г.	1885 г.	1886 г.	1892 г.	1895 г.	1900 г.
Канадские интересы	4	6	5	6	6	2
Индийские	-	3	5	10	10	10
Австралийские	3	5	4	9	10	7
Новозеландские	1	3	4	6	7	5
Южноафриканские	-	4	5	9	11	13
Другие имперские интересы	4	1	1	3	3	2
Ближневост., средневост. и дальневосточ. интересы	3	1	2	3	6	10
США и южноамериканские	12	13	18	13	14	8
Внешнеполитические	2	7	5	11	8	8

Из приведенных данных видно, что имперские и колониальные интересы либералов в последние десятилетия XIX в. сосредоточивались скорее не в рамках Британской империи, а за ее пределами - в Соединенных Штатах Америки и в Южной Америке. Имперские настроения и интересы депутатов от консервативной партии более ярко выражены. Исследователь вопросов о социальном составе британского парламента второй половины XIX в. Дж. Томас заключал, что "привычка мыслить по-имперски" была привычкой, основанной на чем-то более прочном и постоянном, чем на сентиментальных чувствах[2].

В 60-70-х гг. вопросы взаимоотношений метрополии и переселенческих колоний были в сфере интересов англичан. Этот интерес был обусловлен рядом причин, в том числе и ростом капиталистических отношений в самих белых колониях, формированием самосознания проживающих в них колонистах, распространением либеральных идей среди самих англичан, не отвергавших идею о предоставлении большей самостоятельности этому типу колоний. Одной из центральных проблем в отношениях Лондона с переселенческими колониями была проблема «имперской обороны».

Гражданская война в США, военные успехи прусского оружия в военных конфликтах 60-х гг., франко-прусская война 1870-1871 гг. вызвали определенное беспокойство в политических и военных кругах Англии. Складывавшаяся новая расстановка сил в Европе требовала от Англии создания достаточно сильной и боеспособной армии. Так, русский военный агент в Лондоне Новицкий в 1871 г. сообщал: "Гордая своим богатством и прошлым политическим влиянием Великобритания со смущением чувствует ослабление этого влияния и со страхом взирает на создание в других государствах новых флотов и громадных внешних сил"[3]. В то же время военно-политические конфликты, имевшие место в Северной Америке, обострение англо-американских отношений в 60-х гг. показали, что в случае войны английские колониальные войска не способны были в полной мере защищать интересы Британии. На это указывали не только военные, но и многие политические деятели, в том числе Дж. Брайт, лорд Дерби и Б. Дизраэли[4]. В целом международные условия конца 60 - начала 70-х гг. диктовали необходимость новых подходов к решению вопроса о защите как самой Англии, так и империи. В 1871 г. Новицкий писал об эмоциональном отношении англичан к этой проблеме: "В

[1] Ibid.
[2] Ibid. P. 22.
[3] Российский государственный военно-исторический архив (Далее - РГВИА), ф. 431, оп. 1, 1871 г., д. 42, л. 178.
[4] Там же, д. 43, л. 203-203/об; 1872 г., д. 44, л. 188/об.

прошлом году вследствие франко-прусской войны раздался довольно грубый крик о необходимости увеличения военной силы Великобритании. В этом крике было обидчивое сознание собственной слабости и страха самосохранения"[1].

Суть проблемы «имперской обороны» заключалась в выводе британских войск из колоний. Эта политика началась во время правления лорда Пальмерстона в начале 60-х гг. и реализовывалась также и консерваторами[2]. Пришедшие в 1868 г. к власти либералы во главе с У.Глдастоном продолжили курс по выводу войск. Премьер-министр мотивировал этот курс несколькими причинами. Во-первых, он непосредственно связывался с проводимой в стране реформой армии. В частности, в «Меморандуме по военной реорганизации» от 3 октября 1870 г. он замечал, что «… вопрос об обороне страны не может быть рассмотрен без предварительного решения вопроса о защите Индии и колоний»[3]. Такой подход к проблеме поддерживали и другие члены либерального кабинета. Так, Эдвард Кардвелл, глава военного Министерства, непосредственно связывал вывод войск из колоний с судьбой военной реформа в Англии. Он писал Гладстону в январе 1869 г.: «Вывод войск из отдаленных баз является основой всего вопроса о реформе армии…»[4].

Во-вторых, по мнению либералов, предоставление колониям прав решения вопросов о собственной обороне соответствовало концепциям о расширении самоуправленческих прав местных правительств.

В-третьих, содержание британских контингентов в отдаленных владениях, как считали либералы, очень дорого обходилось английским налогоплательщикам, и потому колонии также должны были разделить бремя военных расходов[5].

Анализ действий либерального правительства Гладстона по реализации плана вывода войск из Новой Зеландии и Канады свидетельствует о том, что его осуществление встретило серьезную оппозицию, как со стороны административных властей доминионов, так и среди определенной части политических деятелей в английском парламенте и обществе.

Вывод войск из Новой Зеландии совпал с войной с маори, которая, кстати, возобновилась с новой силой именно в 1868 г., но лорд Гренвилль, глава Министерства колоний, в вопросе о пребывании английских войск в новой Зеландии занял жесткую позицию, которая вызвала негативную реакцию в английском обществе. В прессе публиковались письма новозеландских политических деятелей, в которых политика либерального Министерства колоний подвергалась критике и характеризовалась в связи со сложившейся в этой стране военной ситуацией как «несвоевременная». В политических кругах Англии заговорили о том, что администрация предпринимает попытки спровоцировать Новую Зеландию принять акт об отделении[6].

Однако подобная реакция не остановила норда Гренвилля. Точка зрения Министерства колонии в этом вопросе была четко выражена в его записке от 7 октября 1869 года, адресованной губернатору Новой Зеландии Э. Боунен. Намерение английского правительства вывести войска из колонии министр колоний мотивировал тем, что наличие имперских вооруженных сил в доминионах затрагивало проблему разделения властей, что постоянно вело к конфликту между военным и гражданским руководством. Британские войска должны были находиться под британским командованием. Если же они останутся в стране, то их присутствие будет поощрять колониальные власти к проведению политики, которую английское правительство рассматривало как опасную (имелся в виду захват земель маори и провоцирование их к военным действиям против колонистов). Присутствие британских войск не разрешит всех трудностей взаимоотношений с маори, а оказание колонистам "номинальной" помощи, т.е. военным престижем Британии, по мнению Гренвилля, будет оскорбительно для самих

[1] Там же, 1871 г., д. 42, л. 179-179/об.
[2] Edinburgh Review. 1870. Vol. 131. P. 118; McIntyre W.D. The Commonwealth of Nations. Origins and Impact 1869-1971. Minneapolis, 1977. P. 28.
[3] Более подробно см.: Schuyler R. L. The Recall of the Legions: A Phase of the Decentralization of the British Empire //The American Historical Review.Vol. 26, No. 1 (Oct., 1920), pp. 18-36.
[4] Цит.: Eldridge C. England's Mission. The Imperial Idea in the Age of Gladstone and Disraeli. L., 1973. P.56.
[5] Архив внешней политики Российской империи (Далее – АВПРИ), ф, 133, оп. 469, 1869 г.. л. 94/об.-95; Edinburgh Review., 1868. Vol.130. P. 300.
[6] Hansard's Parliament Debates (Далее – HPD). 3 Ser. Vol. 196. P.456-493; The Times. 1869, 18 June; Dalton B.J. War and Politics in New Zealand, 1855-1870. Sydney, 1967. P.274; Farr D.M. The Colonial Office and Canada, 1867-1887. Toronto, 1955. P. 278.

жителей колонии. Гренвилль заключал, что Британия не могла действовать как "настоящий друг колонии", сохраняя "иллюзорную тень помощи"[1].

Несмотря на явное недовольство новозеландцев, Гренвилль и его коллеги по министерству оставались последовательными в своих действиях. В феврале 1870 г. последний английский военный контингент покинул Новую Зеландию. Политика либерального правительства в 1869-1870 гг. привела к определенному охлаждению во взаимоотношениях между Англией и этой колонией. Впервые в этот период в новозеландском парламенте стал подниматься вопрос о возможном присоединении к США.

Когда английские войска были выведены из Новой Зеландии, имперское правительство сочно необходимым пойти на определенные уступки. Лорд Кимберли, сменивший лорда Гренвилля на посту министра колоний летом 1870 г., записал в своем дневнике: «…новозеландцы очень рассержены выводом британских войск. Гренвилль в качестве подачки предложил им, чтобы Англия стала гарантом в предоставлении займа, вопрос о котором они поднимали. После переговоров с оппозицией было достигнуто соглашение…»[2]. И действительно, в качестве уступки английское правительство согласилось на предоставлении новозеландцам гарантированного займа в 1.000.000 фунтом стерлингов в целях экономического развития колонии, а командованию британского военно-морского флота даны были секретные инструкции по охране побережья Новой Зеландии[3].

Недовольство и разочарование новозеландцев политикой либерального правительства в отношении своей страны находили сочувствие в английском обществе. Действия либералов подвергались критике как со стороны консервативной оппозиции, так и со стороны некоторых либеральных депутатов. Например, либерал Р.Торренс поставил под сомнение правильность политики своего правительства, а консерватор лорд Карнарвон заявил, что неприемлемой была не сама политика по выводу войск из колоний, а та форма, в которую она была облечена. По его мнению, складывалось впечатление, что желанием правительства было стремление порвать связи между Англией и колонией.

Действительно ли лорд Гренвилль и его министерство намеревались «разрушить империю», в чем их обвиняли и представители колониальной администрации, и консерваторы, и даже некоторые либералы? Действия Гренвилля как главы Министерства колоний в отношении Новой Зеландии были жесткими и бескомпромиссными. В целом он завершил начатую до него политику по выводу войск из этой колонии. Однако его действия, безусловно, нельзя рассматривать с точки зрения проведения политики на отделение колоний от метрополии. Пожалуй, именно в его «неквалифицированной», несколько «грубой» манере решения этого вопроса проявилось желание реализовать на практике один из либеральных принципов - колонии с ответственным правительством должны сами решать вопросы собственной обороны. Предоставление самоуправления колонии и сохранение в ней английских вооруженных сил, подчиненных лондонскому правительству, противоречило либеральным концепциям о самоуправляющихся колониях. В проведении своей политики либералы руководствовались задачами укрепления Британской империи. По сообщению русского военного агента Г.Кутайсова в 1871 г. в Англии осознавали, что «…колонии никогда не могут быть удержаны исключительно силою оружия, и что прочная, единственная связь, существующая между ними и метрополией, должна быть основана не на боязни штыков, а на обоюдных выгодах и на умении вести дела так, чтобы колонии не смотрели на себя как на источник дохода метрополии, а всецело приписывали бы себя сами к метрополии, и ни в чем не находили бы выгоды отделения от общих с ней интересов»[4].

Другой вопрос – насколько уместна была такая политика в 1869-1870 гг.? Как раз в этом и заключалась сложность ситуации. Мероприятия лондонского правительства по выводу последнего британского контингента войск совпали с обострившемся вооруженным конфликтом между новозеландцами и маори. В условиях военной опасности действия Министерства колоний воспринимались со стороны новозеландских властей с бóльшей силой негодования и чувством недоверия, чем если бы это происходило в мирное время. Отсюда и обвинения либерального правительства в стремлении развалить империю. Таким образом, ни лорд Грнвилль, ни его окружение в Министерстве колоний, ни другие члены либерального кабинета не преследовали цель заставить Новую Зеландию «покинуть империю». Безусловно, они в первую очередь руководствовались

[1] Speeches and Documents on the New Zealand History/Ed. by Eybers. N-Y. 1969. P.234-236
[2] Kimberly, Lord. Journal of Events during the Gladstone Ministry//Camden Miscellany. Vol. XXI., L. 1958. P. 8.
[3] Dalton B. J. Op. cit. P. 276.
[4] РГВИА, ф.431, оп.1, 1871., д.43, л.208/об.

интересами Британии, целями по укреплению ее обороноспособности и успешного проведения реформы армии, пусть подчас и за счет интересов колоний.

Помимо Новой Зеландии вывод английских войск предполагался также и из Канады. Либеральное правительство У.Гладстона фактически продолжило политический курс консерваторов во главе с Б.Дизраэли по выводу войск из Северной Америки. Лорд Гренвилль мотивировал позиции своего Министерства тем, что в доминионе растет стремление к независимости и связи с этим Британское правительство считало наилучшей формой взаимоотношений между ним и метрополией « предоставление политическим деятелям и народу Доминиона быть подлинными судьями своих интересов»[1]. Вопрос о выводе английских войск из Северной Америки был тесно также связан и с другой проблемой - с оказанием имперским правительством военной помощи в подавлении восстания на Канадском Западе.

Как и в случае с Новой Зеландией, при обсуждении проблемы «имперской обороны» Британской Северной Америки в политических кругах доминиона и самой Англии был поднят вопрос о возможном отделении Канады. Характер складывающихся англо-канадских взаимоотношений беспокоил английские правящие круги. В парламенте звучали слова критики имперской политики либерального кабинета и делались запросы о его отношении к сепаратистским намерениям канадцев[2].

Именно парламент стал местом ярых дискуссий депутатов правящей и оппозиционной партий по вопросам «имперской обороны». Колониальный курс правительства подвергался критике со стороны представителей консервативной оппозиции. Так, в феврале 1870 г. в парламенте развернулись дебаты по вопросам «имперской обороны». Со стороны оппозиции в палате лордов выступал лорд Карнарвон, бывший министр колоний в правительстве тори в 1867-1868гг., обвинивший своего либерального коллегу лорда Гренвилля в намерении разорвать имперские связи, например, с Канадой. Призывая к их укреплению, он не отвергал идею создания имперской конфедерации, хотя и добавлял тут же, что «она реально невозможна»[3].

Критических позиций придерживались и некоторые члены либеральной партии. Лорд Джон Рассел принадлежал как раз к таким политикам, суждения которого имели важное значение для оценки деятельности либералов. Хорошо знакомый с имперскими проблемами, лидер либералов в палате лордов – Дж. Рассел – занял далеко не однозначную позицию относительно колониальной политики своих коллег по партии. В частной переписке и в парламентских выступлениях в 1869-1870 гг. он высказывал убеждения, что министр колоний лорд Гренвилль намерен разорвать отношения с Канадой[4]. Его поддержал граф Грей, бывший либеральный министр колоний, критиковавший политику кабинета Гладстона, которая, по его мнению, несомненно, приведёт к потере колоний, хотя при этом он замечал, что проводимый либеральным правительством курс являлся продолжением курса его предшественников и что, несомненно, он находит поддержку в парламенте[5].

В палате общин вопросы взаимоотношения Англии с её самоуправляющимися колониями являлись предметом острейших дискуссий. Среди депутатов сформировалась группа политиков, выступавших за укрепление тесных имперских связей и создания имперской федерации. В неё входили как консервативные, так и либеральные депутаты. Среди последних своими критическими выступлениями в адрес правительства отличались Р.Р. Торренс, Р.А. Макфи и М. Торренс (независимый депутат). Так, в апреле 1870 г. при обсуждении канадской политики либерального кабинета Р.Р. Торренс в палате общин внёс предложение о создании специальной комиссии по изучению вопроса о формах взаимоотношения Англии с её переселенческими колониями. Он выступал защитником сильной империи и заявлял, что руководство Министерства колоний игнорировало местные условия и не учитывало ту врождённую лояльность, которая имело место в колониях. Он предлагал провести реорганизацию правительственного аппарата по управлению колоний, а последним предоставить право посылать своих представителей в Лондон. По словам Торренса, этот план не представлял опасности для имперских связей, так как «альтернатива лежала между полным отделением и признанием этих колоний на той же основе, что и союзных иностранных государствах»[6].

---

[1] Eldridge C. Op. cit. P.67.
[2] HPD. 3 Ser. 1869. Vol. 196. P. 1106: 1870. Vol. 200. P. 324-325, 574-575; Vol. 202. P. 451; Vol. 203. P. 703.
[3] Ibid.1870. Vol.199. P. 193-207.
[4] Burgers M. Imperial Federation: Continuity and Change in British Imperial Ideas, 1869-1871 // New Zealand Journal of History. 1983. Vol. 17. N 1. P.68.
[5] The Times. 1869. 26 Oct.
[6] HPD. 3 Ser. 1870. Vol. 200. P. 1817-1836.

Имперскую политику правительства в палате общин защищали лорд Бари, У.Монселл (парламентский помощник министра по делам колоний) и сам У. Гладстон[1]. В выступлении главы правительства прослеживались концептуальные подходы либералов к проблеме переселенческих колоний. Так, Гладстон заявил, что «развитие колониальных владений с целью дальнейшего отделения их от метрополии было естественным и благотворным результатом» и что такое отделение, далёкое от насилия и кровопролития, «должно быть следствием мирного и дружественного урегулирования». Поэтому он видел задачу правительства в том, чтобы заложить в колониальную политику такую основу, «которая не будет преследовать цель довести колонии до отделения, но предоставит гарантии, что если отделение и произойдёт, то это осуществиться дружественным путём». «Это суть, принцип и секрет нашей политики в отношении колониальных реформ», - заявлял он. По мнению Гладстона, проводимый либеральным правительством курс представлял собой «…удачное проявление принципов уже претворённых и признанных авторитарными личностями во всех сферах политики и получивших… всеобщее ободрение». Он призывал депутатов не искать скрытого смысла в политике правительства, преследовавшего якобы цель подорвать устои Британской империи, а рассматривать ее как «истинный», «наилучший», если «не единственный» курс по выполнению обязательств в отношении «белых» колоний[2]. Из этого выступления видно, что Гладстон был твердо убежден, что рано или поздно самоуправленческие колонии отделяться от метрополии. И он видел задачу британского правительства не в том, чтобы ускорить этот процесс, а чтобы создать определенные условия для мирной, бескровной реорганизации империи на новой основе. Можно ли в этом плане рассматривать Гладстона как реформатора имперских связей? В определенной степени – да. Но планы Гладстона еще не отвечали потребностям времени. Они не находили широкой поддержки ни среди английских политических кругов, ни среди администрации самоуправленческих колоний. Заявления Гладстона и некоторых его коллег по партии являлись проявлением настроений сторонников «Малой Англии», Но уже в рассматриваемый период начинали набирать силу новые тенденции относительно имперской политики, а именно - центростремительные, направленные на укрепление связей между метрополией и колониями.

В парламенте все более настойчиво раздавались голоса в пользу укрепления существующих имперских отношений. Одной из форм взаимоотношений предлагалась имперская федерация, или конфедерация. В палате общин ее ярым сторонником являлся либерал Р.Марфи, общественный и политический деятель, член Королевского колониального института. В мае 1871 г. он попытался привлечь внимание членов парламента к имперским проблемам, выдвинув резолюцию о создании комитета по рассмотрению вопросов улучшения имперских отношений. Хотя в его выступлении не выдвигалась идея имперской федерации, но внимание депутатов обращалось на те новые консолидирующие настроения, которые начинали формироваться в обществе[3]. Марфи являлся сторонником осуществления широкой правительственной политики по развитию эмиграционных процессов. В последующих своих выступлениях он призывал депутатов изучить возможности имперской реорганизации, но эти призывы остались неуслышанными[4].

В целом можно отметить, что, несмотря на жесткую критику в стенах парламента и за его пределами со стороны оппозиции и даже части самих либералов, правительство У.Гладстона осуществило курс на реорганизацию «имперской обороны». Английские войска были выведены из Канады, Новой Зеландии, Австралии, Ньюфаундленда и оставались только в Галифаксе и Капской колонии.

Сведения об авторе:
Гелла Тамара Николаевна
Д.и.н., профессор
ФГБОУ ВО «Орловский государственный университет имени И.С.Тургенева».
E-mail: gellat@mail.ru.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.и.н. В.М. Аванесяном.

[1] Ibid. P. 1854, 1876-1890, 1895-1905.
[2] Ibid. P. 1900-1903.
[3] Ibid. 1871. Vol. 206. P. 750-770.
[4] Ibid. 1872. Vol. 209. P. 773-777; Vol. 211. P. 912-917.

УДК 930.25(44) Всеобщая история

ДОКУМЕНТЫ МОСКОВСКИХ АРХИВОВ О ДВИЖЕНИИ «СВОБОДНАЯ ФРАНЦИЯ»

Марина АРЗАКАНЯН

Ключевые слова: *«Свободная Франция» , московские архивы, Комитерн, кабинет Виши, де Голль, движение Сопротивления, «Сражающаяся Франция», Французский Национальный Комитет, коммунисты.*
Keywords: *"Free France", the Moscow archives, Komitern, an office of Vichy, de Gaulle, the Resistance Movement, "the Battling France", the French National Committee, communists.*
Բանալի բառեր՝ *«Ազատ Ֆրանսիա», մոսկվյան արխիվներ, Կոմիտերն, «Վիշի» կաբինետ, Դը Գոլ, Դիմադրության շարժում, «Մարտնչող» Ֆրանսիական ազգային կոմիտե, կոմունիստներ:*

DOCUMENTS OF THE MOSCOW ARCHIVES ON THE MOVEMENT "FREE FRANCE"
M. ARZAKANYAN

In the article materials of two largest Moscow archives (AFPRF and RSASPH) about close ties of the French general de Gaulle, founder of "Free France" ("the Battling France" subsequently) with the USSR in days of the Great Patriotic War were analyzed, the vivid role in these reports was played by the French communists who were one of active participants of the Resistance movement and who were sending analytical materials to Komitern. In the article relationship of the organization with various political forces within the Resistance movement in the territory of France in days of fascist board is also considered.

ՄՈՍԿՈՎՅԱՆ ԱՐԽԻՎՆԵՐԻ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ «ԱԶԱՏ ՖՐԱՆՍԻԱ» ՇԱՐԺՄԱՆ ՄԱՍԻՆ
Մ. ԱՐԶԱՔԱՆՅԱՆ

Հոդվածում ուսումնասիրվում է մոսկովյան երկու խոշորագույն արխիվների (АВПРФ и РГАСПИ) նյութերը, որոնք վերաբերում են Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին «Ազատ Ֆրանսիա» (հետագայում, «Մարտնչող Ֆրանսիա») Դիմադրության շարժման նախաձեռնող Ֆրանսիայի գեներալ դը Գոլի և ԽՍՀՄ-ի միջև առկա սերտ կապերին: Ըստ տեղեկությունների՝ այդ հարցում կարևոր դեր են խաղացել ֆրանսիայի կոմունիստները, որոնք եղել են ») Դիմադրության շարժման և Կոմիտեին ուղարկվող վերլուծական նյութերի ակտիվ մասնակիցներ:

Հոդվածում քննարկում է նաև Դիմադրության շարժման սահմաններում «Վիշի» կառավարության տարիներին դե Գոլի կազմակերպության փոխհարաբերությունները տարբեր քաղաքական ուժերի հետ:

В статье анализируются материалы двух крупнейших московских архивов (АВПРФ и РГАСПИ) о тесных связях французского генерала де Голля, основателя «Свободной Франции» (впоследствии «Сражающаяся Франция») с СССР в годы Великой Отечественной войны, известную роль в этих донесениях сыграли французские коммунисты, которые являлись одними из активных участников Движения Сопротивления и отправляющие аналитические материалы в Комитерн. В статье также рассматриваются взаимоотношения деголлевской организации с различными политическими силами в рамках Движения Сопротивления на территории Франции в годы фашистского правления.

Хорошо известно, что в период Второй мировой войны, а вернее, Великой Отечественной войны, мятежный французский генерал де Голль, будущий знаменитый политик, не покорившийся профашистскому правительству Виши, основавший в Лондоне в июне 1940 года движение «Свободная Франция», поддерживал самые тесные связи с СССР. Московские архивы хранят огромное количество свидетельствующих об этом материалов. Некоторые документы уже изданы в нашей стране в ценнейших сборниках – «Советско-французские отношения во время Великой Отечественной войны» и «Коминтерн и вторая мировая война».[1] И тем не менее значительная часть материалов остается неопубликованной. Они хранятся в двух московских архивах – Архиве внешней политики Российской Федерации (АВПРФ) и архиве Коммунистического Интернационала (Коминтерна), входящего составной частью в Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Самые интересные из них хотелось бы представить в настоящей статье.

[1] Советско-французские отношения во время Великой Отечественной войны. 1941-1945. В 2-х томах. М., 1983; Коминтерн и вторая мировая война. В 2-х частях. М., 1994; 1998.

В течение года, предшествовавшего началу Великой Отечественной войне, сведения об основанной де Голлем «Свободной Франции» и о нем самом поступали только в Коминтерн, так как официальная Москва поддерживала дипломатические отношения с правительством Виши. Уже 11 июля 1940 года, сразу после оккупации Франции немцами и создания профашистского кабинета Виши, возглавляемого подписавшим перемирие маршалом Петэном, в Коминтерн из Франции пришел большой пакет документов. В одном из них лаконично указывалось: «Генерал де Голль на службе у великобританцев, рассчитывающий опереться на губернаторов колоний… встречает решительное противодействие со стороны правительства Петэна».[1]

Следующая информация о де Голле датируется уже 26 сентября 1940 года. Она гораздо более конкретна. Это справка, составленная на территории Франции ушедшими в подполье коммунистами. В ней «Свободная Франция» называется «зарубежной организацией сопротивления». Далее следует ее краткая характеристика:

«Это движение становится серьезным. Оно объединило вокруг себя авторитетных генералов. Его влияние во Франции выросло.

Оно распространилось на колонии.

Его поддерживают многие влиятельные политические деятели (Пьер Кот, Керилис, Лапи) и известные писатели.

Но складывается впечатление, что оно находится под британским влиянием.

И все же в него входят солдаты, моряки, рабочие».[2]

Весной следующего, 1941 года, находящийся в Москве известный французский писатель-коммунист Жан-Ришар Блок написал для Коминтерна большой аналитический обзор о ситуации во Франции. В нем, в частности, он уделил значительное внимание главе «Свободной Франции» де Голлю и его движению. Приведем некоторые отрывки из пространного текста: «Первые же выступления генерала де Голля по лондонской радиостанции в июне месяце явно всколыхнули, наэлектризовали Францию. Он призывал эту раздавленную страну к надежде; он призывал эту разоруженную страну к борьбе; он призывал эту униженную страну к чести; он призывал эту побитую страну к реваншу; он призывал эту оккупированную страну к освобождению. Он называл измену изменой, он создавал армию, он заклинал «Французскую империю» сплотиться вокруг Великобритании. Даже у иных коммунистов зарождалось тайное нежное чувство к этому энергичному человеку, о котором почти ничего не было известно, разве только что он считался изобретателем и теоретиком молниеносной войны, той тактики, которую немцы только что столь блестяще применили против нашего бездарного верховного командования… В отличие от коммунистической пропаганды деголлевское движение обретается везде и нигде. Оно, как я уже говорил, повсюду: в среде духовенства и в полиции, в среде буржуазии и среди пролетариата, оно в городе и в деревне. В действительности де-голлизм это не политическое направление, это стихийная форма стремления народа к жизни; оно стоит над партиями, над цветами, над нюансами; оно объединяет клерикалов и антиклерикалов, демократов и реакционеров… В данный момент де Голль дерется, а это все, чего французы от него требуют».[3]

Вступление в войну СССР и начало Великой Отечественной войны стали отправным этапом в сотрудничестве возглавляемой де Голлем «Свободной Франции» и Москвой. Как только Советский Союз разорвал дипломатические отношения с Виши, генерал сам поднял вопрос об установлении официальных отношений между «Свободной Францией» и СССР. В Кремле отнеслись к этому благожелательно. 26 сентября посол Советского Союза в Лондоне И.М.Майский передал де Голлю официальный письменный ответ, который гласил: «От имени моего правительства я имею честь уведомить Вас о том, что оно признает Вас как руководителя всех свободных французов, где бы они ни находились, которые сплотились вокруг Вас, поддерживая дело союзников».[4] Обе стороны приняли решение обменяться дипломатами. В начале ноября 1941 года в Великобританию направился А.Е.Богомолов в ранге чрезвычайного полномочного посла СССР при союзных правительствах в Лондоне. Именно на него Кремль возложил функции поддержания связи со

[1] РГАСПИ. Фонд (Ф.) 495. Опись (Оп.) 10а. Дело (Д.) 90.
[2] РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 10а. Д. 105.
[3] РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 10а. Д. 126.
[4] Советско-французские отношения во время Великой Отечественной войны. Т.1. С.51-52.

«Свободной Францией». В Москву же выехали назначенные де Голлем Роже Гарро, Раймон Шмиттлен и военный представитель генерал Эрнест Пти.

С конца 1941 года на территории Франции начинает шириться движение Сопротивления. Коминтерн из Москвы старался держать ситуацию под контролем и направлять деятельность французских товарищей. Войти в контакт с представителями разных групп Сопротивления стремился и де Голль. Для этой цели специальные «разведывательные службы», созданные при его лондонском движении, засылали на территорию Франции своих агентов. О первых знакомствах голлистов с коммунистами вскоре узнали в Коминтерне, куда в апреле 1942 года пришла развернутая справка о положении дел во Франции. Значительный раздел в ней посвящен голлистскому движению. Читаем:

«Голлисты программы не имеют. Их лозунг – изгнание немцев. Наибольшее число сторонников они имеют в армии и в администрации (государственной, муниципальной, полицейско-жандармской и т.д.)… Голлистам сочувствует мелкая буржуазия, часть средней и крупная буржуазия «свободной» зоны, не связанная своими экономическими интересами с немецким капиталом и немецким рынком.

Партия в контакте с голлистами. Сотрудничество с ними принимает все более широкие формы. Партия старается расширять голлистские акции и соответствующими лозунгами намечать политические перспективы. Несмотря на это, для партии еще неясен вопрос о том, каким образом должно осуществляться сотрудничество на практике, чтобы партия, идя рука об руку с голлистами, поддерживая их движение, сумела сохранить и расширить влияние в массах, свое идейное руководство этим движением. Иными словами для партии существует опасность оказаться в какой-нибудь важный момент в хвосте голлистов».[1]

Официальная Москва тем временем, с одной стороны, демонстрировала свои симпатии по отношению к «Свободной Франции». Так нарком иностранных дел СССР В.М.Молотов, посетивший Лондон в мае 1942 года, встретился с де Голлем и подтвердил ему, что Советский Союз желает видеть французский суверенитет «полностью восстановленным и Францию во всем ее прежнем блеске и величии».[2] С другой стороны, в Кремле знали о том, что отношения главы «Свободной Франции» с Уинстоном Черчиллем и Франклином Рузвельтом складываются не блестяще. Генерал все время заявлял о том, что лишь он представляет французскую власть, а правительство Виши нелегитимно. Английский премьер-министр и американский президент считали такие претензии де Голля необоснованными. Сталин знал об этом и не считал нужным из-за главы «Свободной Франции» вступать в конфликт с союзниками. Поэтому, когда в 8 августа 1942 года представитель де Голля профессор Дежан заявил в Лондоне А.Е.Богомолову, что «если советское правительство хочет пригласить де Голля в Москву для личного свидания, то он будет очень рад принять такое приглашение»,[3] в Кремле оставили это предложение без ответа. И все же сотрудничество не прерывалось. А.Е.Богомолов в Лондоне регулярно встречался с генералом и отправлял в столицу СССР с дипломатической почтой отчеты о встречах и разговорах.

В том же 1942 году де Голль наращивал свои связи с расширяющимся у него на родине движением Сопротивления. Глава «Свободной Франции» уже стремился взять его под свою опеку и даже возглавить. Недаром он летом 1942 года переименовал собственное движение в «Сражающуюся Францию». В такой связи де Голлем все более и более интересовались в Коминтерне. Ведь эта организация держала под контролем и направляла главную действующую силу Сопротивления – Французскую коммунистическую партию (ФКП). Представители Коминтерна хотели узнать как можно больше о генерале и его движении. Скорее всего именно поэтому работающий в Москве член Загранбюро ФКП при Коминтерне Андре Марти в течение лета и осени 1942 года пять раз встречался с дипломатами «Свободной (Сражающейся) Франции» Роже Гарро и генералом Пти. Они поведали Марти массу фактов, а он, в свою очередь, законспектировал их. В архиве Коминтерна сохранились все пять записей бесед, которые являют собой ценнейший источник по истории голлистского движения в период Второй мировой войны, отражающий весь комплекс проблем, стоявших перед «Сражающейся Францией» и ее руководителем. Остановимся на важнейших моментах записей.

[1] РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 74. Д. 526.
[2] Советско-французские отношения во время Великой Отечественной войны. Т.1. С.92.
[3] АВПРФ. Ф. 06. Оп. 6. Д. 750. Папка (П.) 55.

В первой беседе, Марти и Гарро, состоявшейся 14 августа, представитель «Сражающейся Франции» в Москве, дал характеристику Французскому Национальному Комитету (КНФ), образованному де Голлем при его движении для выполнения как бы правительственных функций:

«Генерал и КНФ – сторонники открытия второго Фронта, они одобряют вооруженную борьбу и саботаж, но считают, что восстание не может иметь шансов на успех без высадки союзников…

Генерал… намеревается развивать свою политику в следующем направлении: французский народ после своего освобождения изберет Консультативную Ассамблею. Вне всякого сомнения, в ней 150 мандатов будет у Коммунистической партии и 200 у Социалистической. До освобождения территории генерал и Национальный Комитет будут расценивать себя как временное правительство и осуществлять власть».[1]

Через два дня Марти вновь встретился с Гарро, который на этот раз остановился главным образом на вопросе о сотрудничестве «Сражающейся Франции» с союзниками.

«Отношения с США и Англией, - заявил Гарро, - не дружественные и натянутые, по крайней мере в том, что касается самого де Голля…

В Северной Африке войска и местное население настроены антигитлеровски и симпатизируют де Голлю».[2]

Гарро сказал также собеседнику, что глава «Сражающейся Франции» очень хорошо относится к Сталину и считает его дальновидным политиком, который «предвидел, что рано или поздно война СССР с Германией или «империалистической коалицией» была бы неизбежна».[3]

Следующие беседы состоялись 4 и 21 сентября. В них Гарро говорил исключительно о лидере «Сражающейся Франции».

«Речь де Голля 28 августа, - подчеркнул дипломат, - вырисовывает одну из основных черт его характера: прежде всего он настоящий Француз… Это энергичный человек, человек действия и с твердым характером. Именно поэтому к нему трудно подступиться.

Он не стесняется говорить то, что думает об англичанах. От того и произошел конфликт 21 января, когда под предлогом поздней подачи его речь не стали передавать по радио. На самом же деле это случилось потому, что она была слишком просоветской. Генерал отказался изменить в ней ни одного слова…

Я видел генерала перед моим отъездом в январе. Я так представил ему ситуацию: крупная буржуазия труслива, только народ сражается против врага. Вы представляете военное движение, вы сможете идти вперед только при поддержке народных сил. Вы роялист, я республиканец. Вот поэтому я и говорю с вами прямо.

Де Голль ответил, что все это знает, и изложил свою программу: Национальное Учредительное собрание и реформы вплоть до национализации основных отраслей промышленности. Он сказал мне даже больше, чем я надеялся услышать».[4]

В беседе 21 сентября Гарро заметил, что «генерал де Голль очень изменился. Это замечают на периодических собраниях, когда он обращается к французам Лондона. Это уже больше не холодный военный, профессор военной школы. Он уже делает красивые жесты, его слова стали более сердечными».[5]

30 сентября Марти смог увидеться с военным представителем де Голля в Москве генералом Пти. Тот не был слишком откровенным, однако рассказал собеседнику о том, что в Лондоне известно о движении Сопротивления на территории Франции.[6]

После своих бесед с французскими дипломатами Андре Марти решил написать для Коминтерна аналитический доклад «Голлистское движение за пределами Франции». Правда, текст отнюдь не базировался на фактах, услышанных от собеседников. Характеристики, которые Марти решил дать де Голлю и возглавляемому им движению, исходили из собственных классовых позиций автора. Отметим, что этот деятель ФКП всегда считался одним из самых враждебно настроенных по

[1] РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 74. Д. 527.
[2] Там же.
[3] Там же.
[4] Там же.
[5] Там же.
[6] Там же.

отношению к любым некоммунистическим движениям. В этом нетрудно убедиться, прочитав его доклад. Приведем некоторые выдержки.

Де Голль, как утверждает Марти, «типичный представитель французского империализма, амбициозный реакционер, большего мнения о своих военных способностях, чем они есть на самом деле. Вне всякого сомнения, постарается установить во Франции военную диктатуру».[1]

Далее автор подчеркивает: «Голлистское движение за пределами Франции и даже его военные силы в своем военном и гражданском составах имеют мало последовательно патриотических и антифашистских элементов.

В такой ситуации голлистское движение за границей, вне всякого сомнения, используется врагом и агентами Виши…

Работе врагов и фашистов очень способствует крайне смутная идеологическая база движения. Искренние патриоты соседствуют с откровенными карьеристами и агентами врага и Виши. Английское и американское влияние еще больше все запутывает, углубляет различия и облегчает работу врагу.

В таких условиях совершенно необходимо, чтобы патриотические элементы, и, прежде всего военные, морские и воздушные силы генерала де Голля получили четкую политическую ориентацию».[2]

Пока Андре Марти писал свой доклад, руководство Коминтерна, несмотря на явное недоверие к де Голлю, сделало шаг ему навстречу. Такое решение было подсказано самими событиями. В ноябре 1942 года англо-американские войска высадились в Северной Африке. В ответ немцы оккупировали всю Францию. В связи с этим председатель Коминтерна Георгий Димитров ставит перед ФКП новые задачи. Его директива гласит:

«Коммунистическая партия должна добиваться сплочения всех национальных сил и действовать для их организации через посредство различных комитетов национального фронта. В этих целях коммунистическая партия должна сотрудничать с де Голлем и его сторонниками и поддерживать все другие элементы во Франции и Северной Африке, которые включаются на деле в борьбу с Гитлером».[3]

В оккупированной Франции ФКП сразу начала действовать согласно полученным указаниям. Однако интересно, что теперь сам де Голль выступает инициатором развития отношений между «Сражающейся Францией» и коммунистами. Такая позиция вполне понятна. Генерал осознавал, что самую внушительную силу Сопротивления составляют именно они. Поэтому он через своих агентов старался развивать с ними постоянное сотрудничество. Уже в первой половине ноября 1942 года агент де Голля полковник Реми подписал от имени главы «Сражающейся Франции» в условиях строжайшей конспирации соглашение с ФКП, которую представлял известный деятель Сопротивления Жорж Бофис (подпольная кличка Жозеф). Текст этого соглашения хранится в архиве Коминтерна в двух экземплярах на французском и русском языках.[4] К тому же де Голль потребовал, чтобы к нему в Лондон был прислан постоянный представитель ФКП. По этому вопросу глава действующих в подполье французских коммунистов Жак Дюкло запросил Москву и 8 декабря 1942 года получил в ответ шифротелеграмму:

«Учитывая новую ситуацию, считаем необходимым, чтобы вы послали представителя в Лондон при де Голле».[5]

Выбор Дюкло пал на известного коммуниста Фернана Гренье. Полковнику Реми с большими перипетиями удалось переправить его из Франции в английскую столицу в самом начале 1943 года.

В то же самое время для «Сражающейся Франции» и ее руководителя настал час решающих испытаний. Черчилль и Рузвельт после высадки их союзных армий в Северной Африке захотели просто избавиться от очень несговорчивого де Голля. Они назначили главой французских североафриканских территорий генерала армии Жиро, который получил титул «гражданского и военного главнокомандующего». Де Голлю же американский президент и английский премьер-

[1] РГАСПИ. Ф. 517. Оп. 74. Д. 56.
[2] Там же.
[3] РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 73. Д. 163.
[4] РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 74. Д. 532.
[5] РГАСПИ. Ф. 495. Коллекция документов.

министр предложили просто подчиниться силам Жиро. Руководитель «Сражающейся Франции» от этого категорически отказался. Так началось его новое противостояние с американцами и англичанами.

Официальная Москва сразу отреагировала на такие события. Уже 16 января 1943 года посол СССР в Лондоне И.М.Майский записал в своем дневнике: «Москва не хочет втягиваться в генеральские комбинации, не рекомендует делать никаких заявлений британскому правительству. Но де Голля предпочитает Жиро».[1] В марте месяце о создавшейся ситуации писал в Москву и А.Е.Богомолов. Он сообщил В.М.Молотову: «В самой Франции возникла коллизия между голлистами, поддерживаемыми коммунистами, и сторонниками генерала Жиро. Эта коллизия вовсе не говорила о том, что генерал де Голль больший демократ, чем генерал Жиро. Оба они достаточно антидемократичны и реакционны, но при прочих равных условиях де Голль был ближе к демократическим слоям фронта народного сопротивления во Франции, чем генерал Жиро».[2]

Кремль, действительно, предпочитал наблюдать издалека, как разворачивался «французский вопрос». Де Голль отчаянно пытался переломить ситуацию в свою пользу и очень надеялся на поддержку Москвы. 1 апреля 1943 года он при личной встрече с А.Е.Богомоловым опять изъявил желание приехать в СССР и увидеться со Сталиным.[3] И снова отказ.

Руководитель «Сражающейся Франции» сумел тем не менее выиграть «битву» с Жиро и стоявшими за ним англичанами и американцами, заручившись поддержкой движения Сопротивления на территории Франции.

Именно тогда он прибыл в алжирскую столицу, где был создан Французский комитет национального освобождения (ФКНО) – прообраз будущего правительства Франции – под председательством двух генералов – де Голля и Жиро. «Сражающаяся Франция» стала составной частью комитета. Так закончилась ее официальная история. А Москва с лета 1943 года окончательно встала на путь широкой поддержки действий де Голля.

Сведения об авторе:

Марина Цолаковна Арзаканян - Главный научный сотрудлник Института Всеобщей истории Российской Академии Наук, доктор исторических наук, профессор

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.и.н. В.М. Аванесяном.

[1] Иван Михайлович Майский. Дневник дипломата. Лондон 1934-1943. В двух книгах. Книга 2. В двух частях. Часть 2. 22 июня 1941 – 1943 год. М.,2009. С.192.

[2] АВПРФ. Ф. 06. Оп. 5. Д. 383. П.32.

[3] АВПРФ. Ф. 06. Оп. 6. Д. 750. П. 55.

УДК 94 Всеобщая история

ФИЛИПП ЧЕСТЕРФИЛД И ЕГО «ПИСЬМА К СЫНУ»

Марина АЙЗЕНШТАТ

Ключевые слова: *Великобритания, XVIII столетие, корреспонденция, Филипп Честерфилд, «Письма к сыну», представление об истории.*

Բանալի բառեր. *Մեծ Բրիտանիա, 18-րդ դար, թղթակցություն, Ֆիլիպ Չեստերֆիլդ, «Նամակներ որդուն», պատմության գաղափար:*

Key words. Great Britain, 18th century, correspondence, Philip Chesterfield, "The Letters to the son", historical knowledge.

ՖԻԼԻՊ ՉԵՍՏԵՐՖԻԼԴԸ ԵՎ ՆՐԱ «ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՈՐԴՈՒՆ»

Մ. ԱՅԶԵՆՇՏԱՏ

Ֆիլիպ Ստենհոուփը՝ կոմս Չեստերֆիլդը, իր ժամանակի ամենահայտնի մտավորականներից մեկն է: Որդուն ուղղված նամակներում նա ձևակերպել է դաստիարակության, հասարակության եւ քաղաքականության վերաբերյալ իր հայացքները, այդ թվում նաև պատմության գաղափարը: Նրանք լուսաբանում են պատմության տեղը տիտղուսավոր ազնվականության կյանքում այն ժամանակ, երբ պատմական երևույթների ըմբռնման մեջ զգալի փոփոխություններ են տեղի ունեցել կապված Բոլինգբրոքի եւ Դեյվիդ Յումի աշխատությունների հրապարակման հետ:

PHILIP CHESTERFIELD AND HIS "THE LETTERS TO THE SON"

M. AYZENSHTAT

Summary. Philip Chesterfield, cont Chesterfield was one of the famous intellectual of his time. In the letters to his son Chesterfield formulated his vision of bringing, society, policy. And also vision of history. It was the opinion of British nobility on history and its place in everyday life, when took place important changing in the historiography after publication works of Bolingbroke and D.Hume.

Филипп Стэнхоуп, граф Честерфилд один из наиболее заметных интеллектуалов своего времени. В письмах к сыну сформулировал взгляды на воспитание, общество и политику. В том числе представление об истории. Они отразили место истории в жизни титулованного дворянства на повседневном уровне, когда произошли заметные изменения в историческом знании в связи с публикацией трудов Болингброка и Дэвида Юма.

В распоряжении исследователя истории Британии XVIII века имеется обширный пласт источников. Среди них немаловажное место занимают свидетельства личностного характера. Это – мемуары, дневниковые записи, переписка. В современной историографии обозначилось внимание к истории почтовой службы, культуре переписки, её роли в повседневной жизни. Однако содержание самой переписки все еще не в полной мере востребовано исследователями и остается малоизученным [1, 11]. Между тем, в Британии интерес к письму, как особой литературной форме, появился уже в сороковые годы XVIII в., когда издатели стали публиковать письма писателей, а затем и политиков.

История отправки и получения различного рода и конфигурации посланий насчитывает не одно тысячелетие. Но для того, чтобы переписка стала важным политическим, социальным и культурным фактором в жизни общества, должны были совпасть как потребность в особом виде коммуникации, так и условия для его укоренения, созревание которого было длительным процессом. В 1516 г. Генрих VIII учредил королевскую почту в Англии. Это было продиктовано исключительно интересами усложнявшегося управления королевством. Только к концу столетия вышло разрешение принимать корреспонденцию некоторых высокопоставленных лиц для пересылки. Официально почтовое ведомство стало принимать частные письма в XVII в., их также пересылали с оказией или нарочными, появились частные компании. Именно в XVII столетие переписка превращается в важное средство коммуникации государственного аппарата, аристократии и деловых кругов. Утверждению практики переписки способствовала политическая напряженность, разрастание конфликта короля и парламента, и последовавшие события. Все это привело к повышенной потребности связаться с единомышленниками, узнать последние новости или о судьбе родственников и друзей. В XVIII в. преодолены такие негативные черты почтовой службы как задержка или потеря корреспонденции, хотя перлюстрация писем сохранялась. Что было связано со сложной политической ситуацией: сменой монархов на троне во время Славной революции и отъездом Якова Стюарта во Францию. Стюарты с конца XVII в. до середины XVIII в. предпринимали попытки вторжения в Британию и возвращения короны, что было бы с энтузиазмом поддержано их сторонниками в Британии. И власти отслеживали настроения населения и возможные связи с «Двором в изгнании».

Переписка является одним из важных источников политической, социальной, интеллектуальной истории, а также истории повседневности. В ней зафиксированы настроение, взгляды, текущие проблемы, дела конкретного человека в конкретный день, а порой и час. Среди эпистолярного наследия Британии XVIII столетия особо выделяются «Дневник для Стеллы» Дж. Свифта, «Письма к сыну» Ф. Честерфилда, а также обширная переписка монархов, государственных и политических деятелей, деловых кругов, писателей и мыслителей эпохи. Таким образом, это наследие содержит значительный массив, главным образом, опубликованных источников, состоящих из личной, деловой и государственной корреспонденции. Распространение переписки, её укоренение в повседневной жизни общества нашло своё воплощение в появлении в виде писем философских трактатов («Письма об изучении и пользе истории» Г. Болингброка), литературных произведений («Гражданин мира, или письма китайского философа» О. Голдсмита), политических памфлетов («Письма Юниуса»).

Многообразие корреспонденции делает её уникальным источником для изучения широкого круга проблем: от деловой активности поднимавшегося среднего класса до подробностей политической жизни. Трудно переоценить значимость корреспонденции для исследования интеллектуальной жизни британцев XVIII века, в том числе и исторического знания. В век Просвещения чрезвычайно возрос интерес к истории, которая в работах мыслителей из развлекательного чтения превращалась в источник мудрости.

С 1980-х годов наметился интерес к истории исторической мысли. Сегодня можно говорить о формировании в российской и зарубежной историографии самостоятельного направления. Осуществляется исследование широкого круга проблем становления исторической науки: от изучения анналов и летописей до выработки основ её методологии [2-10]. Задача автора настоящей статьи заключается в попытке рассмотреть место истории в повседневности, ее роль в жизни людей. Именно переписка предоставляет возможность ознакомиться с их размышлениями в посланиях, адресованных родным и друзьям, которые, на первый взгляд непосредственно не связаны с проблемами исторического знания.

В качестве примера избрана корреспонденция Ф. Честерфилда (1694-1773 гг.), политика, публициста и эссеиста, одного из наиболее заметных интеллектуалов эпохи, который разделял идеи Просвещения и веру в разум человека. Он интересовался историей и хорошо её знал, являлся автором сочинений на исторические темы.

Корреспонденция Филиппа Стэнхоупа лорда Честерфилда адресована незаконнорожденному сыну. Отец признал его и дал свою фамилию – Стэнхоуп. Поначалу довольно формальные со временем послания становятся все более теплыми. Постепенно отец привязался к единственному сыну, мечтал о его блестящем будущем: карьере в светском обществе и продвижении по службе сначала в дипломатическом ведомстве, а затем и в политике. С первого письма – это наставления умудренного жизненным опытом царедворца, политика и светского человека. Что читать и изучать, как следить за собой, вести себя в обществе с женщинами и друзьями, с людьми, которые выше тебя по служебной лестнице и т.д. Позднее, в посланиях уже взрослому Стэнхоупу Честерфилд излагал размышления о современном обществе, политике, времени. Стэнхоуп умер в молодом возрасте, не воплотив в жизнь мечты отца. Более того, не имело особого успеха и намерение воспитать сына честным и порядочным человеком, который смог бы занять достойное место в обществе титулованной знати. После смерти молодого Стэнхоупа выяснилось, что он вел двойную жизнь. Тайно от отца женился и завел семью. После ухода из жизни Честерфилда, вдова сына случайно обнаружила письма и опубликовала их, несмотря на протесты родных так, как они носили интимный, частный характер и с самого начала не предназначались для печати. Их обнародование имело небывалый успех. И сегодня они остаются одним из уникальных свидетельств интеллектуальной жизни XVIII века, раскрывающих внутренний мир одного из представителей дворянского общества Британии.

В силу той цели, которую поставил перед собой Честерфилд, истории уделено не так уж много места в корреспонденции. Тем более ценны все те редкие упоминания событий и фактов прошлого, а также их оценка.

Так, в ноябре 1739 г. Честерфилд писал 7-летнему ребенку: «Милый мой мальчик, ты занят историей Рима, надеюсь, что ты уделяешь этому предмету достаточно внимания и сил. Польза истории заключается главным образом в примерах добродетели и порока людей, которые жили до нас: касательно них нам надлежит сделать собственные выводы. История пробуждает в нас любовь к добру и толкает на благие деяния „„»[12: 98]. Это высказывание едва ли отличается

оригинальностью. Как отмечала российская исследовательница: «ярко выраженный дидактический характер» истории провозгласила ещё гуманистическая историография [5: 50-51]. Для современников Честерфилда этот тезис имел не только отвлеченное, теоретическое значение, но и сугубо практическое. Они воспринимали прошлое, как источник мудрости. Но любопытно то, что отец не ждет, когда сын «сделает собственные выводы», а спешит подчеркнуть предназначение исторических сочинений для определения ориентиров в жизни.

Девятнадцатилетнему юноше, когда он готовился поступить на дипломатическую службу, отец советовал: «Больше всего тебе следует читать исторические книги – только отнюдь не смутную и недостоверную историю древних времен и, тем более, не эту никому не нужную естественную историю, толкующую о разных ископаемых, минералах, растениях и т.п. Нет, я говорю о полезной политической и конституционной истории Европы за последние три с половиной столетия»[12: 170-171]. В данном высказывании любопытно как противопоставление естественной истории и истории общества, так и акцент на политическую и конституционную историю. Честерфилд толкует о пользе истории, и его прагматический подход очевиден, что, несомненно, отражает воздействие идей просветителей. Моральный, воспитательный характер истории был востребован для выработки нравственных ориентиров у детей. Но уже в юношеском, а затем и более взрослом возрасте история приобретает иной характер полезности. Для будущей жизни сына именно эти знания будут иметь превалирующее значение.

Так, 30-летнему Стэнхоупу, который уже находился на дипломатической службе, он пишет в мае 1752 г.: «Милый друг, … Отучись тратить время на чтение книг легкомысленных и пустых …. Я бы посоветовал тебе остановить свой выбор на самых интересных и примечательных периодах истории нового времени и ограничить свое чтение ими. Если ты выберешь Мюнстерское соглашение, - а с этого периода лучше всего начать, - ….. ограничь себя достоверными историческими сочинениями, письмами, мемуарами и отчетами о переговорах, имеющих отношение к этому важному событию; читай и сравнивай их со всей непредубежденностью и трезвостью, которые лорд Болингброк рекомендует тебе более убедительно и красноречиво, чем я»[12: 214-215.]. И только после тщательного и объективного изучения переходить к следующему договору, а затем последовавшему за ним и т.д. История, по мнению Честерфилда, становится важным фактором в совершенствовании профессионального уровня дипломата. Только при основательном знании истории дипломатических отношений, причин, условий и содержания договоров можно проявить себя и добиться быстрого продвижения по службе, полагал Честерфилд.

Таким образом, в последнем отрывке прослеживается влияние идей Болингброка о методах изучения истории и взглядах на достоверность источников. Честерфилд был лично хорошо знаком с ним, но как явствует из письма, с его взглядами на историю ознакомился лишь после публикации «Писем о пользе и изучении истории» Болингброка на английском языке, что подтверждается также приведенными ниже словами. Однако приведенные отрывки из писем представляются важными не только этой стороной. Два взаимосвязанных высказывания не могут не привлечь внимания. Прежде всего, достоверная история, по словам Честерфилда, насчитывает не более трехсот лет. А это обусловлено наличием адекватных, достоверных источников. К ним он вслед за Болингброком относил исторические сочинения, письма, мемуары, отчеты, имеющие отношение к конкретным событиям. Более того, вырисовывается метод работы с источниками, а именно – объективность и сравнительный анализ.

Воздействие идей Болингброка признавал сам Честерфилд. Он писал в апреле 1752 г.: «Вольтер прислал мне из Берлина свою «Историю века Людовика XIV». Она пришла как раз вовремя: лорд Болингброк только что научил меня тому, как надо читать историю. Вольтер показывает, как ее надо писать». Честерфилд так характеризовал сочинение Вольтера: «Он рассказывает мне все, что я хочу знать, и ничего более. Размышления его немногословны, верны и наталкивают читателя на новые размышления. … он рассказывает обо всем настолько правдиво и беспристрастно, насколько это позволяют известные соображения, которые всегда приходится принимать во внимание, ибо совершенно очевидно, что он часто рассказывает намного меньше, чем мог бы рассказать» [12:205]. Итак, автор исторического сочинения должен быть правдив, немногословен и конкретен, он должен побуждать читателя к дальнейшим размышлениям. Кстати, руководствуясь этими принципами, Честерфилд стремился писать свои «Характеры» людей эпохи.

Из высказываний Честерфилда можно выявить также и его представление о периодизации истории: Античность (древность), Средние (темные) века, новое время, и эта периодизация носила традиционный характер. Древности он отдавал «надлежащее уважение»[12:55]. Вместе с тем, с

большой иронией он писал о людях, которые в стремлении показать «свою ученость» постоянно говорят о древних греках и римлянах, «как о каких-то героических личностях, считая, что наши современники стоят гораздо ниже них». Они будут доказывать, «что за последнюю тысячу семьсот лет ни одна наука и ни одно искусство не продвинулись вперед ни на шаг». Судить о современниках и о древних людях следует только по их достоинствам, без презрения и поклонения[12:55.]. Но если те, кто постоянно ссылался на эпизоды из истории Рима или Греции, вызывали насмешку Честерфилда, то осуждение он высказывал в адрес тех, кто неуважительно относился к римлянам и грекам. Свою речь они насыщали цитатами, вели себя «запанибрата» с греческими и латинскими авторами. Они привыкли, писал Честерфилд, говорить «старик Гомер», «этот хитрый плут Гораций», «Марон» вместо Вергилия и «Назон» вместо Овидия. Им подражают хлыщи, «надеясь таким путем сойти за людей ученых»[12:56.]. Он предостерегал сына от поведения подобного рода. Тем не менее, данный отрывок также содержит в себе немаловажные сведения о представлениях Честерфилда об истории. В то же время налицо явное отрицание развития, распространенное в обществе, и его признание самим Честерфилдом. Не менее значимы упоминания о распространившейся практике упоминаний наряду с фактами истории Античности авторов сочинений, к которым довольно часто прибегали и парламентские ораторы. Они свидетельствуют о повышении роли образования. Это выражалось в стремлении показать себя человеком, окончившим закрытую школу, где изучение древних языков было обязательным. И тем самым, повысить свой социальный статус в глазах окружающих независимо от реального положения вещей – обучался ли в действительности говоривший подобным образом человек в одной из таких школ.

Необходимо остановиться еще на одном высказывании Честерфилда, проливающем свет на его представление о событиях XVII в. Он писал в декабре 1749 г.: «Лорд Кларендон говорит в своей «Истории» о Джоне Хемпдене: «… голова его была способна замыслить любое зло, язык – склонить на него, руки – привести его в исполнение». Не стану сейчас вдаваться в оценку личности м-ра Хемпдена, мужественному отказу которого уплачивать корабельную подать мы обязаны теми свободами, какие у нас есть; и привожу это суждение, потому что стоит лишь слово «зло» заменить в нем словом «добро» - и оно окажется той целью, к которой ты должен стремиться, направив все свои усилия на то, чтобы заслужить похвалу людей» [12:126-127]. Едва ли эти слова нуждаются в особом толковании. Достаточно лишь обратить внимание на подтекст слов Честерфилда, столь характерного для позиции вигов с середины столетия: они были уверены, что только «мужественное» сопротивление ничем не ограниченной (деспотической) власти позволило утвердиться свободам в Англии.

Итак, попытаемся подвести некоторые итоги вышеизложенных высказываний Честерфилда. Так как он выражал идеи, распространенные в кругах просвещенного титулованного дворянства, то его высказывания приобретают особую значимость для понимания взглядов на историю этого слоя общества в середине XVIII в. Прежде всего, необходимо отметить ту особую дидактическую роль, которую они отводили прошлому в воспитании подрастающего поколения. Примеры жизни и поступков исторических персонажей были призваны провести черту, грань между добром и злом, между благородными и бесчестными поступками, наглядно на примерах продемонстрировать образцы доблести, достойного поведения и т.д. Этот взгляд на историю резко контрастирует с предыдущим столетием, когда единственным источником мудрости для британцев являлась Библия. Прагматический подход к истории сохранялся и в воспитании юношества. Изучая прошлое молодые люди могли совершенствоваться в профессиональном плане на поприще дипломатии и юриспруденции, а в большей мере – политической области, в стенах парламента. Для судей, адвокатов, поверенных и членов депутатского корпуса знание истории в силу существования в Британии прецедентного права являлось непременным условием. Без знания имевших место в прошлом тех или иных событий невозможно было осуществлять защиту интересов клиентов, либо участвовать в законотворческом процессе.

С полным правом можно говорить о глубоком влиянии идей Болингброка лишь на незначительную часть общества, которая признавала его отношение к историческим источникам. Основной критерий – достоверность свидетельств прошлого – в полной мере воспринял Честерфилд. Для него имели ценность письма, мемуары, донесения, отчасти исторические сочинения. Их личностный, субъективный характер в освещении фактов и событий не учитывался Честерфилдом (вслед за Болингброком), не принимался им во внимание. Вместе с тем, представляется важным отметить историзм Честерфилда, признание им развития общества в ходе исторического процесса.

Значимое место отводилось литературной форме исторических сочинений, что объясняется взглядами на саму историю. Она рассматривалась не в качестве самостоятельной области знания, а особым литературным жанром. Отсюда пристальное внимание к языку автора, стилю изложения. Для Честерфилда такие сочинения были призваны не столько развлекать читателя, сколько просвещать и будить его мысль, понуждая задуматься над текстом, сопоставить идеи автора с другими источниками и т.д.

Начало 1750-х годов ознаменовано публикацией двух важнейших для развития исторической мысли трудов: «Писем» Болингброка и «Историей Англии под властью дома Стюартов» Д.Юма. Обращение Юма к истории революционных событий XVII в. и их оценку поначалу негативно встретило британское общество. А вот сочинение Болингброка оказало существенное влияние на умы читателей, среди которых был и Филипп Честерфилд. В значительной мере идеи просветителя ретранслировались им в посланиях к сыну, а в дальнейшем и читателям уже его «Писем». Но это не был простой пересказ чужих мыслей. Они были восприняты, обдуманы и применены в конкретной ситуации в целях воспитания и наставления единственного сына.

ЛИТЕРАТУРА.

1.Айзенштат М.П. 2011: Переписка как источник изучения Новой истории Британии./ Люди и тексты. Исторический источник в социальном измерении. М. С.348-359.
2. Барг М.А. 1978: Историческая мысль английского Просвещения: Болингброк. / Болингброк. Письма об изучении и пользе истории. М.
3. Барг М.А. 1987: Эпохи и идеи. Становление историзма. М.
4. Барг М.А., Авдеева К.Д. 1998: От Макиавелли до Юма. Становление историзма. М.,.
5. Бобкова М.С. 2001: Историческое знание в XV-XVIII вв. М.
6. Бобкова М.С. 2008: Западноевропейское историописание «эпохи катастроф». М.
7. Бобкова М.С., Мереминский С.Г. (ред.) 2008: Терминология исторической науки. Историописание. М.
8. Мереминский С.Г. (ред.) 2009: Формы и способы презентации времени в истории. М.
9. Мереминский С.Г. 2015: Генрих Хантингтонский. История англов. Пер. и комментарии С.Г. Мереминского. М.
10. Репина Л.П., Зверева В.В., Парамонова М.Ю. 2004: История исторического знания. М.
11. Стогова А.В. 2015: «Пишите письма»: государственная почтовая служба и частные эпистолярные практики в Англии и Франции XVII века./ Моделирование социальной среды: европейский опыт Средневековья и Нового времени. Е.Н. Кириллова (ред.). М.
12. Честерфилд Ф.Д.С. 1971: Письма к сыну. Максимы. Характеры. Л.

Сведения об авторе:

Айзенштат Марина Павловна, доктор исторических наук.
m.aizen@mail.ru

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.и.н. В.М. Аванесяном.

«Գիտական տեղեկագրի» խմբագրությունը հայտնում է իր երախտագիտությունը Հ.Ս.Քոթանջյանին սույն տեղեկագրում Ջորջ Մարշալի անվան անվտանգության հետազոտությունների ամերիկա-գերմանական կենտրոնի շրջանավարտների հայկական համաժողովին իր՝ ԵԱՀԿ-ի Մինսկի խմբի համանախագահներին Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ արված առաջարկությունների մասին զեկույցը հրապարակելու համար:

ՀՏԴ 94/327(479.243) *Քաղաքագիտություն*

ՆՈՐ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ ՄԻՆՍԿՅԱՆ ԽՄԲԻՆ ՈՒ ՄԱԿ-ԻՆ՝ ՂԱՐԱԲԱՂՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՁՍՊՄԱՆ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Հայկ ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

Հիմնաբառեր՝ *Ղարաբաղյան հակամարտություն, ԵԱՀԿ Մինսկի խումբ, տիեզերական տարածություն, ուղեծրային հեռադիտարկման միջոցներ, խորագննում, Տիեզերքի ուսումնասիրման իրավական նորմերի հռչակագիր, քաղաքական-դիվանագիտական զսպում*

Ключевые слова. *Карабахский конфликт, Минская группа ОБСЕ,околоземное пространство,орбитальные средства,дистанционный зондаж,космическое право, политико-дипломатическое сдерживание.*

Keywords*: Karabakh conflict, OSCE Minsk Group, outer space, orbital facilities, remote sensing, the International Space Law, political-diplomatic containment*

НОВЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ СОПРЕДСЕДАТЕЛЯМ МИНСКОЙ ГРУППЫ И ООН ОТНОСИТЕЛЬНО КОСМИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ СДЕРЖИВАНИЯ ВОЙНЫ В КАРАБАХЕ

Г.КОТАНДЖЯН

В Национальном исследовательском университете обороны Армении была разработана методология привлечения Сопредседателей Минской группы ОБСЕ к зондажу опасной динамики силы в зоне Карабахского конфликта с использованием средств наблюдения из наднационального околоземного пространства с применением орбитальных средств дистанционного зондажа.

Автор считает что международное космическое право дает такую возможность осуществлять контроль и подобный способ является надежным инновационным инструментом политико-дипломатического сдерживания посредством консультации и переговоров .

NEW PROPOSITIONS TO MINSK GROUP AND UN ON SPACE INSTRUMENTS OF CONTAINING WAR IN KARABAKH

H.KOTANJAN

The National Defense Research University of Armenia developed a methodology of engaging the OSCE Minsk Group Co-Chair states in the initiative of remote sensing of any dangerous dynamics of force in the Karabakh Conflict zone through the sighting aid from the supernational outer space via orbital facilities.

The author considers that the International Space Law enables to control via the innovative power tool of political-diplomatic containment through consultations and negotiations.

ՀՀ Պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարանում մշակվել է Ղարաբաղյան հակամարտության գոտում ուժերի փոփոխման վտանգավոր դինամիկայի խորագննման մեջ ԵԱՀԿ-ի Մինսկի խմբի համանախագահներին ներգրավելու մեթոդաբանություն, որը կկիրառվի վերազգային տիեզերական տարածությունից հեռավար ուղեծրային հեռադիտարկման միջոցների գործադրմամբ:

Հեղինակի համոզմամբ Տիեզերքի ուսումնասիրման հարցերում պետությունների գործունեությունը կարգավորող հռչակագիրը հնարավորություն է տալիս վերահսկում իրականացնել այս եղանակով, որը վստահելի նորամուծական մեթոդ է հանդիսանում խորհրդարկումների ու բանակցությունների կիրառմամբ քաղաքական-դիվանագիտական զսպման համար:

Նախ, թույլ տվեք իմ երախտագիտությունը հայտնել Երևանում ԱՄՆ-ի դեսպանատանը՝ այսօրվա այս միջոցառման կազմակերպման հարցում ցուցաբերած աջակցության և գործադրած ջանքերի համար: ՈՒրախությամբ պետք է նշեմ, որ օգտվելով հռչակավոր Մարշալի անվան իմ Ալմա մատեր կենտրոնի գիտափորձաքննական այս ամբիոնն օգտագործելու հնարավորությունից՝ կարող եմ արևմտյան լսարանին հավասարակշռված կերպով ներկայացնել մեծ անվտանգային ներուժ ունեցող մի

գաղափար: Խոսքը վերաբերում է մեր տարածաշրջանում եղած հակամարտությունների գոտիների տիեզերական ուղեծրային խորազննման արդյունքները ՄԱԿ-ի Բաց տիեզերքի հարցերով գրասենյակին փոխանցելու գաղափարին: Նախկինում ես Մինսկի խմբի համանախագահ ռուսական կողմին ներկայացրել եմ Ղարաբաղյան հակամարտության հարցում ուղեծրային խորազննումը՝ որպես զսպման միջոց կիրառելու այս մտահղացումը Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի Արտաքին հարցերի մշտական հանձնաժողովի և Ռուսաստանի Դաշնության Պետական դումայի Միջազգային հարցերով հանձնաժողովի համատեղ նիստում: Սույն ելույթը մեր ՊԱՀՀ-ի թիմային հետազոտական աշխատանքի արգասիք է, որը նպատակաուղղված է Մինսկի խմբի խաղաղամետ գործունեությունն զգալիորեն առաջ մղելուն: Ես կարծում եմ, որ սա պատեհ առիթ է այս կարևոր ուղերձները Մինսկի խմբի համանախագահ ամերիկյան կողմին ներկայացնելու համար: Մշակելով դեպի Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորում գնալու ուղիները՝ մենք չենք կարող շրջանցել ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի՝ որպես ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի երկու մշտական անդամների և Մինսկի խմբի համանախագահ երկրների հարաբերությունների խնդիրը: Միևնույն ժամանակ, ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի ու Ֆրանսիայի դիրքորոշումներում բազմամյա և չընդհատվող միջազգային անվտանգային համաձայնության քաղաքական-դիվանագիտական հարթակների շարքում առանձնանում է Ղարաբաղյան խաղաղ կարգավորման գծով ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի Համանախագահության հարթակը: Այս չընդհատվող համաձայնությունը հաստատել է իր բացառիկ արժեքը նաև 2016 թ. մայիսին Վիեննայում կայացած բանակցություններում: Խոսելով ամերիկա-ռուսական հարաբերությունների դինամիկայի մասին՝ հարկ է նշել, որ «ԱՄՆ-Ռուսաստան հարաբերությունների վերագործարկման» վաղ շրջանում՝ 2010 թ., ինձ բախտ վիճակվեց Հարվարդի համալսարանի Քենեդիի անվան կառավարման դպրոցում հանդես գալու որպես «ԱՄՆ–Ռուսաստան ռազմավարական երկխոսության» գիտական խորհրդարկու, ինչը հնարավորություն տվեց մասնագիտորեն հետևելու ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների դինամիկային: Քննարկելով Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հարցում առաջընթացի ուղիների մասին, մենք պետք է հաշվի առնենք, որ ռազմական գործողությունների ցանկացած վերսկսում կարող է գազանական ցեղասպանության մի նոր ողբերգական էջ բացել Արևելքն ու Արևմուտքը կամրջող այս տարածաշրջանում, որտեղ Իսլամական պետության դահիճները այսօր ցեղասպանություն են իրագործում քրիստոնյաների, հրեաների, եզդիների և ահաբեկչական ջիհադի մեջ չներգրավված մահմեդականների նկատմամբ: Հայ ժողովրդի համար «Այլևս երբե՛ք» կարգախոսի արդիականությունը շեշտվեց դեռ ԽՍՀՄ Վերակառուցման շրջանում, երբ Ադրբեջանը ձեռնարկեց իր հայ բնակչության ջարդերը[1]: 1991 թ. նոյեմբերի 23-ին Ադրբեջանի Գերագույն խորհուրդն ընդունեց Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը (ԼՂԻՄ) լուծարելու մասին օրենք՝ առանց նրա բնակչության համաձայնության և ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի հիմնարար միջազգային նորմերի խախտումներով: Ի պատասխան այդ ապօրինի քայլի՝ 1991 թվականի դեկտեմբերի 10-ին Լեռնային Ղարաբաղն սկսեց իր անկախացման գործընթացը՝ ԽՍՀՄ ներքին օրենսդրությանը համապատասխան: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո ձևավորվեցին երկու պետություն. Ադրբեջանի ԽՍՀ տարածքում՝ Ադրբեջանի Հանրապետությունը, և Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի տարածքում՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը: Երկու պետությունների ձևավորումն ունի նույն իրավական հիմքը, հետևաբար իր ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա Լեռնային Ղարաբաղի կազմավորումը երբևէ չպետք է դիտվի Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության տեսանկյունից: 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ին Լեռնային Ղարաբաղում միջազգային չափանիշներին ու 1991 թ. ապրիլի 3-ի ԽՍՀՄ օրենքին ճշգրիտ համապատասխանությամբ և միջազգային դիտորդների մասնակցությամբ անցկացվեց անկախության հարցով հանրաքվե: ԼՂՀ ադրբեջանական փոքրամասնությանը հնարավորություն տրվեց մասնակցելու հանրաքվեին, սակայն Բաքվի ցուցումով նա հրաժարվեց այդ հնարավորությունից[2]: Հետագա իրադարձությունները վերացրին հանրաքվեի արդյունքները ԽՍՀՄ կենտրոնական մարմինների հետ համաձայնեցնելու անվերապահ պահանջը, քանի որ 1991 թ. դեկտեմբերի 21-ին ստորագրվեց Խորհրդային Միության

լուծարման մասին Ալմա Աթայի հռչակագիրը[3]: Այսպիսով՝ Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում անցկացված Հանրաքվեն օրինական է, և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ստեղծումը կատարվել է համապատասխան Միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու հատկանիշներին: Ադրբեջանի Հանրապետությունը 1992 թ. սանձազերծել է Լեռնային Ղարաբաղի դեմ պատերազմ, որը տևել է մինչև 1994 թ., երբ Ադրբեջանը, Լեռնային Ղարաբաղը և Հայաստանը ստորագրել էին հրադադարի համաձայնագիր, իսկ 1995 թ. էլ՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունում հրադադարի հաստատութենացման մասին եռակողմ պայմանագիր: Այս համաձայնագրերը հակամարտող կողմերը և Ղարաբաղյան հակամարտության գծով ԵԱՀԿ Մինսկի խումբը ճանաչել են որպես իրենց էությամբ անժամկետ և հակամարտության գոտում երկարատև զինադադարի հաստատման համար հիմք: Միջազգային հանրությունը քանիցս վերահաստատել է Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման իր տեսլականը, ըստ որի՝ այն պետք է հիմնված լինի Միջազգային իրավունքի երեք հիմնական և հավասարազոր՝ «Ժողովուրդների հավասար իրավունքների և ինքնորոշման, ուժի կամ ուժի սպառնալիքի չկիրառման և տարածքային ամբողջականության» սկզբունքների վրա: 2016 թ. ապրիլի 2-ին՝ 1994 թ. հրադադարի կնքումից 22 տարի անց, Ադրբեջանի Զինված ուժերը ղարաբաղա-ադրբեջանական շփման գծի երկայնքով ձեռնարկեցին անակնկալ լայնամասշտաբ հարձակում, որի հիմնական նպատակն էր ձախողել հակամարտությունը խաղաղ ճանապարհով լուծելու ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի առաքելությունը, զավթել Լեռնային Ղարաբաղը և նրա հայկական բնակչությանը ենթարկել ցեղասպանության: Ադրբեջանի նման վարքագիծը զգալի չափով պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ չկան շփման գծի մերձակայքում ռազմական գործողությունների վերսկսման դինամիկան գրանցող մեխանիզմներ: Ադրբեջանը հետևողականորեն մերժում է տեխնիկական և մարդկային մասնագիտական ռեսուրսների միջոցով զինադադարի մշտազննում կատարելու մասին ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահների առաջարկությունները, ինչի շնորհիվ կարող է զսպել ռազմական գործողությունների վերսկսումը: 2016 թվականի ապրիլին Ղարաբաղում Չորսօրյա պատերազմի արդյունքներով կայացած Վիեննայի խորհրդարկումների ժամանակ Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի դիրքորոշումների համահունչությունը Հայաստանին և Ադրբեջանին հակեց համաձայնության այն բանում, որ ռազմական գործողությունների վերսկսումից կողմերին հետ պահելու համար անհրաժեշտ է սահմանել զինված հակամարտության գոտում պատերազմի նախապատրաստման նկատմամբ վերահսկողություն: Տեխնոլոգիական նորամուծությունների և մարտական գործողությունների նախապատրաստման վրա քաղաքական-դիվանագիտական ներգործության մեթոդների խելացի համակցումը հնարավորություն է տալիս զինադադարի խախտումների հետաքննության արդյունավետ մեխանիզմի և ռազմական ուժի կուտակման ու պատերազմին նախապատրաստումն ազդարարող տարաշարժերի մշտազննումը առավել արդյունավետ կերպով իրականացնելու նպատակով քաղաքական զսպման հայեցակարգ մշակելու համար: Տվյալ համատեքստում հույժ կարևոր է հենվել այն բանի ըմբռնման վրա, որ Արցախի Հանրապետության և Ադրբեջանի Հանրապետության միջև ռազմական անհավասարակշռության աճման պայմաններում չի կարելի ապավինել միայն ավանդական ռազմական զսպման արդյունավետությանը: Այս հարցում անհրաժեշտ է գիտականորեն իմաստավորել միջազգային հանրության հետ համագործակցության նկատմամբ այն նորամուծական մոտեցումները, ըստ որոնց՝ լայնածավալ մարտական գործողություններին կողմերի նախապատրաստման մասին ազդարարող ռազմական ուժի վտանգավոր տարաշարժների խորազննման համար կկիրառվեն միջազգային հանրության բարձր տեխնոլոգիական միջոցները: Խոսքը վերաբերում է Պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարանում մեր մշակած մեթոդաբանությանը, ըստ որի՝ Ղարաբաղյան հակամարտության գոտում ուժերի փոփոխման վտանգավոր դինամիկայի խորազննման գործում պետք է ներգրավվեն ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի Համանախագահները՝ վերազգային տիեզերական տարածությունից դիտոցային օժանդակության միջոցով ուղեծրային հեռադիտական միջոցների գործադրմամբ: Ինչպես գիտեք, Միջազգային տիեզերական իրավունքը միջազգային հանրությանը հնարավորություն է տալիս մերձերկրային տիեզերական տարածությունից վերահսկելու

հակամարտության գոտում պատերազմական գործողությունների վերսկսմանը զորքերի պատրաստման դիմանիկան: Վերահսկողության այս եղանակը, նպատակաուղղված լինելով պատերազմի կանխմանը, կարող է միջազգային նորմերին և կանոնակարգերին համապատասխան օգտագործվել որպես խորհրդարկումների ու բանակցությունների կիրառմամբ քաղաքական-դիվանագիտական զսպման միջոց: Համաձայն Տիեզերքի ուսումնասիրման և օգտագործման հարցերում պետությունների գործունեությունը կարգավորող իրավական նորմերի հռչակագրի՝ «Միջազգային համագործակցության խրախուսման և ակտիվացման համար, հատկապես՝ զարգացող երկրների կարիքների հաշվառմամբ, տիեզերքից Երկրի հեռահար խորազննում կատարող պետությունը, ըստ խնդրանքի, խորհրդարկումներ է անցկացնում այն պետության հետ, որի տարածքը խորազննվում է»[4], իսկ Տիեզերական տարածության, ներառյալ՝ Լուսնի և այլ երկնային մարմինների հետազոտման ու օգտագործման ուղղությամբ պետությունների գործունեության սկզբունքների մասին պայմանագիրը նախատեսում է, որ «Տիեզերական տարածությունը, ներառյալ՝ Լուսինը և այլ երկնային մարմիններ, ենթակա չէ ազգային յուրացման ո՛չ դրանց նկատմամբ ինքնիշխանության հռչակման եղանակով, ո՛չ օգտագործման կամ զավթման ճանապարհով, ո՛չ էլ որևէ այլ միջոցով»[5]: Եթե միջնորդ խաղաղարար տերությունները գործի դնեն ուղեծրային խորազննական միջոցների կիրառմամբ պատերազմի վերսկսումը զսպելու այս նորամուծական մեթոդը, ապա դա կարող է լինել արդյունավետ եղանակ ծխացող երկարատև հակամարտությունների դեպքում և, միևնույն ժամանակ, տարածաշրջանային անվտանգության համար ռազմավարական կարևոր գործոն: 2016 թվականի մայիսին Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների հանդիպման շնորհիվ համաձայնություն ձեռք բերվեց հակամարտության շփման գծի ամբողջ երկայնքով հրադադարի խախտումների հետաքննության մեխանիզմների ստեղծման և ԵԱՀԿ գործող համանախագահի անձնական ներկայացուցչի խմբի հնարավորությունների ընդլայնման հարցում: Սա պատեհաժամորեն ընդունված որոշում է, որովհետև զուտ ռազմական զսպման հնարավորությունները խիստ նվազել են, քանի որ կողմերից մեկը ակտիվ կերպով գնում է հարձակողական սպառազինություն՝ խախտելով ուժերի հաշվեկշիռը: Դրա հետ մեկտեղ, 2016 թ. Վիեննայում և Սանկտ Պետերբուրգում կայացած հանդիպման արդյունքները տվյալ համատեքստում պետք է դիտվեն որպես ոչ միայն հրադադարի ռեժիմը երկու հակամարտող կողմերի ազգային օդային տարածքներից վերահսկելու հարցում համաձայնություն, այլև հարձակողական սպառազինության կուտակումները և զորքերի տեղաշարժի միջոցով պատերազմին նախապատրաստումները երկու հակամարտող պետությունների ազգային ինքնիշխանությունից դուրս գտնվող տիեզերական տարածությունից վերահսկելու նպատակով ուղեծրային մեխանիզմների ընտրության համար հիմք հանդիսացող՝ ՀՀ-ի և ԱդրՀ-ի հետ հաջողված միջազգային խորհրդարկություն[6]: Այս առումով, նշանակալից դեր կարող է խաղալ ՄԱԿ-ի Բաց տիեզերքի հարցերով գրասենյակը: Նա պատասխանատու է խաղաղ նպատակներով տիեզերքի օգտագործման հարցում միջազգային համագործակցությունը խթանելու համար և ծառայում է որպես Խաղաղ նպատակներով տիեզերքի օգտագործման ՄԱԿ-ի հանձնաժողովի քարտուղարություն: Այդ հանձնաժողովը ստեղծվել է 1959 թվականին՝ ամբողջ մարդկության կողմից տիեզերքի ուսումնասիրությունը և օգտագործումը կարգավորելու նպատակով: Ներկայումս Հայաստանն ու Ադրբեջանը, ինչպես նաև Մինսկի խմբի երեք համանախագահ պետությունները այդ հանձնաժողովի անդամներ են, ինչը եզակի հնարավորություն է ստեղծում, որպեսզի հանձնաժողովի հնարավորություններն օգտագործվեն հակամարտության գոտում խաղաղություն և կայունություն ապահովելու համար[7]: Ես կարծում եմ, որ արդյունավետ կլիներ, եթե տեխնիկական գնահատում կատարելու համար ՄԱԿ-ի Բաց տիեզերքի հարցերով գրասենյակին հանձնվեին հակամարտության գոտու ուղեծրային խորազննման արդյունքները, իսկ նա շահագրգիռ կողմերին ներկայացներ գնահատման արդյունքները: Այս մեխանիզմի հաջող ձեռնարկումը ՄԱԿ-ի Բաց տիեզերքի հարցերով գրասենյակին եզակի հնարավորություններ կընձեռեր հակամարտության գոտիների ուղեծրային խորազննման տեխնիկական գնահատում կատարելու համար: Ես լիահույս եմ, որ դրանով այս

նախադեպը կարող է դառնալ միջազգային խաղաղության և կայունության խթանման կարևոր գործիք թե՛ Ղարաբաղում, թե՛նրա սահմաններից այն կողմ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

[1] Տես՝ Закон СССР “О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР” No 1410-1 от 3 апреля 1990 г.” Ведомости Съезда народных депутатов СССР, Верховного Совета СССР”, 1990, No 15, Декларация о провозглашении Нагорно-Карабахской Республики; Jacques Derrida, Isaiah Berlin, Alain Finkielkraut, Richard Rorty, and Adrian Lyttelton. An Open Letter on Anti-Armenian Pogroms in the Soviet Union. Joint Initiative of the Helsinki Treaty Watchdog Committee of France and Intellectuals from the College International de Philosophic, Paris. September 27, 1990. The New York Review of Books, http://www.nybooks.com/articles/1990/09/27/an-open-letter-on-anti-armenian-pogroms- in-the-sov/; (USSR Law “On the procedure for regulation of issues related to the secession of a Union Republic from the USSR” No 1410-1 of3 April 1990, “Bulletin of the Congress of People’s Deputies of the USSR, the Supreme Council of the USSR”, 1990, No 15, Declaration on the Proclamation of the Nagorno-Karabakh Republic), www.nkr.am/ru/declaration/10/.

[2] Տես՝ Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики (Act on the results of the referendum of the independence of Nagorno-Karabakh Republic), www.nkr.am/ru/referendum/42/.

[3] Տես՝ Алма-Атинская Декларация? Алма-Ата? 21 декабря 1991 г. (The Declaration of Alma-Ata? 21 December? 1991)? http://cis.minsk.bv/page.php?id=178.

[4] Տես՝ Принципы, касающиеся дистанционного зондирования Земли из космического пространства (Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space), http://www.un.org/ru/documents/decl conv/conventions/earth remote sensing.shtml.

[5] Տես՝ Договор о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела (Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies), http://www.un.org/ru/documents/decl conv/conventions/outer space governing.shtml.

[6] Տես՝Joint Statement of the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, Secretary of State of the United States of America and State Secretary for Europe Affairs of France http://www.osce.org/mg/240316, Meeting with Serzh Sargsyan and Ilham Aliev, http://en.kremlin.ru/events/president/news/52189.

[7] United Nations Office for Outer Space Affairs, http://www.unoosa.org/oosa/en/aboutus/roles-responsibilities.html.

NEW PROPOSITIONS TO MINSK GROUP AND UN ON SPACE INSTRUMENTS OF CONTAINING WAR IN KARABAKH

H.KOTANJAN

First of all, I would like to express my gratitude towards the US Embassy in Yerevan for its support and efforts in organizing today's event. It's my pleasure to have an opportunity to use my Alma Mater estimable Marshall Center academic-expert podium for the balanced promotion at this turn to the Western audience of the idea to raise a tremendous security possibility. The case is made for transferring our region's conflict zones' orbital outer sensing results to the UN Office of the Outer Space Affairs for the technical assessment of said results. I have presented earlier the idea of using orbital sensing as a deterrence tool in Karabakh Conflict to the Minsk Group Russian Co-Chair party at the Joint Session of the Standing Committee on Foreign Relations of the National Assembly of the Republic of Armenia and the Committee on International Affairs of the State Duma of the Russian Federation.

The current presentation is an outcome of the additional research conducted by our NDRU team, targeted at the Minsk Group peace-oriented process to the tangible way ahead. Now, I believe, this is a timely occasion to convey these instrumental messages to the Minsk Group American Co-Chair party. Elaborating the ways to move forward towards the settlement of the Karabakh conflict, we cannot circumvent the issue of US – Russia relations being two UN Security Council permanent members and Co-Chairs of the OSCE Minsk Group.

Both American and Russian experts, generals and diplomats, involved in the professional evaluation of US–Russia relations in recent years, did mention the discrepancy of negotiating parties' positions in the Minsk format on Ukraine, as well as in talks on Syria. Meanwhile, the platform of the OSCE Minsk Group Co-Chairmanship on the Karabakh Conflict peaceful settlement stands out among the political-diplomatic platforms of long-lasting and unbroken international security consensus regarding the positions of the US, Russia and France. This unbroken consensus confirmed its exceptional value also in the Vienna Summit Talks of 16 May, 2016 and the 20 June, 2016 Summit in St. Petersburg. Speaking on dynamics of US – Russia relations, it's worthy to mention that at the dawn of the "US–Russia Reset" in 2010, I happened to be an academic consultant of the "US–Russia Strategic Dialogue" at Harvard Kennedy School of Government, which enabled me to professionally keep a close watch of the dynamics of US–Russia relations.

Discussing the ways forward in the Karabakh conflict settlement process, we should take into account that any resumption of hostilities entails a threat of opening a new chapter of genocidal tragedies across this region bridging the East and the West, where dismal genocide of Christians, Jews, Yazidis, and Muslims, not engaged in the terroristic jihad, has been perpetrated by the torturers of the Islamic State. The urgency of the "Never Again" principle for the Armenian people once again was called forth during the Perestroika in the USSR – at the time of pogroms committed by Azerbaijan against its Armenians population [3].

On 23 November, 1991, the Supreme Council of Azerbaijan passed a law on the dissolution of the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast (NKAO) without the Karabakh people's consent and with violations of the basic international norms regarding the peoples' right to self-determination. In response to those illegal actions, on 10 December, 1991, Nagorno-Karabakh initiated the process of its independence in compliance with the domestic legislation of the USSR. After the collapse of the Soviet Union, two states were formed: the Republic of Azerbaijan on the territory of the Azerbaijan SSR, and the Republic of Nagorno-Karabakh on the territory of the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast.

The establishment of both States has a similar legal basis, therefore, the legitimate establishment of the Nagorno-Karabakh Republic, on the basis of its peoples' right to self-determination, should never be considered within the scope of the Republic of Azerbaijan's territorial integrity. Strictly meeting international standards and the USSR Law of 3 April, 1990, a Referendum of Independence was held in Nagorno-Karabakh

attended by international observers. The Azerbaijani minority of the NKR was given an opportunity to take part in the referendum; however, on Baku's instructions they declined that opportunity [4].

Subsequent events eliminated the imperative obligation of coordinating the referendum results with the USSR central bodies, since on 21 December, 1991 the Alma-Ata Declaration on the Dissolution of the Soviet Union was signed [5]. Hence, the referendum held on the territory of Nagorno-Karabakh is legal; the establishment of the Nagorno-Karabakh Republic was carried out in conformity with the principles and attributes required by International Law. In 1992, the Azerbaijani Republic launched a war against Nagorno-Karabakh, which was waged until 1994 when Azerbaijan, Nagorno-Karabakh and Armenia signed a ceasefire agreement with no time limitation, and in 1995 – a tripartite agreement on strengthening the ceasefire in the Nagorno-Karabakh. These agreements were recognized by the conflicting parties and the OSCE Minsk Group Co-Chairs on the Nagorno-Karabakh conflict as permanent by nature and constituting the basis of a long-run truce in the conflict zone. The international community has repeatedly reaffirmed its vision of the settlement of the Karabakh Conflict, which has to be based on the three main and equal principles of the International Law: "the equal rights and self-determination of peoples, the non-use of force or threat of force, and territorial integrity".

On 2 April, 2016, 22 years after the 1994 ceasefire agreement, the Azerbaijani Armed Forces launched a large-scale surprise attack along the Karabakh-Azerbaijani line of contact with the main goals to undermine the OSCE Minsk Group Co-Chairs mission to peacefully resolve the conflict, occupy Nagorno-Karabakh, and commit genocide against its Armenian population. This behavior of Azerbaijan is largely due to the lack of investigation mechanisms that would register the dynamics of the resumption of hostilities around the line of contact. Azerbaijan has persistently rejected the OSCE Minsk Group Co-Chairs' proposals on monitoring the ceasefire by use of technical and human professional resources that would contain the resumption of hostilities.

The convergence of positions of Russia, the US and France in Vienna consultations on the results of the April 2016 Four-Day War in Karabakh led Armenia and Azerbaijan to agree on the need of establishing control over the preparations for war in the armed conflict zone in order to prevent the parties from resuming hostilities. Enacting the smart combination of technological innovations along with the methods of political-diplomatic influence on the preparation for combat operations will pave the way for developing a concept of containment through effective investigation mechanisms for ceasefire violations and more efficient implementation of monitoring over military forces' accumulation and movement signaling war preparations. In this sense, it is essential to proceed from the understanding that under the current trend towards the escalation of the arms imbalance between Artsakh Republic on the one side, and Azerbaijan – on the other, it is unacceptable to rely purely on the traditional military deterrence seeking to prevent the resumption of hostilities. In that event, we find it vital to academically comprehend innovative approaches to cooperating with the international community aimed at utilizing its high-tech tools for the sensing of military forces' dangerous maneuvers signaling preparations for expanded military operations.

The point is the methodology we developed in the National Defense Research University of Armenia for engaging the OSCE Minsk Group Co-Chair states in the initiative of sensing any dangerous dynamics of force in the Karabakh Conflict zone through the sighting aid from the supranational outer space via orbital facilities of remote sensing. As you know, the International Space Law enables the international community to inspect from the near-Earth space the dynamics of the troops preparation for the resumption of hostilities in the conflict zones. Targeted at preventing a war, this kind of remote inspection can be used in conformity with international norms and regulations as an innovative power tool of political-diplomatic containment through consultations and negotiations. According to the Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, "To promote and intensify international cooperation, especially with regard to the needs of developing countries, a State carrying out remote sensing of the Earth from space shall, upon request, enter into consultations with a State whose territory is sensed",[l] and the Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other

Celestial Bodies states that "Outer Space, including the Moon and other celestial bodies, is not subject to national appropriation by claim of sovereignty, by means of use or occupation, or by any other means"[2].

With the proviso that mediating peacemaker powers applied this innovative method of containing war resumption via orbital facilities of remote sensing could become an effective tool in the case of protracted smoldering conflicts, and be a strategically important factor for the regional security.

The meeting between the Armenian and Azerbaijani Presidents in Vienna in May 2016 yielded an agreement on the establishment of investigation mechanisms for ceasefire violations along the conflict's line of contact, and the expansion of the capabilities of the team of the Personal Representative of the OSCE Chairperson in Office. This was a timely decision since one of the sides has been actively buying offensive weapons, thus upsetting the military balance. Simultaneously, the results of the 2016 meetings in Vienna and St. Petersburg could be considered not only as a consensus on monitoring the ceasefire regime from the national air spaces of the two conflicting parties, but as successful consultations with the Republic of Armenia and the Republic of Azerbaijan on investigation mechanisms from the outer space targeted at revealing warlike preparations through the accumulation of offensive weapons and movement of troops. [6]. In this regard, The United Nations Office for Outer Space Affairs (UNOOSA) may play an important role. This office is responsible for promoting international cooperation in the peaceful uses of outer space, and serves as the secretariat for the United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. [7]

The Committee was established in 1959 to govern the exploration and use of space for the benefit of all humanity. Currently Armenia and Azerbaijan, as well as all three Minsk Group Co-Chair states, are members of the Committee, which creates a unique opportunity for using the Committee's capabilities to support peace and stability in conflict zones. To my mind, it would be useful if the United Nations Office for Outer Space Affairs received the data of conflict zones orbital sensing to further make a technical assessment and present results back to the concerned parties. The successful launch of this mechanism will create unique opportunities to use the UN Office for Outer Space Affairs for the purpose of the technical assessment of data received from conflict zones orbital sensing. I am hopeful that in this way this precedent can be transformed into a significant tool of promoting international peace and stability in Karabakh and beyond.

See Принципы, касающиеся дистанционного зондирования Земли из космического пространства (Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space), http://www.un.org/ru/documents/decl conv/conventions/earth remote sensing.shtml.

See Договор о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела (Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies), http://www.un.org/ru/documents/decl conv/conventions/outer space governing.shtml.

See Закон СССР "О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР" No 1410-1 от 3 апреля 1990 г." Ведомости Съезда народных депутатов СССР, Верховного Совета СССР", 1990, No 15, Декларация о провозглашении Нагорно-Карабахской Республики; Jacques Derrida, Isaiah Berlin, Alain Finkielkraut, Richard Rorty, and Adrian Lyttelton. An Open Letter on Anti-Armenian Pogroms in the Soviet Union. Joint Initiative of the Helsinki Treaty Watchdog Committee of France and Intellectuals from the College International de Philosophic, Paris. September 27, 1990. The New York Review of Books, http://www.nybooks.com/articles/1990/09/27/an-open-letter-on-anti-armenian-pogroms- in-the-sov/; (USSR Law "On the procedure for regulation of issues related to the secession of a Union Republic from the USSR" No 1410-1 of3 April 1990, "Bulletin of the Congress of People's Deputies of the USSR, the Supreme Council of the USSR", 1990, No 15, Declaration on the Proclamation of the Nagorno-Karabakh Republic), www.nkr.am/ru/declaration/10/.

See Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики (Act on the results of the referendum of the independence of Nagorno-Karabakh Republic), nkr.am/ru/referendum/42/.

See Алма-Атинская Декларация, Алма-Ата, 21 декабря 1991 г. (The Declaration of Alma-Ata, 21 December, 1991), http://cis.minsk.bv/page.php?id=178. See Joint Statement of the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, Secretary of State of the United States of America and State Secretary for Europe Affairs of France http://www.osce.org/mg/240316, Meeting with Serzh Sargsyan and Ilham Aliev, http://en.kremlin.ru/events/president/news/52189. United Nations Office for Outer Space Affairs, http://www.unoosa.org/oosa/en/aboutus/roles-responsibilities.html.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Հայկ Քոթանջյան - ՀՀ ՊՆ Պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարանի պետ, ք. գ. դ., պրոֆեսոր:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյանը:

ՀՏԴ 94(479.25) Հայոց պատմություն

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ (1988-1990) ՑՈՒՑԱՊԱՍՏԱՌՆԵՐՈՒՄ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ

Հարություն ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Պաստառներ, ղարաբաղյան շարժում, հայ ժողովուրդ, Ղարաբաղ, Արցախ, Հայաստան, ցեղասպանություն, անկախություն, հիշողություն, հայ*

Ключевые слова*: плакаты, карабахское движение, армянский народ, Карабах, Арцах, Армения, геноцид, самостоятельность, память, армянский*

Keywords*: rally posters, Karabakh movement, Armenian people, Karabakh, Artsakh, Armenia, genocide, independence, memory, Armenian*

NAGORNO-KARABAKH MOVEMENT (1988-1990) IN POSTERS: GENERAL CHARACTERISTICS

H.MARUTYAN

Numerous and multi-topic rally posters designed during Karabakh Movement in the period from February 1988 to August 1990 are distinguished into 20 thematic groups, which reflect national mentality and thus present volumnous and abundant material for study. The discourse on the posters point to the fundamental change in the identity of Soviet Armenian citizens during the Karabakh movement that was conductive to the conception of the necessity of building independence and the declaration of the Armenian Republic in 1991:

КАРАБАХСКОЕ ДВИЖЕНИЕ (1988-1990) В ПЛАКАТАХ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

А. МАРУТЯН

Многочисленные плакаты широкой тематики созданные во время карабахского движения в период с февраля 1988г. по август 1990 можно разбить на 20 тематических групп, отображающих народную ментальность и тем самым представляющих обьемный материал для исследования. В текстах на плакатах отображена глубокая перемена в идентичности граждан Армянской ССР во время карабахского движения, что привело к осознанию необходимости создания независимости и превозглашения Республики Армении в 1991г.

Ցուցապաստառները՝ պատկերների ու գրավոր բանաձևերի համակցումը, ազգային ինքնության խոսուն դրսևորումներից մեկն են, որոնք, իբրև կանոն, մեծ թվով ի հայտ են գալիս հասարակության համար ճգնաժամային պահերին, այն է՝ ուղեկցում են հեղափոխություններին, ժողովրդական զանգվածային ելույթներին, երկրի կյանքում տեղ գտած արմատական փոփոխությունների՝ երբեմն տարիներ տևող գործընթացներին և այլն: Հաճախ լինելով ժողովրդական տրամադրությունների չմիջնորդավորված ցուցիչներ, իսկ որոշ դեպքերում էլ ստեղծվելով քաղաքական ուժերի կողմից՝ ցուցապաստառները հսկայական տեղեկատվություն են պարունակում իրենց ժամանակաշրջանի մասին, օգնում այն ավելի լավ հասկանալուն: Դրանք ինքնության յուրահատուկ հանգույցներ են, դեպի ուր ձգվում են և որտեղ կենտրոնացած են բազմաթիվ և տարբեր թելեր: Այդ հանգույցների՝ յուրահատուկ միկրոկոսմոսների բացումը թույլ է տալիս դիտարկել մակրոկոսմիկ բնույթի երևույթներ: Ցուցապաստառները՝ հասարակական գործընթացների պատկերազիր «վկաները», սովորաբար անմիջապես արձագանքում են իրադրության փոփոխություններին, ուստի և դրանցով շատ հարմար է լինում հետևել հասարակական զարգացումների փուլերին, իսկ դրանց բովանդակային փոփոխությունների վերլուծության միջոցով՝ քաղաքական կողմնորոշումների և ինքնության ձևափոխմանը: Ցուցապաստառներն ունեն ևս մի եզակի հատկություն. նրանց միջոցով, չդիմելով բնույթով աշխատատար սոցիոլոգիական հետազոտությունների,

սկզբունքորեն, բավարար վստահությամբ, կարելի է դատել բազմահազարանոց միտինգների սոցիալական կազմի մասին:[1]

Ղարաբաղյան շարժման տարիներին (1988 փետրվար – 1990 օգոստոս) ստեղծված ցուցապաստառները բազմաքանակությամբ (մեզ հաջողվել է արձանագրել, բանավոր և գրավոր աղբյուրներից հավաքել շուրջ 1000 միավոր), բովանդակային բազմազանությամբ (առանձնացվում է շուրջ 20 թեմատիկ խումբ), դրանցում արտահայտված ժողովրդական մտածողության հարստությամբ ուսումնասիրության առատ և ծավալուն նյութ են պարունակում: Պետք է նշել, որ տարբեր թեմատիկ խմբերը երբեմն «իրար ծածկում են», ինչը զարմանալի չէ, քանի որ ցուցապաստառները հաճախ բազմաշերտ են և հավասար հաջողությամբ կարող են վերաբերել ինչպես մեկ, այնպես էլ մյուս խմբին: Այնուամենայնիվ, ամբողջությամբ վերցրած, այդ խմբերը հստակորեն տարբերակվում են:

Ղարաբաղյան շարժման ցուցապաստառների մեջ առանձնանում են հետևյալ թեմատիկ խմբերը, որ ստորև ներկայացվում են ըստ միավոր-ցուցապաստառների մոտավոր քանակության. ա) հայերի ցեղասպանությունը, սումգայիթյան ոճրագործությունը և դրանց հետ կապված զարգացումները (370), բ) հայ ժողովուրդ (այդ թվում՝ հայոց լեզու, հայկական դպրոցներ) (86), գ) վերաբերմունքը Կենտրոնի՝ ԽՍՀՄ ղեկավարության (այդ թվում Ռուսաստանի և ռուսների) և խորհրդային կարգերի նկատմամբ (72), դ) վերաբերմունքը վերակառուցման, հրապարակայնության ու դեմոկրատացման քաղաքականության նկատմամբ, բյուրոկրատիայի քննադատություն (66), ե) Ղարաբաղը՝ Հայաստանի մաս (63), զ) վերաբերմունքը ԽՄԿԿ-ի ու նրա քաղաքականության նկատմամբ (55), է) վերաբերմունքը խորհրդային զորամիավորումների՝ տարածաշրջանում խաղացած դերի նկատմամբ (52), ը) «Ղարաբաղ» կոմիտե, «Կռունկ», Պ. Հայրիկյան (41), թ) ազգերի ինքնորոշման իրավունքը և ԽՍՀՄ սահմանադրությունը (37), ժ) Ղարաբաղի խնդիրը վերակառուցման, հրապարակայնության, դեմոկրատացման քաղաքականության և արդարության լույսի ներքո (36), ժա) Հայաստանի անկախությունը (30), ժբ) պանիսլամիզմ և պանթուրքիզմ (22), ժգ) Ադրբեջան և ադրբեջանցիներ (17), ժդ) բնապահպանական խնդիրներ (15), ժե) վերաբերմունքը Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարության նկատմամբ (15), ժզ) վերաբերմունքը Գերագույն խորհրդի նստաշրջանների և պատգամավորների նկատմամբ (13) և այլն:[2]

Առաջին թեման ընդգրկում է ցուցապաստառների ամենամեծ քանակությունը: Դա պայմանավորված է, առաջին հերթին, այն հանգամանքով, որ 1988 թ. փետրվարի 27-29-ի սումգայիթյան ոճրագործությունը ժողովրդի կողմից ընկալվեց, գնահատվեց որպես ցեղասպանության դրսևորում և, այդ կերպ, առաջին պլան մղեց 1915-1923 թթ. Հայոց ցեղասպանության հիշողությունը: Դա դրսևորվում էր մի շարք ձևերով: Մեծ քանակություն էին կազմում ծաղկեպսակները, որոնք իրենց վրայի սգո ժապավենների գրությամբ, նաև ծաղիկների դաշտի համապատասխան ձևավորմամբ ձեռք բերեցին ցուցապաստառային գործառույթ:[3] Բավականին ներկայություն ունեին «մեջբերումային» մտածողությամբ ստեղծված ցուցապաստառները, որոնց մեջ առանձնանում էին հայ պոեզիայից արված մեջբերումները[4] («Այսքան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք, / Թո՛ղ ողջ աշխարհ հային կարդայ նախատինք»,

---

[1] Մանրամասն տե՛ս *Հարություն Մարության*, Հայ ինքնության պատկերագրությունը: Հատոր 1. Ցեղասպանության հիշողությունը և Ղարաբաղյան շարժումը: Երևան, 2009, էջ 20-22:

[2] Տե՛ս նույն տեղում, էջ 22-23: Հոդվածի ծավալի սահմանափակ լինելու պատճառով կդիտարկվեն միայն առաջին վեց խմբերը:

[3] Մանրամասն տե՛ս *Հարություն* Մարության, Ծաղկեպսակը որպէս ցուցապաստառ (ցեղասպանութիւնը եւ հայ ինքնութեան պատկերագրութիւնը). – «Հանդէս Ամսօրեայ», 2001, էջ 355-407:

[4] Մանրամասն տե՛ս *Հարություն* Մարության, Հայ պոէզիան որպէս ինքնութեան պատկերագրութիւն (ըստ Ղարաբաղեան շարժման ցեղասպանութեանը նուիրուած ցուցապաստառների). – «Հայկազեան հայագիտական հանդէս», հ. Ի (20), 2000, էջ 269-306:

«Նահատակները հրամայում են», «Վշտի պահին ամենամութ / Միայնակ ես, հայ ժողովուրդ», «Մի հող, որ թեկուզ / Երկինք համբառնա, / Հայոց եղել է / Հայոց կմնա», «Ողբամ մեռելոց, բեկանեմ շանթեր, կոչեմ ապրողաց», «Ով մարդկային արդարություն, թող ես թքնեմ քու ճակատիդ»), նաև հասարակական-քաղաքական հնչողություն ունեցող ստեղծագործություններից («Пепел жертв геноцида 1915, 1918, 1920, 1988 стучит в наши сердца»), այնպես էլ առանձին ելույթներից («Հայերի դատը մարդկության դատն է»), մամուլում տեղ գտած հոդվածներից, զանազան կոչերից («Ոչ ոք չի մոռացվել, ոչինչ չի մոռացվել»), կարգախոսներից («Հավերժ միասին, մեր գործն արդար է»), պատմությանը հայտնի ձևակերպումներից («Мы не забудем кровавое воскресенье Сумгаити!») արված մեջբերումները:

Ցուցապաստառների մի ծավալուն խումբ առանձնանում էր ցեղասպանության ճանաչման պահանջով՝ անհասցե («Ճանաչել 1915 թ. Մեծ Եղեռնը», «1915 թ.-ը պաշտոնապես ճանաչել որպես ցեղասպանություն» և այլն), ուղղված ԽՍՀՄ-ին («СССР признать геноцид 1915 года», «ԽՍՀՄ, բավակա՛ն է, ճանաչի՛ր հայերի ցեղասպանությունը», «Правительство СССР! Признайте геноцид армян» և այլն), ՄԱԿ-ին («We appeal to United Nations to accept the Armenian Genocide»), մարդկությանը («Геноцид армян – преступление перд человечеством», «Ի՞նչ է պատահել Երկիր, ձեռք մեկնիր փոքր ազգին», «Քար աշխարհ» և այլն), Աստծուն («- Տե՛ր Աստված, պատժում ես մեզ՝ չգործած մեղքերի համար»), առաջարկում էին իրատեսական և սիմվոլիկ ելքեր («Հայ կոտորածներն ով մտքից հանի / Նա է թշնամին նոր Հայաստանի», «Եղեռնի կազմակերպիչներին ոչ՛ մի ներում», «Ցեղասպանություն չընդունողը ցեղասպանության մասնակից է», «Ցեղասպանության հատուցումը մեր հողերի վերադարձն է» և այլն):

Ցուցապաստառների մի մեծ խումբ առաջարկում էր սումգայիթյան ջարդերի և Մեծ եղեռնի ժողովրդական համադրություններ («Սումգայիթը Մեծ եղեռնի շարունակությունն է», «Нежелание признать геноцид 1915 г. привело к геноциду 1988 г.», «1915 1988», «Տեր-Զոր – Սումգայիթ / ոճիրի համար վճիռ», «Дейр-Зор Бухенвальд Сумгаит», «Դեր-Զոր, Ալթայ, Սումգայիթ», «…1915…1937…1988», «Պանթուրքիզմ Դեր-էլ-Զոր / Ստալինիզմ Ալթայ / ???-իզմ Սումգայիթ», «Обезглавили турки целый народ. Хотели оставить одного армянина, и то... для музея... 1895-96 500000, 1915 1500000, 1918 (Баку) 30000, 1920 (Шуши) 35000, 1988 (Сумгаит) 26...? О справедливость людская, ты достойна плевка в лицо», «սումգայիթը շարունակությունն է 1915 թ. եղեռնի, 1920 թ. բաքվի և Շուշիի կոտորածների» և այլն): Մի մեծ խումբ էլ պահանջում էր սումգայիթյան ոճրագործությանը տալ քաղաքական գնահատական («Политическую оценку сумгаиту», «Բացահայտել սումգայիթի կազմակերպիչներին», «Политическая оценка сумгаитских зверств – залог добрососедства» և այլն):

Խորհրդային զորամիավորումների նկատմամբ տեղ գտած վերաբերմունքի փոփոխությունն ինքնության ձևափոխման ցուցիչ էր, մասնավորապես՝ ավելի քան 150 տարվա՝ ռուս զինվորի փրկարար դերի մասին պատկերացումների համակարգի արմատական փոփոխություն, ինչը տեղ գտավ հատկապես 1988 թ. հուլիսի 5-ի «Զվարթնոց» օդանավակայանի դեպքերից հետո («Убийцы – вон из Армении», «Это же наши дети. Бухенвальдзе, Освенцем, Хатынь – Обмен опыта – Сумгаит, Масис, Звартноц, Шуша, Степанакерт...», «Հայաստանն առանց պատժիչ զորքերի», «Оккупационные войска, вон из НКАО», «Позор советским войскам», «Реклама – Министерство обороны СССР предлагает: витамин БТР! Лучшее средство против свобододемократизма. Не разрешается применять без назначения ЦК КПСС. Противопоказания: при применении – *в Армении* ожидаемых результатов не дает. Побочные действия: народная революция, самоопределение, голодовки, забастовки и т.п.» և այլն):

Բազմաթիվ տրանսպարանտներում ու պլակատներում առաջ էր քաշվում սումգայիթյան հանցագործություններն անմիջականորեն իրականացնողների և կազմակերպիչների բացահայտում և պատժում. «Մահ Սումգայիթի դահիճներին», «Организаторов сумгаитского геноцида – к ответу!», «Политбюро! Кто организовал Сумгаит?», «*Политбюро*! Не скрывай организа-

торов сумгаитского геноцида»: Ու քանի որ վերոբերյալ պահանջը չէր կատարվում, մարդիկ իրե՛նք էին նշում իրական մեղավորներին. «Геноцид в Сумгаите – преступление азербайджанского пантюркизма», ««Մշտական բարեկամները» «մշտական թշնամիների» հովանավորությամբ իրականացնում են հայերի բնաջնջումը», «Сумгаитский геноцид – интернационализм Кремля», «Кто стоит за палачами сумгаита???», «За спиной сумгаитских палачей стоит Москва», «Москва→Баку→Сумгаит», «Кремль! Отвечай за Арцах и Геноцид армян» և այլն:

Սումգայիթյան ոճրագործությունների մասնակիցների նկատմամբ տարվող դատավարությունը գնահատվում էր իբրև «խեղկատավարություն». «Ամոթ Սումգայիթի դատախաղին», «Преднамеренный погром не путать с хулиганскими побуждениями», «Безнаказанность организованных погромов рождает новые погромы», «Պահանջում ենք արդարացի դատ Սումգայիթի ոճրագործների հանդեպ», «Сумгаитский процесс – пародия справедливости» և այլն:

Արդյունքում հայոց ինքնության մեջ տեղ գտավ անցյալի և ներկայի վերագնահատման գործընթաց, երբ սկսեցին առաջարկվել այլ լուծումներ. «Զարթի՛ր, լառ, մը՛ռնիմ քը՛զի», «-Ոչ լացել է պետք, ոչ հուսահատվել, / Հայի պայքարը կա ու կլինի…», «Մենք պետք է կռվենք, և ոչ լաց լինենք / Ազգի կորուստը զենքով ետ խլենք», «Սուգը հավերժ է, երբ պայքար չկա», «Ո՞վ հայ ժողովուրդ մեր միակ փրկությունը մեր հավաքական ուժի մեջ է»:[1]

«Հայ ժողովուրդ» պայմանականորեն առանձնացվող թեմայի մեջ ընդգրկված ցուցապաստառների տեքստերի վերլուծությունը թույլ է տալիս հետևել հարցի շուրջ տեղ գտած վերաբերմունքի և ընկալումների փոփոխություններին: Թեմայի մեջ առանձնանում են մի քանի «կարմիր թելեր». զորակցություն Ղարաբաղին («Մենք քեզ հետ ենք, Ղարաբաղ», «Не оставим вас в беде, карабахцы»), հայ ժողովրդի միասնության գիտակցությունն իբրև փրկության նախապայման և Արցախի հարցի լուծման գրավական («Հայ ժողովրդի ուժը նրա միասնության մեջ է», «Հույսներս մեզ վրա, հայեր» և «Մեր միակ պաշտպանը մենք ենք», «Հայեր բոլոր երկրների, միացեք», «Հայ ժողովրդի միասնությունը Արցախի հարցի լուծման գրավականն է»), խորհրդային ռազմուժի դիտարկումն իբրև վտանգ ժողովրդական շարժմանը, Հայաստանի «գերված» լինելու («Գերված ենք մենք, ոչ ստրուկ. Վ. Տերյան») և ազատության համար ազգովին պայքարելու անհրաժեշտության գիտակցումը («Պայքար մինչև վերջ», «Պայքար հանուն ապագայի, պայքար մինչև վերջ», «Հերիք է լռել, պետք է գործել», «Ոչ լացել է պետք, ոչ հուսահատվել, հայի պայքարը կա և կլինի»), հայության շահերի կապակցումը Եվրոպայի և աշխարհի հետ («Հայ ազգի թիկունքին աշխարհն է, վրացիների թիկունքին՝ հայերը», «Աշխարի օգնությունը մեզ՝ մեր 9-ամսյա պայքարի արդյունքնն է», «Միջազգային ճանաչում Հայկական հարցին»), Միացյալ Հայաստանի գաղափարի արծարծումը («Միացյալ Հայաստանը ըստ Սևրի պայմանագրի»): Այս նույն թեմայի մեջ կարելի է դիտարկել նաև հայոց լեզվի ու հայկական դպրոցի հարցերի արծարծումը,[2] երբ խնդիր է դրվում «Հայ երեխային – հայ դպրոց» և «Հայ ենք, խոսենք հայերեն», ռուսական դպրոցների հետագա գոյության խնդիրը դրվում էր հարցականի տակ («Մենք պահանջում ենք ավելացնել ռուսական դպրոցներում հայոց լեզվի ժամերը», «Ռուսական դպրոցը հայության գերեզմանն է»):

Կենտրոնի՝ ԽՍՀՄ ղեկավարության (այդ թվում Ռուսաստանի և ռուսների) և խորհրդային կարգերի նկատմամբ վերաբերմունքի մեջ երևում են հետևյալ ուղղությունները. «Կենտրոնը»/Մոսկվան դիտվում էր որպես ճշմարտության պարտակիչ («Москва!!! … где Правда»),

[1] Մանրամասն տե՛ս *Հարություն* Մարության, Ցեղասպանության հիշողությունը որպես նոր ինքնության ձևավորիչ (1980- ական թվականների վերջ - 1990-ական թվականների սկիզբ). – «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2005, թիվ 1, էջ 55-66:

[2] Մանրամասն տե՛ս *Հարություն* Մարության, «Տեր-Զոր … Սումգաիթ … Ատոմակայան … Նաիրիտ». «Ցեղասպանություն» հասկացության սահմանների ընդլայնումը Ղարաբաղյան շարժման տարիներին (1988-1990 թթ.). – Նոր ազգագրական հանդես, 2005, թիվ Ա, էջ 78-88:

շատ երևույթների վրա աչք փակող, տեսնել չցանկացող («Մոսկվա, ինչու՞ ես փակել աչքերդ»), հայության նկատմամբ նրա գործելակերպը որակվում էր որպես ծաղր («Прекратить издевательство над целым народом») և պայմանավորվում էր ադրբեջանցիների կողմից գնված, կաշառված լինելու հանգամանքով, Կենտրոնից եկող քաղաքական որոշումները համարվում էին կործանարար («Հուլիսի 18-ի որոշումը մեր ժողովրդի կործանումն է»), նրա՝ Հայաստանից և Կովկասից հեռանալու խնդիրն էր բարձրացվում («Մոսկվայի ամենամեծ օգնությունը մեր երկրից հեռանալն է», «Մոսկվա, դուրս մեր տնից», «Մոսկվան Կովկասի դահիճն է»), Հայաստանում իրականացվող բռնությունները համեմատվում էին ստալինիզմի հետ («Репрессии в Армении шаг к сталинизму»), ծանակվում էր աղետի գոտու վերականգման գործընթացը, շեշտվում էր Հայաստանի շրջափակման մեջ Կենտրոնի դերակատարությունը, ուղղակիորեն նշվում էր լոկ ռազմական ուժի միջոցով խորհրդային հանրապետություններին մեկ միության մեջ միավորելու հանգամանքը («Сильный центр, сильные республики» «Направо вое гос. удар ство»), քննադատվում էր ազգային քաղաքականությունը («Ленинская национальная политика – свободное кровоизлияние народов»):

Վերակառուցման, հրապարակայնության ու դեմոկրատացման քաղաքականության նկատմամբ վերաբերմունքի մեջ (ներառող նաև բյուրոկրատիայի քննադատությունը) առանձնանում են հետևյալ մոտեցումները. խորհրդային կենտրոնական մամուլի օրգանները, կենտրոնական հեռուստատեսությունը որակվում են որպես ստախոս («Правда? Неправда!», «Нет места лжи в “Правде”!», «Хватит дезинформировать советский народ», «ТВ. Время назад»), անվանապես քննադատվում են հակահայկական ուղղվածության հրապարակումների հեղինակները («Розыскивается особо опасный преступник овчаренко враг перестройки и гласности»), անձնավորվում են վերակառուցման թշնամիները («Здравствуйте, враги перестройки», «Арзуманян или гласность»), նրանց վրա է բարդվում սումգայիթյան հանցագործությունների մեղավորությունը («Враги перестройки – организаторы Сумгаита»), խորհրդային ժողովրդավարությունը նույնացվում է պատիժի հետ («Демократия»), նշվում է, որ առկա են ճնշումներ մամուլի վրա և որ կենտրոնական մամուլի օրգանները կաշառված են ադրբեջանցիներ կողմից, մատնանշվում է, որ Շարժման պահանջները այս կամ այն կերպ ուղղված են նաև բյուրոկրատների ու պաշտոնամոլների դեմ («Արցախի ազատագրումը բյուրոկրատիայի մահվան սկիզբն է»):

«Ղարաբաղը Հայաստանի մաս» թեմայի[1] հիմնական կարգախոսը՝ «Ղարաբաղը մերն է», փաստորեն արտահայտում էր Ղարաբաղյան շարժման կվինտէսենցիան: Ի՞նչ կերպ էր այդ «մերը լինելը» դրսևորվում ցուցապաստառներում: Սկսած 1988 թ. փետրվարից, ողջ տարվա ընթացքում, մեծ քանակությամբ «համերաշխության տրանսպարանտներ» հանդես եկան, որոնցում, ամենատարբեր մակարդակներում, աջակցություն էր հայտնվում Արցախի ժողովրդին. («Մեսրոպ Մաշտոցը և Օշականը ձեզ հետ են», «Բաղրամյանի անվան սովխոզը միանում է ձեզ Ղարաբաղի հայեր», «Արարատը քեզ հետ է, Ղարաբաղ», «Կաբելագործները Արցախի հետ են», «Արցախ, Արտաշատը միշտ քեզ հետ է», «Ղարաբաղ չվախենաս, Հակոբիկը քեզ հետ ա»): Դիտարկվող թեմայում արտացոլում էր գտել ժողովրդի պատկերացումը իր պատմության, պատմական արդարության, ազգերի ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ, ինչը սնում էր Շարժումը նրա գոյության ողջ ընթացքում: 1988 թ. նոյեմբերյան «Воссоединение Арцаха и Армении – исторически справедливое требование армянского народа» պլակատը, թերևս, առավել տարողունակ է փոխանցում այս գաղափարը Շարժման սկզբնական էտապի ամբողջ տրամաբանությամբ, երբ գլխավոր շեշտը դրվում էր պատմական արդարության վերականգնման վրա: «Մերը լինելու»

[1] Մանրամասն տե՛ս *Հարություն Մարության, Լևոն* Աբրահամյան, Հայ ինքնության պատկերագրությունը. քննության փորձ Ղարաբաղյան շարժման ցուցապաստառների մի խմբի նյութերով. – Հայացք Երևանից. Հայագիտական: Ռազմավարական եւ ազգային հետազոտութիւնների հայկական կենտրոն: Երեւան, 1997, թիվ 4, էջ 55-68:

հիմնավորմանը նպաստում էին ստեղծվող «լենինյան ասույթները՝ «Վերակառուցումը լիովին համապատասխանում է լենինյան ազգային քաղաքականությանը» և այլն: Վիրտուալ միավորումն իրականացվում էր «քարտեզային» լուծումներ ունեցող պլակատներով՝ կից համապատասխան տեքստերով:[1] Դիտարկվող խմբի պլակատների ևս մի հատված կարելի է առանձնացնել յուրահատուկ բանալի հանդիսացող «միացում» բառի առկայությամբ. «Միացումը մեր գլխավոր խնդիրն է», «Հայաստան-Արցախ-միացում», «Արցախ-միացում» և այլն: 1990 թ. ամռանն «միաց-ման» գաղափարը սկսում է սնել և առանձին կազմակերպությունների պահանջատիրական ծրագրերը. այդպիսիք են, օրինակ «Արցախյան պահանջատիրությունը ազգի միասնության հիմքն է», «Արցախի պահանջատիրությունը հայ դատի անբաժանելի մասն է», «Ով Արցախի հետ չէ և պահանջատեր չէ՝ հայ չէ» լոզունգները: «Միացում»-ի գաղափարը՝ արդեն վերամիավորման երանգով՝ իր դրսևորումը գտավ բազմաթիվ այն պլակատներում, ուր խաղարկվում էր միմյանցից բռնի անջատված և միմյանց կրկին գտնել երազող մոր և զավակի մոտիվը. «Մայրիկ, օգնիր, դժբախտության մեջ եմ», «Мать-Армения ждет свое дитя Арцах», «Мы ждем свое дитя Арцах», «Մայր-Հայաստանը քեզ է կանչում, Ղարաբաղ», «Որբ Ղարաբաղը մայր է ուզում», «Мечта карабахцев – воссоединение с матерью-Арменией» և այլն: Ղարաբաղի «մերը լինելու» ապացուցման միջոցների մեջ հանդիպում էին ինչպես համբերության կոչեր՝ («Հայեր, դիմացե՛ք, Ղարաբաղը մերն է») մինչև կտրական ձևակերպումներ՝ «Մի հող, որ թեկուզ երկինք համբառնա,/ Հայոց եղել է, Հայոց կմնա», «Ղարաբաղը մերն է եղել, կա և կլինի» կամ էլ «Ղարաբաղը *միայն* Հայաստանին» և այլն: Գործնականում իրականացավ այլ բնույթի տեքստերում, մասնավորապես 1990 թ. հուլիսյան պլակատներում հնչած կանխագուշակումը, այն է՝ «Արցախը հայոց ազատամարտի առանցքն է» և «Արցախը անկախութեան ուղին է»:

«Վերաբերմունքը ԽՄԿԿ-ի ու նրա քաղաքականության նկատմամբ» խմբի ցուցապաստառները շատ լավ ցույց են տալիս մարդկանց պատկերացումների փոփոխության դինամիկան՝ տեղ գտնող իրադարձություններին զուգահեռ: Եթե 1988 թ. փետրվարին արվում էր ԽՄԿԿ ու նրա ղեկավարության «գովքը», դրսևորվում էր հավատը գործողությունների արդարացիության նկատմամբ («Да здравствует КПСС и ее ленинская национальная политика», «Мы верим в справедливое решение Политбюро ЦК КПСС», «Горбачев-партия-перестройка»), իսկ մայիսմեկյան շքերթում դեռևս արտացոլվում էին սասանված հավատի տարրերը («Вся власть советам», «Перестройка исправит исторические ошибки», «Ленинизм – без оговорок», «Гласность и демократия – родители справедливости»), ապա հուլիսի 5-ի «Զվարթնոց օդանավակայանի և հուլիսի 18-ի ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի քննարկումներից հետո ցուցապաստառների հռետորաբանությունը արմատապես փոխվեց. համոզմունք էր հայտնվում, որ «Կարմիր կովը կաշին չի փոխի» (այսինքն՝ ԽՄԿԿ-ն իր քաղաքականությունը չի փոխի), որ ԽՄԿԿ ղեկավարության մեջ իշխում է մեկ հոգու խոսքը («ПартиЯ ум честь и совесть нашей эпохи» (Լ. Բրեժնևի նկարով), «***Я*** тут посоветовались..., парти***я***, сесси***я***, демократи***я***, конституци***я***...» (ամենուրեք Я տառը իր մեջ է առել ողջ բառը), որ կուսակցության ղեկավարությունը գնված է մուսուլմանական կրոնի ներկայացուցիչների կողմից (մի պլակատում Մ. Գորբաչովը Ղուրան է կարդում, ճակատին՝ խալի փոխարեն՝ գրված է «Карабах?», իսկ ներքևի մասում նրա խոսքերն են. «Мы в ЦК внимательно ищем пути решения Карабахской проблемы»), Ադրբեջանի կոմունիստներին մեղադրում էին СПИД-ով (Стул Превыше Интересов Демократии) վարակված լինելու մեջ, ամոթանք էր տրվում կուսակցության հայազգի անդամներին («ՍՄԿԿ անդամ հայ գրողը, մտաւորականը դաւաճան է», «Ամօթ այն հայերին, ովքեր դուրս չեն գա ՍՄԿԿ-ից»), ԽՄԿԿ-

[1] Մանրամասն տե՛ս *Հարություն Մարության,* Քարտէզը որպէս ինքնութեան խորհրդանիշ. – «Հանդէս Ամսօրեայ», 2006, էջ 443-478: *Арутюн* Марутян, Карты как символы национального движения в Армении. – В сб.: Mythical Landscapes Then And Now: The Mystification of Landscapes in Search for National Identity (Editors – Ruth Buttner, Judith Peltz), Yerevan, 2006, с. 229-250, 279-285.

ն մեկնաբանվում էր ոչ թե հաղթանակներ կերտող, այլ աղետներ կազմակերպող և ոգեշնչող («КПСС – организатор и вдохновитель всех наших побед» [по-ի վրա խաչ է քաշված]), իսկ 1990 թ. փետրվարին, սումգայիթյան եղեռնագործության երկրորդ տարեդարձի օրը, վերաձևակերպելով Վ. Լենինի 1903 թ. բանաձևը, հստակ նշվում էր՝ «Սումգայիթը ԽՄԿԿ-ի խիղճն ու պատիվն է. 1915 – 1.500.000 – Թալեաթ, 1988 - ? – Ալիև, 1990 - ? – Մ. Գ. [Միխայիլ Գորբաչև] – Genocid»:

Վերոբերյալ տեքստերը ցուցիչներն են այն արմատական փոփոխությունների, որ տեղ գտան խորհրդահայ քաղաքացիների ինքնության մեջ Ղարաբաղյան շարժման ընթացքում, որոնք էլ բերեցին անկախության կերտման գաղափարի անհրաժեշտության գիտակցմանը և 1991 թ. սեպտեմբերին Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակմանը:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՏԻՐԱՆԻ ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ - պատմական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Արդիականության ազգաբանության բաժին, գլխավոր գիտաշխատող
E-mail: hmarutyan@yahoo.com, harutyunmarutyan@gmail.com

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյանը:

УДК: 316.4 Социология

ЭТНОМОБИЛИЗИРУЮЩИЙ ФАКТОР ЯЗЫКА НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Вячеслав СТЕПАНОВ

Ключевые слова: *Язык, языковое законодательство, Республика Молдова, Приднестровье, Гагаузия, русскоязычное население, румыноязычное население, языковая политка*

Բանալի բառեր՝ *Լեզու, լեզվի օրենքներ, Մոլդովայի Հանրապետություն, Մերձդնեստր, Գագաուզիայի, ռուսախոս բնակչություն, ռումինախոս բնակչության, լեզվական քաղաքականություն*

Keywords: *Language, language legislation, Republic of Moldova, Transnistria, Gagauzia, Russian-speaking population, Romanian-speaking population, language policy*

ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ ԼԵԶՎԻ ԷԹՆՈՄՈԲԻԼԻԶԱՑՄԱՆ ԴԵՐԸ ՄՈԼԴՈՎԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ

Վ. ՍՏԵՓԱՆՈՎ

Հոդվածում վերլուծվում է Մոլդովայի Հանրապետությունում տիրող էթնո-լեզվաբանական իրավիճակը, որը ձևավորվել է Խորհրդային Միության փլուզումից հետո հասարակության մեջ տեղի ունեցած փոփոխությունների ընթացքում: Հեղինակը ուշադրություն է հրավիրում այն փաստի վրա, որ լեզվական հարցը Մոլդովայում դարձել է քաղաքացիական ազգային դիմակայման սկզբնապատճառներից մեկը և այն մինչև հոդվածի՝ տպագրության հանձնելը լուծված չէ:

ETHNOMOBILIZING FACTOR OF LANGUAGE ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

V.STEPANOV

The article analyzes the ethno-linguistic situation in the Republic of Moldova which developed during the transformation processes in society, after the collapse of the USSR. The author draws attention to the fact that the language issue in Moldova has been the catalyst and one of the root causes of ethnic confrontation between citizens. The language issue in Moldova has not been resolved until the release of this article in print.

Анализируется этноязыковая ситуация в Республике Молдова, которая сложилась в ходе трансформационных процессов в обществе, после распада СССР. Автор обращает внимание на то, что языковой вопрос в Молдове стал катализатором и одной из первопричин этногражданского противостояния.Нерешенность языкового вопроса дает о себе знать вплоть до времени представления данной статьи в печать.

В Молдавии, в отличие от ряда других союзных республик, не требовалось знания языка молдаван. Поэтому в республику приезжало много специалистов из всех уголков необъятного СССР. Была она притягательной и для военных пенсионеров, выбиравших ее из-за мягкого климата, лояльного населения и русскоязычного благоприятствования. Старые работники Госплана МССР рассказывали автору историю, которая в определенном смысле характеризовала время конца 70-х гг. Во время очередной московской комиссии ответственному сотруднику названной организации задали вопрос: «А как у вас обстоит дело с миграцией населения?» Последовавший краткий ответ четко охарактеризовал общие тенденции: «Все приезжают, и никто не уезжает!». Здесь необходима небольшая поправка. С середины 70-х гг. начинается первая волна исхода на Запад (причем необязательно в Израиль) лиц еврейской национальности. В силу многовековых гонений евреи выработали в себе умение чувствовать последствия трансформаций и негатив времени. Условно говоря, они выступают в качестве своеобразной «лакмусовой бумажкой» стабильности. Если начался отъезд евреев, значит в обществе нестабильно. Получается, выигрывают те сообщества, в которые евреи приезжают. Молдова, как известно, еврейской реэмиграции еще не испытала. Это, впрочем, отдельные подобности…

Вообще складывавшаяся в тот период ситуация сыграла злую шутку с русскоязычным населением. Молдаване, в условиях активного распространения русской культуры и языка, даже у себя на родине в подавляющей массе овладели русским языком и тем самым стали активными билингвами, чего не скажешь о русскоязычных жителях Молдавии. Получилось так, что русский

язык в республике освоили все. И сами молдаване, и представители других этнических сообществ и этносов: украинцы, болгары, евреи, гагаузы… Но, при этом, как говорилось выше, знать молдавский язык было необязательно. Конечно, отдельные примитивные слова и выражения, безусловно, осваивались и использовались, но это было без особой надобности, ведь все родители, желавшие своим детям больших возможностей, стремились обучить их, прежде всего русскому языку. Он тогда открывал дорогу в мир огромной страны. Получилось, что молдавский язык активно использовался только в среде этнических молдаван, прежде всего в местах их компактного проживания, а также культурной интеллигенции, сформированной советской системой в первую очередь из лиц молдавского происхождения. Что касается жителей республики других национальностей, то они, наряду со своим родным языком, использовали еще и русский, а в общении с большим миром – только русский.

Эта сторона этноязыковой модели до сих пор является характеристикой той части сообщества, которое использует для обучения своих детей школы с русским языком обучения. И здесь даже трудно вычленить основную причину. Поначалу объяснение пытались найти в глухом сопротивлении русскоязычных навязыванию новой языковой схемы; затем начали всё списывать на отсутствие отработанных учебных методик; говорилось даже о заинтересованности молдавской/румынской элиты в том, чтобы ограничить конкуренцию русскоязычных в доступе к органам управления, где знание государственного языка обязательно, а неопределенный статус русского не имеет определяющего значения.

К концу истории Советской Молдавии сложилась такая ситуация, когда двести тысяч этнических молдаван обозначили в последней переписи 1989 г. русский язык в качестве родного. Автору самому приходилось слышать реакцию человека, рожденного в смешанной семье, который в разговоре с соседом на вопрос, почему он не учит ребенка молдавскому языку, удивился: «А зачем?..» На дворе был 1981 г.

Другой не менее показательный пример. В русскоязычную городскую семью с маленьким ребенком взяли девушку из молдавского села. Она прожила несколько лет в семье, помогла присматривать за малышом. Подготовилась и поступила в техникум. Устроила свою жизнь. При этом девушка в совершенстве овладела русским языком, а ребенок из русскоязычной семьи, несмотря на несколько лет общения с няней и свой отнюдь не младенческий возраст (5–8 лет), по-молдавски так и не заговорил, хотя его родители ничего не имели против этого. На вопрос, заданный девушке, почему она не говорила с малышом по-молдавски, был получен следующий ответ: «Ему он (молдавский) не нужен, а мне без русского жизнь не устроить» (1976 г.).

Еще один показательный факт. Молдавский язык в качестве обязательного предмета изучали с пятого класса во всех русских школах МССР. А вот по-настоящему овладевали им к выпускному классу лишь единицы. Молдавский язык, как и иностранный, в тот период времени не имел социальной мотивации к изучению. Самая лучшая система образования в мире (это автор утверждает без всякой иронии) не могла изобрести аргумента, стимулирующего изучение языка, имевшего ограниченное использование. Ситуация мало изменилась и в настоящее время. В Стратегии интеграции национальных меньшинств Республики Молдова на 2015–2020 годы, в п. 2.3.2, в частности, подчеркивается: «Хотя преподавание государственного языка является обязательным во всех школах, молодые представители национальных меньшинств зачастую слабо владеют государственным языком, что препятствует интеграции и ограничивает доступ к публичной сфере»[17].

Тонко чувствующий социальную нить времени писатель Михаил Веллер в своем произведении «Легенда о стажере» приводит меткое наблюдение относительно того, что языковая «программа была составлена таким образом, что понимать они (учащиеся – В. С.) могли друг с другом только преподавателей». Далее писатель продолжает: «Исходили из того, что язык, как и вообще любая наука, – дело наживное и не самое главное. Главное – чтоб человек был хороший: наш, правильный. Как было записано во всех методиках – что такое советский специалист? Во-первых, это специалист, овладевший в полном объеме марксистско-ленинским мировоззрением, и уже во-вторых, – всем остальным. Именно вот так это было записано, черным по белому, и никакого преувеличения, шаржа и прочего стеба здесь нет. Правда, суровая правда»[5, с. 60].

Художественная передача особенностей той действительности, отмеченных писателем, справедливо подчеркивает отношение к изучению иностранных и региональных языков в СССР. И те и другие становятся языками «не для всех». Первые – в связи с политикой ограничения контактов советских граждан с зарубежьем, вторые – по причине необязательности владения, за исключением мест компактного проживания и региональной этнополитической специфики. В Советской Молдавии, по крайней мере, владение молдавским языком, особенно в городе, становится необязательным [5, с. 60].

Зато русским языком в молдавской школе к завершению образования овладевали практически все выпускники.

Таким образом, ко времени изменения языковой схемы (Языковая схема с превалированием русского языка начала складываться в крае с начала XIX столетия и просуществовала до распада СССР), мажоритарное этническое большинство оказалось в более выигрышном положении. Его представители владели как своим, родным, но уже государственным – молдавским языком, так и русским языком (который на переходном этапе часто именовали «языком оккупантов» – здесь остается только иронизировать: те, которые так говорили, по крайней мере, язык своих оппонентов знали практически в совершенстве). В отличие от молдаван, представители русскокультурной части населения оказались в иной ситуации. В их среде оказались распространены их этнические языки и русский. Следовательно, огромная масса населения, одна треть жителей республики, по сути, оказалась на обочине политической жизни страны.

Важно отметить, что перевод молдавского языка на латинскую графику стал одним из мощнейших рычагов, способствовавших распространению идеи общерумынского языкового пространства и нивелирования ценностей молдавской культуры и молдавского языка в частности. Именно сторонники молдавскоговозрожденчества сами содействовали распространению письменности на основе латинской графики. Данный шаг благоприятствовал оформлению и дальнейшей позитивной эволюции идеи общерумынского языкового пространства и активной румынизации сообщества Молдовы. Это первоначально позволило сторонникам румынизма выдвинуть идею о том, что Республика Молдова представляет собой второе румынское государство [25]. Можно констатировать, что под влиянием активной румынизации, особенно нацеленной на молодое поколение, в том числе при использовании системы образования в Молдове и многотысячных вакансий для обучения молдавских студентов в соседней Румынии, на протяжении всего периода независимости данная идея планомерно воплощалась в жизнь [21; 6]. Анализ сложившейся ситуации позволил также выявить тот факт, что Республика Молдова своей языковой политикой на государственном уровне способствовала укреплению имиджа второго румынского государства [18].

Принятый в 1989 г. законодательный акт о государственном и других языках определял характер защиты языков, устанавливал порядок контроля и ответственности за несоблюдение положений этого документа.

По большому счету, данный закон, принятый на закате Советской власти, выступил не только в качестве лингвистического кредо трансформирующейся Молдовы, он изменил вектор межнациональных отношений и лег в основу последующих многочисленных нормативно-правовых актов, в том числе и новой Конституции.

Перевод молдавского языка на латинскую графику оказался неожиданным как для национальных меньшинств, так и для большинства представителей молдавского этноса. Латинская графика, введенная в тот период, привела к резкому сокращению компетентного понимания языка не только этническими меньшинствами, но и большинством молдаван, прежде всего в сельской местности. Во время поездок в ежегодные этнографические экспедиции в разноэтничные села Молдовы автор неоднократно констатировал, что старшее поколение в возрасте после 50 лет практически не читает молдавские газеты, потому что не понимает латинской графики, особенно это заметно в селах, где проживают представители нацменьшинств.

Общество оказалось разделенным и по экономическим приоритетам (началось резкое социальное расслоение), и по языковому признаку. Четко выделились две большие группы населения: молдоязычные и русскоязычные, причем обе эти группы были полиэтничны. В процессе дальнейшей этнополитической трансформации молдавская часть населения, в свою очередь,

разделилась на молдоязычную часть и «элитарную» (ценности румынской идентичности получили свое изначальное проявление в среде интеллигенции) румыноязычную.

В отличие от Конституции 1978 г. (в процессе обсуждения проекта которой не было поддержано [3,с. 233] поступившее от Союза писателей Молдавии предложение о предоставлении молдавскому языку статуса государственного), Закон о языках 1989 г. обеспечивал статус государственного языка на основе латинской графики только молдавскому языку. Произошла своего рода рокировка лингвистических ценностей. Впервые за последние 200 лет (исключая межвоенный период 1918–1940; 1941–1944) была осуществлена попытка ограничить официальное влияние русской культуры и языка. Это, естественно, не могло не сказаться на ценностных ориентирах как мажоритарного этноса в Молдове, так и национальных меньшинств. Закон «О функционировании языков» предопределил будущий этноязыковой расклад в Молдове на последующую перспективу развития. Этот документ является основным нормативным актом, регулирующим сферу функционирования языков на территории, которую контролируют власти Кишинева. Его знаковость заключается в том, что он, по сути, явился тем самым детонатором, который изменил привычную (идеальных схем просто нет) языковую схему, существовавшую в республике на протяжении последних двух столетий. Любая смена языковой схемы влечет за собой болезненный процесс, особенно остро переживаемый несколькими поколениями, которым довелось жить во время перехода. Изменение самой системы ценностей с социалистических на капиталистические создало дополнительные трудности. Одним из характерных аспектов переходного времени стали межэтнические конфликты, которые не обошли и Молдову (об этом еще будет идти речь далее).

Наглядный пример – ситуация на Украине, где внутри одного народа происходит внутренний конфликт (к сожалению, с применением оружия). Молдова, которая исторически близка к Украине, также сталкивается с реалиями цивилизационного разлома.

Переход на латинскую графику затронул глубинные рычаги идентичности и культурной стратификации. Латинизация общества, начатая в 90-е гг., сегодня уже принесла свои плоды и сопряжена, соответственно, с европеизацией сознания части населения, прежде всего, молодежи. Внедрение латинской графики стало причиной дополнительного раскола внутри мажоритарного этноса, особенно его элиты, часть которой стала идентифицировать себя с румынами. Тем самым молдавскость утратила важнейший козырь собственной уникальности – кириллическую графику. Внедрение латиницы так или иначе затруднило общение между титульным этносом и национальными меньшинствами, материнские государства которых сохранили кириллическое письмо. Важно отметить, то под мощное влияние латинизации попали и гагаузы – малочисленный народ, компактно проживающий на юге Молдовы и в ряде населенных пунктов юга Украины.

Необдуманность быстрого перевода письменности гагаузов на латиницу констатировал экс-башкан Гагаузии Михаил Формузал: «Мы неоправданно быстро пошли по пути перехода на латинскую графику», – констатировал политик [8]. Напомним, что самые ранние сведения о гагаузской письменности восходят к началу XIX в. Но это были эпизодические прецеденты [22, с. 6-7.]. Гагаузский язык относится к младописьменным.

Протекающие в республике этноязыковые процессы (латинизация и румынизация в Кишиневе, русификация и ориентация на Россию в Тирасполе) в определенной степени сделали жителей юга республики заложниками обстоятельств.

Под напором мобилизованного лингвицизма, ставшего лозунгом и идеологией начала 90-х гг. XX в., этнополитическая атмосфера в бывших союзных республиках, в том числе в Молдове, резко изменилась [10, с. 33].

Вообще язык как мощный фактор этнической мобилизации проявил себя во многих странах новых демократий на постсоветском пространстве. Но, наверное, нигде он не доходил до столь яркой демонстрации своего знакового проявления, как в независимой Молдове. Достаточно показательно то, что гимн в молдавском государстве посвящен не его земле, а языку. Причем его название в стихах великого Алексея Матеевича не определено: в произведении используется выражение «наш язык». Это дает основание сторонникам молдавской идентичности, равно как и адептам румынской идеи, считать его своим(Гимн на слова А. Матеевича «Лимба ноастрэ» («Наш язык») сменил в 1994 г. композицию «Deşteaptă-te române»(«Пробудись, румын»), которая в настоящее время продолжает оставаться гимном Румынии).

Сложившаяся в Республике Молдова ситуация напоминает страны раннего Средневековья, когда в период распада ранних форм государственности в Европе возникали удельные княжества, одной из характеристик которых являлось сохранение культурных региональных ценностей. Таким образом, разбившись на «удельные территории» – Приднестровье, Гагаузию, население маленькой Молдовы стало оказывать сопротивление изменению языковой схемы в республике и трансформации культурного кода. Насколько долго продлится подобный расклад, покажет время.

Определенному консервированию этносоциальных процессов способствует соседствующий с регионализмом провинциализм. Последний, с одной стороны, можно рассматривать как тормозящую развитие сообщества данность, а с другой, он в немалой степени способствует консервации ценностей и сохранению культурного кода.

Трансформационные процессы, переживаемые в Республике Молдова, после распада Советской системы, естественно, сказались на системе образования. Начнем с того, что изменилась сама языковая схема в стране. Русский язык утратил свое прежнее более широкое распространение. Документально он зафиксирован в качестве такового в уже упомянутом Законе о функционировании языков 1989 г., принятом еще в Советской Молдавии, и, по сути, является условно функционирующим в новом государстве под названием Республика Молдова. Второй документ – Концепция национальной политики Республики Молдова (01.01.2004 в MonitorulOficial, nr. 1-5, статья № 24), со ссылкой на «действующее законодательство» (п. I вышеназванной Концепции), также обозначил статус русского языка как языка межнационального общения. Но дальше этого дело не пошло, и «подвешенный» статус русского языка вплоть до настоящего времени продолжает серьезно влиять на дестабилизационные процессы, особенно с учетом специфики регионов республики (Приднестровье, Гагаузия).

В Конституции декларируется равенство граждан «перед законом и властями независимо от расы, национальности, этнического происхождения, языка, религии» и т. п. (ст. 16.). Ст. 17–19 определяют гражданскую идентичность, в ст. 35, освещающей право на образование в республике, говорится, что «государство обеспечивает в соответствии с законом право лица на выбор языка воспитания и обучения». Неразрешенный конфликт с Приднестровьем и противостояние в южных районах республики, в местах компактного проживания гагаузов, заставили аграриев (депутатов от аграрно-демократической партии) сделать соответствующие выводы и включить в Конституцию (ст. 111) регламентирующую возможность обретения «особых форм и условий автономии в соответствии с особым статусом, установленным органическими законами». Конституция принималась в уже расколотой молдо-приднестровским конфликтом стране. Выстрелы звучать перестали, но неурегулированность и противостояние сохранялись. В этих непростых условиях принимается новая Конституция, действие которой распространяется лишь на Пруто-Днестровские регионы. Причем сложилась парадоксальная ситуация, когда, как отметил исследователь М. Н. Губогло, Конституцию Республики Молдова принимал Парламент Молдовы, в котором не было ни одного представителя от Приднестровья, жители же левого берега активно строили свою государственность. Подобного рода подход сохраняется и в настоящее время. Сегодня среди парламентариев нет, например, ни одного украинца, который бы защищал интересы своего этнического сообщества, о русских вообще речь не идет.

Первая половина 90-х ознаменовалась противостоянием не только между двумя берегами Днестра, но и в самой столице Молдавии. Импульс к нагнетанию напряженности придал тот же языковой вопрос, который привел к появлению разнополярных организаций в Кишиневе в форме «Народного фронта Молдовы» (национал-радикальной направленности). Подобного рода организации возникали тогда практически во всех союзных республиках накануне распада большой страны, что позволяет сделать вывод о целенаправленной и подготовленной системе раскола Союза по национальному признаку. В качестве антагонистического Народному фронту объединения выступило интернационалистское Движение «Унитате–Единство». На юге страны весной 1988 г. образуется дискуссионный клуб «Гагауз халкы», который годом позже становится политической партией, возглавившей борьбу гагаузов за создание Гагаузской автономии еще в составе МССР. Следует напомнить, что гагаузское население компактно проживает в молдавском и украинском Буджаке вместе с переселившимся с ним в одно время, в конце XVIII – первой трети XIX в., болгарским населением. Общность исторических судеб, длительность совместного проживания в

Буджакской степи способствовали укреплению контактов между представителями этих двух этнокультурных сообществ, сформировали атмосферу симпатии и взаимопонимания. Потому понятно включение болгар (проживающих в соседнем Тараклийском районе Республики Молдова и симпатизирующих процессам, начавшимся в 1988–1989 гг.) в процесс этнополитического строительства гагаузов.

Сама идея болгаро-гагаузской автономии впервые возникла еще в 1924 г. Тогда, после освобождения Бессарабии, вопрос создания такой автономии был озвучен в «докладной записке о необходимости создания Молдавской Советской Социалистической Республики», подготовленной Г. Котовским, П. Ткаченко и группой румынских коммунистов. Данный документ рассматривался в ЦК РКП(б) и в ЦК КП(б) Украины [23, с. 313] (Шорников П. М. Социально-политическое положение гагаузов в 20–40-х годах XX века // История и культура гагаузов. Кишинев, 2006. С. 313). После возвращения Бессарабии в состав России (СССР) многие участники данного процесса были репрессированы. В ходе оформления Молдавской Советской Социалистической Республики произошло национально-территориальное размежевание между молдаванами и украинцами. В состав Украины были включены районы МАССР с преобладавшим украинским населением, а также Измаильский, Килийский, Аккерманский и часть Хотинского уезда Бессарабии. Территория компактного проживания болгар и гагаузов оказалась поделенной между УССР и МССР [23, с. 322].

Позже, в 1957 г., известный молдавский историк-болгарист И. И. Мещерюк в письмах, адресованных Первому секретарю ЦК КПСС Н. С. Хрущеву, предложил создать Болгаро-Гагаузскую автономию, а позже (в другом обращении) – болгаро-гагаузский национальный округ или область [11, с. 83-84].

Данная инициатива была болезненно воспринята представителями среднего звена партийного руководства, особенно на Украине [11, с. 84], которая в недавнем прошлом пополнила свои территории названными уездами, ранее входившими в состав Бессарабии. В дальнейшем, вплоть до 1989 г., гагаузская тема была закрыта.

Истоком особого внимания к гагаузской проблеме и к происходящему на юге Молдовы послужил прецедент организации знаменитого волонтерского похода на гагаузов (25–30 октября 1990 г.), который возглавил политический авантюрист в должности премьер-министра республики М. Друк.

Властям все же хватило политического здравомыслия и воли остановить назревающий конфликт. В немалой степени нормализации ситуации способствовали войска МВД СССР, защитившие население Гагаузии. Следует учитывать еще один фактор. В тот период рабочий класс и крестьянство отличались серьезной организованностью. Нельзя забывать, что на них многие годы оказывала влияние компартия и советская идеология. Воспитанные в духе патриотизма и интернационализма рабочие и отдельные крестьянские коллективы выступили в поддержку гагаузов. Так поступили и тираспольчане, отправившиеся на помощь гагаузам, вооружившись всего лишь подручными средствами защиты.

Руководство Кишинева также понимало, что с двумя очагами напряженности, в Тирасполе и в Комрате, ему не совладать. Все это в немалой степени способствовало тому, что на юге Молдовы было создано беспрецедентное автономно-территориальное образование – АТО Гагаузия (Гагауз Ери).

С началом гражданского конфликта на Украине в Молдове активизировалось внимание к южному направлению, особенно после кровавых событий в одесском Доме профсоюзов в 2014 г. [20]. Обозначилось движение за создание Бессарабской республики Буджак, которая должна была включить в свой состав часть Одесской области и молдавскую Гагаузию [16]. В новостях появились мнения сторонников и противников этого движения. Возникшее движение вызвало реакцию и со стороны болгар, которые компактно проживают на юге Молдовы и в Одесской области Украины [4]. Прокатилась волна сообщений, подчеркивающих действия спецслужб Украины и Молдовы в отношении лидеров данной республики [9; 12].

Нагнетание этнополитической обстановки с вовлечением в нее Гагаузии вызвало негативную реакцию и заявление официальных властей автономии: «"Слухи о создании на юге Молдовы некой «Республики Буджак» вызваны острым социально-экономическим и политическим кризисом. И

появлением внутреннего врага граждан попросту пытаются отвлечь от имеющихся в стране проблем».

Об этом говорится в «совместном заявлении, принятом в четверг, 26 ноября, Народным собранием и Исполнительным Комитетом Гагаузии». «Представители исполнительной и законодательной власти региона заявляют о своей "глубокой озабоченности" в связи с развязыванием очередной "пиар-кампании", целью которой является "дискредитация Гагаузской автономии"» [7].

Гагаузия как и Приднестровье сохранили в своем региональном законодательстве статус и реальную наполняемость русского языка как официального, тем самым серьезно отличаясь от Кишинева, который внедряет в качестве государственного языка только молдавский, официально переименованный в недавнем времени (2014) решением Конституционного суда в румынский[15]. После этого принятия этого акта начался новый виток сокращение школ с обучением на русском языке.Всего в Молдове (без учета ПМР) насчитывается сегодня 240 школ с обучением на русском языке и 84 смешанных школы с русскоязычными классами (русско-молдавские, русско-гагаузские, русско-украинские и др.). Для сравнения: в 1999/2000 г. в стране насчитывалось около 300 русскоязычных школ и более 100 билингвальных [24].

Первый мощный звонок прозвучал в 2011 г. [2]. В дальнейшем ситуация стала ухудшаться. 2013 г. характеризуется парадом конфликтных ситуаций, связанных с закрытием или регламентаций учебных заведений с русским языком обучения [2; 19; 13; 14].

В Приднестровье сложилась несколько иная ситуация. Из общего количества посещающих государственные и негосударственные организации дошкольного и общего образования 85,7% детей обучаются и воспитываются на русском языке, 11% – на молдавском языке, 1,5% – на украинском языке и 1,7% – на румынском (6 школ). Всего в Приднестровье 158 дошкольных учебных заведений, 178 дневных общеобразовательных учреждений государственной и негосударственной форм собственности.

Цифры и факты позволяют утверждать, что этнокультурные ориентиры Кишинева и Тирасполя, dejureнаходящихся в одной стране, значительно отличаются друг от друга. По-прежнему непростой остается обстановка в Гагаузии.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ:

1. Агапкина И. Эпидемия безответственности // Русское слово, 2011, № 33 (341). С. 4-5).
2. Агапкина И. Под лингвистическим прессом оказалась русская группа дурлештского детсада № 2». Русское слово», 2013, № 8 (414). С. 12.
3. Бойко П. А. О Конституции МССР 1978 г.//Вехи молдавской государственности. Кишинев: Ассоциация ученых Молдовы им. Н. СпэтарулМилеску, 2000. С. 233.
4. Болгары требуют от официального Киева прекратить репрессии в отношении своих соотечественников//http://www.1tv.ru/news/world/283978 (дата обращения: 12.06.2016)).
5. Веллер М. Легенда о стажере // Легенды Невского проспекта. СПб.: Лань, 1995. С. 60.
6. Второе румынское государство во всем должно следовать за первым//http://moldnews.md/rus/news/64324 (дата обращения: 14.02.2014).
7. Гагаузия обратилась к политическому классу страны с требованием. Власть запускает «боевых уток»//http://edingagauz.com/content/view/7110/1/ (дата обращения: 13.06.2016).
8. Глава Гагаузии: мы поторопились с переводом гагаузского языка на латиницу//http://i-news.kz/news/2011/04/27/5200410-glava_gagauzii_my_potoropilis_s_perevodo.html (дата обращения: 04.05.2014.).
9. ГрекусА.В Одессе похитили лидера «Народной рады Бессарабии» (дата обращения: 19.12.2015).
10. Губогло М. Н. Тяжкое бремя конкурирующих идентичностей. Опыт Приднестровья//Ежегодный исторический альманах Приднестровья, 2000, № 4. С. 33.
11. Губогло М. Н. Русский язык в этнополитической истории гагаузов. М., 2004. С. 84
12. Идейный вдохновитель «Республики Буджак» выдворен из Молдовы//http://point.md/ru/novosti/obschestvo/idejnij-vdohnovitelj-quotrespubliki-budzhakquot-vidvoren-iz-moldovi (дата обращения: 22.02.2015).
13. «Парламентское правящее большинство отвергло просьбу жителей села Ново-Троицкое»//Коммунист, 25 октября 2013 г. С. 13) и т. п.

14.«Педагоги за отставку правительства» (Заварская О. Педагоги за отставку правительства // Пульс, 25 сентября 2013 г. С. 14
15.Румынский язык признан государственным языком Молдавии // http://ria.ru/world/20131205/982217874. html (дата обращения: 06.12.2012).
16.Сепаратизм шагает по Украине: в Одесской области провозглашена республика Буджак. **Съезд, чреватый большими проблемами** // http://vlkprf.ru/info/obsuzhdaetsya/24891 **(дата обращения: 12.04.2016**).
17.Стратегия интеграции национальных меньшинств Республики Молдова на 2015–2020 годы//http://www.vedomosti.md/news/ctrategiya-integracii-nacionalnyh-menshinstv-otvechaet-li-on**(дата обращения: 17.05.2016**).
18.Степанов В. П. Украинцы Республики Молдова… Кишинев, 2007; Грани идентичностей… Кишинев, 2010.
19.«Суд объявил незаконной ликвидацию русской гимназии в селе Олэнешть»//Русское слово, 20»13, № 9 (415).
20.Сухоруков **В. Гурвиц собирает правосеков. как убивали в доме профсоюзов.фото и видео расследование**//politikym.net/vuboru/na_odeshine_sobirayut_pravosekov1.htm (дата обращения: 28.12.2014).
21.Траян Бэсеску обвинил Украину в «разделении румын на румын и молдаван»//http://novostimoldova.ru/vmire/92-vmire/868-romani-moldoveni (дата обращения: 14.02.2014).
22.Чеботарь П. А. Гагаузская художественная литература (50–80 гг. XX века). Очерки. Кишинев, 1993. С. 6-7.
23.Шорников П. М. Социально-политическое положение гагаузов в 20–40-х годах XX века//История и культура гагаузов. Кишинев, 2006. С. 313.
24.http://sci-book.com/russkiy-yazyik/respublika-moldova-70020.html (дата обращения: 20.05.2015).
25.FruntaşuIu. O istorieetnopolitica a Basarabiei: 1812–2002. Chişinău, 2002.

Сведения об авторе:

Степанов Вячеслав, доктор исторических наук, профессор, зав. кафедрой социальной антропологии и этнонациональных процессов Орловского государственного университета им. И. С. Тургенева.
vpstepanovpochta@gmail.com; тел.: +7903 881 18 14.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.и.н. В.М. Аванесяном.

ՀՏԴ 94/327(479.243) Քաղաքագիտություն

ԱՐՑԱԽԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐԸ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՓՈՒԼՈՒՄ

Աշոտ ՂՈՒԼՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Ղարաբաղյան շարժում, արտաքին շփումներ, ԼՂԻՄ, ՀԽՍՀ, ԱդրԽՍՀ, ԽՍՀՄ, մարզխորհուրդ, ԽՄԿԿ Կենտկոմ, ստորագրահավաք, ցույցեր, վերամիավորում, ԼՂ Ազգային խորհուրդ:*

Ключевые слова *- Карабахское движение, внешние контакты, НКАО, Армянская ССР, Азербайджанская ССР, СССР, облсовет, ЦК КПСС, сбор подписей, демонстрации, воссоединение, Национальный совет НК.*

Keywords *– Karabakh movement, foriegn ties, NKAO, ASSR, AzSSR, USSR, regional council, CPSU Central Committee, signiature collection, demonstrations, reunification, NK National Council.*

ВНЕШНИЕ КОНТАКТЫ АРЦАХА НА ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ КАРАБАХСКОГО ДВИЖЕНИЯ

А.ГУЛЯН

В рамках данной статьи представлены внешние контакты Арцаха параллельно с институциональным развитием Карабахского движения, которые в основном велись с союзным центром, властями АССР и Азербайджанской ССР. Соблюдая хронологическую последовательность, рассматриваются постановления относительно Арцаха, принятые руководством СССР, Армянской ССР и Азербайджанской ССР.

THE ARTSAKH FOREIGN TIES IN THE PERIOD OF DEVELOPMENT OF KARABAKH MOVEMENT

A.GHULYAN

The article presents the Artsakh foreign ties carried out mainly with the central government of the Soviet Union, the authorities of Armenian SSR and Azerbaijani SSR in the period of intitutional development of Karabakh movement. Following the chronological order the article touches upon the decisions on Artsakh made by the USSR, ArmSSR, and AzSSR leadership.

Սույն հոդվածի շրջանակներում ներկայացվել են Ղարաբաղյան շարժման ինստիտուցիոնալ զարգացմանը զուգընթաց Արցախի արտաքին շփումները, որոնք հիմնականում վարվում էին միութենական կենտրոնի, ՀԽՍՀ և ԱդրԽՍՀ իշխանությունների հետ: Պահպանելով ժամանակագրական հաջորդականությունը՝ անդրադարձ է կատարվել Արցախի վերաբերյալ ԽՍՀՄ, ՀԽՍՀ և ԱդրԽՍՀ ղեկավարության ընդունած որոշումներին:

Աշխարհաքաղաքական լուրջ վերադասավորումների ժամանակահատվածում երբեմն ընդունվում են որոշումներ, որոնք հիմնովին վերափոխում են ժողովուրդների կյանքի ընթացքը: Լեռնային Ղարաբաղի բնիկ հայ ժողովրդի համար այդպիսի «լուծում» դարձավ Ռուսաստանի բոլշևիկյան կուսակցության Կովկասի բյուրոյի 1921թ. հուլիսի 5-ի որոշումը, որով բավարարվեցին նորահռչակ խորհրդային Ադրբեջանի հավակնությունները պատմական հայկական տարածքի՝ Արցախի հանդեպ:

Խորհրդային պետության գոյության ընթացքում Արցախի հայությունը երբևէ չի հաշտվել երկրամասի՝ ԱդրԽՍՀ կազմում գտնվելու իրողության հետ, և ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների առջև մշտապես բարձրացրել է այն ՀԽՍՀ կազմ վերադարձնելու հարցը՝ դրանով իսկ պարբերաբար վերահաստատելով Ղարաբաղյան հիմնախնդրի առկայությունը:

Հարցը քաղաքական օրակարգ մտցնելու հերթական փորձը կապված է ԽՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղարի պաշտոնին Միխայիլ Գորբաչովի նշանակման և երկրում արմատական բարեփոխումների՝ «վերակառուցման» քաղաքականության որդեգրման հետ:

ժողովրդավարացման հռչակված ուղեգիծը ԼՂԻՄ և ՀԽՍՀ հանրության շրջանում հույսեր արթնացրեց Ղարաբաղյան հիմնախնդրի արդարացի կարգավորման վերաբերյալ:

Ղարաբաղյան շարժումը ոչ միայն դարձավ ազգային-ազատագրական պայքարի առաջին դասական օրինակը փոփոխությունների ճանապարհ ընտրած խորհրդային տերության տարածքում, այլև նախադեպ ստեղծեց ինքնավար կազմավորումների կարգավիճակում արտաքին քաղաքական հարաբերությունների և կապերի հաստատման առաջին զգուշավոր փորձերի համար:

1987թ. երկրորդ կեսին և 1988թ. առաջին ամիսներին երկրամասի հիմնարկ-ձեռնարկությունների և կոլեկտիվների մեծամասնությունում տեղի են ունեցել համապատասխան ժողովներ, անց է կացվել ՀԽՍՀ-ի հետ վերամիավորման պահանջով հերթական ստորագրահավաք[1]: Հիշյալ որոշումները սահմանված կարգով ուղղվել են համապատասխան վերադաս մարմիններին՝ ԿԿ ԼՂԻՄ շրջանային կոմիտեներին[2]:

1987 թ. դեկտեմբերին Ղարաբաղի հայերի պատվիրակությունը Մոսկվայում կոմկուսի Կենտկոմի ընդունարան է տեղափոխել ստորագրությունները, նամակներն ու պահանջագրերը: Ըստ տարբեր աղբյուրների՝ խոսքը շուրջ 80 հազար ստորագրության մասին էր[3]: 1988 թվականի հունվարին Մոսկվա է մեկնել ԼՂԻՄ հայերի նոր պատվիրակություն, որն իր հետ տարել է ոչ միայն արցախցիների դիմումները, այլև Լեռնային Ղարաբաղի պատմությանը, ազգագրությանը, տնտեսությանն ու մշակույթին նվիրված 84 փաստաթուղթ: Պատվիրակության անդամները հանդիպումներ են ունեցել մի շարք բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ: Մեկ այլ պատվիրակություն 1988 փետրվարի սկզբին Մոսկվայում հանդիպում է ունեցել ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության նախագահ Անդրեյ Գրոմիկոյի հետ:

1988թ. փետրվար-մարտ ամիսներին ԼՂԻՄ-ում սկիզբ առած շարժումն ինստիտուցիոնալ զարգացման սկզբնական փուլում էր: Փետրվարի սկզբին մարզում նկատվող տրամադրությունների վերելքին Ադրբեջանի կուսակցական վերնախավը փորձեց հակադրել «սպառնալից խորհրդատվությունների» աշխատառճը, ինչը բնական դիմադրության հանդիպեց Մարզի կուսակցական-վարչական ընտրախավի կողմից: Ստեփանակերտի քաղաքային և Մարտունու, Ասկերանի ու Հադրութի շրջանային կուսակցական կազմակերպությունների ժողովներում Ադրբեջանի հանրապետական կառույցի գործիչների՝ հանրային ակտիվությունը ամեն կերպ ճնշելու համառ ցանկությունը հանդիպեց ինքնուրույնությունը հաստատող և կամայականություն թույլ չտալու վճռական ու ինքնաբուխ ելույթների, և շատ արագ այդ լուրերը տարածվեցին Արցախի բոլոր բնակավայրերում:

Փետրվարի 13-ին Ստեփանակերտ քաղաքի կենտրոնական հրապարակում կայացավ առաջին հանրահավաքը՝ Հայաստանի հետ ԼՂԻՄ-ի վերամիավորման պահանջով (հանրահավաքի հիմնական կազմակերպիչները Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի և գյուղատնտեսական տեխնիկումի ուսանողներն էին) [4]: Հաշված օրերի ընթացքում տեղերից համալրվող ջանքերով տարերային բողոքի ակցիաներից ձևավորվում են համաժողովրդական շարժման նախադրյալները. հրավիրվում են ժողպատգամավորների քաղաքային և շրջանային խորհուրդների նիստեր, որոնք որոշումներ են ընդունում երկրամասի

---

[1]Տե՛ս **Зверев Алексей,** Этнические конфликты на Кавказе, 1988-1994 г. в сборнике «Спорные границы на Кавказе», под ред. Бруно Копиетерса (*ContestedBorders in the Caucasus, by Bruno Coppieters (ed.)*), *1996, VUB University Press,*http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/rus/contents.htm, (06.06.12)

[2]Нагорный Карабах – Историческая справка, Академия наук Армянской ССР, Издательство АН Армянской ССР, Ред.: **Галоян Г. А., Худавердян К. С.** Ер., 1988, эл. версия: http://www.karabah-88.ru/history/karabah/34.html

[3]Տե՛ս, **Воеводский, Константин.** Перестройка в Карабахском зеркале (Опыт сравнительного анализа), Исход азербайджанцев из Армении: миф и реальность, Журнал «Pro Armenia» N 1, 1993,http://www.sumgait.info/press/pro-armenia-magazine/pro-armenia-9301.htm:**Зверев, Алексей.** Ук. соч.

[4]**Том де Ваал. Глава 1. Февраль 1988 года** (рус.), Русская служба Би-би-си (03 июля 2005 г.).http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4640000/4640183.stm

ապագան մարզի բարձրագույն ներկայացուցչական մարմնի նիստում քննարկելու առաջարկներով: 1988թ. փետրվարի 20-ին 87 պատգամավորի պահանջով գումարվում է ԼՂԻՄ Մարզխորհրդի արտահերթ նիստ, որին 150 պատգամավորներից մասնակցում են 111-ը (ազգությամբ ադրբեջանցի պատգամավորները նիստին չեն մասնակցում), ովքեր էլ միաձայն ընդունում են աննախադեպ որոշում՝ սկիզբ դնելով ԱդրԽՍՀ կազմից ԼՂԻՄ-ի դուրս գալու իրավական գործընթացին:

Ի տարբերություն Ղարաբաղյան հիմնախնդրի ակտիվացման նախկին փուլերի հարցադրումների՝ փետրվարի 20-ին ընդունված փաստաթուղթը ենթադրում էր հիմնախնդրի կարգավորում ԽՍՀՄ Սահմանադրության շրջանակներում: Կարգավորման սուբյեկտներ են հռչակվում Մարզխորհուրդը, ՀԽՍՀ-ն, ԱդրԽՍՀ-ն, ինչպես նաև խորհրդային կենտրոնական իշխանությունները՝ ի դեմս ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի:

Քաղաքական գործընթացի սահմանադրական կարգավորման հնարավորությունը ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների դիրքորոշման համայնապատկերի վրա խախտվեց Ադրբեջանի կողմից ձեռնարկված սադրանքների և ԱդրԽՍՀ հայության ահաբեկմանն ուղղված գործողությունների արդյունքում[1]: Սումգայիթյան ոճրագործությունը լրջորեն ազդեց Ղարաբաղյան հիմնախնդրում միութենական կենտրոնից հայաստանյան եւ ղարաբաղյան հասարակության ունեցած սպասումների վրա: Փետրվարի 29-ին տեղի ունեցավ ԽՄԿԿ կոմկուսի Քաղբյուրոյի նիստ, որի օրակարգում էր «Ադրբեջանական եւ Հայկական ԽՍՀ-ում իրադարձությունների կապակցությամբ լրացուցիչ միջոցների մասին հարցը»[2]: Կուսակցության վերնախավը որոշեց թաքցնել սումգայիթյան իրադարձությունների բնույթն ու մասշտաբները, ԽՍՀՄ Գլխավոր դատախազությունը հերքեց հայերի զանգվածային սպանությունների նախապատրաստված լինելու իրողությունը, իսկ ջարդերի անաչառ քննություն անցկացնելու ԽՄԿԿ Կենտկոմին ուղղված բազմաթիվ դիմումներն անպատասխան մնացին: Կոմկուսի ԼՂԻՄ մարզային կառույցը հրաժարվեց ընդունել կուսակցության ղեկավար մարմնի՝ Քաղբյուրոյի որոշումն ու 1988-ի մարտի 17-ին Ստեփանակերտում գումարելով մարզային կուսակցական կոմիտեի պլենում՝ իր աջակցությունը հայտնեց ԼՂԻՄ բնակչության՝ Մարզը Հայաստանի հետ միավորելու պահանջներին[3]:

Մարտի 1-ի լույս 2-ի գիշերը մարզկենտրոնում ստեղծվեց «ԼՂԻՄ-ի՝ Հայկական ԽՍՀ-ի հետ վերամիավորման կոմիտեն», որը միավորել էր առաջին համաժողովրդական հանրահավաքներում աչքի ընկած ակտիվիստներին, մտավորականներին, ինչպես նաև արդյունաբերական և տրանսպորտային ձեռնարկությունների ու հաստատությունների տնօրեններին: Մարտի 5-ին Ստեփանակերտի ժողպատգամավորների քաղաքային խորհուրդն իր որոշումով գրանցեց «Կռունկ» ՀԿ-ն՝ օրինականացնելով «ՀԽՍՀ-ի հետ միավորման ԼՂԻՄ կոմիտեն»[4]: Նույն ժամանակահատվածում՝ 1988 թ. մարտի 2-ին, Երևանում ձևավորվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեն:

---

[1]Հիշյալ իրադարձությունները ցույց տվեցին, որ ԼՂԻՄ և ՀԽՍՀ քաղաքական ղեկավարությունը պատրաստ չէր իրենց որդեգրած քաղաքական դիրքորոշման նկատմամբ թե՛ ԱդրԽՍՀ, թե՛ ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների արձագանքին / Տե՛ս «Левон Тер-Петросян: Урегулировать карабахский конфликт в 1997 году не позволили амбиции карабахцев», ИА REGNUM, 18.04.11, http://regnum.ru/news/1396150.html: Առկա էին նաեւ տարաձայնություններ հայկական կողմերի մոտեցումներում: Այսպես՝ Հայաստանի ԿԿ կենտկոմի I քարտուղար Կ. Դեմիրճյանը, ելույթ ունենալով փետրվարի 22-ին ՀԽՍՀ հանրապետական հեռուստատեսությամբ, նշել է, որ «վերամիավորման պահանջը չի կարող բավարարվել»/ **Том де Ваал. Глава 1. Февраль 1988 года**, Русская служба Би-би-си (03 июля 2005 г.).
http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4640000/4640183.stm

[2]Տե՛ս: Полный текст стенограммы секретного заседания Политбюро ЦК КПСС 29 февраля 1988 года. **«О дополнительных мерах в связи с событиями в Азербайджанской и Армянской ССР»** (01.11.11) http://www.sumgait.info/sumgait/politburo-meeting-29-february-1988.htm

[3] Газ. «Советский Карабах» (Степанакерт), 18.03.88.

[4]"Хроника НКАО февраль 1988- февраль 1990", Баку, 1990 , с. 7.

ԽՍՀՄ իշխանությունների դիրքորոշումը Ղարաբաղյան հարցում իր իրավաքաղաքական ամրագրումը ստացավ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1988թ. մարտի 23-ին ընդունած որոշմամբ, որն անթույլատրելի էր համարում ԽՍՀՄ Սահմանադրության մեջ ամրագրած ազգային-պետական և ազգային-վարչական սահմանների վերաձևումը[1]: Որոշմամբ արգելվեց Մարզում հասարակական կազմակերպությունների գործունեությունը, որի արդյունքում Ղարաբաղյան շարժման ղեկավարումը կենտրոնացավ կոմկուսի ԼՂԻՄ մարզկոմիտեի քարտուղար Հենրիխ Պողոսյանի ձեռքում՝ դրանով իսկ շարժման մեջ ներգրավելով Մարզխորհուրդն ու կոմկուսի մարզային կազմակերպությունը: Հաջորդ օրը ընդունվեց ԽՄԿԿ Կենտկոմի և ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի «ԱդրԽՍՀ ԼՂԻՄ սոցիալ-տնտեսական զարգացման արագացման վերաբերյալ» որոշումը[2]: Դիտարկելով Ղարաբաղյան հիմնախնդրի ծագումը բացառապես սոցիալ-տնտեսական դրդապատճառների համատեքստում՝ այն ենթադրում էր ԼՂԻՄ տնտեսության որոշ սեկտորների զարգացման և նյութատեխնիկական հագեցման, ենթակառուցվածքների և կոմունիկացիաների զարգացմանն ուղղված քայլերի իրականացում[3]:

Հունիսի 15-ին Հայաստանի իշխանությունները նոր քայլ կատարեցին՝ ընդառաջ գնալով Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի հայ բնակչության կամարտահայտությանը. ՀԽՍՀ ԳԽ-ն ընդունեց որոշում, որով Երևանն իր համաձայնությունը տվեց Մարզի՝ ՀԽՍՀ կազմի մեջ մտնելու ցանկությանը, և դիմում ԽՍՀՄ ԳԽ-ին՝ հարցի դրական լուծմանը միջնորդելու խնդրանքով[4]:

Զարգացնելով որդեգրված քաղաքական գիծը՝ ԼՂԻՄ իշխանությունները հունիսի 21-ին՝ ՀԽՍՀ և ԱդրԽՍՀ պաշտոնական մոտեցումների հրապարակումից հետո, ընդունեցին «Մարզում ստեղծված իրավիճակի և դրա կայունացման վերաբերյալ» որոշում[5], որը, մերժելով Ադրբեջանի իշխանական մարմինների կողմից ընդունված որոշումները, վերստին դիմում է ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդին՝ «...ՀԽՍՀ ԳԽ հունիսի 15-ի որոշումն ուսումնասիրելու եւ դրական լուծում տալու խնդրանքով»[6]: Իբրև միջանկյալ լուծում՝ փաստաթուղթն առաջարկում էր. «մինչև Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի վերջնական և դրական լուծման իրականացումը հնարավորինս կարճ ժամկետում Մարզը դնել ԽՍՀՄ Կառավարության ենթակայության տակ»[7]:

Ստանալով միութենական կենտրոնից ակնկալվող լուծումներ՝ 1988թ. հուլիսի 12-ին ԼՂԻՄ ժողովրդամավորների Մարզխորհրդի նստաշրջանն ընդունեց «Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի՝ ԱդրԽՍՀ կազմից դուրս գալը հռչակելու մասին» որոշում, որում արցախյան իշխանություններն արդեն հղում էին կատարում ազգերի ինքնորոշման

---

[1]«Постановление Президиума Верховного Совета СССР о мерах, связанных с обращениями Союзных республик по поводу событий в Нагорном Карабахе, в Азербайджанской и Армянской ССР», газ. «Бакинский рабочий», (Баку), 24.03.88.; Бобков Ф. Д. КГБ и власть. М. Изд-во Эксмо, 2003. — 416 с.

[2]Տե՛ս. Доронченков А. И. (сост.), «К Союзу Суверенных Народов»/ Сборник документов КПСС, законодательных актов, деклараций, обращений и президентских указов, посвященных проблеме национально-государственного суверенитета, Составитель: Доронченков А. И., Институт теории и истории социализма ЦК КПСС. Москва, 1991, сс. 307–317,http://soveticus5.narod.ru/85/sborn91.htm(08.01.13).

[3]ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 17, оп. 13, д. 384 л. 66, ссылка по **Товмасян В. А., Атаджанян В. А., Нерсесян Ю. Б.** Ук. соч., сс. 47-48.

[4] Постановление Верховного Совета Армянской ССР о Решении внеочередной Сессии Областного Совета народных депутатов НКАО Азербайджанской ССР от 20 февраля 1988 года «О ходатайстве перед Верховными Советами Азербайджанской ССР и Армянской ССР о передаче Нагорно-Карабахской Автономной Области из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР», Ереван, I5 июня 1988 г., Газ. «Коммунист» (Ереван), 16.06.88.

[5] Решение внеочередной Сессии Совета народных депутатов НКАО 20-го созыва «О сложившейся в Области обстановке и мерах по ее стабилизации», Степанакерт, 21.06.88, газ. «Советский Карабах», (Степанакерт), 23.06.88.

[6] Газ. «Советский Карабах», (Степанакерт), 23.06.88.

[7]Նույնտեղում:

իրավունքին[1]: Փաստաթուղթը մատնանշում էր ԼՂԻՄ-ի բոլոր տեսակի կապերի խզվածությունն Ադրբեջանի հետ ու իբրև միակ ընդունելի լուծում սահմանում ՀԽՍՀ ԳԽ՝ 1988թ. հունիսի 15-ի որոշումների իրականացումը: Միաժամանակ ԼՂ Մարզխորհրդի գործադիր կոմիտեին հանձնարարվում էր ընթացք տալ ԼՂԻՄ-ի՝ «Արցախյան ինքնավար մարզի» վերանվանման գործընթացին[2]:

Մարզն Ադրբեջանի վերահսկողությունից դուրս բերելու և կենտրոնական իշխանությունների հսկողության տակ դնելու հայեցակարգն ամրագրվեց ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահության՝ ԼՂԻՄ-ում Արկադի Վոլսկու գլխավորությամբ Հատուկ կառավարման կոմիտե ստեղծելու 1989թ. հունվարի 12-ի որոշման մեջ: Որոշումը ձևականորեն Մարզը թողնում է ԱդրԽՍՀ կազմում, սակայն միաժամանակ արմատապես վերափոխում ԼՂԻՄ իշխանական և կառավարման համակարգը՝ լիազորություններից զրկելով Մարզխորհրդին ու վերջինիս գործադիր կոմիտեին, վերահսկողություն հաստատում իշխանության տեղական բոլոր մարմինների և ՀԿ-ների, անգամ արտադրական կոլեկտիվների վրա[3]:

Հատուկ կառավարման կոմիտեին լայն լիազորություններով օժտելը, ընդհանուր առմամբ, նպատակ ուներ վերացնելու Շարժման ինստիտուցիոնալ կազմակերպվածության հնարավորությունները: Մարզում իշխանության օրինական մարմինների բացակայության պայմաններում քննարկվում էր համաղարաբաղյան միասնական կառույցի ձևավորման անհրաժեշտության հարցը[4]: Ի վերջո, 1989թ. օգոստոսի 16-ին Ստեփանակերտում կայանում է Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի լիազոր ներկայացուցիչների (թվով 334) համագումար, որին մասնակցում են նաև ԼՂԻՄ-ի կազմի մեջ չմտնող Շահումյանի շրջանի պատվիրակության անդամները[5]:

Ազգային խորհուրդն ու նրա նախագահությունը, կողմ արտահայտվելով կենտրոնական իշխանությունների հայտարարած վերակառուցմանը, հրապարակայնությանը և ժողովրդավարացմանը, միաժամանակ հայտարարեցին Լեռնային Ղարաբաղի՝ Հայաստանի հետ վերամիավորվելու վճռականության մասին: Համագումարը ողջունեց Շահումյանի շրջանի (ներառյալ Գետաշենի ենթաշրջանի) պատգամավորների շրջխորհրդի 1989թ. հուլիսի 26-ի արտահերթ համագումարի հայցն ԱդրԽՍՀ ԳԽ-ին՝ շրջանը ԼՂԻՄ կազմի մեջ ներառելու մասին[6]:

Ընդունված հռչակագրի համաձայն՝ ԼՂԻՄ-ը հայտարարվում է «անկախ միութենական տարածք», Մարզի տարածքում դադարեցվում է ԱդրԽՍՀ Սահմանադրության, ԼՂԻՄ-ի մասին ԱդրԽՍՀ և հանրապետական այլ օրենքների

---

[1] Տե՛ս Решение Восьмой сессии Совета народных депутатов НКАО 20-го созыва «О провозглашении выхода Нагорно-Карабахской Автономной Области из состава Азербайджанской ССР», Степанакерт, 12 июля 1988 г., газ. «Советский Карабах» (Степанакерт), 13.07.88.

[2] Տես՛ նույն տեղում:

[3] Տե՛ս Указ Президиума Верховного Совета СССР «О введении особой формы управления в Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР», 12 января 1989 г., Ведомости Верховного Совета ССР, Москва, № 3, 1989 г., с. 14., газ. «Правда», (Москва), 12.01.89.

[4] Արցախյան իրողությունների յուրահատկությունը, այնուամենայնիվ, այն էր, որ եթե Հայաստանում և Ադրբեջանում իշխանության այլընտրանքային բևեռների կազմավորումն ընթանում էր իշխանության հանրապետական մարմինների գործունեության պայմաններում, ապա ԼՂ-ում հասարակական-քաղաքական շրջանակները հանգել էին միասնական՝ թե՛ հասարակական-քաղաքական և թե՛ իշխանության տեղական մարմինների ներկայացուցիչներին ներառող կառույցի ստեղծման գաղափարին/ **Саркисян, Манвел.** Нагорный Карабах: война и политика (1990–93 гг.). Война в Нагорном Карабахе и внутренний конфликт в армянском обществе. Ер., Армянский центр стратегических и национальных исследований, 2010, с. 21. Հասարակական-քաղաքական վերնախավերի փոփոխման գործընթացը, որի ժամանակ ազգային կուսակցական բյուրոկրատիայի ներկայացուցիչներն իրենց տեղն էին զիջում ոչ իշխանական շրջանակների ներկայացուցիչներին, առկա էր թե՛ Ադրբեջանում, թե՛ Հայաստանում: Այսպես՝ 1989 թ. հունիսի 16-ին Բաքվում ստեղծվել էր Ադրբեջանի ժողովրդական ճակատը՝ Աբուլֆազ Էլչիբեյի գլխավորությամբ: Իր հերթին Հայաստանում գնալով մեծանում էր «Ղարաբաղ» կոմիտեի հեղինակությունը, որի անդամներին կալանավայրերից ազատ էին արձակել մայիսի վերջին:

[5] **Տե՛ս** “Хроника НКАО февраль 1988- февраль 1990”, Баку, 1990 , с. 19.

[6] Տե՛ս **Միսյան Բ. Խ., Չիլինգարյան Ռ. Վ.,** Գետաշեն, Եր., Գասպրինտ, 2007, էջ 324-327:

գործունեությունը: Միաժամանակ փաստաթուղթը դիմում է ԽՍՀՄ և միութենական հանրապետությունների Գերագույն խորհուրդներին՝ խնդրելով ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը իբրև ԼՂԻՄ-ում միակ ժողովրդական իշխանություն, և «աշխարհի ժողովրդավարական երկրների կառավարություններին ու ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարին»՝ խնդրելով սատարել Լեռնային Ղարաբաղի հայկական բնակչության՝ «ինքնորոշման և անկախության իղձերին» [1]:

Ազգային խորհուրդը ՀԽՍՀ ԳԽ-ի կողմից պաշտոնապես ճանաչվեց 1989թ. սեպտեմբերի 17-ի՝ «ԼՂԻՄ հիմնախնդրի վերաբերյալ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդ ներկայացվելիք առաջարկությունների մասին» որոշումով[2]: Ընդունված փաստաթղթով Հայաստանի ԳԽ-ն դիմում է միութենական իշխանություններին՝ խնդրելով ճանաչել Մարզխորհրդի՝ փետրվարի 20-ի և հուլիսի 12-ի որոշումներով արտահայտած ԼՂԻՄ ինքնորոշման իրավունքը և չեղյալ հայտարարել ԼՂ-ն Ադրբեջանի կազմի մեջ ներառելու մասին ՌԿ(բ)Կ Կովբյուրոյի 1921թ. հուլիսի 5-ի որոշումը: Պետք է ստեղծվեր ՀԽՍՀ ԳԽ հատուկ հանձնաժողով ԼՂ-ի՝ Ադրբեջանի կազմում հայտնվելու պետահիրավական հիմքերը վերանայելու օրակարգով՝ «1920–1921թթ. ապօրինաբար և միջազգային իրավունքի նորմերի կոպտագույն խախտումներով ընդունված պայմանագրերի և որոշումների ուսումնասիրման համար»[3]:

ԽՍՀՄ ԳԽ-ի 1989թ. նոյեմբերի 28–ի որոշմամբ Ա. Վոլսկու ՀԿԿ-ն լուծարվեց. վերջինիս գործառույթները պետք է անցնեին ԼՂԻՄ-ի հետ համահավասարության սկզբունքով ստեղծվելիք Հանրապետական կազմկոմիտեին և իշխանության վերականգնվող տեղական մարմիններին՝ ԼՂԻՄ Մարզխորհրդին և վերջինիս գործադիր կոմիտեին: Նախատեսվում էր «ԼՂԻՄ կարգավիճակի մասին» նոր օրենքի մշակում և ընդունում՝ ԼՂ-ի «լիարժեք զարգացումը պետական, տնտեսական և մշակութային շինարարության ոլորտում՝ հիմնված ինքնակառավարման, ինքնաֆինանսավորման, տնտեսական և մշակութային կապերի ազատության հիման վրա»[4]: Մարզում տեղակայված ԽՍՀՄ ՆԳՆ ստորաբաժանումների ղեկավարումն իրականացնելու էր միութենական ԳԽ-ին ենթակա նոր ստեղծվող Միութենական վերահսկիչ-դիտորդական հանձնաժողովը: ԼՂԻՄ-ի ապաշրջափակման հետ մեկտեղ որոշումը միութենական, հանրապետական և մարզային իշխանություններից պահանջում էր քայլեր ձեռնարկել՝ երկրամասում ձևավորված էթնիկական կազմի փոփոխում թույլ չտալու նպատակով[5]:

---

[1] Տե՛ս Декларация Съезда полномочных представителей населения Нагорного Карабаха, газ. «Советский Карабах», N 187 (2317), 19.08.89.

[2] Տե՛ս «Постановление Верховного Совета Армянской ССР о предложениях, вносимых в Верховный Совет СССР по решению проблемы НКАО».

[3] Հետագայում 1990 թ-ի փետրվարի 13-ին ՀԽՍՀ ԳԽ-ի ընդունված որոշումն անվավեր, ապօրինի և միջազգային իրավունքին հակասող է հռչակում ՌԿ(բ)Կ Կովբյուրոյի՝ Ղարաբաղի վերաբերյալ 1921 թ-ի հուլիսի 5-ի որոշումը, որով «ոտնահարվել է Լեռնային Ղարաբաղի հայության ինքնորոշման իրավունքը, բռնազավթվել է ՀԽՍՀ տարածքի մի մասը, և հայ ժողովուրդը բաժանվել է երկու մասի»: Իր դիրքորոշման մեջ ՀԽՍՀ ԳԽ–ն հիմնվում էր ոչ միայն խորհրդային պետության իրավաքաղաքական ակտերի, այլեւ ազգերի ինքնորոշման իրավունքի վրա (Տես մանրամասն. Գազ. «Коммунист» (Ереван), № 40, 17.02.90):

[4] Տե՛ս: «Постановление Верховного Совета СССР о мерах по нормализации обстановки в НКАО», http://ankakhutyun.am/archives/8337

[5] Ադրբեջանի ԿԿ կենտկոմի II քարտուղար Վ. Պոլյանիչկոյի գլխավորած Հանրապետական կազմկոմիտեն /ՀԿԿ/ ձեւավորվել էր ԱդրԽՍՀ ԳԽ նախագահության 1989 թ-ի դեկտեմբերի 4-ի հրամանագրով: Դրա ստեղծումով Բաքուն, ղեկավարվելով «Ադրբեջանական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության ինքնիշխանության մասին» ԱդրԽՍՀ օրենքի դրույթներով եւ տրամաբանությամբ մասամբ է կյանքի կոչել ԽՍՀՄ ԳԽ 1989թ. նոյեմբերի 28-ի որոշումը: Նախ՝ ՀԿԿ-ի մեջ չեն ընդգրկվել ԼՂԻՄ ներկայացուցիչները, ԼՂԻՄ Մարզխորհրդի գործունեությունը չի վերականգնվել, քայլեր չեն ձեռնարկվել Մարզի իրական ինքնավարության բարձրացման, օրինականության պահպանման, քաղաքացիների իրավունքների եւ անվտանգության ապահովման ուղղությամբ եւ այլն: ԼՂԻՄ իշխանությունները հրաժարվել են ճանաչել ՀԿԿ-ն եւ հայտարարել Մարզխորհրդի գործունեության վերականգնման մասին, ինչը միութենական կենտրոնի հանդուրժողականության պայմաններում ԼՂԻՄ-ում առաջ է բերել փաստացի երկիշխանություն: /Տես. **Кривопусков В. В.** Мятежный Карабах. Из дневника офицера МВД СССР. Издание второе, дополненное. М.: «Голос-Пресс», 2007, сс. 52-53

1988-1989 թվականներին, դարաբաղյան շարժման թափ հավաքելուն զուգընթաց, արևմտյան կենտրոններում սկսեցին ուշադրություն դարձնել Խորհրդային Միությունում տեղի ունեցող իրադարձություններին, ինչն արտահայտվեց այդ առթիվ ընդունված բանաձևերի միջոցով:

1988 թվականի հուլիսին ընդունված «Իրավիճակը Սովետական Հայաստանում» բանաձևով Եվրոպական խորհրդարանը դատապարտեց ԱրդԽՍՀ տարածքում հայ ժողովրդի դեմ կիրառված բռնությունները և աջակցություն հայտնեց ՀԽՍՀ-ին միանալու Ղարաբաղի հայության պահանջին՝ հաշվի առնելով ԼՂԻՄ-ի պատմական կարգավիճակը որպես Հայաստանի անբաժանելի մաս, տարածաշրջանի կամայական բռնակցումը խորհրդային Ադրբեջանին և 1988 թվականին ադրբեջանական Սումգայիթ քաղաքում հայերի ջարդերը: Միաժամանակ ԵՄ խորհրդարանը կոչ արեց ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդին՝ հաշվի առնելու հայ պատվիրակների առաջարկները՝ Լեռնային Ղարաբաղը ժամանակավորապես Մոսկվայի կենտրոնական իշխանությունների կառավարման տակ դնելու, ժամանակավոր միավորելու Ռուսաստանի Դաշնությանը կամ երկրամասում ժամանակավորապես հաստատելու տարածաշրջանային նախագահական կառավարում[1]:

1989 թվականի հուլիսի 19-ին ԱՄՆ Սենատը ընդունել է «ԱՄՆ աջակցությունը Սովետական Հայաստանի ժողովրդի կամքով Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը» բանաձևը[2], ավելի ուշ՝ նոյեմբերի 19-ին, Սենատը իր №178 բանաձևով[3] աջակցություն է հայտնել Ղարաբաղյան հակամարտության արդարացի լուծմանը:

ԼՂԻՄ-ից խորհրդային տիպի պետականության կարգավիճակն աստիճանաբար խլելու քաղաքանությունը կասեցնելու նպատակով 1989թ. դեկտեմբերի 1-ին Երևանում ընդունվել է ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի և ԼՂ Ազգային խորհրդի համատեղ որոշումը՝ ՀԽՍՀ-ն և ԼՂ-ն «միասնական պետական-քաղաքական համակարգի» մեջ միավորելու մասին, ըստ որի՝ ԼՂ բնակչության վրա տարածվում էին ՀԽՍՀ քաղաքացիների իրավունքները: Որոշումը թեև անորոշ ձևակերպումներ էր պարունակում Հյուսիսային Արցախի Շահումյանի շրջանի և Գետաշենի ենթաշրջանի հայկական բնակչության ազգային շահերը ներկայացնելու մասին, այնուամենայնիվ, ընդարձակում էր Ղարաբաղյան հիմնախնդրի աշխարհագրական սահմանները ԼՂԻՄ վարչական սահմաններից դուրս[4]: Միացումի շրջանակներում ԼՂԻՄ-ի 1990 թվականի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիրը ՀԽՍՀ ԳԽ-ը 1990թ. հունվարի 9-ի որոշմամբ ներառվեց ՀԽՍՀ տնտեսական եւ սոցիալական զարգացման 1990 թվականի պետական ծրագրի մեջ:

Հիշյալ որոշումները բացասական արձագանք ստացան միութենական կենտրոնի կողմից: 1990թ. հունվարի 10-ի ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահությունն իր որոշմամբ անօրինական համարեց ՀԽՍՀ-ի և ԼՂԻՄ-ի վերամիավորումը՝ «առանց Ադրբեջանի համաձայնության»: «Հակասահմանադրական» հռչակվեց ԼՂ Ազգային խորհուրդը, ինչպես նաև վերջինիս ճանաչումը ՀԽՍՀ-ի կողմից՝ իբրև մարզում միակ օրինական իշխանություն[5]: ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահությունը հակասահմանադրական որակեց նաև ԱդրԽՍՀ ԳԽ-ի 1989 դեկտեմբերի 4-ի «ԱդրԽՍՀ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզում իրավիճակի կայունացմանն ուղղված միջոցառումների վերաբերյալ» ԽՍՀՄ ԳԽ 1989 թ-ի նոյեմբերի 28-ի որոշման թիվ 3,

[1] The European Parliament Resolution on the Situation in Soviet Armenia (July 1988)

[2] US Senate Resolution on the US assistance in peaceful regulation of the Nagorno Karabagh dispute at the basis of the desire of the people of the Soviet Armenia (July 19, 1989)

[3] The US Senate Joint Resolution (S.J. Res. 178) (November 19, 1989)

[4] Տե՛ս. «Постановления Верховного Совета Армянской ССР и Национального Совета Нагорного Карабаха о воссоединении Армянской ССР и НК», газ. «Политехник», № 38-40 (1155-1157), 12.12.89.

[5] Газ. «Правда» (Москва), 11 января 1990, տրված է ըստ «К Союзу Суверенных Народов», сс. 349–350

4, 6 և 7 կետերի որոշ դրույթների կասեցումը[1]: Թե՛ Երևանը, թե՛ Բաքուն պետք է իրավական ակտերը համապատասխանեցնեին ԽՍՀՄ Սահմանադրության պահանջներին:

Միութենական իշխանությունների պահանջները մերժվեցին թե՛ Հայաստանի, թե՛ Ադրբեջանի կողմից: Ավելին, Բաքվում խորհրդային իշխանությունների ճգնաժամի ֆոնի վրա[2], 1990 թ. հունվարի 13-ին ԱդրԽՍՀ ԳԽ նախագահությունը ԼՂԻՄ-ում հայտարարեց արտակարգ դրություն՝ դիմելով և ստանալով աջակցություն ԽՍՀՄ ՊՆ, իրավապահ եւ միութենական գործադիր այլ մարմիններից[3]: 1990թ. հունվարի 15-ին ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահությունը հաստատեց Մ.Գորբաչովի՝ «ԼՂԻՄ-ում և որոշ այլ շրջաններում արտակարգ իրավիճակ հայտարարելու մասին» հրամանագիրը: Ստեղծվեց Արտակարգ դրության շրջանի պարետատուն: Հանրապետական կազմկոմիտեն իրավունք ստացավ ամբողջությամբ արգելելու հասարակական-քաղաքական կյանքը ԼՂԻՄ-ում, մտցնելու պարետային ժամ, սահմանափակելու տեղաշարժի իրավունքը, սահմանելու «անձնագրային ռեժիմ» և ժամանակավորապես տեղահանելու մարդկանց՝ գործադրելով Խորհրդային բանակի, Ռազմածովային ուժերի և ՊԱԿ-ի ուժերը: Հրամանագիրը Հայաստանից պահանջում էր խոչընդոտել իր տարածքի օգտագործումն ազգամիջյան կրքերը բորբոքող և երկու ժողովրդների միջև ազգային թշնամանք սերմանող գործողությունների համար[4]:

Գնալով հսկողության խստացմանը ԼՂԻՄ-ում և հայ-ադրբեջանական սահմանագծի երկայնքով՝ միութենական իշխանությունները գործնական քայլեր չձեռնարկեցին Բաքվում հայկական բնակչության անվտանգությունը ապահովելու ուղղությամբ, այլ քաղաքը հանձնեցին Ադրբեջանի ժողճակատի զինյալներին և պատճառ դարձան քաղաքի հայության նոր ջարդերի: Բաքվում խորհրդային կարգերի պահպանման ջանքերի շրջանակում միութենական կենտրոնը հրաժարվեց 1990թ. հունվարի հայկական ջարդերի հետաքննության ծրագրերից:

Բաքվի հայության զանգվածային ջարդերն արձանագրեցին Ղարաբաղյան քաղաքական հիմնախնդրի անդառնալի վերափոխումը լայնածավալ ազգամիջյան հակամարտության՝ «Հայաստան - ԼՂԻՄ - Ադրբեջան» ձևաչափով, որում Մոսկվան փորձում էր խաղալ հաշտարար դատավորի դեր: ԼՂԻՄ բնակչությունը հայտնվել էր սեփական լեգիտիմ իշխանության բացակայության պայմաններում երկրամասից դուրս մղվելու և սպառնալիքների տակ հայտնված անվտանգության հիմնախնդիրների առջև[5]:

Իրավիճակն էլ ավելի բարդացավ նրանով, որ միութենական կենտրոնի՝ Ղարաբաղյան հարցում վարած քաղաքականությունը գնալով ուժեղացրեց հակախորհրդային տրամադրությունները Հայաստանում՝ բացառելով հանրապետության իշխանությունների գործուն մասնակցությունը ԽՍՀՄ հետագա ճակատագրի որոշմանն ուղղված բանակցային գործընթացներին: Պաշտոնական Երևանի որդեգրած

---

[1] Цитата по газ. *«Правда», (Москва), 11.02.90.*

[2] Դեռեւս 1989թ. դեկտեմբերի վերջին Ադրբեջանի Ժողովրդական ճակատը աննախադեպ գործողություններ ծավալեց ԽՍՀՄ՝ Իրանի հետ սահմանի երկայքով, հատկապես՝ Նախիջեւանի ինքնավար հանրապետությունում՝ ոչնչացնելով սահմանային ենթակառուցվածքներն ավելի քան 700 կմ-ի վրա եւ արձանագրելով սահմանի մասայական խախտումներ բնակչության կողմից (Տե՛ս. **Игнатьев Р**. Погром на советско-иранской границе, «Известия» (Москва), 04.01.90, перепечатано в газ. «Голос Армении» («Коммунист») № 04 (16891), 05.01.90

[3] Постановление Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР о неотложных задачах по нормализации обстановки в НКАО Азербайджанской ССР, г. Баку, 13.01.90

[4] Газ. «Известия» (Москва), № 17 (22920), 16.01.90.

[5] ԽՄ մայրաքաղաքում ընթացող գործընթացների վերաբերյալ հավաստի տեղեկատվություն ստանալու եւ հայության ազգային շահերը ընթացող գործընթացներում ապահովելու նպատակով ՀՀ կառավարությունում ԼՂ ուղղությունը համակարգող ՆԳ նախարարի ժ.պ. Աշոտ Մանուչարյանի նախաձեռնությամբ Մոսկվայում ստեղծվում է «վտարանդիության մեջ գտնվող ԼՂ կառավարություն»՝ ԱԳ նախարար Հայկ Քոթանջյան, ԱԱ նախարար Մարիուս Յուզբաշյան եւ Արդարադատության նախարար Յուրի Բարսեղով, կազմով:

քաղաքականության հետևանքով ՀԽՍՀ-ն հրաժարվեց մասնակցելուց թե՛ 1991թ. մարտի 17-ի՝ «Ինքնիշխան Պետությունների Միություն» ձևաչափով ԽՍՀՄ պահպանմանն ուղղված համամիութենական հանրաքվեին, թե՛ դրան հաջորդած Նովոօգարյովյան քաղաքական խորհրդատվությունների գործընթացին:

Հանրաքվեին ցուցաբերած ակտիվ մասնակցությունն[1] ու Միության պահպանման հարցում Ադրբեջանի հետաքրքրվածության դրսևորումները հնարավորություն տվեցին վերջինիս դիմելու Խորհրդային պատժիչ գործողությունների լայնածավալ կիրառմանը ԼՂԻՄ-ի, նրա հարակից շրջանների և Հայաստանի սահմանամերձ բնակավայրերի հայության դեմ, նախ և առաջ՝ «Օղակ» պատժիչ ռազմագործողության ձևաչափով:

Այսպիսով՝ ուսումնասիրված ժամանակաշրջանում Արցախի արտաքին շփումների վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրահանգելու, որ ղարաբաղյան շարժման ընթացքում ԼՂԻՄ իշխանություններն ու շարժումը ղեկավարող մարմինները հարաբերություններ էին պահպանում միութենական կենտրոնի, ՀԽՍՀ և ԱդրԽՍՀ ղեկավարության հետ՝ հիմնականում դիմելով նրանց Արցախը ԱդրԽՍՀ կազմից հանելու և ՀԽՍՀ-ին միավորելու պահանջով: Ուղարկված դիմումներին ի պատասխան՝ ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանություններն ու խորհրդրային Ադրբեջանի և Հայաստանի ղեկավար մարմինները ընդունում էին համապատասխան որոշումներ՝ կա՛մ **մասամբ** բավարարելով, կա՛մ էլ մերժելով Արցախի ժողովրդի պահանջները:

Խորհրդային ամբողջատիրական պետական համակարգում դժվար էր պատկերացնել, որ ինքնավար մարզի կարգավիճակ ունեցող կազմավորումները կարող էին անարգել արտաքին կապեր ու շփումներ հաստատել օտարերկրյա պետությունների հետ: Ղարաբաղյան շարժումը կոտրեց նաև այս կարծրատիպը. հայկական սփյուռքի առկայությունը աշխարհի շատ երկրներում որոշակի հնարավորություններ ընձեռեց՝ համաժողովրդական պահանջը խորհրդային վարչախմբի մերժողկան դիրքորոշման պայմաններում աստիճանաբար ու դեռևս մեծ զգուշավորությամբ տանելու դեպի աշխարհի մյուս ուժային կենտրոններ և միջազգային կառույցներ՝ սկիզբ դնելով Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը միջազգայնացնելու գործընթացին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գրքեր և հոդվածներ

1. Բ. Խ. Սիսյան, Ռ. Վ. Չիլինգարյան, Գետաշեն, Եր., Գասպրինտ, 2007, էջ 324-327:
2. А. Василевский. «**Туча в горах»,** «Аврора», (Москва), № 10, 1988, http://www.sumgait.info/press/zhurnal-avrora/avrora-october-1988.htm, (27.10.12).
3. **А. Зверев.** Этнические конфликты на Кавказе, 1988-1994 г. в сборнике «Спорные границы на Кавказе», под ред. Бруно Копиетерса (*ContestedBorders in the Caucasus, by Bruno Coppieters (ed.)*), *1996, VUB University Press,* http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/rus/contents.htm, (06.06.12).
4. А. И. Доронченков (сост.), «К Союзу Суверенных Народов»/ Сборник документов КПСС, законодательных актов, деклараций, обращений и президентских указов, посвященных проблеме национально-государственного суверенитета, Институт теории и истории социализма ЦК КПСС. Москва, 1991, сс. 307–317, http://soveticus5.narod.ru/85/sborn91.htm (08.01.13).
5. В. А. Товмасян, В. А Атаджанян, Ю. Б. Нерсесян. ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 17, оп.13, д. 384 л. 66, ссылка по, Ук. соч., сс. 47-48.
6. В. В. Кривопусков. Мятежный Карабах. Из дневника офицера МВД СССР. Издание второе, дополненное. М.: «Голос-Пресс», 2007, сс. 52-53.

[1] ԱդրԽՍՀ-ում գրանցված 3.866.659 ընտրողներից հանրաքվեին մասնակցել է 2.903.797 (75,1 %) մարդ, որից 93,3 %-ը (2.709.246) հանդես է եկել ԽՄ պահպանման օգտին: /Տես. Сообщение Центральной комиссии референдума СССР об итогах референдума СССР, состоявшегося 17 марта 1991 года, газ. «Правда» (Москва), 27.03.91

7. Г. А. Галоян, К. С. Худавердян. Нагорный Карабах – Историческая справка, Академия наук Армянской ССР, Издательство АН Армянской ССР, Ред.: Ер. 1988, эл. версия: http://www.karabah-88.ru/history/karabah/34.html.
8. К. Воеводский. Перестройка в Карабахском зеркале (Опыт сравнительного анализа), Исход азербайджанцев из Армении: миф и реальность, Журнал «Pro Armenia» N 1, 1993, http://www.sumgait.info/press/pro-armenia-magazine/pro-armenia-9301.htm.
9. М. Саркисян. Нагорный Карабах: война и политика (1990–93 гг.). Война в Нагорном Карабахе и внутренний конфликт в армянском обществе. Ер.; Армянский центр стратегических и национальных исследований, 2010, с. 21.
10. Р. Игнатьев. Погром на советско-иранской границе, «Известия» (Москва), 04.01.90, перепечатано в газ. «Голос Армении» («Коммунист») № 04 (16891), 05.01.90.
11. **Том де Ваал.** "Черный сад", **Глава 1. Февраль 1988 года** (рус.), Русская служба Би-би-си (03 июля 2005 г.). http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid 4640000/4640183.stm.
12. "Хроника НКАО февраль 1988- февраль 1990", Баку, 1990, file:///C:/User%20Files/Downloads/kitab20100105021141687.pdf.

Փաստաթղթեր

1. Декларация Съезда полномочных представителей населения Нагорного Карабаха, газ. «Советский Карабах», N187 (2317), 19.08.89.
2. Полный текст стенограммы секретного заседания Политбюро ЦК КПСС 29 февраля 1988 года. **«О дополнительных мерах в связи с событиями в Азербайджанской и Армянской ССР»** (01.11.11) http://www.sumgait.info/sumgait /politburo-meeting-29-february-1988.htm.
3. Постановление Верховного Совета Армянской ССР о предложениях, вносимых в Верховный Совет СССР по решению проблемы НКАО. Газ. «Коммунист» (Ереван), № 40, 17.02.90).
4. Постановление Верховного Совета Армянской ССР о Решении внеочередной Сессии Областного Совета народных депутатов НКАО Азербайджанской ССР от 20 февраля 1988 года «О ходатайстве перед Верховными Советами Азербайджанской ССР и Армянской ССР о передаче Нагорно-Карабахской Автономной Области из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР», Ереван, I5 июня 1988 г., Газ. «Коммунист» (Ереван), 16.06.88
5. Постановление Верховного Совета СССР о мерах по нормализации обстановки в НКАО, http://ankakhutyun.am/archives/8337.
6. Постановление Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР о неотложных задачах по нормализации обстановки в НКАО Азербайджанской ССР, г. Баку, 13.01.90
7. Постановление Президиума Верховного Совета СССР о мерах, связанных с обращениями Союзных республик по поводу событий в Нагорном Карабахе, в Азербайджанской и Армянской ССР, газ. «Бакинский рабочий», (Баку), 24.03.88.; Бобков Ф. Д. КГБ и власть. М. Изд-во Эксмо, 2003. — 416 с.
8. Постановления Верховного Совета Армянской ССР и Национального Совета Нагорного Карабаха о воссоединении Армянской ССР и НК, газ. «Политехник», № 38-40 (1155-1157), 12.12.89.
9. Решение внеочередной Сессии Совета народных депутатов НКАО 20-го созыва «О сложившейся в Области обстановке и мерах по ее стабилизации», Степанакерт, 21.06.88, газ. «Советский Карабах», (Степанакерт), 23.06.88.
10. Решение Восьмой сессии Совета народных депутатов НКАО 20-го созыва «О провозглашении выхода Нагорно-Карабахской Автономной Области из состава Азербайджанской ССР», Степанакерт, 12 июля 1988 г., газ. «Советский Карабах» (Степанакерт), 13.07.88.
11. Сообщение Центральной комиссии референдума СССР об итогах референдума СССР, состоявшегося 17 марта 1991 года, газ. «Правда» (Москва), 27.03.91.
12. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О введении особой формы управления в Нагорно-

Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР», 12 января 1989 г., Ведомости Верховного Совета ССР, Москва, № 3, 1989 г., с. 14., газ. «Правда», (Москва), 12.01.89.
13. European Parliament Resolution on the Situation in Soviet Armenia (July 1988).
14. US Senate Resolution on the US assistance in peaceful regulation of the Nagorno Karabagh dispute at the basis of the desire of the people of the Soviet Armenia (July 19, 1989).
15. US Senate Joint Resolution (S.J. Res. 178) (November 19, 1989).

Թերթեր

1. «Советский Карабах», (Степанакерт), 23.06.88.
2. «Правда» (Москва), 11 января 1990, տրված է ըստ «К Союзу Суверенных Народов», сс. 349–350.
3. *«Правда», (Москва), 11.02.90.*
4. «Известия» (Москва), № 17 (22920), 16.01.90.
5. «Советский Карабах» (Степанакерт), 18.03.88.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Աշոտ Ղուլյան - *ԱրՊՀ փիլիսոփայության և քաղաքագիտության ամբիոնի ավագ դասախոս*
aghoulyan@nankr.am

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյանը:

ՀՏԴ 341 Միջազգային իրավունք

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Մարիամ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *մարդու իրավունքներ, միջազգային պաշտպանություն, չճանաչված պետություն, Արցախի Հանրապետություն:*

Ключевые слова*: права человека, международная защита, непризнанные государства, Республика Арцах*

Key words*: human rights, international protection, unrecognize state, Artsakh Republic.*

ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ

М.ГРИГОРЯН

Факт, что лица входящие в состав населения Арцахской Республики с первого момента борьбы за самоопределения и правозглашения собственного государства и его международно-правового признания фактически лишены возможности защищаться нормами международного публичного права.

В статье рассматриваются и обсуждаются проблемы и пути их решения, связанные с международной правовой защитой прав и законных интересов человека в Республике Арцах.

PROBLEMS OF PROTECTING THE INTERNATIONAL LEGAL HUMAN RIGHTS IN THE ARTSAKH REPUBLIC

M.GRIGORYAN

It is a fact that humans who are part of the Artsakh Republic population are essentially deprived of the possibility of defending international public law from the beginning of the struggle for self-determination until the end of the proclamation of their own state and its international legal recognition.

This article deals with the issues related to the international legal protection of the human rights and legal interests in the Artsakh Republic and the ways of their solution.

Իրողություն է, որ Արցախի Հանրապետության բնակչության կազմի մեջ մտնող անհատները ինքնորոշման համար պայքարի առաջին իսկ պահից մինչև սեփական պետության հռչակման և դրա միջազգային իրավական ճանաչման ավարտը ըստ էության զրկված են միջազգային հանրային իրավունքի նորմերով պաշտպանվելու հնարավորությունից:

Հոդվածում ուսումնասիրվում և քննարկվում է ԱՀ-ում անհատի իրավունքների և օրինական շահերի միջազգային իրավական պաշտպանության հետ կապված հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները:

Մարդու իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանությունը, որի գործընթացը սկսվեց XX-րդ դարից, այսօր ձեռք է բերել միջազգային իրավունքի համապարտադիր նշանակության սկզբունքի ուժ /jus cogens/: Եվ դա բնական է, նկատի ունենալով, որ մարդու իրավունքները գերակայություն ունեն մարդկային համակեցության մյուս բոլոր կանոնների նկատմամբ[1]:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների միջազգային իրավական երաշխավորման ժամանակակից համակարգը քաղաքակիրթ ազգերի և ժողովուրդների կողմից ձևավորվեց բավականին երկար և քրտնաջան աշխատանքի արդյունքում:

Հարկ է ընդգծել, որ չնայած պետությունների ինքնիշխանությամբ պայմանավորված մարդու իրավունքների երաշխավորումը հանդիսանում է յուրաքանչյուր պետության առաջնային պարտավորությունը, սակայն այն ներկա ժամանակաշրջանում հնարավոր չէ լուծել առանց մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցում պետությունների միջազգային ընտանիքի շրջանակներում լայն համագործակցության:

[1] История защиты прав человека; И.П.Мазитова; Accessed February 18 2010; Available from http:/www.law.edu.ru/doc/document.asp.

Պետությունները այս ոլորտում հիմնականում համագործակցում են հետևյալ կերպ. նախ՝ միջազգային մակարդակով ձևավորվում են մարդու իրավունքների միջազգային իրավական չափորոշիչներ, որոնք ընդունելի են պետությունների մեծամասնության համար, երկրորդ՝ հիմնվում են կոնվենցիոն և ինստիտուցիոնալ մարմիններ, որոնք հսկում են պետությունների կողմից այդ չափորոշիչների պատշաճ կատարման վրա, և երրորդ՝ ներպետական մակարդակում յուրաքանչյուր պետություն իր ազգային օրենսդրությունը համապատասխանեցնում է այդ միջազգային չափորոշիչներին՝ երաշխավորելով դրանց կենսագործումը:

Անշուշտ, առանց մարդու իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ բոլոր պետությունների համար համապարտադիր, երաշխիքային բնույթի իրավադրույթների ձևավորման, թե՛ միջազգային թե՛ ազգային մակարդակներում հնարավոր չէր լինի լիարժեք ապահովել մարդու ազատ ապրելու և ազատ գործելու բնական և անօտարելի իրավունքները:

Այս հանգամանքը նաև նպաստեց, որ մարդու իրավունքների և հիմանարար ազատությունների միջազգային պաշտպանությունը իրականացվի համընդգրկուն /ունիվերսալ/ և տարածաշրջանային մակարդակներով:

Մարդու իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանության երաշխիքներն ամրագրված են այնպիսի համընդգրկուն և տարածաշրջանային միջազգային իրավական փաստաթղթերում ինչպիսիք են՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությունը, 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, 1966թ. Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, 1950թ. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան և մյուս միջազգային իրավական փաստաթղթերը: Մարդու իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանության երաշխիքները ընդհանուր բնույթի ձևակերպումներով ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ ամրագրելուց հետո դրանք ավելի մանրամասնեցվին և հստակեցվեցին այդ կազմակերպության հովանու ներքո ընդունված տարաբնույթ միջազգային իրավական փաստաթղթերում:

Ասվածով հանդերձ, այսօր իրավունքի գերակայության տեսանկյունից, ձևավորվել է ոչ իրավաչափ պրակտիկա, որի արդյունքում մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային իրավական փաստաթղթերի իրավազորությունը կարծես թե տարածվում է միայն ճանաչված պետությունների քաղաքացիների վրա, մինչդեռ չճանաչված պետությունների ազգաբնակչությունը ըստ էության, միջազգային կոնվենցիոն նորմերի պաշտպանությունից զրկված է: Ինչ խոսք, այս մասին ուղղակիորեն որևէ միջազգային պայմանագրում կոնվենցիայում կամ համաձայնագրում նշված չէ, սակայն, ինչպես արդեն նշեցինք, դա փաստ է, որի վկայությունն է նաև միջազգային կազմակերպությունների և մարդու իրավունքների միջազգային դատարանների գործելակերպը: Միջազգային կազմակերպությունները և մարդու իրավունքների միջազգային դատարանները այսօր փաստացի հրաժարվում են ընդունել և քննել չճանաչված պետությունների քաղաքացիների դիմումը ուղղված իրենց պետության և հանրային իշխանության դեմ:

Մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի կատարումը ապահովելու նպատակով ՄԱԿ-ի համակարգում գործում են հատուկ մարմիններ, որոնք հետևում են պետությունների կողմից միջազգային պայմանագրերում ամրագրված պարտավորությունների կատարմանը և մարդու իրավունքների պաշտպանությանը: Միջազգային իրավունքում այդ մարմինները հայտնի են մարդու իրավունքների պաշտպանության կոնվենցիոն կառուցակարգեր անվանմամբ[1]: Այդ կոնվենցիոն մարմինները կարող են ստանալ և ուսումնասիրել անհատական գանգատներ կամ հաղորդումներ: Սակայն, այսօր ձևավորված պրակտիկայի արդյունքում ՄԱԿ-ի կոնվենցիոն մարմինները փաստորեն չեն ուսումնասիրում այն անհատական գանգատները կամ հաղորդումներն, որոնք գալիս են չճանաչված պետություններից, դրանք իրենց գործունեության ընթացքում երբևէ քննության չեն առել անհատական գանգատ որևէ վիճելի կարգավիճակ ունեցող տարածքի բնակչից:

Պետք է արձանագրել, որ այսօր ձևավորվել է մի իրավիճակ, երբ, այն ազգը կամ ժողովուրդը որը ցանկություն է հայտնում օգտվել 1966թ. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 1-ին հոդվածով նախատեսված ինքնորոշման իր իրավունքից և այդ իրավունքի ուժով ազատորեն որոշել իր քաղաքական կարգավիճակը, ինքնուրույն տնօրինել իր ճակատագիրը, զրկված է, ինչպես համընդգրկում, այնպես էլ տարածաշրջանային միջազգային պայմանագրերի պաշտպանության հնարավորությունից:

[1] Human Rights: A Basic Handbook for UN Staff. Office of the Hight commissionier for human rights, United Nations staff college project. p 49

Դրա վառ օրինակը կարող է հանդիսանալ Արցախի Հանրապետության և նրա ազգաբնակչության փորձը: Ըստ էության, վերջիններս չեն օգտվում մարդու իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության որևէ միջազգային կառուցակարգի պաշտպանությունից:

Չնայած Արցախի Հանրապետությունը միջազգայնորեն ճանաչված չէ, սակայն ունի ճանաչված պետություններին բնորոշ բոլոր բնութագրիչները, մասնավորապես, օժտված է ինքնիշխանությամբ, ունի տարածք և հանրային իշխանություն, որի իրավազորությունը տարածվում է իր կողմից իրավաչափորեն վերահսկվող տարածքների և այնտեղ բնակվող անհատների վրա: Արցախի Հանրապետությունը ունի կառավարման հատուկ ապարատ, հրապարակում է վարքագծի համապարտադիր նորմեր և որոնց կատարումը անհրաժեշտության դեպքում ապահովվում է պետական հարկադրանքով: Արցախի Հանրապետությունը ունի համապետական ժողովրդական հանրաքվեով ընդունված Սահմանադրություն, և դրա հիման վրա գործող օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմինների համակարգ, բանակ և պետական բյուջե: Ներպետական մակարդակով Արցախի Հանրապետությունը պաշտպանում է իր քաղաքացիների և երկրում գտնվող օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրավունքները և օրինական շահերը:

Այսպիսով կարելի է արձանագրել, որ Արցախի Հանրապետությունը թեկուզ դեռևս միջազգայնորեն ճանաչված չէ, սակայն ժողովրդավարության մակարդակով ոչնչով չի զիջում դե յուրե ճանաչված պետություններին:

Համամիտ են մյուս պետությունները կամ քաղաքական գործիչները այս իրողության հետ թե ոչ, իրենց խնդիրն է, սակայն անհերքելի փաստ է, որ Արցախի Հանրապետությունը վաղուց հանդիսանում է միջազգային համակարգի ակտոր և պետք է օգտվի ժամանակակից միջազգային իրավակարգին բնորոշ պաշտպանիչ կառուցակարգերից, իսկ նրա իրավազորության ներքո գտնվող անձինք պետք է կարողանան իրենց խախտված կոնվենցիոն իրավունքները և ազատությունները պաշտպանեն միջազգային կազմակերպություններում և մարդու իրավունքների միջազգային դատարաններում:

Այս պարզ եզրահանգման հիմքում ընկած է այն փաստը, որ մարդու միջազգային իրավունքները ունեն համընդհանուր բնույթ և պատկանում է յուրաքանչյուր անհատի, անկախ նրանից, թե նրա պետությունը ճանաչված է թե ոչ: Անթույլատրելի է այնպիսի իրավիճակը, որի դեպքում որևէ վիճելի աշխարհագրական տարածքի կարգավիճակը առաջացնում է իրավական և ինստիտուցիոնալ փակուղի, որն հանգեցնում է այդպիսի տարածքներում բնակվող անհատներին պատկանող իրավունքները և օրիանական շահերը inter alia, միջազգային ատյաններում պաշտպանելու հնարավորությունից:

Մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը լինելով jus cogens նորմ, որևէ կերպ տարբերակում չի դնում ճանաչված և չճանաչված պետությունների միջև: Անկախ նրանից պետությունը ճանաչված է թե ոչ անհատը, նրա իրավունքները և հիմնարար ազատությունները գտնվում են միջազգային հանրային իրավունքի պաշտպանության ներքո: Բացի այդ, մարդը բարձրագույն արժեք է, որևէ կերպ չի կարելի մարդուն տարբերակել այն հիմքով թե նա ճանաչված պետության քաղաքացի է թե ոչ: ՄԱԿ-ի կանոնադրությունում և այլ միջազգային իրավական համընդգրկուն փաստաթղթերում ամրագրված «յուրաքանչյուր ոք», «անձ», «մարդ» հասկացությունները ունեն համընդհանուր նշանակություն, դրանք ներառում են բոլոր մարդ արարածներին, անկախ որ երկրում են նրանք բնակվում, անկախ նրանց բնակության պետությունը միջազգայնորեն ճանաչված է թե ոչ: Եվ դա բնական է, Երկիր մոլորակի վրա չկա թեկուզ մեկ քառակուսի կիլոմետր, որի վրա չտարածվի ՄԱԿ-ի կանոնադրության և մարդու իրավունքներ վերաբերյալ մյուս միջազգային իրավական համընդգրկուն փաստաթղթերի իրավաբանական ուժը: Ինչպես նշվում է ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 1-ին հոդվածի 3-րդ կետում՝ ՄԱԿ-ի նպատակներից է իրականացնել միջազգային համագործակցություն տնտեսական, սոցիալական, մշակույթային կամ մարդասիրական բնույթի միջազգային խնդիրների լուծման, ինչպես նաև բոլորի համար մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների նկատմամբ հարգանքի տարածման և խրախուսման գործում անկախ ցեղից, սեռից, լեզվից կամ դավանանքից:

Ի դեպ, Արցախի Հանրապետության քաղաքացին, կամ նրա իրավազորության ներքո գտնվող օտարերկրացին չի կարող իր իրավունքների պաշտպանության համար դիմել նույնիսկ մարդու իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանության այնպիսի տարածաշրջանային կառուցակարգի ինչպիսին՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն է:

Որպես օրինակ կարող Է ծառայել Արցախի Հանրապետության բնակիչ Ա.Հ-ի գործը: Երբ նա գանգատով դիմեց Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, այնտեղից 07.06.05թ. ստացավ հետևյալ բովանդակությամբ պատասխանը. «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը կարող է քննության առնել միայն այն գանգատները, որոնք ուղղված են Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան վավերացրած պետությունների դեմ: Լեռնային Ղարաբաղն այդպիսին չի հանդիսանում: Այդ իսկ պատճառով, խնդրում եմ պարզաբանել, Կոնվենցիան վավերացրած որ պետության դեմ է ուղղված Ձեր դիմումը կից ներկայացնում եմ այդ պետությունների ցանկը: Հակառակ դեպքում,

Դատարանը չի կարողանա քննել Ձեր դիմումը»: Գանգատի հեղինակը, որը դժգոհում էր իր տղայի նկատմամբ Արցախի Հանրապետության դատարանների կողմից կայացված վճիռներից, գտնում է, որ տվյալ գործով խախտվել է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված արդար դատաքննության իրավունքը: Գործի նյութերից ակնհայտ է, որ ԱՀ դատարանները ո՛չ օրենսդրական և ո՛չ էլ փաստական առումով Հայաստանի կամ Ադրբեջանի դատական համակարգի հետ որևէ առնչություն չունեն: Արցախի Հանրապետությունը այնպիսի աշխարհագրական տարածք է գբաղեցնում, որն ըստ էության գտնվում է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի իրավազորության ներքո[1]:

Եթե հետևենք Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վերը նշված պատասխանի տրամաբանությանը կարելի է եզրակացնել, որ Արցախի Հանրապետությունը միջազգային համակարգից դուրս է գտնվում, հետևաբար ազատվում է իր իրավազորության ներքո գտնվող անհատների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության պարտավորությունից: Հետաքրքիր է, եթե ԱՀ-ն որոշի իր տարածքում քիմիական կամ միջազգայնորեն արգելված զենք արտադրի ինչ հիմքով նրան կարգելեն:

Խնդիրը նրանումն է, որ չնայած Արցախի Հանրապետությունը որպես ժողովրդավարական պետություն ձգտում է ամբողջովին ապահովել իր իրավազորության ներքո գտնվող անհատների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը, սակայն չի բացառվում, որ ինչպես դատական, այնպես էլ գործադիր մարմինների մակարդակով կարող է խախտվի այս կամ այն անձի միջազգային իրավունքի մակարդակով սահմանված իրավունքները և ազատությունները, ընդ որում, ինչպես վկայում է այլ պետությունների փորձը, այդ խախտումը կարող է տեղի ունենա ոչ թե դիտավորության, այլ ցածր պրոֆեսիոնալիզմի պատճառով, և ի՞նչ, ստացվում է, որ անձը իրավաբանորեն ունի միջազգային կոնվենցիոն իրավունք, սակայն քաղաքական դրդապատճառներով պետությունների միջազգային ընտանիքը ժամանակավորապես կասեցնում է նրա իրավաբանական իրավունքները, մինչև նրա պետության լիարժեք ճանաչումը: Մեղմ ասած, սա կարելի է որակել նույնիսկ «միջազգային անարխիա»:

Այս հարցում կա նաև մեկ այլ խնդիր, միջազգային հանրությունը ընդունում է, որ թեկուզ չճանաչված ԱՀ-ն իր տարածքում կարող է իրականացնել և իրականացնում է հանրային կառավարում, որ նրա պետական մարմինները ընդունում են օրենքներ, որոշումներ, հրամանագրեր և այլ բնույթի իրավական ակտեր: Այն, որ այդ իրավական ակտերը կարող են հակասել նաև մարդու իրավունքների միջազգային չափորոշիչներին անվիճելի փաստ է, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը հարյուրավոր վճիռներ ունի այնպիսի ժողովրդավարական մեծ ավանդույթներ ունեցող պետությունների դեմ, ինչպիսիք են՝ Ֆրանսիան, Գերմանիան, Իտալիան և մյուսները, այնպես որ ԼՂՀ չի կարող բացառություն լինել, հարց է առաջանում, ի՞նչու ԱՀ-ի բնակիչները չպետք է իրավունք ունենան վերոնշալ դատարանի միջոցով պայքարեն իրենց թեկուզ չճանաչված պետության միջազգային իրավունքի տեսանկյունից ոչ իրավաչափ իրավական ակտերի դեմ:

Ասվածով հանդերձ, հարկ է նշել, որ ԱՀ Ազգային Ժողովը ձգտում է ամենինչ անել, որպեսզի իր կողմից ընդունվող օրենքները լիովին համապատասխանեն միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ նորմերին և սկզբունքներին: Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Արցախի Հանրապետությունում մարդը բարձրագույն արժեք է: Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը հանրային իշխանության պարտականություններն են: Պետությունը ապահովում է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան:

Չնայած վերոնշյալի, ինչպես արդեն նշեցինք, Արցախի Հանրապետության ազգաբնակչությունը չի օգտվում միջազգային իրավական պաշտպանության միջոցներից, ինչը ամբողջովին հակասում իրավունքի գերակայության սկզբունքին:

Ամփոփելով կարող ենք ասել հետևյալը. եթե Արցախը մնար Ադրբեջանի կազմում, կամ եթե հանկարծ հայտնվի Ադրբեջանի կազմում, Արցախի Հանրապետության բնակիչների վրա ինքնաբերաբար կտարածվի իրավունքի գերակայության սկզբունքը, իսկ անհատները կարող են օգտվել իրենց իրավունքների պաշտպանության միջազգային բոլոր կառուցակարգերից, իսկ այն, որ արցախցիները մերժել են ադրբեջանական բռնապետության ներքո իրենց կյանքի շարունակությունը և իրենց ճակատագիրը ցանկանում են տնօրինել ինքնուրույն, այն որ նրանք ստեղծել են ավելի ազատ և

[1]Оганесян Владимир.Некоторые проблемы защиты прав человека в непризнанных государствах. Международный альманах. Конституционное правосудие в новом тысячелетии. Ереван 2005, стр. 214-219

ժողովրդավարական պետություն քան այսօրվա Ադրբեջանն է, հանդիսանում է իրենց իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանության լուրջ խոչընդոտ:

Կարծում ենք, ոչ միայն միջազգային իրավունքի, այլ նաև ողջախոհության տեսակետից այս բոլորը անընդունելի է, հասկապես անընդունելի է, եթե նկատի ունենանք, որ Արցախի Հանրապետությունում անհատը, որը պայքարում է ազատ ապրելու իրավունքի համար՝ մեկուսացված է միջազգային հանրությունից, ընդ որում, մարդու իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանությունից զրկված են շուրջ 145.053 մարդ[1]:

Արցախի ժողովրդի պայքարը իր ինքնուրույնության ճանաչման համար հնարավոր է, որ տևի բավականին երկար, ուստի հրատապ կերպով պետք է լուծել արցախցիների միջազգային իրավական կարգավիճակի խնդիրը: Գտնում ենք, որ այն լուծելու համար անհրաժեշտ է միջազգային համընդգրկուն մակարդակով ՄԱԿ-ի կողմից կամ տարածաշրջանային մակարդակով ընդունել շատ հեղինակավոր միջազգային իրավական մի փաստաթուղթ, որը կոնվենցիոն և ինստիտուցիոնալ մակարդակով կերաշխավորի չճանաչված պետություններում անհատի իրավունքների, հիմնարար ազատությունների և օրինական շահերի ex jure պաշտպանությունը:

Միջազգային հանրությունը, թեկուզ անուղղակիորեն ևս կարող է նպաստել Արցախի Հանրապետությունում անհատի իրավական կարգավիճակի բարելավմանը: Դա կարելի իրականացնել օրինակ, բազմաբնույթ մոնիթորինգների միջոցով՝ Արցախի Հանրապետություն այցելելով և մարդու իրավական պաշտպանության պրակտիկան ուսումնասիրելով և դրա մասին բարձրաձայնելով:

Գտնում ենք, որ Արցախի Հանրապետությունն իր հերթին պետք է հետևի Մերձդնեստրյան Մոլդովական Հանրապետության և Հարավային Օսիայի օրինակներին[2] և միակողմանիորեն պարտավորվի, որ թեկուզ չճանաչված լինելուն, միևնույն է, պատրաստ է բարեխղճորեն կատարել մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի և կոնվենցիաների համապատասխան դրույթները իր տարածքում:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Մարիամ Գրիգորյան, ԼՂՀ Նախագահի աշխատակազմի Անվտանգության խորհրդի աշխատանքների ապահովման բաժնի գլխավոր մասնագետ, ԱրՊՀ իրավունքի ամբիոնի դասախոս, ասպիրանտ
mariamgrigoryan93@yandex.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր Գ.Ս.Ղազինյանը:

[1] http://statnkr.am/files/publications/2016/Mardahamar_2015/MAS_2/1_1%20LXH.pdf

[2] 1992թ. Մերձդնեստրի Գերագույն Խորհուրդը հայտարարել էր, որ նրա տարածքում գործում է Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, Տնտեսական, սոցիալական և մշակույթային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, Ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին կոնվենցիան, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան, իսկ Հարավային Օսիան միակողմանիորեն ճանաչել է Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, Տնտեսական, սոցիալական և մշակույթային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, Ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին կոնվենցիան և նրա Կամընտիր արձանագրությունները:

ՀՏԴ 342 Սահմանադրական իրավունք

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄՆ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ, ՈՐՊԵՍ ՉՃԱՆԱՉՎԱԾ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ, ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Սոսի ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր. *Չճանաչված պետություններ, միջազգային իրավունք, մարդու և քաղաքացու իրավունքներ ու ազատություններ, միջազգային պայմանագիր, օրենքներ, ԼՂՀ, ԱՀ*

Ключевые слова. *Непризнанные государства, международное право, права и свободы человека и гражданина, международные договоры, законы, НКР, РА*

Key words: *Unrecognized States, international Law, human and citizen's rights and freedoms, international treaty, laws, NKR, RA*

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ ДОКУМЕНТЫ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ АРЦАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ – КАК НЕПРИЗНАННОМ ГОСУДАРСТВЕ

С. ЗАХАРЯН

В условиях строительства правового государства на процессы демократических реформ имеет огромное влияние имплементация международных документов в национальное законодательство по правам и свободам человека и гражданина. С самого начала приобритения независимости Республика Арцах в одностороннем порядке присоединилась к некоторым международным договорам. Процесс уже начался, остается только действенные шаги, чтобы реализовать их.

INTERNATIONAL DOCUMENTS OF HUMAN RIGHTS AND THEIR REFLECTION IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF ARTSAKH – AS IN THE UNRECOGNIZED STATE

S. ZAQARYAN

In the conditions of the construction of a legal state on the processes of democratic reforms, the implementation of international documents in the national legislation on the rights and freedoms of man and citizen has a huge impact. From the very beginning of independence, the Republic of Artsakh unilaterally joined several international treaties. The process has already started, there are only effective steps to realize them.

Իրավական պետության կառուցման պայմաններում ժողովրդավարական բարեփոխումների գործընթացի վրա հսկայան ազդեցություն ունի մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ միջազգային հանրահայտ փաստաթղթերի ներդնումն ազգային օրենսդրության մեջ: Անկախության ձեռք բերման հենց սկզբից Արցախի հանրապետությունը ձեռնամուխ եղավ մակողմանիորեն միանալու միջազգային մի քանի պայմանագրերի: Գործընթացն արդեն սկսված է, մնում է միայն գործնական քայլեր, դրանցում ամրագրված նորմերը կյանքի կոչելու համար:

Արցախի Հանրապետության կողմից պետական անկախության ձեռքբերումով մեծացել է հետաքրքրությունն՝ արցախյան և միջազգային իրավունքի հարաբերակցության հարցի շուրջ:

Իրավական պետության կառուցման պայմաններում ժողովրդավարական բարեփոխումների գործընթացի վրա հսկայան ազդեցություն ունի միջազգային իրավունքի նորմերի իմպլեմենտացիան: Միջազգային իրավունքի նորմերի իմպլեմենտացիան հանդիսանում է միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ նորմերի ու սկզբունքների փաստական ներդնումն ազգային իրավական համակարգ, որն իրականացվում է միջազգային-իրավական փաստաթղթերի տրանսֆորմացիայի, ռեցեպցիայի, ինկորպորացիայի, ադապտացիայի, հղման ձևերով[1]: Անկախ նրանից, թե միջազգային նորմերի ներդնումն ազգային օրենսդրության մեջ ինչ անուն է կրում կամ

[1] Քոչարյան Վ. Միջազգային իրավունք: Ուսումնական ձեռնարկ-Եր.: Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2002, էջ 18

ինչ փուլերով է ընթանում, կարող ենք փաստել, որ այդ գործընթացը վաղուց արդեն սկսված է, որից անմասն չեն նաև նորանկախ, չճանաչված, ինչպես նաև անկախության և միջազգային-իրավական ճանաչման ձգտող ազգերն ու պետությունները:

Միջազգային իրավունքի դոկտրինայում միջազգային և ներպետական իրավունքի հարաբերակցության հարցի շուրջ գոյություն ունեն երկու կոնցեպցիաներ՝ դուալիստական և մոնիստական: Անկախ նրանից, թե պետությունը մոնիզմի կամ դուալիզմի տեսություններից[1] որին է նախապատվություն տալիս, նա պարտավոր է իր ներքին ու արտաքին քաղաքականությամբ կատարել ստանձնած միջազգային պարտավորությունները և պահպանել միջազգային նորմերի առաջնայնությունը :[2]

Ինչպես նորանկախ երկրների մեծ մասը, այնպես էլ Արցախի Հանրապետությունը[3] , միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ նորմերն ու սկզբունքները համարում է իր երկրի իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասը: Իսկ որպես միջազգային իրավունքի չճանաչված սուբյեկտ՝ նա ոչ միայն դեկլարատիվ կարգով՝ Սահմանադրությամբ նշված մեկ նախադասությամբ հռչակում է իր հավատարմությունը միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ նորմերին ու սկզբունքներին, այլև դա անում է գործնական ասպարեզում: Խոսքն ոչ միայն այն մասին է, որ Արցախի խորհրդարանի կողմից ընդունված օրենքներում և նույնիսկ ենթաօրենսդրական ակտերում ուղղակի հղում է կատարվում միջազգային փաստաթղթերին՝ որպես տվյալ նորմատիվ ակտի ընդունման բաղկացուցիչ մասի, այլև նշվում է, որ եթե Արցախի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են տվյալ օրենքով, ապա կիրառվում են միջազգային պայմանագրի նորմերը: Իսկ համաձայն ԼՂՀ Միջազգային պայմանագրերի մասին օրենքի 5-րդ հոդվածի՝[4] <Ուժի մեջ մտած Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության միջազգային պայմանագրի նորմերը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքում գործում են անմիջականորեն>: Օրենքը սահմանում է, որ եթե վավերացված միջազգային պայմանագրում սահմանվում են այլ նորմեր, քան նախատեսված են Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օրենքներով, ապա կիրառվում են վավերացված միջազգային պայմանագրի նորմերը: Նույն տրամաբանությամբ էլ, եթե սահմանված կարգով հաստատված Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության միջազգային պայմանագրում սահմանվում են այլ նորմեր, քան նախատեսված են Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Նախագահի նորմատիվ հրամանագրերով, կարգադրություններով, կառավարության որոշումներով կամ գերատեսչական նորմատիվ ակտերով, ապա կիրառվում են հաստատված միջազգային պայմանագրի նորմերը:

Չճանաչված լինելու պատճառով Արցախի Հանրապետությունը չի հանդիսանում միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, ինչն էլ նրան զրկում է միջազգային պայմանագրի կնքման լիարժեք կողմ լինելու հնարավորությունից: Այդ պատճառով անկախության ձեռքբերման հենց սկզբից Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ձեռնամուխ եղավ միակողմանիորեն միանալ մարդու իրավունքների վերաբերյալ մի շարք կոնվենցիաների: Այսպես, դեռևս 1992 թվականի նոյեմբերի 23-ի ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության N ՆԽ -0131-1 որոշմամբ /ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի 23.11.1994թ. N ՊՆ-0098-1 որոշում/ միակողմանիորեն ԼՂՀ-ն միացավ

[1] <Միջազգային և ներպետական իրավունքի հարաբերակցության հարցը չճանաչված պետություններում /ԼՂՀ Օրինակով/> Ս. Ալեքսանյան, ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ Գիտամեթոդական ամսագիր, 1-2/187-188 հունվար-փոտրվար, Երևան 2015, էջ՝ 46

[2] В.А. Карташкин <Права человека: соотношение международного и внутригосударственного права>., Права человека — индикатор современного развития России: материалы Международной научно-практической конференции / отв. ред. Т. А. Сошникова. —М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2015. с. 41

[3] 2017 թվականի փետրվարի 20-ին անցկացված համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիները ընդունեցին նոր Սահմանադրություն, որի բարեփոխումներից է նաև երկրի վերանվանումը՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունից՝ Արցախի Հանրապետություն: Համաձայն Սահմանադրության 1-ին հոդվածի 2-րդ կետի՝ <Արցախի Հանրապետություն և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն անվանումները նույնական են>:

[4] ԼՂՀ <Միջազգային պայմանագրերի մասին> օրենքն ընդունվել է 2014 թվականի մարտի 26-ին, որով ուժը կորցրած ճանաչվեց .Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերի մասինն Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության 2005 թվականի նոյեմբերի 30-ի ՀՕ-237 օրենքը:

<Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրին>, <Գաղութային երկրներին և ժողովուրդներին անկախություն շնորհելու մասին հռչակագրին> և <Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրին> և դրան կից ֆակուլտատիվ արձանագրություններին, իսկ 1993 թվականի հունվարի 26-ին ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության N ՆԽ-0161-1 որոշմամբ /ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի 23.11.1994թ. N ԹՆ-0097-1 որոշում/ Արցախը միակողմանիորեն միացավ նաև <Պատերազմի զոհերի պաշտպանության մասին> 1949 թվականի օգոստոսի 12-ի Ժնևյան համաձայնագրերին և դրանց 1977 թվականի սեպտեմբերի 26-ի լրացուցիչ արձանագրությանը:

ԱՀ-ի կողմից Մարդու իրավունքների վերաբերյալ հեղինակավոր կոնվենցիաներին միանալու գործընթացն դրանով չավարտվեց, այն շարունակվեց նաև հետագա տարիներին: Այսպես, 2014 թվականի հոկտեմբերի 29-ին ընդունվեց <Եվրոպական մշակութային կոնվենցիան վավերացնելու մասին> օրենքը, իսկ 2015 թվականի ապրիլի 20-ին ընդունվեց <Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիան վավերացնելու մասին>, <Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը վավերացնելու մասին>, <Եվրոպայի ճարտարապետական ժառանգության պաշտպանության մասին կոնվենցիան վավերացնելու մասին> և <Հնագիտական ժառանգության պահպանության մասին մասին եվրոպական կոնվենցիան վավերացնելու մասին> ԼՂՀ օրենքները: Միջազգային պայմանագրերին միանալու այս գործընթացը գտնվում է շարունակական փուլում:

Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թե միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չհամարվող, միջազգային-իրավական ճանաչում չունեցող երկիրն ինչ իրավունք ունի միանալու Մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային հանրահայտ փաստաթղթերին, ապա, որպես հակափաստարկ կամ հիմնավորում, բերենք Միավորված ազգերի կազմակերպության կողմից 1948 թվական դեկտեմբերի 10-ին ընդունված Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 2-րդ հոդվածը: Համաձայն նշված հոդվածի՝ <<Ամեն ոք ունի այս Հռչակագրում բերված բոլոր իրավունքներն ու ազատությունները՝ առանց որևէ խտրականության՝ հիմնված ռասայական, մաշկի գույնի, սեռի, լեզվի, կրոնի, քաղաքական կամ այլ համոզմունքների, ազգային կամ սոցիալական ծագման, ունեցվածքի, դասային պատկանելության կամ որևէ այլ կարգավիճակի վրա:

Ավելին, ոչ մի խտրականություն չպետք է հիմնված լինի երկրի կամ տարածքի, քաղաքական, իրավական կամ միջազգային կարգավիճակի վրա, լինի դա անկախ, խնամարկյալ, ոչ-ինքնակառավարվող կամ ինքնիշխանության որևէ այլ սահմանափակումով պետական կազմավորում, որին պատկանում է մարդը /ընդգծումը մերն է՝ Մ.Ա./>> :[1] Այս հոդվածն, առավել քան, վերաբերում է Արցախի Հանրապետության նման կարգավիճակ ունեցող երկրներին:

Նույն ոգով են շարունակվում նաև մարդու իրավունքների միջազգային օրինաշարը կազմող մյուս փաստաթղթերը՝ Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին դաշնագրերը/1966թ./: Այս երկու ակտերի նախաբաններն ու 1-ին մասերը լրիվ իդենտիկ են: Մասնավորապես, այդ ակտերի 1-ին մասի 1-ին հոդվածը հռչակում է բոլոր ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը, ըստ որի՝ նրանք ազատորեն սահմանում են իրենց քաղաքական կարգավիճակը և ազատորեն ապահովում իրենց տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային զարգացումը: <Բոլոր ժողովուրդներն իրենց նպատակներին հասնելու համար կարող են ազատորեն տնօրինել իրենց բնական հարստություններն ու ռեսուրսները՝ առանց խոչընդոտելու փոխշահավետության սկզբունքի վրա հիմնված միջազգայն տնտեսական համագործակցությունից բխող որևէ պարտավորություն և միջազգային իրավունք>: [2] Այս դրույթով երկու փաստաթղթերը ճանաչում են, որ մարդու իրավունքների իրականացումը շատ

[1] Սարգսյան Վ., Ռոյթեր Վ., Խյութեներ Կ.: Մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային և հայաստանյան ընթացակարգեր Եր.: Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության ինստիտուտ՝ ՄԻԺԻ-ի հրատ., 2003թ., էջ 248

[2] ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ. ՄԱԿ-ի միջազգային փաստաթղթերի ընտրանի և ձեռնարկ մարդու իրավունքների վերաբերյալ: Միավորված ազգերի կազմակերպության հայաստանյան գրասենյակ, Երևան 2013, էջ 112

բաներով կախված է պետության և ազգի տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացման մակարդակից, որում մարդը կոնկրետ ապրում է :[1]

Ավելին, <Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական անկախության հիմունքների մասին> ԼՂՀ սահմանադրական օրենքի /ընդունվել է 1992 թվականի հունվարի 8-ին/ IX կետի երկրորդ մասը հայտարարում է՝

<… Հանրապետությունն ապահովում է քաղաքացիների իրավունքների ազատությունն այն լրիվ ծավալով, որը պարունակվում է Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի մեջ և միջազգային իրավունքի նորմերում>: [2]

Շարունակելով նույն դիրքորոշումը, ԱՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի չորրորդ մասը հռչակում է՝ <Պետությունն ապահովում է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան>:

Հատկանշական է, որ Արցախի պետական մարմինները որևէ նորմատիվ ակտ ընդունելու ժամանակ, տարիներ շարունակ, հղում էին կատարում ոչ միայն ԱՀ-ի կողից միակողմանիորեն միացած, այլև չմիացած պայմանագրերի: Ասվածը վերաբերում է մարդու իրավունքների մասին միջազգային կոնվենցիաներին ու ԱՀ դատական իշխանությանը: Այսպես, ԼՂՀ Գերագույն դատարանի՝ 2014 թվականի հունվարի 24-ի քաղաքացիական գործով որոշման մեջ, որպես վճռաբեկ բողոքի հիմք, ընդունում է ոչ միայն ԼՂՀ Սահմանադրությունը, Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը, այլև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի պահանջները, կոնվենցիա, որին այդ ժամանակ ԼՂՀ-ն դեռևս միացած չէր: Նմանատիպ դատական գործերն ամենևին էլ եզակի չեն:

Մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային հանրահայտ փաստաթղթերի դրույթների անդրադարձն Արցախի Հանրապետության օրենսդրության մեջ ցայտուն կերպով երևում է հատկապես ԱՀ Սահմանդրության մեջ, մանավանդ՝ մարդու և քաղաքացու իրավունքների, ազատությունների և պարտականություններին վերաբերող բաժնում: ԱՀ Սահմանդրությունում ոչ միայն կարող ենք գտնել մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների մասին հանրահայտ պոստուլատները, այլև դրանց անդրադարձը ԱՀ ընթացիկ օրենսդրության մեջ, իսկ ավելի կոնկրետ՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ հանրաճանաչ նորմերի և սկզբունքների հիման վրա ընդունված բազմաթիվ օրենքների մեջ: ԱՀ Սահմանադրության 2-րդ գլխում արտացոլված են այնպիսի միջազգային-իրավական ակտերի դրույթներ, ինչպիսիք են 1948 թվականի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, 1966 թվականին ընդունված Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին դաշնագրերը, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան/1950թ./ և այլ հեղինակավոր ակտեր: Խոսքը, մասնավորապես, այնպիսի իրավունքների ամրագրման մասին է, ինչպիսիք են արժանապատվության /հոդ. 23/, կյանքի /հոդ. 24/, ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության /հոդ. 25/, անձնական ազատության /հոդ. 27/, խոշտանգման և խտրականության արգելքի /հոդ. 26 և 29/, օրենքի առջև բոլորի հավասարության /հոդ. 28/, պատվի ու բարի համբավի, մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության /հոդ. 31/, բնակարանի անձեռնմխելիության /հոդ. 32/, անձնական տվյալների պաշտպանության /հոդ. 34/, կրթության /հոդ. 38/, ազատ տեղաշարժվելու /հոդ. 40/, մտքի, խղճի և դավանանքի /հոդ. 41/, կարծիքի արտահայտման /հոդ. 42/, հավաքների /հոդ. 44/, միավորումների /հոդ. 45/, կուսակցություններ ստեղծելու և դրանց անդամագրվելու /հոդ. 46/, ընտրական և հանրաքվեներին մասնակցելու /հոդ. 48/, պատշաճ վարչարարության /հոդ. 48/, հանրագիր ներկայացնելու /հոդ. 53/, քաղաքական ապաստանի /հոդ. 54/, աշխատանքի /հոդ. 57/, գործադուլի /հոդ. 58/, տնտեսական գործունեության ազատության /հոդ. 59/, սեփականության /հոդ. 60/,

[1] Капицын В.М. История, теория и защита прав человека: Учебник.-М.: Московский университет потребительской кооперации, 2003. С-70

[2] http://arlexis.am/ / հղումն 22.07.2017 –ի դրությամբ/

դատական պաշտպանության և մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային մարմիններին դիմելու /հոդ. 61/, վնասի հատուցման /հոդ. 62/, անմեղության կանխավարկածի /հոդ. 66/ և այլ հիմնարար իրավունքներ ու ազատություններ:

Ի կատարումն ստանձնած միջազգային պարտավորությունների, Արցախի իշխանություններն ընդունել են մարդու իրավունքների վերաբերյալ բազմաթիվ ու բազմոլորտ օրենքներ և այլ իրավական ակտեր: Խոսքը վերաբերում է քաղաքական, քաղաքացիական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքներին վերաբերող բազմաթիվ օրենքների, որոնց ընդունման հիմքում ընկած են վերոնշյալ միջազգային-իրավական ակտերը:

Սակայն, միաժամանակ, պետք է նշենք, որ Արցախի Հանրապետության օրենսդրությունն /ինչպես նաև երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի մյուս ոլորտները/ չի առանձնանում իր ինքնուրույնությամբ: Այդ օրենքների ու ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունման աղբյուրը գլխավորապես հանդիսանում է Հայաստանի Հանրապետությունը, մի հանգամանք, որն ունի իր տրամաբանական եւ պատմա-քաղաքական դրդապատճառները:

Հավելենք, որ անկախության ձեռքբերումից հետո Արցախի օրենսդիր մարմինն ընդունել է մոտ 340 օրենք, որոնք վերաբերում են երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի տարաբնույթ կողմերին: Այսպես, ԱՀ-ի կողմից ընդունված օրենքների գերակշիռ մասը կազմում է քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններին վերաբերող օրենսդրությունը [1]: Ընդունվել են օրենքներ <Պետական կենսաթոշակների մասին> /16.12.11թ./, <Սոցիալական աջակցության մասին> /10.10.2009թ./, <Աշխատանքի վարձատրության մասին> / 20.03.2003թ./, <Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական պաշտպանության մասին>, <Անհատ ձեռնարկատերերի համար պարտադիր սոցիալական ապահովագրության վճարների արտոնություններ սահմանելու մասին> /23.06.2006թ./, <Բնակչության զբաղվածության և գործազրկության դեպքում սոցիալական պաշտպանության մասին>, <Զինծառայողների և նրանց ընտանիքի անդամների սոցիալական ապահովության մասին> /22.01.1999թ./, <Զբաղվածության մասին> /28.12.2013թ./, <Երկարամյա ծառայության աշխատանքայն կենսաթոշակներ նշանակելու պայմանների մասին> /03.08.1997թ./, <Ժամանակավոր անաշխատունակության նպաստների մասին> /30.12.2011թ./, <ԼՂՀ հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին /20.11.1997թ./, <Նվազագույն ամսական աշխատավարձի մասին> /30.12.2008թ./ և այլ օրենքներ ու ենթաօրենսդրական ակտեր: Ազգային ինքնուրույնության պահպանման և անկախ պետականության կերտման գործում շատ կարևոր էր <Լեզվի մասին> օրենքի ընդունումը[2] : Համաձայն այս օրենքի 1-ին հոդվածի՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական լեզուն հայերենն է: ԼՂՀ պաշտոնական լեզուն գրական հայերենն է: ԼՂՀ-ն նպաստում է Ղարաբաղի /Արցախի/ բարբառի պահպանմանը, օգտագործմանը, խրախուսում նրա գիտական ուսումնասիրումը և ազգագրական ու բանահյուսական ժողովածուների հրատարակումը: Իսկ հոդված 3-ը հռչակում է, որ ԼՂՀ կրթության համակարգում դասավանդման և դաստիարակության լեզուն գրական հայերենն է: ԼՂՀ ազգային փոքրամասնությունների համայնքներում հանրակրթական ուսուցումն ու դաստիարակությունը կարող են կազմակերպվել իրենց մայրենի լեզվով՝ պետական ծրագրով և հովանավորությամբ, հայերենի պարտադիր ուսուցմամբ:

Ժողովրդավարական պետության կայացման համար շատ կարևոր է նաև այնպիսի օրենքների առկայությունը, ինչպիսիք են <Տեղեկատվության ազատությունը> /02.11.2004թ./, <Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և գանգատները քննարկելու կարգի մասին> /19.11.2009թ./, <Զանգվածային լրատվության մասին> /10.11.2004թ./, <Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին> /20.01.2007թ./ և այլն:

Քաղաքացիների՝ նշված սահմանադրական իրավունքներն իրենց մանրամասն կարգավորումն են ստացել հանրապետության քրեական, քաղաքացիական և վարչական,

[1] Այվազյան Վ.Ն. Մարդու իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ միջազգային նորմերի արտացոլումը ՀՀ ազգային օրենսդրության մեջ . <Բանբեր Երևանի համալսարանի>, թիվ 3/84/, 1994, էջ 193

[2] <Լեզվի մասին> գործող օրենքն ընդունվել է 2013 թվականի մայիս 15-ին, որով ուժը կորցրած է ճանաչվել <Լեզվի մասին> 1995 թվականի դեկտեմբերի 20-ի խմբագրությամբ օրենքը:

նյութական ու դատավարական իրավունքի նորմերով: Մարդու և քաղաքացու խախտված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար յուրահատուկ մարմին է Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը, որը ԱՀ-ում առաջին անգամ ներդրվեց՝ 2005 թվականի մարտի 5-ին ընդունված <Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին> օրենքով, իսկ այնուհետև ենթարկվեց սահմանադրական կարգավորման: Համաձայն ԱՀ Սահմանադրության 157-րդ հոդվածի՝ <Մարդու իրավունքների պաշտպանը անկախ պաշտոնատար անձ է, որը հետևում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց, իսկ Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև կազմակերպությունների կողմից մար-դու իրավունքների և ազատությունների պահպանմանը, նպաստում է խախտ-ված իրավունքների և ազատությունների վերականգնմանը, իրավունք-ներին ու ազատություններին առնչվող նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելա-գործ-մանը>:

ԱՀ-ում ընդունվել են բազմաթիվ օրենքներ, որոնք կարգավորում են երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի տարբեր ոլորտները: Ողջունելի է այնպիսի <ժամանակակից> օրենքի հաստատումը, ինչպիսին է <Էկոլոգիական կրթության և դաստիարակության մասին> օրենքն՝ ընդունված 2016 թվականի դեկտեմբերի 14-ին: Այս օրենքի նախաբանում նշվում է՝ <Սույն օրենքը կարգավորում է էկոլոգիական անընդմեջ կրթության և դաստիարակության բնագավառում պետական քաղաքականության սկզբունքները, իրավական, կազմակերպական և ֆինանսատնտեսական հիմքերը: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապե-տությունում բարե-նպաստ էկոլոգիական անվտանգ շրջակա միջավայրում ապրելու՝ մարդու սահմա-նադրական իրավունքի և կարևորագույն պետական խնդրի՝ էկոլոգիայի ապահովման նպատակով շրջակա բնական միջավայրի պահպանության գործում յուրաքանչյուրի սահմանադրական պարտականությունների իրականացումը պահանջում է քաղաքա-ցիների էկոլոգիական բարձր գրագիտություն, որը ձեռք է բերվում էկոլոգիական անընդմեջ կրթության ընթացքում>:

Արձանագրենք, որ այսօրվա դրությամբ ԱՀ-ի կողմից միակողմանի կարգով միացած՝ միջազգային պայմանագրերի ցանկը դեռևս սահմանափակ է /մոտ մեկ տասնյակ/: Կարծում ենք՝ հաջորդ փուլում արժե միանալ ՄԱԿ-ի կանոնադրությանը, որն իրենից ներկայացնում է համաշխարհային <կարգ ու կանոնի> պահպանման յուրատեսակ միջոց: Անհրաժեշտություն է նաև միանալ Միջազգային պայմանագրերի մասին Վիեննայի կոնվենցիային/1969թ./, իսկ այնուհետև հերթականորեն միանալ մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ միջազգային այլ հանրահայտ փաստաթղթերի:

Ժամանակակից միջազգային իրավունքում ձևավորվել է մարդու իրավունքների և ազատությունների ապահովման և պաշտպանության տարաբնույթ ոլորտները կարգավորող միջազգային-իրավական փաստաթղթերի մի ամբողջ փաթեթ: Դրա հիմնարար պայմանագրերին միացել է երկրների մեծամասնությունը, այդ թվում՝ նորանկախ ու միջազգայնորեն դեռևս չճանաչված Արցախի Հանրապետությունը: Սակայն պայմանագրերին միանալը հանդիսանում է առաջին քայլը միայն: Անհրաժեշտ են ջանքեր միջազգային իրավունքի նորմերը կյանքի կոչելու, դրանցում բովանդակվող դրույթները գործնականում կիրառելու համար: Առավել մեծ ջանքեր պահանջվում են, իրոք, այն երկրների համար, որոնք չունեն միջազգային-իրավական ճանաչում, նորանկախ են, գտնվում են պատերազմական կամ՝ ոչ պատերազմ-ոչ խաղաղություն իրավիճակում, ունեն թույլ տնտեսություն ու բանակ: Հարցի բարդությունը կայանում է ոչ միայն նրանում, որ այդ երկրները պետք է փորձեն մարդու և քաղաքացու իրավունքների, ազատությունների և նրանց օրինական շահերի պաշտպանությունը իրականացնել դեմոկրատական և իրավական պետությանը համապատասխան գործելաոճով, այլև լուծեն ամենօրյա գոյատևման, հանապազօրյա հացի հայթայթման, ինքնահաստատման, պետականության կերտման, դրսի թշնամու դեմ անընդհատ պայքարի, անկախության միջազգային-իրավական ճանաչման և այլ կարևոր ու օրախնդիր հարցեր, որոնց, սովորաբար, չեն անդրադառնում զարգացած ու զարգացող երկրները:

Պետք է փաստել նաեւ, որ սահմանադրական և ներպետական օրենսդրության մակարդակով մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային հանրահայտ փաստաթղթերին միանալը հանդիսանում է փոքր, թույլ տնտեսություն ու ռազմաարդյունաբերություն ունեցող, նորանկախ ու չճանաչված երկրների համար միջազգային հարաբերություններին մասնակցելու, աշխարհաքաղաքական իրադարձությունների օբյեկտ դառնալու գլխավոր ու, թերևս միակ, խաղաթուղթը: Քանի որ վերջիններս չունեն միջազգային գործընթացների վրա ազդելու ոչ մի լծակ, նրանց ոչինչ չի մնում, քան միանալ միջազգային հանրահայտ փաստաթղթերին, մանավանդ՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային ակտերին /առաջնահերթության կարգով այդ երկրները, սովորաբար, միանում են Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրին /1948թ./, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին դաշնագրերին /1966թ./, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիային /1950 թ./, ՄԱԿ-ի կանոնադրությանը և անկախության, ինքնիշխանության կամ գաղութացումից ազատվելուն վերաբերող այլ միջազգային պայմանագրերին/: Դրանով նրանք աշխարհին ի ցույց են դնում իրենց պատրաստակամությունը՝ միջազգային հանրության մաս կազմելու, դեմոկրատական ու իրավական պետություն դառնալու գործում, ինչը շատ տրամաբանական է: Ասվածն ակնհայտորեն երևում է այդ երկրների անկախության հռչակագրերի, Սահմանադրությունների ու ներպետական օրենսդրության դրույթներից, որի վառ օրինակներից մեկը նորանկախ Արցախի Հանրապետության իրավական դաշտն է:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Սոսի Զաքարյան - ԱրՊՀ Իրավունքի ամբիոնի դասախոս, իրավագիտության հայցորդ, sosy21@yandex.com , 097 25 21 61

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր Գ.Ս.Ղազինյանը:

ՀՏԴ 37:398.1(479.243) Մանկավարժություն

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Էլլադա ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Հայրենասիրություն, հավատարմություն և նվիրվածություն, խիզախություն, ազատագրական հերոսամարտեր, խաղաղասիրություն, նվիրվածություն, հավաքական ուժ, արժանապատվություն, բարոյական ինքնագիտակցություն, ինքնատիպ համառություն , զորություն:*

Ключевые слова*: Патриотизм, верность и преданность, мужество, героическое освобождение, мир, целеустремленность, сила команды, достоинство, нравственное самосознание, своего рода упорства, силы.*

Keywords*: Patriotism, loyalty and devotion, courage, heroic liberation, peace, dedication, team strength, dignity, moral consciousness, a kind of perseverance, strength.*

ОТРАЖЕНИЕ ГЕРОИЧЕСКОЙ БОРЬБЫ АРЦАХСКОГО НАРОДА В ФОЛЬКЛОРЕ
Э. БАГДАСАРЯН

В Арцахском народном фольклоре отражается георическая борьба арцахского народа против врагов. В нем обсуждается злоба, предательство, алчность, насилие, жадность, бескультурье, лень и другие отрицательные человеческие качества, и наоборот. В реальных исторических, подлинных образах подчеркивается их подлинное человеческое призвание, патриотизм, героизм, трудолюбие, физическая сила, красота, гуманизм, великодушие, щедрость, чесность, справедливость, уважение к правам человека, к свободе и другие положительные качества.

PEOPLE'S HEROIC STRUGGLE OF ARTSAKH REFLECATION OF PEOPLE IN FOLKLORE
E. BAGDASARYAN

In Artsakh folklore reflects the heroic struggle of the Artsakh people against enemies. It condemns anger, betrayel, greed, violence, lack of culture, laziness and other negative human qualities, and vice versa, in the real historical, authentic images emphasizes their genuine human vocation: patriotism, heroism, hard work, physical strength, beauty, humanism, magnanimity, generosity, honesty, fairness, respect for human rights, for freedom and other positive qualities.

Արցախի ժողովրդական բանահյուսության մեջ արտացոլվում է Արցախի ժողովրդի հայրենասիրական պայքարը թշնամու դեմ: Դրա մեջ քննադատվում է չարությունը, դավաճանությունը, աչքածակությունը, բռնությունը, ժլատությունը, անկուլտուրականությունը, ծուլությունը և ուրիշ բացասական մարդկային որակներ և ընդհակառակը: Պատմական իրական կերպարների մեջ ընդգծվում են նրանց իրական մարդկային որակները՝ հայրենասիրություն, հերոսություն, աշխատասիրություն, ֆիզիկական ուժ, գեղեցկություն, մարդասիրություն, մեծահոգություն, առատաձեռնություն, մարդու իրավունքների և ազատությունների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունք և այլ դրական որակներ:

Դարերի ընթացքում հայ ժողովրդի և նրա անբաժանելի մասը կազմող արցախցիների ստեղծած մշակութային արժեքները մինչև այժմ էլ հիացմունք են պատճառում ամենքին, իսկ ձեռագիր գանձերը ճանաչողական հարուստ նյութեր են ժողովրդի, նրա կենցաղի, ընտանեկան փոխհարաբերությունների, սովորությունների, ավանդույթների և հայրենասիրության մասին:

Բանահյուսությունում արտացոլվում են իսկական հայրենասիրության, մարդասիրության, հավատարմության և նվիրվածության, խիզախության ու աշխատասիրության օրինակներ և դաստիարակչական այնպիսի հատկանիշներ ու գաղափարներ , որոնք անհրաժեշտ են նաև ժամանակակից մարդու համար:

Արցախի ժողովուրդը հանգամանքների բերումով անընդմեջ ծանր ու հերոսական մարտեր է մղել օտար զավթիչների դեմ: Վաղեմի անցյալի ասորական զավթիչներին միջնադարում փոխարինում են պարսիկներն ու հռոմեացիները, արաբներն ու սելջուկները, մոնղոլները ու թուրք թաթարական մյուս ցեղերը և այլն:Արցախի ժողովուրդը հասակ է առնում իր հողի ու ջրի, իր գոյության ու ինքնության համար մղած ազատագրական հերոսամարտերում, հերոսամարտեր, որոնք նրա միջնադարյան պատմության կարևոր առանձնահատկությաուններից են:

Օտար զավթիչների հարատև հարձակումները և նրանց դեմ մղվող ազատագրական հերոսամարտերը տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքական տիրապետության դեմ ուղղված սոցիալական հզոր շարժումները, տեղահանություններն ու գերեվարումները ընդհանրապես հայ ժողովրդի բոլոր հատվածների պատմության այն առանձնահատկություններն են, պատմական այն հանգամանքները, որոնք իրենց անջնջելի կնիքն են դնում տվյալ ժամանակաշրջանի բանահյուսության վրա, պայմանավորում նրա բնույթն ու բովանդակությունը, նրա թեմաներն ու մոտիվները:

Եվ իսկապես, հայ բանահյուսության ուսումնասիրությունն անհերքելիորեն ցույց է տալիս, որ նրա իշխող և առաջատար թեմաներից մեկը պատմական տվյալ ժամանակաշրջանում մնում է հայրենիքի պաշտպանության թեման, որն իր գեղարվեստական մարմնավորումն է ստանում դեռևս 5-րդ դ.՝ ի դեմս, Արշակ և Շապուհ, և .Տարոնի պատերազմ բարձրարժեք վեպերգերի:Պատկերված իրադարձությունների աներկբա պատմականության հիման վրա նշված վիպերգերը բարձրացել են գեղարվեստական ընդհանրացման աստիճանի օտար զավթիչներից և օկուպանտներից հայրենիքի ինքնության պաշտպանությունը դարձնելով բնորոշ ոչ միայն 3-5-րդ դդ., այլև դրանց նախորդող ու հաջորդող ժամանակաշրջանների համար, ընդհուպ մինչև 10-րդ դար:

Սակայն արցախյան բանահյուսությունը միայն օտար զավթիչների դեմ մղված կռիվներն արտացոլող ստեղծագործություն չէ:Նրա մեջ, սկսած աշխատանքային երգերից, կենցաղային, ծիսական ու սիրային քնարերգությունից (հարսանեկան երգեր, սգո երգեր, գուսանական ժողովրդական տաղեր, սիրո երգեր և այլն), վերջացրած վիպական երգերով, հեքիաթներով, առակներով ու առածներով, հավասար ուժով հնչել է նաև սոցիալ-դասակարգային պայքարի թեման:

9-րդ դարի վերջերից սկսած կյանքն ու մարդը նոր թափով ներխուժում են արցախյան բանահյուսության մեջ և դառնում նրա հիմնական առարկան: Վիպական երգերում, սիրային լիրիկայում և առանձնապես գուսանական, ժողովրդական տաղերում ըստ ամենայնի գովերգվում են կյանքը, բնությունը և մարդու հոգեկան և հուզական աշխարհը իր բոլոր նրբերանգներով:

Միջնադարյան բանահյուսությունը 9-րդ դարի վերջերից սկսած տոգորվում է կենսասիրության հզոր շեշտերով:Այս բոլորը բանահյուսությունը դարձնում են ժամանակի հայերին, նրա բնորոշ առանձնահտկություններից մեկը՝ սկզբնավորվող վերածնության գեղարվեստական տարեգրությունը:

10-րդ դարում արցախի բանահյուսությունը թևակոխում է իր զարգացման նոր փուլ և թեև ոչ բազմակողմանիորեն, բայց արտացոլում է այն հիմնական տեղաշարժերը, որ տեղի են ունեցել սոցիալ-տնտեսական կյանքում, մարդկանց գիտակցության և հոգեբանության մեջ:

Բանահյուսության շատ նմուշներում, հեքիաթներում, ավանդույթներում, սովորույթներում, զրույցներում, հանելուկներում ուղղակի և անուղղակի կերպով արտացոլվում են Արցախի աշխատավորության աշխատասիրությունը, խաղաղասիրությունը, մարդասիրությունը, հյուրասիրության, այլասիրության, բարեգործության և այլ դրական հատկանիշներ, մաքառումներով լի կյանքի բնորոշ կողմերը, անցած դժվարին ուղին:

Արցախի երկրամասում լայն տարածում գտած բանահյուսության յուրաքանչյուր նմուշ մի պատմություն է, գեղարվեստական խոսքի ուժով պարուրված մի պատում:Արցախի հայերի մարդկային առաքինությունների, ուժի և զորության, ճարտարության, դժվար պայմաններում

կողմնորոշվելու ու հմտության մասին:Այդ է պատճառը, որ ժողովրդական բանահյուսության այս նմուշները ունեն ճանաչողական անգնահատելի արժեք; Դրանք պատկերացում են տալիս Արցախի ներկա և անցյալ իրավիճակի, մարդկային հարաբերությունների, տեղի բնակիչների ազգային կազմի, ապրելավայրերի, տարածքի և նրանց կյանքի բազմաթիվ այլ առանձնահատկությունների մասին:

Բարոյական դաստիարակության մեջ կարևոր տեղ է գրավում հայրենասիրության դաստիարակությունը: Հայրենասիրական համոզմունքներն արտահայտվում են ազգային, նյութական և հոգևոր արժեքների նկատմամբ տածած զգացմունքների, վերաբերմունքի մեջ;Այդ ամենից ելնելով վաղ տարիքից երեխաների մեջ պետք է համոզմունք դաարձնել այն գաղափարը, որ մարդը մարդ է իր հայրենիքով, որ հարենիքի հզորությունը, անկախությունը ու ազատությունը պայմանավորված են յուրաքանչյուրի ինչպես աշխատանքով, այնպես էլ հայրենիքը պաշտպանելու պատրաստակամությամբ;Դա ազգային դպրոցի, ընտանիքի և հասարակության առջև ծառացած գլխավոր խնդիրներից մեկն է, յուրաքանչյուր մանկավարժի, ծնողի ու հասարակության անդամի սրբազան պարտականությունը:

Հայրենասիրությունը աշխատավոր ժողովրդի սերն ու նվիրվածությունն է հայրենիքի, նրա պատվի, ազատության և անկախության համար անձնուրաց պայքարի պատրաստակամությունը, անդուլ հոգատարությունը հայրենի երկրի, ազգի ծաղկման ու բարգավաճման նկատմամբ:Արցախյան ժողովուրդը նախնիների հայրենասիրական, հերոսական ավանդույթները պահպանել է իր հիշողության մեջ, իր սրտի անտես գաղտնարաններում և մարմնավորել ինչպես հեքիաթներում, ավանդույթներում, ավանդազրույցներում, այնպես էլ մյուս ժանրերում:

Արցախյան բանահյուսության հայրենասիրական, հերոսական թեմայով գրված յուրաքանչյուր ստեղծագործություն սերունդներին հայրենասիրության ոգով դաստիարակելու լայն հնարավորություն է ընձեռում:

Հայրենասիրության հիանալի նյութ է «Լուս նան մթեն աշխարքեն» ժողովրդական հեքիաթը:Ժողովուրդը այս հեքիաթում դնում է հերոսությունը, խիզախությունը գնահատելու գաղափարը:Այստեղ ժողովուրդը զարգացնում է այն միտքը, որ ինքը անողոք է նրանց նկատմամբ, ովքեր համարձակվում են հափշտակել ժողովրդական ունեցվածքը, սպանել կամ խոշտանգել իրենց հարազատներին:

Հեքիաթի գլխավոր կերպարը՝ կրտսեր որդին, հետապնդում է իրենց խնձորի գողին՝ քսանօխտը գլխանի, երեսուն օխտը, քառասուն օխտը գլխանի օշափներին, սպանում է նրանց և ազատում գերված աղջիկներին:Այնուհետև տղան շարունակում է իր հերոսական առաքելությունը և կռվում է գյուղի աղբյուրի ջուրը փակող և գեղեցիկ աղջիկներին լափող օշափի դեմ, սպանում նրան, փրկում թագավորի աղջկան և բնակիչներին:

Արցախյան բանավոր ստեղծագործություններում ժողովուրդն իր հերոսների մեջ խտացրել է համեստության գաղափարը:Համեստությունը իսկական հերոսության մշտական ուղեկիցն է:Հեքիաթի հերոսը ազատելով թագավորի աղջկան, չի պարծենում իր կատարածով, նույնիսկ թաքցնում է, իսկ երբ թագավորը իմանում է և ուզում է լավություն անել նա չի ուզում հարստություն, այլ միայն խնդրում է թագավորից օգնել իրեն վերադառնալու իր հայրենի օջախը:Տղայի զենքը նրա կոպալն է:

Դա հայ ժողովրդի հավաքական ուժն է ընդդեմ չարի, հանուն բարության:Ժողովուրդը ուսուցանում է, որ սիրո արժանի է նա, ով հայրենասեր է:Վերջում հերոսը ամուսնանում է քառասունյոթ գլխանի օշափի կողմից գերված աղջկա հետ:Հեքիաթը հարուստ է դաստիարակչական մի շարք գաղափարներով:Դրանց միջոցով ժողովուրդը դաստիարակում է աշխատասիրություն, ազնվություն, անձնվիրություն:Այստեղ դրվատվում են նաև նվիրվածությունը, սխրանքի պատրաստակամությունը և մարդկային այլ առաքինություններ:Հայրենասիրության, ընկերասիրության մեծ օրինակ է «Վըեսկե թասը» հեքիաթը:Տղան վռնդվում է հայրական տնից «բիդասըլ» (ծույլ) լինելու համար և հանձնվում

ղաչաղներին, որոնք նրան փորձում են թե «Բեղմա քու օժըտ նըշանց տաս վեր մեզ հընգեր անինք: Կեսօրեն վախտը ծովեն իրես տեղը մի ըխճկան ծեռք ա տուս կյիլական մին վեսկե թաս շեռքեն, մունք շատընք չըչարվալ կրեցալչընք կըլինք»:Տղան շատ ուժեղ է լինում, նա խլում է ոսկե թասը և հանձնում ղաչաղներին:Նրանք էլ թասը տալիս են թագավորին, որը և բանտարկում է զաչաղներին, ասելով որ թասը գողացված է իր թագավորությունից: Տղան կարողանում է փախչել , բայց նա հոգեկան ծանր ապրումներ է ունենում իր ընկերների համար:Նա ամենաբարդ հոգեվիճակում կարողանում է գտնել ելքը: Իր բոլոր գործողություններում նա ազնիվ է, ընկերասեր, չի դավաճանում իր ընկերներին և խոստանում է նարանց ազատել:Նա մեծ դժվարությամբ անքուն, անհանգիստ գիշերներ է անցկացնում և ի վերջո խլում ,թիլիսիմ ճըպատը երեք հըրեղեն աղջիկներիցե: Նրանք թեկուզ տղայի հակառակորդներն են , բայց և այնպես հիացմունքով են խոսում տղայի ուժի մասին: Հեքիաթի վերջում նա ձեռք է բերում մի քանի ոսկե թասեր և տալով թագավորին, ազատում է իր ղաչաղ ընկերներին:Գեղեցիկ է հեքիաթի վերջը. Եռեք քույրերը ամուսնանում են փոքրը տղայի հետ, իսկ մեծ քույրերը նրա ընկերների հետ:

Հիանալի օրինակներ կարելի է բերել ավանդապատումներից,որոնց միջոցով կարմիր թելի պես անցնում է Արցախ աշխարհը հավերժ պահպանելու, նրա ծաղկումին անմնացորդ նվիրվելու գաղափարը:Միանգամայն ճշմարտացի է նկատել Պ.Սևակը, գրելով. «Ժխտել ավանդույթը նույնն է, ինչ ժառանգականության ժխտումը, որ ոչ միայն հիմարություն է, այլև խելագարություն»:

Արցախի ավանդությունները ձևավոևվել, կազմվել են դարերի ընթացքում:Դրանք ժողովրդի զարգացման պատմական յուրաքանչյուր ժամանակահատվածում հոկվել, ավելի գեղեցկացել են, դարձել ժամանակի պահանջներին համապատասխան:

Գիտամանկավարժական գրականության մեջ իր ուրույն տեղն ունի Արամ Ղանալանյանի «Ավանդապատումը», որի մեջ հեղինակը ավանդությունների գաղափարական բովանդակության մասին գրում է. «Այն արտացոլում է ժողովրդական զանգվածների ձևավոևվող ազգային ինքնագիտակցությունը, օտարերկրյա նվաճողներից հարազատ հայրենիքը պաշտպանելու համաժողովրդական գաղափարը: Նրա գլխավոր հերոսը հանդես է գակիս միաժամանակ և իբրև կոնկրետ անհատականություն, և իբր ժողովրդի հավաքական ամբողջի մարմնավորում, վերջինիս ազգային բնավորության լավագույն հատկանիշների՝ անպարտելի ուժի, իմաստության, ձգտումների ու ակնկալությունների արտահայտիչ»:

Այդ գիրքն ունի ոչ միայն գրականագիտական, մանկավարժական, այլ նաև քաղաքական մեծ նշանակություն:Նշանակալից է նաև ավանդույթների գաղափարական արժեքը:Նրանց մեծ մասի էությունը կազմում է ժողովրդի ստեղծարար ոգու և հավերժության փիլիսոփայությունը, որ դարից-դար հաղորդվել է ավանդախոսների բյուրավոր սերունդների կողմից:

Ավանդույթների հերոսները էպոսի հերոսների նման բնության տարերքի ու հասարակական կյանքի թշնամական ուժերի դեմ ժողովրդի մղած դարավոր մաքառումների անձնավորումներն են , նրա խիզախության, անձնազոհության ու տոկունության կրողները, նրա հոգեբանության ու բնավորության առանձնահատկությաունների խտացումները; Ավանդությունների մեջ դրսևորված է աշխատավոր մարդու առողջ կենսափիլիսոփայությունը՝ աշխատանքի փառաբանության, մարդասիրության, ազատ ու անկաշկանդ ապրելու ձգտում, աներեր հավատ իր անխորտակելի ուժի, վերջնական հաղթանակի և լավագույն ապագայի նկատմամբ;Իրավացիորեն նկատված է, որ ավանդությունների ճանաչողական արժեքը չպետք է որոնել միայն պատմական շոշափելի իրողության արտացոլման հանգամանքի մեջ:Պակաս նշանակություն չունի նաև նրանց մեջ արտահայտություն գտած պատմական զարգացման հարափոփոխ ընթացքի արդյունք տեսական մտածողությունը, որը նույնպես կարող է ստանալ պատմական գիտության համար նշանակալից փաստի ուժ:

Ղարաբաղցին իր բնավորությամբ հերոսական ժողովուրդ է: Նրա ավանդությունները ժողովրդի հերոսական պայքարի, ազատասիրության արտահայտություններն են: Այս

տեսակետից ուշագրավ է ռուս ականավոր բանաստեղծ, հրապարակախոս, հասարակական գործիչ Սերգեյ Գորոդիցկու «Ղարաբաղ» հոդվածը:

«Սյունիքի (այդպես էր կոչվում Ղարաբաղը հնում) իշխանության մելիքությունները հին ժամանակներում բազմիցս են սեփական ուժերով տեղի հողերից քշել թշնամուն:

Աշխարհով մեկ սպռված ղարաբաղցիներին հեշտ է ճանաչել ամենուր:Հայի հին առաքինությունների համակենտրոնացումն են ղարաբաղցի հայի համակրելի հատկանիշները:Ղարաբաղցու առաքինությունները խամրել են պատմության դաժանություններից և զուտ տեսքով պահպանվել Ղարաբաղում:Բարձրահասակ, պնդակազմ ժողովուրդը կյանքը փրկելու համար բարձրանալով լեռները ամրապնդվեց լեռնային օդի ազդեցությամբ և իրեն զերծ պահեց այն վարակներից, որոնք բաժին են ընկնում հովիտների բնակիչներին:

Գործունեության լայն թափ, անձնուրաց քաջություն, կյանքը վտանգելու պատրաստակամություն, ինքնավստահություն, ինքնատիպ համառություն, շիտակ նպատակամտություն, կենցաղի նահապետականություն՝ ահա այդպիսինն է ղարաբաղցին:

Արցախյան բանահյուսության մեջ ընդգծված երևում են ղարաբաղցու բնավորության այն գծերը, որոնք նկատել է ռուս մեծ գրողը:

Կինը արցախցու ընտանիքում հին ժամանակներից ի վեր օջախի մոտ նստած, տնային հոգսերով ծանրաբեռնված մի անձնավորություն է, բայց և այնպես ժողովուրդն իր բանահյուսության մեջ զարգացրել է կնոջ և տղամարդու իրավահավասարության, նաև կնոջ հայրենասիրության, հերոսության անձնազոհության վրեժխնդրության գաղափարները:Այս տեսակետից բավականին հետաքրքիր է ,ստի կնեգելա ինումե հեքիաթը: Այս հեքիաթում մի գեղեցիկ կնոջ սիրահարվում է այդ երկրի վիշապներից մեկը, որը ապանելով կնոջ ամուսնուն ցանկանում է կինը առնել իրեն:Վերջինս իմանալով այդ մասին վրեժխնդիր է լինում գլխատելով վիշապին և նրա ընկերներին:Նա պատճառած չարիքի համար պատրաստ է վրեժխնդրության և անձնազոհության: Գեղեցիկ է հեքիաթի վերջաբանը:Կինը ամուսնու գերեզմանին ասում է «Հանգիստ քոն իլ , թշնամուցտ կլխընեն պիրալում»:

Արցախյան բանահյուսության ժանրերից մեկում՝ ավանդություններում գլխավոր տեղ է գրավում կնոջ հերոսականության թեման:Այդ ժանրի մեջ արտացոլում են գտել պատմական դեպքեր ու դեմքեր, իրական առարկաներ ու երևույթներ, ժողովրդի կենցաղն ու հավատալիքները, նրա ազգային բնավորության առանձնահատկությունները:Կին հերոսի մեջ ժողովուրդը մարմնավորել է հարազատ մայր- հայրենիքը՝ երկրամասը պաշտպանելու գաղափարը:Այստեղ գլխավոր հերոսը հանդես է գալիս միաժամանակ և իբրև կոնկրետ անհատականություն, և իբրև ժողովրդի հավաքական կերպարի մարմնավորում:Այդ հերոսներից նաև ազգային բնավորության լավագույն հատկանիշների՝ անպարտելի ուժի, իմաստության, ձգտումների ու ակնկալությունների արտահայտիչ են:Հայրենասիրության դաստիարակման գործում մեծ նշանակություն ունի բավականին հետքրքիր ,Դեվի առու կամ դեվ արիե ավանդությունը:Այստեղ պատմվում է այն մասին, որ Ղարաբաղի մելիքն ունեցել է մի աննման աղջիկ, որին սիրահարվել են երկու երիտասարդներ:Նրանցից մեկը շատ հարուստ էր, մյուսը քիչ, Դև անունով:Նա պայման է դրել, ով կարողացավ Թարթառ գետից մինչև մոտիկ մարգագետինները ավելի շուտ ջրանցք փորել, ինքը նրան կընտրի:Դևը ջանասիրաբար, մեծ հաճույքով ու նվիրվածությամբ սկսում է աշխատել: Հարուստ տղան չար պառավի թելադրանքով դիմում է խարդավանքի և սավան է փռում ջրանցքի ճանապարհով, կեղծելով, որ արդեն ավարտել է աշխատանքը: Դևը ինքնասպան է լինում, իսկ աղջիկը, իմանալով Դևի մահվան պատճառը հիվանդանում է և մահանում: Մինչև այսօր այդ տարածքը կոչվում է դևի առու:

Հուզիչ է վերջաբանը, նրանց թաղում են իրար մոտ՝ Դևի փորած ջրանցքից ոչ հեռու:Նրանց գերեզմաններից վարդի թփեր են բուսնում, իսկ պառավի գերեզմանից՝ փուշ:Վարդի թփերը ուզում են միանալ, գրկել իրար, բայց փուշը չի թողնում:

Հերոսականության, հայրենասիրության դաստիարակության, միաբանության վառ արտահայտություն է նաև «Կըրխ- կըզ» (Քառասուն աղջիկ) ավանդությունը, որտեղ փառաբանում են քառասուն հայ աղջիկների հերոսությունը, միասնականությունը, ընկերությունը:

«Ասումըն վեր մին կըռեվ տարե քառասուն ախճիգ զորք կազմած կըռվում ըն թշնամուն նհետ, վերջումը բերթ սարքում ետ սարեն յիրա:Ղուշըն ուրան թևավը, օցն ուրան պորտավը կարում չար մուտանա ետ բերթին:Իտիյել ապրումն նահանք ըտեղ շատ էրկան, սարեն անումնել մնումա Կըրխ-կըզ»:

Արցախյան ժողովրդական բանահյուսությունը լայն հնարավորություն է տալիս և փոքրերին, և մեծերին առնչվելու բարու և չարի հետ, մարդու բարոյական ինքնագիտակցության բովանդակության, պարտքի, խղճի, պատասխանատվության, արժանապատվության, մարդու հուզական ապրումների հետ և դրանց ազդեցության ներքո կազմակերպել իրենց անձնական և հասարակակն վարքը:

Մեծ մանկավարժ- դաստիարակ ժողովրդի կողմից զգայական ձևով են ընկալվում բարոյական նորմաները:

Բարոյագիտական իրավիճակներ ստեղծելու մեծ հնարավորություններ ոն ընձեռում բանահյուսության բոլոր ժանրերը:

Այնտեղ, որտեղ խիղճ ու խղճմտանք չեղաավ, տիրում է չարությունը:Արցախահայությունը իր բանահյուսության համարյա բոլոր ժանրերում ցույց է տալիս անհատի արժանապատվության, ազատության և պաշտպանության պահանջը, մարդու երջանկության իրավունքի գաղափարը:Այդ գաղափարի հիմքում ընկած է մարդու հնարավորությունների անսահմանության և նրա կատարելագործվելու ընդունակության մասին համոզմունքը:

Ժողովուրդը մեծարում է մարդկային առաքինությունները:Սերունդներին սովորեցնում է պայքարել մարդկայինարատների դեմ:Ժողովրդի պատկերացմամբ մարդիկ իրավահավասար են:

Բանահյուսության մոջ դրական հերոսը բարության մարմնավորումն է:Նա ոչ միայն մեծ մարդասեր է, աշխատում է նվիրվել բարեկամներին և հայրենակիցներին, այլև մեծահոգի է նույնիսկ իր թշնամիների նկատմամբ:Բարություն սերմանելու ճանապարհին նա դիմում է զոհողության, միևնույն ժամանակ հեգեկան ծանր ապրումներից հետո նա կարողանում է ներել իր թշնամիներին, նույնիսկ կյանք շնորհել նրանց:Դա պատճառաբանվում է նրանով, որ ժողովուրդը մեծահոգի և հոգեկան զգացմունքներով հարուստ է:

Արցախյան ժողովրդական բանահյուսությունը կենսահաստատ ուժ ունի: Թերևս այդ ուժի դաստիարակիչ ազդեցությունն է փոխանցվել սերնդե-սերունդ, դարձել արյան ճիչ, դարձել մաքառելու կամքու վճռականություն: Թերևս արցախյան բանահյուսության բոլոր դարաշրջաններին հատուկ ազատասիրական ոգին է այսօր գոտեպնդում Արցախի ժողովրդին՝ ներշնչելով ապրելու, գոյատևելու մեծ խորհուրդ ու նպատակ:Ժողովուրդը ինքը իր բանահյուսության մեջ վկայում է, որ ազգերի միջև թշնամանք սերմանողները ժողովրդի ոխերիմ թշնամիներն են:

Արցախի ժողովուրդը պաշտում է իր երկրամասը՝ հողը, ջուրը, բնական և կենդանական աշխարհը, հուշարձանները, սրբաքարերը:Դա է ապացուցում այն հանգամանքը, ու արցախյան բանահյուսության մեջ իր ծանրակշիռ տեղն են զբաղեցնում բնապաշտական թեմայով գրված ավանդությունները:Վառ օրինակ է ջրի բուժիչ հանկությունը նկարագրող «Օխնած գյոլ» ավանդությունը :«Օխնած գյոլ»-ը այժմ էլ գտնվում է Ստեփանակերտի շրջանի Սեյդիշեն գյուղի մոտ;Հոսող գետի հատակին կա մի քերծ, ժայռ, իսկ քերծի մեջ էլ ՝ մկրտության ավազանի մեծությամբ ջրով լցված մի քարափոս, որին տեղացիները Օխնած գյոլ են ասում ՝ ջրի սրբազան ու բուժիչ հատկության համար:

Գեղեցիկ է Արցախ աշխարհի բնությունը, դրա վկայությունն է «Զարդարաշեն» ավանդությունը:Զարդարաշենը գտնվում է Լեռնային Ղարաբաղի Մարտունու շրջանում, որը առաջ կոչվել էր Վերին Թաղավարդ:Ներքին Թաղավարդից տարբերելու համար տեղացիք

որոշում են նոր անուն տալ իրենց գյուղին:Մեկը առաջարկում է դնել Ծմակաշեն, մյուսը Սարի շեն, երրորդը Բարձր: Ըռքեշ անունով մի ծերուկ էլ նայելով շուրջը և տեսնելով , որ գյուղը չորս կողմից զարդարված է ծաղկախ ծառերով ու այգիներով առաջարկում է նրա անունը դնել Զարդարաշեն/:Այդպես էլ անում են:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գրիգորյան Գր. Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան, 1980
2. Գրիգորյան Մ. Լեռնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը, Երևան, 1971
3. Լինիցյան Ետ.Լեռնային Ղարաբաղի հայերը (ազգագարական այնարկ), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն,հ.12, Երևան, 1981
4. Ղազիյան Ա. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, Հ.15, Արցախ, Երևան, 1983
5. Մախզանյան Հ. Հայ գրականության ուսուցման պատմություն, Ե. 1978

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
էլլադա Բաղդասարյան – ԱրՊՀ Մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.դ., Գ.Հ.Հարությունյանը:

ՀՏԴ 37.01(091)(479.25):008 Մանկավարժություն

ԹԱՎՐԻԶԻ ԱՐԱՄԵԱՆ (ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ) ԱԶԳԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑԸ

Դերենիկ ՄԵԼԻՔԵԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Ատրպատականի հայոց առաջնորդ, վանքի վանահայրության, Արամեան (Ներսիսեան) ազգային դպրոց , դպրոցանվեր գործունեություն, գրադարան– ընթերցարան, ազատագրական պայքար, ազգային ոգի, հայեցի դաստիարակություն:*

Ключевые слова*: армянский предводитель Атропатены, патриархат монастыря, Армянская национальная школа Нерсисян, преподавательская деятельность, библиотека – читальный зал, освободительная борьба, национальный дух, армянское национальное воспитание.*

Keywords*: the Armenian leader of Atropatena, patriarchy of the monastery, Aramyan (Nersisyan) national school, educational activity, library – the reading room, liberation struggle, national spirit, the Armenian national education.*

АРМЯНСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ШКОЛА НЕРСИСЯН г.ТАВРИЗА
Д. МЕЛИКЯН

«Арамянская» школа изначально называлась «Нерсисян» (с 1851 по 1875 год). У истоков создания школы в 1851г. стоял Месроп Тагиядян, впоследствии его сменили епископ Саак Сатунян и Рубен Ханазат.

В школе-гимназии преподавались такие предметы, как армянский, русский, французский, персидский языки и другие предметы.

Арамянская школа отличалась мощным национальным духом и патриотическим воспитанием, всегда оказываясь в пекле армянской освободительной борьбы. Школа действовала до 1936 года. За годы существования из ее стен вышли тысячи выпускников.

ARAMYAN (NERSISYAN) NATIONAL SCHOOL OF TABRIZ
D. MELIKYAN

The Aramyan school called initially "Nersisyan" (from 1851 to 1875) was founded by Mesrop Tagiyadyan in 1851. Subsequently he was replaced by bishop Sahak Satounyan and Rouben Khanazat.

The Armenian, Russian, French, Persian languages and other subjects were taught at the school- gymnasium.

The Aramyan school was known of its strong national spirit and patriotic education, being always in the front line of the Armenian liberation struggle. The school worked till 1936, with thousands of peoples graduating from the school.

«Արամեան» դպրոցը ի սկզբանե կոչվել է «Ներսիսեան» (1851-ից մինչև 1875 թ.): 1851թ. դպրոցի գործունեության ակունքներում կանգնած է եղել Մեսրոպ Թաղիադյանը, որին հաջորդել են հետագայում առաջնորդ Սահակ եպիսկոպոս Սաթունյանը, Ռուբեն Խանազատը:

Դպրոց-վարժարանում դասավանդում էին հայերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն, պարսկերեն և այլ առարկաներ:

Դպրոցը գործել է մինչև 1936 թվականը՝ միշտ գտնվելով հայ ազատագրական պայքարի թոհուբոհի մեջ: Արամեան դպրոցում գորեղ է եղել ազգային ոգին և հայեցի դաստիարակությանը, տվել է հազարավոր ընթացավարտներ:

Ներսէս Ե Աշտարակեցի Շահազիզեան կաթողիկոսը (Ներսէս Շնորհալի, 1843-1857) 1851թ. Ատրպատականի հայոց առաջնորդ է նշանակւում «գովութեանց արժանի» ու «.... բարեջան վիճակաւոր վանաց եւ վիճակի Սրբոյ նախկին Լուսաւորչի հայոց Սրբազան Առաքելոյն Թադէոսի ...»[1]՝ Սահակ արք. Սաթունեանց Աշտարակեցուն: Վերջինս միաժամանակ վարում էր նաեւ Թադէոս առաքեալի վանքի վանահայրութիւնը: Նոր առաջնորդի գործունէութեան շրջանը կարճ է տեւում՝ 1851-1857թթ.[2], սակայն նա բաւական օգտակար գործունէութիւն է ծաւալել, մասնաւորապէս Հայոց առաջնորդարանին կից կառուցում է

[1]«Դիւան Ատրպատականի Հայոց Պատմութեան», հ. բ, էջ 79
[2]ՀԱԴ, Ֆ. 319 ց.1 , գ. 108, թ. 58

«Արամեան» տղայոց (արական) դպրոցի նոր շէնքը:[1] Այդ իսկ պատճառով Արամեան դպրոցը ի սկզբանէ կոչւել է «Ներսիսեան»[2] (1851–ից մինչեւ 1875):

1851թ.-ին կառուցած «*Ներսիսեան*» դպրոցի գործունէութեան ակունքներում է կանգնած եղել Մեսրոպ Թաղիադեանը, դեռեւս 1835-56 թւականներին, երբ նոյն դպրոցը անւանակոչւում էր «*Բերդաթաղի դպրատուն-վարժատուն*»: Ատրպատականի թեմի առաջնորդ Նիկողոս Կարբեցի եպիսկոպոսի օրօք (*1833թ.*) եւս դպրատունը շարունակում էր իր ուսումնական գործը գրեթէ նախկինի պէս, որով, ըստ բանասէր Հայկ Աճեմեանի՝ «*Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ շատ քիչ ուսումնական քահանաներէն եւ կամ ոմն դպիր ու տիրացու՝ այդ մենաւոր ու տխրատեսիլ սենեակին մէջ գրել-կարդալ կըսովրեցնէին հայ պատանիներուն: Ասոնք գրաճանաչ դառնալէ ետոյ կըսկսէին կարդալ եւ կամ բերանացի սովրիլ եկեղեցական աղօթքներ, շարականներ, սաղմոսներ, մինչեւ անգամ Գր. Նարեկացիի խրթին գրաբարով աղօթքներն ու փառաբանութիւնները: Դասատուներէ գիտէր քերականութիւն կամ ճարտասանութիւն, բաժին կը հանէր նաեւ իւր աշակերտներուն: Կաւանդի, որ քահանաներէն մէկը, որ քերականութիւն կուտար պատանիներուն, չէր հանդուրժեր, որ անոնք շատ ըմբռնէին եւ կամ հասկանային իր ըսածները, վախնալով, որ կրնան զինք գերազանցել: Այդ քահանան այնքան ծեծու պատիժ կուտար ընդունակ աշակերտներուն, որ ասոնք ստիպւած կըլլային ուսումէն փախչիլ եւ արհեստի երթալ…*»:[3]

Ահաւասիկ, Նիկողոս եպսկ.-ի ժամանակ էր, որ 1836 թւականի ամռանը Հնդկաստանից Թաւրիզ եկաւ Մեսրոպ Թաղիադեանը, որ Նոր Ջուղայում եւ Կալկաթայում իբրեւ դաստիարակ, ազգային գործիչ եւ քաջ ուսումնագէտ՝ մեծ համբաւ ունէր եւ որ տիրապետում էր հայերէն, պարսկերէն եւ անգլերէն լեզուներին: Թաւրիզի հայերը տեսնելով Թաղիադեանի հմտութիւնը եւ դաստիարակի կարողութիւնը, խնդրեցին, որ իրենց վարժարանի հայկաբանութեան դասերն ստանձնի տարեկան 60 թուման ռոճիկով…, ու այդպէս՝ մէկուկէս տարի, մինչեւ 1837-ի վերջերը: Մեսրոպ վարժապետը պաշտօնավարութեան ընթացքում շատ խոր եւ անմոռաց յիշատակներ թողեց Թաւրիզի հայութեան մօտ:

Արամեան դպրոցի բացումը առաջնորդ Սաթունեանի գլխաւորութեամբ կատարւել է՝ 1852թ. սեպտեմբերին 60 աշակերտներով: Այդ թիւը յաջորդ տարին հասնում է 100-ի: «Իրական փաստն այն է,- գրում է Հայկ Աճեմեանը,- որ 1851 թւականի յունիս 30-ին կատարւեցաւ Թաւրիզի Հայոց դպրոցական անդրանիկ շէնքի պաշտօնական հիմնարկութեան մեծաշուք հանդէսը»:[4]

Դպրոցը սկզբնական տարիներում (Սաթունեանի օրօք) տնտեսական ծանր վիճակ ունէր, որը սակայն հետագային բարւոքւում է Գէորգ արք. Վեհապետեանի ջանքերով: Նա 1865-ին 250 թումանի տարեկան նպաստ է ապահովում դպրոցին Նասրէդդին Շահից: 1872-ից թեմական մուտքերից բաժին է հանւում դպրոցին, իսկ 1873-ին յաջողւում է տարեկան որոշ նպաստ ստանալ նաեւ ռուս կառավարութիւնից, որը վճարւել է մինչեւ Ա. Աշխարհամարտ:

1874-75 ուս. տարում դպրոցի տեսուչ է հրաւիրւում Նոր Ջուղայեցի, նշանաւոր լեզուաբան եւ Ֆերդովսիի «Շահնամէ»-ի թարգմանիչ Սամուէլ Գիլզադեանը: Այդ թւից դպրոցը կոչւում է Արամեան:[5]

---

[1] Ֆրանգեան Ե., «Ատրպատական», Թիֆլիս, 1905թ., էջ 35:

[2] Թաւրիզի Հայոց ազգային վարժարանի հիմնադրութեան պաշտօնական հանդէսից յետոյ Առաջնորդ Սահակ եպիս. յատուկ մի գրութեամբ՝ «Յորդորակ ծանուցոկան»-ով յայտնում է, որ « .... դպրոցը յանուն Ներսէսի Շնորհալւոյ պիտի կոչուի «ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ»: (Տե՛ս. Հայկ Աճեմեանի «Պատմութիւն Արամեան Ազգային դպրոցի», էջ 29):

[3] Աճեմեան Հայկ, «Պատմութիւն Արամեան ազգային դպրոցի», Թաւրիզ, 1936թ., էջ 9:

[4] Նոյն տեղում, էջ 26:

[5] Տես՛ «Ռաֆֆի տարեգիրք», Ա. տարի, 1969թ., էջ 361:

«Ներսիսեան-Արամեան» վարժարանում դասաւանդուել են հայերէն, ռուսերէն, ֆրանսերէն, պարսկերէն եւ այլ առարկաներ: Տարբեր տարիների դպրոցում դասաւանդել են՝ Ռաֆֆին[1], Հրաչեայ Աճառեանը, որը Շուշիի դպրոցի փակուելուց յետոյ Թաւրիզ էր փոխադրուել, հայագէտ-լեզուաբան Մուշեղ Մուշեղեանը եւ այլն:

Ուշագրաւ վկայութիւն ունի մեծ վիպասան Ռաֆֆին Արամեան դպրոցի մասին.- « Սաթունեանը շինեց դպրոցը, առաջնորդարանը եւ այլ ազգօգուտ հիմնարկութիւններ,- բոլորը իւր փողով, այսինքն այն փողով որ նա ստանում էր վիճակից որպէս «հոգեւոր պտուղ»: Բայց նա ժողովրդից ստացածը կրկին ժողովրդին յետ վերադարձրեց, իւրեան չը սեպհականացրեց: .... Սաթունեանն ինքը ժողովրդական մարդ էր. նա ոչինչ առիթ չունէր իւր դպրոցը կնքել «հոգեւոր» անունով: ... Այս դպրոցը բոլորովին ժողովրդական էր, բայց նորան *եկեղեցականացրին*, մեռցրին: ... Ժողովուրդն այս հասկացաւ, բայց հասկացաւ խիստ ուշ ...»:[2]

Բազմաթիւ աղբիւրների վկայութեամբ Սահակ եպիս. Սաթունեանը իր վեց տարիների (1851 ապրիլ-1857 մարտ) ժողովրդանուէր եւ դպրոցանուէր գործունէութեամբ յաջողեց մեծ ժողովրդականութիւն վաստակել: Որպէս Թաւրիզի Հայոց Ներսիսեան (հետագային Արամեան) դպրոցի հիմնադիր, բարերար եւ հովանաւոր Սաթունեանը իր անձնուէր գործունէութեամբ, իր անկաշառ եւ ազգասիրական աշխատանքներով յաւերժօրէն անմահացել է Ատրպատականի հայութեան եւ մասնաւորապէս Արամեան դպրոցի պատմութեան մէջ:[3]

Ահաւասիկ, «*Արամեան*» դպրոցի եւ Թաւրիզի հայոց կրթական պատմութեան ոսկեդարը 1870-1880թթ.-ը կարելի է համարել: Առաջնորդներից սկսած մինչեւ ուսուցիչներն ու հոգաբարձուները անմնացորդ եռանդով գործի էին լծուել եւ խոր գիտակցութեամբ ու նուիրուածութեամբ ջանում էին բարձրացնել դպրոցի բարոյական ու կրթական մակարդակը:

Արամեան ազգային դպրոցը հետագայ տարիներին օժտուել է նաեւ հարուստ գրադարանով եւ թատերասրահով:

1867-73թթ. Առաջնորդական պաշտօն վարած մշակութասէր եւ կրթասէր Գրիգոր արք. Յովբեանի ջանքերով է հիմնադրուել Արամեան դպրոցի գրադարան–ընթերցարանը, որն սկզբնական շրջանում օժտուել է 93 ընտիր գրքերից եւ 25 բարձր մակարդակներում պատրաստուած հրովարտակներով: Հետագային նոյն գրադարանի տեսուչ Կ.Պոլսեցի Յ. Հաճեանի միջոցով գրադարանը հարստանում է մի քանի հարիւր կտոր զանազան գրքերով: Այս մասին Ռաֆիին գրում է.- « .... Շնորհակալութիւն Կ. Պոլսեցի ազգայիններին, որոնք ցոյց տուին խիստ ազնիւ համակրութիւն դէպի աղքատ Դաւրէժի ընթերցարանը, ուղարկելով նորան, որպէս

---

[1] 1969թ.-ի «Ռաֆֆի տարեգիրք»-ում Նորայր Մամեանի «Կրթական կեանքը Թաւրիզում» պատմա-տեղեկագրական աշխատութեան էջ 360-ում, Թաւրիզում իգական դպրոց հիմնելու մասին կարդում ենք հետեւեալը.- «Այդ շրջանում (1874-1876), դպրոց էին յաճախում միայն տղաները: Իգական սեռի կրթութեան դէմ էին շատերը: Այս առթիւ 1877թ.-ին Ռաֆֆին Թաւրիզից մի յօդուած է ուղարկում Թիֆլիսի «Մշակ»-ին, ծանր օրէն քննադատելով նրանց, ինչպէս եւ որոշ հոգաբարձուների, որ դէմ էին աղջիկների ուսումնառութեան: Այդ թղթակցութիւնը մեծ փոթորիկ է առաջացնում Թաւրիզում, որի հետեւանքով՝ ուսումնական տարին չլրացած՝ Թաւրիզից հեռանում է Ռաֆֆին: Պայքարը շարունակում է Մեսրովբ քհն. Փափազեանը եւ յաջողում է 1879թ.-ի օգոստոսին Ղալայում հիմնել աղջիկների դպրոց («Աւարայրեան» ընկերութեան շէնքում), ինքը տեսուչ եւ իր Աշխէն աղջիկն էլ ուսուցչուհի դառնալով: Այս դպրոցի համար 1887-ին Թումանեանները կառուցեցին նոր դպրոցական շէնք՝ «Աննայեան» անւամբ, որից յետոյ Ղալայի դպրոցները կոչուեցին «Արամեան-Աննայեան» ազգային դպրոցներ: Աւելի ուշ 1879թ.-ի հոկտեմբերին Ղալայի օրինակով Լիլաւա թաղում եւս բացւում է աղջկանց դպրոց: Սա մեծապէս ընդարձակւում է, երբ Թումանեանները այնտեղ 1895 թւականին կառուցում են թաւրիզահայ կրթական կեանքի փառքը հանդիսացող «Թամարեան» փառահեղ շէնքը:

[2] Ռաֆֆի, «Պարսկական պատկերներ», էջ 510:

[3] Տե՛ս. «Պատմութիւն Արամեան Ազգային դպրոցի», էջ 53:

ընծայ 470 հատոր զանազան լեզուներով գրքեր: Իսկ մեր Ռուսաստանի հայերից չը գտնուեցաւ եւ ոչ մէկը, որ մի հատոր գիրք ուղարկած լինէր»:[1]

Իսկ 1913թ.-ին, Ներսէս արք. Մելիք-Թանգեանի առաջնորդութեան օրօք, Թաւրիզում կառուցած «*Արամեան*» նշանաւոր թատերասրահը ժամանակի չափանիշով կոթողական շէնք էր, որն ամբողջ երկու տասնամեակ լիուլի ծառայել է իբրեւ թատրոն, միաժամանակ դառնալով եկամտաբեր աղբիւր՝ դպրոցի համար:

Գտնուելով հայ ազատագրական պայքարի թոհուբոհի մէջ, որտեղ որպէս այդ պայքարի ***«խարիսխ»*** էր ծառայում հինաւուրց եւ հայրենամերձ Ատրպատականը, հայ յեղափոխական ռահւիրաների գաղափարներով է ներշնչուել իրանահայ սերունդը եւս, երբ որպէս նոյն գաղափարի կրողներ Արամեանում են յայտնուել հայ ազգային կուսակցութիւնների ղեկավար դէմքերը:

Այսպէս ուրեմն 1890-91 թւականին «*Արամեան*»-ում իբրեւ ուսուցիչ պաշտօնավարել է նաեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան հիմնադիրներից Ռոստոմը:

1903-ին Թաւրիզի Արամեան դպրոցի տեսչութիւնն է ստանձնում Հնչակեան կուսակցութեան հիմնադիրներից՝ Ռուբէն Խանազատը, իր կողքին որպէս ուսուցիչ ունենալով Ատրպետին, որոնք այդ ճամբով տարածողն են հանդիսացել Հնչակեան կուսակցութեան գաղափարախօսութեան:

Դպրոցը գործել է մինչեւ 1936թ.-ը, երբ կառավարութեան հրահանգով փակւել են միաժամանակ թաւրիզահայութեան միւս կրթօջախները:

Հետաքրքիր զուգադիպութեամբ, Փարիզում հրատարակւող «*ՎԷՄ*» հանդէսի ԺԲ, սեպտեմբեր-դեկտեմբեր (1935թ.) համարի 111-րդ էջում «*Արամեան դպրոցի հարիւրամեակը*» խորագրի ներքոյ կարդում ենք հետեւեալը. «*Այս տարի լրանում է Թաւրիզի «Արամեան» դպրոցի հարիւրամեակը: Այս դպրոցը իրանահայ մշակոյթի առաջին կոթողներից մէկն է, որ ահագին կրթական դեր է կատարել Ատրպատականի կեանքում: Այսօր այդ կարեւոր հիմնարկութիւնը գտնւում է նիւթական խիստ ծանր դրութեան մէջ: Թէ՛ հարիւրամեայ յոբելեանը տօնելու, եւ թէ՛ որոշ նիւթական միջոց ապահովելու նպատակով որոշուած է կատարել դպրոցի յոբելեանական տօնակատարութիւնը 1936թ. ապրիլ 19-ին…*», որից յետոյ, սակայն, փակւում է դպրոցը…:

Արամեան դպրոցում զօրեղ է եղել ազգային ոգին եւ հայեցի դաստիրակութիւնը: Դպրոցը ղեկավարւել է ժամանակի մանկավարժական հիմունքներով: Դպրոցում կազմւել է աշակերտական միութիւն, որն ունեցել է իր պատի, ինչպէս նաեւ ձեռագիր կամ խմորատիպ թերթը, որն էլ ունեցել է իր խմբագրական կազմը:

Թաւրիզի հայոց Ազգային Արամեան դպրոցը իր հարիւրամեայ (1835-1935) գոյութեան ընթացքում, մինչեւ 1936 թւականի փակումը տւել է հազարաւոր ընթացաւարտներ: Շուրջ հինգ հազար հոգի այդ դէարաւոր կաղնիի հովանու տակ պատսպարւելով գրաճանաչ են դարձել եւ ուսում ու կրթութիւն են ստացել: Իբրեւ իմացական, հոգեկան եւ ազգային զգացումների անսպառ գանձարան, նրանց մեջ կաթեցրել են իրենց հոգու եւ մտքի լոյսն ու ճակատի ազնիւ քրտինքը վաստակաւոր դէմքեր՝ թեմական առաջնորդներ, հոգաբարձուներ, տեսուչներ եւ ուսուցիչ – ուհիներ, որպէսզի անշէջ ու յարատեւ պահւի Սուրբ Մեսրոպեան տաճարի ջահը:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Դերենիկ Մելիքեան-«ԱԼԻՔ» օրաթերթի գլխաւոր խմբագիր

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.դ., Գ.Հ.Հարությունյանը:

[1] Նոյն տեղում, էջ 70:

ՀՏԴ 37(410) Մանկավարժություն

ՈՒՍՈՒՑՉԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՄԵԾ ԲՐԻՏԱՆԻԱՅՈՒՄ

Իգոր ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, Հակոբ ԿԻՐԱԿՈԶՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *ուսուցչի պատրաստման համակարգ, միտում, բովանդակություն, մոտեցումներ, տեխնոլոգիա, ռազմավարություն, մոդել, ծրագիր:*

Ключевые слова: *система подготовки учителя, тенденция, содержание, подходы, технология, стратегия, модель, программа:*

Keywords: *teacher training system, trend, content, approaches, technology, strategy, model, program:*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ В ВЕЛИКОБРИТАНИИ

И.КАРАПЕТЯН, А.КИРАКОЗЯН

В статье выявляются и в общих чертах анализируются основные тенденции подготовки учителя в Великобританни с учетом особенностей создания и применения конкретных программ, стратегий и технологий обучения, методов и форм, используемых в процессе подготовки британского учителя. В целом выделены тенденции интеграции, увеличения гуманитарных предметов, применения новых предметов, последовательной модернизации учебных программ, а также тенденции глобализации. Одни и те же тенденции с некоторым опозданием характерны для подготовки учителя в РА.

MODERN TRENDS IN TEACHER TRAINING IN THE UK

I.KARAPETYAN, H. KIRAKOZYAN

The article reveals and singles out in general outlines the main trends in teacher training in the UK, taking into account the specifics of the creating and applying specific programs, teaching strategies and technologies, methods and forms used in the training of a British teacher. In general, it highlights the tendencies of integration, the increase in humanitarian subjects, the use of new subjects, the consistent modernization of curricula, as well as the trend of globalization. The same tendencies with some delay are typical of the preparation of a teacher in the RA.

Ուսուցչի պատրաստման հիմնախնդիրն արդիական է բոլոր ժամանակներում, բոլոր երկրներում: Տարածված միտում է այն, որ զարգացող երկրներն աշխատում են ուսումնասիրել և յուրացնել զարգացած երկրների առաջավոր փորձը տվյալ ոլորտում: Սակայն միշտ չէ, որ կրթության բարձր տեմպեր, որակ ապահովող ուսուցչի պատրաստման արտերկրի մոդելները հնարավոր և նպատահակահարմար է ներդնել ՀՀ կրթական տարածքում: Սույն հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնել բրիտանական ուսուցչի պատրաստման այն ավանդույթներն ու միտումները, որոնք հաշվի առնելով հնարավոր է նպաստել ՀՀ իրականացվող կրթական բարեփոխումներին:

Վերջին տարիներին ուսուցչի պատրաստման համակարգի արդիականացման միտումներ են նկատվում թե' զարգացող, թե' զարգացած երկրներում: Դա բացատրվում է նախ և առաջ այն հանգամանքով, որ այդ համակարգի կայացմամբ է պայմանավորված տվյալ երկրի տնտեսության, ընդհանրապես՝ հասարակության շարունակական զարգացումը:

Այդ համատեքստում նպատակահարմար է ուսումնասիրել ուսուցչի պատրաստման այն երկրների փորձը, որը կարող է նպաստել ՀՀ-ում ուսուցչի պատրաստման դասընթացների կազմակերպմանը, դրանց որակի բարձրացմանը: Եվրոպական երկրները, մասնավորապես Մեծ Բրիտանիան ունեն ուսուցչի պատրաստման հարուստ ավանդույթներ:

Ուսումնասիրելով տվյալ երկրի ուսուցչի պատրաստման բովանդակությունը, մոտեցումները, տեխնոլոգիաները, ռազմավարությունները, մոդելները, ծրագրերն ու ծրագրային, առարկայական նյութերն ու փաթեթները հնարավոր է դառնում բացահայտել ուսուցչի պատրաստման հիմնական միտումները, կանխատեսել նրա զարգացման

հնարավորությունները և ուղղությունները, գնահատել այդ ոլորտում կուտակված դրական, առաջավոր փորձը և ներդնել այն ՀՀ կրթական տիրույթում:

ՀՀ և Մեծ Բրիտանիայի կրթական ծրագրերի համեմատությունը ցույց է տալիս, որ դրանց զարգացման միտումները հատկապես 20-րդ դարի վերջում, 21-րդ դարի առաջին քառորդում ունեն թե՛ ընդհանուր, թե՛ տարբերակիչ գծեր:

Ուսուցչի պատրաստման հայկական և բրիտանական մոդելների տարբերությունը շոշափելի է, երբ համեմատում ենք ուսումնական պլանները: Դրա պատճառներից մեկն այն է, որ շարունակաբար փոխվում է պարտադիր և նախասիրական դասընթացների հարաբերակցությունը: Կարևոր միտում է այն, որ Մեծ Բրիտանիայում շարունակաբար աճում է ընտրովի դասընթացների քանակը: Նշված միտումը նպաստում է փոփոխական մոդուլների ստեղծմանը և կիրառմանը: Անհրաժեշտ է նշել, որ «փոփոխական մոդուլներն ունեն տեսական բնույթ և ներառում են ոչ միայն հիմնարար մասնագիտական առարկաների արդիական խնդիրների ուսումնասիրությունը /պատմություն, փիլիսոփայություն, հոգեբանություն և կրթության սոցոլոգիա/, այլև վերաբերում են ժամանակակից կրթության ավելի լայն հարցերին (Education Tripos 2001: 5):

Միասնական կրթական ծրագրերի բացակայությունը հնարավորություն է ընձեռում բրիտանական համալսարաններին ինքնուրույն որոշել ուսուցչի պատրաստման բովանդակությունը: Դա է պատճառը, որ մի մոդելի շրջանակներում դրանք տարբերվում են մեկը մյուսից: Ընդ որում՝ որքան ուսուցչի պաստրաստման դասընթացը բարդանում է, այնքան ուսուցման մոդելների միջև տարբերությունները ավելի ակնառու են դառնում:

Մանկավարժական մոդուլների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրելով մանկավարժական հոգեբանություն կամ կրթության փիլիսոփայություն, բրիտանացի ուսանողները փորձում են ընդլայնել ուսուցանվող առարկաների ցանկը: Երկու կրթական տարածքում էլ տեղի է ունենում ուսումնական առարկաների ինտեգրում:

Նույնը վերաբերում է հումանիտար առարկաների քանակի ավելացմանը: Տարիքային հոգեբանության բրիտանական մանկավարժական ծրագերում ներառված է ճանաչողական հոգեբանությունը, մարդաբանությունը, արժեբանությունը և այլն:

Այստեղ կարելի է խոսել երեք միտումի մասին.

1. Նոր մասնագիտացումների ձևավորումը բերում է ուսումնական ծրագրերի շարունակական արդիականացման, գործնականում՝ կոնկրետացման:
2. Առարկայական ծրագրերի ձևավորման, ստեղծման վրա ազդում են գլոբալացման, ինտեգրման միտումները:
3. Զարգացող երկրներում մանկավարժական կադրերի պատրաստման քաղաքականությունը լուրջ ազդեցություն է կրում զարգացած երկրներից:

Դրա հետ մեկտեղ Մեծ Բրիտանիայի մանկավարժական համալսարաններում և քոլեջներում դեռևս շրջանառվում և ձևավորվում են դասընթացներ, որոնք ինչ-որ առումով անհայտ են ՀՀ-ում: Օրինակ՝ Յորքի համալսարանում մի առարկայախմբի շրջանակներում «Անգլերենը կրթության մեջ» (English in Education) առաջին կուրսում ուսումնասիրում են անգլերեն լեզվի և գրականության դասավանդման հիմքերը (“Introduction to Language and Literature in Education”): ՀՀ-ում այդ վերնագրով առարկա չի դասավանդվում, չնայած վերջին շրջանում մանկավարժական բուհերի օտար լեզուների ֆակուլտետներում առաջին պլան է մղվում «Օտար լեզու և գրականություն» մասնագիտությունը: Ընդհանարապես, օտար գրականության դասավանդման մեթոդիկայի մասին թյուր պատկերացումներ կան: Խնդիրն ավելի է սրվում, երբ պարզվում է, որ նույն համալսարանի երկրորդ կուրսում ոչ միայն շարունակում են նշված դասընթացը, այլև ուսանողները կարող են ընտրել մոդուլներ գրականությունից և խոսքի մշակույթից (“Education in Literature”, “Teaching and Learning Language

Literacy”: Հայտնի և անհայտ պատճառներով ՀՀ-ում այդ առարկաները ընդհանրապես չեն ուսումնասիրվում:

Նույնը վերաբերում է երրորդ կուրսին: Նշված համալսարանում ուսանողները ծանոթանում են գրական ոճերին և բրիտանական պոեզիային (“Models of Writing”, “Landmarks in British Poetry”, ինչպես նաև գիտելիքներ են ձեռք բերում կրթության մեջ դրամայի կիրառման մասին (“Drama in Education”), ուսումնասիրում են հոգեբանության հիմքերը (Language of Psychology” (University Subject Tables 2014/Education// The Complete University Guide. -2013.- Режим доступа: http://www.gteni.org.uk./publications/uploads/document//annual1%20lecture%pdf.):

Ընդհանարպես ուսուցչի պատրաստման գործող հայկական մոդելներում գրականության, գրականագիտության և մանկավարժության առնչությունների, գրականության կրթական դերի, կրթական, դաստիարակչական գործառույթների վրա անհրաժեշտ ուշադրություն չի հրավիրվում: Հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ մայրենի և օտար լեզուների գրականության մեթոդիստները, մեթոդաբաններն իրար հետ հետևողականորեն չեն համագործակցում: Նույնը վերաբերում է արտասահմանյան և հայ գրականության ուսուցման տեսության պատասխանատուներին: Ավելին, առանձին արտասահմանյան գրականության դասավանդման մեթոդիկան դեռևս այլ գիտակարգերի շրջանում իր ուրույն տեղը չի գտել:

Փոխվում են նաև ուսուցչի պատրաստման գործընթացի վերահսկողության և գնահատման միտումները: Աստիճանաբար գնահատման ձևերից անցում է կատարվում ինքնագնահատման ձևերին: Տիպական է հատկապես Մեծ Բրիտանիայի օրինակը: Այնտեղ ուսուցչի պատրաստման բրիտանական ավանդական մոդելի շրջանակներում առաջնային են վերահսկողության գրավոր ձևերը /ակնարկ, գրավոր քննություն և այլն/: Սակայն, ինչպես և մյուս զարգացած եվրոպական երկրներում դեռևս նախորդ դարի վերջին քառորդից սկսեցին աստիճանաբար կիրառել ստուգման գործնական ձևերը /տարբեր բնույթի թղթապանակներ, հաշվետվության ներկայացումներ, անցումնային և մասնագիտական աճի պլաններ/ (Professional Standards for Teachers. Qualified Teacher Status 2007): ՀՀ-ում նույն միտումը շոշափելի է դառնում հատկապես 21-րդ դարի սկզբում:

Ընդհանուր առմամբ, բրիտանական բուհերն առաջարկում են հնարավորինս «ճկուն» հետբուհական մանկավարժական կրթության ծրագրեր (flexible PGCE), որոնք նախատեսված են դպրոցում աշխատող մանկավարժական փորձ ունեցող մարդկանց համար, ովքեր չեն կարող հաճախել համանման համալսարանական դասընթացերի: Փաստորեն, այստեղ խոսք է գնում լրացուցիչ մանկավարժական կրթության մասին: Օրինակ՝ 2013-2014 ուստարում քենթինբերյան համալսարանն առաջարկում է իր շրջանավարտներին մոդուլային հետբուհական վկայական (PDCE Modular Primary), որով իրացվում է անհատական մոտեցումը բարձրագույն կրթության ոլորտում:

Կարևոր միտում է այն, որ գրավոր ստուգման ձևերը աստիճանաբար իրենց տեղն են զիջում բանավոր ստուգման ձևերին /ներկայացում, քննարկում և այլն/: Կարելի է պնդել, որ ՀՀ կրթական տարածքում ճիշտ հակառակ միտում են նկատվում: Նշված միտումն ավելի է ընդգծվում ավարտական քննությունների կազմակերպման ժամանակ:

Ինչպես և ՀՀ-ում, Մեծ Բրիտանիայում լայնորեն կիրառում են պարտադիր և ֆակուլտատիվ մոդուլներ: Ինչպես և ՀՀ-ում Մեծ Բրիտանիայում կրթական ծրագրերն առաջին կուրսում հիմնականում ընդհանուր են, ընդհանարական բնույթ ունեն: Հետագայում դրանք կոնկրետանում են՝ հիմք ընդունելով մասնագիտական գիտելիքների խորացման միտումը:

Գիտական, հետազոտական աշխատանքն ուսուցչի պատրաստման կարևոր բաղադրիչ է Մեծ Բրիտանիայում: Հատկանշական է այն, որ այդ երկրում նույնպես 1-2 –րդ կուրսերում այդ բաղադրիչը դեռևս ձևավորման փուլում է գտնվում: Ինչպես և ՀՀ բուհերում, նրանք ուսումնասիրում են (“Research and Investigation in Education”): Մանկավարժական հետազոտությունների մեթոդաբանությունը մանկավարժների կողմից լուրջ ուշադրության

արժանացավ միայն վերջին երկու տասնամյակում: Կարելի է պնդել, որ բրիտանական մանկավարժական բուհերն ու քոլեջները փորձում են գիտական հետազոտական բաղադրիչը շարունակաբար ավելացնել: Նույն միտումը բնորոշ է վերջին շրջանում ՀՀ մանկավարժական կադրեր պատրաստող բուհերին:

Ակնհայտ է, որ Մեծ Բրիտանիայում և ՀՀ-ում թե՛ բովանդակային, թե՛ եզրույթաբանական տեսանկյուններից ակնառու տարբերություններ կան գիտական հետազոտական և մեթոդաբանական ուղղվածության ուսուցչի պատրաստման դասընթացների միջև: Օրինակ՝ առաջին կուրսում Մեծ Բրիտանիայի առաջավոր բուհերում անցնում են “Ուսումնահետազոտական աշխատանքի մեթոդաբանություն”, (“Skills for Studying”), որը երկրորդ կուրսում շարունակվում է «Մանկավարժական հետազոտությունների մեթոդաբանություն» անվանումով (Educational Research Methodology 2013):

ՀՀ-ում մանկավարժական բուհերում մանկավարժական հետազոտությունների մեթոդաբանությունը հիմնականում ուսումնասիրվում է ՌԴ-ում լույս տեսած դասագրքերով, որոնցում ամբողջությամբ հաղթահարված չէ խորհրդային գաղափարաբանությունը: Այդպիսի իրավիճակը խանգարում է կառուցողական երկխոսության բարձր զարգացում ապահովել կրթական տիրույթների ներկայացուցիչների հետ:

Կարևոր միտում է ընդունել ավարտական աշխատանքը որպես լիարժեք ուսումնական մոդուլ /30-40 կրեդիտ/: Վերջին շրջանում նույն մոտեցումն է դրսևորվում ՀՀ-ում:

Մեծ Բրիտանիայում ուսուցչի պատրաստման բուհական /տեսական/ և դպրոցական /գործնական/ պատրաստման դասընթացների համադրման միտում է նկատվում: Ինչպես նշում է Լ.Ռ. Ակմեևը. «XX դարի վերջում Մեծ Բրիտանիայում հաստատվել է ուսուցչի մասնագիտական-անձնային զարգացման երկու մոդել՝ մասնագիտական կոմպետենտության մոդելը (սոցիալական առաջարկի մոդելը) և գործնական կարողությունների և հմտությունների մոդելը: Առաջինը մեխանիկորեն է ներկայացնում բրիտանական կրթության համակարգում ուսուցչի դերը: Երկրորդը դիտարկում է ուսուցչի մասնագիտական զարգացումը որպես լրացուցիչ, նոր գիտելիքների ձեռք բերման գործընթաց, դրանով իսկ արհամարհելով նրա գիտելիքների կիրառման գործնական փորձը և սեփական աշխատանքի գնահատման դերը» (Акмаева 2003):

Գործնական ուղղվածության մոդելի կիրառման միտումը հաստատվում է այն փաստով նաև, որ մանկավարժական բուհի կամ քոլեջի շրջանավարտին տրվում է փորձնական մեկամյա շրջան: Առաջին ուսումնական տարում շրջանավարտ ուսուցիչները պարբերաբար մասնագիտական աջակցություն են ստանում դպրոցի ղեկավարության, ինչպես նաև ուսուցիչ հոգաբարձուների կամ խնամակալների կողմից, ովքեր սկսնակ ուսուցչին օգնում են դպրոցին հարմարվելու գործընթացում:

Մյուս միտումն այն է, որ Մեծ Բրիտնիայում ուսուցիչ-խնամակալները, մենթորներն ակտիվ մասնակցություն են ունենում ինչպես բուհում կամ քոլեջում ուսուցանելու, այնպես էլ ուսուցչի պատրաստման և վերապատրաստման հետբուհական շրջանում:

Այդ առումով կարևորվում է ուսուցչի պատրաստման հատուկ ծրագրերի դերը: Կարևոր է այն, որ ուսուցիչ –խնամակալները աշխատում են ըստ հստակ մշակված մասնագիտական ծրագրերի (Акмаева 2003):

Ուսուցչի պատրաստման բրիտանական մոդելները վերլուծելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել բարձրագույն կրթության զարգացման համաշխարհային և համաեվրոպական միտումները, մասնավորապես՝ բոլոնյան գործընթացը, որի շրջանակներում տեղի է ունենում եվրոպական կրթական տարածքների ինտեգրում: Դրա հետ մեկտեղ, թե՛ տեխնոլոգիական, թե՛ ծրագրային մակարդակներում Մեծ Բրիտանիան, նոր շունչ ու բովանդակություն հաղորդելով կրթական համաշխարհայացման գործընթացներին, կարողանում է պահպանել ուսուցչի պատրաստման իր ազգամշակութային յուրահատկությունները: Մասնավորապես դա

վերաբերում է մասնագիտական կրթությանն առաջադրվող պահանջների շարունակական խստացմանը, ինչպես նաև մանկավարժական բարձրագույն հաստատությունների ինքնուրույնության բարձրացմանը: Ինչպես և մյուս եվրոպական երկներում Մեծ Բրիտանիայի կրթության բովանդակության կառուցվածքը միավորում է առարկայական և մասնագիտական ոլորտները: Ուսուցչի պատրաստման առարկայական ոլորտը ներառում է հանրակրթական և մասնագիական առարկաների ուսուցում: Մասնագիտական առարկայախումբը ներկայացնում է համամանկավարժական առարկաները՝ մեթոդիկան և մանկավարժական պրակտիկան:

Ըստ Լ.Ն. Պոլունինայի՝ «մանկավարժական կրթության կազմակերպման հիմքում ընկած են երկու մոդել՝ համաժամանակյա և հաջորդական: Համաժամանակյա մոդելի կիրառման դեպքում ուսուցչի պատրաստման առարկայական և մասնագիտական ոլորտները համակցվում են բարձրագույն կրթության ընդհանուր դասընթացում (Полунина 2006):

Համաժամանակյա մոդելը բնորոշ է ոչ միայն Մեծ Բրիտանիայի, այլև ՀՀ կրթական համակարգին: Ըստ այդ մոդելի՝ մեծ տեղ է հատկացվում դիդակտիկային և մեթոդիկային: Հաջորդական մոդելը ենթադրում է, որ շրջանավարտը մի աստիճան ստանալուց հետո, փորձում է սովորել ավելի բարձր աստիճանի համար: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում կամ ՀՀ-ում բակալավրական աստիճան ստանալուց հետո հնարավոր է դառնում ստանալ մագիստրոսական աստիճան "Postgraduate Certificate in Education":

Բացահայտելով ուսուցչի պատրաստման ընդհանուր միտումները, հետազոտողները նշում են հետևյալը.

1. Ուսումնական գործընթացի ինտեսիֆիկացման հաշվին ուսուցման ժամկետների կրճատում /երկու տարվա փոխարեն երեք կամ չորս տարի մագիստրոսական չորսամյա դիպլոմի մակարդակում/:
2. Մասնագիտության ընդլայնում ուսուցման հստակ ժամկետների պահպանմամբ /երկու կամ երեք աստիճան/:
3. Մանկավարժական մասնագիտությունների հետագա խորացում կամ արհեստավարժացում:
4. Նոր գործնական ուղղվածության մարշրուտներ կամ երթուղիներ հիմնական կրթության մեջ /մեկամյա բակալավրիատ առանց կտրվելու աշխատանքից և մեկամյա փորձաշրջան/:
5. Համալսարանական ծրագրերի երկրորդ խումբը մշակված է այն մարդկանց համար, ովքեր արդեն ունեն բարձրագույն կրթություն և ներկայացված են մեկամյա /երկամյա ցերեկային/հեռակա դասընթացներով:

Եզրակացություն. Ուսուցչի պատրաստման հայկական և բրիտանական մոդելների տարբերությունը հնարավոր է բացահայտել ուսումնական պլանների, ծրագրերի, ուսուցման ռազմավարությունների, տեխնոլոգիաների, մեթոդների համամետության արդյունքում:

Թե՛ Մեծ Բրիտանիայում, թե՛ ՀՀ-ում ուսուցչի պատարստման գործընթացում խորացող միտում է ուսումնական առարկաների ինտեգրումը, հումանիտար առարկաների քանակի ավելացումը, նոր մասնագիտացումների ձևավորումը, ուսումնական ծրագրերի շարունակական արդիականացումը: Առաջին պլան են մղվում գլոբալացման, ինտեգրման միտումները:

Մեծ Բրիտանիայում կարևոր միտում է ուսուցչի պատարստման դասընթացներում լեզվի և գրականության ուսուցման հարաբերակցության պահպանումը, ինչը բնորոշ չէ նույն բովանդակության հայկական, մասնավորապես՝ օտար լեզու ուսուցանող դասընթացներին:

Կարելի է արձանագրել, որ Մեծ Բրիտանիայում խորանում են տարբեր դասընթացների առարկայական փաթեթների, ծրագրերի շարունակական հարստացման, առարկաների ինտեգրման, միջառարկայական կապերի ապահովման, տարբեր մոդուլների հստակեցման, ուսուցման անհատականցման և տարբերակման միտումները:

Գիտական հետազոտական և մեթոդաբանական ուղղվածության ուսուցչի պատրաստման դասընթացների քանակի ավելացման միտումը աստիճանաբար սրվում է ոչ Միայն Մեծ Բրիտանիայում, այլև ՀՀ-ում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Акмаева Л.Р. Основные тенденции развития непрерывного педагогического образования в Великобритании, последняя четверть XX века: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01 /Ленар Рустамович Акмаева. - М.: РГБ, 2003. - 183 с.
2. Лысова Е. Б. Новые тенденции в подготовке учителей на Западе //Педагогика. 1994. - № 3,- С. 94-100.
3. Полунина Л. Н. Подготовка учителей в европейских странах: национальные приоритеты и интеграция в контексте Болонского процесса: национальные приоритеты и интеграция в контексте Болонского процесса : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 Тула, 2006 202 с.
4. Education Tripos: Programme Specifications. – Cambridge: University of Cambridge, 2001= 5p.
5. Educational Research Methodology”): (University of York. Department of Education. -2013. - Режим доступа: http://www.york.org.uk./education
6. Professional Standards for Teachers. Qualified Teacher Status. – L.:TTA, 2007
7. University of York. Department of Education. -2013. - Режим доступа: http://www.york.org.uk./education
8. University Subject Tables 2014/Education// The Complete University Guide. -2013.-Режим доступа: http://www.gteni.org.uk./publications/uploads/document//annual1%20lecture%pdf.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Իզոր ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, մ.գ.դ., պրոֆեսոր, ԵՊՀ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.դ., Գ.Հ.Հարությունյանը::

ՀՏԴ 37.06 Հոգեբանություն

ՍՏԱՅԱԾ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ԲԱՎԱՐԱՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑՄԱՆ ՈՐՈՇ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ ԵՎ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վիոլա ՅԱՐԱՄԻՇՅԱՆ

Բանալի բառեր. *բարձրագույն կրթություն, շրջանավարտ, սոցիոլոգիական հարցում, հարցման արդյունքներ, սոցիալական չափում, կրթության որակի կառավարում, բավարարվածություն, բակալավր, մագիստրոս, կրթական ծրագրեր, տվյալների ցրում, մեթոդի արժանահավատություն, առաջադիմություն, գործոն:*

Ключевые слова: *высшее образование, выпускник, социологический опрос, результаты опроса, социальное измерение, управление качеством образования, удовлетворенность, бакалавр, магистр, образовательные программы, рассеяние данных, валидность метода, успеваемость, фактор.*

Key words: *higher education, graduate, sociological survey, survey, survey results, social dimension, education quality management, satisfaction, bachelor, master, educational programs, data dispersion, method validity, performance, factor.*

НЕКОТОРЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И РЕЗУЛЬТАТЫ ОПРОСОВ ВЫПУСКНИКОВ ОТНОСИТЕЛЬНО УДОВЛЕТВОРЕНИЯ УРОВНЕМ ПОЛУЧЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В. ЯРАМИШЯН

Одним из важнейщих составляющих процесса управления высшим образованием является изучение качества профессиональной подготовки путем проведения социально-психологических опросов среди студентов и выпускников вузов. Опросы студентов и выпускников вузов по определению состояния их удовлетворенности от полученного образования проводятся во всех вузах. В статье представлены некоторые результаты проведенных опросов выпускников бакалавриата и магистратуры от полученного образования в Арцахском государсвенном университете с соответсвующими выводами и анализом. Выделены те факторы, которые по мнению автора влияют на качество выполнения учебных программ.

SOME RESEARCHES AND RESULTS OF GRADUATES SURVEY CONCERNING SATISFACTION WITH THE LEVEL OF OBTAINED EDUCATION

V. YARAMISHYAN

One of the most important components of Management Process of Higher Education is the research of professional training quality through conducting socio-psychological surveys among students and university graduates. Surveys on identifying students' educational satisfaction are conducted among students and graduates of all universities.

The article touches upon the results, as well as the corresponding analyses and conclusions of surveys conducted among Bachelors and Masters of 2016-2017 Academic year. The factors, which, according to author, influence the quality of implementation of educational programs, are also presented in the article.

Բարձրագույն կրթության որակի կառավարման կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը մասնագիտական պատրաստման գործընթացի ուսումնասիրությունն է՝ ուսանողների և շրջանավարտների շրջանում սոցիալ-հոգեբանական հարցումներ անցկացնելու ճանապարհով: Ուսանողների և շրջանավարտների մոտ կրթության որակից ստացած բավարարվածության աստիճանի որոշման հարցումներ կատարվում են բոլոր բուհերում: Հոդվածում ներակայացված են 2016թ. և 2017թ. Արցախի պետական համալսարանում ստացած կրթությունից բակալավրիատի և մագիստրատուրայի շրջանավարտների բավարարվածության հարցման որոշ արդյունքներ՝ համապատասխան վերլուծություններով և եզրակացություններով: Առանձնացված են այն գործոնները, որոնք հեղինակի կարծիքով ներազդում են կրթական ծրագրերի իրականացման որակի վրա:

Բարձրագույն կրթության որակի կառավարման կարևորագույն բաղադրիչներից մեկն, անշուշտ, մասնագիտական պատրաստման գործընթացի ուսումնասիրությունն է՝ նրա մասնակիցների շրջանում սոցիոլոգիական հարցումներ անցկացնելու և սովորողների՝ կրթությունից ստացած բավարարվածության աստիճանը որոշելու ճանապարհով: Ուսանողների և շրջանավարտների՝ կրթության որակից ստացած բավարարվածության աստիճանի որոշման հարցումներ կատարվել են նախկինում և այժմ էլ կատարվում են գրեթե բոլոր բուհերում: Օրինակ, ԵՊՀ-ում շրջանավարտների կանոնավոր հարցումներն իրականացվում են 2009թ.-ից սկսած՝ գտնելով, որ բարձրագույն կրթության որակի մշտական վերահսկումը, նրա կանոնավոր սոցիալական չափումը յուրաքանչյուր բուհի արդիականացման չափանիշներից մեկն է (2, էջ 6) :

Աշխարհի տարբեր երկրների բուհերում նույնպես ուսանողական հարցումներին մեծ տեղ է տրվում՝ որպես կրթության ոլորտի առաջնահերթությունների որոշման հավաստի, գրեթե անսխալ եղանակի: Ռուսական բուհերում այս եղանակով որոշվել են, թե ուսանողներն ինչ գործոններ են առանձնացնում՝ որպես կրթության որակի ապահովման կարևորագույն չափանիշներ: Օրինակ, Ալթայի պետական համալսարանում ուսանողները, որպես կրթության որակի ապահովման առաջնահերթ գործոն, առանձնացրել են դասախոս-հռետորի գործոնը, նշելով, որ նա՝ դասախոսը, պետք է ունենա մի շարք կարևոր հատկանիշներ: Նա պետք է ունենա բարձր շփվողականություն (ընդ որում՝ շփման մեջ լինի հաճելի), կարողանա պարզ, հստակ շարադրել ուսումնական նյութը, ապահովել կոնտակտը լսարանի հետ, որպես անձնավորություն լինի հետաքրքիր, ունենա արտաքին գրավչություն, հստակ առոգանություն և գրագետ խոսք: Այսպիսի դասախոսը, ուսանողների պատկերացմամբ, կկարողանա թուլացնել լսարանի լարվածությունը, լինել օբյեկտիվ՝ գնահատման մեջ, շահագրգռված լինել ուսանողների հաջողության մեջ և, իհարկե, ունենալ հումորի զգացում (3 առ 12.12.2017թ.):

ԱրՊՀ-ում ստացած կրթությունից շրջանավարտների բավարարվածության հարցումներն անց են կացվում գիտական խորհրդի կողմից հաստատված հարցաշարով՝ նրանց վերաբերմունքն ուսման և աշխատանքային գործունեության նկատմամբ բացահայտելու, մասնագիտական և ընդհանուր պատրաստման գործընթացում առկա խնդիրներն ուսումնասիրելու, այդ գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը միտված երաշխավորություններ մշակելու և առաջադրելու նպատակով (2, էջ 256):

Սույն հոդվածում ներկայացված են 2016-2017թ.թ. ուսումնական տարում անց կացված հարցումների որոշ արդյունքներ՝ համապատասխան վերլուծություններով:

Կազմակերպումը և մեթոդները: Հարցումներն անց են կացվել 2016թ.՝ հարցաթերթիկներով, 2017թ.՝ համակարգչային հատուկ ծրագրով: Համակարգչային եղանակը արդյունավետ է դարձրել անցկացման տեխնիկան, սակայն որոշակի դժվարություն է առաջ բերել՝ մասնագիտական վերլուծության առումով: Ճիշտ կլինի հետագայում հարցումն անց կացնել մասնագետի մասնակցությամբ (սոցիոլոգ, հոգեբան)՝ հարցման մեթոդի նվազագույն կանոնները պահպանելու, լսարանը հոգեբանորեն նախապատրաստելու համար: Չնայած դրան, ընդգրկված ուսանողների զգալի թիվը՝ 279, տվյալների ոչ էական ցրումն ըստ ֆակուլտետների և կիրառված մեթոդի արժանահավատությունը հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ հարցման հավաստիությունը բարձր է և ստացված արդյունքները, ընդհանուր առմամբ, կարելի է ընդունել որպես հիմք՝ եզրակացություններ կատարելու համար:

Ընդհանուր տեղեկություններ: Հարցմանն ընդգրկվել են ԱրՊՀ 5 ֆակուլտետների առկա ուսուցման համակարգի թվով 279 (64)[1] շրջանավարտներ, այդ թվում բակալավրիատ՝ 246 (55) և մագիստրատուրա՝ 33 (9), աղջիկ՝ 247 (62) և տղա՝ 32 (2):

Ըստ ֆակուլտետների, տվյալները բերված են աղյուսակ 1-ում՝

աղյուսակ 1

	ֆակուլտետը	բակալավր				մագիստրոս				ընդամենը հարցվածներ	
		2016		2017		2016		2017		2016	2017
		տղա	աղջ	տղա	աղջ	տղա	աղջ	տղա	աղջ		
	բանասիրական	0	22	0	47	0	0	1	13	22	***61***
	բնագիտական	0	8	18	59	0	0	0	2	8	***79***
	մանկ. և սպորտի	0	8	1	25	0	0	0	3	8	***29***
	պատմ. և իրավ.	0	4	1	46	0	4	1	1	8	***49***
	տնտեսագիտ.[2]	2	10	3	46	0	1	7	5	11	***61***
	անանուն	0	1	0	0	0	4	0	0	5	***0***
	Ընդամենը	2	53	***23***	***223***	0	9	***9***	***24***	62	***279***

Ուսուցման առկա համակարգից հարցման են ենթարկվել թվով 255 շրջանավարտներ, հեռակա համակարգից՝ 24: 2016թ. հարցմանն ընդգրկված են եղել միայն առկա համակարգի

[1] այստեղ և հետագայում փակագծերի մեջ բերված են 2016թ. հարցման տվյալները

2 2016թ.-ին ֆակուլտետը կոչվում էր տնտեսագիտության և ճարտարագիտության

շրջանավարտները: Բակալավրներից 189-ը (45) կամ 75.9%-ը (82%), իսկ մագիստրոսներից՝ 18-ը կամ 54.5%-ը պատրաստվում է շարունակել ուսումը, մյուսները՝ ոչ[1]:

Ուսումնական առաջադիմությունը **-** 2016թ. հարցվածների ուսումնական առաջադիմությունը համալսարանի միջին ցուցանիշներից բարձր է եղել՝ գերազանց՝ 62.5%, լավ՝ 32.8%, բավարար՝ 4.7%, այսինքն, հարցմանը մասնակցել են հիմնականում սովորելու ժամանակ բարձր առաջադիմություն ունեցած շրջանարտները:

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված են 2017թ. տվյալներն՝ ըստ ֆակուլտետների՝

աղյուսակ 2

	Ֆակուլտետ	բակալավրիատ			մագիստրատուրա		
		գեր.	լավ.	բավ.	գեր.	լավ.	բավ.
	բանասիրական	12	31	4	3	11	0
	բնագիտական	12	44	21	1	1	0
	մանկ. և սպորտ	3	21	2	0	3	0
	պատմ. և իրավ.	16	20	11	0	2	0
	տնտեսագ.	22	21	6	2	8	2
Ընդամենը ԱրՊՀ		***65 26.4%***	***137 55.7%***	***44 17.9%***	***6 18.2 %***	***25 75.8%***	***2 6%***

Աշխատանքային գործունեություն: 2016թ. շրջանավարտներից 5-ը կամ հարցվածների 7.8%-ը, ունեցել է մասնագիտությամբ աշխատանք, 2-ը կամ 3.1%-ը՝ այլ մասնագիտությամբ, մյուսները՝ 79 կամ 89.1%-ը, աշխատանք չեն ունեցել: Ընդ որում, աշխատանք չունեցողներից 11-ը (17.2%) գիտեր ապագա աշխատատեղը, մյուսները՝ ոչ: Հասարակական գործունեության մեջ ընդգրկված են եղել հիմնականում բանասիարական ֆակուլտետի շրջանավարտները՝ թվով 15:

Միմյանց հետ փոխկապակցված մի քանի հարցերի 2017թ. պատասխաններ բերված են 3-7 աղյուսակներում:

- Հայտնի՞ է, արդյոք, թե որտեղ եք աշխատելու:

աղյուսակ 3

	Ֆակուլտետ	բակալավրիատ		մագիստրատուրա	
		այո	ոչ	այո	ոչ
	բանասիրական	24	23	7	7
	բնագիտական	31	46	2	0
	մանկ. և սպորտ	11	15	2	1
	պատմ. և իրավ.	9	38	2	0
	տնտեսագ.	12	37	6	6
Ընդամենը ԱրՊՀ		***77 կամ 32.6%***	***159 կամ 67.4%***	***19 կամ 57.6%***	***14 կամ 42.4%***

Նկատելի է, որ պատմության և իրավագիտության, տնտեսագիտության ֆակուլտետների շրջանավարտների համար աշխատատեղ ունենալու հեռանկարն անորոշ է, հավանաբար, աշխատաշուկայի գերհագեցածության պատճառով:

- Այժմ Դուք աշխատո՞ւմ եք:

աղյուսակ 4

	Ֆակուլտետ	բակալավրիատ			մագիստրատուրա		
		ոչ	այո		ոչ	այո	
			մասն.	ոչ մասն.		մասն.	ոչ մասն.

[1] մագիստրոսների՝ ուսումը շարունակելու ցանկությունը մի փոքր տարակուսանք է առաջացնում՝ նրանց կողմից հարցադրումների ճիշտ ընկալման առումով, քանի որ ԱրՊՀ-ն ասպիրատուրա չունի:

	բանասիրական	32	6	9	4	7	3
	բնագիտական	41	12	24	2	0	0
	մանկ. և սպորտ	22	2	2	1	2	0
	պատմ. և իրավ.	37	1	9	1	0	1
	տնտեսագ.	35	7	7	2	7	3
Ընդամենը ԱրՊՀ		***167 67.9%***	***28 11.4%***	***51 20.7%***	***10 30.3 %***	***16 48.5%***	***7 21.2%***

Խիստ ցածր է պատմության և իրավագիտության, մանկավարժության և սպորտի, ցածր է տնտեսագիտության, բանասիրական և բարձր է բնագիտական ֆակուլտետների բակալավր-շրջանավարտների՝ աշխատանքով ապահովված լինելու աստիճանը: Այն, ընդհանուր առմամբ, 2016թ. հետ համեմատ զգալի աճ է ունեցել՝ բակալավրիատում հասնելով մոտ 32%-ի: Մագիստրոսների ցուցանիշն ավելի բարձր է՝ մոտ 70%:

• Ուսումը համատեղե՞լ եք աշխատանքի (մշտական, պատահական) հետ կամ զբաղվե՞լ եք հասարակական գործունեությամբ:

աղյուսակ 5

	Ֆակուլտետ	մշտական աշխատանքի հետ		պատահական աշխատանքի հետ		հասարակական գործունեության հետ	
		բակավր	մագ	բակավր	մագ	բակավր	մագ
	բանասիրական	10	10	11	2	26	2
	բնագիտական	29	1	16	1	32	0
	մանկ. և սպորտ	2	0	9	2	15	1
	պատմ. և իրավ.	5	1	16	0	26	1
	տնտեսագ.	12	8	9	4	28	0
Ընդամենը ԱրՊՀ		***58***	***20***	***61***	***9***	***127***	***4***

Նկատելի է բակալավրիատի շրջանավարտների զգալի ներգրավվածությունը հանրային աշխատանքներում, որի միջոցով, ըստ երևույթին, նրանք փորձել են ինքնահաստատվել, ստուգել իրենց գործնական կարողությունները, ընդ որում, եթե նախորդ հարցման ժամանակ հանրային գործունեության մեջ ներգրավված են եղել հիմնականում բանասիրական ֆակուլտետի շրջանավարտները, ապա այս տարի՝ բոլոր 5 ֆակուլտետների[1]:

• Ո՞ր գործոններն են վճռորոշ դեր խաղացել Ձեր՝ աշխատանք գտնելու հարցում:

աղյուսակ 6

	Ֆակուլտետ	փորձու-սուցում	ծանոթներ, ընկերներ	ԶԼՄ -ներ	իմ անձն. այցեր	իմ որոնում-ներ	զբաղվածու-թյան կենտրոն	այլ
	բանասիրական	9	15	0	18	2	1	33
	բնագիտական	12	23	4	29	5	1	38
	մանկ. և սպորտ	3	2	0	8	2	1	17
	պատմ. և իրավ.	8	6	3	11	1	0	29
	տնտեսագ.	6	10	0	13	3	1	33
Ընդամենը ԱրՊՀ		***38***	***56***	***7***	***79***	***13***	***4***	***150***

Այս հարցին շրջանավարտները

- 38 անգամ (կամ պատասխանների 10.1%-ը, 2016թ.՝ 7.8%-ը) պատասխանել են, որ կարևոր են փորձուսուցման ժամանակ հաստատված կապերը,

[1] Հնարավոր է, որ հասարակական ակտիվություն հասկացության տակ շրջանավարտները հասկացել են միավորների համար պայքարը, ինչը որոշակիորեն կենենգափոխեր հարցաշարի մեջ ընդգրկված հարցադրման իմաստը:

- 56 անգամ՝ 16.1%-ը (2016թ.՝ 6.25%)՝ ծանոթների խորհուրդներն ու առաջարկությունները,
- 7 անգամ՝ 2%-ը (2016թ.՝ 1.6%)՝ ԶԼՄ-ներում հրապարակվող հայտարարությունները,
- 79 անգամ՝ 22.8%-ը (14.1%)՝ անձնական այցելությունները համապատասխան հիմնարկներ,
- 13 անգամ՝ 3.7%-ը (1.6%)՝ աշխատանք որոնելուն ուղղված ջանքերը,
- 4 անգամ՝ 1%-ը (0%)՝ զբաղվածության կենտրոնը,
- 150 անգամ՝ 43 %-ը (14.1%) նշել են այլ գործոններ:

Ստացվում է, որ փաստացի կան այնպիսի գործոններ, որոնք իրականում ներազդում են աշխատանք գտնելու գործընթացի վրա, սակայն հարցաշարը կազմված է այնպես, որ ռեալ չի բացահայտում աշխատանքի տեղավորման գործող օրինաչափությունները:

- Աշխատանքի գտնելու համար ***ԱրՊՀ-ից դուրս կազմակերպվող կրթական ծրագրերի կամ լրացուցիչ դասընթացների*** մասնակցել է 91 շրջանավարտ կամ հարցվածների 32.6 %-ը (2016թ.՝ 20.3%-ը): 188 շրջավարտ նման դասընթացների չի մասնակցել: Աճի միտումները կարելի է որակել որպես իրարամերժ: Մի կողմից ԱրՊՀ-ի համար ցանկալի չէ, որ ուսանողներն աշխատանքի տեղավորվելու համար դիմում են այլ, կողմնակի դասընթացների (դա կարող է նշանակել, որ ԱրՊՀ կրթությունը բավարար չէ աշխատանք գտնելու համար), մյուս կողմից, դրական կարելի է գնահատել այն, որ նկատելի է հանրային ակտիվության աճը:
- ***աշխատանքի ընդունվելու համար առկա խոչընդոտները հաղթահարելու իրենց պատրաստվածությունը*** հարցվածները 2016թ. պատասխանել էին այսպես՝

- լիովին պատրաստ էի՝ 10 (հարցվածների 15.6%, պատասխանողների 37%),
- մասամբ էի պատրաստ՝ 9 (հարցվածների 14.1%, պատասխանողների 33.3%),
-ընդհանրապես պատրաստ չէի՝ 0,
-դժվարանում եմ պատասխանել՝ 8 (հարցվածների 12.5%, պատասխաններին 29.6%):

2017թ.-ին ունենք այսպիսի ցուցանիշներ (աղյուսակ 7).

աղյուսակ 7

	Ֆակուլտետ	լիովին պատրաստ էի	մասամբ պատրաստ էի	պատրաստ չէի	դժվարանում եմ պատասխանել
	բանասիրական	27	18	6	10
	բնագիտական	33	24	1	21
	մանկ. և սպորտ	3	15	0	11
	պատմ. և իրավ.	14	13	1	27
	տնտեսագ.	20	17	3	21
Ընդամենը ԱրՊՀ		***97***	***87***	***11***	***90***

Մանկավարժության և սպորտի ֆակուլտետի 29 շրջանավարտներից միայն 3-ը և պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի 55-ից 14 են գտնում, որ պատրաստ են աշխատանքի: Նրանց ցածր ինքնագնահատականը մատնանշում է մասնագիտական պատրաստման որոշ խնդիրների մասին:

Բավարարվածությունը ստացած կրթությունից: Հարցվողը 5 բալանոց համակարգով գնահատել է գործունեության տարբեր ոլորտները: Առաջին հարցախումբը վերաբերվել է ուսուցման որակին: Աղյուսակ 8-ում ընդհանուր արդյունքներն են՝ ըստ ֆակուլտետների:

աղյուսակ 8

	Ֆակուլտետ	մասնագիտ. կարողությունները	տեսական գիտելիքները	գործնական հմտությունները	օտար լեզվի իմա- ցությունը	դասընթացների արդի/ կիրառական/	փորձառուցումները արտադրական.-ը	ժամանակակից տեխնոլոգիաները
	բանասիրական	3.75	3.92	3.3	3.39	3.79	4.05	3.9
	բնագիտական	3.95	3.86	3.28	2.66	3.71	3.98	4.1
	մանկ. և սպորտ	3.41	3.48	3.1	2.93	3.59	4.27	3.72
	պատմ. և իրավ.	3.78	3.74	3.33	3.27	3.84	4.1	3.8

տնտեսագ.	3.71	3.82	3.28	3.43	3.72	3.93	3.93
Ընդամենը ԱրՊՀ՝ 2017	***3.72***	***3.72***	***3.26***	***3.14***	***3.13***	***4.07***	***3.89***
2016	***3.9***	***4.1***	***3.3***	***3.2***	***3.8***	***4.2***	***4.3***

Բոլոր ցուցանիշներով 2016-2017թ.թ. կտրվածքում նկատելի է անկում: Հավանաբար, նշանակություն է ունեցել այն հանգամանքը, որ 2016թ. հարցումն անց է կացվել ապրիլյան իրադարձություններից հետո, նրան հիմնականում մասնակցել են բարձր առաջադիմություն ունեցած շրջանարտներ, ուստի նրանք տրամադրված են եղել լոյալ և նրանց գնահատականները բարձր են եղել: Կարելի է առանձնացնել ևս մի քանի մասնավոր միտումներ.

- մասնագիտական կարողությունների ձեռքբերումը բարձր են գնահատել ռուսաց լեզվի՝ 4.5, քիմիայի՝ 4.67[1] ցածր՝ կերպարվեստի /բակ/՝ 3.5, մանկավարժության՝ 3.3, ֆիզիկայի՝ 3.3, հայոց լ/գ՝ 3.18 և լրագրության՝ 3.3 շրջանավարտները:
- տեսական գիտելիքները շրջանավարտների կողմից նույնպես բարձր են գնահատվում, օրինակ՝ քիմիա՝ 4.67, կենսաբանություն /մագ/՝ 5.0, իրավագիտություն՝ 4.25,
- գործնական հմտությունների թեման միշտ եղել է խնդրահարույց: Այս անգամ էլ շրջանավարտները գործնական հմտությունների որակը գնահատել են բավականին ցածր՝ անգլ. լ/գ՝ 2.48, հ/լ և գրակ.՝ 2.88, աշխարհագր՝ 2.93, ինֆորմ՝ 2.57, մանկ /մագ/՝ 2.33, կերպարվեստ/ բակ/՝ 2.88, տնտ. տես.՝ 3.0 և ֆինանս՝ 2.88: Բարձր է, թերևս, միայն ՆԶՊ՝ 4.33, ռուս. լ/գ՝ 4.42 և ռուս. լ/մագ/ 4.17 գնահատականները,
- թե որքանով են, ընդհանուր առմամբ, օգտակար մատուցվող դասընթացները, կրկին համերաշխություն չկա: Բարձր են նույն ռ.լ/գ՝ 4.42, քիմիայի՝ 4.33, ՆԶՊ՝ 4.33, քաղ. /մագ/՝5.0 գնահատականները,
- օտար լեզուների ուսուցման արդյունավետությանը վերաբերող հարցն, ըստ երևույթին, հարցաշարում կոռեկտ չի ձևակերպված: Համալսարանը, բնականաբար, ոչ մասնագիտական խմբերում կդժվարանա «ապահովել օտար լեզվի բարձր իմացություն»: Ահա թե ինչու հայոց լ/գ մասնագիտության շրջանավարտները օտար լեզվի ուսուցման արդյունավետությունը գնահատել են ընդամենը 2.35, մանկավարժներինը՝ 2.7, աշխարհագրության, քիմիայի, ֆիզիկայի, մաթեմատիկայի, ինֆորմատիկայի շրջանավարտները՝ 2.0-ից մինչև 2.6, պատմությանը՝ 1.8, այն դեպքում, երբ ռ.լ/գ՝ 4.0, ՆԶՊ՝4, կերպարվեստ /մագ/՝ ավանդաբար՝ 5.0,
- բավականին բարձր է գնահատվում փորձուսուցումների արդյունավետությունը: Ռուսաց լեզվի բակալավրիատի և մագիստրատուրայի շրջանավարտներն այն գնահատել են համապատասխանաբար 4.67 և 4.83, ՆԶՊ՝ 4.67, պատմության բակալավրի՝ 4.6, քաղաքագիտության մագիստրատուրայի՝ 5.0 շրջանավարտները: Ցածր են ֆիզիկայի, աշխարհագրության՝ 3.37, լրագրության՝ 2.50 արդյունքները,
- դասախոսների կողմից ուսանողների գիտելիքների գնահատման օբյեկտիվությանը տված գնահատականները մեծ շեղումներ չունեն և ընդգրկում են 3.5-ից մինչև 5.0 (կենս/մագ/, կերպ/մագ)՝ հիմնականում տատանվելով 4.0-ի միջակայքում:

Հարցերի հաջորդ խումբը վերաբերում է օժանդակ ծառայություններից բավարարվածությանը.

2016թ. ունեցել ենք այսպիսի արդյունքներ՝

- լսարանների վիճակ և կահավորանք -3.1,
- համակարգչային սրահների մատչելիություն և կահավորանք-3.9,
- համացանցի մատչելիություն- 3.0
- ուսումնական լաբորատորիաների հագեցվածության աստիճան- 2.6,
- գրադարանի և ընթերցասրահի ժամանակակից գրականություն-3.7,.
- գրադարանի և ընթերցասրահի վիճակ և կահավորանք-4.0,
- գրադարանի ընթերցասրահների աշխատաժամանակ և սպասարկում-3.9:

2017թ. հարցման արդյունքները բերված են աղյուսակ 9-ում:

[1] կերպարվեստի մագիստրատուրայի շրջանավարտները հարցմանը լուրջ չեն վերաբերվել, բոլոր հարցերը գնահատել են 5, ուստի նրանց պատասխանները վերլուծության մեջ հաշվի չեն առնվել

աղյուսակ 9

	Ֆակուլտետ	ասարանի վիճակ և կառավարումը	հանրագ. պահանջների մատչ. և կառավարումը	համալսարանի մատչելիություն	աշխատակազմ	գրադ. և ինֆորմ. ժամկից գրագիտություն	գրադ. վիճակ և կառավարումը	գրադ. և ինֆորմ. գրադարանային աշխատանքի կազմակերպում
	բանասիրական	3.1	3.6	2.7	2.0	3.2	3.3	3.4
	բնագիտական	2.7	4.3	3.4	3.3	3.8	4.0	4.1
	մանկ. և սպորտ	4.3	4.4	3.3	2.1	3.4	3.5	3.4
	պատմ. և իրավ.	2.7	3.5	2.7	2.3	3.2	3.4	3.6
	տնտեսագ.	3.6	4.1	3.6	3.2	3.8	3.9	4.0
Ընդամենը ԱրՊՀ՝ 2017		*3.3*	*4.0*	*3.1*	*2.6*	*3.5*	*3.6*	*3.7*
2016		*3.1*	*3.9*	*3.0*	*2.6*	*3.7*	*4.0*	*3.9*

2016-2017թ.թ. արդյունքների համեմատական վերլուծությունը որևէ ուղղությամբ միտումներ չի արձանագրում, քանի դեռ կոնկրետ քայլեր չեն ձեռնարկվել քննարկվող պայմանների բարելավման ուղղությամբ:

Հարցեր՝ ուղղված ընդհանուր բավարարվածությանը: 2016թ. բավարարված են եղել համալսարանի ղեկավարությունից - 4.1, ֆակուլտետի ղեկավարությունից- 4.4, պրոֆեսորա-դասախոսական կազմից - 4.4, ուսանողական կառույցներից - 3.9, դիմումներին և բողոքներին արձագանքելու մեխանիզմներից- 3.5, ընդհանուր առմամբ ԱրՊՀ-ում ստացած կրթությունից -3.9:

2017թ. արդյունքները բերված են աղյուսակ 10-ում.

աղյուսակ 10

	Ֆակուլտետ	համալսարանի ղեկավարությունից	ֆակուլտետի ղեկավարությունից	պրոֆեսորադասախոսական կազմից	Ուսանողական առաջատար կառույցներից	դիմում-բողոքներին ընթացք տալուց	Ընդհանուր առմամբ, ստացած կրթությունից
	բանասիրական	3.5	4.0	4.0	3.3	3.1	4.0
	բնագիտական	4.1	4.5	4.4	4.2	3.9	4.0
	մանկ. և սպորտ	3.5	4.1	3.8	3.8	3.3	3.6
	պատմ. և իրավ.	3.6	4.1	3.9	3.4	3.1	4.1
	տնտեսագ.	4.0	4.3	4.3	4.1	3.7	3.8
Ընդամենը ԱրՊՀ՝ 2017		*3.7*	*4.2*	*4.1*	*3.8*	*3.6*	*3.9*
2016		*4.1*	*4.4*	*4.4*	*3.9*	*3.5*	*3.9*

Արդյունքներից կարելի է նկատել, որ

- հարցման արդյունքների վրա որոշակի ազդեցություն են ունեցել 2016թ. ապրիլյան իրադարձությունները: Այդ ժամանակ համալսարանի ղեկավարությունը որոշակիորեն թուլացրել, իսկ 2017թ.-ին կրկին «ձգել էր պնդօղակները»: Մյուս կողմից, համալսարանում հաճախ կարելի է ականատես լինել, թե ինչպես ուսանողների հետ առնչվող անձանց զգալի մասը գրանցված հաջողությունը վերագրում է իրեն, իսկ դժվարության համար մեղադրում է ղեկավարությանը: Օրինակ՝ ուսանողը հարցնում է, թե ինչու չի լուծվում խնդիրը, իսկ պատասխանատու անձը ասում է. «իրենց հարցրեք, մենք էլ մեղավոր չենք»:

- շարունակում են խնդիրներ ունենալ ուսանողական կառույցները, որոնցում ուսանողների զգալի մասն ընդգրկվում է պրագմատիկ հաշվարկների հիման վրա՝ թոշակ ակտիվության միավոր, միջոցառումների մասնակցություն և այլն:
- ոչ բարձր արդյունավետությամբ է գործում ուսանողների դիմում-բողոքներին, առաջարկություններին ընդառաջելու, նրանց կարծիքները հաշվի առնելու համակարգը:

Խորհուրդ կտա՞ք ձեր մերձավորներին և ընկերներին ընդունվել ԱրՊՀ:

2016թ. շրջանավարտները 70 %-ով պատասխանել են՝ այո, մյուսները՝ ոչ:

2017թ. պատկերը ներկայացված է աղյուսակ 11-ում:

աղյուսակ 11

	Ֆակուլտետ	այո	տոկոս	ոչ	տոկոս
	բանասիրական	40	65.6	21	34.4
	բնագիտական	70	88.6	9	11.4
	մանկ. և սպորտ	22	75.9	7	24.1
	պատմ. և իրավ.	20	40.8	29	59.2
	տնտեսագ.	30	49.2	31	50.8
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԱրՊՀ		*182*	*65.2*	*97*	*34.8*

ԱրՊՀ նկատմամբ առավել լոյալ վերաբերմունք ունեն բնագիտական ֆակուլտետի շրջանավարտները, իսկ պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի շրջանավարտների մեծ մասը ԱրՊՀ-ն չի համարում «սովորելու տեղ»:

Շրջանավարտներն իրենց առաջարկությունները ներկայացրել են մեծ միջակայքում, ընդ որում նրանց մոտ տարածված է այնպիսի դիրքորոշումը, թե համալսարանը պետք է շարունակի «կազմակերպել, ապահովել, մատուցել, բարելավել, տրամադրել, ստեղծել, հատկացնել, թույլատրել և այլն»: Այս կարգի մեծ թվով «մաղթանքներ» կան: Շրջանավարտները պահանջում են, որպեսզի համալսարանը կազմակերպի էքսկուրսիաներ, արշավներ, երթեր, այդ թվում՝ դեպի ՀՀ, հետաքրքիր միջոցառումներ, պարային ֆլեշմոբեր, մարզական, ինտելեկտուալ խաղեր, մրցույթներ, ընդ որում, պահպանելով արդարությունը, հավասարությունը, զանգվածայնությունը, ակտիվությունը, ժամանակին իրազեկումը: Համալսարանը «պետք է ստեղծի» թատերական, գրական, ստեղծագործական, սպորտային, երաժշտական, հումորային, պարի, ասմունքի, ձեռքի աշխատանքի, լողի, լեզվամտածողության զարգացման, հոգեկարգավորման, մանկավարժի և այլ խմբակներ: Կան ուսանողներ, ովքեր պահանջում են վերացնել «անկապ» ակտիվության գնահատականը: Ոմանք հայտարարում են, որ հարկավոր է վերանայել ուսանողական կառույցների, հատկապես՝ ՈՒԳԸ անդամագրման կարգը[1], քանի որ ձևական է կատարվում, դասախոսները ընդգրկում են ծանոթներին, մյուսները պնդում են, որ, ընդհակառակը, ուսանողական աշխատանքների բնագավառում համալսարանը զգալի ձեռքբերումներ ունի և այլևս ոչինչ փոխել պետք չէ: «Սա, թերևս, միակ ոլորտն է, որտեղ թերություններ չկան»- գրում է շրջանավարտներից մեկը:

Շրջանավարտները նույն չափով պահանջատեր են նաև ***ուսումնական գործընթացի վերաբերյալ***: Առավել «պոպուլյար են» հետևյալ առաջարկությունները. փոխեք քննությունների անցկացման կարգը, տարին երկու անգամ լինի քննություն, քչացրեք հանձնարարությունները՝ ինքնուրույն, ռեֆերատ, մի ծանրաբեռնեք ոչ մասնագիտական առարկաներով, դրանց հարցաշարերը տվեք, որպեսզի հասկանանք, թե ինչ են մեզնից պահանջում դասախոսները, 80 րոպեն հոգնեցուցիչ է՝ ընդմիջեք այն դասամիջոցով, թող դասախոսներն արդար լինեն, բոլորի ներկայությամբ իրենց ծանոթներին բարձր գնահատական չդնեն, դա խիստ ընկճում է մյուսներին, համալսարանում հայտարարեք անգլերենի, ռուսերենի օրեր, պրոյեկտոր ունեցող սենյակում տեղադրեք շերտավարագույր, որ տեսնենք, թե ինչ են ցուցադրում, ուրբաթ օրերը 4-րդ ժամ մի արեք, կրթության որակը բարձրացրեք միջազգային ստանդարտների, այնպես արեք, որ նույն օրը ստուգարք-քննություն, կամ իրար հաջորդող օրերին ստուգարքներ ու քննություններ չլինեն, մագիստրատուրան փակեք:

Շրջանավարտները կուզենային կարգավորված տեսնել նաև մի շարք սոցիալ-կենցաղային բնույթի հարցեր, օրինակ՝ ուսուցումը բոլորի համար պետք է լինի անվճար, լսարանները պետք է լինեն մաքուր, ձմռանը լավ ջեռուցվեն, բարձրացվեն և ժամանակին տրվեն թոշակները, հաճախակի լնեն

[1] 2016թ. աշնանն ընդունվել է ԱրՊՀ ՈՒԳԸ նոր կանոնակարգ

հանդիպումները, հաշվի առնվեն բոլոր կարծիքները, դասամիջոցին լինի մեղմ երաժշտություն, բացակաները մատյաններում չնշանակվեն, լինի WI-FI, այդ թվում՝ հանրակացարանում:

Եզրակացություններ: Արցախի պետական համալսարանն ունի մեծ ներուժ՝ ուսանողների մասնագիտական պատրաստման, այդ թվում՝ ուսումնագիտական գործունեության, աշխատաշուկայի հետ կապերի հաստատման ու ամրապնդման, ուսանողների հետ տարվող աշխատանքների որակի բարելավման, բայցև զգալի անելիքներ՝ լաբորատորիաների ու կաբինետների կահավորման, համացանցից օգտվելու հնարավորությունների մեծացման, լսարանների վիճակի բարելավման, լեզուների ուսուցման որակի, մասնագետների գործնական հմտությունների ու կարողությունների ձևավորման, ուսանողների դիմում-բողոքներին արձագանքելու գործընթացի, ուսանողական կառույցների (ՈՒԽ, ՈՒԳԸ) գործունեության որակի բարելավման ուղղություններով:

Համառոտագրություններ

ԵՊՀ-Երևանի պետական համալսարան,
ԱրՊՀ-Արցախի պետական համալսարան,
ռուս. լ/գ-ռուսաց լեզու և գրականություն,
անգլ. լ/գ-անգլերեն լեզու և գրականություն,
հ/լ և գրակ.-հայոց լեզու և գրականություն,
աշխարհագր. -աշխարհագրություն,
ինֆորմ. –ինֆորմատիկա,
մանկ.-մանկավարժություն,
մագ.- մագիստրատուրա,
տնտ. տես.-տնտեսագիտության տեսություն,
ֆինանս.- ֆինանսներ,
ՆԶՊ-նախազորակոչային պատրաստություն,
ՈՒԽ-ուսանողական խորհուրդ,
ՈՒԳԸ-ուսանողական գիտական ընկերություն:

Գրականություն

1. ԱրՊՀ կանոնակարգեր, Ստ. ԱրՊՀ հրատարակչություն, 2015թ., 283 էջ, էջ 256
2. /Ա.Գրիգորյան, Մ.Զասլավսկայա, ԵՊՀ շրջանավարտների բավարարվածությունը ստացած կրթությունից. համեմատական վերլուծություն (2011-2013թ.թ. Եր, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2015թ. 160 էջ)/ :
3. http://www.akvobr.ru/ocenku_stavit_student.html

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Վիտյա Յարամիշյան- հոգեբ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, հոգեբ.գ.թ., Վ.Բ.Յարամիշյանը:

ՀՏԴ 159.9 Հոգեբանություն

ԹԻՄԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՈՐՊԵՍ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ, ՀՈԳԵՇՏԿՄԱՆ ՈՒ ՀՈԳԵԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Արմինե ԱԼՈՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *կրթահամակարգ, ավագ դպրոց, անհատական աշխատանք, թիմաձևավորում, թիմային աշխատանք, թիմ, թիմային բնութագրություններ, հոգեշտկում, հոգեկարգավորում, անձնային աճ:*

Ключевые слова *– система образования, старшая школа, индивидуальная работа, командообразования, командная работа, команда, психокоррекция, психорегуляция, личностный рост.*

Key words*: system of education, high school, personal work, team formation, team work, team, team description, psychological correction, psychological arrangement, personal development.*

КОМАНДНАЯ РАБОТА КАК ФАКТОР РЕШЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ, ПСИХОКОРРЕКЦИИ И ПСИХОРЕГУЛЯЦИИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

А.АЛОЯН

В статье рассматривается вопрос создание старших школ в системе образования, необходимость и важность внедрения новых форм психологической работы, направленной на повышение эффективности образовательной деятельности, а так же личностного роста старшеклассников. С этой точки зрения особое значение имеет процесс командообразования в классных коллективах старшеклассников. Использование функций команды в этом аспекте поможет решить множество психологических проблем в этом звене образования.

TEAM WORK AS A FACTOR OF RESOLUTION OF HIGH SCHOOL CHILDREN'S PSYCHOLOGICAL PROBLEMS AND PSYCHOLOGICAL CORRECTION

A.ALOYAN

In the article it is spoken about formation of high schools in Artsakh education system and in this circle about investment of new forms of psychological work which is directed to the effectiveness increase of learners' educational work .

In this case it is important to underline the role of high school classes as a tendency of team development. The usage of team function in high schools will give an opportunity not only to form classes as teams, but also will promote each member's personal and individual team development .

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում կրթահամակարգում ավագ դպրոցների ձևավորմանը և այդ օղակում սովորողների կրթադաստիարակչական աշխատանքների արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված հոգեբանական աշխատանքի նոր ձևերի ներդրմանը: Այս տեսանկյունից կարևորվում է ավագ դպրոցներում դասարանները որպես թիմեր զարգացնելու միտումը: Թիմային գործառույթների կիրառումը ավագ դպրոցներում հնարավորություն կընձեռի ոչ միայն դասարանները ձևավորել որպես թիմեր, այլ թիմաձևավորման և թիմազարգացման ճանապարհով նպաստել այդ թիմերի յուրաքանչյուր անդամի անհատական, անձնային զարգացմանը, հոգեշտկմանը և հոգեկարգավորմանը:

Կրթական ոլորտի բարեփոխման նպատակով իրագործվող ծրագրերից մեկը ավագ դպրոցների կազմավորումն էր: Այսօր էլ արդիական են կրթահամակարգի այդ օղակում ուսուցման ու դաստիարակության գործընթացներն առավել նպատակային դարձնելուն ուղղված ծրագրերը: Կարծում ենք, որ այդ ծրագրերի կողքին կարևոր է նաև ավագ դպրոցականների հետ տարվող աշխատանքների նոր ձևերի ու մեթոդների ներդրումը, մասնավորապես, հոգեբանամանկավարժական ոլորտում: Դիտարկումները ցույց են

տվել, որ այսօր ավագ դպրոցականներն առավել նախընտրում են անհատական աշխատանքը, սակայն հոգեբանական հիմնավորումները մատնացույց են անում, որ ավագ դպրոցականների հետ տարվող աշխատանքներում արդյունավետ է հատկապես դասարաններում թիմերի ձևավորումը, ինչը կարող է բարերար ազդեցություն ունենալ ավագ դպրոցականների հոգեբանական խնդիրների լուծումն վրա: Իսկ վերջիններս քիչ չեն, հատկապես, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ կրթության համակարգի միջին օղակից դպրոցականն իր հետ մի շարք խնդիրներ է բերում ավագ դպրոց, որտեղ դրանց սրացմանը կարող են նպաստել մի շարք այլ գործոններ, այդ թվում.

- հին դպրոցից, դասընկերներից, ուսուցիչներից բաժանվելու ապրումներ
- նոր դասարանը՝ որպես սոցիալական նոր ձևավորված խումբ, որտեղ հավաքվում են դպրոցականներ տարբեր դպրոցներից՝ հետևաբար նաև ունենալով վարքի տարբեր ձևեր, տարբեր հայացքներ, տարբեր մոտեցումներ
- նոր դասարանական կոլեկտիվում դեռևս չձևավորված և չամրապնդված սոցիալական նորմերի համակարգ կամ դրա բացակայությունը
- հնարավոր լիդերության պայքար
- նոր ձևավորված դասարանում ինտեգրվելու խնդիր
- նոր ուսուցչական անձնակազմ, որը ևս ունի իր պահանջներն ու մոտեցումները, որոնք կարող են էապես տարբերվել նախկին ուսուցիչների մոտեցումներից, որոնց արդեն սովորել էր դպրոցականը
- առավել բարդ ուսումնական ծրագիր
- նոր պարտավորություններ, պատասխանատվության նոր մակարդակ
- մասնագիտական կողմնորոշվածության և ապագա կենսական ծրագրերի հստակեցման անհրաժեշտություն:

Ավագ դպրոցականների շրջանում կատարած հարցումները ցույց են տալիս, որ առաջին մտահոգությունը, որ նրանք ունենում են ավագ դպրոց գալիս, այն է՝ արդյոք կհարմարվեն նոր միջավայրին, թե ոչ: Այս հանգամանքն առավել քան կարևոր է, քանի որ ավագ դպրոցում կրթությունն ունի իր առանձնահատկությունները.

- այն պետք է իրագործվի մեծ մասամբ համագործակցության սկզբունքով, և այդ համագործակցությունը պետք է դիտվի ոչ միայն համադասարանցիների միջև, այլ նաև սովորող-սովորեցնող փոխհարաբերություններում
- ավագ դպրոցում և հանրակրթական դպրոցների ավագ դասարաններում իրականացվող կրթական գործընթացի կարևոր առանձնահատկություններից մեկը կողմնորոշումն է դեպի ապագան, մասնագիտական ճիշտ կողմանորոշմանը նպաստելը, անձնային այնպիսի որակների զարգացմանը, որոնք թույլ կտան այսօրվա դպրոցականին վաղը դառնալ հասարակության լիարժեք անդամ՝ պատրաստ և ունակ կրելու այն սոցիալական արժեքները, պարտավորությունները, տիրապետելու այն իրավունքներին, որոնք նա կունենա որպես այնպիսի սոցիալական խմբերի անդամ ինչպիսիք են, օրինակ, ուսանողական, աշխատանքային կոլեկտիվները և մասնավորապես ընտանիքը, որտեղ, անկասկած, փոխվելու է այսօրվա ավագ դպրոցականի դերակատարումը:

Նման պարագայում կենտրոնական խնդիր է հանդիսանում շփման ոլորտում ունակությունների ու կարողությունների կատարելագործումը: Եթե ընդհանուր առմամբ կոմպետենտայնությունը դիտարկվում է որպես <<… գիտելիք և փորձ այս կամ այն ոլորտում>> [8, էջ 621], բայց շփման մեջ այն դիտարկվում է առավել լայն սահմաններում՝ որպես բարդ կազմավորում, որի մեջ ընդգրկված են միջանձնային շփման ոլորտի գիտելիքներ, սոցիալական դիրքորոշումներ, կարողություններ և փորձ [4], ինչն, անկասկած, անհրաժեշտ է այսօրվա ավագ դպրոցականին, ով կանգնած է բավականին լուրջ մարտահրավերների առջև՝ ապագա կյանքի ճիշտ պլանավորում, դեպի հասուն կյանք տանող ճանապարհի հաղթահարում, նոր շրջապատի ինտեգրում, պրոֆերենտայնության խնդիրներ և այլն:

Հաղորդակցման ընթացքում ձեռք բերած ապրումների փորձը հանդիսանում է մի շարք այնպիսի հոգեբանական որակների բաղկացուցիչ մաս, ինչպիսիք են հումանիստական դիրքորոշումների զարգացումը, տարիքային սոցիալ- հոգեբանական ակտիվությունը, շփման գիտակցումը՝ որպես ինքնուրույն արժեք: Հուզական բաղկացուցչի մյուս կարևոր տարր է հանդիսանում այնպիսի բնութագրությունը, ինչպիսին է ինքնավերաբերմունքը, ինքնագիտակցության ներքին դինամիկայի առանձնահատկությունը, սեփական <<ես>>-ի հանդեպ անձի վերաբերմունքի յուրահատկությունն ու կառուցվածքը, որոնք կարգավորող ազդեցություն են ունենում մարդկային վարքի բոլոր կողմերի վրա, կարևոր դեր են խաղում միջանձնային հարբերությունների կառուցման ժամանակ [5]: Թիմերում առկա մթնոլորտը հնարավորություն է տալիս նաև հասնելու հաղորդակցման մակարդակի բարձրացմանը: Ընդհանուր առմամբ՝ թիմերին ներկայացվող պահանջներն ու բնութագրությունները, հիմնականում, բխում են փոքր խմբերի բնութագրություններից, որոնք ներկայացվում են որպես <<մարդկանց համեմատաբար ոչ մեծաքանակ հանրույթ, իրար միջև գտնվող անմիջական անձնային շփման և փոխգործակցության մեջ>> [6, էջ 69], <<…խումբ, որտեղ հասարակական հարաբերությունները հանդես են գալիս անմիջական անձնային կոնտակտների ձևով>> [1, էջ238]: Գ. Մ. Անդրեևան թիմը դասում է ձևական խմբերի շարքին և այն դիտարկում որպես ղեկավարին ենթակա խմբեր՝ լիդերի և նրա գործընկերների [2, էջ137]: Համաձայն շվեդական ժամանակակից հետազոտողների տեսակետների՝ թիմը ընդհանուր եզրագծեր ունի խմբի հետ, սակայն թիմում առավել մշտական անձնակազմ է, դերերի առավել հստակ բաշխում, առավել հստակ ու ձևական նպատակ: Թիմի անդամները այնքան միահամուռ են, որ կողքից, նույնպես ընկալվում են որպես թիմակիցներ: Իսկ թիմի անդամները թիմային մասնակցությունը դիտարկում են որպես պարգևատրում: Թիմը ձգտում է ընդհանուր նպատակի իրագործման: Թիմակիցները շրջապատի նկատմամբ գործում են միատեսակ, բոլորը հպարտ են, որ միասին կարող են հասնել ավելիին, քան առանձին-առանձին: Թիմում բավարարվում են անձի մասնակցության, հարգանքի, հաջողության / նույնիսկ, եթե այն խմբային է/ պահանջմունքները [3, էջ 226]: Թիմի կենտրոնական բնութագրականներից է հաղորդակցման բարձր աստիճանը, ինչն, անկասկած, նախապայման է դրական լուծումների համար:

Համաձայն Տ. Լ. Բուկայի և Մ. Լ. Միտրոֆանովայի տեսակետների՝ երբ խումբն արդեն տիրապետում է հաղորդակցման և հետադարձ կապի արդյունավետ համակարգին, ապա խմբակիցները միասին կարող են լուծել առավել բարդ և բազմանկյուն խնդիրներ [7, էջ 100]:

Վերոնշյալը հիմք է հանդիսանում վստահաբար ասելու, որ ավագ դպրոցում դասարանական կոլեկտիվը պետք է լինի ավելին, քան սովորողների խումբ, և զարգանա որպես թիմ: Թիմ, որի անդամները կունենան հաղորդակցվելու, նպաստավոր փոխհարաբերություններ կառուցելու, համատեղ գործելու, թիմային նպատակներ իրագործելու ճանապարհով միմյանց սուբյեկտիվ աշխարհը, սեփական կարողությունները բացահայտելու հնարավորություններ, ինչն էլ կարող է բեկումնային ազդեցություն ունենալ ավագ դպրոցականի համար կարևոր այնպիսի խնդիրների լուծման պարագայում, ինչպիսին, օրինակ, մասնագիտական կողմնորոշվածության հարցն է: Քանի որ հնարավոր է, որ ավագ դպրոցականը իրեն մինչ այդ չտեսնելով

խմբային աշխատանքում կամ թերագնահատելով թիմային գործելակերպը իր համար ընտրի այնպիսի մասնագիտություն, որն առավել շատ անհատական է, սակայն արդեն ավագ դպրոցում, տեսնելով թիմի ընձեռած հնարավորությունները, փոխի նաև իր մասնագիտական կողմնորոշվածությունը: Բացի այդ՝ ապագայի ծրագրերի մասին խորհելիս հաճախ հարց է ծագում՝ <<իսկ ինչ կարող եմ ես, կարող եմ ընդհանրապես>>, և թիմային աշխատանքը թույլ է տալիս նաև այս պարագայում ձեռք բերել ինքնավստահություն: Հաջորդ նպաստավոր ոլորտը, որը կարող է թիմ դարձած դասարանը դպրոցականի համար բացահայտել, պատասխանատվության ձևավորումն է, ուրիշների՝ ընդհանուր նպատակների իրագործման համար պարտավորություն կրելը, ինչպես նաև՝ ընդհանուր հաջողության մեջ ունեցած սեփական ներդրման գիտակցումը և այդ գիտակցումից ստացած բավարարության զգացողությունը, ինչն իր հերթին ավագ դպրոցականի մեջ ձևավորում է ուրիշներին օգտակար լինելու, համընդհանուր նպատակներին ծառայելու, սեփական ցանկությունները հանուն ընդհանուրի՝ առավել արժեքային նպատակների իրագործմանը ստորադասելու կարողությունը: Բացի այդ՝ թիմային աշխատանքը թույլ է տալիս ձևավորել թիմի յուրաքանչյուր անդամի մեջ թիմակցի արարքների դրդապատճառները հասկանալու, նրան ապրումակցելու, կառուցողական քննադատություն ձևավորելու կարողություն:

Ավագ դպրոցը պետք է հանդիսանա կրթական այն օղակը, որտեղ ակադեմիական գիտելիքների կողքին պետք է կարևորվի դպրոցականների անձնային, սոցիալական արժեքները գնահատելու, համագործակցելու, հաղորդակցվելու, իրար օգնելու կարողությունների ձևավորումը: Այս իսկ պատճառով, խոսելով ավագ դպրոցականների հոգեկարգավորման և հոգեշտկման մասին, առաջնահերթ ենք համարում վերոնշյալ որակներին խոչընդոտող անցանկալի որակների դրսևորումների շտկումը թիմի ազդեցության ներքո: Եթե այս օղակում ավագ դպրոցականն ունակ լինի գործելու թիմի կազմում, ապա ապագայում նա այդպիսին կլինի նաև՝ որպես որևէ աշխատանքային կոլեկտիվի անդամ, իսկ եթե աշխատանքային կոլեկտիվի յուրաքանչյուր անդամ գործի թիմային գաղափարախոսությամբ, ապա նման կոլեկտիվում առաջնային են լինելու ոչ թե անձնային շահը, այլ համընդհանուր նպատակները, և արձանագրվող արդյունքներն էլ լինելու են առավել արդյունավետ: Ասել է թե՝ աշխատելով ավագ դպրոցականի հետ՝ մենք լուծում ենք ապագայի խնդիրներ:

Պետք է հավելել նաև, որ թիմակազմավորման գործընթացն ավագ դպրոցականների շրջանում առավել նպաստավոր է հենց այս փուլի սկզբնական օղակում, որտեղ մինչ այդ տարբեր կրթօջախներից հավաքված դպրոցականները կստանան առավել արագ համագործակցության եզրեր գտնելու, հաղորդակցման մեջ առավել կոմպիտենտ դառնալու հնարավորություն, ինչը կնպաստի հետագա փոխհամագործակցության ձևավորմանը և զարգացմանը:

Ավագ դպրոցականների դասարանական խմբերում թիմակազմավորման գործընթացը կարևորում ենք անհատի վրա խմբի ունեցած ազդեցության տեսանկյունից, սակայն որպեսզի դասարանը դառնա այն խումբը, որը կարող է ազդել աշակերտի վրա, այն պետք է այդ աշակերտի համար ներկայացնի որոշակի արժեք, այսինքն՝ լինի ռեֆերենտային: Իսկ ավելի ռեֆերենտային կարող է լինել թիմը, այլ ոչ թե՝ ուղղակի

խումբը: Թիմային աշխատանքի ընթացքում ավագ դպրոցականը կարող է լուծել մի շարք հոգեբանական խնդիրներ, որոնցից են.

- սոցիալ-հոգեբանական գիտելիքների տիրապետում
- հաղորդակցման և շփման մեջ կոմպետենտայնության աստիճանի բարձրացում
- թիմում գործելու ունակության ձևավորում
- թիմակիցների հետ համագործակցելու կարողություն
- սեփական անձի և այլ մարդկանց ճանաչելու կարողության զարգացում
- դրական ինքնագիտակցության ձևավորում

Ավագ դպրոցականների կողմից խմբային աշխատանքում սեփական ես-ի բացահայտումը տեղի է ունենում ուրիշների հետ սեփական անձը համադրելու, հոգեբանական անդրադարձի, հակադարձ կապի /ուրիշների <<աչքերով>> իրեն ընկալելու հնարավորություն/ միջոցով, իր իսկ գործունեության արդյունքները տեսնելու, դրանք նաև ուրիշների տեսանկյունից գնահատելու միջոցով, իր հուզազգացմունքային ոլորտի ընկալման միջոցով: Այսպիսով, տեղի է ունենում ավագ դպրոցականի անձի զարգացում, հոգեբանական հասունացում, ինչը և պետք է հանդիսանա ավագ դպրոցականների դաստիարակության հիմնական նպատակը, քանի որ եթե այդ նպատակը լիարժեքորեն չի իրագործվում, ապա ավագ դպրոցականը հասուն կյանք է մտնում ոչ բավարար սոցիալ-հոգեբանական զարգացվածության մակարդակով: Իսկ եթե այդ մակարդակի բարձրացմանը միջին և ավագ դասարաններում հատկացվում է անհրաժեշտ ուշադրություն, ապա դա դրականորեն է ազդում նաև ուսուցման, մտավոր զարգացման գործընթացի զարգացման վրա:

Հենց թիմի անդամների մոտ թիմային աշխատանքի ժամանակ առաջ եկող հոգեբանական փոփոխություններն էլ կարող են ծառայեցվել ավագ դպրոցականների հոգեշտկմանը և հոգեկարգավորմանը: Փաստորեն, թիմը հանդես է գալիս հոգեշտկողի ու հոգեկարգավորողի դերում:

Այսպես, օրինակ, սեփական խնդիրների գիտակցումն արդեն իսկ առաջին քայլն է դեպի հոգեշտկում և հոգեկարգավորում: Ավելին, տեսնելով, որ յուրաքանչյուրն ունի կարգավորման ենթակա խնդիր, անհատը այլևս չի թաքցնում սեփական թերությունները, կարող է խոսել դրանց մասին, խորհուրդ հարցնել, ինքն էլ փորձարկել ինքնակարգավորման այն միջոցները, որոնք կիրառվում են ուրիշների կողմից: Կարող ենք նաև հավելել, որ խմբում, առավելապես՝ թիմում գործելով, լուծելով տարաբնույթ խնդիրներ, անձն ընդունելի է համարում նաև խմբակիցների քննադատությունները, խմբային արժեքները և իր վարքը համապատասխանեցնելով դրանց դիմում է ինքնահոգեկարգավորման տարբեր միջոցների՝ ինքնաներշնչում, ինքնահամոզում, ինքնաարդարացում և այլն: Ձգտելով թիմային նպատակների իրագործման՝ թիմի անդամը նաև սովորում է ստորադասել անձնային պահանջմունքները, սեփական նպատակները մղել երկրորդային պլան, ինչը բավականին հոգեկան և հոգեբանական լարվածություն է պահանջում, բայց միևնույն ժամանակ՝ նպաստում կամային որակների ձևավորմանը:

Թվում է՝ թիմակազմավորման արդյունքում անձնական զարգացումը արդեն մղվում է երկրորդային պլան ու դիտարկվում որպես միջանկյալ նպատակ, և կարևորությունը տրվում է թիմի զարգացմանը: Սակայն, վերլուծության պարագայում պարզ է դառնում, որ, ի վերջո, թիմային զարգացումն ու առաջընթացը հանգեցնում են

յուրաքանչյուրի անձնական զարգացմանը, քանի որ, որպեսզի թիմը ունենա բարձր ցուցանիշներ, պետք է բարձր արդյունքներ արձանա՝րեն տվյալ թիմի բոլոր անդամները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1.Андреева Г. М. Социальная психология.-М.:Изд-во МГУ,1980
2.Андреева Г. М. Социальная психология. — М.: Аспект-Пресс, 1996
3.Карлоф Б., Седерберг С. Вызов лидеров. — М.: Дело, 1996
4.Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг.М.:Изд-во МГУ, 1989г.
5.Лабиринты одиночества: Пер. с англ. /Сост. Общ ред. и предисл. Н.Е. Покровского.-М.: Прогресс, 1989/
6.Психология: словарь/ По ред. А.В. Петровского, М. Г. 2-е изд., испр. И дополн.-М.: Политиздат, 1990
7.Психологический тренинг в группе: Игры и упражнения: Учебное пособие/ Авт.-сост. Т. Л. Бука, М. Л. Митрофанова.-М.: Изд-во Института психотерапии, 2005
8.Советский энциклопедический словарь.- М.: Советская энциклопедия, 1979

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Արմինե Ալոյան
ԱրՊՀ հոգեբանության և մանկավարժության ամբիոնի դասախոս
armine.aloyan.82@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, հոգեբ.գ.թ., Վ.Բ.Յարամիշյանը:

ՀՏԴ 37.02 Մանկավարժություն

ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՐՊԵՍ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑ

Մարինե ՂԱԼԱՅԱՆՑ

Բանալի բառեր՝ *մշակույթ, հետազոտական, հոգեբանական, մանկավարժական, ազդեցություն, դպրոց, երեխա, պատմություն, նշանակում, զգացմունքային, լուսավորություն, վերապատրաստում, դաստիարակություն, գործընթաց, մտածողություն, երեւակայություն:*

Ключевые слова: *творчество, умение, развитие, художественный, знание, способность, сказка, интеллектуальный, моральный, культурный, исследование, психологический, педагогический, воздействие, школьный, ребенок, рассказ, средство, эмоциональный, иллюстрация, обучение, воспитание, детский, оценить, процесс, мышление, воображение.*

Key words: *creation, ability, development, artistic, knowledge, capability, fairy tale, intellectual, moral, cultural, research, psychological, pedagogical, impact, school, child, story, means, emotional, illustration, education, upbringing, puerile, to value, process, thinking, imagination.*

ЖИВОПИСНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ

М.ГАЛАЯНЦ

В статье рассматривается решение необходимых и важных для сегодняшних школьников задач, которые призваны формировать творческие способности и умения обучающихся путем интегрированного обучения изоискусства и литературы.

PAINTING ACTIVITY AS A WAY FOR DEVELOPING CREATIVE SKILLS

M.GHALAYANTS

The article the solution of necessary and urgent issues of today's learners that are intended to form creative abilities of school children through integrated teaching of art and literature (in our case-through making fairy tales).

Հոդվածում վեր է հանված այսօրվա սովորողներին շատ անհրաժեշտ ու հրատապ խնդիրների լուծում, որոնք կոչված են ձևավորելու դպրոցականի ստեղծագործական կարողությունները կերպարվեստի և գրականության (մեր դեպքում հեքիաթների ձևավորման) ինտեգրված ուսուցման միջոցով:

Ղ. Աղայանը հայ ժողովրդի հեքիաթներն անվանել է որպես ազգային մանկավարժության առաջին հիասքանչ թե ինչ հեքիաթներով են զարգացել Շեքսպիրի, Սերվանտեսի, Գյոթեի, Շիլլերի և այլ մեծերի երևակայությունը, ապա ես հենց այդ հեքիաթները կերաշխավորեի իմ սիրելի երեխաներին,,: (1,213):

Հիանալով հեքիաթներով՝ որպես ազգային մանկավարժության հուշարձաններ, նա գրում է, որ ոչ ոք ի վիճակի չէ մրցակցել մանկավարժության հանճար ազգի հետ: Նույնը կարելի է ասել այլ ազգերի հեքիաթների մասին:

Հեքիաթները, համարվելով գրական-գեղարվեստական ստեղծագործություններ, հասարակության համար, միևնույն ժամանակ եղել են գիտելիքների տարբեր ճյուղերի տեսական ընդհանրացումների ոլորտ: Հեքիաթները դրանք ազգային մանկավարժության

գանձարանն են, ավելին, շատ հեքիաթներ իրենց շարադրանքով մանկավարժական են, այսինքն՝ նրանցում բովանդակվում են մանկավարժական գաղափարներ:

Ընդհանրապես մանկավարժության բարձրագույն աստիճանը համարվում է մտավոր և բարոյաէթիկական զարգացման համադրումը: Մանկավարժագետների համոզմամբ այս խնդիրը կարող է արդյունավետ լուծվել այն դեպքերում, եթե դաստիարակության գործընթացում լայնորեն կիրառվեն ժողովրդական հեքիաթների նյութերը: Հեքիաթների շնորհիվ մանկական հոգում տրամաբանական մտքին զուգահեռ զարգանում է հիասքանչ գրական կերպար, ներդաշնակորեն է ընթանում գիտակցության ու նրա ամենաբնորոշ առանձնահատկության՝ զգացմունքի զարգացումը, ինչպես նաև երևակայության ու պատկերագրման կարողությունների ձևավորումը:

Հետազոտողներից շատերը մանրամասնոր մշակել են հեքիաթի մանկավարժական նշանակության և երեխայի վրա նրա հոգեբանական ներգործության հարցը: Նրանք ընդհանրապես բավականին բարձր էին արժեվորում հեքիաթը, քան պատմվածքները, ասույթները կամ առակները, որոնք ընդգրկվում են ուսումնական գրականության մեջ, հատուկ երեխաների համար, քանզի վերջիններս, ինչպես կարծում էին նրանք, այնուամենայնիվ կեղծված են:

Բացահայտելով հեքիաթի՝ որպես մանկավարժական միջոցի նշանակությունը, պետք է ընդունենք, որ եթե երեխաներին թեկուզ հազար անգամ կրկնենք միևնույն բարոյախոսականը, միևնույն է այն երեխաների համար կմնա լոկ ինչ-որ բառակույտ: Սակայն, եթե նրանց պատմենք միևնույն միտքն ունեցող մի քանի հեքիաթ, ապա երեխան կոգևորվի ու կհրճվի այդ հեքիաթներով:

Այդ հրճվանքը և հեքիաթի նկատմամբ հետաքրքրությունն ավելի մեծ կլինի, եթե փորձենք երեխայի առաջարկել ձևավորել այդ հեքիաթի մի քանի դրվագներ:

Մեծ է հեքիաթների տեսողական պատկերման կրթական դերը: Համոզված ենք, որ իրավացի չեն այն հետազոտողները, որոնք գտնում են, որ հեքիաթների պատկերագրման առանձնահատկությունն ընկած է հուզական և գեղագիտական հարթությունում, բայց ոչ ճանաչողական հարթության: Չենք կարող համաձայնել այս դրույթի հետ, քանի որ ճանաչողությունը հուզազգացմունքայինին հակադրելը, արդեն իսկ ինքնին սխալ է:

Ճանաչողությունն ու հուզական ոլորտն անբաժանելի են, քանի որ հայտնի է, որ առանց հույզերի ճշմարտության բացահայտումն անհնարին է: Ուստի այստեղ մեծ դերակատարություն ունի նաև երեխայի արդյունարար, գեղարվեստական գործունեությունը՝ նկարելը, ապլիկացիան, կառուցողական բնույթի ակտիվությունը: Մանկավարժ-նկարիչները մեծ կարևորություն են տալիս երեխաների նկարչական ակտիվությանը:

Երեխայի համար հեքիաթը և նրա պատկերագրումը, ոչ այլ ինչ է, քան կյանքը ընկալելու, կյանքի որոշակի երևույթները, հասարակության բարոյական նորմերը հասկանալու միջոց:

Իրինա Տոմկակովան, օրինակ, գտնում է, որ. ,,Ոչ մի խրատ, ոչ մի քարոզ և ոչ մի հորդոր օգուտ չի բերի, քանի որ երեխան իր հոգեբանությամբ ամենից առաջ հուզառատ է,, , որը և համապատասխանում է հենց հեքիաթի նկարազարդման բնույթին:

Նկարազարդելով հեքիաթը երեխան ցուցաբերում է առանձնահատուկ ներքին ակտիվություն՝ կարծես դառնալով նկարագրվող և ընկալվող իրադարձությունների անմիջական մասնակից: Հեքիաթիընկալումը (նաև պատկերագրում-վերարտադրումը) համարվում է կրթական զարգացվածության յուրահատուկ միջոց, որը երեխային հանում է անմիջական

ընկալման սահմաններից՝ խորասուզելով ու կողմնորոշելով նրան մարդկային վարքի մոդելների լայն սպեկտրի մեջ՝ ապահովելով հարուստ իմացական միջավայր՝ գրականություն, լեզու, կերպարվեստ:

Հեքիաթը՝ նրա պատկերագրումը համարվում է անհատի ձևավորման գեղարվեստական ու մանկավարժական կարևորագույն միջոցներից մեկը: Ինչպես արդարացիորեն նշում է Յու.Ա.Լեբեդևան. ,,Յուրաքանչյուր հեքիաթ ունի սոցիալ-մանկավարժական արդյունավետ կողմնորոշում, այն ուսուցանում է, դաստիարակում, նախազգուշացնում, խթանում գործունեությունը և նույնիսկ այն բուժում է,,: (2,115):

Ե.Ա.Ֆլերինան նշում է նաև այնպիսի մի առանձնահատկություն, ինչպիսին մանկական ընկալման պարզունակությունն է: Սովորողները իրենց պատկերագրումներում երբեք չեն կրկնում հեքիաթի թախծոտ ու տխուր ավարտը, նրանք հերոսներին միշտ պատկերացնում են հաջողակ, քանի որ երեխան իրեն պատկերացնում է այդ հերոսի փոխարեն և մտովի պայքարում է վերջինիս թշնամիների դեմ:

Հեքիաթի նկարագարդման շնորհիվ վաղ հասակից երեխաները սովորում են ճիշտ ընկալել երևույթների, արարքների բովանդակությունը, հասկանում կյանքի և իրենց պատկերացումների անհամապատասխանությունների թերի կողմերը: Յուրաքանչյուր պատկերագրման մեջ (հեքիաթի նկարագարդման) կա բարոյագիտական խրատ, որն անհրաժեշտ է երեխային, որպեսզի վերջինս յուրացնի հասարակության մեջ գոյություն ունեցող վարքի բարոյա-էթնիկական կանոնները: Ահա թէ ինչու յուրաքանչյուր մանկավարժ (ոչ միայն նկարիչ-մանկավարժը), պետք է բարձր գնահատի հեքիաթի ուսուցանող ու դաստիարակող դերը դպրոցականների զարգացման գործընթացում և այն անպայմանորեն ներառի իր մանկավարժական գործունեության մեջ:

Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ դպրոցականների կողմից հեքիաթների պատկերագրումն ունենում է շատ մեծ հաջողություն այն դեպքերում, երբ հեքիաթի, որպես ժողովրդական բանահյուսության կատարյալ ստեղծագործության բովանդակությունը համապատասխանում է մանկական հոգեբանությանն ու կյանքի մասին նրա պատկերացումներին:

Ըստ Կ.Դ.Ուշինսկու. ,,Ժողովրդական հեքիաթում, պոեզիայով լի երեխան մանուկներին բացատրում է իր մանկական անուրջների մասին և վերջ ի վերջո ինքն էլ հավատում է այդ անուրջներին,,: (5,168):

Դպրոցական հասակի երեխաները դեռևս ունկնդիր են և նրանց մոտ գեղարվեստական ունակությունները ձևավորվում են ուսումնադաստիարակչական գործընթացում, մանկավարժի կամ մեծահասակի ակտիվ ներգործության շնորհիվ, որը
գնալով հասնում է ավելի բարձր մակարդակների, զարգացնելով ու կատարելագործելով մանկական մտածողությունը, երևակայությունն ու աշխարհի գեղարվեստական ընկալունակությունը: Այս է պատճառը, որ մանկավարժությունը երեխայի գեղագիտական դաստիարակությունը դիտարկում է գեղարվեստական գրականության, կերպարվեստի, երաժշտության և ժողովրդական բանահյուսության միջոցներով, ինչն էլ անխախտ կապի մեջ է գտնվում ձևավորվող անձի բարոյագեղագիտական զարգացման հետ:

Դպրոցական հասակում տեղի է ունենում երեխայի կողմից գեղարվեստական գրականությաան և պատկերագրման ունակությունների ձևավորում, և հենց հեքիաթն է երեխային նախապատրաստում դրան: Եվ որպեսզի երեխան ճիշտ հասկանա գեղարվեստական

ստեղծագործությունը, պետք է այդ ստեղծագործությանը վերաբերվի այնպես, ինչպես կվերաբերվեր իրական առարկաներին ու երևույթներին: Հեքիաթի հերոսների մեծամասնությունը ընկնում է ամենատարբեր վիճակների մեջ, սակայն այդ ամենը անհրաժեշտ է լինում ցույց տալու համար նրանց իրական, բնորոշ հատկանիշները:

Կարելի է ասել, որ հեքիաթի նկարազարդումը երեխայի անհատականության զարգացման, գեղագիտական ու բարոյական դաստիարակության կարևորագույն միջոցներից է: Այն ազդում է բարոյական գնահատականի և գիտակցության, վարքի չափորոշիչների, գեղագիտական ընկալման և ստեղծագործական երևակայության ձևավորման վրա:

Չափազանց մեծ է հեքիաթի նկարազարդման ուսուցողական, ճանաչողական, գեղագիտական ու դաստիարակչական նշանակությունն ու դերը, քանի որ ընդլայնելով արտաքին աշխարհի մասին երեխայի տեսական (գրական) և գործնական (պատկերագրման) գիտելիքները, ձևավորվում են երեխայի անձնային որակները, նրա անհատականությունը, ինքնագիտակցությունը, զարգանում է խոսքն ու ձևի զգացողությունը: Չէ որ, ժողովրդական բանահյուսության գոհարի՝ հեքիաթի միջոցով երեխան շփվում է բազմամիլիոն հեղինակի՝ ժողովրդի հետ, ընկալում նրա մտքերն ու զգացմունքները:

Գնահատելի է երեխաների համար գրականության և կերպարվեստի կապը, որը պետք է կողմնորոշի երեխայի ուշադրությունը, վերլուծական կարողությունը, մտածողական գործառույթները, ստեղծագործական ունակությունները, արթնացնի ու լայնացնի հետաքրքրությունների շրջանակը, օգնի ձևավորելու սեփական ,,Ես,,-ի գիտակցումը, ճանաչի իր հավակնությունների մակարդակը, կարողանա կառավարի սեփական ցանկություններն ու էմոցիաները և վերջապես կարողանա պատկերագրել այս ամենը:

Պատահական չէ, որ այն երեխաները, որոնք դաստիարակվում են հեքիաթների հզոր ներգործուն ուժով, ունենում են գեղարվեստական ավելի վառ պատկերացումներ, հարուստ բառապաշար, ստեղծագործելու ու պատկերագրելու ավելի մեծ կարողություններ ու հետաքրքրություններ:

Այսպիսով, հեքիաթների նկարազարդման միջոցով իրականացվող ուսուցումն ու դաստիարակությունը իրենից ներկայացնում է մանկավարժական բարդ գործընթաց, որում ուսումնադաստիարակչական տարբեր և միմյանց միջև համաստորադասված խնդիրներն ու միջոցները տանում են մեկ միասնական նպատակի՝ դպրոցականների համակողմանի զարգացման և նրանց հոգեկան աշխարհի հարստացմանը: Ուրեմն,

- Երեխայի գեղարվեստական մտածողության, ստեղծագործական երևակայության զարգացման մեծ հնարավորություններ ունեն ժողովրդական հեքիաթների թեմաներով տրվող առաջադրանքները:

-Օգնում են, որ երեխան հեքիաթն ընթերցելուց կամ լսելուց հետո կարողանա վերլուծել և նկարազարդել այն:

- Հեքիաթի ձևաբանական գործառույթը դա կարողությունն է գեղարվեստական լեզվի, կերպարվեստի, մշակույթի, տիրապետումն է ժողովրդական խոսքի բազմիմաստությանը, նրա գեղարվեստական պատկերավոր հարստությանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղայան Ղ. – Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ.3, Երևան, 1963, 548 էջ
2. Лебедеба Ю. А. – Проблема одаренности. Вопросы психологии. 2000, н.1, с.115
3. Гроицкий Ю. В. – Школа к возрождение национального самосознания. Воспитание школьников. 1997, н. 3, с. 16-24
4. Ушинский К. Д. – Педогогические сочинения. В 6-и том., М, 1990
5. Флерина Е. А. – Роль материальной среды в розвитии художественно-творческой активности школьника. М. 1981, 211с.
6. Пиаже – Психология, междисциплинарные связи и система наук. М., 1966,40с.
7. Родари Дж. – Грамматика фантазии. /перевод с итальян./, М., Прогресс, 1978, 212с.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Մ.Ա.ՂԱԼԱՅԱՆՑ , Արցախի Պետական համալսարանի հայցորդ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.դ., Գ.Հ.Հարությունյանը:

УДК 378.147:808.2 **Русский язык**

ПЕРЕНОСНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ

С. МИРЗОЯН

Ключевые слова: *глаголы движения, прямое значение, переносное значение, приставочный, бесприставочный, семантика, метафорический, фразеологизм*

Բանալի բառեր *- Շարժում ցույց տվող բայեր, ուղակի իմաստ, փոխաբերական իմաստ, նախածանցավոր, աննախածանցավոր, իմաստաբանություն, փոխաբերական, դարձված*

Key words: *verbs of motion, direct value, figurative sense, prefixal, unprefixed, semantics, metaphorical, phraseologism*

ՇԱՐԺՈՒՄ ՑՈՒՅՑ ՏՎՈՂ ԲԱՅԵՐԻ ՓՈԽԱԲԵՐԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԸ

Ս. ՄԻՐԶՈՅԱՆ

Փոխաբերական իմաստով օգտագործվող շարժում ցույց տվող բայերով բառակապակցությունները շատ գործածական են, սակայն նրանց օգտագործումը խոսքի մեջ կապված է հայտնի դժվարությունների հետ: Ուսանողների խոսքում դրսևորվող սխալները կանխելու համար և նման բառակապակցությունների ճիշտ օգտագործման հմտություններն ամրապնդելու համար անհրաժեշտ է վարժությունների մշակված համակարգ: Փոխաբերական իմաստ ունեցող շարժում ցույց տվող բայերի հետ աշխատելու ժամանակ դասախոսի կարևոր խնդիրներից մեկը՝ ամեն մի բառակապակցություն որպես խոսքի ամբողջական միավոր առավելագույն ճշգրտությամբ իմաստավորելն է:

FIGURATIVE MEANING OF VERBS OF MOTION

S. MIRZOYAN

Phrases with verbs of motion in a figurative sense is very commonly used, but their use in speech associated with certain difficulties. To prevent the occurrence of errors in the speech of students and secure the skills of correct use of such phrases is necessary to develop a system of exercises. One important task of the teacher when working with verbs of motion in a figurative sense - with maximum precision reveal the meaning of each phrase as an integrated voice unit.

Словосочетания с глаголами движения в переносном значении весьма употребительны, однако их использование в речи сопряжено с известными трудностями. Чтобы предупредить появление в речи слушателей ошибок и закрепить навыки правильного употребления подобных словосочетаний, необходима разработанная система упражнений.

Одна из важных задач преподавателя при работе с глаголами движения в переносном значении - с максимальной точностью семантизировать каждое словосочетание как целостную речевую единицу.

«Глагол – это одна из самых сложных грамматических единиц русского языка. Особенность глагола заключается в том, что состояние представляется в нём как протекающее во времени действие»

[Виноградов 3:407].

Глаголы движения обозначают способы передвижения, а также характеризуют протекание действия. В грамматике русского языка глаголы движения занимают центральное место и имеют важные грамматические и лексико-семантические особенности.

Все эти особенности глаголов движения в переносном значении вызывают трудности в понимании учащихся и должны быть объяснены педагогом и проработаны на занятии. В русских практических пособиях употребление глаголов движения в переносном значении рассмотрено значительно шире. Практически в каждом пособии автор представляет изучение данного вопроса в зависимости от уровня владения русским языком. Материал по изучению глаголов движения в переносном значении вводится:

- в виде таблиц. Так например, А. Н. Богомолов в своём пособии рассматривает программу изучения глаголов движения для начинающего и базового уровня. С помощью таблицы он знакомит читателя с употреблением семи пар бесприставочных глаголов движения в различных сочетаниях в зависимости от направленности (глаголы группы *идти* или глаголы группы *ходить*) [Богомолов 2: 17–18].

- на базе упражнений [Богомолов 2: 63–65, Юдина 8:24)

- перечислением метафорических выражений [Иванова 4:11-15]

- рассмотрением только одного глагола - *идти* - в переносном значении [учебное пособие Карповой 5: 6].

- на базе текстов [Скворцова 7: 106 –130].

В пособии Л. С. Муравьёвой глаголы движения в переносом значении представлены в различных выражениях, которые выделены для запоминания, например: *Поезд* ***летит*** *стрелой. Как медленно* ***ползёт*** *время! Время* ***бежит****: уже час дня.* ***Вести*** *передачу по радио* и т.д. [Муравьёва 6:13,16,21].

Армянским студентам довольно трудно дается противопоставление однонаправленного и разнонаправленного действия в группе глаголов движения. Осложняет их изучение и большое количество префиксальных образований (глаголы движения употребляются практически со всеми приставками).

Глаголы движения интересны еще и тем, что многие из них могут широко употребляться в переносном смысле, образуя устойчивые словосочетания, встречающиеся как в разговорной, так и в научно-публицистической речи. Без знания таких сочетаний невозможно понимание изучаемого языка и тем более выражение мыслей на нем. Между тем о метафорических, образных выражениях с глаголами движения иностранные учащиеся практически не получают представления [Бабаханян 1:67]. В пособиях обычно приводятся словосочетания подобного рода, но дается мало упражнений для их активизации.

В процессе изучения русского языка как иностранного студенты знакомятся с прямым и переносным значением глаголов. Они должны усвоить 2 типа образования переносных значений: 1) название переносится с одних предметов на другие по сходству признаков (формы, цвета и т. д.); 2) слова получают переносное значение на основании смежности, т. е. такой тесной связи предметов или явлений, при которой упоминание одних приводит к представлению о других.

Глаголы движения в переносном значении входят в состав устойчивых сочетаний – фразеологизмов. При изучении темы «глаголы движения русского языка» невозможно обойти данную категорию глаголов движения, так как глаголы движения входят в состав многих фразеологизмов. Фразеологизмы, отражая особый национальный колорит русского языка, помогают расширить лексический запас, а также способствуют правильному пониманию русской речи и умению воспроизводить её с учётом всех лексико-семантических особенностей.

Глаголы движения с переносным значением являются основными компонентами многих фразеологизмов. Наиболее частотно употребляемой оказалась глагольная пара *идти – ходить.* Для примера можно взять однонаправленный глагол *идти* в составе таких фразеологизмов: *идти впереди* (предводительствовать); *идет слух* (весть, известие о чем-либо, достоверность которого не установлена); *идти окольными путями* (не прямо ведущий к цели); *идет к добру* (имеет положительный исход); а также приставочных глаголов СВ: *пройти огонь, воду и медные трубы* (пережить жизненные испытания, тяжелые ситуации); *выйти сухим из воды* (без плохих последствий, остаться безнаказанным); *нельзя дважды в одну и ту же реку войти* (в жизни нельзя повторить некоторые моменты, пережить их дважды); *уйти с носом* (потерпеть поражение, неудачу, проиграть, оступиться, ничего не добившись).

Основная задача состоит в том, чтобы обогатить и разнообразить словарный запас студентов и научить употреблять правильно глаголы движения в переносном значении. Это осуществляется посредством чтения, СМИ, а также путем освоения культурных ценностей, накопленных человечеством. Для развития навыков использования глаголов движения не только в прямом, но и в переносном значении необходима четкая система подачи видовых глагольных пар, глагольных приставок, ведь студенты-армяне, говоря по-русски, часто ошибаются в употреблении парных глаголов типа *идти–ходить, ехать–ездить* и т. п., заменяя один глагол другим.

Русские пословицы и поговорки также содержат в своем составе глаголы движения, в частности глагольную пару *идти-ходить*. Например*, волков бояться – в лес не ходить; лучше плохо ехать, чем хорошо идти; идти в лес со своими дровами* и др. Некоторые из приведенных пословиц и поговорок можно вводить в систему упражнений и лексический минимум словарного запаса студентов. Но сначала студентам необходимо дать представление о происхождении и толковании таких выражений и смоделировать речевые ситуации, в которых студенты могли бы их использовать. Целесообразным было бы вводить в задания такие

фразеологизмы или пословицы и поговорки, толкование которых понятно студентам, которые можно заменить аналогами родного языка и которые дают студентам представление о культуре, обычаях и традициях народа.

Правильно употреблять фразеологизмы с глаголами движения в переносном значении помогут специально созданные речевые ситуации не только на уроках, но и во внеучебной деятельности. Например, это могут быть такие внеучебные формы, как учебные экскурсии, литературные и языковые беседы с обсуждением фильмов, спектаклей, литературных произведений и т. д., что абсолютно необходимо для успешного владения русским языком.

При изучении глаголов движения, нельзя забывать, что студенту необходимы такие знания, которые пригодятся ему и в профессиональной деятельности, и в бытовой сфере для повседневного общения.

Внимание студентов необходимо обращать и на семантически антонимичные пары словосочетаний, в состав которых входят как однокоренные глаголы (*ввести в состав - вывести из состава; ввести в строй - вывести из строя* (при невозможности противопоставления ввести в эксплуатацию - вывести из эксплуатации), *сойтись во взглядах, во вкусах, во мнениях - разойтись во взглядах, во вкусах, во мнениях*), так и разнокоренные (*прийти в сознание - потерять сознание; мысль пришла в голову - мысль вылетела из головы; уйти с работы - поступить на работу).*

Поскольку лексическое своеобразие рассматриваемых сочетаний состоит в том, что их семантика не складывается из значений составляющих элементов, а имеет более широкий объем, учащиеся часто неправильно употребляют эти метафорические выражения. Ошибки можно классифицировать следующим образом:

1. Перенесение особенностей синтаксических связей глаголов в основном значении на глаголы в фигуральном значении. По аналогии с *моделями человек идет быстро, человек уже ушел* учащиеся могут сказать: *Снег идет быстро-быстро. Дождь еще идет? - Нет, уже ушел*.

2. Буквальное восприятие метафорических выражений: *Когда я плохо чувствую себя, я веду себя в поликлинику.*

3. Образование антонимичных пар метафорических словосочетаний по аналогии с антонимичными парами глаголов в прямом значении. Зная выражение *вошло в привычку*, учащийся говорит *вышло из привычки* (по аналогии с *войти куда-либо - выйти откуда-либо*) .

4. Использование выражений без учета определенной сферы их употребления*: Рабочий, который работал плохо, вышел в отставку.*

Таким образом, с одной стороны, словосочетания с глаголами движения в переносном значении весьма употребительны, а с другой - их использование в речи сопряжено с известными трудностями. Чтобы предупредить появление в речи слушателей ошибок и закрепить навыки правильного употребления подобных словосочетаний, необходима разработанная система упражнений.

Одна из важных задач преподавателя при работе с глаголами движения в переносном значении - с максимальной точностью семантизировать каждое словосочетание как целостную речевую единицу. Каковы же пути и методы этой семантизации?

Наиболее простой способ - описательный. Например, выражение *перейти на другую тему* объясняется так: *они говорили о новом фильме, а потом начали говорить о театре*. Это значит, что они переменили тему разговора, иными словами, перешли на другую тему.

Там, где это возможно, подбираются к словосочетаниям синонимы: *лето прошло - лето кончилось; завести разговор - начать разговор; привести пример - дать пример; прийти к выводу - сделать вывод и т. д.*

Можно прибегнуть и к подбору эквивалентов в родном языке учащихся. Это особенно важно, когда словосочетание носит фразеологический характер и трудно поддается семантизации другими путями.

Но наиболее эффективным методом семантизации устойчивых словосочетаний с глаголами движения следует считать показ их ситуативной обусловленности. При объяснении приводится такая ситуация, которая создает логический контекст для семантируемого выражения и исключает возможность его неправильного толкования. Так, смысл выражения *мне не везет* выясняется на следующем примере: *Я очень хотел посмотреть новый фильм, но мне не повезло: когда я пришел в кассу, билеты уже кончились.*

Учитывая специфику изучаемой темы (речь идет именно о переносном значении глаголов движения), мы практически не можем использовать ситуаций реальной действительности, применение которых вполне оправдано при работе с глаголами движения в их основном значении, и обращаемся как к наиболее эффективным в данном случае так называемым речевым ситуациям. Они вызывают определенную речевую реакцию учащихся, способствуя правильному употреблению языковых абстракций.

При систематической работе наиболее целесообразны следующие типы упражнений:

1. Задания на наблюдение (проверяется умение различать глаголы движения в прямом и переносном смысле и правильность понимания изученных словосочетаний).

2. Дополнение данных предложений определенными словосочетаниями.

3. Ответы на вопросы с употреблением изучаемых словосочетаний:

Это модный костюм? (выйти из моды)

Почему вы не на собрании? (перенести на другой день)

Кто принимал участие в переговорах? (вести переговоры)

4. Замена словосочетаний с глаголом движения в переносном значении синонимичными выражениями: *Дождь уже прошел. - Дождь уже кончился. Он ушел с работы. - Он уволился с работы.*

5. Антонимичные замены*: войти в строй - выйти из строя; сойтись во взглядах - разойтись во взглядах; приносить пользу - наносить вред* и т. д.

6. Употребление переходных и непереходных глаголов в близких по значению конструкциях (составление предложений, замена одной конструкции другой и пр.*): Он провел свое детство в деревне. - Его детство прошло в деревне. Этого мастера перевели на другую работу. - Этот мастер перешел на другую работу.*

Аналогичные примеры можно составить и со следующими словосочетаниями:

привести в сознание	--	прийти в сознание
привести к победе, к успеху	--	прийти к победе, к успеху
увести кого-либо от вопроса	--	уйти в сторону от вопроса
увести кого-либо от темы	--	отойти от темы
ввести кого-либо в состав	--	войти в состав
вывести из строя	--	выйти из строя
перевести на другую работу	--	перейти на другую работу

7. Ситуативные упражнения с использованием заданных словосочетаний.

8. Прямой и обратный перевод.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаханян М. Г. Изучаем русские глаголы движения. Ереван. Издательство ЕГУ. 2015г.

2. Богомолов А. Н., Петанова А. Ю. Приходите!, Приезжайте!, прилетайте! Санкт-Петербург «Златоуст» .2013.

3. Виноградов В. В. Грамматика русского языка. Том 1 Фонетика и Морфология. Москва, Издательство Академии Наук СССР. 1960. С.407.

4. Иванова В. Я. Система повторения и дальнейшего изучения глаголов движения: методические указания и задания для иностранных студентов. Санкт-Петербург. 2010.
5. Карпова С. А, Расходчикова Л. Е. Глаголы движения. Учебное пособие для студентов - иностранцев. Кафедра украинского и русского языков. Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова. Одесса. 2008.
6. Муравьева Л. С. Глаголы движения. Издательство «Русский язык».2000.
7. Скворцова Г. Л. Глаголы движения - без ошибок , Москва. 2013.
8. Юдина Л. П. Идти или ходить? 2010.

Сведения об авторе:
МИРЗОЯН С. М.- преподаватель кафедры гуманитарных наук и языков ШТУ
(email: ss_grigoryan@mail.ru)

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.филол.н, В.Н Арутюнян.

УДК 378.147:808.2 Русский язык

РОЛЬ УЧЕБНОГО ТЕКСТА В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ГРУПП

Зоя ОСИПОВА

Ключевые слова: *учебный текст,адаптированный текст, преподаватель, студенты, методы и цели обучения, русский язык как иностранный.*

Բանալի բառեր. *ուսումնական տեքստ, աղապտացված տեքստ, դասախոս, ուսանողներ, մեթոդներ և դասավանդման նպատակներ, ռուսաց լեզուն որպես օտար լեզու:*

Keywords: *educational text, adapted text, teacher, students, methods and aims of teaching, Russian as a foreign language.*

ԿՐԹԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԻ ԴԵՐԸ ՈՉ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐԻ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Զ. ՕՍԻՊՈՎԱ

Հոդվածում դիտարկվում են ռուսաց լեզվի ժամերին օտարալեզու ուսանողների համար ուսումնական տեքստի օգտագործումը՝ որպես օտար լեզվի, ինչպես նաև առավել արդյունավետ աշխատանքի մեթոդները ուսումնական տեքստի հետ: Դրա մեջ ի հայտ են գալիս տեքստի հիմնական հատկությունները, նրա դերը կրթական գործընթացում: Ուշադրությունը կենտրոնացվում է տեղեկատվական գործառույթների, գործնական ուղղվածության, տարբեր տեսակի առաջադրանքների վրա, որոնք կազմավորում են հաղորդակցական ունակություններ սովորողների մոտ և նպաստում են ուսումնական նյութի հաջող յուրացմանը և ռուսաց լեզվի տիրապետմանը՝ որպես ոչ մայրենի լեզվի:

THE ROLE OF THE EDUCATIONAL TEXT IN THE FORMATION OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-LINGUISTIC GROUPS

Z. OSIPOVA

The article considers the use of educational text at lessons of Russian as a foreign language for students of non-linguistic groups, as well as the most effective methods of working with the educational text. It reveals the main properties of the text, its role in the educational process. Attention is focused on informative functions, practical orientation, on various tasks that form the communicative competence of the students and contribute to the successful assimilation of educational material and the understanding of the Russian language as a non-native.

В статье рассматривается использование учебного текста на уроках русского языка как иностранного для студентов неязыковых групп, а также наиболее эффективные методы работы с учебным текстом.В ней выявляются основные свойства текста,его роль в образовательном процессе. Акцентируется внимание на информативных функциях, практической направленности, на различного рода заданиях,формирующих коммуникативную компетенцию учащихся и способствующих успешному усвоению учебного материала и пониманию русского языка как неродного.

Одной из важнейших задач русского языка как учебной дисциплины является развитие речи учащихся.Развитие речи-это методический принцип,на основе которого строится работа над языком."Между другими предметами изучения нет ни одного столь способного развить человека,как изучение языка",-писал великий русский педагог К.Д.Ушинский. [1]1

Цели обучения русскому языку в неязыковых группах специфичны.Сюда входит как овладение кругом знаний о языке,так и приобретение нерусскоязычными учащимися коммуникативных умений и навыков,определяющих речевую деятельность на русском языке.Учащиеся должны направлять внимание на способ выражения мыслей,развитие умения наблюдать и анализировать речь,стремиться к ее культуре и грамотности.

[1] К.Д.Ушинский,Собр.соч.,т.lll, изд.АПН РСФСР,М.1948,стр.46

Важную роль в формировании речевых умений и навыков у студентов неязыковых групп играет учебный текст.Учебным текстом можно считать любой текст,полезный при освоении учебной дисциплины.Главное его назначение-обучать.Он создается по законам учебного процесса-от известного к новому,от простого к сложному.Именно вопросы и задачи определяют учебную направленность текста.

"Учебный текст-это единица обучения текстовой деятельности,учебной текстовой коммуникации. Это текст,организованный в дидактических целях,в смысло-содержательном, языковом и композиционных отношениях в единую систему,часть совокупной информации учебника,предназначенной для управляемого становления текстовой деятельности,на основе которой дается система знаний по определенной дисциплине,прививаются умения и навыки людям определенной группы(возрастной,национальной и т.д.). Это воплощение способов деятельности,в процессе которой формируется сознание обучаемых".[2] [1]

Учебный текст являетсяодной из главных содержательных единиц обучения,так как он выполняет важные образовательные,воспитательные и развивающие задачи.Можно сказать,что реализация учебных целей,учет адресата-субъекта обучения делает учебный текст сложным явлением учебной коммуникации.Важнейшей характеристикой текста является его полифункциональность(предназначение хранить информацию,быть носителем общих и профессиональных знаний,воздействовать на сознание обучаемых,способствовать развитию их творческих качеств и т.д.).

"Через тексты обучаемый приобщается к знаниям,социальным ценностям и нормам,к разнообразным сведениям,накопленным людьми в ходе практической и теоретической деятельности;поэтому столь значимым является то,войдут ли полученные знания в картину мира,сформированную в сознании индивида и какое место отвел человек каждому конкретному тексту в общей системе своих знаний и представлений об окружающем мире".[3][2]

Актуальным вопросом в преподавании русского языка как иностранного является поиск наиболее рациональных методов работы.Многие методисты отдают предпочтение именно работе над учебным текстом .Отметим,что в неязыковых группах следует давать адаптированные (приспособленные,облегченные)учебные тексты с учетом уровня языковой подготовки учащихся.Они должны соответствовать целям обучения,иначе преподаватель не достигнет желаемого результата.

Текст также должен содержать основополагающие сведения.Немаловажное значение играет доступность учебного материала,который должен содержать максимум полезной,обучающей информации.

В качестве образца приведем фрагмент работы над учебным текстом со студентами,обучающимися по специальности"Агрономия,селекция и генетика" в Шушинском Технологическом университете.

Агрономия-наука сельскохозяйственного производства растений и грибов;представляет собой комплекс разнообразных наук и занимается исследованием всех явлений,имеющих значение при этом производстве.Специалисты сельского хозяйства,обладающие всесторонними знаниями в данной области,называются агрономами.

Профессия агронома очень древняя.Уже несколько тысячелетий назад люди Древнего Египта,Китая,Греции,Рима и Индии знали,как правильно нужно обрабатывать и облагораживать землю,выращивать различные растения.Первыми агрономами являлись люди,занимающиеся выращиванием дикорастущих растений с последующим их окультуриванием.За время развития сельского хозяйства специфика профессии агронома претерпела много изменений,но по сей день остается значимой частью науки выращивания культурных сельскохозяйственных растений.

После написания текста начинается поэтапная работа над ним.

---

[1] А.Э.Бабайлова,"Текст как продукт,средство и объект коммуникации при обучении неродному языку", Саратов: Издательство Саратовского университета,1987,стр.130

[2] Т.М.Дридзе,"Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации: проблемы семиосоциопсихологии", М.,Наука,1984,стр.240

Задание 1

Подобрать синонимы к следующим словам:

1.Агрономия-
селекция,земледелие,мелиорация,растениеводство,энтомология,фитопатология,семеноведение,агрофизика,агрохимия;

2.Разнообразный-всякий,разный,различный,разнородный;

3.Выращивание-разведение,культивирование,выхаживание,размножение;

4.Претерпеть-выдержать,пережить,перенести,подвергнуться,набраться,испытать;

5.Исследдование-
труд,опыт,анализ,разработка,поиск,рассмотрение,эксперимент,расследование.

Задание 2

Подобрать антонимы к следующим словам:

1.Специалист-профан,любитель,невежда,неуч;
2.Профессия-хобби,дилетантизм,любительство;
3.Изменение-постоянство,застой,усложнение;
4.Древний-новый,современный,молодой;
5.Всесторонний-односторонний,однотипный.

Задание 3

Указать значение и этимологию следующих слов:

1.Агрономия-комплекс наук о земледелии и сельском хозяйстве,о возделывании сельскохозяйственных культур (от греч.agronomia-должность смотрителя над полями);

2.Профессия-основной род занятий,трудовой деятельности,требующий определенной подготовки и являющийся обычно источником существования (от лат.professio-публичное заявление о своем звании);

3.Земля-обрабатываемая,используемая в сельскохозяйственных целях почва,рыхлое темно-бурое вещество (от прослав.zem-пол,низ);

4.Сельское хозяйство-отрасль хозяйства,направленная на обеспечение населения продовольствием и получение растительного и животного сырья для других отраслей;сельский(от праслав.selo-населенное место,жилые постройки);хозяйство(от древнерус.хозя-господин,хозяин);

5.Специфика-отличительные,характерные особенности,присущие лишь данному предмету,явлению(от лат.specifikus-особый,особенный)

Задание 4

Составление анаграмм.

1.Окультуривание-
культ,культура,тур,рок,кора,кривь,лак,нива,лев,рот,рука,новь,рать,нота,кино,тон,инок,вино,лик.

2.Сельскохозяйственный-
село,колхоз,зов,лось,венок,колос,лесок,колесо,воз,сын,созыв,тень,тын,козы,новость,сок,яство,нытье,кол,зелень,ясень.

Задание 5

Перевод текстовых слов на армянский язык.

1.Агроном- գյուղատնտես

2.Исследование- ուսումնասիրություն
3.Специфика- առանձնահատկություն
4.Профессия- մասնագիտություն
5.Растение- բույս
6.Всесторонний- համակողմանի
7.Выращивать- աճեցնել
8.Обрабатывать- վերամշակել
9.Производство- արտադրություն
10.Древний- հնագույն

Результативной работой с текстом является перевод его(или отдельных текстовых слов) на родной язык.Перевод способствует лучшему пониманию значений русских слов и их заучиванию.

Задание 6

Пересказать текст.

Студенты прослушивают, читают текст,отвечают на заданные вопросы,а затем пересказывают его.Они могут предварительно составить план,способствующий легкому запоминанию и изложению заданного текста.Пересказ текста-один из видов репродуктивных упражнений обучающего характера.

Резюмируя вышеизложенное,следует отметить,что учебный текст на уроках русского языка интегрирует содержание занятий и является средством познания живой русской речи.Он помогает учащимся развивать свою речь,обогащать лексикон новыми словами,а также приобретать богатый материал для речевой практики.

ЛИТЕРАТУРА

1.Л.Г.Бабенко "Физиологический анализ текста",Москва,2004.
2.Л.А.Введенская,"Словарь антонимов русского языка",М.:АСТ,2003.
3.С.И.Ожегов "Словарь русского языка",Москва,"Русский язык",1989.
4.Н.М.Шанский,В.В.Иванов,Т.В.Шанская,"Краткий этимологический словарь русского языка",Из-во"Просвещение",Москва,1971.
5."Словарь синонимов".Из-во "Наука",Ленинград,1975.
6."Современный словарь иностранных слов",М.:"Русский язык",1992.

Сведения об авторе:
Зоя Осипова – преподаватель Шушинский Технологический университет, кафедра гуманитарных наук и языков.
(email: Zoja_osipova@mail.ru

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.филол.н, В.Н Арутюнян.

УДК 811.161.1(479.243) Русский язык

РУССКИЙ ЯЗЫК В АРЦАХЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Альвина НЕРСЕСЯН

Ключевые слова: *Арцах, русский язык, коммуникация, образование, семейное общение, СМИ, регламентированность*

Բանալի բառեր՝ *Արցախ, ռուսերեն, հաղորդակցություն, դպրոց, տեղեկություն, հաղորդակցման ոլորտներ, կրթություն, ընտանեկան շփում, ԶԼՄ, կարգորոշում*

Key words: *Artsakh, The Russian language, communication, education, school, information, communication spheres, family communication, mass media, relativeness*

ՌՈՒՍԵՐԵՆՆ ԱՐՑԱԽՈՒՄ. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ և ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ

Հանրահայտ է, որ արցախյան հասարակության մեջ կիրառվող ռուսերենը և հայերենը գտնվում են հասարակայնորեն հիմնավորված բաշխման հարաբերություններում:

Սույն հոդվածում փորձ է արվում հետազոտել Արցախում ռուսերենի հասարակական գործառույթները, դիտարկել հաղորդակցման ոլորտների կարգորոշման աստիճանը և սահմանել ռուսերենի գործածության ինտենսիվությունը կրթական ոլորտում, ԶԼՄ-ում և ընտանեկան հաղորդակցման մեջ:

THE RUSSIAN LANGUAGE IN ARTSAKH: HISTORY AND PRESENT DAY

A. NERSESYAN

It is well known that the Russian and Armenian languages, functioning in Artsakh society are in relations of distribution, based on the social character.

This article attempts to explore the state of social functions of the Russian language in Artsakh, to consider the degree of regulation of the spheres of communication and to determine the intensity of functioning of the Russian language in such fields as education, media and family communication.

Общеизвестно, что русский и армянский языки, функционирующие в арцахском обществе, находятся в отношениях распределения, которое носит социальный характер.

В данной статье делается попытка исследовать состояние общественных функций русского языка в Арцахе, рассмотреть степень регламентирования сфер общения и определить интенсивность функционирования русского языка в таких сферах, как образование, средства массовой информации и семейное общение.

В Арцахе всегда с особым уважением относились к русскому языку и русской культуре. И это достаточно ожидаемо, поскольку арцахский и русский народы связывают крепкие исторические узы и духовная общность.

Россия, русский язык играли важную роль в жизни армянского народа, в частности, армян Арцаха. На протяжении трех веков Карабах находился в поле влияния России. Российско-карабахские связи практически берут свое начало со времен царя Петра I, когда карабахские мелики (князья) обратились к нему с просьбой о покровительстве. В 1805 году, согласно российско-персидскому договору, Карабах перешел под российскую юрисдикцию, а в 1813 году, по Гюлистанскому договору, заключенному между Россией и Персией, весь Карабах (Арцах) (нагорный и низинный) «на веки вечные» был признан частью Российской империи.[1] В дальнейшем положения этого договора были подтверждены новым Туркменчайским договором, подписанным между Россией и Персией в 1828 году. Русская культура и русский язык стали составной частью жизни карабахских армян. В Карабахе появились поселения, где армяне и

[1] Ն.Բաղդասարյան, Վարչաքաղաքական և սոցիալ-տնտեսական կացությունը Ղարաբաղում 1813-1867 թթ., Երևան, “Անտարես”, 2015, էջ 222

русские жили и работали вместе, создавали совместные семьи, имели общие кладбища. По сей день сохранились русские топонимические названия – «русский родник», «лысая гора», «казачья гора», «русские Борисы», «семь верст», «Куропаткино», «Карягино» и др.

Таким образом, можно утверждать, что Арцах и арцахские армяне жили и развивались в ауре двух культур, двух языков, в единении армянских и русских духовных ценностей.

Не секрет, что русский язык в бывших союзных республиках был практически средством приобщения к культурным ценностям, языком хорошего образования. Следовательно, русский язык в СССР имел высокий социальный престиж. Принимая во внимание высокую степень экономической интеграции всех союзных республик, можно утверждать, что русский язык функционировал не только как средство межнационального общения, но и становился вторым, а в некоторых регионах и функционально первым языком.

После развала СССР, где русский язык играл связующую роль между сотнями народов и народностей, не во всех новообразованных республиках сохранилось уважительное отношение к «великому и могучему». В Арцахе это уважение сохранилось несмотря на то, что в карабахских школах русский язык изучается в качестве иностранного наряду с английским, французским и немецким языками, данное уравнивание, скорее, носит формальный характер, ибо Арцах продолжает оставаться в поле большого информационного влияния русского языка. В целом ситуация в Арцахе развивается таким образом, что можно констатировать лишь изменения в интенсивности функционирования русского языка в различных сферах жизни. Русский и армянский языки в Арцахе «обслуживают» все сферы общения с различной степенью интенсивности. В рамках данной статьи ставится попытка определения состояния общественных функций русского языка в Арцахе.

Русский и армянский языки, функционирующие в арцахском обществе, находятся в отношениях распределения, которое носит социальный характер. Необходимость использования того или иного языка по своей сути объективна. Однако в структуре общества есть такие сферы общения, которые могут регламентироваться государственными органами, а именно: образование, средства массовой информации, государственная, официальная, административная.

В рамках нашей работы мы считаем целесообразным, в ходе исследования состояния общественных функций русского языка, рассмотреть степень регламентирования сфер общения и определить интенсивность функционирования русского языка в таких сферах, как образование, средства массовой информации и семейное общение.

Статья 15-ая Конституции Республики Арцах гласит, что армянский язык является государственным языком республики. Пункт 2 данной статьи гласит, что в Арцахе гарантируется свободное использование других языков, распространённых среди населения.

Следует отметить, что последним пунктом статьи 1-ой «Закона Республики Арцах о языке», принятого 20-го марта 1996 года, является: «На своей территории Республика Арцах способствует развитию русского языка как языка межнационального общения». Однако, несмотря на достаточно лояльное отношение к русскому языку, он довольно скоро исчез из многих сфер официальной и политической жизни арцахского общества. Особое внимание было уделено сфере образования, так как именно образовательная сфера является фундаментом для формирования и функционирования тех или иных идей и именно эта сфера наиболее управляема официальными органами.

Язык, народ-носитель которого проживает за пределами данного государственного образования, определяется как иностранный язык[1]. Столь строгое определение статуса русского языка в Арцахе кажется нам не совсем уместным. Безусловно, русский язык приобрел государственный статус иностранного языка. Однако в Арцахе, также как и в Армении все

[1] Т.В. Жеребило. Словарь лингвистических терминов: Изд. 5-е, испр-е и дополн. — Назрань: Изд-во "Пилигрим". 2010.

осталось так, как было в СССР, – русский язык преподается в общеобразовательных школах со второго по двенадцатый класс.

Тем не менее, внутри государства, особенно вне Степанакерта, нет русской языковой среды, а значит, разговорной практики. Следовательно, вырастают молодые люди, которые не говорят по-русски, хотя учат язык в школе 10 лет. При этом специалисты отмечают, что в Арцахе всегда была хорошая школа преподавания русского языка, но за последние годы мир стремительно менялся, и русский язык стал иностранным, а методика его преподавания осталась либо прежней, либо если новой, то не отвечающей задаче формирования коммуникативной компетенции.

В советский период в Арцахе действовало 10 русских школ, сейчас – только одна. Кроме того, право получать образование на русском языке предоставляется сегодня преимущественно тем детям, у которых хотя бы один родитель имеет российское гражданство. Нельзя не отметить тот факт, что подобный подход вызывал резко отрицательное отношение и серьезное сопротивление граждан.

В результате, подобное отношение к русскому языку не могло длиться долго. В 2007 году в НКР было принято решение о повышении уровня преподавания русского и иностранных языков во всех учебных заведениях. В ряде школ функционируют классы с углубленным изучением русского языка. Уроки там ведутся на высоком профессиональном уровне с использованием различных современных методов и способов преподавания. В школах проводятся интересные мероприятия по русскому языку, открытые уроки, регулярно отмечается День России, организуются вечера поэзии любимых поэтов: Александра Пушкина, Валерия Брюсова, Булата Окуджавы, Эдуарда Асадова и т.д.

Тем не менее, следует отметить тот факт, что относительно малое количество классных часов в школе и необходимость сдачи ЕГЭ для поступления в ВУЗ ограничивают деятельность учителя русского языка в школе. Так, по словам государственного инспектора, главного специалиста русского языка МОНС НКР Осипова Рубена Александровича в школах приоритетным становится стремление подготовить ученика к положительным результатам ЕГЭ. В частности, Осипов Р.А. отмечает, что тесты носят академический характер, более подходят для выпускников русской, а не национальной школы и не рассчитаны на учащихся сельских школ. Тому подтверждением служат данные о ЕГЭ по русскому языку за 2016 год, представленные ЦОТ НКР: из 206 абитуриентов не преодолели пороговый уровень 41%; 45% получили «удовлетворительно», 12% - «хорошо» и только 1% абитуриентов сдали ЕГЭ на «отлично».

Следовательно, первостепенной задачей школы является подготовка ученика к сдаче ЕГЭ, т.е. формирование умений и навыков письменной речи, максимальное предоставление знаний по грамматике, лексике и синтаксису русского языка.

Особое значение в республике придается установлению связей между учебными заведениями Арцаха и России.

Так, к примеру, уже более двадцати лет в Арцахском государственном университете действует отделение русской филологии на факультете иностранных языков, которое готовит высококвалифицированных учителей русского языка для школ Арцаха и Армении. С 2011 года при кафедре русского языка АрГУ действует Центр друзей русской культуры.

«Открытие центра имеет большое значение для всей нашей республики, которая с момента своего создания отличалась интернационалистическими традициями, толерантностью и гостеприимством, – утверждает руководитель центра, зав.кафедрой русского языка и литературы, к.ф.н., доцент Нунэ Аракелян. – Центр друзей русской культуры – это ресурсный центр, предоставляющий доступ к учебно-методической и научно-популярной литературе. Это обучающая система, позволяющая эффективно изучать русский язык и культуру на основе методик и программ.

Это творческая и коммуникативная площадка, создающая условия для организации художественных акций, научных дискуссий, а также неформального общения. В то же время Центр друзей русской культуры – это своего рода клуб по сохранению русского культурного наследия, поддержке очагов русской культуры и искусства, ознакомлению с историй армяно-русских отношений и ныне крепнущих связей между нашими народами».[1]

Кроме того, частные вузы Республики Арцах, будучи более мобильными и гибкими по своей сути, также стремятся налаживать контакты с образовательными учреждениями России и стран СНГ, несмотря на вполне очевидный факт, что сегодня российско-арцахские связи на официальном межгосударственном уровне отсутствуют. Безусловно здесь свою роль играет факт непризнанности Республики Арцах как со стороны международного сообщества, так и, естественно, России.

Так, к примеру, Университет Месроп Маштоц, будучи частным вузом, имеющим государственную аккредитацию, подписал ряд договоров о взаимном сотрудничестве с такими вузами России, как Ростовский филиал Московского университета имени С.Ю.Витте, Ростовским технологическим институтом сервиса и туризма, Институтом переподготовки и повышения квалификации Южного Федерального университета и т.д. Подобные договоры предполагают публикации совместных сборников научных статей, организацию круглых столов и научных конференций, обмен студентами, организацию лекций, курсов переподготовки преподавателей и т.д. Безусловно, рабочим языком сотрудничества с данными вузами является русский язык.

Еще одной сферой функционирования русского языка в Арцахе являются СМИ. Так Арцахское государственное телевидение представлено 30-ью программами передач новостного, информативного и развлекательного характера. Только одна из этих передач – «Вестник» транслируется на русском языке. Однако телевидение имеет свой сайт в сети Интернет и обеспечивает перевод всех репортажей на армянский и английский языки в форме статей. Следует отметить тот факт, что жители Арцаха обеспечены кабельным телевидением со следующим соотношением армянских и русских каналов: каналы, транслирующие передачи на армянском языке – 10,3%; каналы, транслирующие передачи на русском языке – 89,7%. Опрос показал, что арцахцы предпочитают армянские каналы для просмотра новостных передач (ввиду политической ситуации в республике), а передачи развлекательного и информативного характера смотрят на русском языке.

В Республике Арцах выходит одна русскоязычная газета «Азат Арцах», которая дублирует информацию, предоставляемую армянским вариантом. Однако, следует отметить тот факт, что газеты, издаваемые на армянском языке, включают в себя заметки, очерки и статьи на русском. Кроме того, в Арцах поступает также газета «Нахичевань-на-Дону», учредителем которой является РРОО «Нахичеванская-на-Дону армянская община». С 2013 года газета ведет совместный уникальный проект с университетом Месроп Маштоц Республики Арцах. В газете представлены статьи на русском и армянском языках, затрагивающие все сферы общественной и политической жизни двух государств.

Вопрос о популярности тех или иных языков в современном Интернете остаётся дискуссионным и часто зависит от заданных параметров. Статистический подсчёт осложняется также растущим многоязычием сайтов и даже страниц.

Поскольку компьютерная сеть, а затем и Интернет в современном его виде появились в США, где самым распространенным языком в масштабах страны, а также единственным официальным на уровне большинства штатов является английский, то первое время именно английский был преобладающим, если не единственным языком Интернет-сайтов, а также большинства пользователей. Однако после выхода на мировую арену доля английского языка на

[1] http://fondres.ru/index.php/kultura/258-russkij-yazyk-prodolzhaet-igrat-bolshuyu-rol-v-karabakhe

сайтах начала стремительно сокращаться в связи с тем, что в мире имеется несколько языков, число носителей которых либо превышает число англоязычных (испанский, хинди), либо растет более быстрыми темпами (арабского, турецкого, тайского). Кроме этого, активное использование Интернета на правительственных сайтах всех уровней выводит вперед языки крупнейших по площади государств мира (Россия, КНР, Бразилия). Русский язык находится сегодня на втором месте самых популярных языков Интернета. Примечательно и то, что из самых популярных языков только русский является одновременно и одним из самых быстрорастущих по числу пользователей-носителей языка.

Для арцахцев, ввиду исторически сложившейся частичной языковой среды, русский язык остается доминантным инструментом получения информации в Интернете, поскольку он является более близким и «понятным», чем другой иностранный язык. Неоспорим и факт, что в сети сегодня представлено огромное количество интернет ресурсов на русском языке, затрагивающих практически все сферы жизни человека. Найти любую необходимую информацию на русском языке для арцахца гораздо легче, чем на армянском. Это связано также с тем, что большой пласт лексики карабахского диалекта представляет собой заимствования из русского языка.

В рамках нашего исследования нам представляется необходимым рассмотреть и сферу семейного общения в Арцахе и определить степень интенсивности русского языка в ней. Известно, что официальная сфера легко поддается законодательному регулированию. В противовес официальной сфере, сфера семейного общения такому регулированию практически не поддается. Выбор языка общения в данной сфере обуславливается языковой ситуацией. Основными предпосылками данного выбора являются национальный состав семьи, полиэтничность государства, наличие развитого двуязычия и т.д.

В практически мононациональном Арцахе заключается очень небольшое количество смешанных браков, хотя смешанные браки среди арцахцев, проживающих за пределами республики – довольно распространенное явление. Как мы уже указывали выше, русским языком в Арцахе свободно владеет население в возрасте от 35-и лет. Как правило, эта группа с высоким образовательным цензом. Естественно, что в семейном окружении данной группы предпочтение отдается русскому языку, как средству общения.

Следует отметить и тот факт, что достаточно большая группа арцахского населения представляет собой переселенцев или беженцев из Баку, которые также использовали русской язык как основной (первый) язык общения. Безусловно, в этих семьях общение ведется на русском языке.

Таким образом, консервативная по своей природе арцахская семейная сфера, даже в условиях моноэтничности является сферой, в которой русский язык функционирует с той или иной степенью интенсивности. Причина, на наш взгляд, заключается в том, что коммуникативная значимость и мобильность русского языка не позволяет обойтись без него в быту. Таким образом, мы можем отметить, что русский язык в той или иной степени «вносится» в дом с улицы, из телевизора и интернета, из школы или университета.

В целом семейная сфера не причисляется к общественно значимым, однако она отражает общую для Арцаха тенденцию к двуязычию и в целом гармоничное сочетание русского языка и карабахского диалекта.

Таким образом, очевидным становится тот факт, что русский язык функционирует (продолжает функционировать) практически во всех общественно значимых сферах общения в Республике Арцах. Однако следует отметить, что степень интенсивности его функционирования изменилась, что является вполне оправданным следствием изменения закона о языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Т.В. Жеребило. Словарь лингвистических терминов: Изд. 5-е, испр-е и дополн. — Назрань: Изд-во "Пилигрим". 2010.
2. Ն.Բաղդասարյան, Վարչաքաղաքական և սոցիալ-տնտեսական կացությունը Ղարաբաղում 1813-1867 թթ., Երևան, “Անտարես”, 2015, էջ 222
3. http://fondres.ru/index.php/kultura/258-russkij-yazyk-prodolzhaet-igrat-bolshuyu-rol-v-karabakhe [Электронный ресурс]

Сведения об авторе:
Альвина Валерьевна Нерсесян - старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Университет Месроп Маштоц
e-mail: alners@inbox.ru

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.филол.н, В.Н Арутюнян.

ՀՏԴ 82.09 Գրականություն

ԿՅԱՆՔԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆ Է, ԵԹԵ ԸՆԹԵՐՑԵՍ…

Իգոր ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Բանալի բառեր. *հասկացույթ, փոխաբերություն, վերլուծություն, բանաստեղծություն, ճանաչողական, ճշմարիտ, գեղեցիկ, քնարական հերոս, ողբերգություն, ստեղծագործություն*

Key words: *concept, metaphor, analysis, poem, cognitive, truth, beauty, lyrical hero, tragedy, work.*

Ключевые слова: *концепт, метафора, анализ, стихотворение, когнитивный, истина, кросота, лирический герой, трагедия, произведение.*

LIFE IS POEM IF YOU READ…

I. KARAPETYAN

The review considers the collection of poems "Hope and Expectation" by Sargis Mkhitaryan. In the associative-semantic field "Life is hope", the concepts "Life", "Love", "Eternity", "Beauty" are analyzed. From the point of view of the conceptual theory of metaphor, "Life is a lie," "Life is a scene," "Life is a game" metaphors are analyzed, the analysis of which aims at revealing the inner world of the poet on the verge of Truth and Beauty, Evil and Good, Life and Death and on the division of false suffering from tragedy.

ЖИЗНЬ - СТИХОТВОРЕНИЕ, ЕСЛИ ПРОЧТЕШЬ….

И. КАРАПЕТЯН

В данной рецензии рассматривается сборник стихов “Надежда и ожидание” Саргиса Мхитаряна. В ассоциативно-семантическом поле “Жизнь – это надежда” анализируются концепты “Жизнь”, “Любовь”, “Вечность”, “Красота”. С точки зрения концептуальной теории метафоры рассматриваются “Жизнь – это ложь”, «Жизнь - это сцена», «Жизнь - это игра» метафоры, анализ которых направлен на выявление внутреннего мира поэта на грани Истины и Красоты, Зла и Добра, Жизни и Смерти и на разделение ложного страдания от трагедии.

Սույն գրախոսականում խոսութային վերլուծության է Սարգիս Մխիթարյանի «Հույս և սպասում» բանաստեղծությունների ժողովածուն: «Կյանքը հույս է» խոսույթի իմաստային-զուգորդական դաշտում վերլուծվում են «Կյանք», «Սեր», «Հավերժություն», «Գեղեցիկ» հասկացույթները: Կոնցեպտուալ փոխաբերության տեսության դիտակետում են հայտնվում «Կյանքը կեղծիք է», «կյանքը խաբկանք է», «կյանքը բեմ է», «կյանքը խաղ է» փոխաբերությունները, որոնց վերլուծությունը միտված է պոետի ներաշխարհը ճշմարտի և Գեղեցիկի, Չարի և Բարու, Կյանքի և Մահվան բացահայտելուն և կեղծ տառապանքն իրական ողբերգությունից սահմանազատելուն:

«Գուրգեն Մելիքյանի՝ Քաշաթաղի բազմավաստակ ընտանիքների հիմնադրամ»-ի աջակցությամբ լույս է տեսել Սարգիս Մխիթարյանի «Հույս և սպասում» բանաստեղծությունների 2-րդ ժողովածուն (Ե., Լիմուշ, 2015, 152 էջ), (առաջինը՝ «Միջօրեի ծղրիդներ» խորագրով): Ժողովածուն բաղկացած է՝ 1. Նոր դար և նոր հազարամյակ 2.Արահետ ըղձանքի ու սիրո 3. Անհետացած ոտնահետքեր 4. Օրն այսօր սաստիկ գլխացավ ունի շարքերից, որոնք շարունակում ու լրացնում են իրար:

Ընթերցումը մեծ բավականություն է պատճառում, իսկ բանաստեղծությունների վերընթերցումը և վերլուծությունը հաստատում են, որ մենք գործ ունենք խոսքի յուրահատուկ վարպետի հետ, ով իր արձակագրության մեջ մնում է չափածոյի սիրահար, միաժամանակ կարողանալով և՛ անկեղծ զարմանալ, և՛ անկեղծորեն զարմացնել: Նրա ցանկացած տող, դրանց արանքում հունցած պատկեր միանգամից հիշեցնում են իր ակունքների մասին: Նա հավատում է, որ հզոր արևը՝ մեծ լուսատուն, Արարատի կատարին ճառագելով, նոր հազարամյակի տիրույթում ու աշխարհի չորս ծագերում պիտի ազդարարի թուրքական գերությունից սուրբ Լեռան ազատագրումը: Այդ համատեքստում Արարատ լեռը հանդես է բերվում որպես նոր ժամանակների նավ, որն իր ներքին վիթխարի ուժով խախտում է տարածության և ժամանակի կեղծ ու անընդունելի պայմանականությունները և ինքնազատագրվում: Ամբողջանում է

բանաստեղծական երազանք. «Եվ շուրջն իր /լեռան-Ա. Ե./ կծաղկի ամենաթարմ ու ամենագեղեցիկ այգին աշխարհի» (էջ 6):

Այս արվեստագետը կարող է յուրահատուկ ձոներգ ստեղծել: «Սիրելի Գուրգեն Մելիքյանին» բանաստեղծության մեջ «ազգամեռ գաղթ», «օդապարույր բարձունք», «տխրահառաչ անկում» նոր պատկեր-փոխաբերություններով հագեցնելով խոսքը՝ նա պակերում է մարդկային քարավանները, որ առ այսօր հարկադրաբար կամ ինքնակամ շարունակում են լքել իրենց տունն ու շենը: Իհարկե նրանք մերօրյա եղեռնի զոհեր են և հալածյալներ: Իսկ Արաքսի հովտից թուրքաթաթարական պատերազմը տեղափոխված է Կուրի հովիտ, բայց թշնամին դարձյալ նույնն է: Շարունակվող եղեռնի դեմ մաքառող հերոսը Գուգեն Մելիքյանն է (Գուրգեն նշանակում է Գայլ, այստեղից և՝ Գայլառյուծ անվանումը), որ աղվեսակերպ գորշ գայլի ատամները փշրել գիտի: Այսպես ահա. «Ու ցասկոտ հայացքով իր /Սաստում է մշթարթուն /Մեր հնամենի Կուրի հովտից /Ժանիքները սպառնագին կրճշտացնող /Գորշամռութ աղվեսակերպ գայլին» /էջ 7/:

Ս. Մխիթարյանը ոչ միայն լավ դիմանկարիչ է, այլև՝ գեղանկարիչ: Շեքսպիրյան ճանաչողական-մտավոր դաշտից պոկած հատընտիր և անհայտ պատկերացումներ են մատուցվում բանաստեղծի կողմից: Նրա կենսափիլիսոփայությունը ծավալվում է «կյանքը հույս է» խոսույթի սահմաններում: «Կյանք», «Սեր», «Հավերժություն», «Գեղեցիկ» և այլ հասկացություններ /կոնցեպտ/ քննվում են համապատասխան փոխաբերություններով՝ արտահայտության, տեքստի, ասելիքի մակարդակներում: «Կյանքը կեղծիք է» փոխաբերությունը ընդլայնվում է «կյանքը խաբկանք է», «կյանքը բեմ է», «կյանքը խաղ է» նոր փոխաբերություններով: Նա դիմում է և՛ մարդուն, և՛ Աստծուն: Այդպիսի երկխոսությունները տանում են հոգու նոր ոլորտներ, ուր «Աստված» և «Ազատություն» հասկացությունները դառնում են առանցքային: Այդ ժամանակ էլ հստակ և տարողունակ հարցադրումներով նա վերլուծում է գոյաբանական խնդիրներ: «Կյանքը կեղծիք է» փոխաբերությունը ներկայացվում է «Կյանք և կեղծիք» բանաստեղծությամբ. «Խաբկանքի նման վզիդ փաթաթված /Կեղծիք է կյանքը. այն քեզ տրվում է /Ամենաչնչին վարձավճարով…» /էջ 8/:

Փոխաբերությունը նոր շունչ է ստանում ոչ թե երկու հասկացությունների համեմատությամբ, այլ դրանք նույն տրամաբանական, ավելի ճիշտ, ճանաչողական հարթության վրա ներկայացնելիս: Թվում է, թե բանաստեղծը հուսահատորեն հաշտվում է իրականության հետ: Բայց ո՛չ, բանաստեղծության վերջում բացահայտվում է ճշմարտությունը. «Թե սա կեղծիք է այնքան բացառիկ, /Որ էլ չի կեղծվում…» /էջ 8/: Ինչու՞: Որովհետև մարդը մեծագույն տառապանքի արդյունքում սկսում է հասկանալ, որ կեղծիքն իր մեջ է պարփակված, ինքն է դրա հեղինակը, մինչդեռ **կյանքը կեղծիք չէ**:

Այն, որ բանաստեղծը գիտնական է, դժվար չէ կռահել: Նա խոսում է մարդու **ինքնաոչնչացման** ախտի մասին: Ֆրոյդյան Թանատոսը (հուն. Մահի, Քնի աստ.) նրան հանգիստ չի տալիս: Կարելի է մտածել, որ Մխիթարյանը վհատվում է, երբ պնդում է, թե այդ ախտը փոխանցվում է սերնդեսերունդ: Մինչդեռ սպանողն ու սպանվողը չեն գիտակցում, որ մերօրյա աշխարհում այդ «ավերածությունը» ոչ միայն իրենց (անհատներին) է վերաբերում, այլ դա աղետ է և բնության համար: Պատահական չէ, որ հաջորդ «Ինչ-որ թմրություն» բանաստեղծության մեջ քնարական հերոսն իր հոգու անորոշությանը հակադրում է մեկ այլ հոգեվիճակ՝ վճռական ու անզիջում պայքար այդ մահացու թմբիրի դեմ: «Հալմետ-1», «Համլետ-2», «Դանեմարքային» բանաստեղծությունները ջնջում են ամեն տեսակի անվճռականության հետք: «Կյանք» հասկացությունը վերաիմաստավորվում է: «Կյանքը պատիժ է» փոխաբերությունը բխում է «Կյանքը իր շավղից դուրս է սայթաքել» համլետյան նկատումից: Որոշ իմաստով քնարական հերոսը համաձայնում է այդ ցավալի իրողության հետ, երբ ասում է, որ իր ուսերին էլ նետված է «Ծանրածանր մի բեռ»: «Ես դեպի ու՞ր պիտի շտապեի հուսակտուր /Ջրափրփուրներից անվերջ կառչելով» /էջ 9/ հարցի համատեքստում խորացող բազմաձյուղ անկումների լաբիրինթոսում

ծնվում է պարոդիան համլետականության զուր ջանքերի դեմ /«Համլետ -2»/: Այսպես. «Եվ մարդու հանդեպ /Տածած հավատն ու վստահությունը /Մաշված լաթեր են, /Որով ամբոխն այս չի ուզում ծածկել /Իր մերկությունը» /էջ 10/:

Սա ասպետականության ավարտի փաստումն է: Ամբոխի վերածված մարդկությունը խճճվել է նյութի անհաղթահարելի տիրապետության տակ, հրաժարվել պայքարի վճռականությունից: Ն. Բերդյանի նախանշած ահռելի ճգնաժամի դեմ կա միայն մի պայքարի ձև: Դա «Դանեմարքային» ստեղծագործության մեջ հերոսի՝ իր (այդ թվում նաև այլոց) այրական պատիվը փրկելու համար մղած պայքարն է: Ուրեմն գլխավոր նպատակը մարդուն մարդկային առաքինությունները վերադարձնելն է: Համլետն այս պարագայում ապացուցում է, որ ինքը դեպի արդարության, հայրենի ժառանգության և իր պատվի փրկությանն է հակված և ոչ իշխանությանը տիրելուն:

Դժվար է ասել՝ չափածոն կարո՞ղ է էլ ավելի չափական լինել և մտքի թռիչքը՝ էլ ավելի անսանձելի, թե՞ ոչ: Բանաստեղծը մարդուն դնում է ոչ թե ափի մեջ, այլ պարփակում է հոգու պարույրում և մի քանի վրձնահարվածով ցույց տալիս կյանքի ունայնությունը, երբ մարդ շեղվում է իր աստվածային ակունքներից: Չարի և Բարու, Կյանքի և Մահվան սահմանագծին փորձում է սահմանազատել կեղծ տառապանքն իրական ողբերգությունից. «Ասա՛ ինձ դու, եղբա՛յր, /Որ անցար ի վերուստ քեզ տրված /Լուսահորդ սահմանը /Թագիցդ մի՞թե ավելի /Աշխարհում պաշտում են մեկ այլ բան…»/էջ 11/: Քնարական հերոսն ինքը կուզեր կանխել սպասվելիք դավը, բայց իզուր, ծուղակը լարված է, ձնագնդին՝ գլորված: Նրան, սակայն, հուզում է այն, որ արքա Լիրի վիճակում չհայտնվի, այլ դանեմարքայի պես փրկի մարդկային պատիվը: Տերն «Ի վերուստ» նախախնամում է այդպիսիներիկյանքը, օգնում վճռական լինել, հասնել արդարության հաստատման:

«Կյանքը տառապանք է», «կյանքն ունայն է» փոխաբերություններին լրացնելու է գալիս «կյանքը շարժում է» փոխաբերությունը: Բանաստեղծն իրեն նավաբեկոր է համարում, իսկ Քրիստոսին՝ բոլոր ժամանակների նավապետ: «Կյանքը գաղտնիք է կամ հանելուկ» փոխաբերությունը չի հուսահատեցնում բանաստեղծին, այլ մղում է ճանաչողության նոր բարձունքներ նվաճելու: «Եվ կան ճանապարհներ» ստեղծագործությունն իր թեմատիկայով նույնքան համամարդկային-համաքրիստոնեական է, որքան նախորդները: Նա փաստում է, որ կան «Սկիզբներ, որ մերը չեն /Օրեր, որ կորած են մեզ համար, /Քաղաքներ, ուր մեր ոտքը չի լինելու, Կանայք, որոնց քնքշանքը/Մեզ վրա չի անձրևի երբեք, /Դեմքեր, որ մեզ անաճանաչ կլինեն», բայց գլխավորը սա է. «Կան և կլինեն գաղտնիքներ, /Բայց մեծագույնը /Գոյավորման գաղտնիքի ճանաչումն է, /Որից անդին չկա ոչինչ…»/էջ 23/: Մի կարևորագույն գերխնդիր, որ բնորոշ է բոլոր դարերին:

Սարանիստին նվիրված բանաստեղծությունները պատկերների տոնահանդես են ներկայացնում: Քնարական հերոսը չի կարող չլինել երջանիկ, քանի որ իր ծննդավայրում, ինչպես ինքն է պնդում՝ «Կապույտի թևերով իրիկնային մշուշն է իջնում աշխարհի վրա: Այնտեղ ամեն ինչ իմստավորվում է զարմանահրաշ իմ ծնունդով, մանուկների՝ իրենց ձյունաճերմակ մահիճներից դուրս պրծնելու աղմկահորդ ճիգերով, ու ժամանակն սկսում է ոլոր-մոլոր նավել Հարդագողի շողարծաթ ուղիներում» /էջ 25/: Նա նախընտրում է ճանաչել կյանքը գեղեցիկի աշխարհում, և «կյանքը շարժում է», «կյանքը արգելք է» փոխաբերություններին փոխարինելու է գալիս «կյանքը հրաշք է» փոխաբերությունը: Նա շիտակորեն հայտարարում է. «Մենք դեռ կարող ենք հրաշքներ գործել…»: Հեղինակն ապագայի հետ մեծ հույսեր է կապում: Գրքում ամենևին անտեսված չէ կարևորագույն մի բան՝ ժամանակի գործոնը, այլ խիստ արժևորված. «Վերջ հազարամյակին. /Թնջուկված ճանապարհներ, /Թնջուկված ճակատագրեր, քաոս…»/էջ 28/: Քաոսով ավարտվող հազարամյակին հաջորդող նորը ևս չի ազատվի նախորդի հիվանդություններից: «Գուցե նոր հազարամյա՞կը,-հարցնում է բանաստեղծը:-Ո՛չ, նրան էլ անգթորեն կխճճեն միևնույն ճահճում…»: Քանզի գլոբալացող աշխարհում ևս կան «Տարերքներ՝ անկառավարելի,

/Կառավարություններ՝ անկառավարելի, /Եվ ժողովուրդներ՝ անկառավարելի….»: Աշխարհի այդ վտանգավոր ընթացքը պետք է կասեցնել: Հասնել ներդաշնակության և խաղաղության: Տիեզերական Ոգին լցված է գութով, դեռևս ուզում է փրկել այս ամենը բնաջնջումից, կանխանշաններ է տալիս մարդուն: Այո՛, արխաիկ ժողովուրդները սարսափում էին ժամանակի վթարից, քանզի դա կարող էր վերջը լինել: Բայց եթե հների համար դա տագնապեցնող էր, ապա նորերն անհողդողդ են իրենց անտարբերությամբ, անհասկանալի սառնասրտությամբ: Գուցե և այդ պատճառով ժամանակը մարդկությանը պահում է անհաստատ վիճակում: Ահա, արեգակի խավարման պատկերը 1999 թ. օգոստոսի 13-ին, որը դարձել է բանաստեղծության նյութ. «Լուսնացավ հզոր Արևը՝ սկիզբը լույսի, կյանքի և վերածնության …..Ժամանակը կանգ առնելու չափ բովանդակազրկվեց: Այն կարծես այլևս չկար: ….Տիեզերքում ամեն ինչ հավասարվել էր զրոյի, որպեսզի թերևս այդ նախասկզբնական պահից սկսվեր Նոր ժամանակը» /էջ 27/: Միստիկ լռության և խորհրդավոր դադարի մեջ պարփակված է մարդկային կյանքի ու փորձի վիթխարի թաքնիմաստություն: Այո՛, այստեղ կան հարցեր, որոնք անպատասխան են, պատասխաններ, որոնք խորհելու տեղիք են տալիս:

Բանաստեղծի հուգու և մտքի թռիչքը կապվում է և սիրո գաղափարին: «Սեր» կոնցեպտը մատուցվում է «Կյանքը սեր է» փոխաբերությամբ, սերը նաև կարոտ է («Քեզնից մի թերթիկ»), կիրք է («Փղոսկրյա ոտքերով մի թխահեր պչրուհի»), հիացում-զարմանք («*Աղջիկը նվագում է: Նրա մատները ծովին կախված ճայերի պես վայրիվերում են ստեղներին*»): Երբ բանաստեղծը Սիրո և Կրքի սահմանը հատում է, ծնվում է զարմանքը. «Դու թաքնվում ես, /Ու ես չգիտեմ՝ ինձանի՞ց, թե՞ քեզանից…»:

Իսկ «Քո աչքերի ավազանում» բանաստեղծության մեջ հաղթում է կրքոտ Սերը, որը ծավալվում է «երջանկաբեր հորիզոններում»: Ահա՛, կանացի երկնագույն աչեր, դրանցում փրկության ափեր որոնող պատանի, որ տարրալուծվում է թվացյալ ջրային տարերքի մեջ, խորհրդանշորեն «կործանվում»: «Քո սև աչքերը» բանաստեղծությունը մի նոր դիպվածի մասին է: Հերոսուհու «խանդոտ աչքերի խայթոցից» հերոսը հայտնվում է նրա կախարդանքի ցանցում, ու երբ փորձում է ազատվել, տղայի վրա է հորդում կանացի մազերի ջրվեժող գետը ու ջրահեղձում: Բայց հմայքների տիրուհին և «ծովակործան» հերոսը կենսապարգև ծովից դուրս են գալիս ձեռք ձեռքի տված, վճռականորեն քայլում դեպի նոր հորիզոններ, նոր կյանք: Հերոսները վերածնունդ են ապրում և արվեստի մեջ, ու պատկերը դառնում է բանաստեղծական գյուտ:

«Անբասիր առեղծվածն իր» «Անծանոթուհուն-2» բանաստեղծություններում շեշտվում են «կյանքը խաղ է», «կյանքը սեր է», «կյանքն առեղծված է» փոխաբերությունները: «Մանիքենուհին» ստեղծագործությունը հիացնում է իր ամբողջականությամբ, մտքի խորությամբ, սահուն անցումներով, մակդիրների առատությամբ: Հեղինակն այստեղ ավելի շատ բանաստեղծ է, քան բառաստեղծ, թեև բառերը նրա աշխարհում նույնքան լուսահորդ են, նույնքան «խաղացկուն», որքան աղջկա «քայլքը» և «մարմնի ճոճքը» :

Ժողովածուն լի է բանաստեղծական անակնկալներով, վերհուշերով, հայտնի մեծությունների կյանքի ու գործի նոր արժևորումներով: Նրա՝ ընկերների, մտերիմների, ազգային նվիրյալների մասին գրված ստեղծագործություններից են՝ «Հայրիկ», «Սիամանթոյին», «17 հունիսի» (Պ. Սևակի հիշատակին), «Աճպարարը» (Լ. Ենգիբարյանին) երկերը: Այսպես. «Այժմ բոլորս այն ձեռնածուի վիճակում ենք, /Որ դեռ հանդերձներն իր չուղղած՝ /Հայտնվել է բացվող վարագույրի «հետևում» /Եվ թաքնվելու տեղ է փնտրում: /….Խաղն սկսված է, չպետք է հապաղել, /Հարկավոր է առաջ ընթանալ, /Եթե անգամ դա արժենա մի կյանք…»/էջ 85/:

Ամեն մի բառ գրավում է քեզ «հույզի խենթությամբ»: Եվ ամենատես պոետը երևան է հանում իր՝ գեղանկարչի տաղանդը: Խուսափում է բառերի ավելորդությունից: Ամեն բառ սերվում է ոչ թե ապրումից, այլ վերապրումից: Պատկերը հաջորդում է պատկերին: Ավելին, այդ պատկերները հաջորդելով իրար՝ ոչ թե բանաստեղծի ներաշխարհից են միայն բխում, այլ նրա ներաշխարհն են ներկայացնում: Եվ եթե ուրիշները պատկերների շարք ստեղծելիս հույզը

որոշակիորեն չեն կարևորում, ապա այստեղ պատկերը և հույզը զուգադրված են, որով քնարական հերոսի հոգեկան ելևէջումներն ստեղծում են խորը զգացմունքայնության հոգեվիճակ: Լ. Աննինսկին դեռևս 1959 թ. գրում է, որ բանաստեղծություն ընթերցողը դառնում է համահեղինակ: Այս դեպքում ասես ամեն ընթերցող դառնում է Ս. Մխիթարյանի հետ համահեղինակ, նրա պես ուզում է ճանաչել աշխարհը, բացահայտել նրա գաղտնիքները գեղեցիկի և ճշմարտության օրենքների տիրույթում:

Նրա չափածոն ոչ թե արձակ է, այլ արձակն է չափածո, որտեղ ներքին հանգը, ներքին ռիթմը, դրա համաչափ տրոփյունը կարողանում են ընթրեցողին տանել մի աշխարհ, որտեղ հայտնի երևույնթերը դառնում են խորհուրդ և խորհրդանիշ: Ժողովածուն առնչվում է մարդու հույզի ու հույսի լավատեսական ակունքներին, բայց առկա է տագնապն ինչպես մարդածին, այնպես էլ բնական աղետների դեմ: Ահա՛, Գյումրու ազարհուրելի երկրաշարժի պատկերը՝ իջած անսպասելի պահի տեսքով. «/Մահասարսուռ շենքերը, /Ուսերն այս ու այն կողմ ծռելով, /Ծնկեցին լալահառաչ կնոջ հանգույն…».: Տները շիրիմներ դարձան օրոցքների տեղում, և ընդհատված բյուրավոր ճակատագրերի վրա՝ «Ողբահառաչ թշվառությունը ցնցոտիավորվեց, ու թշվառացած /Լուսեղ կանայք և խրոխտ այրեր /Իրենց ձեռքն առան աղետյալի դատարկ ուսապարկը» /էջ 67/: Քնարական հերոսի հիշողությունից այլևս անհնար է ջնջել «փլատակների հսկա թումբերը», իսկ պահը բերում է լոկ՝ «Մահ համատարած ու ամայություն»: Աղետի զարհուրանքին հետևում է նյութական զրկանքն ու թշվառությունը: Բանաստեղծական պատկերն ընդհանրության մեջ դառնում է տիտանիզմի դրսևորում: Ցավոք, 1988-ի Մեծ երկրաշարժը ժամանակային սամանագիծը դարձավ ինչպես տնտեսական, սոցիալական, այնպես էլ հոգևոր-մշակութային ճգնաժամի, որի ծանր հետևանքների շունչն առկա է «Հույս և սպասում» ժողովածուում և թերևս հետխորհրդային այդ սերնդի մյուս արվեստագետների երկերում:

«Անհայտի հայտնագործման» մեջ հեղինակը հետևում է պլատոնյան սկզբունքին, որի դեպքում նոր աշխարհի հայտնագործումը սխրանք է հենց պոետական իմաստով: Հարազատ մնալով հայ բանաստեղծությանը՝ նա ծավալում է երկխոսություն աշխարհի մեծերի հետ՝ փորձելով հասկանալ, թե ինչպե՞ս են թնջուկվում հավերժական խնդիրները, որոնք այնուհետև հատվում են մեր ժամանակների ու արդի իրականության հետ: Կարծում եմ՝ բանաստեղծը կարողանում է իր հրաշալի ստեղծագործություններով բացահայտել անցումային ժամանակների դժվարությունները, հոգու խելահեղ վայրիվերումները, երբ մարդը հաղթահարում է պրոֆանայինի սահմանները և թափանցում մի գերերկրային Սրբազան տիրույթ: Ինչքան էլ ծանր լինեն մարմնի կաշկանդումները, շատ լինեն հոգու վայրընթաց անկումները, բանաստեղծն ապրում է Գեղեցիկի աշխարհում, և նրա բոլոր երկերի ատաղձն է կազմում «կյանքը գեղեցիկ է» փոխաբերությունը: Արվեստից հեռացած մարդիկ առօրյա հոգեսերը թոթափելուց հետո կարող են առնչվել Ս. Մխիթարյանի բանաստեղծությունների «Հույս և սպասում» ժողովածուի հետ:

ԱՐՄԵՆ ԵՐԱԶ

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Իգոր Կարապետյան, մ. գ. դ., պրոֆ. ԵՊՀ, անգլերեն լեզվի ամբիոն:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ. գ. դ., պրոֆ. Ի.Կարապետյանը:

UDC 802.0 *Linguistics*

THE CONCEPT OF POLITICALLY CORRECT LANGUAGE

Ani GHAHRAMANYAN

Բանալի բառեր. *քաղաքական բարեկրթություն, տերմին, լեզվաբանական, անարգական, խտրականություն, մեղմաություն, կոպտաաացություն, արգելք, փոխաբերություն, հռետորական հարց, դերանուն:*

Ключевые слова: *политическая корректность, термин, лингвистический, оскорбительный, дискриминация, эвфемизм, дисфемизм, барьер, метафора, риторический вопрос, местоимение.*

Keywords: *political correctness, term, linguistic, offensive, discrimination, euphemism, dysphemism, hedge, metaphor, rhetorical question, pronoun.*

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԸ

Ա.ՂԱՀՐԱՄԱՆՅԱՆ

Սույն հոդվածում պարզաբանվում է քաղաքական բարեկրթություն հասկացությունը, ինչպես նաև դրա օգտագործման անհրաժեշտությունն ու կարևոր առանձնահատկությունները: Ընդգծարձ է կատարվում նաև քաղաքական բարեկրթությունն արտահայտելու հիմնական միջոցներին ու դրանց սահմանումներին: Նշվում է նաև այդ միջոցների դերն ու նշանակությունը քաղաքական բարեկրթության արտահայտման ժամանակ:

Հոդվածում ներկայացվում է քաղաքական բարեկրթության հիմնական գաղափարը, ինչպես նաև գործածության նպատակներն ու արտահայտման ձևերը:

КОНЦЕПЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИ КОРРЕКТНОГО ЯЗЫКА

А. КАГРАМАНЯН

В этой статье автор рассматривает понятие политически корректного языка, а также необходимость его использования и главные особенности. Исследуются способы выражения политически корректного языка и их определения, не остаются без внимания влияние и функции в политически корректном языке.

Вместе с тем, в статье представлена основная идея политически корректного языка, цели употребления и формы выражения.

This article clarifies the notion of political correctness, as well as the necessity of its usage and the principle features. The ways of expressing political correctness and definitions of these ways are also touched on, considering their influence and functions in politically correct language use.

The concept of politically correct language, as well as the purposes of its usage and ways of expression are also presented in this article.

Political correctness is involved with developing a way of thinking that will diminish the use of inappropriate language in politics as well as negate some forms of discrimination. It prevents recognition of differences among gender, religion, belief system, sexual orientation and nationality. Political correctness is undoubtedly very important for politicians since in this way they will produce competent and proficient speeches and will be able to successfully communicate and understand the cultural settings and background of the language. It is also supposed to raise the politicians' awareness of certain social issues such as diversity, flexibility, tolerance, democracy, etc.

The aim of this article is to examine and reveal the main features of politically correct language and some of the ways of expressing political correctness.

Political correctness is a unique phenomenon that seems to have emerged in the United States in the 1980s as an attempt to change social attitudes by replacing or even eradicating discriminatory and offensive terms from the lexicon.

According to Allan and Burridge[1], politically correct terms are suitable expressions which speakers choose in order to refer to dispreferred terms. Another use of politically correct language is provided by Cameron[2]. She writes that political correctness means to give certain groups the opportunity to define how they would like to be called by others and to emphasize their self-identity.

The concept of politically correct language has not originated recently. To comment on the development of the notion, Duignan and Gann's words can be used: "Political correctness rose to prominence in the late 1980s but grew out of postmodernism and cultural revolution of the 1960s"[3]. Atkinson[4] adds that it started with a few voices but grew in popularity until it became unwritten and written law within the community. The reason why political correctness came to existence was to prevent people from talking offensively and thus to protect them from being talked offensively about as well.

Concerning the replacement of offensive expressions, Cameron[5] comments on the linguistic changes caused by political correctness. She points out that the use of language reflects sensibilities and changes in society such as the result of the social struggle against discrimination. Replacing words which are considered to be politically incorrect with those regarded as politically correct is something that has to be fought for.

In the broadest sense political correctness can be thought of as meaning dissent tolerance. However, ironically, one of its obvious outcomes appears to be putting pressure on those unwilling to use it. Thus, Umberto Eco calls political correctness the number one enemy of tolerance. In his book "Five Moral Pieces" Eco writes: "Think of the phenomenon of political correctness in America. This sprang from the desire to encourage tolerance and the recognition of all differences, religious, racial, and sexual, and yet it is becoming a new form of fundamentalism that is affecting everyday language in a practically ritual fashion and that works on the letter at the expense of the spirit and so you can discriminate against blind persons provided that you have the delicacy to call them the sightless, and above all you can discriminate against those who do not follow the rules of political correctness"[6].

According to Crystal[7], organizations became afraid of being criticized by the public and hence they started avoiding politically incorrect language so that they were not accused of being offensive. As a result, offensive words were banned from use even in contexts which did not evoke anything racist, for example. Similarly, the generic use of *man* became attacked too. According to Romaine[8], this can be illustrated on the word *black*. Even expressions such as *black market*, *black sheep*, and *black ball* started to be avoided as well.

In a more focused and properly linguistic sense, the principal function of politically correct neologisms is often viewed as replacing biased judgmental expressions devaluating individual's race, sex, sexual orientation, age, health condition, social status, appearance, etc, with neutral units, which do not possess negative connotations, by means of introducing changes on the lexical level, e.g. *poor countries > undeveloped > underdeveloped > the Third World > less developed > developing*, or morphemic, i.e. replacing sexist morphemes *-man (chairman, businessman, salesman)* or *-ess (stewardess)* by their neutral counterparts: *chairman > chairperson; spokesman > spokesperson; stewardess > flight attendant*, etc, as well as replacing the traditional use of the syntactic-semantic structure of generic anaphoric *he/his* pronoun in cases where sex is not indicated by the combined *his/her* or plural pronoun *their*.

---

[1] Allan, Keith and Burridge, Kate. Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 96.

[2] Cameron, Deborah. Words, Words, Words: The Power of Language. In the War of the Words: The Political Correctness Debate. London: Routledge, 1998, p. 152.

[3] Duigan, P. and Gann, L. H. Political Correctness: A Critique. Stanford, CA: Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, 1995, p. 13.

[4] Atkinson, J. M. Heritage Structures of Social Action: Studies in Conversational Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 21.

[5] Cameron, Deborah. Words, Words, Words: The Power of Language. In the War of the Words: The Political Correctness Debate. London: Routledge, 1998, p. 152.

[6] Eco, U. Five Moral Pieces. New York: Harcourt, 2002, p. 21.

[7] Crystal, David. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. New York: Cambridge University Press, 2003, p. 177.

[8] Romaine, Suzanne. Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 125.

Defenders of politically correct language claim that it is a civilizing influence on society, that it discourages the use of words that have negative or offensive connotations and thereby grants respect to people who are the victims of unfair stereotypes. In this view, the purpose and effect of politically correct language are to prevent bullying and offensive behavior and to replace terms loaded with offensive undertones with allegedly impartial words. So, for example, people are discouraged from referring to someone with a mental disability as *mentally retarded* and instead encouraged to refer to him as *being differently abled* or as *having special needs.* Similarly, one can no longer refer to *garbage men* or even the gender-neutral *garbage collectors*, they are *environmental service workers*.

One of the ways of expressing political correctness is the use of euphemism, which, as defined by McArthur[1], is commonly understood to mean a word or an expression which is delicate and inoffensive and is used to replace or cover a term that seems to be either taboo, too harsh or simply inappropriate for a given conversational exchange.

In The Oxford English Dictionary[2], euphemism is defined as a figure of speech which consists in the substitution of a word or expression of comparatively favourable or less unpleasant associations, instead of the harsher or more offensive one that would more precisely designate what is intended. Wardhaugh[3] adds that the unpleasantness of certain subjects, such as death, dying, or criminality, is neutralized by euphemistic expressions. Euphemisms also make some occupations and tasks sound more pleasantly. According to Andrews[4], the term *sanitation engineer*, for example, is a more pleasant substitution for *garbage collector*.

Euphemisms are also used in order to be kind, to avoid offending other people, hurting their feelings, and humiliating them. They are more acceptable terms in certain social situations. On this account, Burridge[5] writes that it is more convenient to say that a person is *chronologically gifted* or *experientially enhanced* rather than *old* as the latter is not a respectful term and can cause offence to the person.

As discussed above, euphemisms are used as substitutions for dispreferred expressions. However, many expressions which are euphemistic at one point often degenerate into dysphemisms as they gain negative connotations. The explanation of the term dysphemism is provided by Burridge who defines it as follows: "It is the offensive counterpart to the sweet-smelling euphemism"[6]. Allan[7] adds that dysphemisms are offensive either about the denotatum or to the audience, or both. For example, instead of saying *I'm off to have a piss* at a formal dinner party, a speaker should more conveniently say *Excuse me for a moment*.

According to Cameron[8], although dysphemisms referring to African-American people are thought to be offensive labels, they can be in fact acceptable and perceived as positive among members of the labeled group. As Allan[9] notes, the word *nigger* can be provided as an example here. This word is generally perceived as derogatory. Despite the fact that the word *nigger* should be marked as typically offensive, it is perceived as positive when used among members of the African diaspora. Romaine[10] states that in addition to this, by using such terms in a positive way, African-Americans attempt to create a positive image for blackness.

---

[1] McArthur, T. The Oxford Companion to the English Language. Oxford/New York: Oxford University Press, 1992, p. 387.
[2] Compact Edition of the Oxford English Dictionary. London: Oxford University Press, 1971, p. 323.
[3] Wardhaugh, Ronald. An Introduction to Sociolinguistics. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2006, p. 240.
[4] Andrews, Larry. Linguistics for L2 Teachers. 1st edition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2008, p. 128.
[5] Burridge, Kate. Blooming English: Observations on the Roots, Cultivation and Hybrids of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 222.
[6] Burridge, Kate. Blooming English: Observations on the Roots, Cultivation and Hybrids of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 38.
[7] Allan, Keith and Burridge, Kate. Euphemism, Dysphemism, and Cross-Varietal Synonymy. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 12.
[8] Cameron, Deborah. Words, Words, Words: The Power of Language. In the War of the Words: The Political Correctness Debate. London: Routledge, 1998, p. 152.
[9] Allan, Keith. Natural Language Semantics. 1st edition. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2001, p. 155.
[10] Romaine, Suzanne. Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 125.

Another way of expressing political correctness is the use of hedges. There are several different definitions of hedges corresponding to different types. According to Wardhaugh[1], verbal hedges could be words or phrases used to mitigate the significance of an utterance in order to save a speaker's face. Face-saving in this sense refers to a speaker's attempt to avoid having other people lose respect for you, as well as being the public self-image that every member wants to claim for himself. Furthermore, hedges could be used to express ambiguity or to avoid giving a promise or direct answer. They are used unconsciously in everyday speech, whereas for example in political debates, they could be used consciously to diminish or empower someone or something. Coates[2] defines hedges as linguistic forms such as *I think, I'm sure, you know, sort of* and *perhaps* which express the speaker's certainty or uncertainty about the proposition under discussion. By diminishing the force of an utterance, one also diminishes the risk of offending the other speaker, and hedges are devices used to do this. Furthermore hedges signal politeness and a positive attitude towards the other speaker. Such signals could be tags like *you know* or *isn't it?* which are used when the speaker expects a certain answer or just seeks confirmation about the utterance.

Holmes[3] proposes two functions of hedges, the first one is the epistemic modal function, which expresses the speaker's approximation of something and uncertainty. Such hedges could be about and fairly. The second function is the affective function, which is used by a speaker to reduce social distances between the speakers and to create a more casual conversation. Holmes lets the following examples illustrate how sort of could reflect both an epistemic function as well as an affective function:

(1) Context: male student to male interviewer in description task.

He's got a *sort of* a skirty thing on.

(2) Context: one neighbour to another.

Do you think I could *sort of* come and watch a programme on your TV tonight.

Prince, Brosk and Frader[4] propose that there are two different sub-categories of hedges, namely approximators and shields. Approximators are used to create fuzziness within the utterance, for instance *He kind of screamed at her*. Shields are used to empower the speaker's commitment to the truth of an utterance, as in *I think he screamed at her*. Prince, Brosk and Frader claim men use more approximators and women more shields as their communication goals are different. Women use hedges to create a relationship with the other speaker, while men use them to signal uncertainty. For instance, women could hedge to show respect to the hearer by not being too forward about the utterance, while men sometimes hedge because they feel inferior to the other.

What Holmes[5] defines as epistemic modals are similar in function to approximators in the sense that they express the speaker's uncertainty about the utterance. Shields, however, do not have the same qualities as the affective function Holmes describes, as they are used to empower the speaker rather than reduce social distances. Epistemic modals are speaker-oriented and the affectives are addressee-oriented.

Metaphor is one more way of expressing political correctness. According to Charteris-Black[6], metaphor has long been recognized as an important feature of political rhetoric and as an important means of conceptualizing political issues and constructing worldviews. Metaphors represent our embodied, experiential conceptualization of abstract and complex knowledge of the world, and the choice of such metaphors is therefore crucial for our understanding of social and political events.

Lesz[7] argues that metaphors have an impact on cognitive perception while at the same time even native speakers do not always realize the presence of metaphor in a speech or text. The sum of these two

[1] Wardhaugh, R. An Introduction to Sociolinguistics. Great Britain: Wiley-Blackwell, 2010, p. 292.

[2] Coates J. Women, Men and Language. Great Britain: Pearson Education Limited, 2004, p. 88.

[3] Holmes J. Hedges and Boosters in Men's and Women's Speech. Language and Communication. 10th edition. Great Britain: Pergamon Press, 1990, p. 198.

[4] Prince, Ellen, Bosk, Charles and Frader, Joel. On Hedging in Physician Discourse. Norwood/New Jersey: Ablex, 1982, p. 85.

[5] Holmes J. Hedges and Boosters in Men's and Women's Speech. Language and Communication. 10th edition. Great Britain: Pergamon Press, 1990, p. 199.

[6] Charteris-Black, J. Politics and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor. 2nd edition. New York: Palgrave Macmillan, 2011, p. 48.

[7] Lesz, B. To Shape the World for the Better: an Analysis of Metaphors in the Speeches of Barack Obama. Norway: University of Tromso, 2011, p. 21.

valuable features results in its power to influence people's opinions or thoughts and alter their vision on the world. Since politics are closely connected with ideology, metaphors share a great deal in influencing people's political conviction.

Burkholder & Henry[1] note that as metaphor influences how we think and accordingly act, its cognitive function is of major importance to political speech. Politics deals with complex materials that are sometimes difficult to grasp. That is why metaphor is an indispensible and frequently applied figure of speech in political discourse: it helps people to understand complex concepts and functions as a persuasive tool. Metaphor can also invigorate a message or make a speech more memorable, as well as arouse emotional response. The way in which a metaphor transmits an emotional feeling can be illustrated by calling a political leader *'a Hitler'*. The emotions aroused or exemplified by this metaphor have an influence on how the national leader is perceived. The way in which a political leader can thus influence people's emotions is one of the principal reasons why they use metaphors in their discourses.

The use of rhetorical questions is another way of being politically correct. Han[2] states that a rhetorical question has the illocutionary force of an assertion of the opposite polarity from what is apparently asked. According to Koshik[3], a review of the literature suggests that this interrogative form is as difficult to define as it is communicatively successful.

As Baldick[4] states, rhetorical question occurs frequently in debates, particularly of a political nature, where it is used as a tool to avoid making an outright claim or declaration, but at the same time still being able to make a point. For instance, *Is it not clear that teachers are better than farmers in this regard?* This is a rhetorical question that does not really have a concrete or measurable answer; the answer is often based on individual opinion and assessment. Such questions are quite capable of inspiring new thoughts, ideas and even further debate. It is thus a clever way to avoid coming to an obvious conclusion.

The use of pronouns can also be considered as a way of expressing political correctness. Brown and Gilman's[5] pioneering study showed that the choice of pronouns is affected by the relationship between the speaker and the listener. Addressing someone in the same way as they would address you shows solidarity and equality. Addressing someone with a higher status in a different way than that person would address you shows inequality and social distance. Both power and solidarity are relationships between at least two people, and differences of power can be found in all societies.

According to Karapetyan[6], the way politicians speak and present themselves is a part of their personality and a way to show themselves as individuals, and so are pronominal choices. Cameron[7] states that the use of personal pronouns can create an image of the politician in question, both negative and positive. In political speeches the pronouns *I*, *You* and *We* are used much more than other pronouns. The use of pronouns *I* and *You* expresses sociable styles and connotes a higher degree of intimacy and solidarity.

Thus, the major theme of political correctness is to tolerate a diversity of cultures, races, genders, ideologies, religions, and alternate lifestyles. Political correctness implies the presence of a sufficient power to enforce compliance with whatever is politically correct.

Among the most frequently used ways of expressing political correctness are euphemisms, dysphemisms, hedges, metaphors, parallelism, rhetorical questions and pronouns.

Euphemism is the substitution of a word or expression of comparatively favourable or less unpleasant associations, instead of the harsher or more offensive one that would more precisely designate what is intended. However, many expressions which are euphemistic at one point often degenerate into dysphemisms as they gain negative connotations. In politics metaphors are used as persuasive devices and as a means of justifying political actions. Hedges could be words or phrases used to mitigate the significance

[1] Burkholder, T. R. & Henry, D. Criticism of Metaphor. Rhetorical Criticism: Perspectives in Action. Lanham, MD: Lexington Books, 2009, p. 100.
[2] Han, Ch. Interpreting interrogatives as rhetorical questions. London: Routledge, 2002, p. 202.
[3] Koshik, I. Beyond Rhetorical Questions. London: John Benjamins Publishing Co, 2003, p. 723.
[4] Baldick, C. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 73.
[5] Brown, R. and Gilman, A. The Pronouns of Power and Solidarity. Style in Language. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1960, p. 117.
[6] Karapetyan, I. Pronominal Choice in Political Interviews. Riga: Baltic Journal of English Language, Literature and Culture, 2011, p. 43.
[7] Cameron, Deborah. The Feminist Critique of Language: A Reader. New York: Routledge, 2001, p. 132.

of an utterance in order to save a speaker's face. A rhetorical question is a figure of speech in the form of a question posed for its persuasive effect without the expectation of a reply. The way politicians speak and present themselves is a part of their personality and a way to show themselves as individuals, and so are pronominal choices. The use of personal pronouns can create an image of the politician in question, both negative and positive.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Ղահրամանյան Անի – հայցորդ
Nia39@yandex.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.դ., պրոֆեսոր Ի.Կ.Կարապետյանը:

УДК 811.111 Лингвистика

РЕАЛИЗАЦИЯ ОТОБРАННОГО МАТЕРИАЛА В ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЯХ

Рита ПЕТРОСЯН

Ключевые слова: *отбор лексико-грамматического материала, специализированные, профессиональные тексты, анализ потребностей, анализ предполагаемой ситуации, грамматические конструкции, лексический минимум, подстановочные таблицы, подстановочные схемы, стилевой анализ, дискурсивный анализ*

Key words: *the selection of lexical and grammatical material, specialists texts, needs analyses, target situation analyses, grammar patterns, vocabulary minimum, substitution tables, substitution syllabuses, register analyses, discourse analyses.*

Բանալի բառեր՝ *բառա-քերականական նյութի ընտրություն, մասնագիտական տեքստեր, կարիքների վերլուծություն, իրավիճակների վերլուծություն, քերականական կառուցվածքներ, նվազագույն բառապաշար, փոխարինման աղյուսակներ, փոխարինման սխեմաներ, ստիլիստական վերլուծություն, դիսկուրսիոն վերլուծություն*

IMPLEMENTATION OF THE SELECTED MATERIAL IN LEXICO-GRAMMATICAL EXERCISES

R. PETROSYAN

The present article aims at identifying the main factors in the origins of ESP and giving a brief overview of its development. ESP is a register of English used on those spheres of professional knowledge which have their own deep and well-developed systems of notions. This variety of scientific register is characterised by a simplified grammar, non-idiomatic(logical) combinability of words, relatively simple syntax, culturally neutral vocabulary, phonetically adequate (intelligible) pronunciation .

The article instructs the learners to read fluently and understand any text concerning historical problems, to make a report on a given subject, as well as to summarize a recorded text.

It gives the general principles and methods of teaching a foreign language for professional communication at the Faculty of History.

ԸՆՏՐՎԱԾ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ԲԱՌԱ-ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Ռ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Այս հոդվածում ներկայացվում են մասնագիտական անգլերենի ձևավորման բնորոշ հատկանիշները և տրվում դրա զարգացման կարճ բնութագիրը: Մասնագիտական անգլերենը այն ոլորտն է,որը օգտագործվում էսեփական հստակ ձևավորված մասնագիտական գիտելիք և գաղափարային ձևավորված համակարգ: Գիտության այս ոլորտին բնորոշ է բառերի ուղիղ իմաստով գործածություն, համեմատաբար պարզ շարահյուսություն, մշակութապես չնշութավորված բառապաշար, հստակ հնչող ըմբռնելի խոսք:

Այս հոդվածում ներկայացվում են մեթոդաբանական առաջարկներ սահուն ընթերցանության, պատմական բնույթի տեքստերի ըմբռնման, թեմատիկ զեկույցի պատրաստման, ինչպես նաև տեքստի ամփոփման վերաբերյալ:

Հոդվածում ներկայացվում է օտար լեզվի ուսուցման ընդհանուր սկզբունքներն ու մեթոդները Պատմության ֆակուլտետում մասնագիտական հաղորդակցության համար:

Целью данной статьи является определение основных факторов происхождения ESP и краткий обзор их развития. ESP - регистр английского языка, используемый в тех сферах профессиональных знаний, которые имеют свои глубокие и хорошо развитые системы понятий. Такое разнообразие научных регистров характеризуется упрощенной грамматикой, не-идиоматической (логической) сочетаемостью слов, относительно простым синтаксисом, культурно нейтральной лексикой, фонетически адекватным (внятным) произношением.

Статья обучает учащихся беглому чтению и пониманию любого текста, касающегося исторических проблем, составлению доклада на заданную тему, а также обобщению данного текста.

В статье рассматриваются принципы и методы преподавания иностранного языка для профессионального общения на историческом факультете.

Преподавание иностранных языков в неязыковом вузе имеет свои особенности. Здесь имеется в виду учет всех основных лингвистических, психолингвистических и других экстралингвистических факторов.

Почти 70 лет советские методисты разрабатывали методы и принципы преподавания языков с единых методологических позиций, с учетом “социального заказа”, основных директив партии и правительства. Как известно, методологическая база советской методики представляла из себя разновидность марксистского позитивизма.

В целом господствовало представление о том, что все методы и принципы советской методики "научно-обоснованы", в нужной степени экспериментально “верифицированы”, и в рамках данной парадигмы они обладают огромной методологической мощью, чтобы обеспечить интенсификацию и оптимизацию процесса обучения иностранным языкам.

Поиск новых, профильно или профессионально-ориентированных, идеологически и методологически эффективных методов и принципов, программ и моделей не всегда приводит к успеху. Более того, то плачевное состояние, которое мы имеем в вузовской практике преподавания иностранных языков, является кое-где непосредственным результатом отношения, которое сложилось в советский период.

С одной стороны, можно сказать, что цели обучения в неязыковом вузе, по известным причинам, обúективно не отражали ни уровня развития методики преподавания иностранных языков как науки, ни практических потребностей, ни условий учебно-воспитательного, образовательного процесса. Цель подготовки студентов к обучению на данном языке не конкретна, более того, не достижима, если учесть те условия и факторы, от которых впрямую зависит успех учебно-воспитательного процесса в целом и изучения иностранных языков, в частности.

В большинстве случаев неутешительные конечные результаты обучения чтению целиком сводятся к нехватке аудиторных часов.

Проблема адекватного усвоения лексического и грамматического материала в профессионально-ориентированных учебных текстах упирается в вопросы:

1. как компенсировать нехватку аудиторных занятий,
2. как организовывать систематизированный внеаудиторный процесс усвоения языкового материала, тем самым интенсифицировать процесс формирования навыков и умений чтения.

Очевидно, что неправомерно объяснить особенности повышения эффективности организации процесса обучения профильно-ориентированному чтению только отбором принципов и методов. Как известно, в советское время и в постсоветский период по окончании курса изучения иностранных языков редкие студенты могли, даже с помощью словаря, читать оригинальную литературу по специальности для получения и обработки информации и владения иностранным языком как средством общения в широком смысле этого слова

Реалии нашего времени коренным образом изменили основные цели обучения иностранному языку как в языковом, так и в неязыковом вузе. Сейчас недостаточно общаться на иностранном (изучаемом) языке. Новые методы, принципы, способы, средства и приемы обучения иностранному языку не только позволяют, но в каком–то смысле обязуют преподавателей предъявлять соответствующие информационному веку требования к преподавателям и студентам.

Несмотря на так называемую кризисную ситуация в области образования, постепенно изменяется научно-техническая база тех образовательных учреждений, которые осуществляют учебно-воспитательный процесс. Так называемый "социальный заказ" уступил свое место быстро изменяющимся требованиям свободных рыночных отношений. Соответственно "программные требования" должны исходить из прагматических, жизненных запросов, интересов изучающих язык вообще и студентов неязыковых вузов, в частности.

Понятие "неязыковой вуз" достаточно растяжимое в том плане, что сотрудники, преподавательский состав и студенты все чаще и чаще нуждаются в практическом пользовании иностранными языками. Это касается, прежде всего, повседневной потребности специалистов различных профессий пользоваться на иностранном языке разнородной, многопрофильной научной и художественной литературой, в написании грантов, в участии на международных конференциях,

различных курсах повышения квалификации, возможности подключиться к интернету. По сути , необходимо подходить к отбору лексического и грамматического материала в профессионально-ориентированных учебных текстах для студентов неязыковых вузов с новых методологических позиций.

При определении целей обучения иностранным языкам важно учитывать не только состояние методологического и методического знания в целом, но и "спрос и предложение" в образовательном пространстве в РА и во всем мире. Среди факторов, играющих позитивную роль в организации учебного процесса по формированию навыков и умений чтения, понимания иноязычного текста, в конечном итоге, по практическому овладению иностранным языком в условиях национального неязыкового вуза с армянским языком обучения, можно выделить факт появления новых университетов западного образца (американский, французский, европейский и др.), частных университетов, различных учебно-воспитательных центров и организаций, новые библиотеки и интернет-клубы.

С одной стороны, в большей мере сохранились те традиции, которые сложились в годы пребывания Армении в составе СССР, и армянское методическое сообщество, будучи активно включенным в происходящие процессы обучения иностранным языкам, в целом, занимало передовые позиции и по отдельным аспектам достигало значимых успехов. С другой стороны, появилась возможность наверстать упущенное в плане применение новых, более эффективных подходов к методике преподавания иностранных языков в целом и к усвоению лексического и грамматического минимумов в армянском неязыковом вузе, в частности. В основе методологической концепции данного исследования лежит коммуникативный системно-деятельностный подход.'' Коммуникативный системно-деятельностный подход предполагает полную и оптимальную систематизацию взаимоотношений между компонентами содержания обучения. К ним относится система общей (например, экстралингвистический, педагогический) деятельности, система речевой деятельности, система речевого общения (коммуникации, интеракции и взаимной перцепции), система изучаемого иностранного языка (их сознательно- сопоставительный анализ), система речевых механизмов (речепорождение, речевосприятие, речевое взаимодействие и др.), текст как система речевых продуктов, система структурно -речевых образований (диалог, монолог ,монолог в диалоге, разные типы речевых высказываний и сообщений и т. п.), система (процесс) овладения иностранным языком, система (структура) речевого поведения человека''. [6,320]

В свете сказанного особенно подчеркивается проблема интерпретации текста как единицы описания, понимания, усвоения на разных лингвистических, психолингвистических и методических уровнях. На теоретическом уровне текст выступает как единица описания (в основных направлениях структуральной лингвистики) и в русско-советской лингвистической традиции. В практическом плане в методических целях текст рассматривается как единица обучения иностранным языкам.

Проблема многофункциональности текста как единицы описания, моделирования, усвоения, обучения в целом актуализируется в свете новых достижений прикладной, функциональной лингвистики, психолингвистики, социолингвистики, теории речевой коммуникации,речевого акта ,языковых контактов, информации и управления учебного процесса и, конечно, методики преподавания иностранных языков. В процессе отбора и организации языкового и речевого материала и их овладения в качестве основных, следует использовать принципы оценки коммуникативной целесообразности и активной коммуникативности. Проблема отбора и усвоения лексического и грамматического материала в профессионально- ориентированных учебных текстах в национальном неязыковом вузе получает новое звучание с точки зрения коммуникативного системно-деятельностного подхода.

При работе над профильно-ориентированным, в данном случае историческим текстом были учтены почти все принципы отбора пассивного грамматического минимума/ принцип частотности, необходимости, исключение из минимума избыточных явлений, направленной презентации, принцип разграничения в языке грамматического и лексического/ и принципы активного грамматического минимума/ принцип образцовости, исключения встречных ассоциаций, исключения синонимов, распространенности/.

Принципиально важно то, что учет этих принципов происходит в данной методике на начальном и среднем этапах обучения. Как известно, вышеуказанные принципы более продуктивны

при работе на морфологическом и синтаксическом уровнях. Однако коммуникативный подход к ESP предполагает применение семантических принципов. С точки зрения семантических принципов отбора грамматического материала, многие вышеуказанные принципы пересматриваются, в зависимости от характера и направленности выполняемых упражнений. Более того, почти каждый принцип переосмысливается с новых методологических позиций.

Как известно, в настоящее время широко используется структурно-функциональный, функциональный и коммуникативный подходы в обучении грамматике. В нашем исследовании ведущими являются коммуникативный и функциональный подходы при вышеуказанных целевых установках ESP.

Как уже было сказано выше, формирование речевых грамматических навыков следует проводить поэтапно с учетом условий функционирования грамматических структур в речи. Мы выделяем два этапа формирования грамматического навыка в продуктивной речи: 1) ознакомление и первичное закрепление; 2) тренировка и применение.

Целью ознакомления и первичного закрепления является создание ориентировочной основы грамматического действия для последующего формирования навыка в различных ситуациях обучения. На этом этапе необходимо раскрыть значение, формообразование и употребление грамматической структуры, обеспечить контроль ее понимания студентам и первичное закрепление.

Ознакомление с новым грамматическим материалом для продуктивного усвоения чаще осуществляется в учебно-речевых ситуациях, которые предъявляются устно или в чтении под руководством преподавателя (начальный этап в вузе) или самостоятельно (продвинутый этап в вузе) в следующей последовательности.[6, 29]

1. Общая установка на функциональную направленность новой грамматической структуры.

2. Контроль понимания значения новой грамматической структуры и правильности ее употребления посредством выборочного перевода с иностранного на родной язык.

3. Выбор правила и его формулировка.

4. Анализ и осознание грамматического материала с помощью ознакомительных упражнений.

Приемы для создания учебно-речевых ситуаций при семантизации грамматических явлений разнообразны.

В работе использованы следующие приемы:

1. Использование реальных предметов и физических действий для раскрытия сущности явления.

2. Использование учебных фильмов, позволяющих наглядно и ситуативно представить особенности употребления того или иного явления.

3. Создание иноязычного контекста путем ссылки на реальные события, отношения, факты ,реалии (из жизни обучаемых).

4. Использование передовых языковых средств семантизации грамматических структур в виде перевода- толкования, объяснения, сравнения.

Формирование речевого грамматического навыка предполагает развитие навыка относительно точного воспроизведения изучаемого явления в типичных для функционирования речевых ситуациях и развитие его гибкости за счет варьирования условий обучения, требующих адекватного грамматического оформления высказывания. С этой целью используется имитационные, подстановочные, трансформационные упражнения.

В нашей методике при работе над учебным текстом не разработаны имитационные упражнения. Это объясняется тем , что предлагаемый тип работы не требует прослушивания и повторения формы по образцу, списывания текста или части его с подчеркиванием грамматических ориентиров. Мы считаем, что студенты выполняли имитационные упражнения в школе.

Что касается подстановочных упражнений, то мы предлагаем выполнять их на начальном и среднем этапах обучения, не исключая их выполнения на продвинутом этапе. Как известно, подстановочные упражнения используются для закрепления грамматического материала, выработки автоматизмов в употреблении грамматической структуры в аналогичных ситуациях. При выполнении подстановочных упражнений мы используем упражнения из ‘’English Grammar in Use: Raymond Murphy. A Self-Study Reference and Practice Book for Intermediate Students”.

Особенно эффективны подстановочные упражнения, которые требуют не только автоматического конструирования предложений по аналогии с речевым образцом, но и выбора в результате противопоставления грамматических форм в подстановочной таблице.

Мы разработали систему упражнений, в основе которых лежат принципы трансформационной грамматики. Как известно, этот тип упражнений дает возможность формировать навыки комбинирования, замены, сокращения или расширения заданных грамматических структур в речи. Выбор вида упражнения зависит от конкретной задачи.

Таким образом, мы предпочтение даем, исходя из методологических установок данного исследования, трансформационным упражнениям.

Все упражнения распределяются на две группы соответственно этапу работы над функционально- ориентированным английским высказываниям. Первый этап- лексико-грамматическая идентификация языкового материала в тексте речевого высказывания. Второй- включение английского речевого высказывания в систему речевой деятельности студента на основе актуального и потенциального, функционального и речевого взаимодействия субъектов общения в системе ‘’преподаватель- студент’’ и “студент –студент". Лексико- грамматическая идентификация английских речевых высказываний реализуется в ходе выполнения упражнений типа:

а) Определите лексико-грамматические особенности высказывания, известные вследствие ранее лексических и грамматических упражнений, отметьте специфику употребления лексических и грамматических явлений данной фразы.

б) Назовите ситуации, в которых употребляется данное высказывание.

в) Повторите данное высказывание в аналогичных по характеру и структуре ситуациях.

Ход и результаты выполнения вышеуказанных упражнений подтвердили эффективность использования следующих принципов:

-Процесс владения и овладения английским языком становится интереснее, когда студенты противопоставляют грамматические и лексические значения слов, словосочетаний, различных сегментов текста (речи).

- Исключения из правил впечатляются и запоминаются легче, чем сами правила.

-Исправление грамматических ошибок в процессе работы над учебным текстом усложняет процесс его понимания и воспроизведения.

-Осознание и исправление собственных ошибок осуществляется после контрольной работы.

- Студенты не только исправляют собственные и чужие ошибки, но и предлагают методы и средства их преодоления.

-Студенты меньше ошибаются, когда осознают причины ошибок других.

-Следует изучать исключения из правил, грамматические явления как лексику.

-Студенты легче осваивают языковой материал, когда особенно на продвинутом этапе выполняют лексико-грамматические упражнения совместно. На этом этапе разграничение материала, предназначенного для продуктивного и рецептивного усвоения, отсутствует.

-При отборе коммуникативно- значимых лексико- грамматических образований использование принципов коммуникативного подхода применительно к ESP позволяет выделить не только языковые, но и речевые единицы на морфологическом, синтаксическом и на семантическом уровнях.

-Анализ регистров не может быть принципом отбора лексико -грамматического минимума, однако обобщение результатов анализа потребностей, выявление уровня языковой компетенции студентов позволяет сочетать семантические принципы с дидактическими, психолингвистическими принципами при отборе коммуникативно-значимых лексико- грамматических образований.

-Важно определить при отборе грамматического и лексического материала, по каким (морфологическим, синтаксическим, семантическим) принципам он организуется. Именно психолингвистический подход к методической организации работы над профильно - ориентированным текстом, по отбору лексического и грамматического минимумов позволяет разработать семантические принципы отбора языкового материала.

Семантические принципы являются ключевым при отборе лексико- грамматического материала, так как студенты имеют на семантическом уровне дело с выбором возможных значений и опосредствующих репрезентаций.

ESP курс функционирует за счет идентификации обучающей ситуации, а потом проводят определенный анализ лингвистических характеристик данной ситуации ESP. Этот процесс известен как анализ потребностей. [13,183]. Прагматизм изучения английского языка посредством текстов по истории Армении проявляется в том, что студенты историки должны не только адекватно реагировать на последние достижения исторической науки вообще, но и представлять результаты исследований по истории Армении, армяноведению, научному сообществу и всему прогрессивному миру, начиная с независимости Армении, кончая сумгаитскими или карабахскими событиями.

Грамматический или лингвистический аспект обучения английскому языку при соответствующем отборе профессионально-ориентированных текстов по истории Армении ESP предполагает учет опыта и традиции применения лингвистического знания в области методики преподавания иностранных языков вообще и ESP, в частности. Это объясняется. прежде всего, тем что традиционная грамматика, исходящая из грамматики латинского и греческого языков, и структурная грамматика способствовали развитию ESP прямо и косвенно.

Если на начальном этапе достаточно продуктивными представляются подстановочные таблицы и схемы, то на следующем более эффективным представляются принципы выделения Н. Хомским глубинного и поверхностного уровней значения предложения или целого высказывания, текста. Хомский впервые восстановил идею о том, что язык управляется правилами. [8,259].

Стилевой анализ выявляет, во-первых, отношение студентов к тексту, в частности, он формальный или неформальный, письменный или устный, самодостаточный или зависит от контекста. Именно ассоциации с научным контекстом позволяют студентам выяснить область языкового знания (юридический английский, социальный английский, медицинский, бизнес или научный английский). Во-вторых, стилевой анализ (register analysis) дает возможность не только определить разные стили текстов, но и программные разделы при отборе изучаемых тем, несмотря на то, что стилистический анализ не может быть использован как принцип или база отбора, так как нет существенных способов /методов/для различения языка наук от других видов языка. Принципиально важно четко определить, какие виды анализа /структурного, функционального, понятийного, дискурсивного/ могут быть успешно применены в ESP, в частности, в процессе преподавания английского языка на историческом факультете в РА и в Арцахе , так как вид анализа текста предопределяет характер отбора языкового материала.

Важно создать положительные эмоции в учебном процессе. Это не значит, что предлагается избежать решения трудных задач, преодолеть соответствующие познавательные, эмоциональные и другие трудности. Необходимо учитывать основные факторы для создания положительной, эмоциональные учебной ситуации, постоянного учебного настроя в учебном процессе. Студенты должны не только с удовольствием изучать язык, т. е. получать удовольствие от изучения языка, но и от перспективы использовать полученные знания в будущей творческой и другой деятельности. Короче говоря, проблема повышения эффективности языка заключается в перспективности его изучения. Таким образом, следует не только преподавателям, но и студентам четко ответить на вопрос, почему они изучают английский язык на историческом факультете. Перспективные потребности предполагают не только потребности и желания, но чувства неудовлетворения. Перспективные языковые навыки и умения и уже имеющиеся навыки и умения не могут совпадать. Есть большая пропасть между уже имеющимися знаниями и теми, которые необходимо приобрести.

Под новым материалом мы понимаем, прежде всего, те языковые и лингвистические средства, посредством которых выявляются коммуникативные единицы /средства/, то есть проблема стоит в выявлении и выборе тех ключевых коммуникативных единиц, без которых невозможна коммуникация. Специфика предлагаемого подхода выражается в том, что делается акцент на коммуникативные единицы исторического подъязыка, где очень трудно расширить коммуникативную сущность и определить коммуникативную направленность исторического подъязыка.

Индивидуально- ориентированный подход базируется на принципе, согласно которому характер обучения полностью определяется потребностями учащихся. Таким образом, обучение языку определяется как внутренний процесс, который кардинально зависит от имеющихся у студентов знаний и мотиваций.

Студенты изучают исторический подъязык, усваивая интернациональную лексику вообще, и лексику, используемую в большей части в армянской историографической науке. Одно и то же касается функциональных и стилистических характеристик грамматического материала.

Тексты должны соответствовать потребностям и интересам студентов. Здесь учитывается не только конкретно познавательные, учебные, но и профессионально или профильно-целеполагающие потребности. Тексты должны генерировать аудиторную деятельность.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Артемьева С.С. Характер текста, используемого на этапе совершенствования речевых навыков//Иностранные языки в школе. -1980. –N3.стр.33-36

2.Айрян К.А. Эффективность учебного текста как основа интенсификации обучения иноязычному чтению в национальном (армянском) неязыковом вузе. Ереван, канд. дисс. 1990-180стр.

3.Венедиктова Н.К.Доступность текста как условие их понимания. Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. М.:МУ, 1969-235 стр.

4.Дридзе Т.М.Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. М.: Наука, 1984-268 стр.

5.Москальская О.И.Текст как лингвистическое понятие (обзорная статья)//Иностранные языки в школе.-1978.- N3.стр.8-13

6.Настольная книга преподавателя иностранного языка. Справочное пособие. 6-е издание.Минск. Вышэйшая школа.-2000.-412стр.

7.Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе.-М.:Высшая школа, 1987. стр.207

8.Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. Пер. с англ. М.: Издательство Моск. Университета.-1972.-259с.

9. Хомский Н. Синтаксические структуры//Новое в лингвистике. Вып.2 М.; Прогресс, Сост.В.А.Звегинцев. М., Издательство Иностранной литературы, 1962.- N1.стр.412-635

10.Larsen-Freeman, Diane “Techniques and Principles in Language Teaching”, Oxford: Oxford University Press, 1986.-142p.

11.Learning and Teaching Modern Languages for Communication. –Strasbourg: Council of Europe Press, 1988. -266p.

12.Morrow, K., and Schocker, M.Using Texts in a Communicative Approach. "ELT Journal",1987,41(4),pp 248-256.

13. English for Specific Purposes. A Learning-centred Approach. Tom Hutchinson and Alan Waters, Cambridge, 1993-183p.

Сведения об авторе:
Петросян Р.С., к.п.н., доцент кафедры английского языка

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., проф., И.К.Карапетяном.

УДК 811.161.1 Лингвистика

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ М-МОДЕЛЕЙ В ДИСКУРСЕ ГЕНОЦИДА

Рита ПЕТРОСЯН, Нарине МИНАСЯН

Key words: *Genocide discourse, trope, figures of speech, functions, metaphoric model, addresser, addressee, national consciousness.*

Բանալի բառեր *՝ Ցեղասպանություն խոսույթ, դարձույթ, բանադարձում, գործառույթներ, փոխաբերական մոդել, հասցեագրող, հասցեատեր, ազգային գիտակցություն:*

Ключевые слова: *Геноцид, речь, обращение, функции, образная модель, адресация, адресат, национальное сознание.*

THE MAIN FUNCTIONS OF METAPHORIC MODELS (M-MODELS) IN GENOCIDE DISCOURSE

R.PETROSYAN, N.MINASYAN

The given article aims at revealing the main functions of metaphoric models (M-models) in Genocide discourse. M-model has entered on a new stage of scientific development in the result of combination of traditional, cognitive and discourse approaches.

On the whole the functions of metaphorical models in political discourse are considered in the system of influence ***addresser-addressee.***

The analysis of M-models of Genocide discourse shows that the functions of M-models of preservation and transference of national consciousness, cultural values and history of the nation play a significant role in Genocide discourse.

It's necessary to emphasize that the main functions of tropes and figures of speech are characteristic for M-models in Genocide discourse.

ՓՈԽԱԲԵՐԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԽՈՍՈՒՅԹՈՒՄ

Ռ.ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Ն.ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Տրված հոդվածի նպատակն է բացահայտել փոխաբերական մոդելների հիմնական գործառույթները *Ցեղասպանություն* խոսույթում: Փոխաբերական մոդելը գիտական զարգացման նոր փուլ է մտել ավանդական, ճանաչողական և խոսույթային մոտեցումների համակցության արդյունքում:

Ընդհանուր առմամբ փոխաբերական մոդելների գործառույթները քաղաքական խոսույթում դիտարկվում են *հասցեագրող-հասցեատեր* ազդեցության համակարգում:

Ցեղասպանություն խոսույթի փոխաբերական մոդելների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նրանում ազգային գիտակցության, մշակութային արժեքների և ազգի պատմության պահպանման և փոխանցման փոխաբերական մոդելների գործառույթները կարևոր դեր են խաղում:

Կարևոր է մատնանշել, որ դարձույթների և բանադարձումների գլխավոր գործառույթները բնորոշ են *Ցեղասպանություն* խոսույթում փոխաբերական մոդելներին:

В статье анализируются основные функции метафорических моделей (М-модели) в дискурсе Геноцида. М-модель вышла на новый уровень научного развития в результате комбинирования традиционного, когнитивного и дискурсивного подходов.

В целом, функции метафорических моделей в политическом дискурсе рассматриваются как система воздействия адресанта на адресат.

Анализ метафорических моделей в дискурсе Геноцида выявляет, что функции метафорических моделей хранения и передачи национального самосознания, традиций культуры и истории народа М-моделей играют большую роль в дискурсе Геноцида.

Необходимо отметить, что основные функции тропов и фигур речи характерны для метафорических моделей в дискурсе Геноцида.

Существуют разные подходы к определению понятия «метафора». Традиционно метафора рассматривается в рамках стилистики и причисляется к одному из тропов. «Под метафорой понимается определенное внешнее сходство, на основе которого можно сравнивать одно с другим. В этом смысле античная риторика говорит о метафоре как о «коротком сравнении» (Логачев 2008: 94-97).

«В расширенном смысле термин метафора применяется к любым видам употребления слов в непрямом значении» (Лингвистический энциклопедический словарь 2002: 296).

Когнитивный подход к изучению метафор существенно изменил представления о ней, в том плане, что ее стали рассматривать не на уровне языка, а на уровне мышления. Известный тезис Дж. Лакоффа и М. Джонсона о том, что «само человеческое мышление протекает метафорично, т. е. человеческая концептуальная система структурирована метафорически и определяется метафорами» (Дж. Лакофф и М. Джонсон) не вызывает сомнения у лингвистов.

Метафора приобрела совершенно новые содержательные и функциональные характеристики, когда стали ее рассматривать с точки зрения дискурсивного подхода. «Метафоры являются составными частями дискурса, любой дискурс содержит характерные для него метафоры, т. е. определенную комбинацию метафор и особый способ использования метафор» (Логачев 2008: 94-97).

Анализ соответствующей литературы показывает, что понятие «метафорическая модель» или М-модель вошло в научный оборот в результате развития и сочетания, прежде всего, традиционного, когнитивного и дискурсивного подходов. Метафорическая модель – «это существующая и / или складывающаяся в сознании носителей языка схема связи между понятийными сферами, которую можно представить определенной формулой: "X - это Y". Например, ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ - это ВОЙНА; ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ КАМПАНИЯ - это ПУТЕШЕСТВИЕ; ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ - это ДЕНЬГИ. Отношение между компонентами формулы понимается не как прямое отождествление, а как подобие: "X подобен Y", ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ подобна ВОЙНЕ. В соответствии с названной формулой система фреймов (слотов, концептов) одной ментальной сферы (сферы-источника) служит основой для моделирования ментальной системы другой сферы (сферы-магнита). При таком моделировании в сфере-магните обычно сохраняется не только структура исходной области, но и эмотивный потенциал, характерный для концептов сферы-источника, что создает широкие возможности воздействия на эмоционально-волевую сферу адресата в процессе коммуникативной деятельности» (Чудинов 2013: 27).

В истории науки известны концепции, по которым в качестве основных, выделяли такие функции метафоры, как эстетическая, номинативная, коммуникативная, прагматическая и др.

В целом функции М-моделей в политическом дискурсе рассматриваются в системе воздействия АДРЕСАНТ → АДРЕСАТ. Исследователи выделяют, прежде всего, познавательную функцию метафоричесих моделей, в том плане, что фигуры речи и тропы являются средством познания мира.

Тропы (особенно метафоры) осваивают абстрактное через конкретное, ненаглядное через наглядное, рационально постигаемое через доступное чувственному восприятию.

Кроме познавательной функции, метафоры выполняют культурную функцию. Политический дискурс в этом случае представляется как семиотическая система, и адресат и адресант являются участниками, инициаторами своеобразного смыслообразования. В рамках дискурса Геноцид метафоризация речи исследователей, политических лидеров происходит в соответствии с логики смыслообразования политической культуры сторонников и оппонентов признания Геноцида.

Особенно выделяется функция семантической неопределенности политических метафор, так как она «проявляется в явной форме, на поверхности культуры, в системах, ориентированных на сложность, неоднозначность или невыразимость истины» (Цит. по Фроловой 2011: 2-10, Лотман 1992: 162-178).

Следует выделить также творческуюили эмоциональную функцию метафорических моделей, заключающейся в том, что «тропы выражают субъективный взгляд человека на мир, выражают оценки, эмоции, как бы предлагают каждому стать поэтом, творцом – художником.

Например, метафоры обладают не только когнитивными (объяснение неясного), но и аффективными функциями (порождение эмоций) (Brandes 1980: 8).

Н. И. Сырма выделяет текстообразующую функцию тропов и фигур речи. Согласно автору: «Текстообразующая функция тропов и фигур речи опирается на их способность модифицировать, трансформировать свое основное значение в процессе речевой реализации, т.е. в процессе создания текста. Текстообразующая функция тропов и фигур речи проявляется не только на семантическом, но и на структурном (строевом) и композиционном уровне» (Сырма 2007: 16). Анализ разных текстов в рамках дискурса Геноцида показывает, что М-модели, отражая особенности тропов и фигур речи на

дискурсивном уровне, обладают не только текстообразующей, но и речепорождающей функцией. В каком-то смысле они являются ядром дискурса Геноцида.

Специфика концепта Геноцид позволяет утверждать, что в дискурсе Геноцида тексты сочетают стилистические и жанровые особенности и поэтических, и научно-публицистических текстов. Метафора в дискурсе Геноцида может выполнять и «эстетическую (метафора как украшение речи)» и «активизационную (метафора как средство активизации восприятия адресата)» функции. В этом случае, познавательная функция отходит на второй план. Вместе с тем, «В научном дискурсе на первое место выходит познавательная, эвристическая функция метафоры, позволяющая осмыслить новый объект исследования, опираясь на знания о других типах объектов… Важна для научного дискурса и аргументативная функция метафоры как средство убеждения в правильности (правдоподобности) выдвигаемых тезисов или постулатов»(Кобозева, 201б: 134-135). Следовательно, можно сделать вывод о том, что в функциональном плане М-модели в дискурсе Геноцида могут сочетать характеристики и поэтических, и научно-публицистических текстов.

Важно выделить эвристическую и аргументативную функции метафоры, особенно, когда анализируем М-Модели Механизм, Физическое воздействие. Однако, при рассмотрении «интерактивной функции» М-моделей, на первый план выступают М-модели Персонификация и Фауна.

А. В. Степаненко разграничивает следующие функции метафоры в политическом дискурсе: «прагматическая, когнитивная, эмоциональная, репрезентативная, хранения и передачи национального самосознания, традиций культуры и истории народа»(Степаненко 2002: 24).Соответствующий анализ М-моделей дискурса Геноцид свидетельтствует о том, что функции М-моделей хранения и передачи национального самосознания, традиций культуры и истории народа играют решающую роль в дискурсе Геноцида.

Принципиально важно подчеркнуть, что для М-моделейв дискурсе Геноцид характерны основные функции тропов и фигур речи. В целом можно выделить текстообразующую, познаватеьлную, творческую, эмоциональную и другие функции М-моделей. Например, в нижеприведенном суждении С.К. Гаспарян использует разные тропы и фигуры речи: метафоры, иронию и т.д.

«The very wording of the passage clearly shows that the *inhuman policy* of the Turks, of course, was not aimed at an execution of displacement with good intentions. It was a methodically pre-planned scheme of extermination of Armenians according to which the first and effective step to wipe out Armenians was to behead the nation by murdering its intellectuals» (Gasparyan 2014: 90). Очевидно, что при осуществлении жестокой, бесчеловечной политики, у турок не могли проявлятся «хорошие намерения» («goodintentions»). Она употребляет иронию и при описании путей уничтожения армян («effectivesteptowipeoutArmenians»). Эффект сарказма и иронии усиливается, когда автор употребляет М-модель Механизм («pre-planned scheme of extermination, behead the nation by murdering»).

The government “had no other choice,” and launched massacres of innocent people ethnic Armenians, brutally murdering the elderly and children, men and women (Gasparyan 2014: 65, 91). В данном суждении М-модели Механизм и Физическое воздействие выступают воедино. Погромы, убийство являются средством, простым механизмом решения политических вопросов. При том, это не только резня, это резня невинных людей. По сути, мы имеем дело с механизмами физического воздействия.

Примечательно то, что выявление механизмов физического воздействия позволяет автору показать, что целью использования турецкими идеологами является, прежде всего, искажение истории, исторических фактов. В этой связи С.К. Гаспарян пишет: «Curiously enough, next to this “fair assessment” Suny does not forget his crucial mission of distorting the Armenian history and playing into the hands of the Turkish ideology by stating that Armenians had lived in the area for about a thousand years before Turks appeared *(a people who had lived in eastern Anatolia for nearly a thousand years before the Turks arrived)»*(Gasparyan 2014: 91). В целенаправленном искажении истории Армении противники признания Геноцида очень часто используют М-модели Механизм и Физическое воздействие, применительно к туркам, а не к армянам.

При анализе политического дискурса противников признания Геноцида очень часто используются М-модели Механизм и Ориентация. «Not difficult to notice that the author’s approach inherently suggests denying any pre-planned scheme of a genocide» (Gasparyan 2014: 98).

Использование М-модель Обьект-Предмет позволяет автору выявить психологические характеристики противников признания Геноцида и тех, которые борются за историческую справедливость. Противопоставление и сопоставление лежат в основе данной модели. Например:

«the Genocide had no religious motives, nor was it a mortal struggle of two peoples seized with a nationalistic frenzy (the genocide was neither religiously motivated nor a struggle between two contending nationalisms, one of which destroyed the other)». Противостояние инициаторов погромов и «невинных жертв» (сфера источник) представляется М-моделью Обьект-предмет (сфера магнит).

С. К. Гаспарян выделяет дискурс Геноцида как часть современного политического дискурса. «We also intend to examine to what extent the wording, semantics and functionalism of Lemkin's discourse have been reflected in the UN Genocide Convention. The texts of the above-mentioned documents have been treated as samples of genocide discourse» (Gasparyan, Paronyan, Chubaryan, Muradyan 2016: 55). Сами авторы подчеркивают, что концепт Геноцид рассмативается ими на разных уровнях: лексический, семантический, функциональный и т.д.

В общей сложности, можно подчеркнуть, что в дискурсе Геноцида намечается тенденция сочетания М-моделей. Паралелльное их использование в функциональном плане вполне оправдано, в том плане, что происходит своеобразное наложение основных функций тропов и фигур речи. Однако, на первый план выступают функция воздействия и эмоциональная функция рассматриваемых тропов. Например, в данном отрывке М-модель Игра сочетается с М-моделью Механизм, использован троп Ирония («objectivistic" veil»).

«Especially interesting is that this statesman is trying to hide his country's flagrant, coarse denial with the "objectivistic" veil (Игра) of not corrupting historical facts (Механизм) *(If we have to determine a position, it should be done with great care not to distort the historical realities)»*(Gasparyan, Paronyan, Chubaryan, Muradyan 2016: 116).

Рассматривая функциональные характеристики М-моделей, используемых в политическом дискурсе, выделяются мелиоративная и пейоративная функции эвфемизмов и дисфемизмов.

"1) мелиоративная функция (возвеличительная), направленная на позитивную характеристику какого-либо объекта в широком смысле (лица, идеи, доктрины, партии, учреждения и т. д.), которую выполняют функции самозащиты, вуалирования, а также функция акцентирования;

2) пейоративная (уничижительная), направленная на негативиную характеристику какого-либо объекта, которую выполняют функции дискредитации и акцентирования (Абакова 2007: 87).

Функциональные характеристики особенно четко выделяются при анализе явлений эвфемизации и дисфемизаци и в дискурсе Геноцида. В ниже приведенном примере явно выделяется М-модель *Ориентация:*

On the contrary, having inherited from his elder generations the painful experience (Ориентация) of the Holocaust, he cannot but feel with the same bitterness the pain caused by the horrible disaster of the Armenian Genocide, and sense the importance of standing by the Armenians(Тамже, 129). В том же примере, можно выделить эвфемизм "painfulexperience" вместо «suffering», «torment», «pain» и т.д.

Как было подчеркнуто, явленияили тенденции эвфемизации и дисфемизации представляют большой интерес, прежде всего, с точки зрения их функциональных характеристик. Анализ основных М-моделей в дискурсе Геноцида показывает, что мы имеем дело с основными функциями эвфемизмов: с функциями *вуалирования, т.е.. «манипулирования, акцентирования, самозащиты* и *дискредитации,* которые реализуются через тактики, характерные для стратегийполитического дискурса» (Абакова 2007: 87).

Выделяя мелиоративную и пейоративную функции политических эвфемизмов и дисфемизмов, можно сказать, что используемые эвфемизмы выполняют, прежде всего,пейоративную функцию. Вместе с тем, здесь речь идет о познавательной и эмоциональной функциях М-моделей, а не о функциях дискредитации и акцентирования оппонентов.

Важно четко определить, кто является автором эвфемизмов, так как используя речевые приемы нейтрализации и маскировки, противники признания Геноцида армян используют общую функцию самозащиты.

Противники фальсификации истории, анализируя разные политические тексты, выявляют попытки «нейтрализации неприятных фактов». Например, рассматривая М-модель Фауна, С.К.

Гаспарян употребляет описательный эвфемизм «*to avoid carrying out reforms in the six eastern provinces»* (Գասպարյան, Հարությունյան 2012: 112-132).

Изучение М-моделей в дискурсе Геноцида показывает, что важной стратегией политического дискурса является хеджирование, которое выступает как средство прагматического воздействия в данном дискурсе. Как и другие фигуры речи и тропы, основная функция хеджирования «заключается в том, чтобы сделать понятия более или менее «неясными»»(Lakoff 1980: 187,195).

Заключение

В истории науки известны концепции, по которым в качестве основных, выделяли такие функции метафоры, как эстетическая, номинативная, коммуникативная, прагматическая и др. В целом функции М-моделей в политическом дискурсе рассматриваются в системе воздействия АДРЕСАНТ → АДРЕСАТ.

Анализ разных текстов в рамках дискурса Геноцида показывает, что М-модели, отражая особенности тропов и фигур речи на дискурсивном уровне, обладают не только текстообразующей, но и речепорождающей функцией. В каком-то смысле они являются ядром дискурса Геноцида.

В функциональном плане М-модели в дискурсе Геноцида могут сочетать характеристики и поэтических, и научно-публицистических текстов. Выдвигая на первый план исследования эвристическую и аргументативную функции М-моделей, следует выделить функции хранения и передачи национального самосознания, традиций культуры и истории народа М-моделей в дискурсе Геноцид.

В целом намечается тенденция сочетания функции М-моделей, в силу того, что происходит своеобразное наложение основных функций тропов и фигур речи в дискурсе Геноцида.

ЛИТЕРАТУРА

1. ԳասպարյանՍ.Ք. Հարությունյան Գ.Ռ. ԹաներԱքչքմի«Ամոթալիարարք...»աշխատությունը//Վէմհամահայկականհանդես, թիվ 2 (38), Եր., Վէմհանդես ՍՊԸ, 2012, էջ 125-134.
2. Кипрская Е. В. Политические эвфемизмы как средство камуфлирования действительности в СМИ: на примере конфликта в Ираке 2003-2004гг.:дисс....к. филол.н. Киров, 2005. - 152с.
3. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: МГУ, 1996. 245 с.
4. Сырма, Н.А. Тропы и фигуры и их текстообразующая функция (на материале русского ианглийского языков) : Дисс. … канд. филол. наук. –Ростов-на-Дону, 2007. – 184 с.
5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем. М., 1998. - С. 25.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М., 2002. - С. 296.
7. Логачев С. А. Метафора войны в политическом дискурсе (на материале немецких СМИ). / С. А. Логачев/ / Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2008– № 49. – С. 94-97.
8. Сырма Н. А. Тропы и фигуры речи и их текстообразующая функция :на материале русского и английского языков: дисс. канд. пед. наук. Ростов-на.Дону. – 184с.
9. Чудинов А. П. Ч-84 Очерки по современной политической метафорологии: Монография / Урал.гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2013. – 176 с. I.
10. Фролова Т. Г. Понятие метафорического стиля в современной прозе//Вестник СПбГУ. Сер. 9. 2011. Вып. 2. – С.2-10.
11. Лотман Ю. М. Риторика // Лотман Ю. М. Избр. ст.: в 3 т. Таллин, 1992. Т. 1. С. 162-178.
12. Кобозева И. М. Семантические проблемы анализа политической метафоры // Вестник Московского университета. – Сер. 9. Филология. – 2001. № 6. - 134-135.
13. Степаненко А. В. Лингвокогнитивные особенности функционирования метафоры в политическом дискурсе: (На материале русского и немецкого языков): Автореф. дис. … канд. филол. наук. М., 2002. – 22с.
14. Brandes S. Metaphors of Masculinity: Sex and status in Andalusian folklore. — Ph.: U. of Pennsylvania, 1980.
15. Gasparyan S. The Armenian Genocide: A Linguocognitive Perspective / S.Gasparyan; YSU. Yerevan, YSU Press, 2014, 208 p.

16. Gasparyan S., Paronyan Sh., Chubaryan A., Muradyan G. Raphael Lemkin's Draft Convention on Genocide and the 1948 UN Convention: a comparative discourse study / YSU, Yerevan, YSU Press, 2016. - 176 pp.

Сведения об авторе:

Петросян Рита Суреновна к.п.н., доцент кафедры английского языка
Минасян Нарине Станиславовна – старший преподаватель кафедры английского языка.

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., проф., И.К.Карапетяном.

UDC 37/811.111 Linguistics

PRAGMATICS OF ENGLISH RHYTHM AND ITS PROSODIC CORRELATES IN ACADEMIC STYLE

L. VANYAN

Key Words: *functions of rhythm, academic discourse, pragmatic function, rational-logical, phonopragmatic categories, strategies, persuasive-factological, cooperative, focalization*

Հիմնաբառեր՝ *ռիթմի գործառույթներդ, գիտական խոսույթ, գործաբանական գործառույթ, ռացիոնալ-տրամաբանական ռազմավարություն, հնչազործաբանական կատեգորիաներ, համոզիչ-փաստագրական, համագործակցային, կիզակետայնացում*

Ключевые слова: *функции ритма, академический дискурс, прагматическая функция, рационально-логическая стратегия, фонопрагматические категории, персуазивно-фактологический, кооперативный, фокализация*

ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ՌԻԹՄԻ ԳՈՐԾԱԲԱՆԱԿԱՆ-ԱՌՈԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴՐՍԱՎՈՐՈՒՄԸ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՃՈՒՄ

Լ. ՎԱՆՅԱՆ

Հոդվածում խոսքի ռիթմը դիտարկվում է գործառական-գործաբանական դիտանկյունից: Ներկայացվում է ռիթմի գործառական ներուժի խորացված վերլուծություն, ինչպես նաև ռիթմի գործառույթներից առավել նվազ ուսումնասիրվածի՝ իրոկուտիվ գործառույթի առոգաբանական արտահայտության ուսումնասիրությունը: Այս ուսումնասիրությունը կատարվում է հաղորդակցական ռազմավարությունների հենքի վրա, որոնք առանձնացվել են հիմնվելով գիտական ժանրում նրանց առոգաբանական արտահայտության աստիճանից: Արդյունքները արտացոլեցին առոգաբանական չափորոշիչների յուրօրինակ փոխդասավորությունը պայմանավորված տեքստի կոնկրետ հատվածում գերիշխող հաղորդակցական ռազմավարությունից:

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РИТМА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СТИЛЕВОМ РАКУРСЕ

Л.ВАНЯН

В статье рассматривается функционально-прагматический потенциал ритма английского языка в стилевом ракурсе. Актуальность исследования обусловлена недостаточной изученностью просодии коммуникативных тактик научной прозы, в частности фактологически-персуазивной, рационально-логической, митигативно-кооперативной и стилистической. Выделение коммуникативных стратегий и тактик проводилось на основе их ритмо-просодической выделенности и их выраженность в изучаемом стиле. Полученные результаты отразили соотношение фонопрагматических категорий при передаче стратегии, доминирующей в определенной фазе дискурса.

The paper extends the scope of earlier research on speech rhythm by a functional-pragmatic investigation. In particular the article addresses the problem of illocution of speech rhythm in scientific (academic) discourse. It suggests to reveal the rhythmic code, in which a set of prosodic categories are manipulated to express pragmatic meanings. The analyses is performed in terms of the communicative strategies outlined for the academic style. The results of the corpus-based study associate the set of prosodic features with a leading strategy in a discourse constituent.

Introduction

Speech rhythm has been extensively studied as regards its attributive features, while its functional-pragmatic characteristics have so far received limited attention. Despite the existing diversity in the terminology of rhythm functions, some abstraction easily reveals general approaches as regards their essential characteristics.

1. The function of rhythm pointed out by all rhythm researchers is the primary organizing (Antipova 1987), integrating (Potapov 1986), operational function (Krivnova 2007), integration or coordination function (Couper-Kuhlen 1993). By simultaneously unifying and dividing speech chain, rhythm provides continuity and integrity of text. It creates a certain dynamic stereotype aimed at

speech organization. The organizing function of rhythm is based on psychophysiological capability - nervous system, breathing cycle, articulation, memory, perception, automation and harmonization of articulatory effort, which together shape the universal character of speech rhythm. Language specific features base upon the universal features.

Integration of the rhythmic hierarchy evolves in two directions - horizontal (from the beginning of articulation to the end) and vertical - (from communicative intention to phonation) (Krivnova 2007). The integrating function structures the syntactic and semantic information into syllabic sequences and further into euphonic verbal-semantic quants. Rhythm interacts with syntactic and semantic levels to produce smooth speech. Thus, the organizing function of rhythm indirectly correlates with meaning, since the integration and segmention is performed in accordance with the communicative intention. The indirect association with meaning distinguishes rhythm from intonation which has a direct semantic connection. Recent research has increasingly defined this linkage of rhythm with meaning as the semantic function of rhythm. In works on rhythm which refer to the semanticity of rhythm it is pointed that rhythm may reflect the order of real-world events.

2. The integrating function of rhythm serves as a basis for the text-orienting illocutionary funtion (Krivnova 2007), called also rational-logical function (Nemchenko 1983, Mosienko 1986) or guiding function (Kohler 2008), which aims at more effective speech.

It directly draws the attention of the listener to informationally important portions of speech, as distinct from the indirectly acting organizing function. An example may serve the immediate impact of guiding function through the repetition of pragmemes - words evoking intense emotional-persuasive feedback. Pragmemes occur along with informemes - words carrying rhematic denotational meaning, against the background of neutral words - bearing little prominence due to their thematic status. Rhythm is not a fixed psychological prominence pattern for groups of languages, but is variable within each language (Kohler 2008 : 44).

3. The stylistic function is shaped by genre-specific prosodic arrangement of rhythmic units, their rhematic-thematic and strategic structure. It is further reinforced by euphony and suggestion.

4. The suggestion function is formed by regular occurence of phonemes or keywords aiming at subconscious effect (Boltaeva 2003). It is achieved by joint repetition of pragmemes and informemes to shape contextual meanings pinned upon the denotational meaning.

Along with the suggestion function the concept of rhythmic euphony has been proposed (Krivnova 2007). While suggestion aims at subconscious impact on the listener, euphony is directed to the articulated speech. The euphony is defined as the accuracy of rhythmic units and their prosodic arrangement. In particular it is shaped by gradation of accents, adaptation of melodic contours and regularization of temporal-rhythmic structure of syntagm. Combined with the illocutionary and expressive functions, euphony produces easily perceivable and aesthetically agreeable academic speech (Volkova 1974; Antipova 1986). The euphonic function of rhythm enhances the effectiveness of understanding and thus forms the rhetoric maxim of *rhythmic arrangement* (Esser 2011). Euphonic entrainment of rhythmic beats attracts listener's attention and creates positive image of the speaker and form the rhetoric maxim of rhythmic arrangement in academic speech. However, the euphony of rhythmicity in the academic style in reading is less expressed as compared with rhetorical style (Knight, Cross 2012).

The least studied function of rhythm is the illocutionary function, which has necessitated its thorough consideration in the present study. The illocutionary function considers semantic component as a means of achieving the communicative aim and is oriented to the addrresser, as opposed to its functional and communicative perspectives. Functional approach has an abstract view on the language, while communicative one centers on the intercourse.

Phonopragmatic categories

The illocutionary function is expressed via the following rhythmic categories: pragmatic accent or focalization (Gussenhoven 1984, Selkirk 1995, Heusinger 1999), accentual transformations

(Davidov 1997), tonal alignment, pragmatic pause (Muzya 2015), pragmatic variation of tempo (Koval 2005) and voice timbre (Nikolaeva 1983).

Pragmatic accent has great significance in expressing pragmatic meaning in languages with fixed syntax as compared with syntactic means of marking the focus, therefore in English pragmatic accent is of special importance (Heusinger 1999; Selkirk 1984). Pragmatic focus as distinct from sentence accent is context-dependent. It is conditioned by the persuasive impact and the communicative strategy, the illocutionary value of the lexeme and its logical-emotive load (Bolinger 1985; Gussenhoven 1984; Rochemont 1986). It is determined by topic-comment structure, discursive position, evaluative and contrastive meaning and symbolic meaning. It often obviates semantic and syntactic rules of stress assignment, attracts accent to any syntactic constituent or increases the incidence of accents. The cognitive analogue of pragmatic accent is focus or focalization (Kodzasov 2005). In the present study of English rhythm and its prosodic correlates in academic style the analysis included the basic oppositions of focalization relevant for the present study: focalization versus defocalization, narrow versus broad, contrastive versus contradiction varieties of focus. The study also concentrated on cases of accentual transformations.

Accentual transformations in English are determined by a free stress, its frequent incidence, gradations of stress, variability of accentual structure and socially-dependent operation. Transformations of secondary stress are ascribed to diachronically conditioned phonological and purely phonetic regularities (Davidov, Rubinova 1997). Intensification of lexemes and stylemes by accentual transformation conveys logical and emotive meanings. Stylistic use of focalization and accentual transformations shape the meaning and structure of the utterance, while their pragmatic usage - transfers illocution and perlocution (Aznaurova 1988). Accentual transformation bearing a pragmatic meaning emerge as a result of elimination of one of the word stresses, often of the secondary stress, strengthening of the secondary stress and weakening of the primary, shifting the primary stress to unstressed syllables, transforming the accentual structure of the word by adding stresses.

Focal accent and accentual transformations have pragmatic-stylistic effect, they optimize perception, volitional attention and memorization.

Pragmatic accent combines with speech rate, pauses and timbre in the process of actualization of pragmatic function. Manipulations of speech rate indicate speaker's confidence, his social status, optimizes perception of the message, accompanies topic-comment boundary, symbolically transmits speed of the utterance, performs text-orienting function by establishing contact with the audience through slowing down tempo at the beginning, keeping average rate in the middle and accelerating at the end.

Pragmatic pause has greater functionality as compared with Russian and Armenian due to the limited use of punctuation marks (Krivnova 2007). Communicative or pragmatic pauses as distinct from syntactic or unintentional pauses perform the power of non-speaking (Kurzon 1995). It marks informative portions of the text through delaying them to provoke suspense and suggest implicit ideas, eliminate polysemy and guide the listener to grasp the entire message (Larchenko 1999; Krivnova 2005; 2007; Cheremisina 2013). Pragmatic pauses frequently have longer duration and accompany key words, concepts, evaluative statements, topic-comment boundary. If pragmatic pause coincides with the syntactic pause and forms a bifunctional pause, it has a longer duration.

The timbre of academic speech is characterized as assured and serious (Nikolaeva 1983)more expressed on important segments. Voice quality in academic speech may exhibit cross-linguistic variation. Russian academic discourse sounds more assertive and monotonous as opposed to its English analogue (Medvedyeva 2013).

The set of pragmaprosodic categories occur integrally and often correlate with increased intensity, symbolic use of speech rate, topic-comment structure and their melodic wrapping, kinetic tone/ f_o change on the accented syllable, distribution of accents and pauses, sequencing rhythmic

structures and their intentional rhythmisation, salience of the first syllable, voice quality modification. The complex of the categories aims at breaking monotony, optimizing perception and enhancing pragmatic purpose.

To analyze the distribution of the rhythmic parameters that convey illocution in academic style four academic texts of about four hours' duration. The texts were reproduced by four native speakers of Standard British English, recorded and subjected to acoustic analysis perception analysis to identify pragmatically relevant portions of speech. The choices are averaged through ANOVA statistical analysis method to exclude individual variation. The selected portions were acoustically verified and analyzed by functional-pragmatic method (Kamenec 2010). The experimental study is oriented to application of phonopragmatics to speech synthesis.

Rhythmic Encoding of Pragmatic Strategies

It is assumed that the set of prosodic categories shapes the rhythmic code the modification of which conveys pragmatic meanings (Braga 2004). In academic style this rhythmic code optimizes the transmission of illocutive meaning. Rhythmic encapsulation in the style is dependent on the acting pragmatic strategies in interrelation with lexical, morphological and syntactic levels.

The study of strategy-based prosodic coding is essential, since prosodic structure of communicative strategies have received little attention as opposed to their lexical, syntactic and cognitive structure. Necessity for the study of the rhythmic code in the chosen style also arises from insufficient study of phonopragmatics of the academic style as compared with the style of fiction, informational and conversational styles.

Pragmatic-communicative strategy (Issers 2008) is defined as verbal actions aimed at a communicative aim that is realized through tactics and moves. Communication strategy pursues its goals "globally". It may be explicit and implicit, however, hardly ever occurring in the pure form.The structure and the subsequent perception of strategies in academic texts stem from underlying cognitive-pragmatic procedures.

Academic discourse strategy is preceded by prognosis, definition of long-term goals, revealing of motives and communication objectives, solution of communicative tasks, orientation to the communicants - their linguistic, social, psychological background, rhetoric and aesthetic expectations. Planning stage of the strategy arranges speech per importance, minuteness, relevance and availability of information, communicative aim and analysis of communicative situation in accordance with principles of rationality, objectiveness, clarity, precision and consistency of narration, formality, planning, as well as categories of intertextuality, authorization, addressing of the academic style. It is followed by verbalization via communicative strategies and their subsequent control.

The operating communicative strategies are determined by the style, its main strategy being persuasive-informative or persuasive-factological one. The strategy aims to objectively describe a concrete situation, expresses a worldview, orient the listener in grasping the message, manipulate their positive or negative attitude. The efficiency of the strategy depends on the devices applied - "structuring the strategy, choice of corresponding linguistic means, capability for argumentation" (Kalinin 2009: 12). In academic discourse the persuasive-factological strategy is realized via discrediting, subjugating and assertive tactics.

Secondary strategies in academic discourse include image-building, dialogical and rhetorical strategies. Dialogical or phatic strategy of academic discourse that marks the beginning, middle and the end of the discourse. Mitigation or hedging strategy in academic discourse is viewed in association with universal prosodic expression in accordance with the Cooperative Conversation extended to pragmatic framework. (Braga, 2004; Gussenhoven 2002). The cooperative strategies are viewed as conventional meaning expressed by prosodic biological codes (Grice 1985; Gordon, Lakoff 1985). This approach views prosodic correlates as *speech maxim*s with a universal biological base. Thus, low pitch range is associated with authority, assertiveness and masculinity, while high pitch - submissiveness, vulnerability and femininity.

The study of academic style strategies has revealed their lexical, grammatical, syntactical and semantic manifestation. However there is scarce evidence on the prosodic marking of communicative strategies of either cooperative or conflicting nature. So the basic aim of the work was to disclose the main strategies that have prosodic expression.

Results of the experiment

The main stratefies according to auditory analysis operating in academic style are:

1. **factological strategy,**
2. **persuasive, assertive, rational-logical,**
3. **polemizing, (discrediting strategy, the strategy of irony),**
4. **argumentative, debating, mitigation (cooperative or hedging) strategy,**
5. **expressive (stylistic) strategy.**

The strategies exist in two varieties: objective-narrative and subjective-narrative resulting in different distribution of illocutive means and their prosodic expression. Prosodic expression is more salient in case of the subjective-narrative, since it presents the author's perspective, tactics of summing up, examplification, problem setting, debate, argumentation (Nadeina 2003; Kodzasov 2005). While prosodically less prominent objective-narration strategy is expressed through the tactics of presenting given information, main approach, tactics of citations and quotes.

Auditory-acoustic analysis of these strategies gave the following results:

1. The objective variety of factological strategy is characterized by high isochrony, limited accentual transformations, syntactical pauses of average duration, stable tempo, gradually descending and level scales, regular recurrence of falling tones, frequent high falls, full or partial intonational parallelism (20%). Examples of accentual transformations may serve *characte'ristics [kærəktə'rɪstɪk]* instead of *[ˌkærəktə'rɪstɪk], herme'neutics [hɜːmɪ'njuːtɪks]* instead of *[ˌhɜːmɪ'njuːtɪks], conceptualization [kən'septjuəlaɪzeʃən]* instead of *[kən'septjuəlaɪˌzeʃən]*, *diachronic ['daɪəkrɒnɪk]* instead of *[ˌdaɪə'krɒnɪk], combination ['kɒmbɪneɪʃən]* instead of *[ˌkɒmbɪ'neɪʃən], associated [əˌsəʊʃɪ'eɪtɪd]* instead of *[ə'səʊʃɪeɪtɪd], perpetuate ['pɜːpetʃueɪt]* instead of *[pə'petʃueɪt], useful ['juːs'fʊl]* instead of *['juːsfəl]*. Adding an accent to unstressed syllables or strengthening of secondary accent to primary is used for persuasive impact.

In subjective strategy the tactics of argumentation may be manifested by a stronger isochrony, identical contrasting members and similar prosodic arrangement:

What ˈScarr and McˈCartney are ˈsaying is ˎthis:

1. ˈpeople with ˋdifferent ˎgenotypes are ˈlikely to eˈvoke ˋdifferent reˌsponses from ˋothers | and to seˈlect ↑different enˋvironˌmental ˌniches for themˎselves.

2. ˌYet the reˋsponses they eˌvoke and the ˋniches they seˌlect →depend | to ˋno ˌsmaller exˌtent on the parˈticular indiˈvidual ,settings and ˋcircum,stances they enˋcounter.
(Contribution and Critisizm of the Bahavorial Genetics Approach, David A. Shaffer)
(factological, debating)

ˈSuch a ˈcombi→nation is resˈponsible for the ***ˈformal →verbal ˌnature of ↑archiˈtectural ˎthinking.*** *(factological)*

The subjective-analytical variety of factological strategy is further marked by less regular duration of rhythmic units, bifunctional pauses, higher incidence of accentual transformations, some tempo variation, complex tones, broken and heterogeneous scales, a wider pitch range.

Subjective-analytical strategy, characterized by isochronous syntagms, descending, level scales, occasionally ascending and sliding scales to strengthen persuasive impact, is observed in:

We sug'gest ˎ that, | at an ˌindi ˎ vidual `level, | the syste'matic `use of a par`ticular `metaphor, re`flects an ↑idiosyn'cratic ,cognitive `habit |a `personal ˌway of ˌmaking ′sense → of and `talking about the` world, | in ′other ˌwords, 'a ˏˌ particular ˌmind `style.

` Second, | we sug'gest that the `concept of `mind ,style is ˏhighly ˏrelevant to the ˏcognitive ˏtheory of `metaphor, | since it can `capture | the `culminative ˌeffect of con'sistent and 'idiosyn↑cratic 'uses of →metaphor 'through,out a `text.
(Contribution and Critisizm of the Bahavorial Genetics Approach, David A. Shaffer)

(persuasive, polemizing)

Objective-analytical strategy is realized through high falling tone of wide range against the accelerated, non-focused background, which forms contrastive relations and performs suggestion function:

In Lin'guistic `Criticism, | 'Fowler ex↑plicitly pre ˎ sents | the ˌnotion of "'mind ,style" | as equi'valent to 'those of "'world ˎ view" | ¯and of "'point of ˎ view | on the 'ideo`logical ˌplane"... (A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style by Elena Semino)

(factological, persuasive)

In subjective-analytical discourse the grounding and interpretation- authorization tactics are marked by gradually descending tones, broken scales, accelerated tempo, bifunctional pauses:

'Disciplinary dis'courses are 'shaped by the ↑credi'bility of their `content | among their `membership | but, in the `creating of such 'credi ˎ bility, | the 'media in its many forms | will always be ex'pected to ˌplay a `major ˎ role.

(factological, assertive)

The summation tactics of the subjctive strategy is characterized with weaker contrast between stressed and unstressed syllables, accelerations of tempo on the rheme. The contrasting syntagm is characterized with slowing of tempo initially (*No such change*) and finally (*against Miranda*), accentual transformations, shift of stress leftward (*˘perpertuate*):

'No such ,change is ˏˌevident in ˌCleggs `narrative | ˌwhere the 'ending ↑anticipate the `cyclical 'reen,actment of the →crime| he has ˘perperˌtuated a'gainst Mi`randa. (A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style by Elena Semino)

(argumentative)

The tactics of proposing one's own viewpoint is marked by complex tones (∨culture and ^creator are marked by the concepts - by high falling tones aimed at persuasive impact:

`First, | whereas 'cognitive `theories have `highlighted the re`lationship | between con'ventional `metaphors | and the 'world view of a `particular `culture, | ¯we ex'plore the way in which con`sistent and 'noncon`ventional meta'phorical `patterns | within a par'ticular ˎ text re'flect the con'ceptual 'system of its cre^ator.

(persuasive)

Contrast may be drawn between high intensity, overall wide pitch and falls on the first member (*Bromden's narrative*) and merely a wider pitch range on the second *(Clegg's, expressions, butterflies):*

The a`nalysis in this ˌsection has ˈsimilar ˎaims. There →are, however, some imˈportant `differences: ˈBromdens `narrative | is ˈcharacterized by `frequent and creˈative ˈuses of con↑ventional conˈceptual `metaphors, | ˌˌdrawing parˌticularly from the ˌsource doˌmain of ma`chines.

ˈCleggs metaˈphorical ex`pressions | ˌdo with `butterflies, in `contrast | are ˈnot reˈlated to ↑any conˈventional conˈceptual ˈmetaphors in `English, but ˈrealize an ↑idiosynˈcratic conˈceptual `metaphor. In ad→dition, | ˈBromdens ˈuse of ma↑chine ˎmetaphores | through,ˌout the ˌnarrative `changes in a ˌway that reˈflects his ↑psychoˈlogical and ˌmental de`velopement. ˈNo such ˌchange is ˌˌevident in ˌCleggs `narrative | ˌwhere the ˈending ↑anticipate the `cyclical ˈreen,actment of the →crime| he has ˇperperˌtuated aˈgainst Mi`randa.

(Contribution and Criticism of the Bahavorial Genetics Approach, David A. Shaffer (debating)

2. Persuasive (assertive) strategy is predominantly marked by accurate and distinct enunciation, frequent accentual transfomations, focalization (greater contrast of the accented and unaccented syllables) (40%), contrastive focalization, occasional cases of defocalization (3%), pragmatic and bifunctional pauses, intraphrasal juncture, variations in tempo - accelerated versus slowed down tempo on terms and concepts, in particular acceleration on contrastive theme and slowing down on contrastive rheme, temporal marking of topic and comment, compensatory relations between accelerations of tempo and pause duration, tembral change, melodic parallelism (20%), high falls, frequent use of pretonic falls and slides (35%), broken, heterogeneous, ascending scales, high prehead, a wider range on key terms and expressions, as well as on the second member of contrast. Persuasive (assertive) strategy mainly characterizes subjective-analitycal strategy, which combines with prosodically less salient objective-analytical strategy.

The examplification tactics of persuasive (assertive) strategy is frequently marked by broken scales, slowed down tempo of key terms and concepts:

ˈLeech and ˎShort | de→fine ˌmind ˌstyle | as the →way | in ˈwhich the `fictional →world | "is ˈappre→hended, | or con`ceptualized", | →and | re`late it | to ˈwhat they →call | "con`ceptual ˈvariˎation". ˈThey suggest a →cline ***ˌfrom | "ˈnatural and `uncontrived" `mind ˌstyles,*** *| "to ˈthose ˈthat ↑**clearly imˈpose ↑an unorthoˈdox conˈception of the `fictional ˌworld**", | and ˈanalyze in `detail the →way in which ˈBenjys ˈlanguage in ˈFaulkners The ↑Sound and the `Fury | reˈflects his ↑mental ˌproblems and ˈcognitive limi`tations. `Similarly, | **ˈBlack apˈplies the ↑notion of →mind ˌstyle** | to the peˈculiar con`ceptualization of re`ality asˈsociated with ˈLok | in the In`heritors, | **while `Bockting deˌfines →mind styles as `follows**. (argmentative)*

In introˈducing their `analyses | of ˈBromdens `mind ˌstyle, | Seˈmino and `Swindelhurst ˈpoint ˌout | →that | ˈtheir study ˈbuilds on the ↑cognitive apˈproach to `metaphor ¯in a ˌnumber of `ways. (factological)

(Contribution and Critisizm of the Bahavorial Genetics Approach, David A. Shaffer)

Intraphrasal juncture is traced before ***infinite regression" of connections***:

Ex'pecting a ↑total 'defiˏnition | can 'never suc→ceed and can 'only 'lead to the ↑problem 'of ***an 'infinite re'gression 'of conˏnections.*** *(For Gordon: some comments on architecture and its context by Royston Landau)* (persuasive)

Increased pitch on the second member of focalization, slides, high prehead are observed in:

*,Useful in con`sidering the 'archi'tectural proˏduction | from within its 'cultural `context | 'will be the `concept of the* ***syn◠chronic di`mension*** *|* ***which will 'cover the ↑scope and , range*** *|* ***of the 'issues under `scrutiny*** *|* ***at a par`ticular ˏmoment,*** *| →and |* ***the 'dia`chronic diˏmension*** *|* ***ex◠posing the ◠changes over →time*** *|* ***¯in `that ˌscope and `range.*** ***(****For Gordon: some comments on architecture and its context by Royston Landau) (persuasive)*

An example of bifunctional prosodic pause in rational-logical strategy is observed before *its own traditions* rhematic section against decentralized background of objective narration:

'From wi'thin the ↑wider 'cultural ˏcontext, | to 'come 'closer to the ↑archi'tectural pro`duct | we 'need to ac`knowledge | that 'such a ,context | will con'tain a ↑range of 'specialist ac'tivities or `disciplines, | `each of ,ˌwhich will have its ˌown con`cerns, |`tasks, | re'sponsi`bilities, | `outputs, | →and | if the 'discipline e'xisted over a ↑period of ˏtime | ***- its ˌown tra`ditions.*** *(For Gordon: some comments on architecture and its context by* Royston Landau) *(persuasive)*

Rational-logical strategy in objective nar
ration is marked by high pitch and slides on concepts, increased intensity and changable tempo:

***`Reception ˏtheories****, | which have been a* ***'part*** *of the phe↑nome`nology of `perception, | of 'herme`neutics and of 'semi`otics, | have been a* ***'key*** *con`cern in 'western phi`losophy.* (*For Gordon: some comments on architecture and its context by Royston Landau*) (factologoical)

Contrastive melodic parallelism and focalization is achieved by syntactic parallelism, isochrony of syntagms, high falling tone and slow tempo. The range of pitch on focalized elements ranges from 3 to 8 semitones, and are usually preceded by a pragmatic pause and accompanied by solemn voice timbre:

*The 'histories of ma↑terial-end `product →disciplines such as →architecture, | →painting or ˏsculpture | will 'always be 'open to in'vesti'gations about ↑how such pro,duction* ***have oc`curred****, | as 'well as* ***'how*** *such pro'ductions* ***have been re`ceived.*** ***(****For Gordon: some comments on architecture and its context by Royston Landau)* (factological)

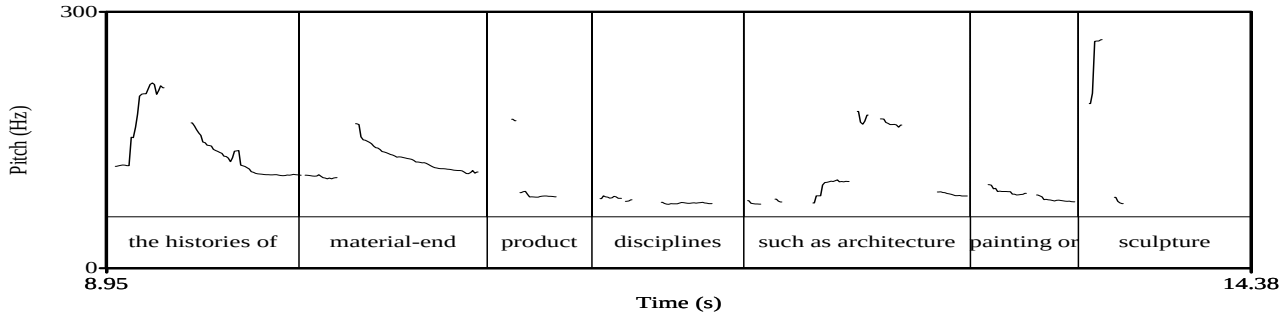

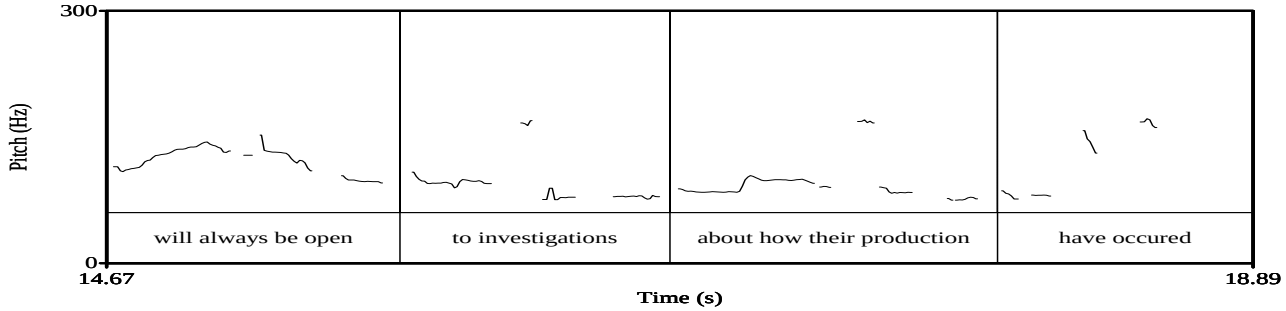

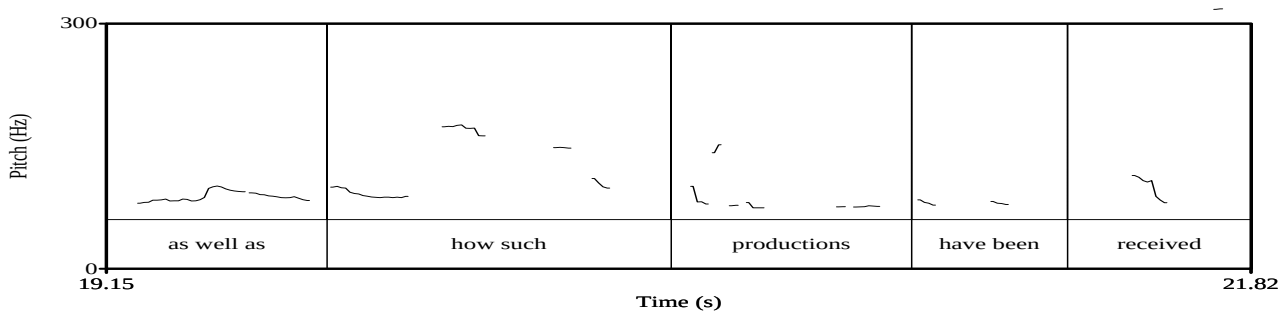

The first focalized constituent is expressed by distinct articulation, intonation parallelism, high intensity, the second focalized component - by accelerated pronunciation of these correlates. Both focalized sections coincide with comment:

> *The ˈnotion of "ˈideo↑logical ˈpoint of ˇview" | is ˈmost ˏapt to ˈcapture ˋthose ˌaspects of ˌworld ˏviews | that are* ***ˏsocial,*** *|* ***ˏcultural,*** *|* ***ˏreligious*** *|* ***ˉor po,litical in ˋorigin,*** *| which an indiˈvidual is ↑likely to ˋshare with ˌothers beˌlonging to ˌsimilar* ***ˏsocial, ˏcultural, ˏreligious or political ˋgroups (****For Gordon: some comments on architecture and its context by* Royston Landau)
>
> *(assertive)*

The authoritazation tactics of the rational-logical strategy is expressed by intonation parallelism, temporal contrast, temporal contrast of falling tones of wide range as opposed to neutral prosody of objective narrative. The intonational parallel occurs by a complete parallelism of broken descending scale (***diˈrectly reˈsponsible for the ↑form of a ˏbuilding*** *and* ***ˈhow an ˈarchitecture ˈmight be reˋceived)***, and partial parallelism of broken and sliding scale (***diˈrectly reˈsponsible for the ↑form of a ˏbuilding*** and ***or ˈalso it ↑might be about those reˋsponsible for the ˋ setting up of a ˋproject***). Contrasted rheme is pronounced slowly, while neutral rheme - quickly:

*In `architecture, | a pro'duction ac,count | 'might be a,bout | those* ***di'rectly re'sponsible for the ↑form of a ˏbuilding*** *'such as | de→signers, | →engineers and ˏbuilders |* ***or 'also it ↑might be about those re`sponsible for the ` setting up of a `project*** *such as the →patrons, | →financiers or `legislators. But a re`ception ac,count, how,ever, | would be about* ***'how an 'architecture 'might be re`ceived****, | per'ceived or in`terpreted | either un`versally | ¯or by a com`munity, | a 'group or per'haps by an indi`vidual.*

(*For Gordon: some comments on architecture and its context by Royston Landau*)

(factological, expressive in the last sentence)

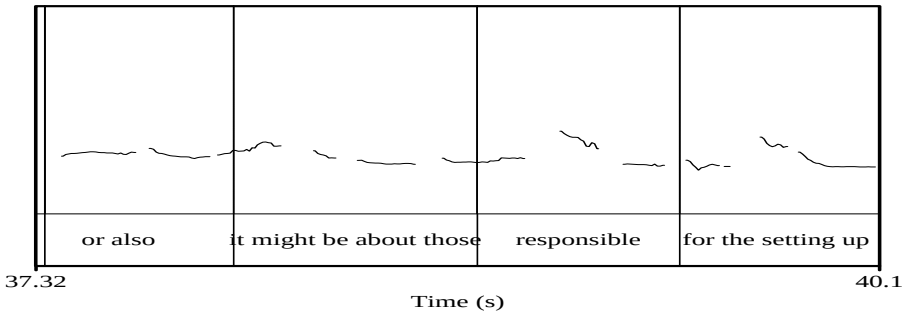

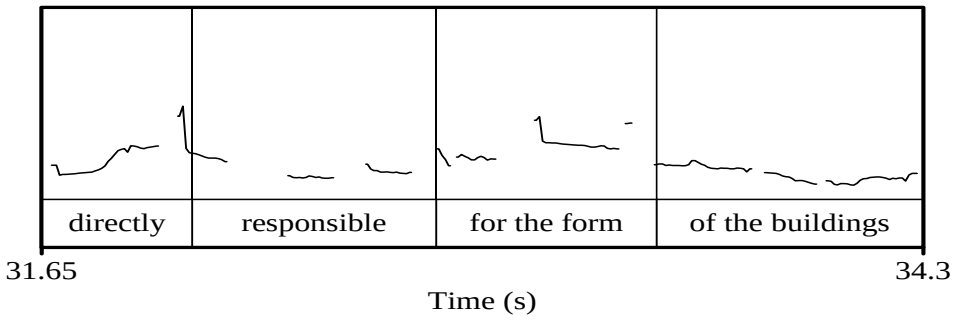

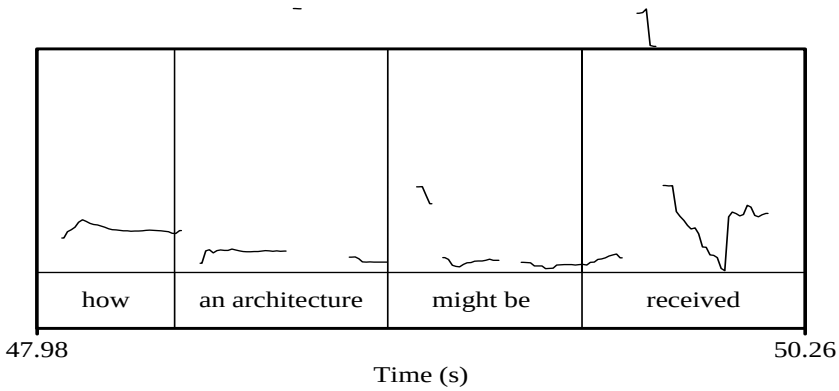

Rational-logical strategy is also marked by strong decentralized accent in the first focalized element, elimination of contrast between stressed versus unstressed elements, their slowed down enunciation at the beginning and acceleration towards the end, accentual transformations (uncontrived ['ʌnkən'trʌɪvd]). Suggestive function of rhythm is realized by triple syntactic parallelism:

'They suggest a →cline ***ˌfrom | "'natural and `uncontrived" `mind ˏstyles****, | "to 'those 'that* ***↑clearly im'pose ↑an unortho'dox con'ception of the `fictional ˌworld****", | and*

ˈanalyze in `detail the →way in which ˈBenjys ˈlanguage in ˈFaulkners The ↑Sound and the `Fury | reˈflects his ↑mental ,problems and ˈcognitive limi`tations.
(A Cognitive Stylistic Approach to Mind) (assertive)

5. Expressive function

Expressive function of rhythm is achieved through repetitions of identical phonemes, words, accents and prosodic structure, for instance repetition of [k] in the first and [n] in the second examples:

Since it can `capture | the `culminative ˌeffect of conˈsistent and ˈidiosyn↑cratic ˈuses of →metaphor ˈthrough,out a `text. (A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style by Elena Semino)

From our dis`cussions | →thus far, | one might ˈget the im,pression that he`redity and en,vironment are inde`pendent ˌsources of `influence, | ˈmuch as they were →portrayed | ˈ3ˈ5 years a,go | when deˌvelop`mentalists were emˌbroiled in the ,ˌgreat ˌ**nature** ˌ**nurture** de`bate. (assertive)

Conclusions

Pragmatic potential of rhythm is expressed through supersyntactic prosody, which entails wider variation of prosodic categories - tempo, pauses, focalization and accentual transformations. Their distribution is conditioned by implicit and explicit intention, as well as by the operation of communicative strategies in academic style, in particular factological-persuasive, logical-rational, debating-argumentative, cooperative-mitigatory, polemizing and expressive.

Factological strategy is expressed by decentralized stress, isochronous syntagms, intonational parallelism, homogeneous tempo, syntactic pauses, neutral intonation - gradually descending or level scales and falling tones.

Rational-logical strategy points to the increased significance of the speech segment through accentual transformations, lengthened high falls, special rises, intonation parallelism and overall expressed focal prosody, contrast between stressed and unstressed syllables, temporal contrast of rheme and theme and bifunctional pauses.

Rational strategy is primarily expressed via focus as opposed to the following strategies heavily relying on temporal variation and intonation. Persuasive strategy aimed at exerting perlocutive effect is characterized with arhythmicity, more unhomogeneous and variable tempo, higher intensity, more distinct pronunciation or/ and scanting of concepts, pragmatic pauses, ascending scale, more frequently occurring slides, falling and complex tones, wider pitch range on concepts, more salient and more rhythmic focus, slower pronunciation of sentence-final focused rheme and quickening on keywords. The assertiveness in academic text is made manifest through increased isochrony and euphony, quickening, temporal contrast, pragmatic lengthening and pragmatic pauses, high falls and slides, ascending scale, regular recurrence of high falls on basic rhtyhmic levels.

In English academic discourse debating-argumentative strategy is more expressed in the author's interpretaion, discrediting, argumentation, problem-setting tactics of the subjective strategy as opposed to examplification and citation tactics of the objective-analytical strategy. It is marked with ascending scale, broken scale, sliding scale, wider pitch, intonational parallelism, complex - falling-rising and rising-falling tones, accentual transformations. The cooperative and mitigation tactics within debating-argumentative strategy is made manifest through fall-rise, initial slides or high pre-head, slow tempo and slowed down falls, ascending scale. Argumentative tactics is characterized by

tempo contrast, regular syntagms, slow tempo, falling tones, contrast of pitch range also of intensity and pitch with higher values on the second component, contrast, increased intensity.

Polemizing strategy is marked with arhythmicity, accentual transformations and adding accents on unstressed syllables, strong accents and distinct enunciation of semantic often successive accents, compound tones, complex tones, intonation contrast and intonation parallelism, highly slowed down speech segments contrasted with average and quickened speech, stressing auxiliaries, long pragmatic and bifunctional pauses, shift to nasalized voice quality.

Expressive strategy is expressed through phonological and lexical repetitions and salient prosody - euphony and suggestion. Euphonic tactics of the persuasive strategy is realized through the repetition of similar scales and key words with similar prosody based on syntactic parallelism. Speech segments made manifest by rational-logical strategy if regularly and suggestively reproduced may impart emotional meaning and connotations. Suggestion is also expressed by neutral sense-groups and sequencing of contrasting foci.

In imparting prosodic meaning there may be compensation between prosodic categories, for instance, between neutral scales and expressed tempo accompnied with wide pitch range.

REFERENCES

1. Антипова А.М. *Ритмическая структура английской речи.* М.: Высшая школа, 1984. с.12-63
2. Aznaurova, E. S. (1988) *Pragmatika khudozhestwenogo slova.//* Tashkend. Fan, p. 121
3. Bolinger, D. (1985) *Intonation and its Parts: Melody in Spoken English.//* Stanford University Press
4. Boltaeva, S. V. (2003) *Ritmicheskaja organizacija suggestivnogo teksta.//* Dissertation Abstract, Ekaterinburg, Ural State University, pp. 3-17
5. Braga, D. (2004) *The pragmatics of prosodic features in the political debate.//* Speech Prosody, Nara, Japan
6. Brown, L.; Prieto, P. (2017) *Impoliteness: Prosody and gesture.*// Palgrave Handbook of Linguistic Politeness, New York, pp. 357-379
7. Cheremisina-Enikolopova, N. V. (2013) *Zakoni i pravila ruskoj intonacii: uchebnoe posobie.//* 2nd edition, Flinta, Moscow
8. Couper-Kuhlen, E. (1993) *English Speech Rhythm: Form and Function in Everyday Verbal Interaction.*// John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/ Philadelphia, pp. 198-209
9. Grice, H. P. (1975) *Logic and conversation. In Syntax and Semantics, volume 3. //* The Academic Press, New York
10. Gussenhoven, C. (1984) *On the grammar and semantics of sentence accents.*// Dordrecht: Foris
11. Gussenhoven, C. (2002) *Intonation and interpretation: Phonetics and phonology.//* In Proceedings of Speech Prosody, Aix-en-Provence
12. Davidov, M. W.; Rubinova, O.S. (1997) *Ritm anglijskogo jazika: Monografia.//* Moscow, Dialog-MGU, p. 115
13. Esser, J. (2010) *Rhythm in Speech, Prose and Verse: A Linguistic Description.//* Logos Verlag Berlin, pp. 94-96
14. Heusinger, K. (1999) *Information, Semantics and Information Structure.*// Dissertation University of Konstanz, pp. 13-56
15. Hirschberg, J. (2002) *The Pragmatics and Intonational Meaning.//* In Proceedings of Speech Prosody, Aix-en-Provence
16. Issers, O. S. (2008) *Komunikativnye strategii i taktiki ruskoj rechi.//* M.: URSS
17. Kalinin, K. E. (2009) *Kommunikativnie strategii ubezhdenia v anglojazichnom akademicheskom diskurse.*// Dissertation abstract, Nizhnij Novgorod
18. Kamenec, Г. E. (2010) *Funkcionalno-pragmaticheskaya metodika lingvisticheskogo analiza (metodologicheskij ocherk).//* Problemy filologii i kultury, Ukraina-Polsha, Kamjaneck-Podilskij, pp. 284-292
19. Knight, S.; Cross (2012) *Rhythms of persuasion: The perception of periodicity in oratory.//* Perspectives of Rhythm and Timing, Book of Abstracts, Glasgow, *pp. 26-27*
20. Kodzasov, S. V. (2005) *Fokalizacionnoe varirovanie diskursivnih slov (DS).//* Scientific collections of researchers of Chair of Theoretical and Applied Linguistics, MGLU
21. Kohler, K. (2008) *Rhythm in Speech and Language: A New Research Paradigm.//* Phonetica, Vol. 66, No. 1-2, pp. 29-45
22. Kurzon, D. (1995) *The right of silence: A socio-pragmatic model of interpretation.//* Journal of Pragmatics Vol. 23, pp. 55-69
23. Koval, N. A. (2009) *Prosodicheskie kharakteristiki politicheskoj oratorskoj rechi.//* Odesa: Feniks, Vyp. 23, pp. 97–102
24. Krivnova, O. F. (2005) *Razvitie idej Sherbi: O foneti`eskom chlenenii rechi.//* MGU, volume 75, pp. 250-255
25. Krivnova, O. F. (2007) *Ritmizacia i intonacionnoe chlenenie teksta v processe rechi-misli.//* PhD dissertation, Moscow

26. Larchenko, G. B. (1990) *Pauza kak prosodicheskoe sredstwo smyslowoj videlenosti v nauchnoj rechi.//* Dissertation Abstract, Leningrad, pp. 8-15
27. Lakoff, G. (1985) *Metaphors we live by*.// Taipei Crane
28. Medvedyeva, T.M. (2013) *Specifika kachestva golosa v akademi`eskoj prezentacii.//* vestnik MGLU 1(661)
29. Mosienko, Z. S. (1986) *O ritme nemeckoj monologicheskoj rechi.//* Collection of scientific papers, Moscow State Pedagogical University after M. Tores, N 169, Moscow, pp. 123-140
30. Muzja, E. M. (2015) *Intonacionye kharakteristiki anglijskoj politi`eskoj rechi.// ISSN 2307—4558*, MOVA, *№ 23*, Astroprint, Odesa, pp. 37-40
31. Nadeina, T. M. (1985) *Prosodicheskaya organizacia rechi kak faktor wozdejstwija.// Dissertation abstract, Moscow*
32. Nemchenko, N. F. (1985) *Ritm kak forma organizacii teksta*.// Dissertation Abstract,Moscow
33. Nikolaeva, T. M. (1983), *Sintaksicheskaja akcentologija i/ ili frazowaja intonacija.//* Fonetika, 83, Proceedings, International Congress of Phonetic Sciences, Utrecht, Netherlands, Moscow, pp. 50-56
34. Potapov, V.V. (2004) *Dynamics and statics of speech rhythm. A Comparative Study of Slavic and Germanic languages.*/ Editorial URSS, Komkniga, pp. 257-265
35. Rochemont, M. S. (1986) *Focus in Generative Grammar.//* Amsterdam: John Benjamins
36. Selkirk, E. (1984) *Phonology and syntax: the relation between sound and structure.//* Cambridge, MA, the MIT Press
37. Volkova, E. B. (1974) Ritm kak objekt esteticheskogo analiza (metodologicheskie problemy).// Ritm, prostranstvo i vremja v literature, collection of scientific papers, Leningrad, pp. 73-85

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Լուսինե Վանյան – ԱրՊՀ Անգլերեն լեզվի և գրականության ամբիոնի ավագ դասախոս

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.դ., պրոֆեսոր Ի.Կ.Կարապետյանը :

УДК 371 3:803.0

Методика преподавания немецкого языка

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ СМЫСЛОВОГО ЧТЕНИЯ И РАБОТА С ТЕКСТОМ НА УРОКАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В СТАРШИХ КЛАССАХ

Гоар АГАМЯН

Բանալի բառեր. *գերմաներեն, տեղեկության իմաստավորում, ստեղծագործական կարողությունների զարգացում, ուսուցման ոչ ստանդարտ ձևեր, ընթերցածի ստուգում, քննադատական կարծիքի ձևավորում:*

Key words: *German language, comprehension of information, development of creative abilities, non-standard forms of teaching, checking of covered materials, formation of critical opinion.*

Ключевые слова: *немецкий язык, осмысление информации, развитие творческих способностей, нестандартные формы обучения, контроль прочитанного, формирование критического мнения.*

ԱՎԱԳ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆԻ ԴԱՍԱԺԱՄԵՐԻՆ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԸՆԹԵՐՑՄԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ և ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՏԵՔՍՏԻ ՀԵՏ

Գ.ԱՂԱՄՅԱՆ

Հոդվածում դիտարկվում են իմաստային ընթերցման հիմունքների ուսուցման հարցերը, ինչն արդիական է աշակերտների համար: Օտարալեզու տեքստի իմաստային ընթերցման տակ հասկացվում է օտարալեզու տեքստի բովանդակությունը ըստ վերնագրի որոշելու ունակությունը, ինչպես նաև գլխավորն առանձնացնելու, հիմնական փաստերի միջև տրամաբանական հաջորդականությունը բացահայտելու, տեղեկատվությունը գնահատելու կարողությունը: Հոդվածում խոսվում է տեքստի հետ աշխատելու մեթոդների և ձևերի, վարժությունների համակարգի և դրանց կատարման հաջորդականության մասին:

DEVELOPMENT OF ABILITIES OF SEMANTIC READING AND WORK WITH TEXT DURING LESSONS OF GERMAN IN HIGH SCHOOL

G.AGHAMYAN

In this article the author discusses the questions of learning the basics of semantic reading, a capability to determine the content of the text by title and key words. It also includes an ability to emphasize major facts, to define their logical sequence and evaluate information. The author discusses methods and ways of working with a text, the system of exercises and the sequence of their implementation.

В статье рассматриваются вопросы обучения основам смыслового чтения, что является актуальным для учащихся. Под смысловым чтением иностранного текста понимается умение определять содержание текста по заголовку, выделять главное, устанавливать логическую последовательность основных фактов, оценивать информацию. В статье говорится о методах и приёмах работы с текстом, о системе упражнений и последовательности их выполнения.

Перед современным школьным образованием стоят масштабные задачи модернизации. Государственный образовательный заказ выражает потребность в образовании и воспитании поколения с новым типом мышления и новым отношением к миру. Изменились и целевые ориентиры в обучении иностранным языкам. Приоритетную значимость приобрело обучение языку как средству общения и приобщения к духовному наследию изучаемых стран и народов. Современные ученики с раннего школьного возраста понимают значимость владения иностранным языком для их взрослой жизни. На вопрос «Что способствует успешному овладению иностранным языком?» почти все уверенно отвечают: «Проживание в стране изучаемого языка». И это самая большая трудность, с которой сталкивается каждый учитель иностранного языка – отсутствие языковой среды. Значит, мы призваны создать такие условия, которые будут максимально приближены к условиям естественного общения. На решение этой задачи направлены наши усилия. Добиться положительного результата в обучении возможно только при установлении доверительных отношений с учениками. Для ребят важно чувствовать, что они полноправные участники учебного процесса, что в каждом из них учитель видит индивидуальность.

В новых условиях обучения иностранным языкам больше внимания уделяется устной речи. Разговорные навыки оттачиваются с помощью пересказов немецких текстов, чтения отрывков с выражением, проговаривания кусков живой речи носителей. Вот почему чтению и работе над текстом мы придаём большое значение. Но перед учителями общеобразовательных школ при обучении чтению возникает проблема отбора текстов и четкая организация работы с ними. Довольно часто учащиеся работают с текстами, содержание которых выходит за рамки их интересов. Основное назначение текста в том, что работа над ним дает ученику возможность расширить уже имеющиеся у него знания в той или иной области, то есть, как правило, текст выполняет две основные функции: познавательную и воспитательную.

В зависимости от коммуникативных потребностей выделяют чтение поисково-просмотровое, ознакомительное и изучающее (смысловое). [1]

Смысловое чтение – осмысление информации, поступившей через письменную речь. Цель смыслового чтения - максимально точно и полно понять содержание текста, уловить все детали и практически осмыслить извлеченную информацию. Это внимательное чтение и проникновение в смысл с помощью анализа текста. Когда ученик действительно вдумчиво читает, то у него обязательно работает воображение, он может активно взаимодействовать со своими внутренними образами. Он сам устанавливает соотношение между собой, текстом и окружающим миром. Когда учащийся владеет смысловым чтением, то у него развивается устная речь и, как следующая важная ступень развития, речь письменная.

Смысловое чтение не может существовать без познавательной деятельности. Ведь для того, чтобы чтение было смысловым, учащимся необходимо точно и полно понимать смысл текста, составлять свою систему образов, осмысливать информацию, т.е. осуществлять познавательную деятельность. Познавательный интерес у учащихся играет огромную роль в успешной организации их познавательной деятельности. Задача учителя - формировать и закреплять глубокие интересы детей, добиваясь одновременно разностороннего чтения. У ученика, испытывающего интерес к чтению книг определенной тематики, существует желание исследовать, расширить свой кругозор путем включения новых знаний, сопережить и тем самым получить удовлетворение от реализации намеченной цели, от обогащения новыми знаниями и новым взглядом на мир.[2]

Перед чтением текста необходимо выписать на доске слова, которые могут вызвать трудности у учащихся при чтении. Затем даются различные задания, например, озаглавить текст и обосновать свой выбор.

Необходимым условием полноценной читательской деятельности является внимательное отношение к слову. Процесс понимания текста – это процесс понимания каждого слова, словосочетания, фразеологического оборота, это способность находить ключевые предложения и понимать их смысл, то есть осознать, что автор имел в виду, сообщая ту или иную информацию.

Учащиеся выполняют задания на выделение (устно или письменно) ключевых слов в прочитанном тексте, затем следуют задания на отработку лексики, ученики задают вопросы к тексту, выделяют опорные «ключевые» слова, составляют план и определяют главную мысль текста, отвечают на проблемные вопросы по содержанию прочитанного, которые развивают умение аргументировать, сравнивать, представлять себя на месте другого лица.[3]

Контроль прочитанного в процессе обучения является важным звеном. Формы контроля могут быть следующими: ответы на вопросы по содержанию текста, краткий пересказ текста, характеристика ряда предложений, разные виды тестов. Выполнение теста занимает немного времени и позволяет проверить всех учащихся класса, поставленных в равные условия. Важным компонентом смыслового чтения является обсуждение прочитанного текста. Процесс чтения должен завершаться формированием собственного критического мнения. Критическое мнение не означает несогласие. Оно означает собственное отношение к прочитанному.

---

[1] Борисова С. В. Смысловое чтение на уроках иностранного языка в средней школе. // Мир науки, культуры, образования, №6 (31). — 2011. — С. 83

[2] Борисова С. В. Смысловое чтение на уроках иностранного языка в средней школе. // Мир науки, культуры, образования, №6 (31). — 2011. — С. 85

[3] Пассов Е.И. Урок иностранного языка в средней школе-М.: Просвещение, 1988.- с. 205

Работа с текстом “Ein Weihnachtsgeschenk“ в 8 классе.

Ein Weihnachtsgeschenk

Es war am Nachmittag des 24. Dezember. Herr Obermeyer schmückte gerade den Weihnachtsbaum. Da klingelte es. Frau Obermeyer ging zur Tur, um zu öffnen. Nach ein paar Minuten kam sie ins Wohnzimmer. Doch sie war nicht allein. Hinter ihr stand ein älterer Mann in einem alten Wintermantel und neben ihm ein riesiger Hund. "Guten Tag", sagte der Mann, "Ich soll Ihnen ein Weihnachtsgeschenk bringen". "Das ist sehr nett, aber könnten Sie den Hund bitte draußen lassen", sagte Herr Obermeyer, der sich Sorgen um den Weihnachtsbaum machte. "Das geht leider nicht", erwiderte der Mann, "er ist ja das Weihnachtsgeschenk".

Herr Obermeyer schaute sprachlos auf den riesigen Hund. "Wer schenkt uns denn den Hund?" wollte er wissen. "Der Herr möchte seinen Namen nicht nennen. Er hat mir nur gesagt, ich soll Ihnen den Hund mit besten Wünschen schenken". Herr Obermeyer wurde ärgerlich." Das kann doch nicht wahr sein! Ich nehme das Geschenk nicht an. Was sollen wir denn mit einem so großen Hund in der kleinen Wohnung machen?" "Sie haben doch sicher Kinder. Vielleicht ist der Hund für die Kinder gedacht", sagte der Mann. "Um Gottes Willen", rief Frau Obermeyer,"die Kinder werden gleich kommen! Und wenn sie den Hund sehen, werden sie ihn nicht mehr hergeben wollen".

Herr Obermeyer sah, dass er jetzt schnell handeln musste. "Bringen Sie den Hund wieder zu dem Herrn zurück, von dem Sie ihn bekommen haben", sagte er, "Ich weiß aber nicht, wo er wohnt", erwiderte der Mann. "Dann behalten Sie ihn. Ich schenke Ihnen den Hund". Herr Obermeyer war ganz verzweifelt. "Meine Wohnung ist auch sehr klein", sagte der Mann. "Außerdem kostet es viel, so ein großes Tier zu halten". Der Hund stand plötzlich auf. Dabei fiel der Tisch um. "Lieber, guter Mann!" rief jetzt Herr Obermeyer und holte seinen Geldbeutel aus der Tasche. "Hier haben Sie 50 Mark. Aber nehmen Sie bitte den Hund wieder mit!"

Als der Mann den Hund wieder auf die Straße führte, sagte er: "Ja, Bello, ich weiß, das ist ein dummes Spiel, aber es ist leider die einzige Möglichkeit, das Futter für dich zu bezahlen. Wir wollen doch noch lange zusammen bleiben".

1. Предтекстовые упражнения[1].

Задача этого этапа работы с текстом – подготовить учащихся к чтению текста в содержательном плане. Можно включить следующие виды упражнений:

А) Работа в группах

- Was kann der Hund machen? Was finden Sie richtig? Was finden Sie falsch? Beachten Sie die unbekannten Wörter an der Tafel! (на доске написаны трудные слова и выражения :

mit dem Schwanz wendeln – вилять хвостом

etw. beschnüffeln – обнюхивать ч-л

die Schleife – бант

Учащиеся делятся на две группы и работают с карточками. Первая группа выбирает слова и выражения, которые соотносятся с действиями собаки. Вторая группа выполняет работу наоборот.

richtig, falsch, laut bellen, springen, Hausaufgaben machen, beschnüffeln, mit dem Schwanz wendeln, schreiben, Gedichte lesen, musizieren, mit dem Auto fahren.

Б) Работа в парах

- Wählen Sie die richtige Antwort!

Учащиеся получают карточки с предложенными упражнениями-вопросами, ответ на которые необходимо выбрать из предложенных вариантов.

1.Wie ist der Mann?

a) lustig

b) glücklich

c) überrascht

[1] Борисова С. В. Типы упражнений и заданий при обучении чтению на немецком языке в начальной школе. //Проблемы и перспективы развития образования России: Сборник материалов V Международной научно-практической конференции: в 2-х частях. Часть 2. / Под общей редакцией С. С. Чернова. — Новосибирск: Издательство НГТУ, 2010. — С. 64—67.

2.Was für ein Baum ist hier?
a) ein Tannenbaum
b) eine Birke
c) eine Eiche

3.Warum hat der Hund so große Schleife?
a) Das ist sehr schön.
b) Der Hund ist ein Geschenk.
c) Der Hund ist ein Spielzeug.

4.Der Mann ist überrascht, weil...
a) der Hund laut bellt.
b) der Tannenbaum zu klein ist.
c) der Hund zu groß für seine Wohnung ist.

Г) -Vermuten Sie, wie der Text heißt?
Учащиеся делают предположения**.**
Эти упражнения являются для учащихся «мозговым штурмом».
Затем учитель раздает текст с названием. Школьники сравнивают свои предположения.
Выполнив предтекстовые упражнения, учащиеся имеют заданную мотивацию и готовы к чтению в содержательном плане.
2. Работа с текстом непосредственно (чтение). На доске написаны трудные слова и выражения: *verzweifelt sein, riesig, Sorgen machen, erwidern ,um Gottes Willen, handeln ,die einzige Möglichkeit, das Futter bezahlen , а также важные ключевые выражения draußen lassen, auf den Hund schauen, ein Weihnachtsgeschenk bringen , den Hund zurückbringen usw.*

- Lesen Sie den Text und beantworten meine Fragen.

1. Wem gehörte der große Hund?
2.Warum bat Herr Obermeyer den älteren Mann,den Hund draußen zu lassen?
3.Wie erklärte der Mann dem Hund dieses Spiel?
4.Denken Sie nach, ob der Mann wirklich richtig war. Oder?

3. Послетекстовые упражнения.
После прочтения текста наступает третий этап работы с текстом – выполнение послетекстовых упражнений. Этот этап самый емкий и обширный, богат упражнениями. Учитель выбирает их в соответствии с уровнем подготовки учащихся, с учетом отведенного учебного времени. Поле творческой деятельности учителя здесь безгранично.
А) Тестовое задание.
Напишите после каждого предложения, верно (richtig) или неверно (falsch) его содержание, т. е. соответствует ли оно тексту.
1. Es passierte am Nachmittag des 31. Dezember. _____
2. Als es klingelte, deckte Herr Obermeyer den Weihnachtstisch. _____
3. Frau Obermeyer kam ins Wohnzimmer und hinter ihr stand der Weihnachtsmann und hielt ein riesiges Paket mit Geschenken._____
4. „Ich kann den Hund draußen nicht lassen, weil es kalt ist“, erwiderte der Mann. __ _____
5. Der Mann sagte:
„Ich kann dem Herrn den Hund nicht zurückbringen, weil ich nicht weiß, wo der Herr wohnt“. _____
6. „Wenn die Kinder den Hund sehen, bekommen sie Angst“, sagte Frau Obermeyer. _____
7. Herr Obermeyer wollte den Hund nicht annehmen, weil seine Kinder allergisch gegen Hundehaare waren. _____

Б). Серия заголовков к тексту (работа на доске).

Учитель подбирает альтернативные заголовки к тексту, которые включают основные мысли прочитанного. Учащиеся выбирают альтернативный заголовок и приходят к главному содержательному зерну. Это упражнение несет кроме лексического аспекта также нравственное осмысление прочитанного.
- Weihnachtsüberraschung.
- Weihnachtswitz.
- Einem geschenkten Gaul guckt man nicht ins Maul.
- Unverhofft kommt oft.(К пословицам учитель может подвести учеников сам, нужно записать на доске и проговорить несколько раз)

В). Серия картинок к тексту (делаем историю в картинках/ комикс). Работа с картинками на магнитной доске.
На картинках – опорные слова, при помощи которых надо подписать картинку полной фразой. Картинки раздаются на подпись учащимся, затем они выстраивают их на доске в хронологическом порядке.

Г). «Lückentext».
Учитель предлагает учащимся карточки, на которых написан текст с пропущенными ключевыми словами, оборотами. Учащиеся индивидуально заполняют карандашом пропуски. Предложения также можно расположить не в хронологическом порядке. Их необходимо выстроить правильно, поставив номер предложения карандашом.
...) Herr Obermeyer schmückte ...
...) ... am Nachmittag des 24. Dezember.
...) Da ... es.
...) Die Wohnung war...
...) ... ihr stand ... und neben...
...) ... kam Frau Obermeyer ins Wohnzimmer.
...) Der Mann sagte “Ich soll Ihnen ... bringen”.
...) Wer ... uns den Hund?
...) Herr Obermeyer schaute sprachlos...
...) Herr ... seinen Namen nicht nennen.
...) Herr Obermeyer ... ärgerlich.
...) Ich soll den Hund ... bei Ihnen abgeben.
...) Er holte ... aus der Tasche und gab ... dem Mann.
...) Nehmen ... bitte den Hund mit!

Д). Лексическая таблица (работа в парах)
Учитель раздает учащимся таблицы, которые необходимо заполнить. Такое упражнение позволяет отработать лексический аспект текста более основательно.
Wer? Was macht? Wo? Wann? Wie?

Е). Логическая таблица (работа в трех группах).
Es war am .....
.....
Da kam ein Mann.....
.....
Herr Obermeyer musste.....
.....
Подобная таблица предполагает деление текста на основные составные части. Учащиеся, следуя предложенной схеме, выстраивают свой рассказ, используя знакомые речевые образцы из текста и из собственного лексического запаса. Каждая группа делает свой этап (свою часть), затем эти части соединяются в сжатый рассказ.

Ж). Упражнения «Versteckte Wörter», «Versteckte Sätze»(работа в группах)
Эти упражнения развивают у учащихся познавательную лексическую активность.

З). Упражнение «Альтернативный (параллельный) текст».
Это упражнение предлагается в заключение 3-го этапа работы с текстом. Взяв из содержания

важнейшие предложения и сформулировав их другими словами, учитель предлагает альтернативный текст. Учащиеся подбирают эквиваленты из оригинала.
1). Es weihnachtet schon.
2). Herr Obermeyer dekorierte den Tannenbaum.
3). Da läutet es.
4). Herr Obermeyer sah schweigend auf den großen Hund.
5). Der Herr möchte unbekannt sein.
6). Herr Obermeyer wurde böse.
7). Ich weiß nicht, welche Adresse er hat.
8). Außerdem, es ist zu teuer, sich für diesen riesigen Hund zu sorgen.

4 . Заключительный этап.

Послетекстовые упражнения позволяют учащимся работать в репродуктивном режиме (с помощью таблиц, схем, картинок и т.д.). На заключительном этапе учитель может проявить свои творческие способности и побудить учеников выразить свое мнение о прочитанном, о героях рассказа.
Sagen Sie bitte, wer gefällt, wer gefällt nicht.

При работе над текстом «Das Oktoberfest in München» в 10 классе можно провести следующий вид работы:
Aufgaben zum Text.
Was haben Sie Neues aus dem Text erfahren?

Interessant für mich war, dass….
Ich wusste nicht, dass….
Ich habe gelesen, dass….
Übung 1. Beantworten Sie Fragen zum Text :
(группы задают вопросы друг другу)
1. Was für ein Fest ist das Oktoberfest in München?
2. Wann wurde dieses Fest zum ersten Mal veranstaltet?
3. Was war der Anlass (причина)?
4. Auf welchem Platz findet das Oktoberfest jedes Jahr statt?
5. Wie verläuft dieses Fest? Was seht ihr auf dem Bild?

Übung 2. Ergänzen Sie folgende Sätze:
1. Auf die Besucher warten Karussells,…(zwei Schaukeln und Bierbuden)
2. Die Besucher sehen an diesem Tag den feierlichen Einzug…(der Bierwirte)
3. …eröffnet das Fest.(Oberbürgermeister)
4. Sein Ausspruch heißt…

Übung 3. Diskutieren Sie zum Thema. Sie können folgende Wendungen verwenden:
+ Für - Gegen
… ist lustig. Viel Müll...
…ist interessant. Viel Arbeit für Einwohner
Viele Menschen... treffen sich Sehr schädlich für die Gesundheit
Freude für die Kinder Verbrauch von Bier nimmt zu
Zuviel Bier ist gefährlich

Übung 4. Finden Sie alle Sätze im Passiv und übersetzen Sie sie ins Russische.
Gefeiert wurde ein Fest für ganz Bayern.
In den kommenden Jahren wurde das Fest wiederholt.
Seither wuchs das Fest beständig und wurde nur in Kriegs-und Nachkriegszeiten sowie während Cholera-Epidemien unterbrochen.
Statt dessen wird das Oktoberfest mit dem feierlichen Einzug der Bierwirte eingeleitet.
Übung 5. (по группам-один спикер) Jetzt schreiben wir ein Gedicht. (Синквейн)

1)Oktoberfest
2)lustig; interessant (2 Adjektive)
3)Zapfen, feiern, sich freuen(3 Verben)
4)Feiertag(суть первой строки)
5)Bierfest(синоним)
Übung 6.
Machen Sie bitte das Assoziogramm! Was fällt Ihnen zum Thema „Oktoberfest“ ein? Übertragen Sie den Wortigel in Ihr Heft und ergänzen Sie ihn:

Oktoberfest
Volksfest Bierfest
Karussels
Kronprinz+ Prinzessin Theresa Bierbuden

Übung 7. Erzählen Sie kurz den Inhalt des Textes nach.

Эффективность данных упражнений состоит в том, что они заставляют учащихся многократно повторять наиболее важные слова и обороты речи текста.

Итак, говоря об организации занятий по иностранному языку с учетом специфики этого предмета необходимо подчеркнуть еще раз следующее: основной удельный вес занятий должна занимать самостоятельная работа учащихся. Усвоение материала должно проходить поэтапно с проговариванием до полного понимания; тогда учащиеся полностью усвоят изученное на уроке, а дома смогут приступить к изучению нового.

Это повысит эффективность работы и будет способствовать развитию навыков приёма информаций на иностранном языке и употреблению изученного на практике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисова С. В. Смысловое чтение на уроках иностранного языка в средней школе. // Мир науки, культуры, образования, №6 (31). — 2011. — С. 83—85
2. Борисова С. В. Типы упражнений и заданий при обучении чтению на немецком языке в начальной школе. //Проблемы и перспективы развития образования России: Сборник материалов V Международной научно-практической конференции: в 2-х частях. Часть 2. Под общей редакцией С. С. Чернова. — Новосибирск: Издательство НГТУ, 2010. — С. 64—67.
3. Гальскова Н. Д. Мозаика. Немецкий язык. Учебник для общеобразовательных учреждений и школ с углубленным изучением немецкого языка. — Москва. Просвещение, 2012.
4. Пассов Е.И. Урок иностранного языка в средней школе-М.: Просвещение, 1988.- с. 205
5. L.N.Jakowlewa. K.Dreht. Lesebuch für Deutsch für die 8.Klasse. S.56.
6. M.D.Galskowa. L.N.Jakowlewa. Und nun Deutsch. Lehrbuch für Deutsch als zweite Fremdsprache für die 10. Klasse. S.78.
7.V.Dewekin.E.Rosen. Sprich Deutsch! S.21-34

Сведения об авторе:
Агамян Гоар - средняя школа №3 им. Грибоедова г. Степанакерта
E-mail: goar.agamyan@mail.ru

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, д.п.н., проф., И.К.Карапетяном.

ՀՏԴ 82.09 Գրականագիտություն

ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱԿԱՏԱԳՐԻ ՀՈԼՈՎՄԱՄԲ

Սոկրատ ԽԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր. *Մշակութաբանություն, Սերգեյ Աղաջանյան, լեզու, գիր, արտագաղթ, ուծացում, պայքար, հավատ, Բաքու, Սումգայիթ, Արցախյան շարժում:*

Ключевые слова: *культурология, Сергей Агаджанян, язык, письменность, эмиграция, ассимиляция, борьба, вера, Баку, Сумгаит, Арцахское движение.*

Key words*: culturology, Sergey Aghajanyan, language, script, emigration, assimilation, fight, belief, Baku, Sumgait, Artsakh movement.*

ПОСОБИЕ ПО КУЛЬТУРОЛОГИИ, КАСАЮЩЕЕСЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СУДЬБЫ

С. ХАНЯН

В данной статье разбору и оценке подвергаются проблемы, поставленные в учебном пособии Язык и письменность в системе культуры искусствоведа Сергея Агаджаняна. В пособии, состоящем из трех глав и приложения, ученый обсуждает две острые проблемы человека: язык и письменность. Одновременно он обсуждает болезненный для нашего народа вопрос современной эмиграции.

В конце статьи подчеркивается мысль о том, что всегда была, есть и будет необходимость в таком исследовании, особенно для новых поколений.

HANDBOOK ON CULTURAL STUDIES RELATING TO NATIONAL DESTINY

S. KHANYAN

In this article, the analysis and evaluation are the issues raised in the textbook "Language and script in the system of culture" by art historian Sergey Aghajanyan. In the manual consists of three chapters and an Annex, a scientist discusses two acute problems of man: language and writing. At the same time he discusses painful for our people, the question of modern emigration.

At the end of the article emphasizes the idea that always was, is and will be necessary in such a study, especially for new generations.

Սույն հոդվածում քննարկվում և գնահատվում են հայտնի մշակութաբան Սերգեյ Աղաջանյանի «Լեզուն և գիրը մշակույթի համակարգում» ուսումնական ձեռնարկում արծարծված հիմնախնդիրները: Նշվում է, որ երեք գլխից ու «Հավելվածներ» բաժնից բաղկացած ձեռնարկում գիտնականը քննարկում ու պատասխանում է մարդու մշակութաստեղծ գործունեության ուշագրավ ոլորտներից երկուսին՝ լեզվին և գրին: Միաժամանակ նա քննարկում է մեր ժողովրդի համար ցավոտ խնդիրներից մեկը՝ ժամանակակից արտագաղթի հարցը:

Վերջում հոդվածի հեղինակը ընդգծում է, որ նման աշխատանքի կարիք եղել է, կա ու լինելու է մեր նոր սերունդների ճանապարհին:

Ինչքան էլ դժգոհելու լինենք, որ նոսրացել են գրքասերների շարքերը, որ ընթերցասերները երես են թեքել գրքերից, այնուամենայնիվ լույս են ընծայվում բազմաբնույթ գրքեր, որոնք հաստատում են ոչ միայն հայ մարդու արարող ոգու անմարում կրակի գոյությունը, այլև ծիածանում են ամբողջ ժողովրդի ապրելու լուսառաք բանաձևի ուժն ու հմայքը՝ բարձրաձայնելով այն ճշմարտությունը, որ հայ ժողովուրդը բանաստեղծ ժողովուրդ է, որ նա աչք է բացել »Վահագնի ծնունդը« երգը շրթերին, որ նա աշխարհացունց արհավիրքներին դիմակայել ու հարատևել է իր Մաշտոց որդու հայտնաբերած գրերի ու աստղաշող դպրության, Տիեզերական եկեղեցու 36-րդ վարդապետ Գրիգոր Նարեկացու աստվածախոս «Մատյանի» շնորհիվ: Այդպես, իր Մեսրոպածին տառերը դաջելով սասնակուռ թրերին, հաղթել է ու կորցրել, կորցրել է ու գտել, ճառընտիրների հարևանությամբ լինելիության իր առեղծվածը պահ տվել խաչքարերին ու վիմագրերին ու հասել մեր օրերին, որ գումարվելով՝ դարձան 21-րդ դար, ազդարարելով՝ ապագան մերը լինելու տեսանելի վճռականությունը…

Մեր այս մտորումների առիթը հայտնի մշակութաբան Սերգեյ Աղաջանյանի «Լեզուն և գիրը մշակույթի համակարգում» ուսումնական ձեռնարկն է, որը տպագրվել է Հայոց գրատպության 500-ամյակի առիթով՝ որպես խորհուրդ ու պատգամ գալիք սերունդներին:

Հիմնախնդիրների, պատասխանների և հարցադրումների խտությամբ հանրագիտարանային այս գիրքը հրատարակության է երաշխավորել Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի գեղարվեստական կրթության ֆակուլտետի խորհուրդը, խմբագրել է փիլիսոփայական

գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Սեյրան Զաքարյանը, գրախոսել բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Արտաշես Մարտիրոսյանը:

Ինչպես տեսնում ենք, հեղինակի թիկունքին կանգնած են այնպիսի կոլեկտիվ ու մշակույթի գործիչներ, որոնց առկայությունը միայն բավական է, որ գիրքը բացես ուրախությամբ, կարդաս երախտագիտությամբ ու գնահատման չափանիշները տնտղես ամենայն պատասխանատվությամբ:

Երեք գլխից ու »Հավելվածներ« բաժնից բաղկացած սույն ձեռնարկը թեկուզ ազդարարում է, որ այն նվիրված է մարդու մշակութաստեղծ գործունեության ամենաուշագրավ և իրար սերտորեն առնչակից ոլորտներից երկուսին՝ լեզվին և գրին, սակայն հեղինակը գտել է, որ նշված բնագավառների իմաստն ու նշանակությունն ամբողջությամբ ընկալելու համար կան երևույթներ, առանց որոնց ծանոթանալու կամ իմանալու, ընթերցողը կմնա կիսաբաց դռների հետևում, հարցականը՝ կեռված ունքերի վրա: Ահա, այս անհրաժեշտ միտումով էլ նա անդրադարձել է նախ »Մարդը« բարդ հարցին՝ փիլիսոփայական ուղեծիրով, ապա մտել »Լեզու և խոսք« հիմնախնդիրների խաչմերուկ, այնուհետև թերթել »Գիր և գիրք« խնճառոտ հուշամատյանները, վերջապես բարեմիտ սերմնացանի պես արծարծել բարոյահոգեբանական, փիլիսոփայական, մշակութաբանական, ազգային այնպիսի հարցեր, որ առաջին հերթին վերաբերում է մեզ բոլորիս, ընդհուպ մինչև »Արտագաղթի հայկական ֆենոմենի« առեղծվածը:

Սույն ձեռնարկը լուրջ մասնագետ-գիտնականի հունձք է: Նրա հարուստ գիտելիքների պաշարը երևում է ոչ միայն գրքի վերջում բերված գրականության ցանկից, ուր նշված է ավելի քան 50 աղբյուր, այլև թեմաների լուսաբանման ընթացքում մատնանշված մեծությունների կարծիքների հոլովումից: Այստեղից էլ հիմնախնդիրների քննարկման ու գնահատման նրա հակիրճ ու խտացված պատասխաններն ու եզրահանգումները: Այսպես, գրքի «Մարդը » առաջին գլխում նա եթե ոչ սպառիչ, ապա համոզիչ ծավալումներով պատասխանում է «Մարդը՝ յուրօրինակ արարած», «Մարդը տեղայնացված չէ», «Մարդը մշակութաստեղծ է», «Մարդը սոցիալական արարած է »հարցադրումներին ու բնութագրում մշակույթը՝ նախնական մշակույթի տեսադաշտի վրա:

Չես կարող դրվատանքի խոսք չասել ձեռնարկի հեղինակի գեղարվեստական ոճի մասին: Զերմությամբ են հնչում նրա ընդհանրացումները:

Սերգեյ Աղաջանյանը մտորելով մարդու և նրա անցած ճանապարհի մասին, ընդհանրացնում է. «Երկիր մոլորակի գոյության ողջ ընթացքում մարդն աննախադեպ է նրանով, որ մշակութաստեղծ է: Դրա էական հատկանիշը ոչ թե բնությանը հարմարվելն է, այլ այն վերափոխել-վերստեղծելով՝ իրեն հարմարեցնելը»[1]:

Բազմավաստակ մանկավարժ-գիտնականը նկատում է, որ ի հակադրություն կենսաբանական էվոլյուցիայի, մշակութային էվոլյուցիան (մանավանդ նոր ժամանակներում) հարահոս է, որն անզսպորեն վերափոխում, ոչնչացնում է բնության մեջ առկա կենդանի ու անկենդան տեսակները, որ Մարդու բանական ձեռքբերումները, ցավոք սրտի, զենք են դառնում իր նյութական պահանջմունքների և կենդանական բնազդների ձեռքին: Մարդն է այն էվոլյուցիան իրականացնողը, ուրեմն և՝ հետևանքների պատասխանատուն:

Ուսումնական ձեռնարկում գիտական հայտնագործությունների հիման վրա ընդգծվում է Մարդու յուրօրինակ արարած լինելը: Միաժամանակ քննարկվում է ցամաքային և ջրային կենդանիների կենսակերպը և ընդգծվում, որ նրանցից յուրաքանչյուրին սովորաբար բնորոշ է տեղայնացվածությունը: Կեցության տեղայնացվածության առումով միակ բացառությունը *մարդն է:* Նա որքան հարմարվում է բնակլիմայական պայմաններին, նույնքան էլ բնակլիմայական պայմաններն է հարմարեցնում իրեն: Եվ դա այն պատճառով, որ միայն մարդն է մշակութաստեղծ: Մարդը մշակութաստեղծ է, քանզի նա բանական է:

Ձեռնարկի հեղինակը չի շրջանցում այն երևույթը, երբ բանական վարքի ինչ-ինչ դրսևորումներ կամ գործունեության տարրեր բնորոշ են նաև այլ կենդանիների: «Սակայն,- նշում է գիտնական-մանկավարժը,- մարդու դեպքում բանական լինելն արտահայտվում է հարափոփոխ գաղափարների մտահղացումով, մշտապես կատարելագործվող առարկաների ստեղծումով: Դա գործընթաց է, որի վերջն առայժմ չի երևում: Այդ ընթացքի մեջ մի անգամ հաջողությամբ ձեռք բերվածն անշարժ նույնությամբ չէ, որ փոխանցվում է սերնդեսերունդ: Յուրաքանչյուր հաջորդ սերունդ (սակավաթիվ ժողովուրդների բացառությամբ) իր բաժինն է հավելում նախորդի ստեղծածին»[2]:

[1] Սերգեյ Աղաջանյան, Լեզուն և գիրը մշակույթի համակարգում, Ե., «Գիտություն» հրատ., 2016, էջ 9:
[2] Նույն տեղում, էջ 17:

Սերգեյ Աղաջանյանը վստահորեն պնդում է, որ մարդը եզակի է ոչ թե բանական լինելով, այլ բանականության այն տեսակով ու չափով, որի շնորհիվ միակ մշակութաստեղծն է բոլոր արարածների մեջ:

Ս.Աղաջանյանն անդրադառնում է նաև մշակութաբանության մեջ ընդունված նյութական ու հոգևոր մշակույթների հասկացություններին և գալիս համոզիչ եզրակացության, ըստ որի մարդու ստեղծածը որքան էլ կատարյալ, ինքնօրինակ, միևնույն է, չի կարող համարվել կամ համեմատվել այն արարչությանն ու նրա արդյունքներին, ինչի մասնիկն ենք և մենք:

Ս.Աղաջանյանը ելնելով ոչ միայն գիտական հայտնագործություններից, այլև իր հարուստ կենսափորձից, փիլիսոփայական ընդհանրացումներ է կատարում մարդու սոցիալական արարած լինելու վերաբերյալ:

Նա նշում է, որ մարդու կայացման համար որքան կարևոր է կենսաբանականը, նույնքան էլ՝ վերկենսաբանական մակարդակի (գիտական) գործունեությամբ ձեռք բերվող սոցիալական կազմակերպման փորձը, հոգևոր ու նյութական արժեքները, իմացությունը: Այդ ամենի համախումբը մշակույթն է, որն արարվում է, պահպանվում ու փոխանցվում խմբային գործունեությամբ:

Քննարկելով մշակույթի փոխանցման հարցը, ձեռնարկի հեղինակը հաստատում է. »Մշակույթը փոխանցվում է միայն սոցիալական իրականությամբ, որն իր կենսապահովմամբ մտահոգ յուրաքանչյուրին պարտադրում է տվյալ արժեհամակարգի կրողը և դրանով իսկ՝ պահպանողը լինել«[1]: Հեղինակը կարևոր է համարում բացել այս ընդհանրացման փակագծերը, մատնանշելով, որ հնարավոր չէ տևականորեն ապրել, օրինակ՝ ֆրանսիական մշակութային մթնոլորտում, բայց մնալ հայկական մշակույթի ներկայացուցիչ:

Քննարկելով սփյուռքահայությանը վերաբերող հիմնախնդիրը, Ս.Աղաջանյանը ի սրտե արձանագրում է. «Ինձ միշտ զարմացրել է միամիտ ինքնավստահությունը կամ չիմացությունը Հայաստանից հեռացող այն հայերի, ովքեր համոզված են, որ կարող են օտար մշակութային միջավայրում հայ մնալ»[2]: Ի պատասխան այս հարցին, նա միաժամանակ գրքի ծանոթագրություններում գրում է. «Գիտեմ, որ մեր ցավոտ խնդիրներից է հայության մանավանդ ժամանակակից արտագաղթի հարցը, սակայն տեղը չէ դրա քննարկման: Միայն հընթացս նշեմ, որ, ի տարբերություն մասնագիտական և ոչ մասնագիտական շրջանակներում լայնորեն տարածված տեսակետի, ես դրա պատճառը տեսնում եմ ոչ այնքան սոցիալական հանգամանքների, որքան էթնիկ նկարագրի մեջ: Իսկ դա արդեն ավելի լուրջ հարց է և դարավոր արմատներ ունի՝ ճանաչման համարժեք լրջություն պահանջող: Ուստի իբրև խնդրին ի մոտո նախնական ծանոթություն՝ առաջարկում եմ ընթերցել և քննարկել «Հավելված» բաժնի համապատասխան նյութը» («Արտագաղթի հայկական ֆենոմենը»):

Վերընթերցելով գրքի »Հավելված« բաժնի առաջարկած նյութը, նկատեցինք, որ այստեղ ևս Ս.Աղաջանյանը իրեն դրսևորում է որպես քաջատեղյակ մասնագետ: Պատմությունն սկսելով երկրագնդի բնակեցման նախնական շրջանից, կատարում է հավաստի և ուսանելի ընդհանրացումներ: Նա նշում է արտագաղթի տարբեր պատճառներ, որոնցից ակնհայտ են ազգային, քաղաքական, պատերազմական հանգամանքներից բխած արտագաղթեր: Գիտնականը դրանց զուգահեռ նշում է նաև հասարակության կառավարման, սոցիալական, տնտեսական և նման այլ հանգամանքների պատճառով ծավալվող արտագաղթ, որը տեղի է ունենում ավելի տևական, դանդաղ, իր մասշտաբներով համեմատաբար ուշնկատելի:

Այս բացատրությունների արդյունքում ձեռնարկի հեղինակն ընդգծում է. »Մարդկության պատմությունը լի է ժողովուրդների արտագաղթի բազմաթիվ դրսևորումներով«[3]: Ս.Աղաջանյանը մատնանշում է, որ մեր պատմությունն այդ առումով ցավալիորեն տարբերվում է շատ ու շատ ժողովուրդների պատմությունից, մեզ համար սովորական է դարձել արտագաղթ, գաղթօջախ, գաղթական և նման բառերով անվանվող ցավալի իրողությունները: Այնուհետև ընդգծում է, որ անընդմեջ այդ գործընթացների արդյունքում ձևավորվել է համարյա ողջ աշխարհին ընդգրկող մեր Սփյուռքը: »Ես գիտեմ,- նշում է հեղինակը,- որ աշխարհի քանի ժողովուրդ ունի սփյուռքի հանրագիտարան: Մենք ունենք, և այն ներկայացնում է յոթանասուն երկրներում եղած հայկական գաղթօջախների պատմությունը«[4]:

[1] Նույն տեղում, էջ 23:
[2] Նույն տեղում, էջ 25:
[3] Նույն տեղում, էջ 106:
[4] Նույն տեղում, էջ 106:

Դժվար չէ նկատել, որ անվանի մանկավարժ-գիտնականի վերոնշյալ մտորումները ժողովրդի ազնիվ ու սրտացավ որդու ապրումների արդյունք են: Այլ կերպ չէր կարող լինել:

Ինչ վերաբերում է հայ ժողովրդի ճակատագրի հետ կապված արտագաղթին, կցանկանայինք բերել մեր մոտեցումները, ոչ թե հեղինակի ցավալի կարծիքը բացառելու, այլ ճշտելու այն պատճառները, որոնց արդյունքում արտագաղթը դարձել է մեր ժողովրդի հարատևող չարիքը:

Բերելով արտագաղթի մի շարք օբյեկտիվ պատճառներ, գտնում ենք, որ այն չի կարելի համարել ազգային բնավորության գիծ, էթնիկ նկարագիր:

Փաստերն ու իրադարձությունները ցույց են տալիս, որ արտագաղթը Հայաստանում բառի բուն իմաստով սկիզբ է առնում 6-րդ դարից: Պատճառը մի կողմից Պարսկական բռնապետության, մյուս կողմից՝ Բյուզանդական կայսրության նենգ քաղաքականությունն էր հայ ժողովրդի հանդեպ: Ահա, թե 7-րդ դարի պատմիչ Սեբեոսն ինչպես է ներկայացնում այդ երկրների բռնապետներ Խոսրով Ապրուեզի և Մորիկ կայսրի թշնամական վերաբերմունքը մեր ժողովրդի հանդեպ:

Սեբեոսն իր պատմության ԺԵ գլուխն անվանում է այսպես. »Մորիկի նենգ մտադրությունը՝ թափուր դարձնել Հայաստանը հայ իշխաններից: Հայաստանի հունական մասի բազմաթիվ իշխանների փախուստը պարսիկների մոտ«: Տվյալ վերնագրում բերված »թափուր դարձնել Հայաստանը հայ իշխաններից«, բավական է հստակ պատկերացնել այդ նենգ քաղաքականության ողբերգական արդյունքը:

Սեբեոսն այստեղ բերում է Մորիկ կայսրի խարդախամիտ նամակը՝ Հայաստանի իշխանների և նրանց զորքերի մասին. »Մի խոտոր և անհնազանդ ազգ են… գտնվում են մեր միջև և պղտորում են: Բայց եկ… ես իմոնց հավաքեմ և ուղարկեմ Թրակիա, և դու քոնոնց հավաքիր և հրամայի՛ր տանել արևելք: Որ եթե մեռնեն, թշնամիները մեռնեն, և եթե սպանեն, թշնամիներին սպանեն, և մենք խաղաղ ապրենք: Որովհետև եթե դրանք իրենց երկրում լինեն, մեզ հանգիստ չի լինի«[1]:

Նշված արհավիրքից հետո Հայաստան ներխուժեցին արաբական խալիֆայության հրոսակները: Իսկ թե ինչ է նշանակում այդ ներխուժումը, ցավով նկարագրել են պատմիչներ Հովհան Մամիկոնյանը, Ղևոնդ Պատմիչը, Թովմա Արծրունին, Հովհաննես Դրասխանակերտցին և այլք:

Հայ ժողովրդի տոկունության և նրան հասած չարիքների մասին է պատմում 8-րդ դարի մատենագիր Ղևոնդն իր գրքում: Նա Մուհամմեդին և նրա ուսմունք-պատվիրանը համարում է աննախադեպ ողբերգություն մի շարք ժողովուրդների, այդ թվում նաև հայ ժողովրդի համար: Ղևոնդը գրում է, որ »Քսան տարի իշխանությունը ձեռքում պահելուց հետո մեռավ Մահմետը (632թ.): Դրանից հետո Մահմետի իշխանությունը փոխանորդեցին Աբու Բաքրը, Ամրը և Օթմանը… Նա որոմ սերմանողներին պատվիրել էր. »Ելեք ամբողջ աշխարհի դեմ, նվաճեցեք նրանց ձեր ձեռքի տակ, քանզի մեզ վայելելու համար տրված է երկրի պարարտությունը, կերեք երկրի ընտրյալների միսը և խմեցեք զորավորների արյունը«[2]:

Մուհամմետի այդ պատվիրանից հետո անմիջապես սկսվում են արաբական խալիֆայության ոստիկանների և զորքերի դաժան հալածանքները նաև Հայոց երկրում: Այդ անընդմեջ ոտնձգությունների մասին դարձյալ ցավով է գրում Ղևոնդը. »Մրուանին փոխարինեց Աբդլան, որն ուղարկեց եղբորը, մյուս Աբդլային, շրջելու իր խիզախության բոլոր երկրներում: Սա նախ և առաջ ելավ Հայոց աշխարհը, բազում վշտերով ու նեղությամբ ամենքին տանջեց և չքավոր սնանկության հասցրեց, հարկ պահանջելով մինչև իսկ մեռյալներից«[3]:

Նույնատիպ ահասարսուռ դեպքերի ու արարքների մասին են խոսում Թովմա Արծրունին, Հովհաննես Դրասխանակերտցին և մյուս պատմիչները իրենց մատյաններում:

Արաբական խալիֆայության 300 տարվա ծանր լծից հայ ժողովուրդն ազատագրվեց ու վերականգնեց իր պետականությունը: Կառուցվեցին ու վերականգնվեցին առևտրաշահ քաղաքներ: Անին դարձավ ոչ միայն Բագրատունյաց Հայաստանի հրաշակերտ մայրաքաղաքը, այլև Արևելքի փառավոր ու հեքիաթային խաչմերուկը: Ու թվում էր, թե մեր ժողովուրդը հասել է իր երազած հանգրվանին: Սակայն 11-րդ դարը դարձավ ավելի աղետալի, քան նախորդ դարերն էին: Հեռավոր Ալթայից ու միջինասիական ավազուտներից Հայաստան ներխուժեցին սելջուկ-թուրքական վայրենի ցեղերը, որոնց հաջորդեցին մոնղոլ-թաթարական բարբարոսները: Նոր հայակործան արհավիրքների նկարագրությունների ենք հանդիպում Արիստակես Լուստիվերցու (XI դար), Մատթեոս Ուռհայեցու

[1] Սեբեոս, Պատմություն, Երևան, 2005, էջ 91:
[2] Ղևոնդ, Պատմություն, «Սովետական գրող» հրատ., 1982, էջ 18-20:
[3] Նույն տեղում, էջ 105:

(XI-XII դարեր), Կիրակոս Գանձակեցու (XIII դար), Ստեփանոս Օրբելյանի (XIII դար), Առաքել Դավրիժեցու (XV դար) և մյուս գործիչների մատյաններում:

Հայոց պատմության խաչմերուկային էջերից է Կիլիկիայի Հայոց պատմության ստեղծումն ու պատմամշակութային գործունեությունը:

Կիլիկիայի հայաշեն քաղաքներն ու գյուղերը կրկին ենթարկվեցին ավարի ու ավերի: Բավական է կարդալ Ներսես Շնորհալու »Ողբ Եդեսիո« պատմական պոեմը ու պատկերացնել սելջուկյան դաժանության տիպիկ ներկայացուցիչ Զանգի ամիրայի կողմից 1144թ. Եդեսիայի գրավումն ու կոտորածը:

Ի դեպ, Շնորհալու պոեմն ավարտում է հայրենադարձության կոչով:

Մեր հոդվածի ծավալը հնարավորություն չի ընձեռում հանգամանալից օրինակներ բերել բոլոր պատմիչների մատյաններից: Միայն ընդգծենք, որ հայ ժողովրդի արտագաղթի հիմնական պատճառը օտար բռնապետությունների, երկիր ներխուժած սելջուկ-թուրքական, թաթար-մոնղոլական, թուրքմենական արնախում հրոսակների ու ցեղախմբերի ավերածություններն են:

Ուստի ճիշտ չի լինի արտագաղթը համարել էթնիկական նկարագիր: Ընդհակառակը, զարմանալ կարելի է, թե բազում պատերազմների մահաբեր հարվածներին ոնց է դիմակայել հայ ժողովուրդը ու հասել XXI դար:

Իհարկե, արտագաղթի հարցը քննարկելիս ճիշտ չի լինի այն համարել միայն արտաքին-թշնամական պետությունների ու վայրենի ցեղախմբերի ավերածությունների հետևանք: Արտագաղթին նպաստել են նաև երկրի ներքին գործոնները՝ սոցիալական անտանելի պայմանները, աշխարհիկ ֆեոդալների անմարդկային վերաբերմունքը աշխատավոր մասսաների հանդեպ, վաշխառությունը, տիրակալների ագահությունը, ինչ-ինչ պատճառներով նաև դավաճանությունը և այլն և այլն:

Ս.Աղաջանյանն անդրադառնում է նաև մերօրյա արտագաղթին՝ երևույթը համարելով ցավալի ու աղետաբեր:

Հայ ժողովրդի հանդեպ 1915-23 թվականներին երիտթուրքերի կազմակերպած ցեղասպանությունը ոչ միայն ավելացրեց հայկական գաղթօջախները Սփյուռքում, այլև արևմտահայության փրկված զանգվածներին դարձրեց հայրենազուրկ: Հայոց հայրենապատումի մեջ մտավ »կորուսյալ հայրենիք« հասկացությունը:

Մեր ժողովուրդը բարեբախտաբար ունեցավ Սարդարապատ, 600 տարվա պետականազուրկ ժողովուրդն զգաց պետության վերածննդի արժեքը: Ծանր տարիներ էին: Փոքրիկ-փրկված Հայաստանի տերերը դարձան բոլշևիկյան-լենինյան կուսակցության լիդերները: 1922 թվականին ձևավորվեց ԽՍՀՄ-ը: Մի կողմ թողնելով անհատի պաշտամունքի պատճառով կրած հարվածները, սխալ չի լինի, եթե ընդգծենք, որ սովետական 70 տարիների ընթացքում հայրենի երկիր վերադարձան հայության լայն զանգվածներ, բնակչության թիվը հասավ երեք ու կես միլիոնի: Հայաստանը դարձավ գիտության, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության մշակութային աննախադեպ զարգացում ունեցող երկիր:

ԽՍՀՄ փլուզումը համընկավ Արցախյան ազգային ազատագրական պայքարին, 1988-ի ավերիչ երկրաշարժին, 1991-ի սեպտեմբերին Հայաստանի և Արցախի անկախության իրականացմանը: Ծածանվեց եռագույնը հայկական երկու հանրապետություններում:

Սակայն… այս տանջող սակայնը նորից վերածվեց արտագաղթի: Ահա, այստեղ է, որ արտագաղթի հիմնական պատճառը պետք է տեսնել անկախ Հայաստանի ոչ խոհեմ ու ոչ հասուն ղեկավարության անհեռանկար քաղաքականության գործընթացում: Այս նոր ժամանակաշրջանում սկիզբ առած արտագաղթը, թեկուզ ոչ մեծ ծավալներով, ամեն դեպքում շարունակվում է: Երևույթը, իհարկե, ցավալի է: Միևնույն է, այս դեպքում ևս արտագաղթը չի կարելի համարել հայ ժողովրդի էթնիկական նկարագիր: Աշխարհում ոչ մեկը իր լավ կյանքից չի փախչում: Մնում է արտագաղթի պատճառները տնտղել, ստուգել, քննել ու բարձրաձայնել այդ մասին:

Ինչքան էլ հայ գաղթօջախը լինի մարդաշատ, որակյալ, ուժեղ, միևնույն է, նա չի կարող ազդել տվյալ երկրի պետության քաղաքականության, առանձնապես արտաքին երկրների հետ ունեցած քաղաքականության վրա: Վկան ԱՄՆ կառավարող շրջանների ղեկավարների, կոնկրետ նախագահների երկդիմի վերաբերմունքը Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչելու հարցում: Նախընտրական օրերին նրանք խոստովանում են ընտրվելու դեպքում քննադատել երիտթուրքերի հանցագործությունը, ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Սակայն ընտրվելուց հետո բավարարվում են միայն ապրիլի 24-ին արված ցավակցական հայտարարությամբ:

Աշխարհում երբևէ չի եղել երկիր, որը, իր ցավալիորեն սակավ ազգաբնակչությունից արտագաղթողների այդքան կործանարար քանակ ունենալով, հաջողել է ոչ միայն շեն ու զարգացող լինել, նաև դիմակայել իր վերջնական բնաջնջմանը ձգտող թշնամի հարևաններին:

Աշխարհին է հայտնի, որ 19-րդ դարի առաջին կեսից սկսած հայ բուրժուազիայի ուժերով կառուցվեց Բաքուն ու զարգացավ նրա նավթարդյունաբերությունը: Քաղաքն արագ կառուցվեց, հառնեցին շինարար հայ մարդկանց ձեռքերով շունչ առած մշակութային, կրթական կոթողներ: Դարի վերջին Բաքվում գործում էր 70 հայկական դպրոց: Աշխարհի հայտնի երգիչներն ու դերասանները հանդես էին գալիս մեծահարուստ Մայիլյանի կարողությամբ կերտած օպերայի և բալետի հոյակապ շենքում, Երամյանի անվան հայկական դրամատիկական թատրոնում, շքեղ ֆիլհարմոնիայում: Քաղաքը հայկական էր նաև խորհրդային տարիներին: 400 հազար հայ էր բնակվում այդ հայակերտ-հայաշունչ քաղաքում: Քաղաքի շրջանային կառույցների, գործարանների, ֆաբրիկաների, մշակութային կենտրոնների ուսյալ ղեկավարները հայեր էին: Նույնը կարելի է ասել նաև նորակերտ Սումգայիթի մասին:

Բայց ի՞նչ տեղի ունեցավ 1988թ. փետրվարին՝ Սումգայիթում, 1990-ի հունվարին՝ Բաքվում, ապա Գանձակում, Մինգեչաուրում և այլ հայաշատ բնակավայրերում: Պատրվակ ընդունելով հայ ժողովրդի Արցախյան ազգային ազատագրական պայքարը, ազերի-թուրքերը իրենց նենգամիտ ղեկավարների թողտվությամբ և անմիջական ղեկավարությամբ կազմակերպեցին Հայոց ցեղասպանություն: Այդ հանցագործությունը նոր երևույթ չէր: Դա թուրքական ցեղասպան գենի ժամանակավոր քնած յաթաղանն էր, որ շարժվեց մեր օրերում: Դա շարունակությունն էր 1895-97թթ. ծավալված հայկական կոտորածների, 1915-ի ցեղասպանության, 1918-ի Բաքվի կոտորածների…

Եվ այսօր լսում ենք Ադրբեջանի կառավարող շրջանների հոխորտանքները ոչ միայն իր անկախությունը նվաճած Արցախի, այլև Հայաստանի Հանրապետության դեմ:

Սակայն, ինչքան էլ վայրահաչի մեր հին ու նոր վայրենաբարո հարևան-թշնամին, միևնույն է, հայ ժողովուրդը ցուցաբերելու է իր կենսունակությունը, պահպանելով իր անկրկնելի տեսակը: Նա երբեք չի փախչելու իր երկրից, իր կենսակերպից, նա բարձրաձայնելու է մեր իսկ թերությունների մասին ու երբեք չի հիասթափվելու ինքն իրենից, միշտ պատրաստ է լինելու իրականացնելու իր դարավոր երազանքը՝ անվտանգ, ապահով, բարգավաճող Հայաստան ունենալու վերաբերյալ՝ հանուն իր ապագա հայախոս ու հայաշունչ, տիգրանված ու մաշտոցված, անդրանիկված ու նժդեհված սերունդների:

Ընդհանրացնելով մեր խոսքը Սերգեյ Աղաջանյանի »Լեզուն և գիրը մշակույթի համակարգում« գրքի վերաբերյալ, ի սրտե նշում ենք, որ նման աշխատությունների կարիքը եղել է, կա ու լինելու է մեր նոր սերունդների ճանապարհին:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Սոկրատ ԽԱՆՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, Արցախի Հանրապետության
գիտության վաստակավոր գործիչ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

ՀՏԴ 11.15.89 Լրագրություն

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄԸ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ «THE TIMES» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՈՒՄ

Շուշան ԱՍԿԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր: *տեղեկատվություն, բրիտանական մամուլ, ղարաբաղյան հակամարտություն, թերթ, հոդված, հեղինակ, ԶԼՄ, հրապարակում, լսարան:*

Ключевые слова: *информация, британская пресса, карабахский конфликт, газета,статья, автор,СМИ, публикация, аудитория.*

Key words: *British press, Karabakh conflict, newspaper, article, author, Mass-media, publication, audience.*

ОСВЕЩЕНИЕ НАГОРНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА В БРИТАНСКОМ ИЗДАНИИ «THE TIMES»

Ш.АСКАРЯН

В данной статье подчеркивается позиция известного британского издания «The Times»– и ее проводимая информационная политика в освещении Нагорно-карабахского конфликта, представлены отношение известных журналистов-экспертов. В процессе освещения этого конфликта выявляется ценность британской «качественной» прессы и влияние этого «гиганта» на местную и международную аудиторию.

THE COVERAGE OF THE NAGORNO - KARABAKH CONFLICT IN THE BRITISH NEWSPAPER "THE TIMES"

SH. ASKARYAN

This article emphasizes the position of famous British newspaper "The Times"– and its information policy in the coverage of the Nagorno-Karabakh conflict, presented the attitude of well-known journalists and experts. There is also presented the value of the British "quality" press and the impact of this "giant" on the local and international audience in the course of covering of this conflict.

Սույն հոդվածում կարևորվում է բրիտանական հեղինակավոր պարբերականներից «The Times»–ի դիրքորոշումը և վարած տեղեկատվական քաղաքականությունը ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուսաբանման գործում, ներկայացվում հայտնի լրագրող-փորձագետների դիրքորոշումները: Հակամարտության լուսաբանման գործընթացում բացապարզվում է բրիտանական .որակական մամուլի այս «հսկայի» արժեքշիռը և ազդեցությունը տեղական և միջազգային լսարանի վրա:

Մարդկության պատմության մեջ պատերազմական ժամանակները գերակշռել են խաղաղ ժամանակներին, ինչն էլ գրավել է հետազոտողների ուշադրությունը, ձևավորել և զարգացրել այնպիսի առարկայախմբեր, ինչպիսիք են պատերազմի փիլիսոփայությունը, պատերազմի սոցիոլոգիան, պատերազմի հոգեբանությունը, պատերազմի քաղաքագիտությունը և այլն: Սակայն շարունակում են չուսումնասիրված մնալ այս սոցիալ-քաղաքական երևույթի մի շարք ոլորտներ, այդ թվում՝ պատերազմի և զինված հակամարտության շրջանում ԶԼՄ-ների և իշխանությունների փոխազդեցության և փոխներգործության հիմնախնդիրը, լսարանի վրա ԶԼՄ-երի կողմից տարածված տեղեկատվության ազդեցության գործակիցը:

«The Times»-ը[1] (անգլ. «Ժամանակներ») բրիտանական բոլոր տպագիր լրատվամիջոցներից և «որակական» թերթերից ամենահեղինակավորն է ու ամենահինը: Ներկայումս «The Times»-ը

[1] «The Times»-ը հիմնադրվել է Ջոն Ուոլթերի կողմից 1785 թվականին ու սկզբնապես ունեցել է «The Daily Universal Register» («Ամենօրյա համընդհանուր գրանցում») անվանումը: Ուոլթերն էլ հենց ստանձնեց խմբագրի պաշտոնը: 1788թ. հունվարի 1-ին 940 հրատարակությունների լույսընծայումից հետո անվանումը փոխվեց ,The Timesե-ի: 1830թ. Ջոն Ուոլթերը թերթի խմբագրի ու կառավարչի պաշտոնը հանձնեց որդուն՝ նույնպես Ջոն Ուոլթերին: Իր լրագրողական գործունեության համար հետնորդը տուժել է. 16 ամիս անցկացրել է Նյուգեյթյան բանտում թերթում տպագրված զրպարտության համար, բայց հենց նրա՝ մայրցամաքային Եվրոպայից, մասնավորապես Ֆրանսիայից, նորություններ հավաքելու ջանքերի շնորհիվ թերթը շուտով բարձր համբավ ձեռք բերեց ֆինանսական ու քաղաքական բարձրագույն շրջանակներում: Շուտով որպես թերթի հոդվածների հեղինակներ սկսեցին հանդես գալ քաղաքականության, գիտության, գրականության ու արվեստի նշանավոր գործիչներ: Իր գործունեության վաղ շրջանում թերթը գրեթե չէր զգում մրցակցություն ու հանդիսանում էր շատ շահութաբեր

լրիվությամբ պատկանում է News Corporation-ին, որի ղեկավարը Ռուպերտ Մերդոկն է: Թերթն ունի կիրակնօրյա տարբերակ՝ ,The Sunday Timesն: Աշխարհի մի շարք թերթեր «The Times»-ից փոխառել են անվանումը, ինչպես օրինակ՝ « New York Times», «Times of India» և այլն:

1999թ. մարտից «The Times» ու «The Sunday Times» թերթերը հասանելի են համացանցում՝ սկզբից տեղադրվում էին the-times.co.uk ու sunday-times.co.uk կայքէջերում, հետո միասին timesonline.co.uk կայքում: Այնուհետև նորից առանձնացան ու հիմա օրաթերթը հասանելի է thetimes.co.uk հասցեով, իսկ կիրակնօրյա տարբերակը՝ thesundaytimes.co.uk[1] : Ներկայումս թերթի գլխավոր խմբագիրը Ջոն Վիզերովն է, թերթի տպաքանակը՝ 396,621 օրինակ[2] :

Մինչ ապրիլյան իրադարձությունները բրիտանական այս պարբերականը հաճախ էր տեղադրում Արցախի մասին հրապարակումներ. կայքի որոնման արդյունքում «karabakh» բառը հանդիպում ենք 112 նյութերում, որոնցից 98-ը՝ «The Times»-ում և 14-ը համապատասխանաբար՝«The Sunday Times» -ում[3]:

«The Times»-ի էջերում ապրիլյան պատերազմին առաջինը արձագանքել է Թոմ Փարֆիթը[4] ապրիլի 4-ին իր ,Dozens dead as old conflict flares up again in Caucasusն («Տասնյակ զոհեր Կովկասում կրկին բռնկված հին հակամարտության արդյունքում»)[5] հրապարակման մեջ , երբ անգլիական ամենահեղինակավոր թերթերից մեկի լսարանին հեղինակը խնդիրը սկսում է ներկայացնել այս նախադասությամբ. «Dozens of people have been killed after heavy fighting broke out in a separatist region of Azerbaijan over the weekend, reigniting a century-old conflict and threatening to provoke a regional flare up in the south Caucasus» («Տասնյակ մարդիկ սպանվել են, երբ շաբաթավերջին Ադրբեջանի անջատողական տարածաշրջանում բռնկվել են ծանր մարտեր՝ կրկին հարուցելով դարավոր հակամարտություն ու սպառնալով Հարավային Կովկասում հրահրել տարածաշրջանային բռնկում»): Փարֆիթը Ղարաբաղը ներկայացնում է որպես Ադրբեջանի արևմտյան մասում 1994 թվականից ի վեր Հայաստանի կողմից վերահսկվող տարածաշրջան: Այնուհետև աշխարհաքաղաքական համատեքստում ներկայացնում երկու կողմերին սատարող ուժերին: Մահմեդական Ադրբեջանին սատարում է Թուրքիան, իսկ քրիստոնյա Հայաստանն ու Ռուսաստանն ունեն ուժեղ կապեր՝ չնայած վերջինս զինամթերք վաճառում է հակամարտ կողմերին:

Խոսելով Հայաստանի ու Ադրբեջանի կրած մարդկային կորուստների մասին՝ հեղինակը մատնանշում է, որ կողմերից յուրաքանչյուրը սեփական կորուստներն ավելի քիչ է ներկայացնում: Ավելին՝ Փարֆիթը անդրադառնում է անդրբեջանական կողմի հայտարարություններին, շեշտելով այն փաստը, որ «նավթահարուստ Ադրբեջանը բազմիցս սպառնացել է հետ վերցնել իր տարածքները, բայց երբեք չի ձեռնարկել լայնածավալ ներխուժում» («Oil-rich Azerbaijan has regularly threatened to take back the territory but has never launched a full-scale invasion»): Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևի հայտարարություններից հեղինակն առանձնացնում է այն, որ «մեծ հաղթանակ է ձեռք բերվել, ու Հայաստանը լավ դաս է քաղել: Եթե հայ զինվորները չեն ուզում մեռնել, ապա պետք է լքեն ադրբեջանական տարածքները» («If the Armenian soldiers don't want to die, they should leave Azeri land»):

Հրապարակման մեջ խոսելով նաև ՌԴ նախագահ Վլադիմիր Պուտինի, Գերմանիայի արտգործնախարար Ֆրանկ-Վալտեր Շտայնմայերի, ԱՄՆ պետդեպարտամենտի ու Թուրքիայի նախագահ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանի կոչերի մասին՝ հեղինակը մանրամասնում է. ,"We will support Azerbaijan to the end." He added: "We pray our Azerbaijani brothers will prevail in these clashes with the

---

ձեռնարկություն: Հենց դրա շնորհիվ էլ թերթը ի վիճակի էր իր հեղինակներին ու տեղեկատվության աղբյուրներին վճարել ավելին, քան այլ հրատարակություններ:

[1] 2010թ. հուլիսից թերթի առցանց տարբերակը լրիվությամբ հասանելի է միայն թերթի բաժանորդների համար. Իսկ կայքէջի այցելուների համար վճարը կազմում է շաբաթական 2 ֆունտ: Երբ NewsUK կազմակերպությունը սահմանել է այս բաժանորդավճարը, կայքի այցելությունը նվազել է 87%-ով՝ 21 մլն օրական այցելուներից հասնելով 2,7 մլն-ի: 2011թ. հոկտեմբերին թերթի վճարովի առցանց տարբերակը ուներ 111.000 բաժանորդ:

[2] 2015թ հունվարի տվյալներ - https://en.wikipedia.org/wiki/The_Times

[3] http://www.thetimes.co.uk/tto/public/sitesearch.do?querystring=karabakh&p=tto&pf=all&bl=on

[4] ,The Timesն-ի մոսկովյան թղթակից - https://twitter.com/parfitt_tom

[5] http://www.thetimes.co.uk/article/from-moscow-nagorno-karabakh-fighting-copy-c3j6gv823

least casualties”ն («Մենք կաջակցենք Ադրբեջանին մինչև վերջ: Մենք աղոթում ենք, որ մեր ադրբեջանցի եղբայրները գերակայեն այս բախումներում ամենաքիչ զոհերով»): Վերջում հեղինակը ներկայացնում է Քարնեգի համալսարանի լրագրող Թոմաս դե՛ Վաալի կարծիքն այն մասին, որ հնարավոր է այդ հակամարտությունը հրահրել է Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ին՝ որպես խաղարարարի վարկաբեկելու համար (խոսքն այն մասին է, որ Վաշինգտոնում չի հաջողվել կազմակերպել երկկողմ հանդիպում):

Թոմ Փարֆիթի՝ ապիլյան իրադարձությունների վերաբերյալ հաջորդ՝«Stakes are high as war flares again in Armenian enclave»[1] («Խաղադրույքները մեծ են, քանի որ պատերազմը կրկին բռնկվեց հայկական անկլավում»[2], ապրիլի 9, 2016թ., Թալիշ) վերնագրված հոդվածում բարդ հակամարտությունը բացահայտվում է մարդկային պատմության միջոցով: Թալիշի 52-ամյա գյուղապետ Վիլեն Պետրոսյանը ամեն տարի իր ծննդյան օրը նշում էր մեծ թվով ընկերների ու բարեկամների հետ, այս տարի էր «The cake was baked, the wine stood ready and lamb was soaking in marinade» («Տորթը թխված էր, գինին՝ պատրաստ, գառանը միսն էլ՝ մարինացված»), երբ գիշերը ժամը երեքին հրետանու ձայնից նրանք արթնացան ու ստիպված լքեցին իրենց գյուղը: Փարֆիթը մտավախություն է հայտնում, որ այս պատերազմը կարող է ներքաշել Թուրքային ու Ռուսաստանին, մանավանդ, երբ այդ երկուսի հարաբերությունները սրված են ռուսական ՍՈՒ-26-ը Թուրքայի կողմից խոցելուց հետո[3]: Հեղինակը մի քանի կարևոր փաստ է ներկայացնում Թալիշի դեպքերից: Հրապարակումը փաստում է նաև Թալիշում 60-ամյա ամուսինների ու նրանց 92-ամյա մոր խոշտանգված մարմինների մասին տեղեկությունը. «The Times saw photographs of the corpses which showed they were mutilatedե (««The Times»-ը խմբագրակազմը տեսել է այն լուսանկարները, որոնցում ակնհայտ երևում են այլանդակված դիերը»): Փարֆիթը ասում է, որ չեն ապացուցվել հայ զինվորների մարմինների խոշտանգման դեպքերը: Այնուհետև ներկայացնում է հայ գրող, հասարակական և քաղաքական գործիչ, սպորտի մասնագետ, սպորտային բժիշկ, լրագրող և ճանապարհորդ Զորի Բալայանի, ԼՂՀ արտգործնախարարի տեղակալ Ֆելիքս Խաչատրյանի ու Հայ առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմի առաջնորդ Պարգև սրբազան արքեպիսկոպոսի կարծիքները: Վերջինիս արտահայտությամբ էլ եզրափակում է հրապարակումը. «Pointing from his church down at the graves, and a wide stretch of grass leading downhill, he added: “Look how many pages are left to be filled”» («Ցույց տալով եկեղեցուց դեպի գերեզմաններ ու լանջից ներքև տանող լայն խոտածածկ շերտը՝ նա ավելացրեց ,Նայեք, թե որքան էջեր են մնացել լրացվելու համարե ե):

Ղարաբաղի մասին հրապարակումների հեղինակներից Թոնի Հալփինը՝ «Blommberg News»-ի՝ Ռուսաստանի և նախկին խորհրդային երկրների բյուրոյի գլխավոր խմբագիրը[4], ով մինչ այդ զբաղեցնում էր «The Times»-ի՝ Ռուսաստանի և ԱՊՀ երկրների բյուրոյի ղեկավարի պաշտոնը, մասնավորապես 2012թ. սեպտեմբերի 5-ին «Spark that could re-kindle conflict frozen in the past»[5] («Կայծ, որ կարող է բոցավառել անցյալում սառեցված հակամարտությունը») վերնագրով հոդվածում թռուցիկ ներկայացնում է ղարաբաղյան հակամարտության սկզբնավորման պատմությունը՝ հասցնելով այն մինչև ներկա ժամանակներ. “Christian Armenia and Muslim Azerbaijan have heavyweight patrons. Russia has a mutual defence pact with Armenia, while Nato member Turkey backs its ethnic kin in Azerbaijan” («Քրիստոնեական Հայաստանն ու մահմեդական Ադրբեջանը ունեն ծանրակշիռ հովանավորներ: Ռուսաստանը Հայաստանի հետ ունի փոխադարձ պաշտպանության դաշինք, մինչդեռ ՆԱՏՕ-ի անդամ Թուրքիան սատարում է իր էթնիկ ազգակցին՝ Ադրբեջանին»): Հեղինակը մտահոգություն է հայտնում, որ ընդամենը վեց ամիս առաջ մինչև վերընտրություն ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը անընդհատ ճնշվել է ազգայնականների կողմից, որոնք պահանջում են ճանաչել ԼՂՀ անկախությունը: “Azerbaijan would respond with a declaration of war, potentially

[1] http://www.thetimes.co.uk/article/nagorno-karabakh-copy-kc68flbsz
[2] .երկրի ներսում գտնվող տարածքե
https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B1%D5%B6%D5%AF%D5%AC%D5%A1%D5%BE_%D6%87_%D5%A7%D6%84%D5%BD%D5%AF%D5%AC%D5%A1%D5%BE
[3] http://armtimes.com/hy/article/74488
[4] https://twitter.com/tonyhalpin?lang=ru
[5] http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article3528387.ece

destabilising the whole region". («Ադրբեջանը կարձագանքի պատերազմ հայտարարելով, ինչը կապակայունացնի ողջ տարածաշրջանը»): Վերոնշյալ նյութում Թոնի Հալփինը փորձում է չեզոքություն պահպանել ղարաբաղյան հարցում՝ իր դիրքորոշումը ներկայացնելով հետևյալ նախադասությամբ . "Armenia insists on the enclave's right to self determination and Azerbaijan demands respect for its territorial integrity" («Հայաստանը պնդում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքը, իսկ Ադրբեջանը պահանջում է հարգանք առ իր տարածքային ամբողջականություն»): Իր ,A game in which everyone has something to loseե («Խաղ, որում յուրաքանչյուրը ունի կորցնելու բան» 2012թ, փետրվարի 11»)[1] հրապարակման մեջ, որը նվիրված էր ադրբեջանական նավթային բիզնեսին, հեղինակը ավելի շատ ադրբեջանական կողմի դիրքորոշմանն է հարում. "Azerbaijan has a large western region under Armenian occupation since a military defeat in the mid-1990s that caused a flood of refugees into the capital, Baku" («Ադրբեջանը 1990-ականների կեսերին ռազմական պարտությունից հետո հայերի կողմից օկուպացված հսկա արևմտյան տարածաշրջան ունի, ինչը առաջացրել է փախստականների մեծ հոսք դեպի երկրի մայրաքաղաք Բաքու»): Հավելենք, սակայն, որ 2013թ օգոստոսին Ադրբեջանի արտգործնախարարության կողմից հրապարակված 335 հոգանոց սև ցուցակում կար նաև Թոնի Հալփինի անունը, ինչի կապակցությամբ բրիտանացի լրագրողն իր թվիթերյան էջում գրել էր. «Անցյալ տարի «Եվրատեսիլ»-ի շնորհիվ ես հասցրեցի տեսնել Բաքուն: Հիասքանչ քաղաք, բարեհամբույր մարդիկ և սարսափելի վարչակազմ» [2]:

Ուշադրության է արժանի Ֆիլիպ Մարսդենի[3] «PhD? I'd rather to be a terrorist»[4] («Գիտությունների թեկնածու՞: Կնախընտրեմ լինել ահաբեկիչ», 2005թ., մարտի 12) հոդվածը՝ նվիրված է Մոնթե Մելքոնյանի կյանքին ու գործունեությանը: Որպես հիմք վերցված է Մարգար Մելքոնյանի անգլերեն հրատարակված ,My brother's road: An American's Fateful Journey to Armeniaե («Իմ եղբոր ճանապարհը. ամերիկացու ճակատագրական ճամփորդությունը Հայաստան») կենսագրական գիրքը (2005թ)[5]: "From Berkeley graduate to Armenian freedom fighter is a small step when history is on your side" («Բերքլի շրջանավարտից մինչև հայ ազատամարտիկ կարճ քայլ է, եթե պատմությունը քո կողմից է») ենթավերնագրով սկսվող հոդվածը միանգամից շարունակվում է հեղինակի անձնական զգացումներով, երբ նա ցավում է, որ ժամանակին չհասցրեց. "I was too late. He was already dead. It was the summer of 1993 and I had come to the Armenian front line to interview Monte Melkonian" («Ես ուշացել էի: Նա արդեն մահացած էր: Դա 1993- ի ամառն էր, երբ ես եկա հայկական շփման գիծ հարցազրույց վարելու Մոնթե Մելքոնյանի հետ»): Հեղինակը նշում է, որ իր համար առավել հետաքրքիր էր այն փաստը, որ ի տարբերություն 4000 զինյալների, որոնց ղեկավարում էր Մոնթեն, նա 70 տարի չի ապրել Խորհրդային իշխանության տիրապետության տակ՝ "He was from California brought up in the most liberal state in the Union" «Նա ծնվել է Կալիֆոռնիայում՝ Ամերիկայի ամենաժողովրդավար նահանգում»: Մարսդենը իր նյութը սկսում է ծայրահեղականների մասին պատումից, որ ի տարբերություն սովորական մահապարտների, որոնք կյանքից բացի ոչինչ չունեն կորցնելու, կա ծայրահեղականների մի այլ տեսակ, որը թողնում է ապահով կյանքն ու բարձրագույն կրթությունը հանուն գաղափարների: Վերջիններիս շարքին հեղինակը դասում է Մոնթեին ու ասում , որ "There began a 15-year odyssey that ended, cheek-down, on a dusty road in Armenian-occupied Azerbaijan" («Միջին Արևելքից սկսվեց նրա «ոդիսականը», որն ավարտվեց Հայաստանի կողմից օկուպացված Ադրբեջանի փոշոտ ճանապարհին»): Նույն գաղափարախոսությամբ Մարսդենը շարունակում է պատումը ու, խոսելով ղարաբաղյան հակամարտության սկզբնավորման մասին, ասում. "In the mountains, Armenian villagers took up hunting rifles to defend their homes and attack their Azeri neighbours" («Լեռներում հայ գյուղացիները վերցրեցին իրենց որսորդական հրացանները՝ պաշտպանվելու և հարձակվելու հարևան ադրբեջանցիների վրա»):

Այնուհետև հեղինակը ներկայացնում է, թե ինչպես Մելքոնյանը, դիմելով իր զինակիցներին, ասել էր. "Lose Karabakh," he said, "and you will be turning the last page of Armenian history" («Եթե

[1] http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article3316649.ece
[2] http://www.azatutyun.am/a/25066053.html
[3] Անգլիացի ճամփորդագիր ու վիպասան
[4] http://www.thetimes.co.uk/tto/arts/article2397151.ece
[5] http://armeniapedia.org/wiki/My_Brother's_Road:_An_American's_Fateful_Journey_to_Armenia

կորցնենք Ղարաբաղը, կթերթենք մեր պատմության վերջին էջը»): Մարսդենը գտնում էր, որ Մելքոնյանը վախենում էր այդ փաստից, քանի որ մտածում էր, որ սեղմված լինելով Թուրքիայի ու թուրքական Ադրբեջանի միջև՝ հայերը կքշվեն իրենց վերջին հողակտորից, ու 1915թ. աշխատանքը կավարտվի: Վերոնշյալ միտքն էլ ամփոփում է այն եզրակացմամբ, որ անցյալի հանդեպ «բողոքն իր արձագանքն է գտել Խորհրդային միությունում ու Մերձավոր Արևելքում» («His drawing on the grievances of the past was finding echoes throughout the old Soviet bloc and in the Middle East»):

Ի տարբերություն Թոնի Հալփինի ու Ֆիլիպ Մարդսենի՝ Միշել Բինյոնի[1] հայ-թուրքական հարաբերություններին նվիրված «A promise of peace in the shadow of Ararat»[2] («Խաղաղության խոստումը Արարատի ստվերում», 2009թ, ապրիլի 16) հոդվածում Ղարաբաղը ներկայացվում է ոչ թե որպես ,օկուպացվածե տարածք, այլ «էթնիկապես հայկական տարածաշրջան»: Հեղինակը գտնում է, որ հայ-թուրքական բաց սահմանը կարող է օգնել նաև «to thaw one of the last "frozen conflicts" in Europe's backyard» («հալեցնել Եվրոպայի բակում «սառեցված հակամարտության» վերջիններից մեկը»):

Ադամ Լեբորն[3] իր ,War threat after axe murderer returns home to freedom and hero's welcome: Armeniaե[4] («Պատերազմի վտանգ՝ կացնով սպանողին դեպի ազատություն տուն վերադարձնելուց ու հերոսական ողջունումից հետո. Հայաստան», 2012թ., սեպտեմբերի 5) հրապարակման մեջ Ղարաբաղն անվանում է ,Ադրբեջանի կազմում գերազանցապես հայկական տարածաշրջանե[5]: Հոդվածը վերաբերում էր Հունգարիայի՝ Ռամիլ Սաֆարովին Ադրբեջանին հանձնելու որոշմանը ու նույն կապակցությամբ ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի հայտարարությանը:

Ապրիլյան պատերազմի վերաբերյալ վերջին հրապարակումը կատարվել է «The Sunday Times»-ի էջերում ապրիլի 10-ին, 2016թ: «Former Soviet states on brink of renewing war»[6] (,Նախկին խորհրդային երկրները վերսկվող պատերազմի եզրին») հոդվածի համահեղինակները Մարկ Ֆրանչետին[7] ու Դմիտրի Բելյակովն[8] են: Վերջինիս՝ արցախյան ֆոտոռեպորտաժը ուղեկցվում է Ֆրանչետիի տեքստով: Հեղինակը սկսում է Քյարամ Սլոյանի[9] մասին պատմությամբ՝ փաստորեն շարունակելով Թոմ Փարֆիթի հոդվածը ու փաստելով հայ զինվորների դիակների խոշտանգումը: Այնուհետև նշում է, որ ըստ հայր Թերմինազի, ով Մատաղիսում գլխավորել է հուղարկավորությունը, Հրանտ Ղարիբյանի[10] դիակը ևս գլխատված էր: Հեղինակը նշում է նաև Վալերա և Ռազմելա Խալափյանների[11] գազանաբար սպանությունը, Վաղարշակ Գրիգորյանի սպանությունը ու նրա երկվորյակ եղբոր վիրավորումը[12] դպրոց գնալու ճանապարհին:

Ֆրանչետին խորը ցավով գրում է, որ «Sloyan's fate was a stark reminder of the deep hatred» («Սլոյանի ճակատագիրը խորը ատելության դաժան հիշեցում էր»): Իսկ Սլոյանի հարազատ Արտաշավան գյուղում բնակիչները հեղինակին վրեժխնդիր լինելու խոստում են տալիս. «Come back here next week and we'll show you ten Azeri severed heads. He died a martyr. We all know how to fight and this won't end like this» («Վերադարձիր հաջորդ շաբաթ, ու մենք ցույց կտանք քեզ ադրբեջանցիների տասը կտրված գլուխներ: Նա նահատակվել էր: Մենք բոլորս գիտենք կռվել, ու դա չի վերջանա այս կերպ»):

---

[1] Բրիտանացի լրագրող, ,The Timesե-ի հայտնի արտասահմանյան թղթակից, նույն թերթի առաջնորդ գրող ու արվեստի ու գրքերի քննադատ

[2] http://www.thetimes.co.uk/tto/law/columnists/article2048719.ece

[3] բիտանացի հեղինակ, վիպասան ու լրագրող

[4] http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article3528376.ece

[5] ադրբեջանցի մարդասպան, ով հայտնի է դարձել Բուդապեշտում իր կատարած հանցագործության՝ հայկական բանակի լեյտենանտ Գուրգեն Մարգարյանի դաժան սպանության պատճառով

[6] http://www.thetimes.co.uk/article/former-russian-states-on-brink-of-renewing-war-p03fmmc5j

[7] The Sunday Timesե-ի մոսկովյան թղթակից - https://en.wikipedia.org/wiki/Mark_Franchetti

[8] Ռուս ֆոտոլրագրող - https://en.wikipedia.org/wiki/Dmitry_Beliakov

[9] ,Մարտական խաչե առաջին աստիճանի շքանշանակիր – https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%94%D5%B5%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%B4_%D5%8D%D5%AC%D5%B8%D5%B5%D5%A1%D5%B6

[10] http://hetq.am/arm/news/66997/hraparakvum-en-zoheri-anunnery-tarmacvox.html

[11] http://www.tert.am/am/news/2016/04/09/talish/1987017

[12] https://armenpress.am/arm/news/844147/

Խոսելով հակամարտության կարգավորման մասին՝ Ֆրանչեսկին նշում է, որ հրադադարի մասին համաձայնությունը քաղաքական ոչ մի լուծում չտվեց պայթունավտանգ էթնիկական վեճին: «The region's majority ethnic Armenian population declared an independent state which Azerbaijan rejects» («Տարածաշրջանի մեծամասնություն հանդիսացող էթնիկ հայ բնակչությունը հռչակեց անկախ պետություն, ինչն Ադրբեջանը մերժում է»):

Հեղինակը ուրվագծում է նաև քաղաքական ընդհանուր պատկերը՝ սատարող քաղաքական ուժեր՝ ի դեմս Ռուսաստանի ու Թուրքիայի: Ըստ Ֆրանչեսկիի շատ քաղաքական դիտորդներ հակամարտության սրացման մեջ մեղադրում են Ադրբեջանին: Ներկայացնելով Հարվարդի համալսարանի գիտական աշխատակից ու ծնունդով ղարաբաղցի Սիմոն Սարադզյանի ու ռուս քաղաքական վերլուծաբան Օլեգ Վոլոշինի կարծիքները՝ հոդվածագիրն իր հրապարակումը եզրափակում է Մարտակերտի բնակչի խոսքերով. «No one has forgotten the misery and brutality of the first war. When our enemy comes again, we'll send them back in coffins. If they don't leave us alone we'll bring this war all the way to Baku. It's far from over» («Ոչ ոք չի մոռացել առաջին պատերազմի տառապանքն ու դաժանությունը: Երբ մեր թշնամին կրկին գա, մենք նրանց հետ կուղարկենք դագաղներով: Եթե նրանք մեզ հանգիստ չթողնեն, մենք այս պատերազմը դեպի Բաքու տանող ճանապարհ կհասցնենք: Սա հեռու է վերջից»):

ԶԼՄ-ների միջոցով հեղափոխությունների, լարված քաղաքական իրավիճակների և ռազմական գործողությունների մասին տեղեկատվությունը լրացվում է հանրային քննարկումների պակասը: Հակամարտության լուսաբանման գործընթացում բացապարզվում է բրիտանական այս լրատվամիջոցի արժեկշիռը և ազդեցությունը լսարանի վրա: Այս համատեքստում կարևորվում է իշխանությունից հասարակությանը փոխանցված տեղեկատվության ճշգրտությունը և այն, թե զանգվածային լրատվամիջոցը որքան լիարժեք է կատարում իր՝ հանրության քաղաքական կյանքի կարգավորողի գործառույթները: Թերևս սա է պատճառը, որ անհրաժեշտ է վերարժևորել ԶԼՄ-ների դերը ռազմական-քաղաքական հաղորդակցության ոլորտում, ինչն էլ թույլ կտա գնահատել ԶԼՄ-ների դերը ռազմական հակամարտության տարբեր շրջափուլերում, որոշել լրագրության մասնակցության աստիճանը հասարակական գիտակցության և մշակույթի մեջ պատերազմի ձևավորման և վերջնական ամրապնդման գործում:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Ծուշան Ակարյան *- ԱրՊՀ գրականության և լրագրության ամբիոնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ավագ դասախոս*
shush22@yandex.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

ՀՏԴ 82.09 Գրականագիտություն

ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉՅԱՆ ՄՈՏԻՎՆԵՐԸ ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ ՄԱՀՎԱՆ ՏԵՍԻԼՆԵՐՈՒՄ

Անի ՇԻՐԻՆՅԱՆ

Բանալի բառեր: *Աստվածաշունչ, քրիստոնեական մտածողություն, մարգարե, տեսիլ, անողոք պատկեր, հոգու սարսուռ, սարսափների աշխարհ, մահվան մշուշ, զոհաբերություն, մղձավանջ, սատանայի քրքիջ:*

Ключевые слова: *Библия, христианское мировоззрение, пророк, видение, жестокий образ, трепет души, мир страхов, туман смерти, жертвоприношение, кошмар, хохот сатаны.*

Key words: *The Bible, Christian thinking, prophet, vision, cruel image, soul shivering, world of horrors, death sight, sacrifice, nightmare, Demon chuckle.*

БИБЛЕЙСКИЕ МОТИВЫ В СМЕРТЕЛЬНЫХ ВИДЕНИЯХ ЕГИШЕ ЧАРЕНЦА

А. ШИРИНЯН

Чаренц жил и творил в такой реальности, где слышен был хохот дьявола. Смерть стала ужасной реальностью для поэта, заставляя его с тревогой думать о будущем. И хотя отношение Чаренца к Богу было, главным образом, отрицательным, в его работах нашли место различные библейские мотивы. Постепенно усиливающееся чувство надвигающейся трагедии вторглось в душу поэта, приспособилось и осталось... Призрак смерти преследовал поэта до конца жизни.

THE BIBLICAL MOTIVES IN EGHISHE CHARENTS'S DEATH SIGHTS

A. SHIRINYAN

Charents lived and created in such a reality where Demon chuckle was heard. The death had become a terrible reality with its maskless face, a usual day which made the poet think about future trapidly. And despite Charents's behaviour was rejecting towards God, nevertheless, different biblical motives are found in his works. The gradually thickened tragedy emerged into poet's soul, adopted there and remained... The sight of death followed him till the end of his life.

Չարենցն ապրեց ու ստեղծագործեց մի այնպիսի իրականության մեջ, ուր լսելի էր սատանայի քրքիջը: Մահն իր անդիմակ երեսով դարձել էր սարսափելի իրականություն, առօրյա՝ ստիպելով բանաստեղծին՝ տագնապով մտածել ապագայի մասին: Ու չնայած Չարենցի վերաբերմունքն Աստծո հանդեպ հիմնականում մերժողական էր, այնուամենայնիվ, նրա երկերում տեղ են գտել սուրբգրային տարբեր մոտիվներ: Հետզհետե թանձրացող ողբերգությունը ներխուժեց բանաստեղծի հոգին, հարմարվեց, մնաց... Մահվան տեսիլը հետապնդեց նրան մինչև կյանքի վերջ:

Ասվածաշնչի Ծննդոց գրքի հենց սկզբում «լսվում է» Աստծո խոսքը՝ «Եւ Աստուած ասեց», «Եւ Եհովան ասեց», իսկ ԺԲ գլխում Աստված երևում է մարդուն. «Եւ Եհովան երեւեցաւ Աբրամին եւ ասեց. Քո սերունդին պիտի տամ այս երկիրը: Եւ նա այն տեղ սեղան շինեց Եհովայի համար, որ իրան երեւեցաւ» (Ծննդոց, ԺԲ-7)[1]: Ասել է, թե՝ երկրի վրա առաջին տեսիլը հենց ինքը՝ Աստված էր:

Եղիշե Չարենցի բանաստեղծական մկրտությունը կայացավ մի այնպիսի ժամանակահատվածում ու այնպիսի մթնոլորտում, երբ և որտեղ տեսիլը ծավալվում ու դառնում էր իշխող: Տեսիլները բանաստեղծին սկսել են «հետապնդել» հենց առաջին ստեղծագործություններից: «Երեք երգ»-ի բանաստեղծական սյուժեն ունի ինքնակենսագրական հիմք: Ստեղծագործական կյանքի այսքան տխուր սկիզբը փաստում է ժամանակի մղձավանջային ու անհեռանկար օրերի մասին: Անէացել են անցյալի սիրո սուրբ կարոտներն ու երազները, այլևս չկա երջանկության ոչ մի առասպել, ոչ մի սրբություն: Ու բանաստեղծը կարծես հանձնվում է.

Թող կյանքը գլխիս մրրիկներ տեղա
Ու մոխիր ցանի –

[1] Մեջբերումներն Աստվածաշնչից կատարված են Ստոկհոլմի 1989 թվականի Աստվածաշնչի թարգմանության ինստիտուտի հրատարակությունից:

Էլ ո՛չ մի զոջում իմ երազը հին
Հետ չի դարձնի…[1]

Գլխին մոխիր (հող, հող ու մոխիր) ցանել արտահայտությունը գալիս է Աստվածաշնչից, որ նշանակում է ողբալ, կոծել, խոր վիշտ ապրել. «Եւ հեռուանց բարձրացրին իրենց աչքերը եւ նորան չ'ճանաչեցին, եւ իրանց ձայնը բարձրացնելով լացին. եւ ամէն մէկն իր պատմուճանը պատառելով՝ հող ցանեցին իրանց գլխներին դէպի երկինքը» (Յոբի, Բ-12):

«Գլխին մոխիր ցանել» արտահայտությանը հանդիպում ենք նաև 1933 թվականին գրված «Մահվան տեսիլ»-ում. «Եվ լուսինը, ի վերուստ տրված իր ժպիտը անդարձ մոռացած,// Սկըսեց քրքջալ և վերից մեր գլխին պաղ մոխիր թափել...»:

Սակայն այն, ինչ տեսավ 19-ամյա Չարենցը սեփական աչքերով («Դանթեական առասպել»), պահված մնաց իր ուղեղի ծալքերում մինչև կյանքի վերջ: Դժոխային ինչպիսի՜ պատկերներ, մարդկային կյանքի զարգանդոտ ավարտներ… Սա արդեն մահվան տեսիլը չէր, սա իրական մահն էր, որ ամբողջությամբ տարբերվում էր բանաստեղծի՝ այդ երևույթի մասին ունեցած պատկերացումներից: Հոգին մռայլվեց՝ տեսնելով ճամփին ընկած առաջին դիակը: Հօդս ցնդեցին բոլոր երազները.

Երկա՜ր կանգնեցինք: Մի զինվոր-ընկեր,
Դիակն հրելով, խնդաց խելագար:
Բայց չէ՞ որ նա՛ էլ կրել է զենքեր,
Եղել է մեզ պես կյանքի սիրահար:
Ես մտածեցի՝ գնում ենք մենք էլ
Այսպիսի դիակ դառնալու համար:[2]

Ակամայից հիշում ես Սուրբ Գրքի օրենքներից մեկը. «Եւ օտարականին մի նեղիր. դուք էլ գիտէք օտարականի սիրտը. որովհետեւ Եգիպտոսի երկրումը օտարական էիք» (Ելից, ԻԳ-9):

Արդեն լսելի է սատանայի քրքիջը: Սակայն Չարենցը երես չի թեքում մարդուց, այլ կանչում է դարձի: Նրա մարդասիրության ակունքը սահմաններ չունի: Չարենցն ուղիղ նայեց մահվան աչքերի մեջ ու սարսռաց, սակայն չխեղաթյուրվեց նրա բանականությունը: Ավելին, նա հոգու խորքում լուռ ուխտում էր՝ «Լինել գթասիրտ ու հպարտ, ու մեծ»: Հետզհետե թանձրացող ողբերգությունը ներխուժեց նրա պատանեկան հոգին, հարմարվեց, մնաց: Ու թվում էր՝ այդ քայլը ուխտագնացության էր տանում նրանց. «Եվ վերջին անգամ երդվում էինք, որ // Ոչ-ո՛ք իր ուխտը երբե՛ք չխախտի»:

Սուրբ Գրքում բազմաթիվ անգամ հիշատակվում է ուխտի մասին՝ որպես երդում, խոստում, պայմանադրություն կամ դաշինք. «Այն ժամանակ կ'յիշեմ Յակոբի հետ արած իմ ուխտը, նաեւ Իսահակի հետ արած իմ ուխտը, եւ Աբրահամի հետ արած իմ ուխտը կ'յիշեմ, եւ այն երկիրն էլ կ'յիշեմ» (Ղեւտացոց, ԻԶ-42): Բայց արդյո՞ք հեշտ էր ուխտը պահել հենց դժոխքի մեջ:

Սա՛ է գեհենը, ուր «Միայն Մա՛հն է տեր՝ անողոք ու մեծ»: Սա է մահվան թագավորությունը. ամայացած ավեր շենքեր, խոշտանգված կին, սատկած կատու, մոծավանջ, սրունքներ, ստինքներ, հետույքներ... Եվ կուչ է գալիս դիվահար սիրտը: Սատանայական է շուրջպարը տենդոտ, երգը այդ շփոթ՝ «սատանայական տագնապի մի երգ», խուճապը նույնպես սատանայական խինդի է նման: Ինչպե՞ս կարող է այսքանից հետո երազը չցնդել:

Աստվածաշնչյան դրվագներ նկատելի են նաև «Ազգային երազ» պոեմում: Երազների միջոցով Աստված մարդկանց որոշակի տեղեկություններ է հայտնել: Այդպես նա Նազարեթում ապրող Հովսեփին՝ Մարիամի ամուսնուն պատվիրեց, որ նա իր կնոջ ու երեխայի հետ փախչի Եգիպտոս, կամ, օրինակ, Դանիել մարգարեն երազում տեսավ աշխարհակալ ուժերը խորհրդանշող մի քանի գազաններ. «Բաբիլոնի Բաղդասար թագաւորի առաջի տարին Դանիէլն երազ տեսաւ, եւ իր անկողնումն՝ իր գլխի տեսիլքները. յետոյ գրեց երազը. գլխաւոր բանը ասեց» (Դանիէլի մարգարէութիւնը, Է-1):

Նույնիսկ արթնացումից հետո չափազանց խիտ են անողոք իրականության պատկերները: Միաձուլվում, նույնանում են երազն ու իսկությունը.

Այնքան տրտում է հոգիս, բայց միշտ ժպտում է հոգուդ,
Որ երազը չդառնա Գողգոթայի ճանապարհ…[3]

---

[1] Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու, հ. 1, Ե., 1962, էջ 16:
[2] Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու, հ. 2, Ե., 1963, էջ 16:
[3] Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու, հ. 1, Ե., 1962, էջ 67:

Սա այն ճանապարհն է, որը տանում է դեպի խաչելություն ու ինքնազոհաբերում. «Եւ նորան տարան մի Գողգոթա ասած տեղ, որ թարգմանվում է Գանկի տեղ: Եւ նորան զմռսած գինի էին տալիս խմելու, բայց նա չ'առավ: Եւ նորան խաչեցին եւ բաժանեցին նորա հանդերձները վիճակ գցելով սորանց վերայ՝ թէ ով ինչ պիտի առնէ» (Աւետարան ըստ Մարկոսի, ԺԵ-22-24):

Գողգոթա էին տարվում ոչ միայն մարդկային հոգիները, Գողգոթա էր տարվում և «հրասուրբ երկիրը» Չարենցի.

Քեզ խաչել են ու թքել են երեսիդ,
Քրքջացել են լուսավոր քո երազին…[1]

Աստվածաշնչում պատկերված է Հիսուս Քրիստոսին ծաղրելու տեսարանը. «Եւ նորա գլուխը եղէգով ծեծում էին, եւ նորա վերայ թքում էին՝ եւ ծունկ դնելով երկրպագում էին նորան» (Ավետարան ըստ Մարկոսի, ԺԵ-19): Սակայն Գողգոթան Չարենցի մոտ ոչ թե զոհաբերություն է նշանակում, ինչպես Աստվածաշնչում, այլ հանդես է գալիս ավելի շուտ որպես ողբերգության խորհրդանիշ: Քրիստոնեության մեջ «Գողգոթա ելածը» ձեռք է բերում հավիտենական կյանք, իսկ Չարենցի պոեզիայում այն վերջնական անկում է նշանակում.

Հսկումների պահը սուրբ է. ժպտա՛, ժպտա՛, մահացող քույր,
Որ չհանի՞ քեզ Գողգոթա այս կարոտը իրիկնային...[2]

Տարիներ հետո պատկերը, կարծես, շատ քիչ է փոխվել: Մահվան տեսիլը շարունակում է հետապնդել Չարենցին: Բանաստեղծը ստեղծում է իրականության մի անողոք պատկեր՝ «Մի պիրկ պարան ու երկնուղեշ փայտեր երկու»: Հոգու սարսուռն այս անցողիկ չէ, այն կկեղեքի ու հալումաշ կանի ընթերցողին՝ նորից ու նորից բանտելով նրան սարսափների աշխարհում: Մահվան մշուշով է պատվում ողջ երկիրը Նաիրի: Ու ոչ մի հնչյուն չի հանդգնում խախտել մահահոտ լռությունը: Ու հենց այս եղերական լռության մեջ էլ սկզբնավորվում է ինքնազոհաբերումի, նահատակվելու խորհուրդը.

Երթամ հիմա: Ու կարոտով անմխիթար,
Իմ երգիչի երազներով ու հրերով,
Անհրապույր իմ օրերի երգով մթար
Ու նաիրյան իմ երազի վերջին սիրով,-
Երթամ մարող ու մարմրող իրիկվա մեջ,
Որպես ուրու հալածական, որպես տեսիլ-
Տա՜մ պարանոցս կարոտին այն երկնուղեշ
Ու օրորվեմ՝ եղերական ու անբասիր…[3]

Կորուստների ցավով տառապում է դարերից եկած բանաստեղծը: Միայն անչափելի սերը հայրենիքի հանդեպ կարող է մարդուն տանել ինքնայրումի, անմնացորդ նվիրումի, զոհաբերման: Այլևս ոչ մի զոհ, «Ոչ մի ստվեր կախաղանին թող մոտ չգա», և թող գալիքը լինի պայծառ ու լուսավոր.

Թող ո՛չ մի զոհ չպահանջվի ինձնից բացի,
Ուրիշ ոտքեր կախաղանին թող մոտ չգան.
Եվ թող տեսնեն ի՛մ աչքերի մեջ կախված,
Իմ բո՛րբ երկիր, լուսապսակ քո ապագան:[4]

Բանաստեղծն իրեն զոհաբերում է հանուն երկրի լուսապսակ ապագայի, հանուն իր ազգակիցների երջանիկ ու ազատ կյանքի: Աստված իր «Միածին Որդուն տվեց»՝ հանուն համայն աշխարհի մարդկության փրկության. «Սորանով գիտացինք Քրիստոսի սերը, որ նա իր անձը տուաւ մեզ վերայ...» (Յովհաննէս Առաքեալի առաջին թուղթը, Գ-16): Ահա թե ինչպես է չափվում Չարենցի սերն ու նվիրվածությունը: Ապա նա Քրիստոսի վախճանի հետ համեմատում է Մազութի Համոյի վախճանը («Երկիր Նաիրի»)՝ գործածելով Աստվածաշնչի այն ավանդությունը, ըստ որի Գողգոթայում Քրիստոսի խաչին փակցված էր մի տախտակ «Հ. Ն. Ա. Հ.» գրությամբ, որ նշանակում էր՝ Հիսուս Նազովրեցի Արքա Հրեաստանի: Մազութի Համոյի պարագայում այդ տախտակն ուներ հետևյալ գրվածքը. «Մ. Հ. Ա. Ն»՝ Մազութի Համո Արքա Նաիրի: Մազութի Համոյին բնութագրելու համար Չարենցն անցկացնում է հինկտակարանային մի համեմատություն ևս. «Ո՞ր է, ո՞ր է ուժը, ու՞ր է կորովն հնամյա նայիրյան ցեղի. ու՞ր է երկաթե բռունցքը... Ու՞ր է,-հարցնում էր, դառնացած Եհովայի նման մազերը պոկելով, Մազութի Համոն...»: Զկար միֆական հզորությունը: «Խուճապի

[1] Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու, հ. 1, Ե., 1962, էջ 161:
[2] Նույն տեղում, էջ 115:
[3] Նույն տեղում, էջ 325:
[4] Նույն տեղում:

ենթարկված բազմահազար ամբոխի» ստեղծած իրարանցման հանդեպ գրողը «մանկական մի խաղ» է համարում Բաբելոնի աշտարակաշինությունը:

Մահվան ուրվականը բանաստեղծին հասցնում է գառանցանքի.

Ատամնաթափ մի մարդ, գանգը նման կապկի,
Նստել էր կոկորդիս և ինձ խեղդում էր...
Թույն էր թորում նա իմ գիշերային շապկին-
Եվ անունը նրա... «Քնքշություն» էր...[1]

Քնքշության քողի տակ թաքնված մարդը նման է «գառան դիմակ հագած գայլի», «...որ գալիս են ձեզ մօտ ոչխարների հանդերձներով, բայց ներսեւանց յափշտակող գայլեր են: Իրանց պտուղներիցը նորանց ճանաչեցէք. մի՞թէ փշերից խաղող են քաղում, կամ տատասկից՝ թուզ» (Աւետարան ըստ Մատթէոսի, Է-15-16):

Վերոնշյալ քառատողի տարբերակներից մեկով էլ հենց սկսվում է Չարենցի «Էկլեզիաստես» գործը, որն ունի տրիպտիքոս ժանրանշումը: Վերջինս իրենից ներկայացնում է երեք մասից բաղկացած ստեղծագործություն, որ առավելապես տարածված է նկարչության և երաժշտության մեջ: Աշխարհի լավագույն գեղանկարչական տրիպտիքոսներից մեկը՝ «Երկրային վայելքների այգին», պատկանում է Հիերոնիմ Բոսխի վրձնին: Միջնադարյան նկարչի անունը մեկ անգամ չէ, որ հիշատակում է Չարենցը: Եվ դա պատահական չէ. բանաստեղծը հմայված էր Բոսխի կտավներով, ում իր իսկ կոլեգաներն անվանել են «մղձավանջների պրոֆեսոր»: Նրա նկարները ողողված են զանազան խորհրդանիշներով, որոնք կարելի է անվերջ բացահայտել: Նկարչի ստեղծագործությունները լի են տարօրինակ ֆանտաստիկ արարածներով, վայրի հրեշներով, որոնք բարդացնում են պատկերված միտքը՝ ծնելով բազմաթիվ մեկնաբանություններ: Թվում է՝ բանաստեղծն ու նկարիչը ապրել են սարսափների և երևակայության նույն աշխարհում: Եվ ստեղծագործության տեսակը, և՛ նրա համար Չարենցի ընտրած բնաբանը («Եւ ով գիտէ զոգի որդւոյ մարդկան՝ թէ ելանէ ի վեր, և զշունչ անասնաց թէ իջանէ ի խոնարհ երկիր»: «ԲԱՆՔ ԺՈՂՈՎՈՂԻ», Գլ. Գ-21), և՛, առհասարակ, բանաստեղծի ստեղծագործության այս շրջանում հանդիպող բազմաթիվ սուրբգրային մոտիվները թույլ են տալիս ենթադրելու, որ այս ամենը պայմանավորված է քրիստոնեական մտածողությանն անդրադառնալով:

Իր՝ որպես զոհի, հոգեբանական փոխակերպումներն առանցքային են հատկապես վերջին շրջանի գործերում: Իր ստեղծագործություններում բանաստեղծին ուղեկցել է մեռնող-հառնողի միֆը, անտիպների շրջանում՝ քրիստոնեական Աստվածը, ինչն առկա է նաև «Դոֆին նայիրական» շարքում: «Սոնետ անկշռելի»-ն սկսվում է «Ու՞ր ես արդյոք քո սև խաչափայտը տանում» տողով: Խաչափայտը չարչարանքի, պատվի և քրիստոնեական փառքի նշան է: Կա՞ արդյոք նոր Գողգոթա, ուր տառապյալները հպարտորեն են բարձրանում: Անպատասխան թվացող հարցերը հրմշտում են իրար.

Իբրև Հիսու՞ս ես դու արդյոք լյառ բարձրանում,-
Թե՞ ավազակ ես լոկ դու մահապարտ...
Պիղատո՞ս է արդյոք այսօր ամեն մի մարդ,
Որ քո հանդեպ ձեռքերն է լվանում...[2]

Բանաստեղծի խոսքում ակնառու է Մատթեոսի Ավետարանի այն դրվագը, երբ Հիսուսը դիմում է բազմությանը. «Ինչպէս մի աւազակի՞ վերայ սրերով եւ բիրերով դուրս եկաք ինձ բռնելու» (Աւետարան ըստ Մատթէոսի, ԻԶ-55): «Պիղատոսն էլ երբոր տեսաւ, թէ ոչինչ օգուտ չէ անում, այլ աւելի խռովութիւն է լինում, ջուր առաւ՝ ձեռքերը լուաց ժողովրդի առաջին եւ ասեց. Ես այդ արդարի արիւնիցն անմեղ եմ, դուք տեսէք» (Աւետարան ըստ Մատթէոսի, ԻԷ-24): Ապա նույն Ավետարանում ընթերցում ենք. «Այն ժամանակ նորա հետ երկու աւազակներ խաչուեցան՝ մէկը աջ կողմին եւ միւսը ձախ կողմին» (Աւետարան ըստ Մատթէոսի, ԻԷ-38): Ընդհանուր իրարանցման մեջ խառնվում ու շփոթվում են սրբերն ու դավաճանները.

Էլ ի՞նչ պսակ լուսե,- էլ Գողգոթա
Ինչպե՞ս ելնես, Հոգիս, չարչարանքով հոժար-
Երբ չգիտես ինքդ է՛լ՝ Հիսու՞ս ես, թե Հուդա...[3]

Սրանք նաև ճակատագրի հարցականներ են, որոնցով պայմանավորված է Չարենցի վերջին շրջանի ստեղծագործության աստվածաշնչային ակունքավորումը: Բախումը ժամանակի հետ նրան

[1] Եղիշե Չարենց, Անտիպ և չհավաքված երկեր, Ե., 1983, էջ 95:
[2] Եղիշե Չարենց, Անտիպ և չհավաքված երկեր, Ե., 1983, էջ 135:
[3] Նույն տեղում:

դարձնում է «անօգ»: Բանաստեղծին պաշարում են անկման նոր տեսիլները («Հուսահատական ժամերին իմ սև», «Եվ ես դիմում եմ քեզ...», «Ես ամեն առավոտ, երբ հանկարծ...» և այլն): Չարենցը գալիս է եզրահանգման. տառապանքից ծնված ճշմարտությունն է սրբազան: Ու նա պատրաստ է հոժար կամքով ընդունելու տառապանքի բաժակը՝ «իբրև լեղի մի թաս». «Նորան լեղիի հետ խառնած գինի տուին խմելու» (Աւետարան ըստ Մատթէոսի, ԻԷ-34):

Բավականին հետաքրքրական մի հանգամանք մեզ ստիպում է ուշադրություն դարձնել «Դոֆին նայիրական» սոնետների շարքի՝ հետևյալ քառատողով սկսվող տարբերակներից մեկին.

Ո՞վ է արդյոք, Հոգիս, քեզ Գողգոթա հանում,
Ի՞նչ է այս խաչն ուզում, որ դու կրում ես արդ.
Ճակատիդ նի՞շ ունես, թե՞ լուսեղեն մի վարդ,-
Եվ ո՞վ է քեզ «հարյավ» խոստանում...[1]

Ճակատին նիշ ունենալու մասին կարդում ենք Հովհաննու Հայտնության գրքում. «Եւ ստիպում է ամենին՝ փոքրերին եւ մեծամեծներին, հարուստներին եւ աղքատներին, ազատներին եւ ծառաներին, որ նորանց դրոշմ տայ նորանց աջ ձեռքումը կամ նորանց ճակատումը: Եւ որ ոչ ով չ'կարողանայ գնել կամ ծախել բացի նորանից, որ գազանի դրոշմը կամ նորա անունն ունի կամ նորա անունի համարը» (Յովհաննէս առաքեալի յայտնութիւնը, ԺԳ-16-17): Ըստ քրիստոնեական մտածողության՝ ճակատին նիշ՝ համար, ունենալն այլաբանորեն նշանակում է լինել Չարի՝ Սատանայի հետևորդ: Սրա հակաբնույթ «լուսեղեն վարդը» Չարենցը վերցրել է Նարեկացուց. «Գոհար վարդն վառ առեալ ի վեհից վարսիցն արփենից: // Ի վեր ի վերայ վարսից ծավալէր ծաղիկ ծովային»: Ինչպես երևում է, վարդը Քրիստոսի խորհրդանիշն է:

Տողերը բերում են Դավիթ Գասպարյանի եզրահանգմանը. «Ի վերջո, Եղիշե Չարենցը Հիսուս Քրիստոսի պես խաչվեց ժամանակի և իրականության խաչափայտին, խաչվեց հանուն իր գրական սկզբունքների և մարդկային բարոյականության, հանուն հայ գրականության պատվի»[2]: Իրապես, ճիշտ էր չարենցագետը. «Չարենցը միշտ հետամուտ էր ոգու և հանճարի գաղտնիքին: Նա որոնում էր իր Աստծուն և գիտեր, որ մի օր իրենք գտնելու են իրար»[3]:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու, հհ. 1-5, Ե., 1962-1968:
2. Եղիշե Չարենց, Անտիպ և չհավաքված երկեր, Ե., 1983:
3. Եղիշե Չարենց, Նորահայտ էջեր, Ե., 1996:
4. Եղիշե Չարենց, Վերջին խոսք, Ե., 2007:
5. Աստվածաշունչ, Ստոկհոլմի Աստվածաշնչի թարգմանության ինստիտուտ, 1989:
6. Էդոյան Հ., Եղիշե Չարենցի պոետիկան, Ե., 1986:
7. Գասպարյան Դ., Եղիշե Չարենց: Հայոց բանաստեղծության մայրաքաղաքը, Ե., 1996:
8. Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա, Ե., 1996:
9. Անտոնյան Ա., Մեծ ոճիրը, Ե., 1990:
10. Իսահակյան Ա., Երկերի ժողովածու, հ. 2, Ե., 1974:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Անի Շիրինյան
ԱրՊՀ գրականության և լրագրության ամբիոնի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ shirinyanani@rambler.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

[1] Եղիշե Չարենց, Վերջին խոսք, Ե., 2007, էջ 185:
[2] Եղիշե Չարենց, Նորահայտ էջեր, Ե., 1996, էջ 5:
[3] Նույն տեղում, էջ 577:

ՀՏԴ 82.09 Գրականագիտություն

ՆՈՐ ԳԻՐՔ «ԻՍԱՀԱԿ ԱԼԱՎԵՐԴՅԱՆ»

Արմինե ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Իսահակ Ալավերդյան, արձակ, դրամատուրգիա, թատերագիտություն, մանկավարժություն, գեղարվեստական առանձնահատկություն, հայ գրականություն, Արցախի գրական ընտանիք:*

Ключевые слова: *Исаак Алавердян, проза, драматургия, театроведение, педагогика, художественная особенность, армянская литература, Арцахская литературная семья.*

Key words: *Isahak Alaverdyan, prose, playwright, theatre studies, pedagogy, artistic peculiarity, Armenian literature, literary family of Artsakh.*

НОВАЯ КНИГА „ИСААК АЛАВЕРДЯН”
А.МОВСИСЯН

В этой статье рассматривается и оценивается работа доктора филологических наук, профессора Сократа Ханяна „Исаак Алавердян”.

Отмечается, что автор работы тщательно изучая богатое литературное наследие прозаика, драматурга, театроведа, переводчика, педагога Исаака Алавердяна, создал ценное исследование, которое можно считать знаменательным явлением в процессе изучения современной армянской литературы.

NEW BOOK “ ISAHAK ALAVERDYAN”
A.MOVSISYAN

The article considers and evaluates Doctor of Philology and professor Sokrat Khanyan's work “ Isahak Alaverdyan”. It is mentioned in the article that the author of the work has cveated a valuable research by thorougly studying the literary rich heritage of the prose writer, playwright, theatrical expert, translator and teacher Alaverdyan. This can be considered as a significant phenomenon in the history of modern Armenian literature study.

Սույն հոդվածում դիտարկվում ու գնահատվում է բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Սոկրատ Խանյանի .Իսահակ Ալավերդյանե աշխատությունը: Նշվում է, որ աշխատության հեղինակը հանգամանալից ուսումնասիրելով արձակագիր, դրամատուրգ, թատերագետ, թարգմանիչ, մանկավարժ Ի. Ալավերդյանի գրական հարուստ ժառանգությունը, ստեղծել է արժեքավոր հետազոտություն, որը կարելի է համարել նշանակալից երևույթ արդի հայ գրականության պատմության ուսումնասիրության գործընթացում:

Գրված ու հաստատված է, որ քսաներորդ դարի երկրորդ կեսի հայ մշակույթի հարստացման ու զարգացման գործընթացը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց Արցախի գրական ընտանիքի մասնակցության: 1950-ական թվականներից սկսած, առանձնապես անհատի պաշտամունքի քննադատությունից հետո, Հայաստանում ապրող և ստեղծագործող մտավորականների նրբահյուս երկերի ջերմացնող դասերն արձագանք էին գտնում նաև Արցախի գրական ընտանիքի ներկայացուցիչների ստեղծագործական աշխարհում: Նրանց նախասիրություններում և տպագիր երկերում խոսում է Հայկյան Առանի հայախոս ոգին՝ պատմական արմատների կենարար ավիշով և ապագայի հանդեպ ունեցած լուսաբեր հավատով: Նման ստեղծագործողների բույլի մեջ են մտնում Բոգդան Ջանյանը, Բագրատ Ուլուբաբյանը, Սարգիս Աբրահամյանը, Իսահակ Ալավերդյանը, այնուհետև Գուրգեն Գաբրիելյանը, Մաքսիմ Հովհաննիսյանը, Վարդան Հակոբյանը, Սոկրատ Խանյանը, Վազգեն Օվյանը, Նվարդ Ավագյանը, Արմեն Հովհաննիսյանը, Դավիթ Միքայելյանը և ուրիշներ:

Վերոնշյալ գործիչների շարքում իր բազմաբնույթ գործունեությամբ ու բազմաժանր գրական հունձքով առանձնահատուկ տեղ ունի արձակագիր, դրամատուրգ, թատերագետ, թարգմանիչ, մանկավարժ, Արցախի հանրապետության վաստակավոր գործիչ Իսահակ Սերգեյի Ալավերդյանը:

Պետք է նշել, որ բազմավաստակ այդ գործչի գեղարվեստական արձակը, դրամատիկական երկերն ու թատերագիտական ուսումնասիրությունները ժամանակին գնահատվել են ականավոր գրողների, գրաքննադատների, թատերագետների կողմից: Եվ բնական ու խոսուն են նրա ստեղծագործության մասին գրված հոդվածներն ու էսսեները:

Ի. Ալավերդյանը՝ ծնված 1917-ի հունվարի 17-ին, Շուշի քաղաքում, դեռևս մանկության տարիներից, տեսել և զգացել է այն բոլոր հարվածներն ու աղետները, ինչ տեսել են և՛ Արցախը, և՛

մայր Հայաստանը: Հաղթահարելով բոլոր դժվարությունները, ինչպես իր բոլոր հասակակիցները, Ի. Ալավերդյանը ստանալով և՛ միջնակարգ, և՛ բարձրագույն կրթություն, ծավալել է ժողովրդանվեր գործունեություն՝ որպես մանկավարժ ու գրող, հայրենանվեր մի այնպիսի գործիչ, որը պատիվ է բերում և՛ իրեն, և՛ ազգին: Վերև նշեցինք, որ նրա գրական-մշակութային հունձքի մասին ժամանակին գրվել են հոդվածներ, գրախոսություններ: Սակայն մինչև 2017 թվականը՝ նրա ամբողջական ստեղծագործության մասին առանձին ուսումնասիրություն չի ստեղծվել: Եվ ահա, այդ անհրաժեշտ գործին ձեռնամուխ է եղել բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԱՀ գիտության վաստակավոր գործիչ, Արցախի պետական համալսարանի դասախոս Սոկրատ Խանյանը:

Արդյունքում, համալսարանի գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ լույս է տեսել գրականագետի «Իսահակ Ալավերդյան» ուսումնասիրությունը՝ ծննդյան 100-ամյակի և մահվան 25-րդ տարելիցի առթիվ:

Ուսումնասիրությունը՝ բաղկացած ներածությունից, հինգ բաժնից ու մատենագիտության մասից, ամբողջության մեջ լույս են սփռում բազմավաստակ գործչի հարուստ մշակութային ժառանգության արժեքի ու գործառական մերօրյա նշանակության վրա:

Գրքի հեղինակը նպատակահարմար է գտել՝ նախ ներկայացնել Ի. Ալավերդյանի արձակը ժամանակի գրաքննադատության լույսի տակ: Կոնկրետ փաստերի հիման վրա նշվում է, որ ճանաչված գրողի ժողովածուներն արժանացել են անվանի գրականագետների լայն շրջանակների ուշադրությանը:

Փորձառու գրականագետի համոզիչ փաստարկներում Ս. Խանյանը մատնանշում է գրողի «Իմ սաները», «Թող խաղաղ մեծանա», «Անանուն մարդը», «Կապույտ գլխաշորը» ժողովածուները, ընդգծում, որ դրանց մասին իրենց դրվատանքի խոսքերն են ասել ականավոր գրող Սերո Խանզադյանը, գրականագետներ՝ Ժան Անդրյանը, Սերգեյ Աթաբեկյանը, Կիմ Աղաբեկյանը, Շահեն Օհանջանյանը, բանաստեղծներ՝ Միքայել Հարությունյանը, Գուրգեն Գաբրիելյանը, փորձառու մանկավարժներ և այլ մտավորականներ: Գրքի հեղինակը նկատում է, որ բոլոր գրախոսներն իրարից անկախ ընդգծել են արձակագիր Ի. Ալավերդյանի ստեղծագործության առինքնող նշանակությունն ու լեզվաոճական երանգները, պատումների անմիջականությունը, ճշմարտացիությունը, լավատեսությունը, կերպարների բնութագրումները, դիմանկար ստեղծելու հմտությունը, պատմելու ձիրքն ու վարպետությունը, գեղեցիկ նկարագրություններն ու գեղարվեստական խոսքի նպատակային օգտագործումը, հումորը, ժողովրդական խոսակցության համով-հոտով գործածությունը և այլ առանձնահատկություններ:

Ուսումնասիրության մեջ, առաջին բաժնում, առանձին տեղ է հատկացված Ի. Ալավերդյանի գրական երկերի ընտրանուն՝ «Ծաղիկների երգը» խորագրով, որը լույս է ընծայվել գրողի ծննդյան 90-ամյակի առթիվ, հետմահու:

Այստեղ արժանին պիտի հատուցել բանաստեղծ-գրականագետ Ս. Խանյանին՝ մասնագիտական խորությամբ գրողի բազմաժանր երկերը հմտորեն դիտարկելու ու արժևորելու ուղղությամբ:

Ուսումնասիրության հեղինակի տեսադաշտում են գտնվում գրողի բազմաշերտ ստեղծագործության բոլոր մոտիվներով ստեղծված երկերը: Գնահատվում են մայրական շարքը, սիրո մանրապատումները, մանկական երկերը, երգիծական հյուսվածքները, առակներն ու դրամատիկական գործերը:

Նշենք, որ Ս. Խանյանը համոզիչ ընդգծումներով և ընդհանրացումներով բազմաշնորհ գրողի գեղարվեստական երկերը գնահատում է՝ նկատի առնելով կյանքի նկատմամբ նրա հեղինակային վերաբերմունքը, կենսական նշանակություն ունեցող փաստերի և իրադարձությունների բացահայտումը, գրականության գեղարվեստական արտացոլման կերպերն ու եղանակները, պատկերների ստեղծումը, լեզվաոճական առանձնահատկությունները և այլ միջոցներ ու ձևեր: Նա ընդհանրացնում է. ,«Ի. Ալավերդյանի գեղարվեստական հունձքն. ինքնատիպությամբ ու թարմությամբ իր տեղն ունի նորագույն շրջանի հայ արձակի պատմության մեջ: Նրա ստեղծագործության մեջ առկա են կյանքի արտացոլման ճշմարտացիությունը, մարդկային հոգեբանության և ապրումների բացահայտման խորությունը»:[1]

[1] Ս. Խանյան «Իսահակ Ալավերդյան», «Դիզակ պլյուս» հրատարակ., 2017թ., էջ 22

[2] Նույն տեղում, էջ 27-28

Ս. Խանյանը Արցախում արարվող գրականության ընթացքը պայմանավորում է 1960-ականներին Հայաստանում ծավալված ստեղծագործական ուղղության հետ, որի ներկայացուցիչներն էին Հրանտ Մաթևոսյանը, Վարդգես Պետրոսյանը, Պերճ Զեյթունցյանը, Հովհաննես Մելքոնյանը և մյուս տաղանդավոր արձակագիրներ:

Ուսումնասիրության հեղինակն անդրադառնալով գրողի ,Սիսակյանի օրագիրըե նովելաշարին ու գերկարճ առակներին, եզրակացնում է. «Մանկավարժ – գրո՞ղ , թե՞ գրող - մանկավարժ,- դժվար է պատասխանել այս հարցին, որովհետև երկուսն էլ միաձույլ ու միանշանակ են դրսևորվել Ի. Ալավերդյանի գործունեության ընթացքում: Նա կյանքի և գրականության փոխհարաբերության հարցն ընկալել է մանկավարժի հայեցակետով, մանկավարժությունը՝ գրողի: Ի. Ալավերդյան – արձակագրի խառնվածքը ուսուցչի խառնվածք է»: [1]

Ի. Ալավերդյանի գրական ժառանգության մեջ զգալի տեղ է գրավում նրա նամականին: Հայտնի է, որ նա Հայրենական մեծ պատերազմի ժամանակ խորհրդային բանակի շարքերում ծառայել է մեծ գրող Սերո Խանզադյանի հետ: Հենց այդ տարիներից նրանք, որպես մտերիմներ, իրար հետ հաղորդակցվել են նամակներով, որոնց թիվը հասնում է մի քանի տասնյակի:

Գրքում՝ նամակներից բերելով առանձին հատվածներ, Ս. Խանյանը դրանք համարում է անգյալի խոսուն էջեր՝ ուղղված սերունդներին… դրանք ոչ միայն ճանաչողական, այլև գրականագիտական լուրջ տեղեկություններ են:[2]

Ուսումնասիրության «Գրողի դրամատուրգիական խիզախությունը» բաժնում վերլուծվել ու արժևորվել են Ի. Ալավերդյանի «Սիրո ճանապարհը», «Հողի լեզուն», «Ա՞խ, սեր» դրամաները, որոնք ներկայացվել են Ստեփանակերտի Մ. Գորկու անվան (այժմ՝ Վ. Փափազյանի անվան) պետական դրամատիկական թատրոնում և շրջկենտրոնների բեմերում:

Փաստարկելով դրանց վերաբերյալ մամուլի էջերում տպագրված թատերախոսությունները, Ս. Խանյանը նշում է. «Անդրադառնալով Ի. Ալավերդյանի դրամաների փնջին, կրկին ու կրկին համոզվում ես, որ նա ծնվել էր որպես մշակութային նվիրյալ գործիչ, որի գրական-թատերագիտական ժառանգությունն այնքան է հարուստ, որ սպասում է իր գալիք ուսումնասիրողներին»:[3]

Ի. Ալավերդյանի գրական հարուստ ժառանգության մեջ փայլուն էջեր են նրա թատերագիտական աշխատությունները: Անվանի գրողը 1968-1990 թվականներին վարել է Ստեփանակերտի դրամատիկականի գրական մասի վարիչի պաշտոնը: 1992թ. նշվել է թատրոնի 50-ամյակը:

Պարզ է, որ Ի. Ալավերդյանը պետք է ասեր իր ծանրակշիռ խոսքը: Ինչպես նշում է Ս. Խանյանը, Ի. Ալավերդյանը կատարեց ուշադրության արժանի գործ. հրատարակեց, Ստեփանակերտի Մ. Գորկու անվան պետական հայկական դրամատիկ թատրոնե աշխատությունը՝ հայերեն և ռուսերեն: «Գիրքը,- ընդգծում է Ս. Խանյանը, - հետաքրքիր մի տարեգրություն է, ուր ընթերցողը հաճույքով ծանոթանում է թատրոնի բոլոր բեմադրող ռեժիսորների, նկարիչների, ժողովրդական արտիստների, երիտասարդ ուժերի գործունեությանը: Գիրքը կհետաքրքրի ոչ միայն թատրոնի պատմությամբ զբաղվողներին, այլև ընթերցողների լայն շրջանակներին»:[4]

Ի. Ալավերդյանը նվիրումով շարունակեց իր թատերագիտական գործունեությունը: Եվ ինչպես գոհունակությամբ ընդգծում է Ս. Խանյանը, նա գալիքին հանձնեց «Գուրգեն Հարությունյան», «Մարգո Բալասանյան», «Բենիկ Օվչյան» ուսումնասիրությունները՝ բարձր գնահատելով ժողովրդական այդ դերասանների վարպետությունն ու թողած ավանդույթները նոր սերնդի համար:

Քննարկվող աշխատության ուսանելի խորհրդածությունների էջեր են «Մարդը, քաղաքացի, մանկավարժը» բաժինը, որտեղ գրքի հեղինակը ուսուցիչ Ի. Ալավերդյանի գործընկերների և աշակերտների վկայությամբ նրան գնահատում է որպես մեծատառով Մարդ, ժողովրդանվեր Քաղաքացի, հմուտ Մանկավարժ:

«Համաշխարհային երևելիները,- գրում է Ս. Խանյանը,- հաստատել են մի ճշմարտություն այն մասին, որ արվեստագետներն ինչ ստեղծում են կենդանության օրոք, պատկանում է իրենց, սակայն

[3] Նույն տեղում, էջ 53

[3] Նույն տեղում, էջ 65

[4] Նույն տեղում, էջ 70

մահից հետո նրանց ստեղծածը դառնում է ժողովրդի սեփականությունը: Տվյալ դեպքում Իսահակ Ալավերդյանի ստեղծագործությունները պատկանում են հայ ժողովրդինե:

Ուսումնասիրության վերջում Ս. Խանյանը գետեղել է ծավալուն մատենագիտություն՝ ըստ Արցախի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Հանրապետական գրադարանի տեղեկատու – մատենագիտական և երկրագիտական բաժնի կողմից կազմված ցանկի»:[1]

Գրականագետ Ս. Խանյանի բավականին ծավալուն և ընդգրկուն այս աշխատությունը նշանակալից երևույթ է նորագույն շրջանի հայ գրականության պատմության ուսումնասիրության, ականավոր գրողի ժառանգության արժևորման ուղղությամբ: Այն միաժամանակ վկայում է, որ Արցախի պետական համալսարանում ուշադրության կենտրոնում է գտնվում ոչ միայն կրթության բարդ հիմնախնդիրների նորօրյա լուծումը, այլև գիտահետազոտական անհրաժեշտ աշխատությունների ստեղծման գործընթացը:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Արմինե Մովսիսյան
Ստեփանակերտի Անդրեյ Սախարովի անվան
հ. 8 միջնակարգ հոսքային դպրոցի
հայոց լեզվի և գրականության ուսուցչուհի
armine808@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

[1] Նույն տեղում, էջ 88

ՀՏԴ 82.2 Գրականագիտություն

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՊԱՏԿԵՐԱՎՈՐ ԼԵԶՎԱՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆ ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Մամիկոն ՅԱՎՐՈՒՄՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *համեմատություն, նմանություն, համեմատելի, ընդհանուր հատկանիշ, հեղինակային վերաբերմունք, համեմատվող առարկա, համեմատության միջոց և ընդհանուր հատկանիշ:*

Ключевые слова: *сравнение, сходство, сопоставимый, отношение автора, предмет сравнения, средство сравнения.*

Key words: *comparison, identity, comparable, characteristic feature, author's attidute, comparing thing and means of comparison.*

СРАВНЕНИЕ КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ВИЗУАЛИЗАЦИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОКРАТА ХАНЯНА

М. ЯВРУМЯН

Сравнения занимает особое место в системе речевой визуализации Сократа Ханяна. С их помощью поэтическая речь становится более эмоциональной и воздействующей, а художественный образ воспринимается глубже. Благодаря умению создавать четкие (меткие) сравнения, Ханян делает свою речь более видимой и ощутимой для читателей. Зоркость поэта в сочетании с богатым словарным запасом позволяют создавать оригинальные сравнения, которые, в свою очередь, являются важнейшими показателями индивидуальности любого поэта.

THE COMPARISON AS AN EXPRESSION OF PICTURESQUE THINKING OF LANGUAGE IN SOKRAT KHANYAN'S WORKS

M.YAVRUMYAN

In Sokrat Khanyan's picturesque speech system comparisons take a great place which make a poetic speech more emotional and effective, help to get the artistic image more deeply.

Due to pointed comparisons that he had created, Khanyan can make his speech visible and sensible for the readers. With the unity of the poet's alert eye and rich vocabulary are created too original comparisons which are important indicators of any poet's personality.

Սոկրատ Խանյանի խոսքի պատկերավորման համակարգում իրենց ուրույն տեղն են զբաղեցնում համեմատությունները, որոնք բանաստեղծական խոսքը դարձնում են առավել հուզական ու ներգործուն, նպաստում են գեղարվեստական պատկերն ավելի խորությամբ ընկալելուն: Շնորհիվ իր ստեղծած դիպուկ համեմատությունների Խանյանը կարողանում է իր խոսքը տեսանելի և շոշափելի դարձնել ընթերցողի համար: Բանաստեղծի սրատես աչքի և հարուստ բառապաշարի համադրությամբ ստեղծվում են չափազանց յուրօրինակ համեմատություններ, որոնք ցանկացած բանաստեղծի անհատականության կարևոր ցուցիչներն են:

Ինչպես հայտնի է, համեմատությունը երկու տարբեր երևույթների զուգորդումն է նրանց որևէ նմանության հատկանիշի վրա: Դրանք առարկաների ու երևույթների ներքին կապակցություններն ու հատկանիշները հասկանալի, ճանաչելի դարձնելու կարևոր միջոցներ են: »Համեմատությունը,- ինչպես նշում է Պողոսյանը,- տարբեր առարկաների կամ երևույթների միջև եղած ընդհանուր հատկանիշի հիման վրա առարկան կամ երևույթը տվյալ պահի ու հանգամանքների պահանջով մյուսին նմանեցնելու, հավասարեցնելու կամ նույնացնելու երևույթն է, որին դիմում ենք առարկային կարևորություն տալու, նրա գեղագիտական արժեքը բարձրացնելու (կամ ցածրացնելու) նպատակով«[1]: Հավելենք նաև, որ համեմատության հիմք կարող է դառնալ նմանեցվող երկու երևույթների նկատմամբ հեղինակի վերաբերմունքը, որի շնորհիվ կապ է ստեղծվում այդ առարկաների միջև: Համեմատության ճիշտ կառուցումը կախված է գրողի դիտողականությունից և պայմանավորված է նրա գեղարվեստական մտածողությամբ: Սովորաբար համեմատության

[1] Պողոսյան Պ., Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները, գ. 2, էջ 10:

ժամանակ անծանոթ կամ քիչ ծանոթ առարկան համեմատվում է հանրածանոթ առարկայի կամ երևույթի հետ՝ անծանոթ առարկայի նոր կողմերն ու հատկանիշները բացահայտելու նպատակով: Պետք է ասել, որ Խանյանը բոլորովին ինքնուրույն մոտեցում է ցուցաբերել համեմատությունների նկատմամբ. դրանք ավելի շատ արտահայտում են հեղինակային վերաբերմունքն ու գնահատականը նկարագրվող երևույթների նկատմամբ: Այդ պատճառով էլ Խանյանի գործածած համեմատությունները կառուցված են ոչ այնքան համեմատվող երևույթների միջև եղած արտաքին նմանությունների, որքան հեղինակային վերաբերմունքի տեսակետից նրանց միջև եղած հնարավոր նմանությունների ու բնագրային հանգամանքներով պայմանավորված կողմերի վրա: Համեմատության ուժը նրա համոզիչ լինելու մեջ է: Այն ընթերցողի վրա կարող է ներգործել միայն այն դեպքում, երբ նոր է, անսպասելի, որովհետև նրա ուշադրությունը կենտրոնացնում է համեմատվող երևույթների այնպիսի կապակցությունների վրա, որոնք մինչ այդ չէին նկատվել, ստիպում է տեսնել նկարագրվող երևույթը նոր կապակցությունների ու նոր հարաբերությունների մեջ: Հաջող համեմատության կարևորագույն հատկանիշներից մեկն էլ անսպասելիության, նորույթի, հնարամտության տարրն է: Այդ իսկ պատճառով յուրաքանչյուր բանաստեղծ չափազանց անհատական է համեմատությունների ընտրության և գործածության առումով: Ասվածի վառ ապացույցն են ներքոհիշյալ օրինակներում կիրառված համեմատությունները.

Քրոջ տաքուկ ափերի պես գուլպան փարվեց քաջի ոտքին,
Թևավորող կանչի նման երգը թռավ շրթունքներին… (ԸԵ, հ. 2, էջ 134)
***
…Կնճռոտ դեմքի նման փոքրացել է հողս… (ԸԵ, հ. 2, էջ 106)

Ահա այսպիսի դիպուկ և յուրահատուկ համեմատությունների միջոցով Խանյանին հաջողվում է բանաստեղծական խոսքը դարձնել տեսանելի և լիրիզմի նուրբ տարրեր հաղորդել իր խոսքին:

Ուշադրություն դարձնենք նաև կիրառված համեմատությունների կառուցվածքին՝ համեմատվող առարկա, համեմատության միջոց և ընդհանուր հատկանիշ, որի հիմքով կատարվում է համեմատությունը: Սովորաբար այդ հատկանիշի արտահայտման միջոց է դառնում մակդիր-որոշիչը: Այսպես՝

Եվ թևավոր ես մեր երգերի պես… (ԸԵ, հ. 2, էջ 130)

Բերված օրինակում **թևավոր** հատկանիշը դառնում է ընդհանուր երգերի և խոսակցի համար:

Խանյանական համեմատությունների գերակշիռ մասում, սակայն, բացակայում է երկու առարկաները կամ երևույթներն իրար համադրող հիմքը՝ հատկանիշը, ինչպես օրինակ՝

Արևի պես ժպտում ես,
Ամպի նման մշուշվում…
Մերթ բացվում ես վարդի պես…
Մերթ լացում ես ցավիս պես… (ԸԵ, հ. 2, էջ 281)

Դիտարկված բանատողերում գործածված համեմատություններում բացակայում է երկու երևույթների համար ընդհանուր հատկանիշը, սակայն բանաստեղծության բովանդակությունն ու քնարական հերոսի տրամադրությունը նպաստում են այդ հատկանիշի դրսևորմանը: Այսպես սովորաբար լինում է այն դեպքում, երբ առարկան կամ երևույթը բնորոշվում են միայն մեկ հիմնական հատկանիշով, որն ընդհանրապես հատուկ է տվյալ առարկային կամ երևույթին: Բերված օրինակի առաջին երկու նախադասություններում թեև բացակայում է ընդհանուր հատկանիշը, սակայն միանգամայն պարզ է, որ հեղինակը նկատի ունի **պայծառ** և **մռայլ** հատկանիշները: Այսպես.

Արևի պես (պայծառ) ժպտում ես,
(Մռայլ) ամպի նման մշուշվում…

Անկախ համեմատությունների լեզվաշինական բաղադրության կառույցներից՝ խանյանական դիպուկ ու ներգործուն համեմատությունները բանաստեղծական խոսքը վերածում են հույզի ու ապրումի: Եվ հաճախ ամբողջ բանաստեղծությունը կամ բանաստեղծության մեծ մասը կառուցված է համեմատությունների միջոցով: Այսպես, օրինակ՝

Մութի պես երազ բերող,
Լույսի պես ջերմ ու գերող,
Վարդի պես գարնանաբույր,
Հույսի պես հավերժահուր,
Դու այնպես մեղմ ես ժպտում… (ԸԵ, հ. 2, էջ 172)

Խանյանի չափածո ստեղծագործություններում իբրև լեզվի պատկերավորման միջոց գործածված համեմատություններն աչքի են ընկնում իրենց կառուցվածքային բազմազանությամբ, ինքնատիպ բնույթով ու գեղարվեստական համոզչականությամբ: Բազմազան են բանաստեղծի խոսքարվեստում գործածված համեմատությունների կառուցման միջոցները: Այդ գործառույթով հանդես են գալիս կապերը, եղանակավորող բառերը, որոշ կապակցություններ, դերանուններ և ստորոգումը: Սակայն համեմատությունն իբրև լեզվի պատկերավորման միջոց Խանյանի բանաստեղծական խոսքում տարածված կիրառություն չունի: Համեմատությունները չեն դառնում բանաստեղծի գեղարվեստական մտածողության, իրականության արտացոլման հիմնական միջոց և եղանակ: Համեմատությունների շնորհիվ բանաստեղծն ուժեղացնում է իր խոսքի հուզական ներգործությունը և համեմատվող առարկաների ու երևույթների առանձնացվող հատկանիշների հիման վրա ավելի ցայտուն ու տպավորիչ է դարձնում նկարագրվող երևույթը: Համեմատությունները պատկերների ու համեմատվող երևույթների ընդգրկման տեսակետից լինում են երկու տեսակ՝ համառոտ և ծավալուն: Խանյանը հիմնականում կիրառում է ոչ ծավալուն, համառոտ համեմատություններ: Ըստ որում, նա համեմատությունները կառուցում է նմանության հատկանիշի ուղղակի բացահայտման միջոցով՝ պես, նման, ինչպես և այլ համեմատիչ բառերի օգնությամբ: Համեմատությունը սովորաբար բաղկացած է լինում երեք անդամից՝ համեմատվող առարկայի անունից, համեմատության օբյեկտից և համեմատության հիմքից:

Խանյանի ստեղծագործություններում բավական շատ են այնպիսի համեմատությունները, որոնցում անդամները կապված են համեմատիչ բառերով՝ նման, պես, կարծես, ոնց, ինչպես և այլն:

Օրինակ.

Մոմի **նման** թող հալվեմ… (ԸԵ, հ. 2, էջ 129)
Սարերն են գորքի **պես** կանգնել… (ԸԵ, հ. 2, էջ 85)
Արծիվը անհաս կատարին ժայռի,
Կարծես բազմել է արևի կողքին… (ԸԵ, հ. 2, էջ 86)
Կպաշտպանեմ **ոնց** որդի,
Կփայփայեմ **ինչպես** հայր: (ԸԵ, հ. 4, էջ 141)

Հաճախ Խանյանը համեմատությունները կառուցում է այնպես, որ համեմատության անդամները կապվում են առանց համեմատիչ բառերի: Ելնելով նկարագրվող երևույթների բազմազան հատկություններից՝ բանաստեղծն առանձնացնում է այդ հատկանիշներից որևէ մեկը և դնում համեմատության հիմքում:

Առանց համեմատիչ բառերի կազմված համեմատությունների մեջ բանաստեղծը երբեմն մոտեցնում, համադրում է այնպիսի երևույթներ, որոնց մեջ, թվում է, թե որևէ նմանություն չկա: Նման դեպքերում բանաստեղծը ելնում է համեմատվող երևույթների այս կամ այն հատկանիշների հնարավոր նմանությունից:

Այսպես օրինակ՝

Դադիվանքն իմ հրաշք՝
Խաչի պապիս հոգին,
Դարձել է մի երազ
Թեկուզ իմ տան կողքին: (ԸԵ, հ. 2, էջ 93)

Այստեղ Խաչի պապի հոգու և Դադիվանքի համեմատությունը հիմնված է ոչ թե նրանց արտաքին հատկանիշների նմանության վրա, այլ համեմատության երկու անդամների ընդհանուր հատկանիշի՝ սուրբ ու պաշտելի լինելու վրա:

Միշտ չէ, որ համեմատության ժամանակ պետք է ելնել համեմատվող առարկաների արտաքին նմանությունից, կարևոր է նաև դրանց ներքին բովանդակությունը, որով շատ անգամ պայմանավորված են լինում համեմատության անդամները:

Այս համեմատությունները հիմնականում ունեն նկարագրական բնույթ:

Համեմատվող առարկան համեմատության տարբեր շղթաների մեջ մտցնելով՝ բանաստեղծն աշխատում է ամեն անգամ համեմատությունը դարձնել թարմ, ներդաշնակ ստեղծագործության ընդհանուր տրամադրություններին, բացահայտել համեմատվող առարկայի տարբեր կողմեր ու հատկանիշներ:

Օրինակ՝

Մերթ ամպի պես սփռվում եմ,
Մերթ արևի նման շողում,

Մերթ առվի պես փրփրում եմ,
Մերթ ուռենու նման դողում: (ԸԵ, հ. 2, էջ 144)
***
Եկավ որդու նման, Աստծո նման եկավ… (ԸԵ, հ. 2, էջ 103)

Նույն երևույթը տարբեր առարկաների հետ համեմատելը պայմանավորված է նրանով, որ բանաստեղծն ամեն անգամ տվյալ երևույթին մոտենում է տարբեր կողմից՝ նկատի ունենալով կոնկրետ պայմաններում այդ երևույթից ստացած իր տպավորությունները, և աշխատում է մի կողմից՝ տպավորիչ և պատկերավոր դարձնել նկարագրվող երևույթը, իսկ մյուս կողմից՝ այդ համեմատությամբ արտահայտել այս կամ այն միտքը՝ ուղղակի կամ փոխաբերաբար:

Սովորաբար համեմատության ժամանակ անծանոթ կամ քիչ ծանոթ առարկան համեմատվում է հանրածանոթ առարկայի կամ երևույթի հետ՝ այն ավելի մատչելի դարձնելու համար: Սակայն համեմատությունը միշտ նրա համար չէ, որ ծանոթ առարկայի միջոցով անծանոթ առարկան բնութագրելիս համեմատության անդամների միջև եղած նմանություններն ու ընդհանրությունները ցույց տրվեն: Այն ավելի հաճախ կատարվում է գեղարվեստական խոսքն ավելի ներգործուն ու պատկերավոր դարձնելու համար և արտահայտում է հեղինակի վերաբերմունքն ու գնահատականը նկարագրվող երևույթների նկատմամբ, իսկ այդ վերաբերմունքը կարող է լինել երկու տեսակ՝ դրական և բացասական:

Դրական բնույթի համեմատությունների բանաստեղծը դիմում է հատկապես երևույթներն իդեալականացնելու կամ հիպերբոլիկ (չափազանցված) պատկերներ ստեղծելու դեպքում: Այս կարգի համեմատությունների մեջ հաճախ դրսևորվում են նաև լիրիկական հերոսի ապրումներն ու հույզերը:

Իդեալականացման կամ չափազանցված երանգ ունեն, օրինակ, հետևյալ համեմատությունները.

Զահել կաղնու պես իշխան Եսայը
Ավիշ էր հյուսում երակների մեջ: (ԸԵ, հ. 3, էջ 160)
***
Արևի քույրն է Ծուշանիկն ասես,
Ծափաղ էր տալիս գարնան վարդի պես: (ԸԵ, հ. 3, էջ 162)
***
Մորեխի պես փռվել է հագարացոց զորքը չար… (ԸԵ, հ. 3, էջ 185)

Երբ բանաստեղծը ցանկանում է նկարագրվող նյութի նկատմամբ իր բացասական վերաբերմունքն արտահայտել, գործածում է այնպիսի համեմատություններ, որոնք բացասական երանգ ունեն:

Լուրը հասել էր Արևելաց կողմ,
Որ կատաղել է Բուղան ինչպես հողմ…
…Արցախը ծառս էր եղել ալեկոծ,
Բուղան գալիս էր ինչպես թունոտ օձ: (ԸԵ, հ. 3, էջ 173)
***
Իր սև նժույգին Բուղան էր ճչում ինչպես լեշակեր… (ԸԵ, հ. 3, էջ 181)

Խանյանը հաճախ համեմատությունը կառուցում է այնպես, որ համեմատվող երևույթները, համեմատության երկու անդամներն ընթերցողին ծանոթ են լինում, սակայն համեմատության հիմքը, այսինքն՝ այն հատկանիշը, որի հիման վրա մերձեցվում, համեմատվում են այդ երկու երևույթները, բոլորովին նոր ու անսպասելի է լինում ընթերցողի համար, որի շնորհիվ ամբողջ համեմատությունը դառնում է թարմ ու թողնում է նոր տպավորություն: Այսպես օրինակ՝

Իսկ նրա սուրբ ոտքի տակ Տողասարը ինչպես բերդ,
Կանաչ շորեր է հագել՝ դարձած հավատ ու տքնանք: (ԸԵ, հ. 3, էջ 184)

Կամ՝

Իմ կարոտները անուններ ունեն,
Հասցեներ ունեն իմ կարոտները,
Մեր սարերի պես հառնում են նրանք,
Կանչում՝ ինչպես մեր արոտները: (ԸԵ, հ. 1, էջ 320)

Այս համեմատությունները կառուցված են ոչ թե համեմատվող առարկաների արտաքին հատկանիշների նմանության վրա, այլ նրանց ներքին իմաստի: Համեմատության հիմքը այս դեպքում

համեմատվող երևույթների նկատմամբ բանաստեղծի մոտեցման ընդհանրությունն է, որի միջոցով նա կապ է ստեղծում նրանց միջև՝ նկարագրությունը տպավորիչ դարձնելու նպատակով: Իսկապես, վերը բերված օրինակներում համեմատվող անդամների միջև իսկական իմաստով որևէ նմանություն չկա, բայց բանաստեղծը դրանց միջև նմանություն, համեմատության եզր է գտել՝ ելնելով տվյալ ստեղծագործության գաղափարական հենքից: Խանյանը հետաքրքիր պատկեր է ստեղծել՝ համեմատության մեջ դնելով առաջին հայացքից միմյանց հետ բոլորովին ընդհանրություն չունեցող կարոտները և հառնող սարերն ու արոտները: Բանաստեղծին հաջողվում է ստեղծել այնպիսի յուրօրինակ համեմատություններ, որոնք ընթերցողին են փոխանցում հույզի և ապրումի նուրբ ելևէջները:

Պատկերների և համեմատվող առարկաների ու երևույթների ընդգրկման տեսակետից Խանյանի ստեղծագործություններում հաճախակի գործածական են երկանդամ համեմատությունները, սակայն հանդիպում են նաև ծավալուն համեմատություններ՝ ստեղծելով մի քանի համեմատությունից կազմված ամբողջական պատկեր: Այսպես, օրինակ, հետևյալ քառյակը կառուցված է ծավալուն համեմատության վրա.

Ուղիղ գնամ սլացքի պես,
Թներ առնեմ ասքի պես,
Թե մայր հողին խոնարհվել կա,
Թող խոնարհվեմ հասկի պես: (ՐԵ, հ. 2, էջ 191)

Վերոհիշյալ բանաստեղծության հմայքը, անշուշտ, պայմանավորված է ոչ միայն ինքնատիպ բովանդակությամբ, այլև բազմակի համեմատությունների գործածությամբ: Տվյալ դեպքում ոճական հնարանքը հանդես է գալիս որպես բանաստեղծության կառուցման միջոց և մտքերի ու հույզերի ներգործուն օղակ ստեղծում.

Գինու կուժը ես առա ու նստեցի այգու մեջ,
Ասես կյանքի հուշն առա ու նստեցի այգու մեջ… (ՐԵ, հ. 2, էջ 189)
***
Արծիվը անհաս կատարին ժայռի,
Կարծես բազմել է արևի կողքին… (ՐԵ, հ. 2, էջ 86)
***
Խաչեն գետը շողում է հար,
Ոնց իմ պապի արծաթ գոտին… (ՐԵ, հ. 2, էջ 90)

Ինչպես տեսնում ենք, բանաստեղծը համեմատությունների կառուցման համար արտահայտության բազմազան միջոցներ է ընտրել՝ խուսափելով կրկնությունից և խոսքին հաղորդելով ներգործուն երանգներ:

Խանյանի ստեղծագործություններում հանդիպում են նաև այնպիսի կառույցներ, որոնցում համեմատության միջոց է դառնում անվանաբայական ստորոգյալը, ինչպես օրինակ.

Առուն աղջկա սիրո շշունջն է,
Բարդին սլացքն է աղջկա սիրո,
Ուռին աղջկա սիրո տրտունջն է,
Վարդը հրաշքն է աղջկա սիրո: (ՐԵ, հ. 2, էջ 379)

Նմանօրինակ կառույցներում ստորոգյալն է ստեղծում համեմատություն և նմանեցվում, հավասարեցվում է ենթակային:

Որպես համեմատության եզրեր առավելապես հանդես են գալիս քնարական հերոսն ու բնության երևույթները: »Գեղարվեստական գրականության մեջ,- նկատում է Արտ. Պապոյանը,- հաճախ է պատահում, երբ անհատի բնավորության առանձին գծեր, հոգեկան խայտանքները կամ մարմնական արտաքին եզրերը ավելի պատկերավոր նկարագրելու համար զուգահեռ է անցկացվում դրանց և բնության համապատասխան երևույթների միջև«[1]: Խանյանը հաճախ է թափանցում քնարական հերոսի ներաշխարհ՝ միաժամանակ ստեղծելով դիմառնության հրաշալի օրինակներ, ինչպես՝

Մութն ինձ մտերմացավ, բարդին դարձավ ինձ քույր,
Պարտեզը մայր դարձավ, ախ, ինձ՝ գժվածիս,
Իմ շուրթերից պոկված սուլոցը ոնց թռչուն,

[1] Պապոյան Ա., Պարույր Սևակի չափածոյի լեզվական արվեստը, Եր., 1970, էջ 241:

Ճեղքեց դուռ ու դարպաս, հասավ սիրածիս: (ԸԵ, հ. 4, էջ 186)

Խանյանին հաջողվում է հայտնաբերել ապրումի պահի և բնության երևույթի անսպասելի ընդհանրությունը՝ միացնելով միմյանցից հեռու երևույթների նրբաթելերը: Անդրադառնալով արևմտահայ բանաստեղծության լեզվում համեմատության այս տեսակին՝ Յու. Ավետիսյանը գրում է. »20-րդ դարասկզբի փորձով մեր ազգային բանաստեղծության մեջ ամրապնդվում է Նարեկացուց եկող և Դուրյանով նոր բանաստեղծության մեջ վերստեղծված համեմատության այն տեսակը, երբ բնության երևույթը, անշունչ առարկան է համեմատվում մարդու կամ մարդկային հատկանիշի հետ«[1]:

Համեմատությունները Խանյանի խոսքարվեստի կարևոր լեզվատարրերից են, որոնք աչքի են ընկնում իրենց ինքնատիպությամբ և գաղափար են տալիս բանաստեղծի պատկերավոր մտածողության մասին:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Մամիկոն Յավրումյան*, Երևանի «Ուսում» դպրոցի հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ:*

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

[1] Ավետիսյան Յու., Արևմտահայ բանաստեղծության լեզուն, Եր., 2002, էջ 443:

ՀՏԴ 316.77:001.12/.18; 070:001.12/.18 Լրագրություն

ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՀԵՌՈՒՏԱՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

Սամվել ԲԱԼԱՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Նոր մեդիա, ավանդական հեռուստատեսություն, մարտահրավերներ, տեխնոլոգիական առաջընթաց:*

Ключевые слова: *Новая медиа, традиционное телевидение, вызов, технологический прогресс.*

Keywords: *New Media, traditional televisin, challange, technological pregress.*

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АРЦАХСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ

С. БАЛАЯН

Сегодня в ежедневном потоке технологических революций телекомпания встала на путь коренных преобразований. Действительно, традиционное телевидение изо дня в день уступает свои позиции. Зритель диктует изменения, удовлетворения современных требований. В противном случае, необратим проигрыш интернету и полное исчезновение. В армянской медиасфере Арцахскому общественному телевидению предстоит сделать многое, чтоб уверенно встать в один ряд с другими телекомпаниями. Вызовы становятся серьезнее, когда речь заходит о технологическом прогрессе и, соответственно, о развитии новых медиа.

THE DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF ARTSAKH PUBLIC TELEVISION

S. BALAYAN

In the everyday flood of technological revolutions today's television stations have taken the way full of revolutions. The reality is that traditional TV is losing its position every day. The viewer demands to change and meet the modern requirements. Otherwise, the TV will irrevocably lose in the competition with the Internet and disappear. In order to stand firmly alongside other TV companies of the Armenian media field, the Public Television of Artsakh has still a lot to do. Challenges are becoming more serious when it comes to promoting technology and, consequently, the development of new media.

Տեխնոլոգիական հեղափոխությունների ամենօրյա հեղեղի մեջ այսօր հեռուստարնկերությունները բուռն հեղափոխությունների ճանապարհ են բռնել: Իրականություն է, որ ավանդական հեռուստատեսությունն ամեն օր զիջում է իր դիրքերը: Հեռուստադիտողը թելադրում է փոխվել, բավարարել ժամանակակից պահանջները: Հակառակ դեպքում՝ անդառնալիորեն պարտվել ինտերնետին ու վերանալ: Հայկական մեդիադաշտում Արցախի Հանրային հեռուստարնկերությունը լուրջ անելիքներ ունի՝ վստահաբար կանգնելու մյուս հեռուստարնկերությունների կողքին: Մարտահրավերները ավելի են լրջանում, երբ խոսքը տեխնոլոգիական առաջընթացի և, ըստ այդմ, նոր մեդիայի զարգացման մասին է:

Հեռուստատեսային տեխնոլոգիաները վիթխարի զարգացում են ապրում՝ թվային տեսախցիկներ, մոնտաժման համակարգչային համակարգեր, թվային հեռարձակման միջոցներ, հեռուստատեսային վիրտուալ տաղավարներ, իրական նկարահանումների և համակարգչային գրաֆիկայի համադրում: Իհարկե, հեռուստատեսային արտադրության մեջ տեխնոլոգիական այս զարգացումները միայն աննշան մասն են կազմում՝ նոր մարտահրավերներ նետելով հեռուստատեսային արտադրանք ստեղծողների համար [1]: 20-րդ դարի հանճարեղ կինոռեժիսոր Ֆեդերիկո Ֆելլինին այսպես է ատահայտվել. - «Հեռուստատեսությունը կինոմատոգրաֆիայից բոլորովին տարբեր մի բան է: Եվ ես ուղղակի չգիտեմ, թե ինչպիսին պետք է լինեն նրա համար աշխատող հեղինակները» [2]:

Ստեղծագործական առումով ինչ սկզբունքով առաջնորդվել. Հարցը շարունակում է բանավեճի առարկա մնալ հեռուստատեսային շատ հեղինակների համար: Արցախի Հանրային հեռուստարնկերությունը ունենալով լրագրողական մեծ թիմ՝ այսօր կանգնած է ստեղծագործական ու արդի տեխնոլոգիաների »հեռուստատեսային« պարտադրանքի առջև: Որակական տեսանկյունից արդյունավետության մասին կարելի է խոսել այն դեպքում, երբ հաղորդակցության արդյունքը համապատասխանում է հեղինակի կողմից ի սկզբանե սահմանված նպատակին: Տեղեկատվության քանակական ասպեկտը հանդես է գալիս որպես տեղեկատվության գիտական ճանաչողության ամենապարզ մակարդակ [3]:

Արցախի հանրային հեռուստատեսության եթերը վերջին երկու տարիներին հիմնականում ապահովվում է ուղիղ եթերի շնորհիվ: Ժամը 17.10-ից մինչև 19.40-ը ,Ողջույն Արցախ՞՞ հեռուստանախագծի շրջանակներում հաղորդավարները ներկայացնում են օրվա անցուդարձը: Հաղորդումը սկսվում է Օրացույց էջով: Այն ամենօրյա հեռուստաշարք է, որը ներկայացնում է Արցախի,

Հայաստանի ու, առհասարակ, աշխարհի՝ օրվա կարևոր իրադարձությունները, պատմական անցքերը: Դրան հաջորդում են արցախյան իրականությունն արտացոլող տարբեր հաղորդաշարեր ու ռեպորտաժներ, որոնց մուտքը եթեր ապահովվում է հաղորդավարի միջոցով: Եթերաժամը հարստացնում է նաև հարցազրույցը: Ուղիղ եթերում, տաղավարում հյուրընկալվում են քաղաքական, տնտեսական, կրթական, մշակութային ու մարզական ոլորտների ներկայացուցիչներ: Այնուհետև ուղիղ եթերում՝ ժամը 19-ին, Օր լրատվական ծրագրից հետո, եթերը շարունակում է Հարց Մասնագետին էջը: Այն թոք շոուի մինի տարբերակ է, երբ հաղորդավարները սուր աչքով դիտարկում են մասնագիտական վերլուծություն պահանջող խնդիրներ, հաճախ հարցախույզին մասնակցում են նաև հեռուստադիտողները: Քննարկվող թեմաներն ու հարցերի շրջանակը բավականին լայն են: Այդուհանդերձ եթերը նորություն է պահանջում, ժամանակն էլ հուշում է, որ նախագիծը սպառում է իր ասելիքը:

Հեռուստաընկերությունը պետք է հնարավորինս մրցունակ լինի իր նպատակային լսարանի ուշադրությունը գրավելու համար: Անշուշտ, յուրաքանչյուր հեռուստաընկերություն ջանում է արձագանքել կարևոր իրադարձություններին (բազմաթիվ և բազմաժանր մատուցման ձևերով)[4]:

Հանրային հեռուստատեսությունն իր լսարանի պահանջները լիարժեք բավարարելու համար բազմաթիվ խնդիրներ ունի: Հեռուստառադիոընկերության խորհրդի նախագահ Նորեկ Գասպարյանի խոսքով, ամեն տարի նոր սարքավորումներ են ձեռքբերում, տեխնիկական հնարավորությունների առումով առաջընթաց գրանցվում է, սակայն այսօր մեծ ծախսեր է պահանջում ժամանակակից հեռուստատեսությունը: Եթե տարվա կտրվածքով ծախսվում է շուրջ 55,000 ամերիկյան դոլարին համարժեք դրամ սարքավորումների համար, պետք է ծախսել շատ ավելին, որովհետև ժամանակակից հեռուստատեսությունը անընդհատ նոր պահանջներ է առաջադրում: Այլ կերպ տեղ ունենալ այլ հեռուստաընկերությունների կողքին հնարավոր չէ: Ունեն ոչ թե մասնագետների խնդիր, այլ բազմաթիվ ոլորտներում համապատասխան մասնագետները իսպառ բացակայում են: Դա վերաբերում է ժամանակակից ինժեներական լուծումներին, վերաբերում է լրագրողներին և մարդկանց, ովքեր իրականում հասկանում են ժամանակակից հեռուստատեսության քաղաքականությունը:

Այն որ լրատվական ծրագրերում քաղաքական թեմատիկան պակասում է, սա քննարկման ենթակա չէ, կարծում է հեռուստառադիոընկերության խորհրդի նախագահը: Իհարկե Օր լրատվական ծրագիրը առաջ է ընթանում հստակ մշակված քաղաքականությամբ, ընդգրված են բոլոր բնագավառները՝ տնտեսականից մինչև մշակույթ: Լրատվական քաղաքականության հիմքերից մեկը ազատագրված տարածքներն են՝ քարոզչության առումով: Լրատվական ծրագրում մեծ ուշադրություն է դարձվում ազատագրված տարածքներին, վերաբնակեցմանն ու ունեցած խնդիրներին: Յուրաքանչյուր արցախցի պետք է տեսնի, որ այդ տարածքները մատված չեն անտերության, որ այդ տարածքներում մարդիկ ապրում են, կառուցվում են տներ ու դպրոցներ, ծնվում են երեխաներ: Այն տրամաբանությամբ են ռեպորտաժները կառուցվում, որ ազատագրված տարածքները դա հենց Արցախի տարածքներն են, պարզապես շատ ավելի երիտասարդն են, քան մյուս շրջանները: Մյուս կողմից հեռուստատեսության ներկայությունը մեծ ոգեվորություն է այդտեղ ապրող մարդու համար: Այլ բան է նրանց համար բնակարան կառուցումը, բոլորովին այլ՝ նրանց մի քիչ գովերգելը, նրանց մասին ռեպորտաժ պատրաստելը: Այլ բան է, երբ Արցախի համեմատաբար երիտասարդ քաղաքացին տեսնում է իրեն էկրանից, այլ տեսանկյունից, և բնականաբար արժեվորում է անցած ճանապարհն ու ամրապնդում հետագա քայլերի անհրաժեշտությունը: Սա հաջողված քաղաքականություն է, որը վերջին տարիներին իրականացնում է Արցախի հեռուստատեսությունը:

2015 թվականին Բերձորում բացվել է «Օր» լրատվական ծրագրի առաջին թղթակցական կետը: Իհարկե ունեցած տեխնիկական ու մասնագիտական սուղ միջոցների պարագայում էլ թղթակցական կետը շուրջ մեկ տարի աշխատել է: Օպերատորական ու մոնտաժի աշխատանքներն իրականացնում էր Արամ Մուրադյանը, լրագրողը Արուս Գալստյանն էր: Թղթակցական կետի լիարժեք գործունեությունը սակայն կասեցվել է մի շարք պատճառներով: Առաջին հերթին մասնագիտական կատարելագործում այդպես էլ տեղի չի ունեցել, ապա թղթակցական կետը ունեցած թույլ տեխնիկական միջոցներով անկարող էր ապահովել լրատվական ծրագրի գոնե նվազագույն պահանջները: Օպերատիվությունն իսպառ բացակայում էր, խնդիրների շարքը լրացնում է նաև համացանցային թույլ կապը:

Հայկական՝ երկրորդ հանրապետությունում շարունակվող լայնածավալ շինարարական աշխատանքները՝ ճանապարհաշինություն, բնակարանաշինություն, ենթակառուցվածքների արդիականացում և, ավելի ստույգ, տնտեսության արդիականացման աշխատանքները երկրորդ պայն են մղում հեռուստատեսությանը: այն իմաստով, որ Արցախի կառավարությունն առայժմ համեստ միջոցներ է ներդնում հեռուստատեսության առաջընթացն ապահովելու համար: Այդուհանդերձ, հանրայինի լրատվական քաղաքականության հիմնական թիրախը պետականաշինության

գործընթացն է, արցախցիների խաղաղ ու ստեղծագործ աշխատանքը: Արցախցիները բավականին հանդարդ ժողովուրդ են, իրադարձությունները, դեպքերը չսրելու սովոր, ավելի հարմարվող իշխանության կողմից տարվող քաղաքականության նկատմամբ: Այս տեսանկյունից հեռուստատեսության խնդիրը դժվարանում է այն առումով, որ խնդիրների մասին բարձրաձայնողները շատ չեն, իսկ հեռուստատեսությունը ենթադրում է խոսք, պրոֆեսիոնալ լրագրողը խնդիրը վերհանելու և այն ժամանակին լուծելու հնարավորություն:

Հեռուստատեսային ծրագիրը հեռուստատեսային ողջ գործընթացի հանրագումարն է՝ ամբողջական տեսքով: Այլ կերպ ասած, »ծրագիրը էկրանային պարբերականների՝ տնտեսապես, գաղափարապես և քաղաքականապես սահմանված բովանդակային ձևն է՝ տարածության և ժամանակի մեջ կազմակերպվող, տարբեր թեմաներով և ժանրերով նյութեր՝ պայմանավորված ալիքի յուրահատկությամբ, նյութատեխնիկական հնարավորություններով, արտադրական ստեղծագործության կազմակերպման մակարդակով և ուղղված է դասակարգված լսարանին« [5]:

Արցախի հանրային հեռուստատեսությունում քաղաքական հաղորդաշարը միանշանակ չի կայանում: Այս օղակը թույլ է ոչ հեռուստատեսության մեղքով: Հաջողված քաղաքական հաղորդաշար ունենալու համար պետք է ունենալ լավ քաղաքագետներ, ովքեր կկարողան շատ ավելի արագ ընկալել ժամանակը, ավելի շուտ տեսնել աշխարհում տեղի ունեցող անցուդարձը, գնահատել երկրի՝ արտաքին մարտահրավերներին դիմակայելու հնարավորությունը: Նման մասնագետների պակաս Արցախում կա: Իհարկե հեռուստատեսությունը փորձեր, դաշտը բաց չթողնելու համար, կատարում է: Այդ աշխատանքներում տարբեր տարիներին ընդգրկվել են հայտնի քաղաքագետներ, վերլուծաբաններ. ԼՂՀ նախագահի աշխատակազմի տեղեկատվության և հասարկայնության հետ կապերի բաժնի պետ Դավիթ Բաբայան, Ալեքսանդր Մանասյան, Հրաչ Արզումանյան, Արցախի արտաքին քաղաքական գերատեսչության պատասխանատուներ: Ներգրավված մարդկանց շրջանակը փոքր է, ասելիքը որքան նույնը, այնքան տարբեր: Այդուհանդերձ հեռուստադիտողը պահանջում է նոր դեմք ու նոր խոսք, իսկ երկիրը այդ հարցում թերանում է, բնականաբար թերանում է նաև հեռուստատեսությունը: Արցախի հեռուստադիտողը երանությամբ թե նախանձով է հետևում այլ հեռուստաընկերությունների ամենօրյա քաղաքական վերլուծական հաղորդաշարերին հարցազրույցներին քաղաքական ենթատեքստով:

Անելիքները հեռուստատեսությունում շատ են: Ցավոք, ադրբեջանա-ղարաբաղյան հակամարտության պատճառով և, վերջին տարիների սրացումների ֆոնին, մարդկային ու տնտեսական կորուստները զարգացման լուրջ հեռանկարներ չեն բացում հանրայինի կարգավիճակ ունեցող երկրի միակ հեռուստատեսության համար: Ֆինանսական սուղ միջոցները խանգարում են ոչ միայն բարձրակարգ մասնագետներ հրավիրել, այլեվ ունենալ ժամանակակից պահանջներին համապատասխան տաղավարներ:

Առանց համապատասխան քայլերի հնարավոր չէ տեղ ունենալ մյուս հեռուստաընկերությունների կողքին: Համապատասխան մասնագետների ու տեխնիկական ժամանակակից հնարավորությունների պակասը հեռուստատեսության թիվ մեկ խնդիրն են, և զարգացման ավելի ուրախ հեռանկար առայժմ չի ուրվագծվում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Վանիկ Հակոբյան, Հեռուստատեսային հաղորդակցության արդյունավետությունը
2. Ֆելինի Ֆեդերիկո, Կինորարում, Երևան, «Սովետական գրող», 1988, էջ 189
3. Урсул А. Д., Природа информации, Москва, 1968, стр. 58.
4 Борецкий Р. А. О некоторых вопросах программирования. Доклад на конференции: Принципы многопрограммного телевидения, М., 2000, с. 39-40
5. Борецкий Р. А. В Бермудском треугольнике ТВ //http//www. pseudology.org

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Ս. Բալայան – ԵՊՀ մագիստրոս, ԱրՊՀ Հայ գրակ. և լրագ.ամբիոնի ասիստենտ
e-mail: Samvel_artv@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

ՀՏԴ 82.091 Գրականություն

ԳԵՎՈՐԳ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆԻ «ԳՈՅԱՄԱՐՏ» ՎԵՊԸ

Աննա ԵՐԿԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր. *գոյամարտ, պատմավեպ, Անի մայրաքաղաք, Գագիկ թագավոր, գոյատևում, անկախ պետականություն, ինքնուրույնություն, հայ ժողովուրդ, Բագրատունյաց թագավորություն:*

Ключевые слова: *борение (борьба за существование), исторический роман, столица Ани, царь Гагик, существование, независимая государственность, самостоятельность, династия Багратуни.*

Key Words:*-battle, historical novel,city of Ani,King Gagik, survival, independence state, independence, Armenian people, Kingdom of Bagratuni.*

РОМАН ГЕВОРГА ДЕВРИКЯНА „БОРЕНИЕ”
А.ЕРКАНЯН

В данной статье исследуется идейно-художественный аспект романа армянского советского писателя Геворга Деврикяна „Борение” (1986г.), в центре которого столица Ани, стоящая на грани уничтожения. Дается соответсвие романа и историческому окружению и постижению времени, и актуальности. Анализируется образ неопытного царя Гагика, не остаются без внимания и другие герои: Сенекерим Арцруни, Ваграм Пахлавуни.

В статье представлена главная идея романа „Борение”, раскрывается тайна выживания армянского народа.

NOVEL “BATTLE” BY GEORGE/GEVORG DEVRIKYAN.
A.YERKANYAN

In this article we are going to present the novel “Battle” by the Soviet Union writer Gevorg Devrikyan, which investigates the city of Ani, which was at the edge of distruction , in an artistic sence.

It shows the novel’s match both with the time of the historical environment and perceptions and also with modernity. In this novel , the writer analyzes the character of inexperienced King Gagik, and also refers to the novel’s other characters. Senekerim Artsruni, Vahram Pahlavuni.

In this article it is presented the main idea of the novel “Battle” and also it clarifies the secret of permanence of Armenian people.

Սույն հոդվածում սովետահայ գրող Գևորգ Դևրիկյանի «Գոյամարտ» վեպը (1986), որի կենտրոնում կործանման եզրին կանգնած Անի մայրաքաղաքն է, քննվում է գաղափարագեղարվեստական առումով: Ցույց է տրվում վեպի համապատասխանությունը թե՛ ժամանակի պատմական մի-ջավայրին և ըմբռնումներին և թե՛ արդիականությանը: Վերլուծվում է անփորձ Գագիկ արքայի կեր-պարը, անդրադարձ է կատարվում վեպի մյուս հերոսներին՝ Սենեքերիմ Արծրունի, Վահրամ Պահլավունի նն:

Հոդվածում ներկայացվում է «Գոյամարտ» վեպի գլխավոր գաղափարը, պարզաբանվում հայ ժողովրդի հարատևության գերխնդիրը:

Սովետահայ գրող Գ. Դևրիկյանի՝ Արցախյան շարժման նախօրյակին գրված «Գոյամարտ» վեպը (1987) հեղինակի «Տրդատ ճարտարապետ» (1983) վեպի ժամանակագրական շարունակությունն է: «Պատմավեպի մեջ անցյալը ոչ թե պիտի ճնշի ներկային, այլ դասեր, հավատ ու ավյուն տա նրան՝ գոտեպնդող ապագային հասնելու համար»[1]: Այս նույն դրույթին հավատարիմ մնալով՝ Գ. Դևրիկյանը ստեղծում է պատմական թեմայով գրված այս վեպը, որի կենտրոնում կրկին Անի մայրաքաղաքն է՝ իր նոր ճակատագրով, զրկանքներով ու դառնագին հալածանքներով:

Նշենք, որ արդեն համանման թեմայով 1962 թ.-ին լույս էր տեսել Վիգեն Խեչումյանի «Գիրք լինելության» վեպը, իսկ 1966 թ.-ին՝ Սերո Խանզադյանի «Մատյան եղելությանց»-ը: Եթե Վիգեն Խեչումյանն իր «Գիրք լինելության» վեպում «գրիչ է վերցրել ոչ թե պատմական իրադարձություններն ու հիշատակները գեղարվեստական ստեղծագործության նյութ դարձնելու, այլ միջնադարյան կյանքի ու հոգեբանության միջոցով ժողովրդի լինելության գաղտնիքը բացատրելու համար»[2], ապա Դևրիկյանը, շարունակելով իր նախորդներին, բացահայտում է հայ

[1] Զավեն Ավետիսյան, Նորագույն գրականության զարգացման միտումները, Երևան, 2002, էջ 111:
[2] Արդի հայ գրականության պատմություն, հ. երկրորդ, Երևան, 1993, էջ 65:

ժողովրդի գոյամարտի խոր ըմբռնումները՝ ապացուցելով և հավաստելով, որ ոչ միայն հոգևոր արժեքներով կհաղթի ու կհարատևի հայը, այև զինված պայքարի միջոցով (այստեղից էլ՝ «Գոյամարտ»):

Ինչպես նախորդ վեպում, այնպես էլ «Գոյամարտում» հայ ժողովրդի անցյալի փառքը ոգեկոչում և վերջինիս օրինակով ապագա անկախ լինելության գաղափարն է պատմավեպի այլաբանության լեզվով արտահայտում Գևորգ Դևրիկյանը:

Վեպի համար հիմնականում նյութ են հանդիսացել 10-11-րդ դարերի հայոց պատմության դեպքերն ու իրադարձությունները, որոնց մասին մեր պատմագիտությունը թողել է աղբյուրագիտական հարուստ նյութեր: Ասվածը վերաբերում է հատկապես Ստեփանոս Տարոնացի Ասողիկին, Արիստակես Լաստիվերցուն և Մատթեոս Ուռհայեցուն:

Վեպում ծավալվող դեպքերը տեղի են ունենում 1020-1080-ական թվականներին, երբ հայ ժողովրդի համար շատ ծանր ժամանակաշրջան էր: Հեռավոր աշխարհից Փոքր Ասիա էին հասել սելջուկ թուրքերի աշխարհակործան 1-ին հրոսակները: Բյուզանդիան էլ ամեն ինչ անում էր Հայաստանը նվաճելու և Բագրատունիների դինաստիան կործանելու համար: Շուտով սկսվում է կամային կտակների քաղաքականությունը, որը Հայոց աշխարհը նվաճելու ամենանենգ միջոցն էր: Այդ կտակների մեջ ամենածանրն ու Բագրատունյաց թագավորության տան համար ճակատագրականն Անիի վաճառքն էր Վասիլ 2-րդ կայսրին: Այսպիսով՝ հարավից թուրքաց վտանգն էր, արևմուտքից՝ հունաց: Հագարացիք դեռ չէին խաղաղվել, իսկ մյուս կողմից էլ առկա էին ներքին լարվածություններ՝ հայ ժողովրդին կանգնեցնելով գոյության ծանր կացության մեջ:

Դևրիկյանը, ուսումնասիրելով պատմական համանման փաստերն ու իրողությունները, շարունակում է «Տրդատ ճարտարապետ» վեպը՝ «Գոյամարտում» արծարծելով նոր խնդիրներ ու հարցեր: «Ժամանակի պատմիչների տեղեկություններն ու զանազան կողմնակի աղբյուրներն օգտագործելիս հեղինակը գերի չի մնացել դրանց: Նա հետևել է ժամանակի ու պատմության տրամաբանությանը և ստեղծել մի գործ, որը կարելի է կոչել նաև վեպ-տարեգրություն: Չէ՞ որ նա, հաճախ ուշադրություն դարձնելով պատմական աղբյուրներում հազիվ հիշատակվող փաստերին ու դեպքերին, իմաստավորել է դրանք, ծառայեցրել իր նպատակադրմանը»[1]:

Վեպը սկսվում է արքունական ժողովի նկարագրությամբ՝ թագավորը մտահոգ է. Վասպուրականի տերը՝ Սենեքերիմ Արծրունին, տագնապած ու հոգնած թուրքական ցեղերի անընդհատ արշավանքներից, վճռել է Վասպուրական աշխարհը հանձնել Բյուզանդիային՝ փոխարենը ստանալով Սեբաստիա քաղաքն իր շրջակայքով: Հայոց աշխարհի այս կարևոր հատվածի կորստյամբ սկսվում է երկրի թուլացումն ու տկարացումը՝ պատճառ դառնալով հետագա ողբերգական իրադարձությունների համար: Գագիկ թագավորի մահից հետո գժտություն է սկսվում նրա 3 որդիների՝ Հովհաննես-Սմբատ, Աշոտ ու Աբաս արքայորդիների միջև: Աշոտ արքայորդին ցանկանում էր նստել գահին, իսկ Աբաս կրտսեր արքայորդու աչքը Կարսին էր, ուր ցանկանում էր անկախ թագավորել: Այս վեճերն ու գժտությունները երկատեցին Անիի թագավորությունը, մասնատեցին ու ջլատեցին ուժերը: Հովհաննես-Սմբատ արքայի վախճանից հետո դարձյալ առանց գահակալի էր մնացել հայոց գահը և կռվախնձոր դարձել: Երկար ժամանակ թագավոր չունեցող Բագրատունիները վերջապես Գագիկին օծում են թագավոր, որի շուրջ էլ զարգանում է դեպքերի հետագա ընթացքը: Ահա և այս վիպական կոնֆլիկտի լուծման շուրջ են համախմբվում բազմաթիվ իրական և մտացածին կերպարներ:

Վեպի հերոսներն իրական պատմական դեմքեր են կամ ունեն նախատիպեր, որոնց արարքները Գ. Դևրիկյանը ներկայացրել է պատմությանը հնարավորինս հարազատ: Գլխավոր հերոսը անչափահաս Գագիկ արքան է, որին դաժան ճակատագիր էր բաժին ընկել: Նա հայտնվում է դավաճան հայրենակիցների և ենթգ թշնամու ճիրաններում: Գ.Դևրիկյանը Գագիկ արքայի կերպարը կերտում է երկխոսությունների միջոցով: «Դևրիկյան արձակագիրը բավական ինքնատիպ գույներով է կերտել մերթ դյուրահավատ, մերթ հուսահատ, մերթ ըմբոստ ու համարձակ, հայրենասեր ու հպարտ արքայի կերպարը: Նա հակապատկերն է Հովհաննես-Սմբատ թուլակամ արքայի»[2],-գրում է Հայկ Խաչատրյանը: Գագիկի պայքարը թշնամու դեմ դիտվում է որպես հուսահատ մաքառում: Նա միաժամանակ ցանկանում է պայքարել և՛ հոռոմների, և՛ սելջուկների դեմ: Գագիկ թագավորին կարելի է համեմատել Պապ թագավորի հետ: Ճատերն են

[1] Վ. Սանթրյան, Երեկոյան Երևան, 1987, 9 սեպտեմբերի, էջ 3:
[2] Հայկ Խաչատրյան, 1987, հոկտեմբերի 23, էջ 4, N 128:

դժվար հասկանում երիտասարդ արքաների ինքնուրույն քաղաքականության գաղափարը: Եվ Գագիկը, և՛ Պապը ցանկանում են լինել ազատ և անկախ, մերժում են քաղաքական կողմնորոշումները: Նրանք երկուսն էլ աշխատում են սահմանափակել եկեղեցու իրավունքները՝ հոգում երազելով Հայաստանի անկախությունն ու ազատությունը: Անփորձ Գագիկ արքան ծուղակն է ընկնում և ցանկանալով փրկել հայոց պետականությունը՝ գնում է Մոնոմախ կայսեր մոտ և այլևս չի տեսնում իր հայրենիքը: Ահա թե ինչպես է այս մասին Մատթեոս Ուռհայեցին արձանագրել. «Կայսրը կանչեց Գագիկին, նրա առջև դրեց քաղաքի բանալիներն ու նամակը և ասաց. «Անին և բովանդակ Արևելքը ինձ տվեցին»: Գագիկը հասկացավ չարաբաստիկ գործի մասին, արտասվալից հառաչեց և ասաց. «Թող Քրիստոսը դատաստան տեսնի իմ և ինձ նենգողների նկատմամբ»: Գագիկն ասաց Մոնոմախին. «Հայոց երկրի տերն ու թագավորը ես եմ, ես քեզ չեմ տալիս Հայաստանը, որովհետև դու ինձ խաբեությամբ Կոստանդնուպոլիս բերեցիր»: Գագիկն այդպես անսասան մնաց երեսուն օր, բայց երբ տեսավ, որ ելք չի գտնում, Անին հոռոմց հանձնեց. Մոնոմախը դրա դիմաց Գագիկին տվեց Կալոն Պեղատը և Պիգուն»[1]:

Պատմագեղարվեստական շնչով են կերտված նաև նախարարական տների ներկայացուցիչների կերպարները: Նախարարների անմիաբանությունը թուլացնում է երկրի ուժերը՝ հայ ժողովրդի համար ստեղծելով գոյության մարտի ծանր և հանգուցավոր պայմաններ: Այն դերը, որը Արշակունյաց թագավորության և մարզպանական Հայաստանի շրջանում կատարում էին Մամիկոնյանները, Բագրատունյաց շրջանում կատարում են Պահլավունիները[2], ովքեր կանգնած էին երկրի ամրապնդման և ամրակայման դիրքերում: Իշխանաց իշխան Վահրամ Պահլավունին լավ է գիտակցում, որ անմիաբանությունն է կործանել հայոց երկիրը, և դարեր շարունակ հենց դրանից են օգուտ քաղել թշնամիները: «Անցյալի սխալները մեզ դաս են դառնում այսօրվա ու վաղվա համար: Եթե ժամանակին մենք սթափ հայացք ձգեինք մեր անցյալի վրա, շատ դասեր կքաղեինք այնտեղից՝ այսօրվան ու վաղվան պիտանի: Եվ ամենից առաջ այն, թե անմիաբանությունն է միշտ կործանել երկիրս Հայոց: Եվ հարկ է կրքերին իշխել՝ գերադասելով հայրենյաց շահը»[3]-ասում է Վահրամ Պահլավունին արքային:

Իշխան Վահրամ Պահլավունին, աներեր կանգնած լինելով հայրենի հողի պաշտպանության դիրքերում, հանդես է գալիս թե՛ որպես քաջ ու կորովի զորական, թե՛ որպես հայոց պետականության ջատագով ու պաշտպան, ով մինչև վերջին շունչը կռվում է հանուն ժողովրդի գոյատևման: «Ամենաապահով վայրը հողն է հայրենի, որ ուժ է տալիս բոլորին: Թե սովորենք մշտապես ապահով վայր փնտրել, կդառնանք ազգ թափառիկ: Իսկ թափառիկ ազգը չի ունենա ո՛չ արժանապատվություն, ո՛չ անձնասիրություն և ո՛չ էլ հայրենիքի զգացում»[4],-ասում է Վահրամ Պահլավունին Սենեքերիմ Արծրունուն և ամեն ջանք ներդնում՝ երկրի վերահաս վտանգը կանխելու համար:

Հեղինակը խոր հոգեբանական վերլուծության է ենթարկում Սենեքերիմ Արծրունու ողբերգական կերպարը՝ փորձելով հասկանալ ու բացատրել վերջինիս արարքը: Վասպուրական աշխարհը հանձնելով Բյուզանդիային՝ նա լավ է գիտակցում օտարի լծի ծանրությունը, բայց ուրիշ ելք էլ չի գտնում. «Եվ թող հիմա ու ապագայում իրեն մեղադիր չլինի և ոչ ոք, քանզի ինքը ենթարկվում է միայն ու միայն ճակատագրին: Եվ ի վերուստ հաստատված ճակատագիրն է վճռում ու ինքը լոկ կամակատարն է դրա»[5],-բացատրում է վերջինս:

Վեպում Դևրիկյանը ստեղծել է նաև միջնադարյան կերպարների՝ գրիչների, ծաղկողների, կառուցողների մի ամբողջ շարք՝ արարչագործ կարողությամբ, բնավորության ուրույն և հաստատուն գծերով: Նրանք վեպի սկզբից մինչև վերջ չեն մասնակցում գործողությունների հաջորդականությանը, հայտնվում են մի փոքր դրվագում, կերտում իրենց կերպարը և արագ անհետանում: Մեծ տեղ է տրված նաև շինականներին, ովքեր ամուր կառչած են հողին և պատրաստ են ամեն գնով պաշտպանել հայրենիքը՝ «հայրենի հողին տեր լինելու մարդկային

[1] Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն, Հայաստան, 1973, էջ 63:

[2] Մեծ էր Պահլավունիների դիրքն ու դերը արքունիքում: Նրանք համարվում էին գլխավոր ազատներ: Վասակ Պահլավունին սպարապետն էր, Վահրամը՝ իշխանաց իշխան, Ապլղարիբը՝ Արծրունիներից հետո մարզպան:Պահլավունիները տիրույթներ ունեին Շիրակում՝ Մարմաշենը, Բագնայրը, հայրենի կալվածք էր Բջնին իր շրջակայքով, նրանց էր հանձնված Անբերդը և այլն:

[3] Գ. Դևրիկյան, Գոյամարտ, Երևան, 1986, էջ 7:

[4] Գ. Դևրիկյան, Գոյամարտ, Երևան, 1986, էջ 19-20:

[5] Նույն տեղում, էջ 45:

օրենքով»: «Մենք ենք ծնունդն այս հողի և ապավենն այս հողի, ուրեմն և մենք ենք տերը հողի: Մեր նախնիք իրենց արյամբ ու կյանքով են պաշտպանել այս հողն ու հայրենիք ստեղծել և մեզ են կտակել պաշտպանելու և գալոց ժամանակներին հանձնելու»[1],-ասում է Սիմոն շինականը:

Վեպի կարևոր արժանիքներից է երկաստիճան պատմականությունը, երբ վեպի պատմական միջավայրում ներկայացվում է նախորդ դարերի պատմական որևէ իրադարձություն, որն էլ դառնում է պատմության ընկալումը պատմության մեջ: Հետադարձ հայացքով հեղինակը պատմության մեջ դիտարկում և արժևորում է պատմությունը՝ պատգամելով չերկյուղել ճշմարտությունից. «Հարկ էր նախնյաց սրի գործերով ոգեպնդել ապրողներին և շատ հետո աշխարհ եկողներին»[2]:

Պատմության ընթացքը ըստ Դևրիկյանի մարդու լինելության ճգտումն է, գոյության համար մարտնչելու կարողությունը, հայրենիքին ծառայելու վեհ զգացումը:

Հայ ժողովրդի դիցաբանությունն անգամ պատմական հայացքով է դիտվում 10-11-րդ դարերը պատկերող այս պատմական վեպում: Պատմության երկաստիճան ներկայացման ժամանակ պատմավիպասանի առջև ծագում է դժվարին մի խնդիր: Ինչպես որ նա դիմում է անցյալի այնպիսի թեմաների և հերոսների, ովքեր համահունչ են իր ապրած ժամանակին, այնպես էլ պատմության մեջ ավելի վաղ անցյալի այնպիսի դեպքեր պետք է ընտրվեին, որոնք իրենց հերթին համահունչ էին անցյալի տվյալ ժամանակահատվածին: Այս դեպքում պատմավեպի տվյալ մասերը կրկնակիորեն են համահունչ դառնում գրողի ապրած ժամանակին և նրա ասելիքին: Այս տեսանկյունից բնորոշ են հատկապես Փավստոս Բուզանդի «Հայոց պատմության» տարբեր դրվագների մեկնաբանությունները «Գոյամարտի» հերոսների կողմից:

Վեպում մեկնաբանվում են Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» միջոցով ավանդված առասպելները՝ Արա Գեղեցիկ, Տիգրան և Արտաշես: Անդրադարձ է կատարվում Մեսրոպ Մաշտոցին և հայոց գրերի արարմանը:

Նշենք նաև, որ հեղինակին հաջողվել է վեպին հաղորդել պատմական տվյալ ժամանակաշրջանին հատուկ բառապաշար՝ օգտագործելով միջին հայերենին բնորոշ բառեր, հնաբանություններ, գրաբարյան քերականական ձևերի կիրառություններ, միջնադարյան հատուկ անուններ:

Եթե հեղինակի նախորդ «Տրդատ ճարտարապետ» վեպում նկարագրվում է Անիի ծաղկման շրջանը, ապա «Գոյամարտը» արծարծում է հայ ժողովրդի լինելության խնդիրը, այն գոյության մարտը, որը մղվում է մինչև հիմա: Վեպում հեղինակն անդրադարձել է ոչ միայն Անի մայրաքաղաքին, այլև ընդգրկել է ողջ Հայոց աշխարհն իր գավառներով, հարևան երկրների հետ հարաբերություններով, շեշտադրել Բյուզանդիայի նենգ քաղաքականությունը Հայոց և Վրաց աշխարհների հանդեպ:

Հեղինակը դեռևս այն ժամանակ կարևորել է մշտապես զինված լինելու գաղափարը՝ խոր ենթատեքստով արտահայտելով սեփական ուժերին ապավինելը: Գագիկ արքան զենքի արտադրման համար չի խնայում ոչինչ.

-Զե՞նք է հարկավոր երկրիս, զե՞նք, իսկ դուք հապաղում եք գործատանը: Այժմ հացից առավել կարևորը զենքն է, ըմբռնե՛ք,-ասում է արքան[3]:

Անկախ պետականության գաղափարը դառնում է վեպի գլխավոր առանցքը, իսկ հայ ժողովրդի «գոյության գաղտնիքի» բացահայտումը՝ դևրիկյանական որոնումների գերխնդիրը: Ինքնուրույնությունից զատ հեղինակը բացահայտում է հայ ժողովրդի գոյության գլխավոր գաղափարը՝ հոգով չստրկանալն ու զենքով թշնամու դեմ կռվելը. «Ուրեմն վաղը զենքի կոչենք բոլորին և ի մարտ առաջնորդենք: Մենք ավելին չենք ցանկանում, քան մեր հողն ու ընտանյաց պատիվը մեր պաշտպանելը: Իսկ դա երբեք էլ չի անի հոռոմը՝ խորամանկ ու դրուժան: Այդպիսին ահա կլինի վախճանը նրա, ով հույսը կդնի ոչ թե իր սրի, այլ խաչի վրա այլոց՝ հավատակից ձևացող: Ապավինենք ուրեմն մեր սրին ու հողին հայրենի: Եվ ունկնդիր մի՛ լինեք օտարին, որն ահաբեկում էր ձեզ ամեն օր, թե չլինենք ապստամբ, քանզի կմատնի ձեզ ձեռքն անօրինաց»[4],-ահա դևրիկյանական պատգամը: Վեպն ամբողջությամբ լեցուն է հայրենասիրական զգացումով, պետականության ընկալմամբ, հերոսական դրվագներով: Դևրիկյանը ևս մեկ անգամ Վարդանանց

[1] Նույն տեղում, էջ 36:
[2] Նույն տեղում, էջ 582:
[3] Նույն տեղում, էջ 213:
[4] Նույն տեղում, էջ 765

պատերազմը օրինակ է բերում արդեն մեր սերնդակիցների համար՝ նրանց առաջ մղելով դեպի Արցախյան շարժում և գոյամարտ. «Վարդանանք մաքառեցին ու հաղթեցին, քանզի առաջնորդում էր նրանց արդարության դարավոր ու հավերժական ոգին: Եվ ոգին այդ, անցնելով դարերի հոլովույթի միջով ու անմեռ մնալով, զորանալու էր առավել՝ շաղկապելով սերունդներին[1]»:

Հեղինակը համոզված է, որ այդպես կռվել ու կռվելու են դարեր, այդպես մարտնչելու և մաքառելու են սերնդեսերունդ, ու Վարդան սպարապետի բարձրացրած սուրը դեռ շատ քաջեր են բռնելու: Եվ դեռ իրենցից շատ հետո էլ անկոտրում կամքով ու համառ համարձակությամբ կռվի կելնեն շատերը: Ու ժողովրդի հիշողության մեջ միշտ անմահ ու անմեռ կմնան նրանք՝ որպես ոգեղեն պաշտպաններ:

Գահազուրկ է Գագիկ թագավորը, կործանվել է Բագրատունիների թագավորությունը, սակայն վեպն ավարտվում է Կիլիկիայի պետականության կառուցումով. «Եվ ահա մեր ուժին ապավինելով էր, որ այժմ՝ երեսունևհինգ տարի Անվո ստոր վաճառքից անց, մենք ոչ միայն հոռոմին դուրս վանեցինք հողից Կիլիկիո և Բագրատունյաց դրոշը պարզեցինք այս ամրոցի վրա, այլև արծարծեցինք հայոց փրկության հույսերը: Եվ հաղթանակը մեր այսօրվանից սկիզբը դրեց Կիլիկիո հայոց իշխանապետության, որն օրինական ժառանգն է լինելու Բագրատունյաց հարստության»[2],-ասում է Ռուբեն իշխանը: Դևրիկյանը հավատում է, որ դեռ գալու է հայոց փրկության ժամը, և հայ ժողովուրդը մղելու է դարավոր գոյության մարտը՝ արդեն ոգեկոչված ու զորացած:

Գևորգ Դևրիկյանի «Գոյամարտ» վեպն ունի արդիական հնչեղություն և անմիջական արձագանքն է 80-90-ական թվականներին հայ ժողովրդի առջև ծառացած խնդիրների: Այն ընդգծում է հայ ժողովրդի ազատատենչ ձգտումը, չարի դեմ պայքարելու հավերժական պատրաստակամությունը: Հերոսական ոգով գրված այս ստեղծագործությունը վկայում է, որ գործ ունենք հզոր մի երկրի և ուժեղ մի ժողովրդի կյանքի ու պատմության հետ: Ի զուր չէ, որ արդեն իսկ Արցախյան շարժման նախօրյակին գրված «Գոյամարտը» պետք է ոգեշունչ լիներ հայ ժողովրդի համար և առաջ մղեր՝ ի կատար ածելու մի նոր գոյամարտ ևս:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Երկանյան Աննա - հայցորդ՝ Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարան

e-mail: annajanyerkanyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

[1] Նույն տեղում, էջ 630:

[2] Նույն տեղում, էջ 814:

ՀՏԴ 809. 198. 1. Հայոց լեզու, ոճագիտություն

ՇՐՋԱՍՈՒՅԹԸ ԿՈՄԻՏԱՍ ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Միլվա ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Շրջասույթ, շրջասություն, դարձված, գեղարվեստական խոսք, չափածո, արձակ, հուշագրություն, հոմանիշ, նույնանիշ, համանիշ, հականիշ, նույնանուն, գոյական, բայ, ծավալուն, սեղմ, ինքնարնութագրական շրջասույթ:*

Ключевые слова*- авторские структуры, глагол, катахрез, мемуар, перифраз, проза, синонимические отношения, сушествительные.*

Key words*- catachresis, memory, neologism, noun, paraphrase, poetry, prose, phraseological collocations, structure, synonymous relation, verb.*

ПЕРИФРАЗЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ КОМИТАСА АКОПЯНА

С.МИНАСЯН

В статье исследованы перифразы использованные в поэзии К. Акопяна, которые доминируют в сравнении с прозой, т.е. мемуаров.

Эти единицы относятся не к общепринятому пласту, а являются авторскими структурами, можно сказать неологизмами. Исследованные нами сочетания имеют как обширные, так и небольшие стуктуры. Они построены на основе катахреза. Есть перифразные единицы, которые состоят в синонимических отношениях.

Эти структуры имеют значения сушествительных и глаголов.

THE PARAPHRASE IN THE CREATION OF KOMITAS HAKOBYAN

S.MINASYAN

The article deals with paraphrases used from K. Hakobyan. These phraseological collocations dominate in his poetry as compared to prose: memoris.

These units are not productive . The author has created a new structures, they are neologisms.

There are so long phrases, so small. They are built on the basis of catachresis.

Created unites even are in synonymous relation. The structures have value of noun and verb.

Շրջասույթները (շրջասությունները) Կոմիտաս Հակոբյանի չափածոյում գերիշխող են, իսկ արձակում՝ հուշագրությունում, քիչ: Նրանց մերձ *դարձվածները* սակավ են: Կ. Հակոբյանը գործածել է ոչ թե միայն *հանրածանոթ շրջասույթներ*, այլ ստեղծել է նաև *կայուն,հեղինակային* նորը: Շրջասույթները ծավալով մեծ, միջակ ու փոքր կառույցներով են դրսևորվել և գեղագիտական իմաստաբանական բազմազանությամբ ամբողջական միավորով են *այլաբերվել:Շրջասությունների* ձևաիմաստային կիրառություններից հոմանիշներն իշխող են ու առավել շատ վերաբերում են սիրային թեմային, իսկ հականիշն ու նույնանունը սակավ են: Շրջասույթները գոյական ու բայ խոսքի մասերով են գործառվել:

ՈՉ ՈՔ ՉԻ ՄՈՌԱՑՎԵԼ, ՈՉԻՆՉ ՉԻ ՄՈՌԱՑՎԵԼ
(ազատամարտիկ, ուսանող-ուսուցիչ, ստեղծագործող Կ. Հակոբյան-45)
Ինձ կհիշեք այսպես՝
Երազկոտ ու մոլոր: (ԳՊ, 14, Ն, 30)[1]

[1]Հակոբյան Կոմիտասի երկու ստեղծագործությունների անվանումները կրճատ գրությամբ են ներկայացված էջանշումի թվերի մոտ, ԳՊ՝ «Գոյության պատրանք», Արցախ հրտրկչ., Ս., 1993 թ., 48 էջ, Ն՝ «Նվիրում», Ե., 1997 թ., 76 էջ:

Կ. Հակոբյանը (1972-1994) արցախյան այն ստեղծագործողներից էր, որ իր ուսանողական կյանքը և գեղագիտական նվաճումների ծաղկուն ուժը մեկտեղեց հայրենիքի համար մղվող ահազարհուր գոյապայքարին: Այդ գերհամեստ ու համարձակ անձնավորությունն ուշադրության արժանի վեհանձն ու անպարփակ գեղագետ էր: Արցախյան ԳՄ ղեկավար Վ. Հակոբյանը նշել էր՝ «…քո իսկ բառերով՝ աստվածներն են հորինել: Հավատում էինք դրան բոլորս: Երբ Ստեփանակերտի փողոցներում հանդիպում էինք, դու քաշվելով մոտենում էիր ու, ասես, քո բանաստեղծության չբացված երակների ոսկին էիր պարզում պատանեկան ամոթխածությանդ մեջ[1]»: Առինքնող է Կոմիտաս Արսենի Հակոբյանի գեղագիտական խոսքը: Դեռ ուսանող էր (1989-1994), որ հրատարակեց բանաստեղծությունների առաջին գիրքը: Այդ գրքի վերաբերյալ իր դասախոս լեզվաբան-ոճաբան խոնարհ ծառաս հիացմունքով նույնիսկ շրջասույթների վերաբերյալ նշել էի՝ «*Հակոբյանի պատկերային կառույցների միջուկը շրջասության հավասար բառակապակցություններ են*[2]»: Այնուհետև հրատարակվեց չափածոյի ու արձակի՝ հուշագրության գիրքը[1]: Կ. Հակոբյանի մի բանաստեղծությունում իմաստնացած մարդու երազանք կա:

Օ՜, լիներ մի ձայն,
որ ինձ հաղորդության տաներ աստվածներին:
Ես իմ էությանը կմիախառնեմ
նրանց մոգությունը,
ու կվերադառնամ… ոգեղենացած:
Դրանից հետո
ես կերազեի մի *դիպված*,
որ *իմ վախճանը կնմանեցներ*
աստղային մահվան՝
հաջորդ օրը երևալու
ակնկալությամբ: (ԳՊ, 20, Ն, 35)

Եվ իրոք, անմահ բանաստեղծն աստղի նման հաջորդ օրը երևաց ու առ այսօր երևում է իր գեղագիտական նվաճումներով, որի մասին միայն գիտականորեն կարելի է խոսել: Կ. Հակոբյանը իմաստասիրական (փիլիսոփայական) մտորումներով իր հայրենիքի դառը ճակատագիրն է ցավով ընդհանրացրել, իր ընկերների՝ հանուն հայրենիքի, մատաղ կյանքի կորուստը փաստել, մարդ արարածի ցգացմունքները ընդգծել:

Եվ ահա կոմիտասյան *տողերը* ճիշտ վերլուծել կարելի է վկայակոչելով իր անզուգական պատկերաարտահայտչական գաղտնիքները: Դրանք փորձելով մասնակիորեն վերծանել, երբեմն, պարզ թվացող կապակցությունները մեկնաբանելիս, կարելի է մտորել բազմակողմանիորեն, հատկապես առինքնող ու տարածված *շրջասույթների* շուրջ (*շրջասույթների* թիվը հասնում է մոտավորապես 200-ի, անհարկի շրջասույթները քննադատված են դարեր առաջ): Կ. Հակոբյանի չափածոյում *շրջասույթները* արբշիռ են կիրառված, իսկ արձակում՝ հուշագրությունում՝ քիչ: Այս կապակցությամբ արժե ուշադրություն դարձնել լեզվաբան Պ. Բեղիրյանի նշումին՝ «*Մեր նոր գրականությունը, կարելի է ասել, հեղեղված է շրջասական արտահայտություններով. Իսահակյան, Դուրյան, Տերյան են*[3]»: Եվ ահա կոմիտասյան մոտեցումները դրանց օրգանական շարունակությունն են:Լեզվաբանական բառարանում *շրջասույթ* (անգլ.՝ paraphrase//periphrasis) և *շրջասություն* գիտաբառերը մեկ հասկացությամբ է տրված՝ «*Ոճաբանական հնար, երբ պարզ հասկացություն արտահայտվում է նկարագրական եղանակով, այսինքն՝ առարկայի կամ երևույթի իսկական անվանումը*

[1]Հակոբյան Վ. Ս., «Ամենաբարձր բանաստեղծությունը», Կ. Հակոբյանի «Նվիրում», Ե., 1997 թ., էջ 3:
[2] Մինասյան Ս. Ա., Ջրաբերդ (Մարտակերտի շրջանային թերթ), հոկտեմբեր, 1995 թ.:
[3]Բեղիրյան Պ.Ս., «Հայերեն շրջասույթների բառարան», Էդիթ պրինտ հրտրկչ., Ե., 2006 թ., 316 էջ, էջ 3:

փոխարինվում է նրա այս կամ այն հատկանիշն ընդգծող որևէ դարձվածով[1]»: Ոճագետ Ֆ. Խլղաթյանը *շրջասությունը* և *շրջասույթը* լեզվաբանական տարբերակներով է բնութագրել: Շրջասությունը «*Երևույթների, առարկաների նկարագրական բնութագրումն է ուղղակի անվանման փոխարեն, սովորական բառերի փոխարինումը նկարագրական արտահայտություններով, …Դարձույթ: Շրջասության հետևանքով առաջացած բառակապակցություն կամ նախադասություն, որ օգտագործվում է փոխաբերաբար, փաստերն ուղղակիորեն անվանող բառերի փոխարեն*»:Հետո ավելացրել է տարակուսելին՝ «*Նրանք կարող են լինել ուղղակի և փոխաբերական*[2]»: Սրա մի տեսակը Ֆ. Խլղաթյանըհամարել է՝ *պարզաբանումն*, երբ «*…խոսքի մեջ եղած որևէ հասկացություն կրկնվում է նկարագրական-բացատրական ձևով*[3]»: Օրինակ՝ *օրս, հաշմված օրս*, ավերվի իմ չգոյությունից (*գեղագիտական աշխատանք չկատարելուպահեր*՝հաշմված օրեր (ԳՊ, 26):

Շրջասությունն ու շրջասույթն արդեն արժե նույնը համարել, ինչպես լեզվաբանական հնչույթ և հնչյուն, բառ և բառույթ ևն, նույնիսկ ոճագիտական ոճ, ոճույթ (Լ. Եզեկյանի գործածությունը[4]): Պ. Բեդիրյանը *շրջասություն* գիտաբառը բնութագրել է հետևյալ կերպ՝ «*Շրջասությունները շրջուն արտահայտություններ են,* ***բառեր*** *կամ բառակապակցություններ, որոնցով առարկան կամ գործողությունն անուղղակիորեն ենք անվանում*[5]»: Եթե ուշադիր հետևենք Պ. Բեդիրյանի կանոնարկմանը, ապա կտեսնենք *մեկ բառով* արտահայտված շրջասություն, որը գործածել է բառարանի սկզբում՝ նույն էջում բացատրելիս և սյունակներով տրվող շարքերում: Դա համընդհանուր ճանաչում գտած մարած *փոխաբերություն* է՝ *այլաբերություն*: Այդպիսի բառերից եթե *բրդոտ* ձևը ճանաչվում է նաև *արջի* այլաբերված անվանում, ապա *շլդիկը* սովորական *նապաստակի* բառային *հոմանիշ* է հասկացվում, մարած *փոխաբերությունը* կամ *այլաբերությունն* այլևս չի ընկալվում (բառարանային աշխատանքն է օժանդակում պարզաբանմանը): Այստեղ *շիլ աչք* հասկացությունն ուշադրությունից դուրս է մղված ու սովորական բառի արժեք է ստացել՝ *նապաստակ* (այս ձևը բառարաններում դեռևս առաջնային իմաստով գրանցված չէ[6]:

Շրջասույթը մոտ է դարձվածին, բայց վերջինս ժողովրդախոսակցական բնույթ է կրում, տարբեր խոսքի մասեր են (*շրջասույթը* գոյական ու բայ է) և մեկ բառով դեռևս չի ընկալվում (Լ. Եզեկյանը շրջանցել է *շրջասույթը*[7]):

Կ. Հակոբյանի ստեղծագործություններում սակավ է գործածված դարձվածը, դրան երբեմն ավելացվել է խոսուն բառ, որով այդ կառույցը սերտացրել է շրջասույթին, ինչպես *արցունք թափել* դարձվածից ստեղծել է *շրջասույթ՝ գրիչն* արցունք թափել (ԳՊ, 17)՝ *թախծոտ թեմա գրել*, կամ *բկին մնալ* դարձվածից՝ *գալիք օրվա կաղապարն անհայտության* բկին մնալ (ԳՊ, 21)՝ *սեր, հայրենիքի ազատություն՝ անհասկանալի պատճառով արգելակվել* ևն *շրջասույթը*: Երբեմն դժվար է սահմանազատել դարձվածն ու շրջասույթը՝ աստղերից սեր կաթել (ԳՊ, 33)՝ 1. *աստղալից երեկո լինել*, 2. *սիրելու տրամադրություն ստեղծվել,* (որն առիթ է տալիս դրանք երբեմն ոմանց կողմից չտարբերակելուն):

---

[1]Պետրոսյան Հ. Զ., Գալստյան Ս. Ա., Ղարագյուլյան Թ. Ա., «Լեզվաբանական բառարան», Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրտկչ., 1975 թ., 320 էջ, էջ 245:

[2]Խլղաթյան Ֆ. Հ., «Ոճաբանական բառարան» (II լրացված հրտ.), Զանգակ հրտրկչ., Ե., 2000 թ., 176 էջ, էջ 131:

[3]Խլղաթյան Ֆ. Հ., «Ոճաբանական բառարան» (II հր.), Զանգակ հրտկչն., Ե., 2000 թ., 176 էջ, էջ 150:

[4]Եզեկյան Լ. Կ., Ոճագիտություն (ուսումնական ձեռնարկ), ԵՊՀ հրտկչ., Ե., 2003 թ., 376 էջ, էջ 16:

[5]Բեդիրյան Պ. Ս., «Հայերեն շրջասույթների բառարան», Էդիթ պրինտ հրտրկչ., Ե., 2006 2., 316 էջ, էջ 3:

[6]«Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», հ. 4, ՀՍՀ ԳԱ հրտրկչ., Ե., 1980 թ., 828 էջ, էջ 75, Աղայան Է. Բ., «Արդի հայերենի բացատրական բառարան», Հայաստան հրտրկչ., Ե., 1976 թ., 1616 էջ, էջ 1110:

[7]Եզեկյան Լ. Կ., Ոճագիտություն (ուսումնական ձեռնարկ), ԵՊՀ հրտկչ., Ե., 2003 թ., 376 էջ, էջ 190-194:

Շրջասույթը երբեմն ստեղծվում է բուն գեղագիտական հենքի (տեքստ) մտքերի հորդումից: Օրինակ՝ անուշ տառապանք՝ *սեր, սիրային ապրումներ, կարոտ*:

Դու ինձ այն գիշեր
այն աշխարհը տարար,
ուր մշտագո է սերը,
ու դեռ գոյություն ունի
հորդաբուխ սիրելու
տառապանքն անուշ: (ԳՊ, 33)

Նույնիսկ Կ. Հակոբյանն ուշադրության արժանի *բառը* նշել է ու նրան երբեմն հավելել անզուգական կառույց ունեցող *շրջասույթը*: Այսինքն՝ ընթերցողը ջանք չի թափում *շրջասույթի* շուրջ մտորելու, հասկանալու համար, այլ միայն սքանչանում է գեղագիտական բառարվեստի նվաճումով, որովհետև ծանոթ, սրտամոտ պատկեր է կառուցվում: Օրինակ՝ *աստղազարդերեկոյի* հոյակերտ գեղագիտական հակիրճ խոսքարվեստի արտահայտություն.

Երեկոն-*գեղեցկագույն տիկնոջ*
պարանոցի զարդ է… (ԳՊ, 34)

Հանրամատչելի, պարզունակ, բայց յուրաքանչյուրին ծանոթ հակադիր սեռերի զգայամոտ, ցանկալի տեսակցության ճշմարտացի նկարագրություն է *մեծ, միջակ ու փոքր* հասարակ *շրջասություններով* առլեցուն մեջբերվող կերտվածքը:

Բերանքսիվայր ընկած գավաթներ
Եվ անհրապույր *սենյակ ծխահամ*,
Վերջին փայլերն է արձակում արդեն
Շփոթված մոմի մի թախծող լեզվակ:
Հանգավ: Գիշեր է: Նոյեմբեր ամիս:
Իր *հնադարյան թախիծն է փռում*
Աշունն անհոգ,
Եվ *փլատակված մազերդ կրծքիս*
Մի անանցողիկ հուշ են լոկ կռում:
Հետո…չեմ հիշում, գիշեր էր երկար,
Եվ *պահն* այնպես *հեքիաթ* էր *թվում*,
Ու *ժամանակի տարածության* մեջ,
Այսպես ակամա,
Լոկ քո *հառաչն եմ ես մտաբերում*:
Հիմա՝ դիմում քեզ, ինչպես Աստծուն,
Ների՛ր, խնդրում եմ, մեղքերս ների՛ր,
Չէ՞ որ այս *կյանքի բարդ թոհուբոհում*
Լոկ մի *գիշեր էր տերը պարգևել*: (ԳՊ, 38, Ն, 52)

Շրջասությունների բառարանում ընդգրկված են *շրջասական կայուն կապակցությունները*[1], որոնք նաև հին ժամանակներից են ու համընդհանուր ճանաչում ունեն: Ցավոք, գեղագիտությունում նոր ստեղծվածները մնում են դուրս, իսկ լիակատար բառարան ստեղծելուն այդ բացակայությունը կվնասի (ցանկալի է յուրաքանչյուր հեղինակի շրջասույթներ առանձին բառարանով լիներ, որոնցից ընդհանուրը հանվեր):

Կ. Հակոբյանն ունի բանաստեղծություններ, որոնք առլեցուն են շրջասույթներով՝ «Ես» (ԳՊ, 21, նվիրված օրվան), «Դարձյալ» (ԳՊ, 22), «Հայրենիք իմ, Արցա՛խ» (Ն, 22), «Քեզ» (ԳՊ, 34) ևն, նույնիսկ պոեմի՝ «Գոյության պատրանքի» գլուխների մեծ մասը (ԳՊ, էջ 17, 18, 19, Ն, էջ 32, 33, 34) նույնպես առլեցուն են շրջասույթներով: «Հայրենիք իմ, Արցա՛խ» (Ն, 22) տասնհինգ

[1]Բեդիրյան Պ. Ս., «Հայերեն շրջասույթների բառարան», Էդիթ պրինտ հրկչ., Ե, 2006 թ., 316 էջ, էջ 6:

տողանոց բանաստեղծությունում տասը շրջասույթի գործածություն կա, որը գեղագիտորեն երբեմն մեկնաբանվել է հենց գործում: *Հույսի աստղ// հույսի աստղեր ծնվել* շրջասույթները՝ օրոցք-երեխա-*կյանք// կյանք լինել* բառերն են նշանակում, որը տրվել է հաջորդ տողերում՝ ….հույսի աստղեր են ծնվում// որոնց արձագանքն այստեղ// *օրորոցներ* են (Ն, 22, *օրորոց* այլաբերությունը նշանակում է *կյանք. օրորոց-երեխա-կյանք*):

Գեղագիտական կիրառությամբ որոշ շրջասույթներ ոչ միայն ճանաչողական նպատակ են հետապնդում, այլ նոր գիտաբառի գործածությամբ վերականգնում են նախնական հասկացությունների ձևավորման արդի վիճակը: Օրինակ՝ *հիշողության ցանց* (ԳՊ, 13) շրջասույթը *հիշողություն* է նշանակում (հիշողությունը մտքում՝ ուղեղի գալարներում, որը (հեղինակի կողմից 20 տարի առաջ) տեսածի, լսածի, պատերազմական դժոխայինն ընկալածի տեղադրումն է իր ուղեղում): *Ցանց* գոյականը հեղինակի ապրած ժամանակաշրջանում տեխնիկայի նվաճում *համակարգչային փոխմիացման*[1] հասկացություն էր նաև: Արդեն գեղագիտական կառույցում *նորարարության* գործածություն է դա շրջասության շրջանակում: *Նորարարական* նրբերանգային իմաստով խորացվել, բազմակողմանի է դարձվել *ռազմական դժոխային հիշողությունը*: Պատերազմական իրավիճակի ահազարհուրի հետ համատեղումով միայն ապշանք է պատճառում այսպիսի կառույցը: Ուրեմն՝ տեխնիկայի դարին հասու երիտասարդ ստեղծագործողը կարողացել է գեղագիտական կառույցի պատկերին ձուլել ու պատերազմական ահասարսուռ իրադրությունում լինող իր Արցախը ներկայացնել հեռու ընկերներին (երևանցի Դավիթ, Արթուր): Այս նույն բանաստեղծությունում էլի տեխնիկայի հետ կապված, բայց արդեն կես դար առաջ եղած նվաճում, *շարժասանդուղք* բառն է կիրառել *ժամանակ* բառի հետ՝ կերտելով յուրատիպ շրջասույթ՝ *ժամանակիշարժասանդուղք*: Դա նշանակում է *կյանք*: Ուրեմն, կարճ, հասարակ բառային բովանդակությունը հեղինակը գեղագիտական հաճելի շրջասությամբ է արտահայտում՝ խոսքը դարձնելով ախորժալուր հայերենի մարգարտաշար: Ահա ամբողջական գործը, որի բազմակետերի միջև եղած հինգ տողը միայն յոթ շրջասույթներ է ընդգրկում:

ԴԱՎԻԹԻՆ ՈՒ ԱՐԹՈՒՐԻՆ

Դուք ապրում եք
Առանց ցավի ու կարոտի,
Վայրկյանները երանության ապրելով
Ինձանից հեռու:
Թող *ժամանակիշարժասանդուղքը*
Ինձ կրկին հասցներ ձեզ մոտ՝
Նորից այն անքուն գիշերներին երգելու
Եվ հարբելու, գեթ հարբելու համար:
…Այստեղ՝ ցավի ու մահվան դաշտում
Ռումբերն ու արկերը
Թքում են արյուն,
Ու *հիշողության ցանցում* մեռնող
Ռոպեներից նվվում է երակս:
……
Ինձանից հեռու դուք ապրում եք
Նույն տարօրինակ ու պոետիկ վարքով: (ԳՊ, 13)

Այս հինգ տողում կան նաև ծավալուն շրջասույթներ՝ սերված իր մեջ ընդգրկված փոքրակառույցներից (այդպիսի ձևերը կարելի է օգտագործել Պ. Բեդիրյանի *կրկնակի*[2]

[1]«Անգլերեն-հայերեն համակարգչային եզրերի բառարան», Ե., 2004 թ., 390 էջ, էջ 228:
[2]Բեդիրյան Պ.Ս., «Հայերեն շրջասությունների բառարան», Էդիթ պրինտ հրտկչ., 2006 թ., 316 էջ, էջ 7:

շրջասական հասկացության շրջանակներում): Ճանաչողական մեծ արժեք ունեցող այս բանաստեղծությունում *շրջասույթները* զուտ ռազմական իրադրության վարպետ արտացոլանքներ են (պատերազմին մասնակցողների ու խուսափողների հակադրությունը վարպետ քողարկումով է տրված, եթե այստեղ երիտասարդ ընկերոջն է խոսքը վերաբերում, ապա մանկական ընկերոջը ևս այդպես է հիշել «Վերհուշ» բանաստեղծությունը, Ն, 42): Ահա պատերազմական թեմային առնչվող *շրջասույթները՝* ցավի ու մահվան դաշտ՝ *կռվի տեղանք*, արյուն թքել// ռումբերն ու արկերն արյուն թքել՝ *վիրավորել/վել, սպանել/վել*, մեռնող բոպեներ՝ *անցնող ժամանակ և դրա հետ անցնող՝ վիրավորվող, մահացող ընկերներ*, երակը նվվալ՝ *լարումից, տառապանքից հոգնել*, հիշողության ցանց՝ *հիշողություն* (ամեն ինչ՝ ընկերների վիրավորվելը, մահանալը աչքի առաջ տեսնել, դժոխայինը հիշել), հիշողության ցանցում մեռնող բոպեներից երակը նվվալ՝ *ահազարհուր իրադրությունից, լարումից, ընկերների կորուստից տառապել, հոգնել*:

Գեղագիտական նյութում կիրառված հնչեղ *բառը* նաև հեղինակի կողմից *շրջասույթի* կառույցի զուգորդմամբ, նրբերանգային իմաստներով կոնկրետացվել, մեկնաբանվել, կարևորել է և մտքի կենտրոն դարձել: Այդ բառի իմաստի գեղագիտական *կրկնությամբ՝ շրջասությամբ, աստիճանավորել,* հնչեղացել է: Այն այս հենքում՝ տեքստում, շարահյուսորեն երկրորդական նախադասությամբ է կառուցվել: Օրինակ՝ լուսեղեն թագ (6, Ն)՝ *գալիք, Արցախի գալիք*:

Ես իմ հավատի միջից
կարկառված ձեռքս
հպում եմ քո *գալիքին*,
որ *լուսեղեն թագ* է (ԳՊ, 6, Ն, 23):

Կարող է բացահայտիչ լինել (բնագրում բացահայտչի բութ չի գործածվել)՝…որ նրանցից մեկը դառնում է քո *հիշողությունը*, մի *ճերմակ մտահույզ* (ԳՊ, 41, Ն, 54):

Շարահյուսական կապակցության որոշ բառային փոփոխություններ, ավելացումներ իմաստաբանորեն երբեմն կարող են շրջասությունները չփոխել, ինչպես՝ *տողերի տակ ընկած անցյալ* (18, ԳՊ)// տողերի տակ ընկած անցյալի *վերհուշ՝ գեղագիտական ստեղծագործություն, գրվածք,* տենչանքների շղթա// տենչանքների անդամալույծ շղթա (16, ԳՊ)՝ (*ստեղծագործական*) *երևակայություն* (անդամալույծն ուղղակի *խտացնում* է իրականի վերածելու անհնարինությունը), մի օր վարքը ծրարել (31, ԳՊ)// մի օր վարքը ծրարել որպես հիշողություն (31, ԳՊ)՝ 1. *դագաղում դնել*, 2. *ստեղծագործությունները գրքի վերածել* ևն: Սրանք հենց *կրկնակի* կոչված *շրջասույթներ* են, ինչպես նշեցինք վերևի տողերում, այսինքն՝ միևնույնի *տարբերակ*: Եթե այդ կառույցից սերվածն այլ խոսքի մաս է դառնում (գոյականից բայ, բայից գոյական), ուրեմն առարկայականից դառնում է փոփոխային ընթացական: Սա արդեն այլ շրջասույթ է ձևաբանական մակարդակում: Ձևաբանական փոխանցումները բառային համակարգում վաղուց են արժևորված, թեև Գ. Ջահուկյանը շարահյուսական մակարդակում երբեմն այդպիսի միավորներն ընդհանրացրել է (գիր-գրել): Օրինակ՝ տողերի տակ ընկած անցյալի վերհուշն *ապրել* (18, ԳՊ)՝ *ստեղծագործել* (նաև կարելի է ասել՝ *հիշել*): Այս *բայ շրջասույթի գոյականը* կլինի՝ տողերի տակ ընկած անցյալի վերհուշ//տողերի տակ ընկած անցյալ, կամ՝ կորուստների դագաղ (16, ԳՊ)՝ *պարապություն*, օրը կորուստների դագաղ *դառնալ* (16, ԳՊ)՝ *պարապ լինել* ևն:

Կ. Հակոբյանի գեղագիտական *շրջասություններում* ուշադրության արժանի են իմաստասիրական (փիլիսոփայական) միավոր *ժամանակի* հասկացության հետ կապված բառային կիրառությունները (ժամ, ժամանակ, բոպե, վայրկյան), ինչպես՝ անհոգության ժամ (Ն, 16)՝ *երիտասարդական զվարճություն, զրույց*, խելագար վարքի վայրկյան (Ն, 16)՝ *երիտասարդական պոռթկուն արարմունք*, ծխի հետ ներքաշել վայրկյանները գունաթափ (23, ԳՊ)՝ *անիմաստ ժամանակ*, ժամանակը ստվեր շտկել (ԳՊ, 12)՝ *կեսօր լինել՝ արևը զենիթում լինել*, ժամանակի տարածություն (ԳՊ, 38, Ն, 52)՝ *պահ*, ժամանակի շարժասանդուղք (ԳՊ, 13)՝

կյանք, մեռնող բոպեներ (ԳՊ, 13)՝ *անցնող ժամանակ,* ժամանակի փոշուց օրվա գորգերի հնանալը (21, ԳՊ)՝ *օրավուր կյանքի զարգանալը, փոփոխվելը* են:

Հեղինակի գործածած *շրջասություններում* նաև հեղինակային բնավորության, էության նրբերանգային *ինքնաբնութագրություններ* կան՝ Երազկոտ ու մոլոր (ԳՊ, 14, Ն, 30)՝ *բանաստեղծ*, տենչանքների անդամալույծ շղթա (ԳՊ, 16)՝ *ստեղծագործական երևակայություն*, մամռակալած քարանձավների սառույցը քամել շուրթերիս վրա (ԳՊ, 17)՝ 1. *խմել*, 2. *սթափ ներշնչվել, ստեղծագործել*, ներշնչանքի մեջ հառաչանքներն աչքերը խեղդել ու գրիչը արցունքներ թափել (ԳՊ, 17)՝ *թախծոտ թեմա ստեղծագործել* (Արցախի, հայության տխուր պատմությունը, այդ ժամանակի վիճակը, պատերազմը են), անապատների դեղին թախիծ (ԳՊ, 17)՝ *տրտմություն*, հառաչանքներն աչքերը խեղդել (ԳՊ, 17)՝ *ոչ մի նշանի արտահայտությամբսգալ, ներքուստ տխրել, ցավն արտաքուստ հաղթահարել ու ցույց չտալ,* քայլերը հանգավորել (24, ԳՊ)՝ *համաչափ քայլել* են:

Կ. Հակոբյանի գործածած *շրջասույթների* մեծ մասը լիարժեք *սերտ* է ու բառերն *ամբողջական* են *այլաբերված*: Օրինակ՝ երկնող ոգու անկում (16)՝ *չստեղծագործելը, հիասթափություն, վախճան*, անցյալի սմքած ստինք (18, ԳՊ)՝ *սիրոանցյալ*, բերանքսիվայր ընկած գավաթներ (38, ԳՊ, 52, Ն)՝ *անփութություն*, գոյության մասնիկ (ԳՊ, 19)՝ *արյուն, ողջություն*, գոյության մասնիկը եռալ (ԳՊ, 19)՝ *արյունը շարժվել, ողջ լինել*, գալիքաեռ երազով օծուն գավաթը պարպել (ԳՊ, 19)՝ *միանալ սիրածին, կենակցել* են:

Մտորումներով առլեցուն *իմաստասիրական* (փիլիսոփայական) «Ծխախոտ» բանաստեղծության սկզբում ու վերջում գործածված *օր* բառը տրված է նաև *շրջասույթներով* (ծխահամ օր՝ *հեղինակի կողմից ծխախոտ շատ գործածած օր, անգործ օր*, ծխախոտի ծխին օրն ագուցել՝ *շատ ծխել* ու քարշ տալ տաղտուկի միջով՝ *անհետաքրքիր լինել* են): Այս բանաստեղծության խոհադատողական, երբեմն էլ սոփեստության հասած *հաշմվածօրը չգոյությունից ավերվել* (ԳՊ, 26) շրջասությունը կրում է *օրն անօգուտանցկացնել՝ չստեղծագործել*, այսինքն՝ հեղինակը *շրջասությամբ* քննադատում է անգործությունը: Կյանքի փթթուն տարիքում տեսնել արցախյան պատերազմական իրավիճակը (և ընդհանրապես ոմանց համար էլ անգործ վիճակ, որոշ աշխատանքային տեղերի փակում) արդեն հեղինակին ոմանց մարդկային կյանքի վախճանի մասին են խորհել տվել՝ ներառյալ *մահ*, որն արդեն հասունացած, տարիքն առած մարդու դատողության նախանշան էր: Փթթուն տարիք ունեցող բանաստեղծը վերջում ընդհանրացրել է *շրջասությամբ*.

Ես վախենում եմ,
որ մի օր չլինեմ,
և օրս,
հաշմված օրս
ավերվի իմ *չգոյությունից*… (ԳՊ, 26)

Ահա այսպիսի մտորումներ ունենալն ու դրանք սոփեստական դառն *շրջասույթներով* արտահայտելը հեղինակի համար կյանքի գնահատման, արժևորման աստվածային տուրք էր: Այդպես է նաև «Մի օր» բանաստեղծությունը, որտեղ հեղինակը նաև այդ անցողիկությունը *շրջասույթից* բացի մեկտեղել է մեկնությանը՝ սիրածի ապագա գործունեությունը իր չլինելուց հետո՝ վարքը ծրարել (Ն, 46)՝ *հիշողությունը մի կողմ դնել*, ուրվականների ուղեկցությամբ հրեշտակների մոտ հասնել (Ն, 46)՝ *մահանալ*, անդերկրային առասպելների քահանա (Ն, 46)՝ *մտավորական ննջեցյալ*, (մահից հետո) խորանի պատերին ողջագուրվել, աղոթել (Ն, 46)՝ *անդրշիրիմվել*, աստվածները մարմինը ընծա առնել (Ն, 46)՝ *մահանալ, նահատակվել*, գահավիժման ընթացք (Ն, 46)՝ *ննջեցյալի հողին հանձնելը*, գահավիժման ընթացքին կտակել (Ն, 46)՝ *հողին հանձնել*:

Լեզվաբանական միավոր շրջասությունների հիմնական մասի բոլոր բաղադրիչների բառային իմաստներն *այլաբանորեն* փոխվում են՝ ներդաշնակ ստվեր (ԳՊ, 14)՝ *էություն*, օրը

կորուստների դագաղ դառնալ (ԳՊ, 16)՝ *պարապ լինել*, ափը ոչ կատարյալ մոմակալ (ԳՊ, 39, 53)՝ *ոչ հասուն, դեռ միակողմանի, անարձագանք սեր*, անդրսերյան տարիները չ/հիշել (ԳՊ, 47)՝ 1. *բուռն սիրել//սիրահարվել,* 2. *հիշողությունը թուլանալ*, լուսնի կաթնագույն հիշողություն (ԳՊ, 47)՝ *գիշեր*, չապրածի համար կյանքում չվճարել (ԳՊ, 37, Ն, 51)՝ *անիմաստ ազատ լինել*, *չհիշվել*, իմ ձեռքերից ծորացող ներշնչանքի ելևէջների մեջ մարմին թրթռալ (ԳՊ, 44, Ն, 58)՝ *սիրածին փայփայել, դրա շուրջը ստեղծագործել* ևն:

Հազվագյուտ է շրջասույթի որևէ բաղադրիչ նույն *ուղղակի իմաստով* պահպանվել՝ ցուրտ պարետատան ներքնահարկում դողալ//ով ծխել (*կրկնակի շրջասույթ*, ԳՊ, 37, Ն, 51)՝ *կալանավորված վիճակում լինել և ծխել* ևն: Դրանք Կ. Հակոբյանի գործածած շրջասույթներում հիմնականում սովորական իմաստով ընդգրկված գործուն բառեր են: Օրինակ՝ ծխահամ օր՝ *հեղինակի կողմից ծխախոտ շատ գործածած օր*, ծխախոտի ծխին օրն ագուցել՝ *շատ ծխել* ու քարշ տալ տաղտուկի միջով՝ *անհետաքրքիր լինել* ևն: Խոհադատողական երբեմն էլ սոփեստության հասած *հաշմվածորը չգոյությունից ավերվել* (ԳՊ, 26) շրջասությունը կրում է *օրն անօգուտանցնել* իմաստը, անհրապույր սենյակ ծխահամ (38, ԳՊ, 52, Ն)՝ *ուսանողական սենյակ,* սիրո լուսին (42, ԳՊ, 56, Ն)՝ *հասուն սեր* ևն:

Շրջասույթներն իրենց մեջ ընդգրկած բառերի քանակով, ծավալով տարաբնույթ են, որոնք կարելի է մոտավորապես խմբավորել երեք տեսակով՝ *մեծ, միջակ, փոքր*: Երբեմն մեծ շրջասույթն իր մեջ կարող է բովանդակել փոքրերը, ինչպես՝ մոմե լրջություն (34, ԳՊ)՝ *մեղմմտորումներ* և լուսե երազները մոմե լրջությամբ հանգչել (34, ԳՊ)՝ *պայծառ երևակայություն չլինել* (հեղինակի ապրած ուսանողական ժամանակ մեծ մասամբ էլեկտրական լույս չկար): Սրանք արդեն տարբեր շրջասույթներ են:

1. *Մեծ՝ ծավալուն,*շրջասույթները վեցից ավելի բառ են պարունակում, ինչպես՝ ժամանակի մրոտ թևերը լվանալ սուրբ մեռոնով (Ն, 6)՝ *քրիստոնեական հավատով կնքվել, վերականգնել հավատը*, հիշողության մատները թողնել թշվառ անցյալի զսպանակի մեջ (ԳՊ, 17)՝ *հիշել*, երակների ջրհեղեղի մեջ գոյության մասնիկ եռալ (ԳՊ, 19)՝ *սերունդ տալու հնարավորություն լինել*, (ծխախոտը վառել) անհոգության լույսի տակ և գունաթափ վայրկյանները ներքաշել ծխի հետ (ԳՊ, 23)՝ *ծխել*, փողոցների մութ հիշողությունից քո անունն օտարել (ԳՊ, 34)՝*չհիշել*, մատները…հեքիաթային տենդից կերոնների պես հալվել մարմնին (ԳՊ, 33)՝ *սիրել շոյելով, փայփայել* ևն:

2.*Միջակշրջասույթները* չորս-հինգ բառ են ընդգրկում՝ անվարժ թռչունի նման վանդակում թպրտալ (ԳՊ, 11)՝ *անհանգիստ լինել*, վայրկյանների արձագանքներում գալիքի սերմեր լինել (ԳՊ, 14)՝ *կյանք, սերնդատվություն լինել*, թմրության հաբը մի կողմ նետել (19, ԳՊ)՝ *աշխատել*, գալիքաեռ երազով օծուն գավաթը պարպել (19, ԳՊ)՝ *սուրճ պարպելով գուշակության պատրաստվել*, տառապանքի միջից հևոցներ հուղարկավորել երկինք (21, ԳՊ)՝ *թախծությունից հրաժարվել*, աստված ճանապարհը դեմը երկարել (29, ԳՊ)՝ *ապրել, ստեղծագործել*, բանաստեղծության ձեռագիրը ակվարիումի ձկներն ուտել (34, ԳՊ)՝*չլինել,* անհող տարածության մեջ ապրել (ԳՊ, 18)՝ *գեղագիտորեն աշխատել*:

3. *Փոքր կառույցիշրջասույթներ*, որոնք երկու-երեք բառ են ընդգրկում(սրանք իշխող են)՝ չգոյությունից ավերվել (ԳՊ, 26)՝*չլինել*, արքայություն չերազել (ԳՊ, 45, Ն, 59)՝ *համեստ լինել*, երակների ջրհեղեղ (19, ԳՊ)՝ *արյուն*, գոյության մասնիկ եռալ (19, ԳՊ)՝ *սերունդ տալու հնարավորություն լինել*, գրիչն արցունք թափել (ԳՊ, 17)՝ *թախծոտ թեմա ստեղծագործել*, տարօրինակ ու պոետիկ վարք (13, ԳՊ)՝ *արվեստագետի բնավորություն*, երկնող ոգի (16, ԳՊ)՝ *ստեղծագործող*, մահահոլի ինքնությունը փարատել (16, ԳՊ)՝ *զբաղեցնել, ոգեշնչել*, արարման հրաշք (19, ԳՊ)՝ *ստեղծագործելը*, հուշերգի ելևէջներ (26, ԳՊ)՝ *չափածո*, տողերը վկայակոչել (29, ԳՊ)՝ *բնագրային օրինակները կարդալ*, հիստերիկ գաղափար (30, ԳՊ)՝ *խորհրդային կարգերի ջատագովություն*, հիշելուց արյունը ցավել (34, ԳՊ)՝ *կարոտել,* սերը բառընդերքում տաքանալ (ԳՊ, 36, Ն, 50)՝*ցուրտ սենյակում սիրո մասին ջերմ գրել* ևն:

Այժմ փորձենք այդ *շրջասույթները* լեզվաբանական որոշակի *խմբավորումներով* ներկայացնել:

Կ. Հակոբյանի ստեղծագործություններում կիրառված շրջասույթները բառագիտական *իմաստաբանական* արժեքներով ունեն *հոմանշություն,հականշություն, նույնանություն կամ համանունություն* (նախավերջինն ու վերջինը համեմատաբար քիչ են, իրար կից կիրառությունները սակավ են լինում): Ձևաիմաստաբանական *հոմանիշը* շրջասույթների արտահայտության դիտվածքում (պլան) փոխաբերված են *համանիշներով* ու *նույնանիշներով*: Այլ բառերի նշույթներով ձևավորված այդ շրջասույթները հստակ են և գործածված են հիմնականում տարբեր գործերում:

Համանիշ-Շատ է կիրառված *սիրելուն* վերաբերող գոյական, բայ շրջասույթները՝ *սեր, սիրել,* ուստի դրանց շարքերն ավելի բազմաքանակ են (դա բնական էր երիտասարդ սիրահար բանաստեղծին): Օրինակ՝ անվարժ թռչունի նման վանդակում թպրտալ (ԳՊ, 11)՝ *սիրել, գուրգուրել*// հրեշտակների մույկեր հագած գիշերն այցելել ու բարձը կիսել (ԳՊ, 44, Ն, 57)՝ *սիրել, երազում սիրածին հանդիպել*// երջանիկ անգիտությամբ փարվել (ԳՊ, 44, Ն, 58)՝ *շոյել, սիրել*// ապրած-չապրած կյանքում կորցրած հույսերը վերադարձնել (ԳՊ, 44, Ն, 58)՝ *նորից սիրել*-ձեռքերից ծորացող ներշնչանքի ելևէջների մեջ մարմին թրթռալ (ԳՊ, 44, Ն, 58)՝ *սիրել, փայփայել*// լուսե պարանոցին փարվել (ԳՊ, 43, Ն, 57)՝ *սիրել, գուրգուրել*// լուսաշողերից հունցված անմեղ մարմնին հպումներ կրել (ԳՊ, 43, Ն, 57)՝ *սիրածից փայփայվել, սիրել* //փոթորիկ մարմինը փռել նեղ սենյակի խեղճուկրակ մահճակալին (ԳՊ, 45, Ն, 59)՝ *սիրել* //փշրված գիշերներն ամբողջանալ (ԳՊ, 45, Ն, 59)՝ *սիրել,* կորած հույսերից մեկը (ԳՊ, 43, Ն, 57)՝ *սեր*// փոթորիկ մարմին (ԳՊ, 45, Ն, 59)՝ *սեր*// անուշ տառապանք (33, ԳՊ)՝ *սեր*// անզուսպ գիշերվա հիշողություն (33, ԳՊ)՝ *սեր*//լուսնի կաթնագույն հիշողություն (33, ԳՊ)՝ *սեր* //սիրո լուսին (42, ԳՊ, 56, Ն)՝ *հասուն սեր*: Ուրիշ իմաստով համանիշ շրջասույթների շարքերը սակավաքանակ են, ինքպես՝ երակների ջրհեղեղ (14, ԳՊ)՝ *կենսալից արյուն, ողջություն, կյանք* //գոյության սերմեր (14, ԳՊ)՝ *կյանք*// նախնիների գոյատենչ արյուն (Ն, 22)՝ *կյանք* //հույսի աստղեր (Ն, 22)՝ *կյանք*, սիրո լուսինն աղոտանալ, չքանալ երկնքից (42, ԳՊ, 56, Ն)՝ *չսիրել* //ներկա սերը հուշ դարձնել (40, ԳՊ, 54, Ն)՝ *չսիրել* ևն:

Նույնանիշ-«Ծննդավայր» բանաստեղծության սկզբում ու վերջում գործածել է մեկ բառի տարբերությամբ *հիշել* բովանդակությունը պարունակող նույնանիշ շրջասույթները: Կ. Հակոբյանը ծնվել է *լեռնային* տեղանքում, ուստի այդ բառի նշմամբ *մանկությանը* հոմանիշ է դարձրել՝ *մանկության* դռնով ներս մտնել// *լեռների* դռնով ներս մտնել (Ն, 14)՝ *մանկությունը հիշել*: Ահասարսուռ *պատերազմ*, *մահ* իմաստ ունեցող շրջասույթներ՝ եղեռնաշունչ օրվա երախ (ԳՊ, 7)՝ *պատերազմ*, *մահ*, Հեղձուկ վառոդի հոտ (5, Ն)՝ *պատերազմ*, *մահ*, տագնապոտ օրերի երախ (Ն, 22)՝ *պատերազմ, մահ,* լեռնացող երազ (Ն, 22)՝ *հայրենիք, Արցախ*//կորստյան մոխիրներց կարկառված քարեր (Ն, 22)՝ *հայրենիք, Արցախ*, անդունդի մեջ հասունանալ (21, ԳՊ)՝ *զարգանալ*// գալիքի հիմքը դնել անցյալի մաշված հետքերի վրա (21, ԳՊ)՝ *զարգանալ*, խորության վայրենի ուղեծիրն ընկղմել (23, ԳՊ)՝ *անհավատալին կատարել*// ջրերը հրդեհել (23, ԳՊ)՝ *անհավատալին կատարել*// առասպել դառնալ (23, ԳՊ)՝ *անհավատալին կատարել*, հիշողության պարանները ձգվել (27, ԳՊ)՝ *հիշել*//մանկության ոտնահետքերը կնքել (27, ԳՊ)՝ *մանկական ժամանակների վերաբերյալ հիշողություններ արթնանալ,* տառապանքով վերծանվել (29, ԳՊ)՝ *ստեղծագործել*// տառապանքե թագը կռել (29, ԳՊ)՝ *ստեղծագործել՝ բանաստեղծել*// փիլիսոփայել ԱՆՀԱՅՏի մասին (ԳՊ, 12)՝ *վերացական ստեղծագործել*, ինքնությունը զննել (ԳՊ, 29)՝ *ստեղծագործությունը կարդալ*//տողերը վկայակոչել/վել (ԳՊ, 29)՝ *ստեղծագործությունը կարդալ,* հուշերը փողոցից վաղուց ավլել (36, ԳՊ, 50, Ն)՝ *մոռանալ*//փողոցների մութ հիշողությունը օտարել (34, ԳՊ)՝ *մոռանալ* ևն:

Հականիշ՝ կարծրացած քարերի փոշին սրբել (ԳՊ, 9)՝ *հարատևել*-վերից հսկել (Ն, 9)՝ *մահացած լինել*, հիշողության ցանցում մեռնող բոպեներ (13, ԳՊ)՝ *անցյալ*-լուսեղեն թագ (6,

Ն)՝ *գալիք*, անցած սերերի շարքն ավելացնել մեկով (40, ԳՊ, 54, Ն)՝ *նորից ուրիշի սիրել*- ժամանակի կոպից անցած սերերի շարքը կախված մնալ (40, ԳՊ, 54, Ն)՝ *չմոռանալ նախորդ սերերը*, անցյալի սմքած ստինքին հպվել (18, ԳՊ)՝ *հիշել*- հուշերը փողոցից վաղուց ավլել (36, ԳՊ, 50, Ն)՝ *մոռանալ*//փողոցների մութ հիշողությունը օտարել (34, ԳՊ)՝ *մոռանալ*: *Նույնանուն*՝ մահահղի մենություն (ԳՊ, 16)՝ 1. *սիրածի մոտ չլինելը*, 2. *չստեղծագործելը*, մահահղի մենությունը փարատել (ԳՊ, 16)՝ 1. *սիրածի մոտ լինել*, 2. *ստեղծագործել*, աստղային մահ (ԳՊ, 20)՝ 1. *լուսանալը*, 2. *աստղ ծորալը*, անձեռակերտ հուշերի խորք (18, ԳՊ)՝ 1. *սիրոանցյալ*, 2. *հիշարժան պատմություն*, խորության վայրենի ուղեծիր (ԳՊ, 23)՝ 1. *խորք*, 2. *վտանգավոր գործ, մտադրություն*, մի օր վարքը ծրարել որպես հիշողություն (ԳՊ, 31)՝ 1. *դագաղում դնել*, 2. *ստեղծագործել, գրքի վերածել* ևն:

Շրջասույթները տարբեր խոսքի մասերի արժեքով են: Դրանք հիմնականում ձևաբանական իմաստավորումը ձեռք են բերում գերադաս անդամի շարահյուսական մակարդակում և *գոյականի* ու *բայի* սահմաններում են (երբեմն բնութագրություններում միայն առարկան, երևույթն են նշում):

Գոյական՝ երակների ջրհեղեղ (ԳՊ, 1)՝ *արյուն*, նախապապի հողեղեն վարք (ԳՊ, 6)՝ *հավատացյալ աշխատավորի կյանք ու սովորույթ, գյուղատնտեսական աշխատանք*, գոյության արմատ (ԳՊ, 6)՝ *հավատ*, կյանքոտ հառաչանք (6)՝ *վիրավոր, մահամերձ զինվորի ձայն*, առավոտվող օր (ԳՊ, 7)// աստղային մահ (20, ԳՊ)՝ *լուսաբաց*, նահատակների լեզու (լեզվով, ԳՊ, 7)՝ *հայերեն*, հնդկահավի ներկայացում (Ն, 14)՝ *պչրանք*, հույսի աստղեր (Ն, 22)՝ *կյանք*, ապստամբ մտքեր (21, ԳՊ)՝ *իրականությանը չհարմարվելը*, անցյալից բռնաբարված հետքեր (21, ԳՊ)՝ *արգելված գաղափարներ*, մատների հիշողություն (ԳՊ, 33)՝ *սիրո զգվանք*, խավար անդաստանում հանգերգող լույս (ԳՊ, 39, Ն, 53)՝ *բանաստեղծ*, գիշերվա ափում մոմի թախծող լեզվակ (ԳՊ, 39, Ն, 53)՝ *համեստ սիրահար* ևն:

Բայ՝ հեղձուկ վառոդի հոտով հեղվել (5, Ն)՝ *պատերազմ լինել*, կրակել չափածո (3, ԳՊ)՝ *բանաստեղծելով կռվել*, գրիչն ու ավտոմատը շփոթվել (3, ԳՊ)՝ *մտավորական՝ գրող պատերազմում լինել*, եղեռնաշունչ օրվա երախում մաքառել (ԳՊ, 7)՝ *Արցախի գոյապայքարում լինել*, կոխկրտել բնությունը (բնույթը, բնավորությունը, ԳՊ, 11)՝ *սովորության հակառակ գործել*, ցավի ու մահվան դաշտ (13, ԳՊ)՝ *պատերազմ*, ռումբերն ու արկերն արյուն թքել (13, ԳՊ)՝ *պատերազմի զոհեր լինել*, ծարավ մարմինը՝ գոյաձևը թրջվել (24, ԳՊ)՝ *անձրևի տակ ընկնել*, բաժակից հուշեր քամվել (Ն, 17)՝ *սուրճի բաժակից գուշակել*, գրիչն արցունք թափել (ԳՊ, 17)՝ *տխուր թեմայով ստեղծագործել*, հիշողության մատները թողնել թշվառ անցյալի զսպանակի մեջ (ԳՊ, 17)՝ *հիշել*, երակների հիշողությունը չհատվել (ԳՊ, 17)՝ *սերնդատվության արյունը շարունակվել*, հնի ու նորի առեղծվածներում ձևեր զննել (ԳՊ, 18)՝ *ստեղծագործել*, անհող տարածության մեջ ապրելու պատրանք որսալ (ԳՊ, 18)՝ *գեղագիտական աշխատանք կատարել*, (սիրո) կորուստները հաշվել (ԳՊ, 18)՝ *հիշել*, ճախրանքի համար ծնվել (21, ԳՊ)՝ *ստեղծագործող լինել*, բանականության ծանր բեռներ կրել (21, ԳՊ)՝ *ողջախոհ լինել*, ապստամբ մտքերը ներսը կրծել (21, ԳՊ)՝ *իրականությանը չհարմարվել*, անհոգության լույս (23, ԳՊ)՝ *ծխախոտի համար կրակ վառելը*, հիշողության տառապանքով վերծանվել (ԳՊ, 29)՝ *ստեղծագործել*, լուսնոտի նման զգալ (40, ԳՊ, 54, Ն)՝ *ոչ լուրջ ընկալել*, վաղանցիկ սիրո վախճանը վայել (ԳՊ, 42, Ն, 56)՝ *ափսոսալ ավարտված սերը*, գիշերվա ափի մեջ սեղմվել (ԳՊ, 42, Ն, 56)՝ *գիշերը դրսում սիրածի հետ գրկվել* ևն:

Եթե Գ. Սարյանը «Ծխախո՛տս» բանաստեղծությունում անձնավորել է գլանակը, կիսվել հետը՝ ինքնամփոփությամբ նմանեցնելով իրեն (Ծխախո՛տս, այրվում, վառվում ես// Ինքդդ քեզ, ինչպես ես…) առանց շրջասության կիրառության, ապա Կ. Հակոբյանը քնարական ինքնազրույց պարունակող «Պատրանք» բանաստեղծության երկրորդ տան անձավորած գիշերից թույլտվություն է հայցել ծխախոտը վառելու, նյարդերը հանգստացնելու համար: Մանրամասնված *շրջասությամբ* այդ կառույցը անհարիր թվացող բառերի նկարագրությամբ

գեղագիտական յուրատիպ պատկեր է՝ ծնված մթության ազատությունում՝ անհոգության լույս (23, ԳՊ)՝ *լուցկուց վառված կրակ*, ծխի հետ ներքաշել վայրկյանները գունաթափ (23, ԳՊ)՝ *անիմաստ ժամանակ ծախսել*: Ուրեմն, նյարդեր հանգստացնող ծխախոտը քնարերգուների, նյարդացածների զրուցակիցը դառնալով, հասարակության կողմից ճանաչվում են որպես զորավոր դեղահաբ: Եվ ահա Կ. Հակոբյանն ինքնատիպ կառույց ունեցող այդ գործում, ամբողջականորեն սոփեստ հնգատող տան մանրակաղապարներում յուրօրինակ հետաքրքրություն է ստեղծել, ազատ պահը գեղագետը մարդկային տրամաբանական մտուրումների է ենթարկել: Այդտեղ նաև յուրաքանչյուր տան կենտրոն գոյական առաջին բառից հետո կիրառված է բազմակետեր՝ …….., այսինքն՝ *լռություն*՝ խոսք, ասություն[1] (չգրված բառեր), որոնք էլ, ըստ իս, հեղինակի համար իրենց հերթին յուրատիպ շրջասույթներ են:

Գիշեր …….
ծխախոտս թող վառեմ
անհոգության լույսի տակ
ու *ներքաշեմ ծխի հետ*
վայրկյանները գունաթափ: (ԳՊ, 23)

«Կոմիտասնաչք է բացել քերթվածքներ հորինողների հողում…Նրա հայրական տանպատից ճառագում է Ստ. Ներսիսյանի՝ Մեսրոպ Մաշտոցի հանրահայտ լուսաճաճանչ նկարը՝ հայոց հրաշքը, այն է՝ արյուն չթափած ու հայապահպան 36 քաջազուն զինվորներն արարելիս: Այդ նկարով տոգորված երիտասարդի ուսումնատենչ հոգին մնաց երկնի անհունում»[2]՝ մեզ հավերժելով հայ բանարվեստումնոր շունչ համարվող *շրջասույթները*:

Այսպիսով՝ Կ. Հակոբյանի ստեղծագործություններում նշանակալից տեղ գրավող *շրջասույթները* իրենց կիրառական բազմազան արժույթներով լեզվաբանական լուրջ քննության պահանջարկ ունեն:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Սիլվա Մինասյան-բ.գ.թ., դոցենտ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն
E-mail:silvaminasyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

[1]Փոլադյան Միշել, «Լեզու և գրականություն», Նոր-դար Զանգակ հրտկչ., Ե., 1998 թ., 96 էջ, «Լռություն», էջ 51-54:

[2]Մինասյան Ս. Ա., «Հատուցվում է արժանին», Լուսաբար (թերթ), N 12 (12-31, V), 2004 թ.:

ՀՏԴ 82.09 Գրականագիտություն

ՀԱԿՈԲ ԿԱՐԱՊԵՆՑԻ «ԱԴԱՄԻ ԳԻՐՔԸ» ԱԶԳԱՅԻՆԻ ՆԱԽԱՀԻՄՔԸ՝ ԻԲՐԵՎ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀ

Նանար ՍԻՄՈՆՅԱՆ

Բանալի բառեր. *սփյուռք, ազգային կենցաղ, հայկական համայնք, ուծացում, անկում, եղեռն, ահաբեկչություն, Ղարաբաղ, շարժում:*

Ключевые слова: *диаспора, национальный быт, армянская обшина, слияние, спад, геноцид, терракт, Карабах, движение.*

Key words: *diaspora, nationality, Armenian community, mergence, decline, genocide, Karabakh, movement.*

ПРОИЗВЕДЕНИЕ АКОПА КАРАПЕНЦА „КНИГА АДАМА" –ФУНДАМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОГО, КАК ДОРОГА ХУДОЖЕСТВЕНОГО МЫШЛЕНИЯ

Н.СИМОНЯН

В данной статье анализируется и оценивается произведение знаменитого писателя армянской диаспоры Акопа Карапенца „Книга Адама". В романе автобиографический элемент сливается с исторической совокупной целостностью. Герой и автор затрагивают жизненные вопросы языка и духа, национальной памяти и национальной принадлежности.

Карапенц бьет тревогу за ассимиляцию восточных армян и вообще всех армян, оставшихся без крова, как дамоклов меч висящей над их головами.

"ADAM'S BOOK" NATIONAL BASE AS THE WHY OF FICTION THINKING

N.SIMONYAN

Adam's Book by famous Armenian writer Hakob Karapents is analyzed and appreciated in this article. In the novel biography is accompanied with historical events. The hero and the author discuss issues of spirit and language, national memory and vital questions.

The danger of mergence like Damocles' sword hangs over western Armenians and the ones who had left their homeland- alerts Karapents.

Այս հոդվածում վերլուծվում և գնահատվում է սփյուռքահայ հայտնի գրող Հակոբ Կարապենցի «Ադամի գիրքը» ստեղծագործությունը: Վեպում ինքնակենսագրական տարրը շաղախվում է պատմական հավաքական ամբողջությանը: Հերոսն ու հեղինակն արծարծում են ոգու և լեզվի, ազգային հիշողության և պատկանելության կենսական հարցեր:

Կարապենցն ահազանգում է՝ ուծացման վտանգը դամոկլյան սրի նման կախված է արևմտահայի և առհասարակ հայրենի տանիքը կորցրած սփյուռքահայի գլխավերևում:

Առաջին վեպից ավելի քան տասը տարի անց Հակոբ Կարապենցը 1980-ի կեսերին գրեց և մեկ տարին չբոլորած՝ ավարտին հասցրեց, իսկ արդեն 1983 թվականին Նյու Յորքի «Ոսկեդար» հրատարակչատունը լույս ընծայեց Սփյուռքի մեջ ազգային կենցաղյան սրված բովանդակությամբ առանձնացող այս երկրորդ վեպը՝ «Ադամի գիրքը» խորագրով, որը, հեղինակի բնորոշմամբ, հայի հոգու պատմությունն է:

Հ. Կարապենցն այն ձոնել է կնոջը՝ Ալիսին: Գրքի հասույթը հատկացվել է Միացյալ Նահանգների արևելյան շրջանի հայկական ամենօրյա վարժարանների առտնին հոգսերին: Այն արժանացել է ՀԲԸՄ «Ալեք Մանուկեան» և ֆրանսահայ գրողների հատկացված «Էլիզ Գաւուքճեան-Այվազեան» հիմնադրամների ուշադրությանը:

Խորքի մեջ նյութը բացելու եղանակը կրկնում է «Կարթագէնի դուստրը» վեպի հարցադրումները՝ միայն թե արդեն զուտ ազգային պատուհանից: Վեպի հերոսը գրող և լրագրող Ադամ Նուրիջանյանն է, ամերիկացիների ականջին դյուրընկալելի արտասանումով՝ Նուրյանը:

«Ադամի գիրքը» ,- գտնում է վեպի հեղինակը 1986-ին «Գրողը իր հետ, այլոց հետ» փորձագրության մեջ,- մտնում է ամերիկեան ժամանակակից գրականութեան «ինքնամփոփ» հոսանքի մէջ, որը մենակ մարդկանց ու մենակ համայնքների մի տխուր ու անդիմագիծ շրջապտոյտ

է»[1] : Տարակուսելին թերևս այն զուգահեռն է, որով Հ. Կարապենցն իր հայալեզու վեպը կառուցում է ամերիկյան գրական նորագույն շարժման ու ներքին թեմատիկայի սահմաններում՝ անտեսելով, որ իր ստեղծագործությունը նախ և առաջ հայ գրականության մաս է, թեև քիչ ավելի ուշ նա «պարտադրաբար» հիշում է այդ մասին: Ի դեպ, արդեն նման մտայնության թելադրության տակ հայրենի լավագույն գրականագետներից Դ. Գասպարյանն այս վեպը փորձում է դիտել «միանգամայն ամերիկյան ու սփյուռքահայ գրականության» արտադրանք, այսինքն՝ «պատկանելության» ցուցիչ, ինչպես հենց ինքն է գրում, «ենթահող ունենալով ամերիկյան ժամանակակից հասարակարգն ու այնտեղ ապրող հայ համայնքը»[2]:

Սրանից էլ հարկ է բխեցնել, որ «Ադամի գիրքը» երկի վիպական գործողությունների զարգացումների ուրվագծի մեջ հայկականը վերակազմվում է իբրև մշտակա ու գերակշիռ գործոն: Ավելին՝ հեղինակը խորացնում է իր համար ծրագրային այն ելակետը, թե Ադամ Նուրյանի համար հայությունը «միակ փրկութիւնն» է: Ահա թե ինչու իր գլխավոր հերոսը, հեղինակի «դրդմամբ», մաքառում է մի կողմից՝ անհատականության պաշտպանության համար, մյուս կողմից ինքնաբուխ ձգտումով փորձում է ներգրավվել համաամերիկյան հետաքրքրությունների հորձանքին: Նրա համար իր հայ հերոսը նկատելի չափով «մատնում է» հայկական ակունքից եկող իր խառնվածքը, վերհանում ազգային երկվության բերած բարդույթները, սակայն միաժամանակ սավառնում վեր ազգային գիտակցության «նեղ թվացող» արահետներից:

«Ուծացումի հոլովոյթի մէջ,- հուշում է ընթերցողին Հ. Կարապենցը,- նա աւելի շեշտակի մարդ է, քան իր համատիպարները ամերիկեան գրականութեան մէջ: Նուրեանը գոնէ նախասիրութիւններ ու ատելութիւններ ունի, միաժամանակ հայ եւ ամերիկացի լինելու երկուութիւն ունի: Պատմական հայեցակէտ ունի: Կիրք ունի, նոյնիսկ ուշացած երազներ: Այս տեսակէտից, դեռ չհաշուած լեզուն, գիրքը մաս է կազմում սփիւռքահայ գրականութեան, անկախ արժեւորման չափանիշներից»[3]:

Հ. Կարապենցն այստեղ անդրադառնում է սփյուռքահայի երկփեղկ ինքնության հարցին: Ուշագրավ է Հակոբ Օշականի նույնքան անհանգիստ գրագետ որդու՝ Վահե Օշականի, քննադատի, իսկ այս առումով անհրաժեշտաբար ընդգծենք, արձակագրի սուր հայացքով մոտեցումը: Անդրադառնալով Ադամ Նուրյանի կերպարին, նա շեշտը դնում է այն մտքի վրա, թե ով է այս հերոսը՝ «...Կարապենցի Ադամն ինքն իր ցոլքին շուրջը դարձող նարգիսական ներշնչեալ մտաւորական-արուեստագէտի հովեր պտտցնող հայ մը՝ անկարող որևէ նշանակալից արարքի, որևէ յուզումի կամ ինքնատիպ մտածումի: Ոչինչ կը պատահի Ադամի կեանքին մէջ՝ ցնորքէ ցնորք, գիրկէ գիրկ, բազմոցէ բազմոց ու պարագաներէն քշուած-տարուած մէկը, ազնուական վրիպած մը»[4]: Մենք բաժանում ենք գրականագետ Անահիտ Քեշիշյանի սևեռուն նկատառումը՝ իրավացի համարելով նրա այն դիտողությունը, թե Վ.Օշականի դիտարկումն ունի «հապճեպութեան» կամ, ինչպես ինքն է նկատում, «մակերեսայնութեան» կնիք: Ընդ որում՝ նա առաջարկում է դիմել արևմտահայ փորձառու գրագետի գնահատականի մեջ խմբագրական շտկումի «բաց» քայլի՝ մոտեցման այն սուր միտումով, որպես թե «նարգիսականութիւնը» պետք է փոխարինել «եսակենտրոնութեամբ»՝ այն դիտելով մարդու՝ օրեցօր խորացող մենության հետևանք:

Այստեղից՝ հենց Ադամ Նուրյանի կերպարի առիթով գրականագետ Ա. Քեշիշյանը, մեր տպավորությամբ, իր հերթին հանգում է ծայրահեղության՝ գտնելով, որ Վ. Օշականը վեպի բնագիրը յուրացրել է որոշ իմաստով «թերընկալումով»՝ ի տարբերություն հեղինակի և նրան հայրենակից խորաթափանց գրականագետի:

Եվ պատկերացրեք, իզուր. չէ՞ որ Վ. Օշականը «չի դժգոհում» Հ. Կարապենցի հերոսի գաղափարական խորքից, աշխարհի հանդեպ կրակոտ վերաբերմունքից, ատելության ու սիրո ապրված «տվայտանքներից», նա միայն հպանցիկ նկատում է, որ Նուրյանը խառնվածքով ինքնրտ է, առավել վերլուծող, քան գործող, մենկնական են նրա դատողությունները, «մտածումները»՝

[1] Յակոբ Կարապենց, Երկու աշխարհ / գրական փորձագրութիւններ, Ուոթերթաուն, 1992, էջ 80:- Ընդգծումը հեղինակինն է – Ն. Ս.:

[2] Դավիթ Գասպարյան, Հայ գրականություն / գիրք երկրորդ, Եր., «Զանգակ», 2002, էջ 245:

[3] Յակոբ Կարապենց, Երկու աշխարհ, էջ 80:

[4] «Հայրենիք» օրաթերթ, Բոստոն, 1983, 8 հոկտ:

ներթաքույց, մերթ ոչ անտարբեր հայկական հարցադրումների առջև և մերթ էլ՝ ակամա, հոգեվիճակից բխող, դրանցից փախչող: Այդ մասին խոստովանում է հեղինակը՝ վեպը գրելուց երեք տարի անց. «Նա այն չէ, ինչ կը ցանկանայինք որ լինէր, այլ այն է, ինչ է՛, իր բոլոր գունատ երազներով, անցողիկ գրգիռներով, որեւէ մէկին եւ որեւէ տեղի չպատկանելու մշտառկայ գիտակցութեամբ: Որոշ առումով, Նուրեանը հակահերոս է, մէկը մեզանից, մեր բոլորի համադրութիւնը: Առնուազն այդ է եղել իմ նախագիծը: Այդ է եղել գրքի գոյութեան իրաւունքը»[1]: Եթե երազները գունատ են, ուրեմն կարիք չունի ընթերցողը դրանց տակ «ազգային հրավառություն» տեսնելու կամ երևակայությամբ վերստեղծելու: Այսպիսին է ամերիկահայ լրագրողը, այսպիսին է ամերիկահայ վիպասանը:

Մեր կարծիքով, սակայն, Վահե Օշականն այնքան էլ չի հեռացել ամերիկահայ վիպասանի կանխադրույթների համակարգից, ընդհակառակը, հետևողական ուրվագծով վերակազմել է դրանք, ինչը, չգիտես ինչու, դուրս է մնացել Ա. Քեշիշյանի քննական հայացքից, մինչդեռ սրվել է ակամա թիրախը քննադատի դեմ, որն անուղղակիորեն սահում-անցնում է նաև Հակոբ Կարապենցին, ինչն, անշուշտ, չէր մտնելու իր ճանաչողական-վերլուծական ծրագրերի մեջ, չէր մտնելու հեղինակին նվիրված իմացական խորքով առանձնացող աշխատասիրության մեջ:

Իսկ Հ. Կարապենցը վեպի հիմնարժեքների մեջ առանձնացնում էր երեք, իր իսկ մեկնությամբ՝ «մակարդակներ», որոնցից առաջինը բացահայտում է «ամերիկեան հասարակարգի դրոյթը», երկրորդը՝ «սփիւռքահայի արդի տագնապը» և վերջապես

երրորդը՝ «Ներկայ դարի ծայրին գտնուող մարդու տագնապը»[2]: Գլխավոր հերոսը ու նրա միջավայրը կազմում են իր շուրջը համախմբված մյուս հերոսները, որոնց մեջ էր՝ ՄԱԿ-ում աշխատող հայ մտավորականներից՝ իր «կիսադեմը» կարծես դառնալ ձգտող Վարուժան Լևոնյանը: Վերջինս գրողի մտահղացումով կարող է դիտվել Սևակ Սուրյանի կրկնակը՝ նախորդ «Կարթագէնի դուստրը» վեպից, միայն թե նկատենք, որ Վարուժանը երկրորդ վեպում այդքան ներկայանալի ու անմիջական, շոշափելի տիպար չէ, ինչպիսին Սուրյանն է: Հերոսին ամբողջացնող ուժերը՝ այդ թվում՝ Մելինեն, զավակները՝ Սեդան ու Վահեն, «սիրո ատրուշան» Զելդան, երկրորդական կերպարները, անգամ դրվագային գործողությունների շնորհիվ ծառայել են «այս եռեակ հանգոյցները միմեանց զօդելու եւ հասնելու»[3] բարձր գեղարվեստական հանձնառության, որից հետո այնքան սպասված «ճշմարտության» իր ճանապարհ-բանաձևն է:

Նկատենք, որ հերոսուհու՝ Զելդայի անակնկալ մահը, իբրև հեռացումի եղանակի ընտրություն, վիպական տրամաբանության չի ենթարկվում: Ադամը և Զելդան այլևս որոշել են միասին ապրել, գնալ Հայաստան՝ երեխաներ ունենալու, ու հանկարծ՝ անբացատրելիին: Առավոտյան կինը գնում է անտառակի դիմացի ժայռից մագնոլիաներ բերելու, որը խորհրդանշելու էր իրենց անմնացորդ սերը: Անտառապահները նկատել են կնոջ գահավիժումը, բայց փրկել չեն կարողացել հասցնել: Հ. Կարապենցը կարող է ընթերցողին բացատրել, թե, ի՛նչ արած, այդպիսին է մեր կյանքը, բայց ակնհայտ է, որ ինքը երբեմն միջամտում է նույն կյանքի բնականոն ընթացքներին՝ հաստատելու համար գաղափարական միտումի մեջ գրողական կողմնորոշման իր գիրթ գծերը: Հեղինակն ու հերոսը նույնանում են. նրանք նույն խորագրով, ըստ էության, նույն գիրքն են գրում, իսկ Զելդան մագնոլիաներով ուզում է զարդարել տոնական այն սեղանը, որը երեկոյան բացելու է սիրելիի գրքի ավարտի կապակցությամբ:

Վեպում հեղինակ-հերոսի հայացքի մեջ արձակագրի ինքնակենսագրական տարրերի հաստատումը, սակայն, չունի անակնկալ ծավալում: Ադամ Նուրյանի տոհմածառի պատումի թեթևասահ մատուցումն իրեն ծնող ժողովրդի պատմությունն է՝ կարևոր էլ չէ, հայտնի թե անհայտ, առասպելախառն, երևակայածին թե խիստ իրական, պատմական ճանաչողության շրջանակում: Ավելի կարևորն այն է, որ Նյու Հեյվընում ծնված որդին աչքի լույսի պես պահում է սերնդից սերունդ

[1] Յակոբ Կարապենց, Երկու աշխարհ / գրական փորձագրութիւններ, էջ 80:
[2] Նույն տեղում:
[3] Նույն տեղում:

եկող դարաբաղյան «համառությունը», այն որդին, որ, թվում է, հոգնեցնելու աստիճան կրկնում է՝ «Ես Ղարաբա՛ղն եմ ուզում», «Ես Ղարաբաղի լեռնե՛րն եմ ուզում»[1] :

Ի՛նչ իմանային իրենց երակներում դարաբաղյան արյան ընդոստ խաղի հորձանքով հպարտացող Ադամ Նուրյանն ու նրան հոգեկից Հակոբ Կարապենցը, որ ընդամենը յոթը-ութ տարի անց մի ողջ ժողովուրդ պիտի կանգներ, մարտնչեր ու աշխարհին հայտներ իր ինքնորոշման կամային խորհուրդը՝ «Ես Ղարաբա՛ղն եմ ուզում»: Դա հենց ամերիկահայ արձակագրի՝ գեղարվեստական հարցադրումի մատուցման խորքում պատմափաստական դեպքերից՝ դարաբաղյան իրական զարգացումներից առաջ ընկնելու գրողական կանխահասությունն է: Պատահական չէ, որ նոր սերնդին է տրված պայքարի գլուխ կանգնելու նախախնամությունը. հարց բարձրացնողն Ադամի որդին է՝ Վահեն: «Նույն ժայռի (իմա՝«համառության» - Ն.Ս.) կտորն է,- հաստատում է հայրը:- Ոչինչ գլուխը չի մտնում: Նրա մօտ երկուութիւններ գոյութիւն չունեն: Կամ այս, կամ այն: Դանդաղ է որոշում, բայց երբ հասնում է եզրակացության, ոչ ոք չի կարող փոխել նրան իր ընթացքից: Ծայրայեղութիւնների տոպրակ է»[2] : Այս ամենին հետևում է իմաստնացող ժողովրդին տրված բնութագրի փիլիսոփայական նոր ձևակերպումը՝ «Եւ ամենայատկանշականը: Նրա համար յետադարձ չկայ: Գերադասում է վարար գետը ցատկել, քան սպասել ջրերի խաղաղմանը»[3] : Պատահական չէ, որ գրքի վերջին գլուխը գրողը կոչում է «Վերադարձ», որը երբեք չես շփոթի «յետադարձի» հետ: Դա վերադարձն է դեպի Հայաստան՝ շատ ավելի հեռուն գնացող նշանառությամբ՝ վերադարձ դեպի պատմության մեջ ինքնության, հերոսականության բարձրակետը:

Հրաշալի գտնված պատկեր է մեր առջև. դարաբաղյան պատերազմը պատմության վարար գետը նետվելու պատմական քայլն էր: Պատահական չէ նաև այն, որ գրողն իրեն տեսնում է նույն այդ պատմության հանգույցներում, պայքարունակ առաջնային գծերում, իրեն՝ իր հերոսական նախնիների օրինակով: Իր գերդաստանի հարուստ պատմությունն է՝ ազգային ուրվագծով. «Այստեղ այլևս հերոսական տարածք են ստանում իրադրութիւնները: Ամէն ինչ ցցուն է, գրեթէ Հոմերոսական: Ժողովրդի առաջն անցած անմահութիւն է կերտում Վայրենի Յակոբը՝ իր ամէն մի քայլը՝ մի մի լեգենդ...: Ջրերից վեր, մռայլ հորիզոնում կանգնում է Մարիամը, իսկ նրա փէշից կառչում են մանուկները՝ Վարդանոյշ, Սաթենիկ,Աստղիկ ու Սիմոն: Եւ յետոյ ամբողջ Մեղրին ու Մեղրիի հետ ամբողջ ազգն ու ցեղը»[4] :

Պայքարի էջերի խիստ հպանցիկ, թվում է՝ զուտ պայմանական հիշողության համար տրված դրվագներում Հ. Կարապենցը կարծես գրիչը թաթախում է Կոստան Զարյանի «Տատրագոմի հարսը» պոեմի ոգեշնչումի մելանի մեջ, երբ բանաստեղծը ոգեկոչում էր եվրոպական միջնադարի երգասաններին: Պատմության հերոսական էջերին մեր արձակագիրը ընդգծված միտումով միախառնում է առասպելականն ու վավերականը՝ վրա բերելով Խաչիկ Դաշտենցի ոճավորման հայտնի եղանակը «Ռանչպարների կանչ»ից. «Մեր գերդաստանի դիտապակուց նայելով՝ այդ շարժման գլուխն է կանգնած լինում Վայրենի Յակոբը: Բայանդուրին ու Ստեփանոս Շահումեանին օժանդակ դերեր են վիճակված, չնայած նրան, որ ասողներ կան, թէ առանց յիշեալ զօրավարների անվեհեր ջոկատների, հրոյ ճարակ դարձած կը լինէր Մեղրին»[5]: Զուգահեռի մեջ Հ. Կարապենցն ավելի հեռուն է գնում ընդգծելու համար հեքիաթայինն ու իրական գույները՝ «Վայրենի Յակոբը այնքան կենդանի է, որքան կենդանի են Սասունցի Դաւիթն ու Դաւիթ-Բեկը»[6] :

Հ. Կարապենցը վիպական հյուսվածքում փորձում է ձեռք գարկել Սփյուռքի մեջ անցյալ դարի 70-80-ական թթ. ազգային-քաղաքական զարթոնքի նորագույն զարգացումների ընկալման պատմությանը և գնահատումներին՝ արտահայտելու համար հայ-թուրքական հարաբերությունների քաղաքական թնջուկը: Թուրքերի դեմ հայերի ռազմական անակնկալ գործողություններն աշխարհի տարբեր կետերում, այդ թվում՝ նաև Թուրքիայում, դրսի աշխարհը բնութագրում է որպես

[1] Յակոբ Կարապենց, Ադամի գիրքը, Նիւ Եորք, .Ոսկետառ, 1983, էջ 245:
[2] Նույն տեղում, էջ 246:
[3] Նույն տեղում, էջ 247:
[4] Նույն տեղում, էջ 248:
[5] Նույն տեղում, էջ 249:
[6] Նույն տեղում, էջ 248:

ահաբեկչությունների շարան: Հ. Կարապենցը հայ վրիժառուների ծրագրած և նախաձեռնած նյույորքյան միջադեպը գործածում է երևույթի շուրջ երկու հայացքների խաչաձև լուսաբանման նպատակով: Հ. Կարապենցի ցանկությունը պարզից պարզ է՝ հեղինակը գտել է իր հայկական լսարանը՝ մերժելով ու հերքելով հայկական «ահաբեկչություն» եզրույթը՝ պատմության մեջ բարձրացնելով երկու ժողովուրդների հավաքական պատասխանատվության ու հայի պահանջատիրության անբեկանելի իրավունքը:

Ադամը շտապում էր ՄԱԿ-ի շենքը՝ հանդիպելու լրագրող Վարուժան Լևոնյանին և թուրքական զբոսաշրջության գրասենյակի մոտ թեթև վիրավորվում է՝ հայերի արձակած ռումբից: Արդեն ոստիկանատանը լարված երկխոսություն է ծավալվում նրա և ամերիկացի քննիչի միջև: Հայ հերոսը գիտակցում է, որ աշխարհի որ ծայրում էլ լինես, արյան փոխկանչից փախուստ չունես: Նա ժողովրդի պատմական արդար բողոքի ձայնն է բարձրացնում՝ քար աշխարհի գիտակից լռության դեմ արթնացումի միակ զենքը համարելով ահաբեկչությունը. «Ահաբեկչութիւն յանուն ահաբեկչութեան ոճրագործութիւն է: Ահաբեկչութիւն յանուն ազգային ազատագրման, առաքինութիւն է»[1]: Մեկ տասնամյակով կանխելով ժամանակը՝ Հակոբ Կարապենցը կատարում է մարգարեական գուշակություն. «Եթէ վեց հարիւր տարուայ գերութիւնից հայերը կարողացան անկախութիւն ստեղծել, ապա՝ ամէն երաշխիք կայ, որ նորից կը կերտեն իրենց անկախութիւնը, երբ այդ գաղափարն ամենօրեայ մտասևեռում է՝ ազգային ձգտում: Իսկ ինչ վերաբերում է աշխարհաքաղաքական պայմաններին, նրանք մնայուն չեն, ենթակայ են փոփոխութիւնների: Երբ մեծ ալիքը գայ, հայերը պատրաստ կը լինեն: Վստահեցնում եմ ձեզ»[2] :

Եվ ի՞նչն է զարմանալին. մահից անմիջապես առաջ Հ. Կարապենցը ոչ այնքան տեսավ, այլ խորապես, հավատքով ապրեց այդ «մեծ ալիքը»: Իսկ «հավատքը» իր ընտրած բառ-պատկերն է նույն հատվածի ենթախորքում, ավելի ծանրակշիռ, քան լավատեսությունն է, ավելի խորունկ, քան տրամաբանությունը:

Սակայն հեղինակի քննած ազգային սուր, քաղաքական մեկնության տեսանկյունից արտաքնապես չմարսված, ինչ-որ տեղ դժվարագնա հարցադրումների կողքին մենք տեսնում ենք նաև լիարժեք «ամերիկացի» Նուրյանի շերտն իբրև նստվածք, իբրև հայացք-պատուհան, ինչից գրողը չի էլ ցանկանում խուսանավել:

Կյանքը վաղանցիկ է, իսկ ցրիվ սփյուռքահայի անկանխատեսելի ճակատագրի վայրիվերումը՝ շարունակական: Վեպում Ադամ Նուրյանն ալեկոծվում է, թե որտեղ պիտի թաղեն իրեն մահից հետո, մտովի թվում երկրներ ու քաղաքներ և ցավով խոստովանում, որ բոլորն էլ խորթ ու օտար են իրեն: Տո՛ւն չունի ինքը: Մնաց թերևս այս «յիմա՛ր, ազգուրաց» հայի համար Երկիր Դրախտավայրը...

Վեպի առթած ազգայինի ու մահվան հարաբերակցումի մտորումները հիմք հանդիսացան, որ իրանահայ նոր սերնդից՝ Սեդրակ Գոճամանյանի ջանքերով 2005 թվականին կյանքի կոչվի «Ո՞ւր պիտի թաղուենք» թատերական մինիատյուրը՝ նվիրված Հ. Կարապենցի 80-ամյակին: Բեմադրության շնորհալի հեղինակը Թեհրանի Հայ Մշակութային «Արարատ» կազմակերպության նախաձեռնությամբ հիմնված «Մեր անկիւն» գրական խմբակի գործուն անդամներից էր, Հ. Կարապենցի ստեղծագործական աշխարհի գիտակներից:

Ինքնաքննության ճանապարհին Նուրյանը հաճախ է կանգնում մտքի բերած անակնկալ փակուղիների առջև: Ավելորդ չէ հիշեցնել, որ երկվության բարդույթներում նա իրեն ո՛չ ամբողջովին հայ է զգում, ո՛չ ամերիկացի, ո՛չ Արևելքից, ո՛չ էլ Արևմուտքից: Շուրջ 30 տարի Ամերիկայում ապրելուց հետո անգամ նա իրեն «դրսեցի» է համարում, նոր գաղթական, նոր սփյուռքահայ: Հայ մարդու հոգին չի խաղաղվում: Նա դառնացած բացականչում է. «Նիւ Եորքն այլոց համար է, Ամերիկան այլոց համար է, ես չունեմ իմ տունը, ես փաստօրէն ոչինչ ունեմ...: Պարսկաստանում՝ խորթ, Եվրոպայում՝ խորթ, Ամերիկայում՝ խորթ, Հայաստանում՝ խորթ: Ի՞նչ ես ուզում, սրիկա՛յ»[3] : Մեր կարծիքով, Հ. Կարապենցը փորձում է խաղարկել նախանցյալ դարավերջին և հաջորդող տասնամյակներին արևմտահայ իրականության մեջ լայն տարածում գտած «դուրսեցի» արտահայտությունը՝ խորացնելու համար սփյուռքացումի ընկալման բացարձակացումի միտումները, որն անտեսվում է

[1] Նույն տեղում, էջ 92:
[2] Նույն տեղում, էջ 95:
[3] Նույն տեղում, էջ 42:

մասնավորապես հայրենի գրականագիտության շրջանակներում: Ուծացման գահավեժ ճանապարհ է սա, որ վերջին տասնամյակներին ոչ քիչ դեպքերում ստանում է «սփյուռքացումի» հանդերձ, ինչն ավելի համարձակները բնականոն վիճակ են համարում:

Լեզուն մասնիկն է ազգային մտածողության, բայց և մարտի պատրաստ ոգու արտահայտման եղանակն է:

Լեզվի և ազգային մտածողության շնչին «անեծքի պես» կառչած ոգին խանգարում է թույլ ու անկար հայերին, որոնք ամեն կերպ ջանում են ազատվել իրենց պարտադրվող ազգային բարդույթներից, երբեմն գլխապատառ փախչում են էթնիկ «ցուցիչներից», անգամ ցեղային ծագումից և, որ ամենացցուն առարկայական փաստն է՝ ավանդական վարքուբարքի կեցությունից:

Այսպես, Ադամից և կեցության հայկական ձևերից փախչում է կինը՝ Մելինեն, երբեմնի հայուհին: Նա ամուսնուն պարզ ու որոշակի հայտնում է իր դժգոհանքը՝ արդարացնելու համար իր եսակենտրոն ու ամերիկյան գահավեժ տարուբերումները. «Մենք տարբեր աշխարհների ծնունդ ենք: Դու ինձ շարունակ երկընտրանք ես պատճառում: Չգիտեմ ո՞րն է հայը, ո՞րը ամերիկացին: ...Քո հայութիւնը խեղդում է ինձ…, ես ազատութի՛ւն եմ ուզում քո կապանքներից»[1] : Ուրիշ ի՞նչ կերպ կարող է լինել ամերիկացումը Մելինեի և նրա պես հազարավոր հայերի համար: Ադամն զգում է, որ դաշույնը խրվել է իր անպաշտպան սրտի մեջ: Ինքը, որ հայության ու մարդկության դատին լծվել է անմնացորդ, չի կարողանում պաշտպանել իրեն: Սա շահնուրյան ահազանգ դարձած նահանջի նոր ու ամենից ահավոր տեսակն է: Ինչպե՞ս պատահեց: Մելինեն ծնվել ու մեծացել էր Ամերիկայում, հարստության մեջ, Քենեդիների և այլոց մեծատունների դուստրերի հետ հաճախել նույն վարժարանը: Նա այլևս խուլ է արյան կանչի հանդեպ և անդառնալիորեն նրա մեջ թագավորելու է ամերիկուհին: Սա առաջին հերթին Ադամ Նուրյանի պարտությունն է: Նա, ամերիկյան գաղափարներին, մարդկության արժեքներին միշտ ընդառաջ նետվող հայ հերոսը, շտապում է ենթագիտակցորեն հրաժեշտ տալ խաբկանքների մեջ թավալվող, արյուն փոխած կույր հայուհուն:

Նման պարագայում ամերիկյան աշխարհը դուռ ու պատուհան չունի, անղեկ է, կլանել ու խժռել գիտի միայն: Ոչնչացնում է էության ամենաթանկ մասնիկները: Վաղ թե ուշ, հիշենք մեկ անգամ ևս շահնուրի բանաձևումը, «գիտությամբ թե անգիտությամբ», երկփեղկված կեցության այս ճանապարհը հանգեցնելու է, լայն բառով՝ օտարացումի, «կոսմոպոլիտ քաղաքակրթության» անմիջական, անտեղիտալի արդյունքներին: Վեպում, հետևելով հույն փիլիսոփա, գրող Նիկոս Կազանծակիսի խոհագրության սկզբունքներին, Հ. Կարապենցն ու իր ես-ը կրող Ադամ Նուրյանը գեղագիտական հավատամքը հանգեցնում են արվեստի վեհագնա հասողությանը՝ աստվածայինին:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Սիմոնյան Նանար Վիլենի

Ստեփանակերտի հ. 6 հիմնական դպրոցի կազմակերպիչ

nanar_simonyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

[1] Յակոբ Կարապենց, Ադամի գիրքը, էջ 3:

ՀՏԴ 891.981.0 Ընդհանուր գրականագիտություն

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ. ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ «ԱՐՑԱԽԻ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ» ԳԻՐՔԸ

Զարինե ՍԱՌԱՋՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Արցախ, բանահյուսություն, ազգային արժեհամակարգ, վիպական բանահյուսություն, քնարական բանահյուսություն, ավանդություն, առակ, զվարճախոսություն, պատկերավոր մտածողություն, առած-ասացվածքներ:*

Ключевые слова: *Арцах, фольклор, национальная система ценностей, эпический фольклор, лирический фольклор, традиция, басни, юмор, образное мышление, пословицы и поговорки.*

Key words: *Artsakh, folklore, national value system, epic folklore, lyrical folklore, tradition, fable, joke, illustrated words, proverbs and sayings.*

НАРОДНЫЙ ФОЛЬКЛОР В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ: КНИГА АРМЕНА САРГСЯНА «АРЦАХСКИЙ ФОЛЬКЛОР»

З.САРАДЖЯН

Фольклор занимает особое уникальное место в системе ценностей армянского народа. Чтобы лучше понять какой-либо народ, нужно прежде всего ознакомиться с его фольклором, в котором отражены менталитет, традиции, привычки, образ жизни, семейная мораль, мышление, мировоззрение данного этноса.

Книга «Арцахский фольклор» Армена Саркисяна - лучший путеводитель, в которой отражается биография, характер и мышление арцахцев. Эта книга пополняет богатую сокровищницу армянского фольклора.

FOLKLORE IN THE SYSTEM OF NATIONAL VALUES: ARMEN SARGSYAN'S BOOK "ARTSAKH FOLKLORE"

Z. SARAJIAN

Folklore occupies a unique place in the national value system of Armenians. Folklore, which reflects nation's mentality, traditions, habits, the way of life, morals, etc., is the best way to get acquainted with a nation.

Armen Sargsyan's collection "Artsakh Folklore" is a guidebook, which introduces the biography, character, as well as the way of thinking of Artsakhians.

The book is one of the valuable treasures of Armenian folklore.

Բանահյուսությունը հայ ժողովրդի ազգային արժեհամակարգում իր ուրույն և առանձնահատուկ տեղն ունի: Որևէ ժողովրդի լավագույնս ճանաչելու համար կարևոր է նախ եւ առաջ ծանոթանալը նրա բանահյուսությանը, որտեղ արտացոլված են տվյալ էթնոսի հոգեկերտվածքը, ավանդույթները, սովորույթները, կենցաղը, ընտանեկան բարքերը, մտածողությունը, աշխարհայացքը եւ այլն:

Արմեն Սարգսյանի «Արցախի բանահյուսությունը» գիրքը արցախցուն, նրա կենսագրությունը, բնավորությունը, մտածողությունը ճանաչելու լավագույն գիրք-ուղեցույցն է: Այս գիրքը գալիս է համալրելու հայ ժողովրդական բանահյուսության հարուստ գանձարանը:

Որևէ ժողովրդի լավագույնս ճանաչելու համար կարևոր է նախ եւ առաջ ծանոթանալը նրա բանահյուսությանը, որտեղ արտացոլված են տվյալ էթնոսի հոգեկերտվածքը, ավանդույթները, սովորույթները, կենցաղը, ընտանեկան բարքերը, մտածողությունը, աշխարհայացքը եւ այլն: Բանահյուսությունը հայ ժողովրդի ազգային արժեհամակարգում իր ուրույն և առանձնահատուկ տեղն ունի և, ինչպես Հովի. Թումանյանն է ասում, նրանով սնվում են գրեթե բոլոր արվեստները, հատկապես գեղարվեստական գրականությունը:

Ու չնայած բանահյուսության սկզբնավորումը յուրաքանչյուր ժողովրդի ձևավորման ու զարգացման հետ է կապված, այնուամենայնիվ, բանագիտությունը համաշխարհային իրականության մեջ ձևավորվեց միայն 19-րդ դարի սկզբներին՝ Գրիմմ եղբայրների, հատկապես՝ Յակոբ Գրիմմի կողմից: Եվրոպական առաջավոր երկրների բանագիտական մտքի ազդեցությամբ մեր երկրում եւս սկսեց կարեւորվել բանահավաքչական աշխատանքը եւ կիրառության մեջ դրվեց «ժողովրդական բանահյուսություն» եզրույթը: 19-րդ դարի վերջին երեսնամյակից սկսած առաջ եկան բանահավաքներ, նկատում է Մ. Աբեղյանը, որոնք, գործ

ունենալով մի շարք հասարակական երևույթների հետ, լուսաբանում էին տվյալ դարաշրջանին հատուկ հասարակական- քաղաքական հարաբերությունները[1] :

Հայ ժողովրդական բանահյուսությունը հարուստ է, բազմաժանր ու բազմաբովանդակ: Սկզբնավորվելով դեռևս անհիշելի ժամանակներում՝ այն նոր շունչ ստացավ Գարեգին Սրվանձտյանցի գիտական, բանահավաքչական աշխատանքով ու ստեղծագործություններով: Իր «Գրոց ու բրոց»-ում գրել էր. «Որքան ձեռնհաս եղեր ու հավաքեր եմ և որքան ևս պատեհություն ունենամ հավաքելու, զանոնք ալ զատ գործ կ'ընեմ, կամ այլոց քան զիս հմտագունից և աշխատասիրաց կ'առաջարկեմ»[2] :

Հայ բանագիտության անխոնջ մշակների շնորհիվ այսօր ժողովրդական բանահյուսությունը ներկայանում է հարուստ գանձարանով, ինչպես նշում է Ա. Ղանալանյանն իր «Հայ ժողովրդական բանահյուսություն» գրքում, հայկական բանահյուսության հարստության պերճախոս ապացույցներն են XIX և XX դդ. գրի առնված շուրջ 2000 հեքիաթները (տպագիր և անտիպ), 5000-7000 երգերը, մոտ 40000 առած-ասացվածքները, «Սասունցի Դավիթ» էպոսի 50-ից ավելի տարբերակները, բազմաթիվ զրույցներ, ավանդություններ և այլն[3] :

Մեր իրականության մեջ ժողովրդական բանահյուսության զարգացումը միշտ եղել է ժողովրդի և պետության ուշադրության կենտրոնում, շրջաններում ու քաղաքներում գործել են ժողովրդական ստեղծագործության հատուկ տներ, որոնք և ի մի էին բերում բանահավաքչական աշխատանքները, հայտնաբերում ժողովրդական տաղանդներ և այլն:

Արցախյան ժողովրդական ստեղծագործությունների հավաքմանն առաջին անգամ ձեռնամուխ են լինում ժամանակի շուշեցի նշանավոր մտավորականներ Առաքել, Ալեքսանդր և Գրիգոր Բահաթրյանները, ովքեր 1860 թ. մայիսի 6-ից օգոստոսի 6-ը Շուշիում գրի են առնում հեքիաթներ, զրույցներ, անեկդոտներ, խաղիկներ[4] :

Արցախյան բանահյուսական նյութերի գրի առման, հրատարակման և պահպանման շնորհակալ աշխատանքում հետագայում իրենց ավանդն ունեցան Տիգրան Նավասարդյանը, Մ. Տեր-Հովհաննիսյանը, Հարություն Թավրիզյանը, Գալուստ Շերմազանյանը, Մակար Բարխուդարյանը և ուրիշ երախտավորներ:

Վերջերս ընթերցողի սեղանին դրվեց մի ստվարածավալ աշխատություն եւս՝ «Արցախի բանահյուսությունը» վերտառությամբ, որը բանասիրական գիտությունների թեկնածու, բանագետ Արմեն Սարգսյանի երկարատեւ ու տքնաջան աշխատանքի արգասիքն է եւ որն, իրավամբ, կարող ենք ասել, որ արցախցուն, նրա կենսագրությունը, բնավորությունը, մտածողությունը ճանաչելու լավագույն գիրք-ուղեցույցն է: Այս գիրքը գալիս է համալրելու հայ ժողովրդական բանահյուսության հարուստ գանձարանը: Բանագիտության մեծ երախտավորներ Գ. Սրվանձտյանցի, Մ. Աբեղյանի, Մ. Բարխուդարյանի և մյուս մեր մեծերի գործի նորօրյա շարունակողն է Արմեն Սարգսյանը, ով մշտապես հավատարիմ է բանագիտության ազգային ավանդներին: Խոսելով Ա. Սարգսյանի կատարած աշխատանքի մասին՝ չափազանցրած չենք լինի, եթե ասենք, որ նա ստեղծել է մի այնպիսի գործ, որով կարող ենք վստահաբար ներկայանալ աշխարհին, գիրքն այդ դնել եվրոպական երկրներում բարձր ճանաչման արժանացած բանահյուսական գործերի կողքին՝ բանագիտության առջեւ դրված չափանիշների ու սկզբունքների նորօրյա պահանջներով:

Ժողովածուն ընդգրկում է բանահյուսական 8078 արցախյան բնագիր՝ գրառված հեղինակի կողմից 1992-2014 թթ. հանրապետության գյուղերի ու քաղաքների հարյուրավոր բանասացների միջոցով: Գիրքը կազմված է ներածությունից, բուն ժողովածուից, ծանոթագրությունների աղյուսակից, բառարանից ու ցանկերից: Բուն ժողովածուն բաղկացած է երեք բաժնից, որոնցից յուրաքանչյուրը ներառում է համապատասխան ժանրերի նյութերը:

---

[1] Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1966, էջ 13:

[2] Սրվանձտյանց Գ., Գրոց ու բրոց.– Երկեր, հ. 1, Երևան, 1978, էջ 73:

[3] Ղանալանյան Ա., Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան, 1945, էջ 6:

[4] Սարգսյան Ա., Արցախի բանահյուսությունը, Երևան, 2015, էջ 11:

Առաջին բաժինը՝ վիպական բանահյուսությունը, ներառում է հեքիաթներ /22 միավոր/, ավանդություններ /266 միավոր /, առակներ /86 միավոր /, զվարճախոսություններ /592 միավոր /:

Երկրորդ՝ քնարական բանահյուսություն բաժինը, բաղկացած է խաղիկներից /237 միավոր / եւ չափածո այլ ստեղծագործություններից /21 միավոր /:

Երրորդը՝ ասույթաբանական բանահյուսություն բաժինն է՝ բաղկացած առած-ասացվածքներից /3388 միավոր /, անեծքներից /709 միավոր /, օրհնանքներից եւ բարեմաղթանքներից /369 միավոր /, հանելուկներից /734 միավոր /, գյուղերի եւ քաղաքների մականուններից /119 միավոր /, մարդկանց մականուններից /1307 միավոր /, շուտասելուկներից /24 միավոր /, հանգախաղերից /204 միավոր /[1] :

Ծանոթագրությունների աղյուսակում ներկայացվում են վիպական եւ քնարական բանահյուսության բոլոր բնագրերի համարները, վերնագրերը, բանասացի անուն-ազգանունը, ծննդավայրն ու ծննդյան թիվը, նյութի գրառման վայրն ու տարեթիվը:

Բառարանում հեղինակը ընդգրկել է ժողովածուի մեջ գործածված դժվար հասկանալի, հիմնականում բարբառային եւ փոխառյալ բառերն ու դարձվածները՝ իրենց բացատրություններով:

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ հեղինակը խստորեն պահպանել է բարբառային տառադարձությունը, իսկ վիպական եւ քնարական բանահյուսության ժանրերի բոլոր բնագրերում՝ նաեւ տվյալ խոսվածքի առանձնահատկությունները: Յուրաքանչյուր նմուշ ներկայացրել է բանասացի խոսվածքով:

Կարևորելով գրքի գիտական արժեքը՝ գրականագետ Ա. Աթայանը նկատում է.«Ակնհայտ է գրքի գիտական ուղղվածությունը, մանավանդ, որ այն ոչ միայն Արցախի բանահյուսության հավաքման ու գրառման պատմությունն է, այլև նյութերի բանագիտական վերլուծությունն ու Ղարաբաղի բարբառի հնչյունաբառաքերականական օրինաչափությունների բացահայտումը, ինչին, թերևս, բանագիտության մեջ քիչ է ուշադրություն դարձվել»[2]:

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի գրքի ներածությունը, որտեղ գիտական լուրջ հիմնավորումներով առանձին ենթաբաժիններում հեղինակը ներկայացնում է Արցախի համառոտ պատմությունը, բանահյուսության հավաքման ու հրատարակման պատմությունը, ժողովածուի բանագիտական վերլուծությունը եւ Ղարաբաղի բարբառի հնչյունաբառաքերականական օրինաչափությունները:

Հետաքրքիր է հեղինակի պատմական ակնարկը ներածության մեջ.«Արցախը, որ տարբեր արձանագրություններում եւ պատմական աղբյուրներում հիշատակվում է Արդախ, Օրխիստինե, Արցախ, Խաչեն, Արցախամուր աշխարհ, Փոքր Սյունիք, Ղարաբաղ եւ այլ անուններով, պատմական Հայաստանի 10-րդ նահանգն է, որը գբաղեցնում էր Կուր եւ Արաքս գետերի միջեւ ընկած հարթավայրի զգալի մասը ու դրանից դեպի արեւմուտք՝ Աղստեւ գետի ավազանից մինչեւ Արաքսի հովիտը ձգվող լեռնային ու նախալեռնային ամբողջ տարածքը: Երկրամասը մ. թ. ա. 9-6 դարերում ընդգրկվել է Ուրարտական պետության կազմում, իսկ մ. թ. ա. 6-րդ դարից կազմել Հայաստանի անբաժանելի մասը, որի մասին փաստացի տեղեկություններ կան տարբեր սեպագիր արձանագրություններում, հին հունական ու հայ պատմիչների վկայություններում»[3] :

Ուշագրավ մի հանգամանք եւս. գիրքը ընթերցողի սեղանին դրվեց այն ժամանակ, երբ ամբողջ աշխարհի ուշադրությունը, ապրիլյան առճակատման պատճառով, կրկին սեւեռված էր Արցախի վրա, երբ ազերական ագրեսիան սկսեց ակտիվանալ ոչ միայն ռազմադաշտում, այլ նաեւ՝ քարոզչական դաշտում՝ վերախմբագրված պատմությամբ ու ապատեղեկատվությամբ մոլորեցնելով միջազգային հանրությանը:

---

[1] Սարգսյան Ա., Արցախի բանահյուսությունը, Երևան, 2015, էջ 5:

[2] Արցախի պետական համալսարանի տեղեկագիր, պրակ 1, Ստեփանակերտ, 2016, էջ 10:

[3] Նույն տեղում, էջ 7:

Արմեն Սարգսյանի «Արցախի բանահյուսությունը» գիրքը համալրում է պատմական արդարությունը փաստարկող այն աշխատությունների ցանկը, որոնք վկայում են, որ Արցախը Հայաստան է, եւ Արցախի անդրենածին ժողովուրդը հայն է, որ ապրել եւ արարել է այստեղ վաղնջական ժամանակներից:

Հայտնի է, որ բանահյուսական նյութը լուրջ հենք է համարվում պատմագիտության, ազգագրության, էթնոլոգիայի, գրականության, արվեստների համար: Այս առումով, բնավ չստվերելով Արցախի բանագիտության մյուս երախտավորների աշխատանքը՝ Ա. Ղազիյան, Լ. Հարությունյան եւ ուրիշներ, պիտի խոստովանենք, որ Արմեն Սարգսյանի վերոհիշյալ գիրքը իր տեսակով եզակի ու նախադեպը չունեցող աշխատություն է, որը, կարելի է ասել, Արցախի ու արցախցու մասին պատմող մի յուրահատուկ հանրագիտարան է, որտեղ արցախցին ներկայանում է իր բնավորությամբ, պատմական ճակատագրով, պատկերավոր մտածողությամբ, հնարամտությամբ, կենսասիրությամբ, քաջությամբ, աշխատասիրությամբ, ճշմարտախոսությամբ, հայրենասիրությամբ, հումորով, հյուրասիրությամբ, բարոյականությամբ, աստվածապաշտությամբ, խառնվածքով, կենցաղով եւ այլն:

Վիպական բանահյուսության ժանրերից հեքիաթները /իրապատում և հրաշապատում/ արտահայտում են բարոյախոսական, ճանաչողական, դաստիարակչական, սոցիալական և բազմաթիվ կարևոր գաղափարներ: Ի դեպ, բանագետի հավաստմամբ, հեքիաթները զարգացման հեռանկար չունեն և աստիճանաբար մոռացության են մատնվում: Նրա վկայությամբ՝ հեքիաթներում այլեւս չի գործածվում որպես հանելուկ հանդես եկող՝ «Քաթ-քաթ, մին չվալ ցակատ, վեչ կօթ օնե, վեչ՝ արկաթ» չափածո նախաբանը: Լայն կիրառություն ունեն՝ «Իլալ ա, չի լալ» , «Ինում ա, չինում» ավանդական սկսվածքներն ու վերջաբան բանաձեւումները՝ «Յէրգինքյան իրեք խնձօր ա վեր ընգնես, մինը՝ էս քաթը ըսօղեն, մինը՝ սկընողեն, մինն էլ լյուս աշխարք տուս ընօղեն»:

Խոսելով Ա. Սարգսյանի սույն ժողովածուի մասին՝ ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող Ս. Վարդանյանը նկատում է, որ գիրքն իր սկզբնաղբյուրային կարևորությամբ բացառիկ է.«Ա.Սարգսյանն անդրադառնում է ժողովածուում ընդգրկված հեքիաթների մոտիվային ու սյուժետային առանձնահատկությունների բացահայտումներին՝ դրանով իսկ օգնելով հեքիաթագիտությամբ զբաղվողներին մի ընդհանուր լեզու գտնել ոչ միայն հայկական, այլև՝ տարբեր ժողովուրդների բանարվեստի ներքին բովանդակությանը հաղորդակցվելու գործում»[1] :

Ավանդությունները ևս վիպական ժանրի ստեղծագործություններ են: Գրքում տեղ գտած ստուգաբանական, բացատրական և վարքաբանական բնույթի ավանդությունները արտացոլում են տեղանունների, անձնանունների առաջացումը, երկնային և երկրային մարմինների ծագման մասին պատմություններ, կենսագրական իրական և մտացածին պատմություններ:

Ուշագրավ են առակներն ու զվարճախոսությունները, որոնք ժողովրդի կողմից սիրված և ժողովրդի մեջ լայն տարածում գտած բարոյախրատական, երգիծական ստեղծագործություններ են:Նկատենք, որ զվարճախոսությունները հեղինակը համարում է Արցախի բանահյուսության վիպական ժանրերից ամենակենսունակը:

Արցախցու պատկերավոր մտածողության, երևակայության և գեղարվեստական յուրատեսակ լուծումներն են խտացված քնարական խաղիկներում և չափածո այլ ստեղծագործություններում, որոնք արտացոլում են մարդկային տարբեր հոգեվիճակներ, զգացմունքներ, սոցիալական խնդիրներ և այլն: Սիրո խոստովանություն և սիրած տղայի գովքն է ամփոփված հետևյալ խաղիկում.

Քէզ նըման տըղան մուրազ ա,
Խէլքավ լիգյը կարաս ա,
Ծօցումըտ քօն իլի,

[1] http://hpj.asj-oa.am/6321/1/220.pdf

Գիդյացէ, թա արազ ա[1] :

Ասույթաբանական բանահյուսության ժանրերից լայն կիրառություն ունեն առած-ասացվածքները:Արցախցու բնավորությունը, աշխատասիրությունը, պատվախնդրությունը, հավատավոր լինելը վկայող առած-ասացվածքներից են.

Ղարաբաղցէն ըստրղավ-ընդրղավ չի ընգընում, խսկը քյասմա յա ասում:

Ղարաբաղցունը օթընա, թօթը, թիյին կօթը[2] :

Աստուծ ընօղանց ա տամ:

Աստուծ լյավէն նեհետ ա առուտուր անում:

Աստուծ ասից՝ հու վէր հացէն ղադիրը գյուդում ա, ընդրրա լյավ ըմ յէշում:

Աստուծ դյարդը տամ ա, դյարմանն էլ նըհէտը[3] :

Նամուսը վընանատակ չըն տալ:

Նամուսը տվէն շանը, կէրավ վէչ:

Նէրակ ընդրրա, հյուրու մըռնէլիս ըղօրմի յըն տամ[4] :

Ըստուծէն քանդյած տօնը կընեգյը կըշինի, ամմա կընգանը քանդյածը Աստուծ կարել չի շինի[5]:

Թօրքէն նըհէտ հընգրրօթուն ըրա, մըհակը ծէրքատ վէր մէլ տինիլ:

Թօրքէն չըքէրանը թակիս վէչ, աշնա չի տէռնալ[6] :

Ժողովրդական այս եւ մյուս բանաձեւումների մեջ ենք բացահայտում մեր բազմադարյա ժողովրդի դիմագիծն ու ազգային հոգեկերտվածքը, որը լավագույնս է արտացոլված Արմեն Սարգսյանի «Արցախի բանահյուսությունը» գրքում:

Գիրքը լուրջ ներդրում է հայ բանագիտության բնագավառում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1966:
2. Արցախի պետական համալսարանի տեղեկագիր, պրակ 1, Ստեփանակերտ, 2016:
3. Ղանալանյան Ա., Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան, 1945:
4. Սարգսյան Ա., Արցախի բանահյուսությունը, Երևան, 2015:
5. Սրվանձտյանց Գ., Գրոց ու բրոց. Երկեր, հ. 1, Երևան, 1978:

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. http://hpj.asj-oa.am/6321/1/220.pdf
2. https://hy.wikipedia.org

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Զարինե Սարաջյան - Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

e-mail: zsarajyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

[1] Նույն տեղում, էջ 436:
[2] Նույն տեղում, էջ 495:
[3] Նույն տեղում, էջ 453:
[4] Նույն տեղում, էջ 510:
[5] Նույն տեղում, էջ 464:
[6] Նույն տեղում, էջ 466:

ՀՏԴ 809.198.1 Հայոց լեզու

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ և ՌՈՒՍԵՐԵՆՈՒՄ

Օֆելյա ԲԱԲԱՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *նախադասության անդամների համաձայնություն, գրաբար, ռուսերեն, ներունակություն, ենթակա և ստորոգյալ, որոշիչ-որոշյալ, հատկացուցիչ, բացահայտիչ:*

Ключевые слова: *согласование членов предложения, грабар, русский язык, уподобление, подлежащее и сказуемое, определение, несогласованное определение, приложение.*

Key words: *agreement of the parts of the sentence, Grabar, Russian, immanence, the Subject and the Predicate, the Attribute and the Attributive, the Attribute not in concord, the Apposition.*

СОГЛАСОВАНИЕ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ГРАБАРЕ И РУССКОМ ЯЗЫКЕ

О. БАБАЯН

В грабаре так же, как и в русском языке подлежащее согласуется со сказуемым, определение с определяемым словом, несогласованное определение с детерминантом, если он выражен притяжательным местоимением. В русском языке приложение и несогласованное определение считаются разновидностями определения. Согласование выражается в лице, числе и падеже, а в русском - и в роде. В статье рассматривается согласование данных членов предложения в грабаре и русском языке.

AGREEMENT OF THE PARTS OF THE SENTENCE IN GRABAR AND RUSSIAN

O. BABAYAN

In Grabar as well as in Russian the Subject agrees with the Predicate, the Attribute with the Attributive, the Apposition with the Appositive and the Attribute not in concord partially agrees with the determiner if only it is expressed by Possessive Pronouns. In the Russian language the Apposition and the Attribute not in concord are considered the subtypes of the Attribute. The agreement is in person, number and case, while in Russian also in gender. The article deals with the agreement of the above-mentioned parts of the sentence in Grabar and Russian.

Գրաբարում և ռուսերենում համաձայնությամբ կապակցվում են ենթական ու ստորոգյալը, որոշիչն ու որոշյալը, բացահայտիչն ու բացահայտյալը, մասամբ էլ հատկացուցիչն ու հատկացյալը, եթե հատկացուցիչն արտահայտվում է ստացական դերանուններով: Ռուսերենում բացահայտիչն ու հատկացուցիչը համարվում են որոշչի ենթատեսակներ: Համաձայնությունը կատարվում է դեմքով, թվով ու հոլովով, երբեմն՝ հոդով, ռուսերենում նաև անվանական սեռով: Հոդվածում ներկայացվում են նշված անդամների համաձայնության դրսևորումները գրաբարում և ռուսերենում:

Համաձայնությունը նախադասության անդամների կապակցության եղանակներից մեկն է, որի դեպքում կապակցության անդամներից մեկը ստանում է մյուսի քերականական հատկանիշները կամ ձևը, այսինքն՝ համապատասխանում են ընդհանուր քերականական կարգերով՝ դեմքով, թվով, հոլովով:[1] Ըստ այդ կարգային հատկանիշների՝ առանձնացվում են՝ դիմային համաձայնություն,

[1] Տե՛ս Աբրահամյան Ս.Գ., Պառնասյան Ն.Ա., Օհանյան Հ.Ա., Բադիկյան Խ.Գ., Ժամանակակից հայոց լեզու, հ.3, Շարահյուսություն, Եր., 1976, էջ 298: Իշխանյան Ռ.Ա., Արդի հայերենի շարահյուսություն, Պարզ նախադասություն, Եր. 1986, էջ 21-22: Ասատրյան Մ.Ե., Ժամանակակից հայոց լեզու, Շարահյուսություն, Եր., 1987, էջ 49: Գյուլբուդաղյան Ս.Վ., Ժամանակակից հայերենի շարահյուսություն(պարզ նախադասութուն), Եր, 1988, էջ 27: Պապոյան Ա.Հ., Բադիկյան Խ.Գ., Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Եր 2003, էջ 28: Гвоздев А.Н.,Современный русский литературный язык, М., 1973, стр. 30-32, Белошапкова В.А., Современный русский язык, Синтаксис М., 1977, стр. 32-33. Краткая русская грамматика (под редакцией Н.Ю. Шведовой и В.В. Лопатина), М., 1989, стр. 346.

թվային համաձայնություն և հոլովական համաձայնություն: Համաձայնությունը կարող է պայմանավորված լինել կապակցվող անդամներից որևէ մեկի բովանդակությամբ, արտահայտած իմաստի բնույթով: Սա էլ կոչվում է իմաստային համաձայնություն (согласование по смыслу)[1]:

Համաձայնությունը ծավալուն ընդգրկում ունի գրաբարում և ռուսերենում: Հայտնի է, որ գրաբարում և ռուսերենում գոյականներին հատուկ են հոլովի և թվի, ռուսերենում նաև սեռի քերականական կարգերը: Այդ նույն քերականական կարգերը հատուկ են նաև ածականին ու թվականին, դերանունների որոշ տեսակներին: Ածականի, թվականի, դերանունների հոլովն ու թիվը, ռուսերենում նաև սեռն արտահայտող ձևերը կախման մեջ են գտնվում գոյականի համապատասխան ձևերից, որոնց հետ համապատասխանում են՝ շարադասվելով գոյականից առաջ կամ հետո: Մեծ լեզվաբան Մ.Աբեղյանը բառերի ստորադասական հարաբերության երկու տեսակ է ընդունում՝ կախում և ներունակություն: Նա գրում է. «Ներունակության հարաբերության մեջ լրացումի ցույց տված գաղափարը մտածվում է իբրև իր լրացյալի մեջ արդեն պարունակված և նրա հետ միանում, համաձուլվում է իբրև մի գաղափար. կամ թե լրացումն ըմբռնվում է իբրև իր լրացյալի երկրորդ անգամ կրկնությունն ուրիշ բառերով, այնպես որ լրացումն իր լրացյալին ստորադասվելով հանդերձ՝ խոսքի մեջ մի տեսակ նրան հավասար պաշտոն է վարում կամ թե զուգորդվում, լծորդվում է նրան և իր հոլովական ձևով կախված չէ նրանից, մինչդեռ կախման մեջ, ընդհակառակն, լրացումը բոլորովին տարբեր պաշտոն է վարում, քան իր լրացյալը և իր հոլովական ձևով կախված է լրացյալից»:[2]

Այնուհետև Մ.Աբեղյանը մեկնաբանում է, որ ենթական ներունակ է բայի դեմքին, այսինքն բայի դեմքի լրացումը լինելով հանդերձ՝ միանգամայն և զուգադրվում է նրան՝ երկրորդ անգամ նույն գաղափարն արտահայտելով, ինչ որ բայի դեմքը: Այսպես զուգորդվում է բացահայտիչն իր բացահայտյալին: Ստացվում է, որ ենթական մի տեսակ բացահայտիչ է բայի դեմքի, նրա հոլովը ևս կախված չէ բայի դեմքից:[3]

Մ.Աբեղյանը ենթակայի ու ստորոգյալի հարաբերությունը համարում է ներունակություն, իսկ նախադասության այլ անդամների միջև եղած ստորադասությունը՝ կախում: Փաստորեն ենթակայի ու ստորոգյալի միջև լրացման ու լրացյալի, կախյալի և գերադասի հարաբերություն չկա, այլ կա հավասարական կամ հավասարազոր հարաբերություն, որը պայմանավորված է հայերենի բայի խոնարհման ձևերի կառուցվածքի էությամբ: Բայի դիմավոր ձևերն ունեն դեմքի ու թվի քերականական կարգերը, որոնք ցույց են տալիս գործողություն կատարողի՝ ենթակայի դեմքը և թիվը: Այստեղից էլ բխում է ենթակայի ու ստորոգյալի փոխհամաձայնությունը: Ռուս քերականները նույնպես ենթակայի ու ստորոգյալի համաձայնությունը տարբերում են նախադասության մյուս անդամների համաձայնությունից, այն անվանում են արտաքին(ձևային) նմանեցում, հարմարում(уподобление):

Մ. Աբեղյանը բացահայտչի և բացահայտյալի կապակցությունը նույնպես համարում է ստորադասական-ներունակական և ոչ թե կախման հարաբերություն. «Ներունակությամբ զուգադրվում է բացահայտիչն իր բացահայտյալին. օրինակ՝ «Անուց՝ Բագրատունյաց մայրաքաղաքից հեռացա» խոսքի մեջ բացահայտիչը՝ «Բագրատունյաց մայրաքաղաքից» իր բացահայտյալի վերաբերմամբ մի կրկնություն է ուրիշ բառով, որի ցույց տված գաղափարն արդեն պարունակվում է «Անուց» բացահայտյալի մեջ, բացահայտչի բացառական հոլովը կախված է իսկապես ոչ թե բացահայտյալից, այլ «հեռացա» բայի նշանակությունից: Նույն ներունակական հարաբերությունը մնում է և այն ժամանակ, երբ բացահայտիչն իբրև մի ածական մականուն դրվում է լրացյալից առաջ, ինչպես՝ «Բագրատունյաց մայրաքաղաք Անուց հեռացա»»:[4] Քանի որ բացահայտիչը բացահայտյալի կրկնությունն է մի ուրիշ բառով, ապա որպեսզի բացահայտողը բացահայտվողի կրկնությունը լինի մի ուրիշ բառով, առաջինը իր հոլովական ձևով ու թվով, եթե անձնական դերանուն է, նաև դեմքով պետք է համապատասխանի երկրորդին. այստեղից էլ բացահայտչի ու բացահայտյալի համաձայնությունը: Համաձայնությունը ամբողջությամբ դրսևորվում է բացահայտչի և բացահայտյալի միջև, քանի որ բացի թվային ու դիմային համաձայնությունից, այստեղ առկա է նաև հոլովական համաձայնությունը, որը Մ.Աբեղյանը կոչում է ներունակությամբ զուգորդում: Առարկայական իմաստ ունեցող նախադասության յուրաքանչյուր

[1] Տե՛ս Պետրոսյան Հ.Զ., Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 320:
[2] Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1968, էջ 307:
[3] Տե՛ս ն.տ., էջ 398:
[4] Տե՛ս ն.տ., էջ 398:

անդամ կարող է բացահայտիչ ունենալ: Իր այս բնույթի պատճառով բացահայտիչը նախադասության լայն ընդգրկում ունեցող անդամ է:

Գրաբարում և ռուսերենում համաձայնությամբ կապակցվում են ենթական ու ստորոգյալը, որոշիչն ու որոշյալը, բացահայտիչն ու բացահայտյալը, մասամբ էլ հատկացուցիչն ու հատկացյալը, եթե հատկացուցիչն արտահայտվում է ստացական դերանվամբ: Ռուսերենում բացահայտիչն ու հատկացուցիչը համարվում են որոշչի ենթատեսակներ:

Գրաբարում ենթակայի ու ստորոգյալի համաձայնությունը կատարվում է թվով, եթե ենթական արտահայտվում է անձնական դերանվամբ՝ նաև դեմքով: Ենթական կարող է դրվել ուղղական, սեռական, տրական և հայցական հոլովներով: Թեք հոլովներով ենթականները չեն համաձայնում ստորոգյալի հետ:[1] Թեք հոլովներով ենթականեր հիմնականում գործածվում են, եթե ստորոգյալն արտահայտվում է բայի անդեմ ձևերով՝ անորոշ և անցյալ դերբայներով, անցյալ դերբայով կազմված վերլուծական ժամանակների եզակի III դեմքով (Արդ **մեր** թողեալ զնոսա, հարցցուք զսոսա (5,148) = Այժմ **մենք,** թողնելով նրանց, հարցնենք սրանց: Եթէ զամենայն **զԱստուած** յամենայնի ի հիւղն լինել ասիցեն, որչափ մեծ եւս ասիցեն զԱստուած զտանի հիւղն մեծ քան զնա (5,60) = Եթե ասում են, որ բովանդակ **Աստված** ամբողջ հյուլեի մեջ է, որքան էլ մեծ համարեն աստծուն, հյուլեն ավելի մեծ կլինի նրանից), կամ էլ միադիմի բայերով (Պարտ է **մեզ**, ասէ, այսպիսում բարեխառնության օդոց և մաքրութեան ջուրց և երկրի, քաղաք և արքունիս շինել բնակութեան(1,62) = Այս բարեխառն օդերի մեջ, մաքուր ջրերի երկրում **մենք** պետք է շինենք քաղաք և արքունիք բնակության համար):

Թե՝ Գրաբարում, թե՝ ռուսերենում եզակի ենթակայի հետ դրվում է եզակի ստորոգյալ, հոգնակի ենթակայի հետ՝ հոգնակի ստորոգյալ: (Իսկ **թագաւորն տայր** նոցա պատասխանի(3,140): Իսկ **քաւդեայքն ետուն** նմա պատասխանի (3,256): **Лес обнажился. Поля опустели**): Ռուսերենում բայի անցյալ ժամանակի բայաձևերը և ենթական համաձայնում են նաև սեռով (Мальчик писал. Дочка читала): Անեզական գոյականով արտահայտված ենթակայի հետ ստորոգյալը դրվում է հոգնակի թվով (Ամենայն **կառք** ի համազգեաց երիվարաց **լծին**, բայց միայն յայսց կառաց(5,17) = Բոլոր **կառքերը** միատեսակ երիվարներից **են լծվում**, բացի այս կառքից (= տիեզերքից): Նույն անեզական գոյականը կարող է և՝ եզակի, և՝ հոգնակի թվերի իմաստ ունենալ(Այս **կառք** զարմանալիք ի հակառակ եւ յանման երիվարաց լծեալ եւ ծածուկ ձեռամբ ուղղեալք, ոչ ի միմիայն կողմն ի հանդէպ երեսացն **արշաւին**, այլ յամենայն կողմանս **վարգին**...(5,16) Այս զարմանալի **կառքը**... արշավում է, վարգում է): Բացի անեզական գոյականներից՝ կան բառեր, որոնք գրաբարում հոգնակի թվով են, աշխարհաբարում՝ եզակի: Քանի որ սրանք իմաստով եզակի են, աշխարհաբար թարգմանում ենք եզակի թվով(Յաւուրս սորա **փոխին արքունիքն** յԱրմաւիրն անուանեալ բլրոյ (1,194)= Սրա օրոք **արքունիքը փոխադրվում է** Արմավիր կոչված բլրից):

Անհոգնական գոյականներով արտահայտված ենթակայի հետ ստորոգյալը դրվում է եզակի թվով(**Երկնէր երկին, երկնէր երկիր**): Հավաքականության իմաստ ունեցող, բայց ձևով եզակի ենթակայի հետ ստորոգյալը կարող է դրվել հոգնակի թվով, այսինքն՝ ստորոգյալը ենթակային համաձայնում է ոչ թե քերականորեն, այլ իմաստով: Իմաստային համաձայնության այս երևույթը գրաբարում ընդունված է անվանել բակառություն (**Տիրեցին** աշխարհիս Հայոց **ազգն** Սասանայ պարսկի (2,12)):

Բազմակի ենթակաների հետ ստորոգյալը սովորաբար դրվում է հոգնակի թվով (**Եկին** ընդ նոսա **Յովսէփ** եւ **Ղեւոնդ** երէց...(2,382)):

Եթե ենթական արտահայտվում է անձնական դերանունով, ստորոգյալը համաձայնում է նաև դեմքով, այսինքն՝ ենթական ու ստորոգյալը կապակցվում են թվային ու դիմային համաձայնությամբ(**Ես** բազում անգամ **կամեցայ** սիրել զԱրշակ արքայ Հայոց(3,254): **Դուք էք մարդիկ** վատք եւ անպիտան, և **եկեալ էք** ի վատի խնդիր, եւ **պատահէք** չարի եւ **կորնչիք** (6,208) **Ինքեանք եկեսցեն** մեզ յօգնութիւն(2,118)):

Գրաբարում հաճախ էր գործածվում նաև բաղադրյալ ենթական, որի համաձայնությունը ստորոգյալի հետ կատարվում է նույն օրինաչափություններով, ինչ պարզ ենթակայի դեպքում (**Դուք ձեզէն** իսկ քաջ **գիտէք**(2,272), Այլ եւ **ինքն թագաւորն** հրամանի նորա **անսայր** (2,178)):

Բազմակի տարադեմք ենթակաների հետ ստորոգյալի համաձայնությունը կատարվում է հետևյալ կերպ. առաջին դեմքի առկայության դեպքում ստորոգյալը դրվում է առաջին դեմքով, առաջին դեմքի բացակայության դեպքում՝ երկրորդ դեմքով(Այլ **ես** և **դու** և ամենայն **բազմութիւնդ** հանդերձ արի

[1] Մկրտչյան Է.Ս., Գրաբարի դասընթաց, Եր., 2008, էջ 157:

թագաւորաւդ այնպէս **աշակերտեսցուք** աստուածային գրոց, զի ի տանջանացն ապրեսցուք...(2,72): **Դուք** եւ **նոքա** արդ **արարէք** որպէս եւ կամիք զմեզ զի հարցանէք(2,272)

Եթե ենթական դիմանիշ չէ, բայց ստորոգելին դիմանիշ է, դիմային համաձայնությամբ կապակցվում են ստորոգելին և հանգույցը (Եւ **են նոքա դարանք** սատանայի (2, 272):

Գրաբարում և ռուսերենում **որոշիչն** ու **որոշյալը** նույնպես կապակցվում են համաձայնությամբ: Գրաբարում ետադաս ածական որոշիչները հիմնականում թվով ու հոլովով համաձայնում են որոշյալների հետ(Եւ կանգնեալ երեւցաւ ինձ յերկրի **բեմ չորեքկուսի ամպեղէն** (6,66): Բայց այս Յակոբ գործէր **սքանչելիս մեծամեծս** (3,42): Ածականով արտահայտված ետադաս որոշիչները կարող են նաև չհամաձայնել որոշյալներին(Եւ բաժանէր լեառն բարձր, ուստի երևէին **գաւառքն բովանդակ**, որում անուն Ընձաքիարս կոչէին(3,40):

Գրաբարում տարածված է, որ ածականը ստանում է **-ութիւն** ածանցը, վերածվում գոյականի, բայց կիրառվում ածականի իմաստով, աշխարհաբար թարգմանվում է որպես ածական(Իսկ մոգուցն գունդք ստիպով բռնադատէին տանել զկրակս ի **տաճար սրբութեանց**...(=սուրբ տաճար) Տեառն(6,130):Ապաքէն զայդ կամիս՝ զի ծածկեսցի **խորհուրդ ամբարշտութեանդ**...(=ամբարիշտ խորհուրդդ) (2,12): Ոճական այդ հնարանքը գրաբարում կոչվում է վերացականը թանձրացականի փոխարեն:

Երբեմն նույն նախադասության մեջ լինում են համաձայնող և չհամաձայնող որոշիչ-որոշյալներ (Եւ նա դնէր օրէնս, զի մեծամեծ աւագանին, **նախարարքն աշխարհակալքն, աշխարհատեարքն** որ էին բիւրաւորքն եւ հազարաւորքն, կայցեն առ արքային, ընդ նմա շրջեսցին, եւ մի' ոք երթիցէ ի նոցանէ ընդ **զօրս արքունի**(3,34):

Գրաբարում նախադաս գործածությամբ կարող են համաձայնել միավանկ, երբեմն էլ որոշ երկվանկ ածականներով արտահայտված որոշիչները (Ապա կոչէր առ ինքն թագաւորն Վռամ Սուրէն Պալհաւն, զիւր զիազարապետն, որ ազգակից և տոհմակից էր **մեծի քահանայապետին** Սահակայ(6,54), երբեմն էլ համաձայնում են միայն հոլովով, հիմնականում գործիական հոլովում՝ (Սա եկեալ ցանկացեալ փափաքեալ **մեծաւ տենչանօք** աղաչէր զԱստուած՝ տեսանել զփրկական տապանն Նոյեան շինուածոյն(3,38): Հազվադեպ հնարավոր է արմատի կրկնությամբ կազմված բազմավանկ ածականով արտահայտված որոշչի համաձայնություն որոշյալի հետ(Եւ զհետ գնացին նորա ի տաճարէն արքունի ամենայն **մեծամեծքն նախարարքն** հայոց(3,332):

Լեզվաբան Վ.Ա. Քոսյանը միավանկ նախադաս ածականներով որոշչի և որոշյալի անհամաձայնության երեք դեպք է առանձնացնում: Մի դեպքում միավանկ ածական որոշիչը, բաղհյուսական հարաբերությամբ կապակցված լինելով բազմավանկ ածականին, չի համաձայնում որոշյալի հետ: Այս դեպքում գործում է բազմավանկ նախադաս ածականով որոշիչ և որոշյալ անհամաձայնության օրինաչափությունը (Քանզի **բազում** և **խիստ դղրդմունք** յայսմ հետէ լինելոց են յաշխարհիս(6,80): Երկրորդ դեպքում լեզվաբանը նշում է մի շարք միավանկ ածականներ՝ **բուն,բուռն, կոյր, թաւ, սերտ, նեղ, ճոխ, թիւր** և այլն, որոնք սովորաբար չեն համաձայնվում գոյականների հետ(Անտի սմա ձեռն տուեալ ի կողմանց Քուշանաց... յիւրեանց ի **բուն աշխարհէն** (4,20): Եւ այնուհետեւ թէ **բուռն գնդաւ**, եւ կամ իւր իսկ գլխով՝ նա իշխէ որպէս եւ գտանէ առնել գլուխս Հայոց գործոյս (6,374): Երրորդ դեպքը վերաբերում է այն միավանկ ածական որոշիչներին, որոնք, այլ դեպքում համաձայնելով, երբեմն մնում են անհամաձայն (Եւ ուսեալք զհաւատսն միասնական **սուրբ երրորդութեանն** եւ ապա մկրտէր իբրեւ հազարս երկուս(3,18):

Գրաբարում բազմավանկ ածականներով արտահայտված որոշիչները նախադաս գործածությամբ սովորաբար չեն համաձայնում որոշյալների հետ: Սա վերաբերում է առաջին հերթին կրկնավոր, բարդ, **-պէս, -օրէն, -երէն, -ածոյ, -ական, -եայ, -ի** վերջածանցներով կազմված ածականներին (Տայր հրաման Շապուհ արքայն Պարսից **զամուր ամուր տեղիսն** հայոց բերդս շինել(3,272): Փոխանակ **կերպասեայ ոսկեհուռ զգենստուցն** խոշոր բրդեայս զգենուին, եւ փոխանակ **բազմադիմի անկողնոյն** փրիսայիւք ի վերայ երկրի գետնատարածք լինէին(6,264): Մակբայական ծագում ունեցող որոշ ածականներ առհասարակ չեն համաձայնում որոշյալի հետ, ինչպես՝ **բարիոք, բարւոք**:[1]

Բազմավանկ ածական որոշիչները համաձայնում են **Աստուած, Քրիստոս**, ինչպես և մեծ մասամբ անձնանուն լրացյալների հետ (Բանայ զդրունս գթոյ **մարդասիրին Քրիստոսի**(4,9): **Բարեբարին Աստուծոյ** նայեցեալ ի գայթակղութիւն նոցա՝ առաքեաց յերկնից սիւն ամպոյ(1,226): Եղեւ դեղագործ մահու եւ մատռուակ կորստեան ոգւոց, **անօրինաւն Միհրներսեհիւ**, ամենայն տկարամիտ

[1] Տե'ս Քոսյան Վ.Ա., Գրաբարի բառակապակցությունները, Եր., 1980, էջ 39-41:

անձանց(6,88): Բազմավանկ նախադաս ածական որոշիչները երբեմն համաձայնում են նաև այլ գոյականների հետ (Եւ ուստի՞ տացէ քաջն Արտաշէս Հազարս ի հազարաց եւ բիւրս ի բիւրուց Ընդ **քաջազգւոյ** կոյս **օրիորդիս** Ալանաց): Սնուցանէ յինքեան երկիրն ջրովք արուեստիւք եւ զառաւելութիւն ի սթափումն որսատենչ ազատացն... եւ կամ այլ բազում եւ անհամար **ցամաքայնոցն** եւ **ջրայնոցն** ջոկք **թռչնոցն**(6,24):

Ռուսերենում ածականն ունի նաև սեռի քերականական կարգ, և նրանով արտահայտված որոշչի համաձայնությունը կատարվում է սեռով, թվով ու հոլովով (**Хорошие** и **радостные вести** получил он. Им это казалось **простым** и **легким делом**.) Ռուսերենում տարբերակում են նաև ածականներ (**краткие**), որոնք, չեն հոլովվում և հոլովով չեն համաձայնում որոշյալի հետ: Որոշիչ-որոշյալի համաձայնությունը եզակի թվում կատարվում է սեռով (город красив, площадь красива) և թվով (города красивы), հոգնակի թվում՝ միայն թվով:[1]

Գրաբարում որոշչային հարաբերությամբ գոյականի հետ գործածվում են նաև թվականի երեք տեսակները՝ քանակական, դասական, անձներական, որոնք դրսևորում են համաձայնության յուրահատկություններ: Գրաբարում որոշ չափով օրինաչափական է **մի, երկու, երեք, չորք** քանակական թվականների համաձայնությունը որոշյալների հետ: **Մի** որոշչի հետ որոշյալը դրվում է եզակի թվով (**Միով պատարագաւ** կատարեաց զսրբեալսն ի մշտնջենաւորս (5,220): **Յաղջկանէ միոջէ** պարտեալ վատթարանայր(4,181): Եւ յետ **երից աւուրցն** ստուգեցաւ զրոյցն, զի մեռեալ էր կայսրն(3,162): Այս ինքն են սոքա **չորք մատեանք** (3,6): **Երկուց գնդացն** զԱնդիկան եւ զՀազարաւուխտ զօրագլուխս կացուցանէր(3,214): Երբեմն հանդիպում են նաև այդ թվական որոշիչների և որոշյալների անհամաձայնության դեպքեր(Եթէ ի **մի օրէնս** դարձուցանես զամենայն ազգս եւ ազինս(2,18): **Երեք մանկամբն** ի հնոցի անդ ընծայեցուցանէ (5,27): Կարգէ զԱրամանեակն **երկու եղբարբն** ընդ աջմէ (1,44):

Հինգ և բարձր քանակական թվականները որոշիչ են դառնում և' ետադաս, և' նախադաս: Ետադաս գործածվելիս դրանք համաձայնում են սովորաբար հոգնակի գործածվող լրացյալին սեռական հոլովում(Ապա յետ լնուլ **աւուրցն հնգետասանիցն** անցելոցն, սատակեցաւ մանուկն որդի կայսերն(3,138), իսկ ուղղականում և հայցականում մնում են անհամաձայն (Լինին **ամք երեսուն** եւ **վեց հազար**(1,18): Պահեալ լինէին պահս **աւուրս վաթսուն** եւ **վեց**(4,722): Հանդիպում են օրինակներ, երբ ուղղական և հայցական հոլովներով թվական որոշիչները համաձայնում են որոշյալներին(Տուփք **ոսկիք երկոտասանք** լի խնկով(4,708): Եւ յայնմ **աւուրս եօթանս** որ մկրտեցան յարքունական բանակէ անտի՝ ընդ այր եւ ընդ կին եւ ընդ մանուկ աւելի քան զչորեք հարիւր բիւր(4,837):

Նույն թվականները նախադաս գործածվելիս ավելի շատ մնում են անհամաձայն, որոշյալը դրվում է և' եզակի, և' հոգնակի:Երբեմն որոշիչը կարող է արտահայտվել քանակական թվականի կրկնությամբ, որը բաշխական թվականի իմաստ է արտահայտում[2]: Ի գունդս գունդս զգազանսն բաժան էր, եւ առ **մի մի** փիղ երեք հազար սպառազէնք (2,232): Պրկեցին զսոսա **մի մի** ի **չորս չորս** **ցիցս**(4,208):

Դասական թվականներով արտահայտված որոշիչների հետ որոշյալը սովորաբար եզակի է դրվում: Հետադաս գործածվելիս դասական թվականներով որոշիչները համաձայնում են լրացյալին(**Յաւուրն չորրորդի** հրաման ետ թագաւորն (4,116), նախադաս գործածության դեպքում սովորաբար չեն համաձայնում: Որում **երկրորդ գրոցն** անուանեն զոմն պատմագիր... (6,10): Համաձայնության օրինակներ հանդիպում են նաև նախադաս գործածության դեպքում(Երանի՜ **առաջնոյ** եւ **երկրորդի փոփոխմանն** (1,446): Դասական թվականով արտահայտված որոշչի հետ որոշյալը հազվադեպ դրվում է նաև հոգնակի կամ էլ անեզական գոյական է լինում (Կամիմ զանիմաստասէր բարս **առաջնոցն** մերոց **նախնեացն** ոչ առանց յիշատակի բամբասանաց թողուլ(1,10): Յափշտակեցաւ **յերրորդ երկինս**(5,157):

Բաղադրյալ դասական թվականով արտահայտված որոշիչը գոյական որոշյալի հետ համաձայնում է կա'մ բոլոր բաղադրիչներով, կա'մ միայն վերջին բաղադրիչով[3] (...Ի լնուլ **վաթսներորդի վեցերորդի աւուրն**, ընդ այգուն առաւօտանալն…(4,726): **Յեաւթն եւ ի տասներորդի ամի** թագաւորութեանն Տրդատայ գտաք նստեալ յաթոռ սրբոյ առաքելոյն Թադէոսի զհայրն մեր Գրիգորիոս (1,298):

---

[1] Տե'ս Гвоздев А.Н.,Современный русский литературный язык, М., 1973, стр 31., Краткая русская грамматика (под редакцией Н.Ю. Шведовой и В.В. Лопатина), М., 1989, стр 350 .

[2] Տե'ս Ն.տ,, էջ 43-45:

[3] Ն.տ., էջ 47:

Անձներական թվականներով արտահայտված որոշիչները սովորաբար նախադաս են լինում և թվով ու հոլովով համաձայնում են հոգնակի որոշյալի հետ: Ավելի հաճախ գործածվում են միավորներից կազմված անձներական թվականները(Յետ այնորիկ ձանձրացան պարտեցան լքան աշխատեցան **երկոքին կողմանքն**(3,246): Կենդանութիւնն ի նոյն **չորեսին հիւթսն** լուծանի (5,134:) Երբեմն էլ հանդիպում են ետադաս գործածության օրինակներ(Իջին հեռագոյն **նախարարքն երեքեան**(4,338): Ծագեաց գլոյսն ի մէջ **սեռանցն չորեցունց** (4,752): Հավաքական իմաստ ունեցող որոշյալը անձներական թվականով որոշչի մոտ երբեմն դրվում է եզակի թվով [1](Արձակեաց թագաւորն ի վերայ նոցա զվաչէ… սատակել կորուսանել **զազգն երկոսեան**(3,18): Ընդ միմեանս **գունդն երկոքեան** բախէին(3,244):

Ռուսերենում քանակական թվական որոշիչները որոշյալների հետ համաձայնում են հոլովով, բացի հայցականից(пяти домов, пятью домами), դասական թվականները՝ նաև սեռով(первый дом, первое лицо, первая школа), անձներական (собирательные) թվականների հետ որոշյալը դրվում է հոգնակի թվով (трое мальчиков)[2]:

Գրաբարում որոշչի պաշտոն հիմնականում կատարում են ցուցական, որոշյալ, անորոշ, հարցական և հարաբերական դերանունները: ***Այս,այդ, այն*** ցուցականները որոշիչ են դառնում և' նախադաս, և' ետադաս գործածությամբ՝ համաձայնելով նրա հետ: Նախադաս լինելիս գործածվում են կարճ ձևերով, համաձայնում են որոշյալի հետ՝ բացի հոգնակի ուղղական, հայցական, երբեմն էլ գործիական հոլովներից, որտեղ դերանունները եզակի են լինում, և նախդիրները դրվում են դերանունների վրա(**Յայնմ ժամանակի** կոչէր առ ինքն Շապուհ արքայն Պարսից զթագաւորն Հայոց զԱրշակ(3,194): **Այն զօրութիւնք** ոչ մարդոյ են (1,174):Հազվադեպ հոգնակի ուղղականի հետ ցուցականները կարող են համաձայնել, երբեմն էլ մյուս հոլովների հետ մնում են եզակի կամ անփոփոխ, երբեմն էլ գոյականից տարբեր հոլովով են դրվում, խիստ հազվադեպ գործածվում երկար ձևով[3]:

Ետադաս կիրառության դեպքում ***այս, այդ, այն*** ցուցականները հանդես են գալիս երկար ձևով, որոշյալները ստանում են համապատասխան ցուցական հոդը, իսկ նախդիրները կրկնվում են(Համբարձաւ թագաւորն **ի կողմանցն յայնցանէ** (4,31): Պատգամս յղէր **օրինակաւս այսուիկ**(4,156): Այս կիրառությամբ հանդիպում են թվի, հոլովի կամ հոդի անհամաձայնության դեպքեր, երբեմն էլ գործածվում են կարճ ձևերով(Կենդանի լինիցին **ոսկերքդ այդ**(4,503):Խնդիր փութապէս **գիւտիս այսմ** հոգացեալ՝ ճեպով զիւր մայրն... յԵրուսաղեմ առաքէր(6,70):

Սոյն, դոյն, նոյն ցուցական դերանունները որոշիչ են դառնում նախադաս կիրառութեամբ՝ համաձայնելով գոյականի հետ հոլովով ու թվով, բացի հոգնակի ուղղականից, հայցականից և գործիականից, որտեղ մնում են եզակի(Կեցուցանէ **զնոյն ոգիս նովին մարմնով**(4,117): Գուցէ մեռանիցիմ **սովին մեղօք** (6,334): Պատահում են դրանց միայն հոլովով համաձայնելու դեպքեր: Քիչ չեն այն դեպքերը, երբ այս դերանունները մնում են անհամաձայն (**Նոյն մարմինք նոյն հոգւով** բերեալ զգործս վաստակոցն արդարութեան... յարքայութիւն վերանայցեն (4,529):

Որոշիչ դառնում են բոլոր անորոշ դերանունները **: Ոմն, ոք** դերանունները սովորաբար դառնում են անձի,երբեմն էլ իրի անունների ետադաս որոշիչ, համաձայնում թվով ու հոլովով, **իմն, ինչ** դերանունները սովորաբար դրվում են իր ցույց տվող գոյականներից հետո՝ համաձայնելով որոշյալի հետ հոլովով (հոգնակի ձև չունեն): **Այլ** դերանունը գործածվում է եզակի ու հոգնակի, **միւս** դերանունը՝ եզակի որոշյալի հետ: Այսպես՝ Որ էր **նախարար ոմն** ի Ստահր գաւառէ(4,18):...Ծածուկ **զօրութեամբ իւիք** (5,122): Զնոյն բաջաղանս **այլովք պատմութեամբ** կարկատեցին(5,83): Ի **միւսում թղթին** ասէ (5,78):

Որոշյալ դերանունները նույնպես համաձայնում են որոշյալի հետ: ***Ամենայն*** դերանունը միայն եզակի թիվ ունի և հոգնակի որոշյալի հետ մնում է եզակի, համաձայնում միայն հոլովով: Երբեմն հանդիպում են անհամաձայնության դեպքեր: Այսպես՝ Մի սիրտ յօժարութեան **ամենեցուն** արանց եւ կանանց (2,238): **Մարգարէիւքն ամենեքումբք** ծանօթս տայ (4,370): Միաբանեալ Ալանք **լեռնականօքն ամենայնիւ** (1,210):

---

[1] Ն.տ., էջ 48:

[2] Краткая русская грамматика (под редакцией Н.Ю. Шведовой и В.В. Лопатина), М., 1989, стр. 350-351.

[3] Ն.տ., էջ 51

Հարցական, հարաբերական դերանուններից **զի՞նչ** դերանունը որոշիչ է դառնում միայն եզակի թվով, հոլովով ևս չի համաձայնում որոշյալի հետ **(Զի՞նչ օրինակաւ** կարասցին ապրեցուցանել զմոգպետն(2,314): Քանզի **զի՞նչ աղէտք** տարակուսի են...(5,130): **Քանի՞** դերանունը նույնպես չի համաձայնում որոշյալի հետ՝ **Քանի՞ աշխարհք են**, որում դուք իշխէք՝ աստուածաբար(6,94): **Որ** դերանունով որոշիչները նախադաս են գործածվում և որոշյալի հետ համաձայնում թվով ու հոլովով, երբեմն էլ միայն հոլովով(Սկսաւ նա այնուհետեւ հարցանել զմեզ, թէ ուստի՞ էք եւ կամ **յորմէ՞ գաւառէ** (6,344:) **Որով կամօք** եւ մեք արբեցաք (6,342):

Գրաբարում գոյականով արտահայտված որոշիչը դրվում է ուղղական, սեռական, հազվադեպ բացառական, գործիական հոլովներով և որոշ դեպքերում են համաձայնում որոշյալի հետ: Հատուկ անուններով որոշիչները ետադաս գորածածության դեպքում չեն համաձայնում, իսկ նախադաս գործածության դեպքում մասամբ են համաձայնում(Լուր լուաւ **յերկրէն Հայաստանէ(**3,40): Կէսքն անցեալ ընդ կամուրջն **Վաղարշապատ քաղաքի** (4,33): Հասարակ անուններով, անորոշ, անցյալ և ենթակայական դերբայներով արտահայտված որոշիչների համաձայնությունը որոշյալների հետ կատարվում է ածականով որոշիչների օրինաչափություններով: Այսպես՝ Զարդարեցին ոսկի եւ արծաթի **կանթեղօք լուցելովք** եւ **լապտերօք վառելովք** եւ **աշտանակօք բորբոքելովք**(4,759): Որում պարգեւէր իսկ վիճակ **յամենաշնորհողէն Աստուծոյ** (8,14):

Ռուսերենում գոյականով արտահայտված որոշիչները ևս համաձայնում են թվով, հոլովով և սեռով: Սեռի կարգ չունեցող որոշյալների հետ գոյական որոշիչը սեռով չի համաձայնում(врачу Ивановой).

Մակբայով արտահայտված որոշիչը չի համաձայնում որոշյալի հետ(***Յոյժ մեծարանօք ....*** տօն յիշատակի առնեն(6,84):

Գրաբարում և ռուսերենում հատկացուցիչը սովորաբար չի համաձայնում հատկացյալի հետ, անկախ հատկացյալի հոլովից՝ այն դրվում է սեռական հոլովով: Միայն ստացական դերանուններով(притяжательные местоимения) արտահայտված հատկացուցիչն է համաձայնում հատկացյալի հետ(Հանդերձ **օգնականօք իւրովք** իջանէր ի քաղաքն Սամոսատացւոց(8,15): Առաջնորդեաց մեզ **ի մանկութենէ մերմէ** (4,167): Я начал мой роман. С героем моего романа):

Սովորական կամ բուն բացահայտիչը թվով ու հոլովով, իսկ եթե բացահայտյալը անձնական դերանուն է, նաև դեմքով (հոդով) համաձայնում է բացահայտյալին: Մասնական բացահայտիչը բացահայտյալին համաձայնում է նախադրության խնդիրների միջոցով, իսկ մասնավորող պարագայական բացահայտիչը չի համաձայնում: Իսկ զՅուսիկ սնուցանէր **Տիրան որդի թագաւորին *Խոսրովու***(3,20): **Դուք հոգեւորքդ** հաստատեցէք զայնպիսի հոգւով հեզութեան (6,476): (Месроп Маштоц-сын Вартана-созидатель армянского алфавита. Вечная память ему-Месропу Маштоцу): Բացահայտիչը բացահայտյալից կանոնարկված կետադրությամբ չի տրոհվում:

Այսպիսով՝ նախադասության անդամների համաձայնությունը որոշակի ընդհանրություններ է դրսևորում գրաբարում և ռուսերենում:

ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Խորենացի Մ., Պատմութիւն Հայոց,Երևան, 1981:
2. Եղիշէ, Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին,Երևան,1985:
3. Բուզանդ Փ., Պատմութիւն Հայոց,Երևան,1987:
4. Ագաթանգեղոս, Պատմութիւն Հայոց, Երևան,1986:
5. Կողբացի Ե., Եղծ աղանդոց,Երևան, 1970:
6. Փարպեցի Ղ., Պատմութիւն Հայոց,Երևան, 1982:
7. Սեբէոս, Պատմութիւն,Երևան,1979:
8. Կորիւն, Վարք Մաշտոցի,Երևան 1979:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1968:
2. Աբրահամյան Ս.Գ., Պառնասյան Ն.Ա., Օհանյան Հ.Ա., Բաղիկյան Խ.Գ., Ժամանակակից հայոց լեզու, հ.3, Շարահյուսություն, Եր., 1976:
3. Ասատրյան Մ.Ե., Ժամանակակից հայոց լեզու, Շարահյուսություն, Եր., 1987:
4. Ավետիսյան Հ., Որոշիչ-որոշյալի կապակցությունը գրաբարում, Եր., 1972:
5. Գյուլբուդաղյան Ս.Վ., Ժամանակակից հայերենի շարահյուսություն(պարզ նախադասութուն), Եր, 1988:

6. Իշխանյան Ռ.Ա., Արդի հայերենի շարահյուսություն, Պարզ նախադասություն, Եր. ,1986:
7. Մկրտչյան Է.Ս., Գրաբարի դասընթաց, Եր., 2008:
8. Պապոյան Ա.Հ., Բադիկյան Խ.Գ., Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Եր., 2003:
9. Պետրոսյան Հ.Զ., Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987:
10. Քոսյան Վ.Ա., Գրաբարի բառակապակցությունները, Եր., 1980:
11. Белошапкова В.А., Современный русский язык, Синтаксис М., 1977.
12. Гвоздев А.Н.,Современный русский литературный язык, М., 1973.
13. Краткая русская грамматика (под редакцией Н.Ю. Шведовой и В.В. Лопатина), М., 1989.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Օֆելյա Բաբայան - բ.գ.թ.,պրոֆեսոր,ակ.Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն
էլ. հասցե՝ o.e.babayan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

ՀՏԴ- 809.198 .1 Հայոց լեզու

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐԻ ՊԱՀԱՐԿՄԱՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱԾԱԿԱՆ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐ

Ռենա ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ

Բանալի բառեր *- Ժողովրդայնացում, գեղարվեստական գրականություն, ծագումնաբանական բազմազանություն, կենսունակություն, բարբառայնություն, լեզվամտածողություն, ոճավորում, հնդեվրոպական, փոխառություն, իմաստային, բարբառախոս միջավայր:*

Ключевые слова: *популяризация, художественная литература, этимологическое многообразие, живучесть, диалектизм, языковое мышление, стилизация, индоевропейский, заимствование, смысловой, диалектная среда.*

Key words*: popularization, fiction, etymological diversity, vitality, dialectism, linguistic thinking, stylization, Indo-European, borrowing, semantic, dialectal environment.*

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК СРЕДА ХРАНЕНИЯ И АКТИВНОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВ

Р. МОВСЕСЯН

Одним из художественных способов отображения характера народа, образа мышления, жизненной философии является применение диалектных и разговорных реалий со стороны писателя. Диалектные слова могут проникнуть в художественную литературу непроизвольно, под влиянием языкового мышления, а также преднамеренно, для стилизации художественного произведения. Диалектные слова, примененные в произведениях арцахских писателей, имеют как смысловое, так и этимологическое многообразие. Примечательно, что в изучаемой нами литературе часть диалектных слов незнакома для всех или почти всех представителей нового поколения диалектной среды. Значит, художественное слово часто становится единственной средой сохранения и применения диалектных слов.

FICTION AS AN ENVIRONMENT FOR THE STORAGE AND ACTIVE USE OF DIALECTAL WORDS

R. MOVSESYAN

One of the artistic ways of the writer's reflection of the character of people, the way of thinking, the philosophy of life is the use of dialectal and colloquial realities. Dialectal words can penetrate into the fiction literature involuntarily, under the influence of linguistic thinking, and intentionally, for stylization of the work of art. Dialectal words used in the works of Artsakh writers have both a semantic and etymological diversity. It is noteworthy that in literature some of the dialectal words are unfamiliar to all or almost all representatives of the new generation of the dialectal environment. Hence, the artistic word often becomes the only environment for the preservation and use of dialectal words.

Գրողի կողմից՝ ժողովրդի բնավորության, մտածելակերպի, կենսափիլիսոփայության գեղարվեստական արտացոլման եղանակներից մեկը բարբառային ու ժողովրդախոսակցական իրողությունների գործածությունն է: Բարբառային բառերը գեղարվեստական գրականություն կարող են մուտք գործել ակամա՝ լեզվամտածողության թելադրանքով, և կանխամտածված՝ գեղարվեստական երկի ոճավորման նպատակով:

Արցախի գրողների ստեղծագործություններում գործածված բարբառային բառերը ունեն ինչպես իմաստային, այնպես էլ ծագումնաբանական բազմազանություն: Հատկանշական է, որ ուսումնասիրվող գրականության մեջ գործածված բարբառային բառերի մի մասը անծանոթ է բարբառախոս միջավայրի նոր սերնդի բոլոր կամ գրեթե բոլոր ներկայացուցիչներին: Ուրեմն՝ գեղարվեստական խոսքը հաճախ դառնում է բարբառային բառերի պահպանման ու գործածության եզակի միջավայր:

Գրողի կողմից՝ ժողովրդի բնավորության, մտածելակերպի, կենսափիլիսոփայության գեղարվեստական արտացոլման եղանակներից մեկը լեզվի ժողովրդայնացումն է: Իսկ լեզվի ժողովրդայնացման ուղիներից մեկը բարբառային ու ժողովրդախոսակցական իրողությունների գործածությունն է:

Հայ դասական և ժամանակակից գրողներից շատերն իրենց ստեղծագործությունների լեզվական միջոցների ընտրության շրջանակներն ընդլայնել են՝ ի հաշիվ լեզվի տարածական տարբերակների՝ բարբառների, ենթաբարբառների, խոսվածքների, որը հայ լեզվաբանության և գրաքննադատության մեջ տարբեր ժամանակներում տարբեր կերպ է գնահատվել՝ բարբառային

իրողությունները դիտվելով կամ գրական նորմայից շեղումներ, «ցածր» ոճի դրսևորումներ, կամ էլ բներանգ ստեղծելու, կերպավորման, ազգային հոգեբանության դրսևորման լավագույն միջոցներ և այլն:

Քննելով բարբառային իրողությունների դրսևորման առանձնահատկություններն ու նպատակադրումը՝ նկատելի է հեղինակի կողմից դրանց ակամա և կանխամտածված ընտրությունը: Ակամա ընտրությունը հեղինակի լեզվամտածողության ինքնաբուխ ու բնական արտահայտությունն է: Բարբառը կամ խոսվածքը լեզվական այն տարբերակն է, որին մարդը (այս դեպքում՝ գրողը) տիրապետում է վաղ մանկությունից, և բարբառով է նրա գիտակցության մեջ ձևավորված քերականական տրամաբանությունը: Այդ մասին Հր. Աճառյանը գրում է. «Ամեն մի անհատ, որ գրում է որևէ մայրենի լեզվով կամ բարբառով, ինչքան էլ լավ իմանա այդ օտար լեզուն կամ բարբառը, այնուամենայնիվ իր մայրենի լեզվից կամ բարբառից որևէ հետք կթողնի: Երբ մի վանեցի գրում է գրական հայերենով, լինի դա արևելյան թե արևմտյան բարբառով, անշուշտ մի քանի տեղ որոշյալ բառերի ը հոդը կուլ պիտի տա: Երբ Լեոն իր Հայոց Պատմության մեջ (Ա, էջ 609) գրում է.«Տիգբոնից մոտ է ապրում», դրանով մատնում է իր դարաբաղցի լինելը (Ղարաբաղի բարբառում մօտ նախադրությունը վերցնում է բացառական խնդիր, մինչդեռ ուրիշ բարբառներում սեռական-տրական խնդիր): Կամ երբ Մանանդյանը իր հրատարակած Նոնոսի մեջ (Marburg, 1903, էջ 5, ծան.) գրում է պիտի լինի՛ր փոխանակ պիտի լինէր, դրանով մատնում է, թե խոսում է կարնեցոց բարբառը» [3-116]:

Բարբառային իրողությունների կանխամտածված ընտրությունը ոճական արժեք ունի, գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ այդ միավորներն ունեն տարբեր գործառույթներ. բնութագրում են տվյալ տարածաշրջանի կենցաղը, բարբառը կամ խոսվածքը դարձնում են ավելի ճանաչելի՝ ընդլայնելով ընթերցողի պատկերացումը տվյալ բարբառի առանձնահատկությունների մասին, և ստեղծելով համապատասխան բներանգ՝ գրական կերպարները դարձնում են ավելի գործուն, կերպավորումը՝ ավելի համոզիչ: Բարբառային բառերի գործածումով հարստանում են գեղարվեստական լեզվի ոճական և պատկերավորման հնարավորությունները, ավելի անկեղծ է դրսևորվում հեղինակի վերաբերմունքը, բարբառային իրողությունների միջոցով գեղարվեստական խոսքը դառնում է ավելի բնական, և ընթերցողը ավելի է կապվում հեղինակի՝ որպես ժողովրդի միջից ծագած կերպարի հետ: Բացի դրանից՝ բարբառային իրողությունների գործածությունը նպաստում է նաև բարբառների ու գրական լեզվի մերձեցմանը՝ բարբառների հաշվին բազմապատկելով գրական լեզվի զարգացման հնարավորությունները:

Ուսումնասիրության նյութը Արցախի Ժամանակակից գրողների ստեղծագործություններում գործածված բարբառային բառերն են:

Արցախի գրողները Ղարաբաղի բարբառի կրողներն են, և նրանց ստեղծագործություններում դրսևորվող բարբառայնությունները մեծ մասամբ Արցախի տարածքի խոսվածքներին հատուկ իրողություններ են, որոնց մի մասը, բնականաբար, բնորոշ է նաև մյուս բարբառներին ու խոսվածքներին, մյուս մասը ինքնատիպ է, բնորոշ է միայն տարածաշրջանի խոսվածքներին:

Բարբառի հարուստ բառապաշարի հումքը Արցախի ժամանակակից գրողների ստեղծագործություններում դարձել է իրական պատկերների, տիպական կերպարների կերտման լավագույն միջոց: Դրանց գործածությունը ունի տեղական բներանգ ստեղծելու, ժողովրդի լեզվամտածողության և հոգեբանության ինքնատիպությունը ցույց տալու ոճական բեռնվածություն, գեղարվեստական խոսքին հաղորդում է աշխուժություն, կենդանություն, հարազատություն և անմիջականություն:

Ինչպես՝ *Որից վառվող-լույս տվող <u>փիթելան</u>[1] (պատրույգ) սնունդ է առնում [7-591]: Առհասարակ ամեն շնչավոր նեղ օրին քաշվում է իր <u>սամթը</u> (այստեղ՝ կողմ) [9-190]: Ասեմ, որ նմանների ու մեկ էլ՝ <u>փահլևանի</u> (լարախաղաց) երևալը մեր կողմերում զվարճանալու լավ առիթ էր դառնում [4- 82]: Սառույցը ցենաջրի երեսը բարակ <u>փառ</u> (թաղանթ էր) կապել [8-376]:*

Գրողի կողմից բառի ընտրությունը պայմանավորված է ոչ միայն նրա տաղանդով, գեղագիտական ըմբռնումով, այլև երկի թեմատիկ առանձնահատկություններով, այն միջավայրով, որը ներկայացվում է ստեղծագործության մեջ: Եթե փորձենք ընդգծված բարբառային բառերը փոխարինել համապատասխան գրականներով, ապա կխամրի միջավայրի զգացողությունը և խոսքի բնականությունը: Հատկանշելի է մի իրողություն ևս. եթե այս կառույցները մի կողմից՝

[1]Բոլոր բարբառային բառերի բացատրությունը տվել ենք ըստ Ա. Սարգսյանի «Ղարաբաղի բարբառի բառարանի»:

սահմանափակում են ստեղծագործության «հանրամատչելիությունը», այսինքն՝ այլ բարբառակիր ընթերցողը հաճախ բառարանային ընթերցմամբ պետք է ընկալի համահենքը, ապա մյուս կողմից՝ այդօրինակ գործածությունները դառնում են տվյալ հանրության լեզվական առանձնահատկությունների, նաև մշակույթի ճանաչողության իրական փաստեր:

Գեղարվեստական խոսքում կրկնակի արժևորվում են բարբառային այն բառերը, որոնք գրական փոխարինիչներ չունեն: Նման բառերը գրական լեզվին հատուկ նկարագրական միջոցներով փոխարինելը խոսքը ոչ միայն զրկում է վերոնշյալ որակներից, այլև սեղմությունից, դիպուկությունից:

Այսպես՝ *Մագան էլ ես կբերեմ, իլա որ գինին լավ եղավ, մի երկու բանկա էլ կապած կրմզուկ կբացեմ [8-241]: - Խմիչքի հետ գործածվող ուտելիքն էլ ես կբերեմ, իլա որ գինին լավ եղավ, մի երկու բանկա էլ կապած կրմզուկ կբացեմ:*

Շունը իսկույն ետ է դառնում, ցանկանում է աստիճաններով բարձրանալ, բայց աստիճանների վրա խափանգը փակած է [8-401]: - Շունը իսկույն ետ է դառնում, ցանկանում է աստիճաններով բարձրանալ, բայց աստիճանների վրա դեպի ներքնահարկը կամ տանիքը բացված մուտքի վրա դրվող դռնակը փակած է:

Ընդգծված բառերը նշված իմաստներով փոխարինելով՝ կորչում են նկարագրության տիպականությունը, բներանգային առանձնահատկությունները, թուլանում դինամիկությունը, իսկ եթե հեղինակն ընտրեր մոտ իմաստ արտահայտող այլ գրական բառեր (ինչպես՝ *մագա-ուտելիք, խափանգ-դռնակ* և այլն), ապա կտուժեր նկարագրության հասցեավորումը, հեղինակի ասելիքը կկորցներ ներգործության ուժը, խոսքի գեղարվեստական հատկանիշները կկամրնեին:

Արցախի գրողների ստեղծագործություններում գործածված բարբառային բառերն ունեն նաև ծագումնաբանական բազմազանություն: Դրանց մեջ մեծ է և՛ բնիկ բառերի, և՛ փոխառությունների թիվը: Բնիկ հայերեն բառերը կազմում են թե՛ գրական հայերենի, թե՛ նրա բոլոր տարբերակների բառապաշարի միջուկը, հիմնաշերտը:

Հատկանշական է, որ ուսումնասիրվող ստեղծագործություններում իմաստային հետաքրքիր ծավալումներ ունեն հնդեվրոպական ծագման այն միավորները, որոնք վկայված չեն հայերենի գրավոր հուշարձաններում, բայց առկա են հայերենի քիչ թվով բարբառներում, այդ թվում Ղարաբաղի բարբառում: Այդպիսի միավորներ են **հեռ**[1] *(հ.ե. ers, գրբ. եռ) – 1.եռալը,2.ցավ, կսկիծ,* **կեփ**[2] *(գրբ. գաբ, հ.ե. gbabh) - այստեղ՝զիստ, ագդր, Ի՞նչ ես կեփերդ բաց արել, բա դու սկի ամոթ չունե՞ս* [12-306]: ***Տալ***[3] *(հ.ե. dhel)- ծառի ճյուղ 8.Երկու դյուցազուն ծառեր՝ ճղատարած ու հզոր, ամեն մի տալը մի ծառ [8-229] և այլ բառեր:*

Պատմական զարգացման ընթացքում Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարի հարստացման արտաքին աղբյուր են հանդիսացել հիմնականում արևելյան լեզուների (արաբերեն, պարսկերեն, թյուրքական լեզուներ) և ռուսերենի բառապաշարը: Արցախի գրողների ստեղծագործություններում բառապաշարի այդ շերտը ակտիվ կենսունակությամբ դրսևորվել է: Փոխառողն, անշուշտ, բարբառն է եղել, իսկ գրողների նպատակը ժամանակաշրջանի ժողովրդական խոսքն ու մտածողությունը ընթերցողին ներկայացնելն է: Հատկանշական է Ռ. Իշխանյանի նկատառումը. «Պետք է խստորեն տարբերել նախ իր՝ գրողի կատարած փոխառությունը օտար լեզվից և այն փոխառությունը, որը ոչ թե գրողը, այլ բարբառն է կա;ցտարել» [5 - 91]:

Օրինակ՝ ***մագազին/մաղազին*** *(ռուս. магазин) – խանութ Կարծեցի՝ ոսկու մագազին ես: Աղջի, էդ ինչի՞ ես զուգվել [12-307]:* ***Գրադուզ/գրադուզ*** *(ռուս.градус) ջերմության, հեղուկի խտության, սպիրտի թանդության աստիճանի չափման միավոր - Որ ընկեր Սահրադյանը տանի գրադուզը ստուգի [12-249]:* ***Սարսաղ*** *(թրք. sarsak) – հիմար, տխմար- Այ սարսաղ տերտեր, քեզ ո՞վ է իրավունք տվել [12-42]:* ***Դայի*** *(թրք. dayə) – 1. քեռի, մորեղբայր, 2. տարեց տղամարդկանց դիմելու հարգական կոչական բառ -Բա չգիտե՞ս, Կուքի դայի...[1-62]:* ***Ափաշկարա*** *(թրք.apaši-kar)– ակնհայտ՝ պարզորոշ՝ բացահայտ կերպով-Վանին քթի տակին նորից խնդմնդաց՝ հիմա ափաշկարա [8-113]:* ***Չովուշ*** *(թրք. čovuš) – զգիր - Գիշերվա կեսին մեկ էլ տարածվում է չովուշ Թեմուրի ձայնը... [8-145]:* ***Մեզար*** *(արաբ. mezar) – մազից՝ բրդից գործած մեծ սփռոց, որի վրա շարում են խմորի գնդերը կամ թոնրից հանած տաք հացերը - Սոնա տատը մեզարը մեկնում էր հատակին, ինքը ծալապատիկ նստում… [8-224]:* ***Լդար***

[1] Տե՛ս Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ.3, Երևան, 1926, էջ 81:

[2] Տե՛ս Հովհաննիսյան Լ., Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարի հնագույն շերտերը, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N1, էջ 119:

[3] Տե՛ս նույն տեղում, էջ 119:

(պրսկ., թրք. lagar) – նիհար, վտիտ - Լող-լող կերպարանքում, երկար լաղ դեմքին ու խռիվ բեղերին իջած լրջությունն էր հիմա ծիծաղելի [9-67] ևն:

Խնդրո առարկա գեղարվեստական ստեղծագործությունների մեջ ռուսական փոխառությունները քանակով գերազանցում են մնացած լեզուներից կատարած փոխառություններին: Հետաքրքրական է, որ Արցախի բանահյուսության լեզվի քննությանը նվիրված աշխատանքի մեջ Լ. Մարգարյանը նշում է, որ բանահյուսության լեզվում արևելյան լեզուներից կատարած փոխառությունները քանակով գերազանցում են ռուսական փոխառություններին: Պատկերն այդպիսինն է նույնիսկ նորագիր բանահյուսական նմուշներում, չնայած թվում է՝ նորագիր բանահյուսական նմուշներում պետք է նկատվեր ռուսերեն փոխառությունների կտրուկ աճ՝ պայմանավորված վերջին տասնամյակներում բարբառ ներհոսած ռուսերեն բառերի մեծաքանակությամբ: Սա, ըստ Լ. Մարգարյանի, կարելի է բացատրել նրանով, որ բանասացները ավագ սերնդի ներկայացուցիչներ են, իսկ բանահավաքները բանահյուսական նմուշը փոխադրելիս նախանձախնդիր են նմուշի «բնօրինակային» առանձնահատկությունները պահպանելուն:

Գեղարվեստական գրականության պարագայում գրողի նախանձախնդրությունն ուղղված է տվյալ ժամանակաշրջանի ժողովրդի լեզվամտածողությունը ճիշտ ներկայացնելուն: Մեր կարծիքով՝ դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ, ի տարբերություն բանահյուսական լեզվի, խորհրդային և հետխորհրդային ժամանակաշրջանի գեղարվեստական գրականության լեզվի բառապաշարը հարուստ է ռուսերենից կատարած բարբառային փոխառություններով: *Ինչպես՝* ***չայնիկ*** *(ռուս. чайник) - թեյնիկ-Մենակ ձեր կոծկած կուժն ա կոտրվել, մեկ էլ մի չայնիկ [6-131]:* ***Կառավաթ*** *(ռուս. кровать)– մահճակալ - Մի՞տդ ա, որ քնում էիր էս կառավաթին ես էլ՝ տափին [6-80]:* ***Մասկա*** *- (ռուս. маска)– դիմակ-Ինչո՞ւ է ներս մտել ձեռնոցներով ու սպիտակ մասկայով [7- 218]:* ***Տելեգրեյկա*** *(ռուս. телегрейка) – տղամարդու մգդակած հաստ ու կարճ վերնազգեստ - Եկավ սապոգները քարշ տալով, տելեգրեյկան ուսերին ծռված ու գլխարկն աչքերը համարյա ծածկած [9- 82]:* ***Դոխտուր*** *(ռուս. доктор) – բժիշկ - Բաղունց Հակոբ ապոր Նվարդը դոխտուր է դարձել, չէ՞ [1- 47]:* ***Շոփեր*** *(ռուս. шофер) – վարորդ-Մաթևոսի համար քաղաքի հաստն աղջիկները վարժուհիներ են, երիտասարդները՝ վարսավիրներ կամ «շոփերներ» [12-89]:*

Ծագումով փոխառյալ մի շարք բառեր բարբառում և մեր օրինակներում գործածվում են փոխատու լեզվում ունեցած բառիմաստից տարբերվող նոր իմաստով, մի շարք բառեր էլ զուգահեռաբար պահում են նաև փոխատու լեզվի իմաստը: Օրինակ՝

քիլինկյոշ (պրսկ. kālġūš) բառը փոխատու լեզվում ունի *«եռացրած»* իմաստը, իսկ բարբառում բառիմաստը մասնավորվել է և նշանակում է *«կերակրատեսակ, որ պատրաստում են չորաթանը ջրի մեջ լուծելով և վրան յուղի մեջ խարկած սոխ լցնելով»*: Ինչպես՝ *Քիլինկյոշ … Կարո՞ղ ես եփել: Սիբիրում այնքան եմ հիշել մայրիկի եփած կերակուրները* [7-379]:

Չանչախ (պրսկ. čākačāk)-ը պարսկերենում ունի *«դռան թակիչ»* իմաստը, Ղարաբաղի բարբառում բառիմաստն ընդլայնվել է և ունի հետևյալ նշանակությունները. *1 ջրաղացի կրիճակին ամրացված ու ծայրով ջրաղացքարի վրա ընկած փայտե շերտիկ, որի ցնցումները հաղորդվում են կրիճակին, և աղունը դանդաղորեն թափվում է քարի անցքի մեջ 2. փայտե հաստ ցից, որ խրում են գետնի մեջ, 3. փխբ. շատախոս մարդ*: Մեր օրինակում էլ բառը գործածված է վերջին՝ փոխաբերական իմաստով: Համապատասխան պայմաններով թելադրված՝ առաջին երկու իմաստները գործածության նվազ հաճախականություն ունեն, մինչդեռ փոխաբերական իմաստով գործածությունը կենսունակ է: Ինչպես՝ *Գլուխը լուրջ-լուրջ տմբտմբացնում է չանչախ Բենիկը* [12-31]:

Փանջաք (պրսկ. fenče) բառը փոխատու լեզվում գործածվում է *«ձեռքի թաթ»* իմաստով, բարբառում բառիմաստի ծավալումով ունի *«մի ձեռքով՝ բռով տանելու չափով քանակություն (խոտի, հացաբույսի և այլն)»* և *«տասը կամ քսան խուրձից բաղկացած փոքրիկ դեզ»* իմաստները: *Ինչպես՝ Լավ, ի՞նչ անենք, թե օրական վեց փանջաք հունձ ես անում [12- 232]:*

Շաբաշ (պրսկ. šabaš - կեցցե՛, շա՛տ լավ) բառը բառիմաստի շրջումով բարբառում կիրառվում է *«հարսանիքի՝ տոնախմբության և այլնի ժամանակ նվագողներին, պարողներին տրվող դրամական նվեր»* նշանակությամբ, ինչպես՝ Ինձ համար «Զեյրանի» նվագիր, հիսուն ռուբլի շաբաշ եմ տալիս [12-45]:

Քավթառ-ը (պրսկ. kaϝtār) փոխատու պահլավերենի «բորենի» նշանակությամբ բարբառում չի գործածվում: Այն ստացել է *«տգեղ, ծեր (ջադու)»* իմաստները և ունի ընդգծված բացասական երանգ: Ինչպես՝ *Անամոթ, անամոթ քավթառ կին է, բայց այնպես է զուգվում-զարդարվում, կարծես հարսատեսի է պատրաստվում…* [8-173]:

Խալաթ (արաբ. xəlnt) բառը փոխատու լեզվի «*ընծա, նվեր*» իմաստին զուգահեռ ունի «*տանը կամ աշխատանքի վայրում հագնելու երկար վերնազգեստ*» իմաստը, ինչպես՝ *Սերիկ, այդ ինչո՞ւ է <u>խալաթդ</u> սևացել [7-506]:*

Արցախի և Զանգեզուրի գրողների ստեղծագործություններում գործածված որոշ բարբառային բառերի կենսունակությունը փորձել ենք որոշել՝ հարցում կատարելով տարբեր սերունդների ներկայացուցիչների շրջանում: Առանձնացրել ենք 50 բնիկ և փոխառյալ բարբառային բառեր, որոնք գիտեն և գործածում են 70-85 տարեկան բոլոր հարցվողները (12 հոգի) :

Այդ բառերի մոտ կեսը՝ ***յուրոնիկ-1***[1] *(հավերի ընտանիքին պատկանող վայրի կամ ընտանի փոքրիկ թռչուն),* ***բյատիուռ-0*** *(անխիղճ, անգութ մարդ),* ***դալբ-0*** *(1. կեղծ, խարխլված, 2. ծույլ, դանդաղաշարժ),* ***փանջար-0*** *(տասը կամ քսան խուրձից բաղկացած փոքրիկ դեզ),* ***մազա-3*** *(խմիչքի հետ գործածվող ուտելիք),* ***բյոհլան-0*** *(արագաշարժ),* ***թամբաքյու-0*** *(մորմազգիների ընտանիքին պատկանող բույս, որի չորացրած և մանրացրած տերևները գործածում են ծխելու համար),* ***մաշալլա-3*** *(գոհունակություն, խրախուսանք, բարեմաղթություն արտահայտող բացականչություն՝ կեցցես),* ***մազալլու-0*** *(տեղը տեղին, համով, հոտով, 2. աշխույժ, հետաքրքիր),* ***բյառա-0*** *(ականջները կտրած),* ***դամիշ-3*** *(եղեգ),* ***դաբա-0*** *(կանացի երկար զգեստ),* ***խատիանգ-0*** *(դեպի ներքնահարկը կամ տանիքը բացված մուտքի վրա դրվող դռնակ),* ***սարթ-0*** *(ած., 1. թունդ, բարկ, 2. համառ, 3. խիստ, դաժան, խստաբարո),* ***կուփեճ-0*** *(գորգագործների երկաթե ատամնավոր գործիք, որով գործած ամեն շարքը ծեծում են՝ խիտ նստեցնելու՝ ամրացնելու համար),* ***ճաթ-0*** *(գարուց կամ կորեկից թխած հաց),* ***ղիրմա-3,*** *(1. փամփուշտի արճճե մանր գնդակ, 2. ած., փխբ. մանր (պտուղների մասին),* ***մութրուբ-0*** *(անճարակ, խեղճ ու կրակ),* ***չեռվեր-0*** *(տարողության չափ, որ հավասար է 4 լիտրի, 2. այդպիսի տարողությամբ շիշ),* ***կեփ-2*** *(կարթանման երկճյուղ փայտիկ, որ կապում են թակի՝ պարանի մի ծայրին, իսկ մյուս ծայրն անցկացնելով դրա միջով՝ բեռը պրկում),* ***ղոյրաթ-3*** *(ջանք, եռանդ, ուժ),* ***դաբաղ-0*** *(խոշոր եղջերավոր անասունների վարակիչ հիվանդություն)* անծանոթ է բարբառախոս միջավայրի 15-25 տարեկան բոլոր կամ գրեթե բոլոր հարցվողներին (50հոգի):

Գեղարվեստական գրականության մեջ սրանց գործածությունը առավել արժևորվում է. դրանցով ոչ միայն կոլորիտ է ստեղծվում, այլև գրականությունը դառնում է այդպիսի բառային միավորների գործածության ու պահպանման եզակի միջավայր:

Հիմք ընդունելով այդ բառերի անծանոթությունը, ըստ այդմ նաև սակավ գործածությունը նոր սերնդի խոսքում՝ պայմանականորեն դրանք համարում ենք անկենսունակ միավորներ: Այդ բառերի մի մասի (**կուփեճ, ճաթ, կեփ, թամբաքու, խատիանգ, դաբա**) անկենսունակությունը պայմանավորված է նրանով, որ դրանք նշանակող իրերը, երևույթները դուրս են եկել կամ այլևս քիչ են գործածվում կենցաղում, իսկ մնացած բառերը գործածությունից դուրս են մղել դրանց գրական համարժեքները:

Առանձնացված բառերից համեմատաբար կենսունակ են ***մուշտարի-48*** *(հաճախորդ, այցելու),* ***փառ-48*** *(թաղանթ),* ***աբուռ-47*** *(ամոթի, պատվի, պատկառանքի զգացում),* ***չոփ-47*** *(1.չոր ճյուղ, փայտի կտոր, 2. փխբ. շատ նիհար),* ***ցաք-48*** *(փշոտ թուփ),* ***ճկռել-50*** *(կքանստել),* ***թազնիլ-45*** *(նստել՝ շան, գայլի, արջի մասին),* ***լազաթ-48*** *(1 հաճույք, բավականություն, 2. ած. հաճելի բավականություն պատճառող),* ***կռոճ-49*** *(շաքարի, քարաղի և այլնի ամբողջական կտոր, գուղձ),* ***ղսմաթ-44*** *(բախտով վիճակված բաժին),* ***գյոլ-50*** *(1.լճակ, 2. փոսի մեջ հավաքված ջուր),* ***ղորթ-39*** *(ճիշտ, ճշմարիտ),* ***չոլախ-42*** *(ոտքից կամ ձեռքից հաշմանդամ, կաղ),* ***յալ-42*** *(1.սարալանջ, 2.ձիու և այլ կենդանիների վզի մազ),* ***սատոր-47*** *(փայտի հաստ կոճղ, որի վրա փայտ կամ միս են ջարդում, կտրտում),* ***օյին-48*** *(1.խաղ, խաբեբայություն, 2.մեկ ամբողջություն կազմող խաղի մի մասը, 3. մեկի գլխին բերած փորձանք),* ***փիալա-48*** *(վերևը՝ լայն, տակը նեղ հախճապակե բաժակ՝ առանց ունկի)* բառերը, դրանց իմաստները գիտեին հարցվածների 80 տոկոսից ավելին: Դրանք հաճախ են հանդիպում խնդրո առարկա ստեղծագործություններում:

Այս բառերը հաճախական գործածություն ունեն նաև այսօր: Ի տարբերություն սրանց՝ ներքոբերյալ բառերը կարելի է համարել միջին կենսունակություն ունեցող բառեր: ***Արդո–9*** *(խոշոր աղացած հացահատիկ, որով կերակրում են անասուններին),* ***դալլաք-9*** *(վարսավիր),* ***ռուզի-9*** *(բարիք, բերք, ապրուստի միջոց),* ***փիթելա-18*** *(պատրույգ),* ***սամթ-20*** *(1.նպատակահարմար եղանակ, 2. կողմ, որոշ ուղղությամբ ընկած բնակավայր),* ***խաչալ-21*** *(խոշոր անցքերով մաղ՝ցորենը գարին, ընդեղենը մաքրելու համար),* ***արսրգ-25*** *(1.անհոգ, ոչնչով չմտահոգվող, 2. անամոթ, անպատկառ, 3. դիմացկուն (բույսերի մասին),* ***քիլինկյոշ-25*** *(կերակրատեսակ, որ պատրաստում են չորաթանը ջրի մեջ լուծելով և*

[1] Թվերով տրվում է համապատասխան բառն իմացողների քանակը:

վրան յուղի մեջ խարկած սոխ լցնելով), ***ղիյամաթ-33*** *(սաստիկ ցուրտ, սառնամանիք),* ***չանչախ-27*** *(շատախոս մարդ),* ***նամարդ-24*** *(տմարդի, ստոր մարդ),* ***խախալ-21*** *(խոշոր անցքերով մաղ՝ ցորենը, գարին և այլ ընդեղենները մաքրելու համար),* ***ղուզղուն -35*** *(ագռավ)*:

Հարցումների արդյունքները վկայում են, որ բարբառի զարգացման ընթացքն անընդհատական է, և այն արտացոլում է հասարակական կյանքի տեղաշարժերը: Ըստ այդմ՝ բառային մի շարք միավորներ աստիճանաբար արտամղվում են: Այս դեպքում գրավոր հուշարձանը՝ գեղարվեստական ստեղծագործությունը, դառնում է այդ բառերի ճանաչողության տարածք ու պահոց:

Այսպիսով՝ բարբառային բառերը գեղարվեստական գրականություն կարող են մուտք գործել ակամա՝ լեզվամտածողության թելադրանքով, և կամա՝ գեղարվեստական երկի ոճավորման նպատակով:

Արցախի գրողների ստեղծագործություններում գործածված բարբառային բառերը ունեն ինչպես իմաստային, այնպես էլ ծագումնաբանական բազմազանություն: Ուսումնասիրվող ստեղծագործություններում իմաստային հետաքրքիր ծավալումներ ունեն ինչպես հնդեվրոպական ծագման և հայերենի գրավոր հուշարձաններում չվկայված միավորները, այնպես էլ բարբառային փոխառությունները: Արցախի ժամանակակից գրողների ստեղծագործություններում մեծ թիվ են կազմում ռուսերենից կատարված բարբառային փոխառությունները, ինչը բացատրվում է նրանով, որ այդ հեղինակները ապրել և ստեղծագործել են խորհրդային և հետխորհրդային տարիներին:

Հատկանշական է, որ ուսումնասիրվող գրականության մեջ գործածված բարբառային բառերի մի մասը անծանոթ է բարբառախոս միջավայրի 15-25 տարեկան բոլոր կամ գրեթե բոլոր հարցվողներին: Ուրեմն՝ գեղարվեստական խոսքը հաճախ դառնում է բարբառային բառերի պահպանման ու գործածության եզակի միջավայր:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1.Աբրահամյան Ս., Սերունդների հետ, Երևան, «Ամարաս» հրատ., 2008, 595 էջ
2.Աճառյան Հ.Հ., Հայերեն արմատական բառարան, 1-4, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1971-1979, 697- 688-636-676 էջ
3. Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Երևան, Հայպետհրատ,1951, 608 էջ
4.Ավետիսյան Ն., Սրտի կայծեր, Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ , 2013, 239 էջ
5. Իշխանյան Ռ., Բակունցի լեզվական արվեստը, «Միտք» հրատ., Երևան, 1965, 237 էջ
6. Խանզադյան Ս., Երկերի ժողովածու, հ.6, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1983, 606 էջ
7. Հակոբյան Վ., Զատիկը ջրավազանի հատակին, «Դիզակ պլյուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2010, 665 էջ
8. Հովհաննիսյան Մ, Երկեր, հ1, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 468 էջ
9. Ղահրիյան Ա., Պատրանք, «Սով«տական գրող» հրատ., Երևան, 1983, 248 էջ
10.Մարտիրոսյան Հ., Համազարկ հրաժեշտից առաջ, ՀԳՄ հրատ., Երևան, 2007,94 էջ
11. Սարգսյան Ա. Յու., Ղարաբաղի բարբառի բառարան, «Էդիտ պրինտ» հրատ., Երևան, 2013, 84 էջ
12. Օվյան Վ., Կապույտ տարիներ, «Դիզակ պլլուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2007, 527 էջ

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Ռենա Մովսեսյան

Ստեփանակերտի «Գրիգոր Նարեկացի» համալսարանի Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի դասախոս

rena-mov@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Հ.Ղազարյանը:

ՀՏԴ 82.(09) Գրականություն

ՎԱՐԴԱՆ ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ «ԿԵՆԴԱՆԻ ՊԱՏ» ՀԵՐՈՍԱՊԱՏՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ-ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

Ամալյա ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանալի բառեր: *Հերոսապատում, ժանրային և ոճական առանձնահատկություններ, քնարաէպիկական պոեմ, հայրենասիրական պոեզիա, ազգային ոգի, խոսքի դինամիկա, սյուժե, իրական դեպքեր, պատկերավորման-արտահայտչական միջոցներ, մակդիր, համեմատություն, փոխաբերություն, հեգնանք, հարակրկնություն, ժողովրդախոսակցական բառեր, ոճական հնարանքներ, մետաֆորի գեղագիտություն:*

Ключевые слова*: эпопея, жанровые и стилистические особенности, лиро-эпическая поэма, патриотическая поэзия, национальный дух, динамика речи, сюжет, реальные события, образно-выразительные средства, притча, сравнение, метафора, ирония, анархия, разговорные слова, стилистические приемы и метафорическая эстетика.*

Keywords*: epos, genre and stylistic features, lyric-epic poem, patriotic poetry, national spirit, dynamics of the speech, plot, real events, figurative means of expression, parable, comparison, metaphor, irony, anarchy, colloquial words, stylistic receptions and metaphorical esthetics.*

ПОЭМА ВАРДАНА АКОПЯНА "ЖИВАЯ СТЕНА" И ЕГО ХУДОЖЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКОЕ ОБОБЩЕНИЕ

А. ГРИГОРЯН

В этой статье проанализирована поэма "Живая стена", написанная в последнее время поэтом Варданом Акопяном. Поэма была написана под новыми впечатлениями четырехдневной войны. В жанровом плане – это новшество в поэзии Вардана Акопяна. В основе поэмы лежит непобедимость национального духа, которая направила наших сыновей на беспрецедентные героические поступки.

Писатель создал художественную, выдающуюся работу, соединенную глубоким наблюдением, острым сарказмом и выразительными способами, в которой представлены: сегодняшняя национальная, политическая, военная ситуации.

VARTAN HAKOBYAN'S «KHENDANI PAT» POEM AND ITS ARTISTIC-PHILOSOPHICAL REVIEW

A. GRIGORYAN

The article analyses the poem «Khendani pat» written by poet Vardan Hakobyan. The poem was written under the immediate influence of 4 days war in April. It is novelty in Vardan Hakobyan's poetry. The poem reflects the national unconquerable spirit, which leads our sons to bravery and heroic deeds.

With a deep and sarcastic observation and a number of stylistic means the author created a remarkable poem which reflects the national, political and military situation of our days.

Սույն հոդվածում քննության ենք առել բանաստեղծ Վարդան Հակոբյանի վերջերս գրած «Կենդանի պատ» պոեմը: Պոեմը գրվել է ապրիլյան քառօրյա պատերազմի անմիջական ու թարմ տպավորությունների տակ: Այն ժանրային ձևի առումով նորույթ է Վ. Հակոբյանի պոեզիայում: Ազգային ոգու անպարտելիությունն է ընկած պոեմի հիմքում, որը մեր քաջ հայորդիներին մղել է աննախադեպ սխրանքի ու խիզախության:

Խոր դիտողականությամբ, սուր սարկազմով ու պատկերավորման-արտահայտչական միջոցների համադրմամբ գրողը ստեղծել է մերօրյա ազգային, քաղաքական, ռազմական իրավիճակը ներկայացնող գեղարվեստական ուշագրավ գործ:

Վերջերս «Ազատ Արցախ», «Գրական թերթ» պարբերականներում տպագրվել է Վարդան Հակոբյանի «Կենդանի պատ» պոեմը, որը նվիրված է արցախյան քառօրյա պատերազմի նահատակներին: Այն գրվել է ապրիլյան քառօրյա պատերազմի անմիջական ու թարմ տպավորությունների տակ և ընդգրկում է ինչպես պատերազմական իրավիճակը ներկայացնող դրվագներ, այնպես էլ արծարծում է ազգային, քաղաքական, սոցիալական և այլ հարցեր:

Վ. Հակոբյանն այն պոետներից է, ով ստեղծագործում է, ինչպես ասում են, մատը ժամանակի զարկերակի վրա: Իսկ երբ վտանգվում է հայրենի երկրի խաղաղությունը, նրա գրիչը դառնում է ավելի սուր, ձայնը՝ հուժկու: Լինելով արցախյան ազատագրական պայքարի ակտիվ մարտիկներից մեկը՝ նա գեղարվեստական ուրույն մարմնավորումների մեջ է ներկայացնում Արցախի ճակատագրին առնչվող յուրաքանչյուր երևույթ և իրադարձություն: Այդ ամենը նա անում է երկրի աչալուրջ զավակի ու դպիրի նվիրումով, ներքին մղումով. «Իսկ Մայակովսկին կամ Ռիթմենը որտեղից իմանան, թե ինչ երանություն է չճանաչված երկրի քաղաքացի, առավել ևս՝ բանաստեղծ լինելը»[1]: Ավելացնենք՝ մարտիկ-բանաստեղծ լինելը: Եվ պատահական չէ, որ Վ.Հակոբյանը որպես պոեմի բնաբան, ընտրել է Ե. Չարենցի հետևյալ երկտողը. «Տասնհինգ թվի վերջերին-//Արթնացա ... զորքերի շարքում»[2]: Հեղինակը՝ դիմելով Չարենցին ու նրա ոճական միջոցներին, առաջին հերթին շեշտում է հայոց պատմության ողբերգական էջերի կրկնությունը, մեր ազգային պայքարի աննկուն ոգին ու ժողովրդի հավերժությունը՝ նեռ ոսոխի ցեղասպան ոճիրների ընդհանուր ֆոնի վրա: Սա այն իրադրությունն է, որ ինքն է մարտիկ-բանաստեղծին(լինի երեկ, թե այսօր, հայ, թե համաշխարհային իրականության մեջ) հուշում բառերը՝ կտրուկ, դիպուկ, կես տոնից հասկացվող, այդպես թեժ կռվի պահին մի հայացքից իրար հասկանում են զինվորները: Եվ տողը կրակում է ամեն մի հատիկ բառով.

Հայոց ապրիլի
1-ը
դարձյալ սկսվեց
ապրիլի
24-ով[3]:

Յուրաքանչյուր բառ բովանդակության մեջ բեռ է վերցնում իր վրա՝ խոսքը հեռու պահելով, ինչպես Նալբանդյանն է ասում՝ «արվեստական թույնից», էժան զգացմունքայնությունից՝ առավել խորություն և լրջություն հաղորդելով ասելիքին:

Պոեմը քնարաէպիկական է: Մեր ժողովրդի միասնականության ու անպարտ ոգու շնորհիվ թշնամին ջախջախիչ պարտություն է կրում: Հայ զինվորը իր կյանքի գնով ետ է շպրտում բարբարոս թշնամուն՝ անառիկ պահելով մեր երկրի սահմանները:

Պոեմը ժանրային ձևի առումով նորույթ է Վ. Հակոբյանի պոեզիայում: Հեղինակը փորձում է աշխարհի ուշադրությունը սևեռել մեր տարածաշրջանում տիրող պատերազմական իրավիճակի վրա: Ադրբեջանի կողմից հրադադարի պայմանավորվածության խախտումներն արդեն խրոնիկ բնույթ են կրում: Կրկին հայությունը կանգնել է լինել-չլինելու խնդրի առաջ:Եվ բանաստեղծը վավերագրում է ողջ եղելությունը՝ գեղարվեստական հետաքրքիր հնարքների ու արտահայտչական հարուստ միջոցների համադրմամբ:

Խորհրդանշական է պոեմի սկիզբը: Դիմելով հայոց ոգու անմահ կրողներին՝ Վարուժան, Անդրանիկ, Չարենց, Նժդեհ, Սիամանթո, Մոնթե, Եղեռնի զոհերին, համայն աշխարհի մարդկությանը՝ կոչնակ է հնչեցնում, ձգում է ասես հավատի բոլոր բերդ-եկեղեցիների զանգաթելերը՝ սթափության հորդորներով: Անթեյի պես հողից նոր ուժ առած պոետի բառը

[1] Հակոբյան Վ., Երկեր, հատոր Բ, «Դիզակ Պլյուս» հրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2007, էջ 296:
[2] Չարենց Ե., Ընտիր երկեր, «Նաիրի» հրատարակչություն, Երևան, 1997, էջ 66:
[3] Գրական թերթ, թիվ 18, 3 հունիսի, 2016թ.:

դառնում է զենք: Եվ այստեղ կրկին պատմության խորհուրդն է մարմնավորում բանաստեղծը՝ Նոյի ժառանգ Առանի անպարտելիության մեջ ներկայանալով նորովի. «Ես եմ՝ Արցախցի մի պոետ, մի նոր Առան, ձեր խոսքի տեր ու ծառան»[1]: Գրողն, այսպիսով, մարդասիրական իր խոսքն է ուղղում աշխարին, նրա ուշադրությունը հրավիրելով հայ ժողովրդին սպառնացող արհավիրքների վրա: Բանաստեղծը կամրջում է հայրենիքի անցյալը ներկային: Եվ դա անում է նպատակադրված: Հարյուր տարի հետո ազերին՝ «քոչվոր թուրքիո քոչվոր պոչը», ելավ իր՝ մեծ Թուրան ստեղծելու վաղեմի ծրագիրն իրագործելու:

Հովանավորվելով Թուրքիայի կողմից՝ Ադրբեջանը մեծ քանակով զենք է գնել նաև մեր դաշնակից Ռուսաստանից, գերժամանակակից զենքեր՝ Իսրայելից: Այստեղ ակնհայտ է գրողի վրդովմունքը: Նա ամբողջովին ընդունում է Դոստոևսկու, բայց ոչ երբեք Ռոգոզինի Ռուսաստանը:Եվ պոետն իր խոսքը թախծոտ իրոնիայով ուղղում է Դոստոևսկուն՝ դրանով իսկ ցույց տալիս(«Բա՞, Ֆեոդոր Միխայլովիչ»), որ Ռուսաստանը զենք վաճառելով Ադրբեջանին, ոչ միայն անտեսում է իր դաշնակից Հայաստանի, այլ հենց իր՝ Ռուսաստանի շահերը, մարդկության ու մարդկայնության շահերը, քանի որ թուրքը բոլոր ժամանակներում մնում է նույն նենգ ու դավադիր թուրքը: Ահա Դոստոևսկու խոսքը («Կարամազով եղբայրներ»). «Իսկ այդ թուրքերը, ի միջի այլոց, հեշտասիրությամբ տանջել են նաև երեխաներին, մոր արգանդից դաշույնով կտրել-հանելուց սկսած մինչև ծծկեր երեխաներին վեր նետելը և սվինի ծայրով բռնելը այն էլ մոր աչքերի առաջ: Հենց բուն հեշտանքն էլ մոր աչքերի առաջ անելն էր: Բայց ահա այսպիսի մի տեսարան հատկապես հետաքրքրել է ինձ: Պատկերացրու. ծծկեր մանկիկը դողահար մոր ձեռքերին, շուրջը ներխուժած թուրքեր: Նրանք մի զվարճալի խաղ են սկսել. փայփայում են փոքրիկին, ծիծաղում են, որպեսզի նրան էլ ծիծաղեցնեն, և հաջողում են, մանկիկը ծիծաղում է: Այդ րոպեին թուրքը նրա վրա ատրճանակ է ուղղում դեմքից չորս մատնաչափ հեռավորությամբ: Մանկիկը ուրախ ծլվլում է, թաթիկները երկարում, որ բռնի ատրճանակը, և արտիստը հանկարծ չրթացնում է բլթակը ուղիղ նրա երեսին, ջախջախում նրա գլուխը... Արվեստ է, այնպես չէ: Ի դեպ, ասում են, որ թուրքերը քաղցրավենիք շատ են սիրում»[2]:

Եվ բառերը, ասես, շիկանում են բանաստեղծի տողերում.

Եկավ ռսի տանկով
(բա՞, Ֆեոդոր
Միխայլովիչ),
«բեզպիլոտնիկներով»
Իսրայելի
(դավը հասցեն
չի փոխել էլի)
եկավ
թուր ու թվանքով,
նռնակով,
Բաքվի
նավթային
բանկով,
15 թվի հանգով,
եկավ՝ ավերով,
ավարով
արյան ծովերով,
մեծ թուրանի

[1] Նույն տեղում:
[2] Դոստոևսկի Ֆ. Մ., Կարամազով եղբայրներ, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան, 1983, էջ 337:

հովերով[1]:

Գրողը համոզիչ գույներով, սպանիչ սարկազմով է ներկայացնում ազերի ասկյարների կերպարը՝ տմարդի, վախկոտ, թույլ, ստորաքարշ, բայց և, զարմանալիորեն, ինքնագոհ: Ասկյարին թվում է, թե ռեմբոյական զգեստներ ու զենքեր կրելով, ինքն էլ Ռեմբո է դառնում…Իսկ զենքը վտանգավոր է, երբ թույլի ձեռքն է ընկնում: Թուրք-ասկյարները, ինչպես հեղինակն է բնորոշում՝ «նեռ ռհմակները» կամ «իսլամիստական,մուջահեդիստական, օձ-կարիճների բյուր վտառները», հարձակվել են հայոց շեների վրա գիշերվա կեսին, թաքուն, ծպտված: Բանաստեղծը այստեղ ահազանգում է թշնամու ծրագրերի մասին: Մանավանդ, որ նրա զորքերի շարքերում մեծ թիվ են կազմում «Իսլամիստական պետություն» խմբավորման ահաբեկիչները: Նրանց ձեռագիրը նույնն է, ինչ ազերիներինը: Սովոր են ավերել տարբեր ազգերի մշակութային արժեքներ, գրավել հողատարածքներ ուրիշ տերություններից և ստեղծել «նոր» պետություն: Միթե այդպես չէ կազմավորվել հենց ինքը՝ Թուրքիան, որն այսօր անգամ ՆԱՏՕ-ի անդամ է:

Հեղինակը բավականին դիպուկ ու պատկերավոր է նկարագրում թշնամուն՝ արտահայտելով նաև իր արհամարհական վերաբերմունքը, որն ակներև է.

Գայլի գորշ
գարշանքով,
նեխանքով,
գիշերաբոզի
աճապարանքով
եկավ.
զենքը՝
դողացող ձեռքին...[2]

Մեր պատմության ընթացքում մենք համոզվել ենք, որ թուրքն իր գործելակերպն ու պայքարի ոճը չի փոխում: Նա հարյուր տարի առաջ և այսօր էլ նույն վայրագ ու գազանաբարո տականքն է. որտեղ ոտք է դնում թուրքը, այնտեղ ավերվածություններ են լինում, մահ ու ավեր: Աշխարհահռչակ Վիկտոր Հյուգոն թուրքի պատճառած սարսափները ներկայացնելու համար ընդամենը գրում է մի քանի բառ. «Այստեղով անցել է թուրքը»[3]: Եվ դրանով ամեն ինչ ասվում է: Թուրքի կերպարն ամբողջականացնող ամենաբնութագրական գիծն է, որը չի վրիպում նրան «անդրադարձող» և ոչ մի գրչից: Ավերն ու արյունը, թալանը բնորոշ են թուրքին, դրանք նրա էության գլխավոր եզրույթներն են: Այդ են վկայում նաև Թալիշի, Մատաղիսի դեպքերը.

Որտեղ եղել են
ազերիները,
ավեր է այնտեղ,
տուն լինի ,
թե հանդ,
ճանապարհ,
թե արտ,
ուր որ մտել են,
մարդկանց
գլխատել.
մարդկանց
հոշոտել

[1] Գրական թերթ, թիվ 18, 3 հունիսի, 2016թ.:
[2] Նույն տեղում:
[3] Chekhov.am:

ու
խոշտանգել են[1]:

Կրկին Արցախը դարձավ աշխարհի ամենաթեժ կետը: Արցախցին ելավ պաշտպանելու իր հայրենի հողը և այդ հողի վրա ազատ ու անկախ ապրելու իր իրավունքը: Հայը միայն ու միայն խաղաղություն է տենչում: Մեր ժողովուրդը մաքառումների դժվարին ճանապարհ է անցել՝ մշտապես պայքարելով իր գոյության, ազատության համար՝ կրելով բազմաթիվ կորուստներ ու զրկանքներ: Սակայն, չնայած այդ ամենին, նա շարունակում է տոկալ, դիմակայել ու պատվով հաղթահարել բոլոր տեսակի մարտահրավերները՝ շնորհիվ իր ազգային մտածողության ու բնավորության անփոփոխ էության (սուբստանց) բարձր որակների՝ ուժեղ կամքի, ազատատենչ հոգու, ազգային արժանապատվության, անկոտրուն ոգու: Մեր ազգի գերերևութականությունը, թերևս, հենց այս որակների պահպանման մեջ է: Եվ հեղինակը կատարում է գեղարվեստական խորն ընդհանրացում. «Թե թշնամիդ թուրք է, զգուշացիր ոչ թե պատերազմից, այլ խաղաղությունից»[2]: Այս տողերի մեջ ազերիների ամբողջ «քաղաքականությունն է» ի ցույց դրվում՝ որպես դաս ու խորհուրդ: Եվ մյուս կարևոր եզրահանգումը, որ կատարում է հեղինակը, պակաս իմաստություն չի պարունակում իր մեջ՝ սերունդներին պատգամելով ինքն իր ուժին ապավինելու ճշմարտությանը. «Արցախը սակայն Արցախ է մնում՝ իր ուժը միայն տեսնելով իր մեջ: Արցախի համար մնացածը «պընգրլ է, հեչ»»[3]: Գրողի ելակետը սկզբունքային է, և հենց դրանով է, որ ամբողջանում է «տասնութ-քսան» տարեկան մեր զինվորի կերպարը, զինվոր, որ ներկայացնում է ոչ միայն «հայոց աննկուն աշխարհը», այլ նաև «ազգի հանճարը»:

Ազգային ոգու անպարտելիությունն է ընկած պոեմի հիմքում, որը մեր քաջ հայորդիներին մղել է աննախադեպ սխրանքի ու խիզախության: Այս առումով, հիրավի «Կենդանի պատը» հերոսապատում է: Նկատենք, Վարդան Հակոբյանի հայրենասիրական պոեզիայի հիմնական շեշտադրությունը ազգային ոգու գաղափարն է, այն մշտապես արտահայտվել է նրա բանաստեղծություններում, պոեմներում: Ժամանակին հետաքրքիր դիտարկում է կատարել անվանի գրականագետ Սնակ Արզումանյանը. «Իմ համոզմամբ, ավանդույթներից ամենագլխավորն ազգային ոգու պահպանման գեղագիտական սկզբունքն է, որը Վարդան Հակոբյանի պոեզիային տալիս է առանձնակի փայլ ու հմայք: Այս առումով նա իր սերնդակիցների մեջ չունի հավասարը, իսկ դա այն չափանիշն է, որով բանաստեղծը երկարակեցություն է ապահովում իր համար մայրենի գրականության անդաստանում»[4]:

Պոեմում հեղինակը հայ ժողովրդի փրկությունը տեսնում է սպառազինվելու և միաբանվելու մեջ, նա հնչեցնում է զենքի ու միասնականության կոչնակները, որովհետև միայն զենքով կլինի հայի փրկությունը.

-Ելեք, Արցախ,
Հայաստան,
Սփյուռք,
Զենքով ելեք[5]:

Այստեղ բանաստեղծը միաբանված պայքարի կոչ է հղում ոչ միայն Արցախին ու Հայաստանին, այլև ամբողջ աշխարհով մեկ սփռված հայությանը: Ինչպես հեղինակն է բնորոշում. «Ինքն իր վաղվան զինվորյալն է հայոց աշխարհը»:

---

[1] Գրական թերթ, թիվ 18, 3 հունիսի, 2016թ.:
[2] Նույն տեղում:
[3] Նույն տեղում:
[4] Սողոմոնյան Տ., Տաճարի ճանապարհին կամ մենարանի ուխտավորը, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2007, էջ 13:
[5] Գրական թերթ, թիվ 18, 3 հունիսի, 2016թ.:

Հերոսապատումի մեջ հեղինակը վարպետորեն է կիրառում հայ նշանավոր զորականների, գրողների, ազգային-ազատագրական պայքարի խոշոր գործիչների անունների իմաստային կրկնությունը, որը զգալիորեն նպաստում է խոսքի ներքին դինամիզմին, այուժեն դարձնում առավել հարուստ՝ պահպանելով գեղարվեստական խոսքի ազդեսության ներուժն ու բովանդակային լարումը: Տեղն է հիշելու Էլիոթի խոսքը՝ պոեզիան պիտի միշտ ազդի կյանքի վրա[1]: Գեղագետ Վ.Հակոբյանի մտածողական դաշտում ընգծված նոր երանգներով է դրսևորվում նրա անհատականացված և ուրույն ոճը, որը և իր հերթին ավելի խորքային է դարձնում ասելիքը՝ ընթերցողին հնարավորություն տալով անսխալ բացելու բառակոդավորման հակոբյանական արվեստի «գաղտնիքը»:

Ու նրանց մեջ
դուք էիք,
Վարուժան,
Անդրանիկ,
Չարենց,
Նժդեհ,
Սիամանթո,
Մոնթե,
ձեր ոգին էր
անհաղթ
ու
մեծ...[2]

Վարդան Հակոբյանի պոեմում, բնականաբար, «գործում է» պատերազմական ծանր դրաման. զոհեր է տալիս երկիրը, անդառնալի կորուստներ կրում, «տասնութ-քսան տարեկան մեր տղաները» իրենց երազները պահ են տալիս հայրենյաց հողին՝ հավերժ վերընձյուղվելու, ազգին խաղաղության մեջ տեսնելու բաղձանքով: Ենիչերը, չի դիմանում «մեր տղորանց հզոր բազկին»: Մեր տղաները դառնում են կենդանի պատ՝ իրենց արյամբ պաշտպանելով հայրենիքը.

Ազերին բախվեց
պատին՝
ընկավ,
ազերին բախվեց
պատին՝
հանգավ...[3]

Քսանմեկերորդ դարի հայ զինվորի կերպարը պոեմում ներկայացվում է մեր ժողովրդի նվիրական հատկանիշներով ու ասպետական գծերով: Այդ նրա բացառիկ սխագործության,անձնվիրության ու հերոսականության շնորհիվ փրկվեց հայրենիքը: Հեղինակը փառաբանում է մեր «ազնվազարմ, դավթակորով, դյուցազնական քաջերին», ովքեր խիզախեցին հանուն Արցախի լինելիության: Մեր խիզախ, անվեհեր զինվորները՝ «հարյուր արծիվ, հարյուր հերոս, հայոց երկնում՝ մի-մի փարոս» ձուլվեցին հայոց «մեծաց դասակին»:

[1] Թոմաս Ս. Էլիոթ, Մեռյալ երկիրը, «Ապոլոն» հրատարակչություն, Երևան, 1991, էջ 124:
[2] Գրական թերթ, թիվ 18, 3 հունիսի, 2016թ.:
[3] Նույն տեղում:

Բավականին խորը և ոգեցունց վիճակ է պատկերված պոեմի վերջում:Հեղինակը տեղադրել է նահատակված զինվորների վերջին խոսքերը, որոնք հուզմունք, ցավ ու հպարտություն են պատճառում ընթերցողին, մանավանդ, որ դրանք իրական են և բանաստեղծը բառացի մեջբերել է: Բացառիկ հերոսություն են դրսևորել՝ Ռոբերտ Աբաջյանը, Արմենակ Ուրֆանյանը, Քյարամ Սլոյանը, Սարգիս Սահակյանը, Սասուն Մկրտչյանը, Միշա Աղաջանյանը, Ռոբետ Աբրահամյանը, Վլադիմիր Նարինյանը և էլի շատ շատերը:

Գրողն, իրական դեպքերի ու երևույթների հիման վրա ստեղծել է գեղարվեստական բարձրարժեք մի գործ՝ հավաստի ու դիպուկ բնորոշումներով, լեզվառճական տարբեր հնարանքներով:

Հեղինակը պոեմում դիմել է պատկերավորման-արտահայտչական բազմազան միջոցների՝ մակդիր, համեմատություն, փոխաբերություն,հարակրկնություն, նվազաբերություն, հեգնանք, օտարաբանություն, ժողովրդախոսակցական բառեր, ոճական հնարանքներ և այլն, որոնց շնորհիվ խոսքը առավել արտահայտիչ է ու համոզիչ:Բերենք օրինակներ, այսպես՝ մակդիրներ են. Մութ մեղքեր, անականջ աշխարհ, նեռ ոհմակ, արյան ծովեր, օձ-կարիճների բյուր վտառներ, շեյթանազորք համշարի, կրկնակի թուրք, երկնային քույր, հրեղեն տեսիլ ե այլն:Համեմատություններ են. «Եկավ որպես որդնած ճահիճներից փչող բուքը, նա ինքը-թուրքը», «բառերդ նուրբ, ճկուն են, գրողը տանի, ձգվում են՝ ինչպես գեյշի մերկ իրանը գրկած ռեզին, տաք, բռնկուն են՝ հանց էժանացված նավթ կամ բենզին», «Եվ գիտեն տղերքը, գիտեն, անշուշտ՝ որպե հայոց բեղուն հողի ոսկեղեն հունտ», «Արցախի սրտում՝ աստղի պես ծագող, հառնում են մեկ-մեկ հերոսները մեր՝ խիզախ, անվեհեր, ամեն մեկը՝ մի արեգակ, ամեն մեկը՝ մի աշխարհ»:

Պետք է ասել, որ Հակոբյանի պոեզիան աչքի է ընկնում փոխաբերությունների լայն ու հարուստ գործածումներով, որոնցից յուրաքանչյուրն իր խորհուրդն ու ասելիքն ունի: Հիրավի, մետաֆորը Հակոբյանի համար դարձել է աշխարհվելու ձև: Հիշենք, հույն փիլիսոփա Արիստոտելին, ով իր «Պոետիկայում», հանգամանորեն անդրադառնալով մետաֆորի գեղագիտությանը, կարևոր է համարել մետաֆորներից օգտվելը, քանի որ, ըստ նրա. «Պոեզիայի բոլոր գեղեցկություններից միայն դա է, որ սովորել չի կարելի: Այն իսկական տաղանդի նշան է, քանի որ գտնել բնական մետաֆորներ, նշանակում է կարողանալ բնության մեջ նկատել առարկաների նմանությունը»[1]:

Ինքնատիպ ու անընդգրկելի է Հակոբյանի մտածողությունը:

«Կենդանի պատ» պոեմը հարուստ է ինչպես բառային, այնպես էլ շարահյուսական հարակրկնություններով: Ինքնօրինակ ու հետաքրքիր պատկեր է ներկայացնում գրողը նվազաբերական հակիրճ խոսքի մեջ. «Կեռ լուսինը կոնատակին» և այլն:

Պետք է շեշտել, որ հեգնանքը գրողի ոճական հնարանքներից է և մեծ տեղ ունի այս պոեմում, մանավանդ, թշնամուն բնութագրելիս այն վերածվում է սարկազմի.. «Եկավ, եկավ՝ ասկյարներին վագրազոլեր հագցրած, մութ ու սմքած ճակատներին, քամակներին ռեմբոյական նախշ ու նշան թքած-կպցրած, կապկահորանց պոչիկները խիստ խնամքով թաքցրած, կռվի ահից՝ շալվարները թաց», «Իսկ այնտեղ՝ Բաքվում, «իմաստուն,գյոզալ» մտքերի, հոխորտուն, «օգան» կրքերի «սալյուտ» է ու «շաբաշ»… Որպես դեռ դար չբոլորած Ազերբայջանի բազմադարյա «գարդաշ», չունեցած բեղերը սուլթանավարի ոլորած Ռոգոզինը, ահա, այսպես է կրակել՝ պարպելով խավիարից կուշտ «մագազինը», «Ու «հաշտարար» պահը եկավ, կողքից կախ՝ մուրացողի մախաղ ու մաղ, մաղի տակ՝ ծպտված և-ը, ինքը՝ Ալիևը, «բեզպիլոտնիկի պիլոտնիկը» Մի ճապկե մահակ է իջնում ինքն իր մեզից հոտ առած քթին իշու» :

[1] Արիստոտել, Պոետիկա, Հայպետհրատ, Երևան, 1955, էջ 195:

Այստեղ ես ուզում եմ ընդգծել նաև Վարդան Հակոբյանի արցախյան բարբառից հմտորեն օգտվելու («պընգըլ», «ճապկե», «իշտահին՝ քացախ») դրանք գրական գործի մեջ, ըստ անհրաժեշտության, հելուզելու և, դրանով իսկ, կերպարային ընդհանրացումների հասնելու կարողությունների մասին:

Հեղինակը խոսքին անմիջականություն ու պատկերավորություն հաղորդելու նպատակով օգտագործել է մի շարք օտարաբանություններ, այսպես՝ բեզպիլոտնիկ, անգյուման, օզան, սալյուտ, շաբաշ, մագազին, էրմանի, կազիրոկ, մախմուր, իշտահ և այլն:

Պոմում հանդիպում ենք հետաքրքիր բառակերտումների՝ ռեմբոյական, կապկահորանց, շեյթանազորք, գիշերաբոզ, սուլթանավարի, թրքափամփուշտ, նավթաբանկ, կայծակնաթել և այլն:

Խոր դիտողունակությամբ, սուր սարկազմով ու պատկերավորման-արտահայտչական միջոցների համադրմամբ Վ. Հակոբյան ստեղծել է մերօրյա ազգային, քաղաքական, ռազմական իրավիճակն ներկայացնող գեղարվեստական ուշագրավ գործ:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Ամալյա Գրիգորյան- Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

ՀՏԴ 821.111 Արտասահմանյան (անգլիական) գրականություն

ԱՆԳԼՈ-ԻՌԼԱՆԴԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԻՊԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Անուշ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր: *Անգլո-իռլանդական գրականություն, Բրիտանական կայսրություն, լեզու, ազգային ինքնություն, առանձնահատկություն, կրոն, մշակութային ժառանգություն, գեղարվեստական պատկանելություն, ազգային վերածնունդ:*

Ключевые слова: *Англо-ирландская литература, Британская империя, язык, национальная идентичность, особенность, религия, культурное наследие, художественная принадлежность, национальное возрождение.*

Keywords: *Anglo-Irish literature, The British Empire, language, national identity, feature, religion, cultural heritage, artistic affiliation, national revival.*

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛО-ИРЛАНДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

А.ДОЛУХАНЯН

В статье особенность англо-ирландский литературы рассматривается в контексте языка, национальной идентичности и религии. Рассматривая эти три взаимосвязанные и взаимодополняющие компоненты как единое целое, идентичность англо-ирландских авторов рассматривается историческим подходом, в качестве основного критерия выбрав участие автора в процессах национальной литературы.

THE TYPOLOGICAL FEATURES OF ANGLO-IRISH LITERATURE

A.DOLUKHANYAN

In the article, the peculiarities of Anglo-Irish literature are considered in the context of language, national identity and religion. Examining these three interconnected and complementary components as a whole, the identity of Anglo-Irish authors is considered with the historical approach, selecting the main criterion the author's participation in the processes of national literature.

Հոդվածում անգլո-իռլանդական գրականության առանձնահատկությունները դիտարկվում են լեզվի, ազգային ինքնության և կրոնի համատեքստում: Այս երեք բաղադրիչները դիտարկելով իբրև փոխկապակցված և փոխլրացնող ամբողջություն՝ անգլո-իռլանդական հեղինակների ազգային պատկանելությունը դիտարկվում է պատմական մոտեցմամբ՝ իբրև հիմնական չափանիշ ընտրելով հեղինակի մասնակցությունը ազգային գրականության գործընթացներին:

Իռլանդիան փոքրիկ երկիր է Եվրոպայի ամենածայրում, որի մասին խոսելիս առաջին հերթին ընդգծվում է նրա մեկուսացված աշխարհագրական դիրքն ու ազգային առանձնահատկությունը, ինչն անվերապահորեն իր կնիքն է թողել մշակույթի, մասնավորապես՝ գրականության վրա:

«Անգլո-իռլանդական գրականություն» անվանումը ինքնին մտածելու տեղիք է տալիս այն առումով, թե որ հեղինակներին և կամ ստեղծագործությունը պիտի վերագրել վերջինիս: Եթե իռլանդերեն լեզվով ստեղծագործողների դեպքում ամեն ինչ պարզ է և հասկանալի, ապա անգլալեզու հեղինակների գեղարվեստական պատկանելությունը միանշանակ չէ:

Իռլանդական ազգային գրականության վերաբերյալ տեսաբաններն առաջ են քաշում տարբեր, հաճախ իրարամերժ տեսակետներ: Այսպես, Դանիել Կորկերին անգլո-իռլանդական գրականութունը բնորոշում է հետևյալ կերպ. «Գրականությունը, որը ստեղծվում է անգլերեն լեզվով, մեզ այսօր առավել հայտնի է որպես անգլո-իռլանդական: Իռլանդական

գրականություն մենք անվանում ենք այն գրականությունը, որը գրվել է իռլանդերեն լեզվով և ոչ ավելին. այս տարբերակման ընկալումը ժամանակի խնդիր է»[1]:

Ի հակադրություն վերոնշյալի՝ իռլանդական գրականության պրոֆեսոր Դեյվիդ Գրինը գրում է. «Իռլանդական հանրության լայն մասսաներից ստեղծագործողը բաժանված է երկու պատնեշով՝ ազգային գրող, որն ընթերցող չունի և իռլանդալեզու հեղինակ այն դեպքում, երբ ազգային լեզուն անգլերենն է»[2]:

Ապացուցելու, որ լեզվական չափանիշի բացարձակացումը առնվազն վիճարկելի է, սույն աշխատանքում հեղինակի գրական պատկանելությունը դիտարկել ենք փոխկապակցված և փոխլրացնող երեք բաղադրիչների ամբողջության մեջ, որոնք են *լեզուն, ազգային ինքնությունը և կրոնը:*

Անգո-իռլանդական գրականության տիպաբանական առանձնահատկությունների մասին խոսելիս անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ նախնառաջ Իռլանդիայի պատմությանը: Դեռևս 12-րդ դարում անգլիական թագավոր Հենրի I-ի օրոք Իռլանդիայի աշխարհագրական տարածքի զգալի մասն անցել էր Բրիտանական կայսրության տիրապետության տակ և մինչև XIX դարավերջ-XX դարասկիզբ գոյատևում էր գաղութի կարգավիճակով: Այսինքն՝ տևական ժամանակ Բրիտանական կայսրության մաս կազմելով՝ *մայրենի լեզուն՝* իռլանդերենը բռնի կերպով փոխարինվել էր անգլերենով՝ դառնալով նաև երբեմնի իռլանդախոս հասարակության հաղորդակցման լեզուն. հանգամանք, որը խաթարել էր իռլանդական գրականության զարգացման «բնականոն» ընթացքը, հետևաբար՝ կորստյան մատնել կամ փոխակերպել նաև գրական ավանդույթները:

Այդուհանդերձ, իռլանդական գրականությունը չի տարրալուծվել և չի կորցրել ազգային դիմագիծը, ավելին՝ այս անցմամբ յուրահատուկ հող է նախապատրաստվել անգլո-իռլանդական գրականության նոր ընթացքի համար: Ասել է թե՝ անցյալի ազգային-պոետական ավանդույթները պահպանելու և այն ներկայում հաստատելու առավել շատ պատճառներ են ի հայտ եկել. ստեղծագործելով օտար լեզվով, իռլանդացի հեղինակները հաջողել են իրենց ստեղծագործություններում պահպանել ազգային դրվագներ, կերպարներ և պոետական համակարգեր՝ սինթեզելով գեղարվեստական նոր դրսևորումներ: «Անգլիացիները սկսել են հայտնաբերել, որ լեզուն, որը նրանք պարտադրել են ազգին, իրենց իսկ դեմ է դուրս եկել…»[3],- նկատում է Շոն Օ' Քեյսին:

Այս տեսանկյունից կարևոր ենք համարում պատմության ընթացքով պայմանավորված ևս մեկ հանգամանք. ի տարբերություն եվրոպական այլ ժողովուրդների էպոսների, իռլանդական սագաները ոչ թե չափածո, այլ արձակ են, այնինչ XVI դարից սկսած և ընդհուպ մինչև XIX դար զարգացման լայն թափ է ստանում չափածոն: Ռուս իրականության մեջ գործունեություն ծավալած գրականագետ Ա. Սարուխանյանը սույնը պայմանավորում է նրանով, որ «ազգային լեզվի և մշակույթի վերացման պայմաններում դա գրական ավանդույթների պահպանման և տարծման միակ հնարավոր ձևն էր»[4]:

Իռլանդացի պոետ, գրականականագետ և գրաքննադատ Շեյմաս Դինը «Իռլանդական գրականության համառոտ պատմությունն» գրքում գրում է, որ այս կամ այն հեղինակի ազգային պատկանելությունը որոշելու համար կարևոր է ոչ այնքան նրա ստեղծագործության թեման, որքան գաղափարը, տվյալ դեպքում՝ Իռլանդիայի գաղափարը: Նույն սկզբունքով Դինը Իռլանդիայում ծնված, Դուբլինում կրթություն ստացած մի շարք հեղինակների չի դիտարկում ,իբրև իռլանդացի հեղինակներ այն հիմունքով, որ վերջիններս ամբողջությամբ տեղավորվում են անգլիական գրական ավանդույթի մեջ և նրանց

[1] Corcery D. Synge and Anglo-Irish Literature. N. Y., 1965. P. 1.
[2] Green D., Fifty years of writing I n Irish, «Studies». 1966, Spring, P. 56.
[3] Ш. О'Кейси, За театральным, Сборник статьей, Москва, 1971 г., стр. 135.
[4] Саруханян А., Современная ирландская литература, Москва, 1973 г., стр. 15.

իռլանդական ծագումն ու պատկանելությունը ոչ մի կերպ չեն արտացոլվել իրենց ստեղծագործություններում»[1]:

Սակայն, եթե անգամ հեղինակը չի անդրադարձել «Իռլանդիայի թեմային», նրա ոճի մի քանի բնորոշ առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են երաժշտականությունը, կերպարների թարմությունը, պոետական երևակայությունն ու ֆանտաստիկ տեսիքլները, կատակերգականի և ողբերգականի համադրումն ու սուր հեգնանքը, գրեթե անսխալ .մատնում ենք իռլանդացի հեղինակին: Դա բացատրվում է նրանով, որ ցանկացած անհատի մտածելակերպի վրա, անկախ նրանից գիտակցում է նա, թե ոչ, դրոշմվում է ազգայինի կնիքը, որը բնորոշ է բացառապես տվյալ ազգի ներկայացուցիչներին: Մտածողության այդ ուղղությամբ որոշում են ազգային մոտեցմամբ գրականության ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ մասնավոր հարցեր: Մտածողության նման առանձնահատկությունն ընդունված է անվանել *ազգային ինքնություն*:

Մշակույթը դիտարկելով իբրև իռլանդական ինքնության նախահիմք՝ Կելտական վերածննդի գաղափարախոսները դիմել են Հին Իռլանդիայի ավանդույթներին, մասնավորապես՝ կելտական մշակույթին: 1893 թվականին հիմնադրված Կելտական լիգան համարվում է իռլանդական մշակութային վերածննդի և այն սահմանող կառույցի նախահայրը: Վերջինիս գործունեության հիմքում ընկած էր քաղաքական շարժառիթ՝ պահպանել և զարգացնել իռլանդական ազգային ինքնությունը: Լիգայի անդամների առաջնահերթ խնդիրներից էր Իռլանդիայի ապաանգլիականացումը, որը ենթադրում էր անգլիական սոցիալական և մշակութային ցանկացած ձևաչափի մերժում, ինչը հնարավորություն կընձեռեր դիմակայել ազգային ինքնության քայքայմանը:

Ազգային-ազատագրական պայքարի և մշակութային վերածննդի պայմաններում գլուխ բարձրացրած ազգային ինքնագիտակցությունն իր արտացոլումն է գտնում ոչ միայն Իռլանդիայում, այլև նրա սահմաններից դուրս ապրող հեղինակների ստեղծագործություններում: Գրողներից շատերը, ապրելով օտար ափերում և ստեղծագործելով օտար լեզվով, շարունակում են մնալ իռլանդացի, այսինքն՝ հավատարիմ մնալ իռլանդական գրական ավանդույթներին և իրենց ստեղծագործություններում ընդգծել սեփական ազգային պատկանելությունը:

Ազգային պատկանելության և գրականության ազգային առանձնահատկությունների համար պակաս կարևոր չէ նաև *կրոնը*: Իռլանդիան պատկանում է այն երկրների շարքին, որոնք քրիստոնեությունն իբրև պետական կրոն ընդունել են շատ վաղ՝ դեռևս V դարում, սակայն Բրիտանական կայսրության տիրապետության շրջանում անգլիական վերնախավը մի շարք հրովարտակներով զրկել էր Իռլանդիայի կաթոլիկներին (որոնք մեծամասնություն էին կազմում) քաղաքական, մասամբ նաև քաղաքացիական իրավունքներից՝ դրսևորելով ազգային և կրոնական խտրականություն: Այսպիսի քաղաքականությունը, բնականաբար, անհետևանք չմնաց և իր արտացոլումը գտավ նաև գրականության մեջ:

XVII-XVIII դարերի քաղաքական այս իրադարձությունների ֆոնին սկսեց ձևավորվել պոետական նոր մտածողություն՝ ընդգծված իռացիանալ մոտեցմամբ առ հավատք և ձգտմամբ առ հեթանոսություն, ապա և՝ քրիստոնեական էթիկայի և բարոյախոսության նկատմամբ որոշակի վերաբերմունքով: Այսինքն՝ անգլո-իռլանդական հեղինակներն իրենց ստեղծագործություններում ընդգծում էին կրոնի նկատմամբ ունեցած իրենց դիրքորոշումը և, անկախ նրանից, ընդունելի էր այն, թե մերժողական, նրանք մնում են իռլանդական քրիստոնեական աշխարհընկալման տիրույթում՝ չհաջողելով «ազատագրվել» կաթոլիկ ըմբռնումներից: Ճիշտ այնպես, ինչպես ազգային ժառանգությունը ձևավորվում և ուղղորդվում է մշակութային ավանդույթների ազդեցությամբ, անգլո-իռլանդական պոեզիան ևս ուղղորդվել է կաթոլիկ եկեղեցու (որը յուրահատուկ դերակատարություն է ունեցել Իռլանդիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում) կայուն ազդեցությամբ:

[1] Dean S. A Short History of Irish Literature. London, 1986.

Կրոնի և կրոնականության խնդիրներն այնքան հաճախ են հայտնվել անգլո-իռլանդական պոետների ուշադրության առանցքում, որ դարեր շարունակ կրոնական և հայրենասիրական մոտիվները հանդես էին գալիս միաձույլ՝ ստանալով ամենատարբեր լուծումներ: Այս խնդիրներն առավելապես պայմանավորված են կաթոլիկ եկեղեցու արմատավորված ազդեցությամբ և դրան հակադարձող երևույթի՝ Իռլանդիայի աշխարհականացմամբ: Անգլո-իռլանդական հեղինակների ստեղծագործությունները ,կնքում են մի կողմից մարդու ազատագրումը եկեղեցական դոգմաներից և արգելքներից՝ ի դեմս ասկետիզմի , մյուս կողմից՝ հոգևոր և մարմնական պահանջմունքների բնականությունը: Անձի բարոյական ազատությունը երբեմն ստվերում է նրա՝ սոցիալական ազատագրման գաղափարը, բայց չի փոխարինում ամբողջությամբ: Եվ որքան պատասխանատվությամբ է վերջինս պատկերանում, այնքան մեծ նշանակություն և մասշտաբայնություն է ստանում հոգևոր ազատության գաղափարը:

Այսպիսով, պատմական մոտեցմամբ ընդհանրացնելով խնդրո առարկա հարցի քննարկումը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ ազգային մտածելակերպն իր արտացոլումն է գտել իռլանդացի հեղինակների գրական ստեղծագործություններում, որով և յուրովի պայմանավորվում է անգլո-իռլանդական գրականության տիպաբանական առանձնահատկություններն ու հեղինակի գրական պատկանելությունը: Իսկ ինչ վերաբերում է գրականության զարգացման միտումներին և ստեղծագործության ընդհանուր գծերին, ապա կասկածից վեր է, որ այն չի կարող ենթարկվել մեխանիկական հաշվարկների:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Саруханян А., Современная ирландская литература, Москва, 1973.
2. Ш. О'Кейси, За театральным, Сборник статьей, Москва, 1971.
3. Corcery D. Synge and Anglo-Irish Literature. N. Y., 1965.
4. Dean S. A Short History of Irish Literature. London, 1986.
5. Green D., Fifty years of writing I n Irish, «Studies». 1966.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Անուշ Վլադիմիրի Դոլուխանյան
Արցախի պետական համալսարան,
գրականության և լրագրության ամբիոնի հայցորդ
anush_dolukhanyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

ՀՏԴ 941 (479. 243)
ԳՄԴ 63. 3 (2Հ) 43
Ա - Բ 706

Գրականագիտություն

ՎԻՊԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽԸ ԵՒ ՐԱՖՖՈՒ «ԽԱՄՍԱՅԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ»

Զինաիդա ԲԱԼԱՅԱՆ

Բանալի բառեր. *Արցախ, գրականություն Արցախի մասին, Խամսայի մելիքությունները, ազգային, Ռաֆֆի, XVIII-XIX դարեր, քաղաքական դիրքորոշումները, հուսախաբություններն ու կորուստները:*
Ключевые слова: *Арцах, литература об Арцахе, Меликств Хамсы, национальный, Раффи, 18-19 вв, политические ориентации, потери и надежды .*
Key words: *Artsakh, Artsakh literature, Khamsa Melikdoms, national, Raffi, political orientation, educational movement, 18-19th centuries.*

“ЭПИЧЕСКИЙ АРЦАХ И КНИГА РАФФИ “МЕЛИКСТВА ХАМСЫ”
З. БАЛАЯН

Работа охватывает историческую эпоху, которая включает в себя политическую жизнь Меликств Хамсы 18-19 веков, двойные игры соседних стран, которые хотят завладеть политической ситуацией региона, внешние и внутренние взаимоотношения острую картину самоуправления, а так же освободительное движение арцахства, находящиеся под русским правлением, против персидского ига, политические ориентации, потери и надежды, культурно-просветительское движение, Шуши как “оазиса искусств” в Закавказье, представляя картину культуры, литературной богатой жизни Арцаха.

ARTSAKH OF EPIC AND «KHAMSA'S MELIKDOMS» BY RAFFI

Z. BALAYAN

The study covers the political life of Khamsa Melikdoms, the relations of Artsakh with neighboring states, its internal situation, loss of self-government, struggle against Persians and unification with Russia, political stance, educational movement, cultural and literary activity in the 18-19th centuries.

The study was carried out by the application of comparative, synthetic, hermeneutic, axiological and structural methods. The analysis focused on typological method that helped to disclose the characteristics of literature, education, history and culture.

Աշխատության պատմական ժամանակաշրջանն ընդգրկում է XVIII-XIX դդ. Խամսայի մելիքություններում քաղաքական կյանքի, տարածաշրջանում՝ պատմաաշխարհագրական լանդշաֆտում, քաղաքական իրավիճակին տիրապետել ցանկացող հարեւան երկրների երկդիմի խաղերի, արտաքին եւ ներքին հարաբերությունների, ինքնիշխանության կորստի սուր պատկերը, ապա ռուսական կայսրության ենթակայության տակ հայտնված արցախահայության ազատագրական պայքարը պարսից տիրապետության դեմ, քաղաքական դիրքորոշումները, հուսախաբություններն ու կորուստները, լուսավորչական-կրթական շարժումը, Անդրկովկասում Շուշիի՝ «արվեստների օազիսի» լուսավորության կենտրոն հանդիսանալը՝ ներկայացնելով Արցախում ծավալված ազատասիրական կյանքի հարուստ նկարագիրը:

Գրող Ռաֆֆին **«Խամսայի մելիքությունները»** շարադրելիս, վիպական հյուսվածքներ է դարձրել բանահյուսական, գրական ժանրատեսակներից շատերը՝ ավանդությունը, զրույցը, լեգենդը, բանաստեղծությունը, համեմատությունը, ասացվածքը, անեծքը, օրհնանքը, հակադրույթը, փոխաբերությունը, իմաստասիրությունը, ասույթը, նամականին եւ այլն[1] : Դրանց միջոցով ընդգծվում են արցախցու առօրյան, ինտելեկտը, ստեղծագործ ու պայքարող ոգին, երգիծելու տաղանդը, չարին հակադրվելու կամքը, ժամանակաշրջանի դիմագիծը, մելիքությունների գեղագիտական, քաղաքական նկարագիրը:

Նամականու հիանալի օրինակներ շատ կան. այդպիսիներից է Մելիք Բեգլարյան մելիք Աբովի՝ 1807թ. նոյեմբերի 23-ին գրած նամակը՝ ուղարկված Սանկտ Պետերբուրգ՝ Մինաս

[1] Տե՛ս Ռաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, Եժ, տասը հատորով, տասներորդ հատոր, Երեւան, Հայպետհրատ, 1959, էջ 206-210, 209, 252, 269, 305, 306:

Լազարյանին, որում երեւում են հայ մելիքի կատարած գործերը, ճակատագրի որոգայթները, եւ որը համարյա տիպական է մնացած հարազատ մելիքների կերպարների, նրանց գործունեության բնութագրման համար: Պետրոս I կայսրի բարձրագույն հրովարտակի համաձայն վրաց Հերակլ թագավորը Բոլնիսի գավառը շնորհել է մելիք Աբովին, իսկ Լոռին՝ մելիք Զումշուդին:

Նամականու մի այլ հետաքրքիր նմուշ է մելիք Զումշուդի՝ 1806թ. դեկտեմբերի երկուսի գրած նամակը Սանկտ Պետերբուրգ՝ Մինաս Լազարյանին, ապա մելիքների նամակը (համանման բովանդակությամբ)՝ գրված նույն հասցեով[1]:

Վիպական վառ **համեմատության** օրինակ է հետեւյալ ժողովրդական **իմաստասիրությունը**. «Նրա (մելիք Զումշուդի- Զ. Բ.) հայրը անմատչելի Ղարաբաղի մեջ մտցրեց օտար ցեց, որը ուտելով, մաշելով խախտեց տեղային բոլոր հայկական իշխանությունների հիմքը և վերջապես կործանեց այն **հաստատուն շենքը**, որը դարերով կառուցված էր»[2] կամ համեմատական-փոխաբերական իմաստով հետեւյալ ընդհանրացումը. «Մելիք-Զումշուդը մտածում էր վերականգնել **խորտակված շենքը**»[3], այս հերոսին Ռաֆֆին բնութագրում է իբրեւ **կարդացած երիտասարդ,** ապա նաեւ ավելացնում հետեւյալ համեմատություն-մեկնաբանությունը, որտեղ տիպականացված է օտար տիրապետողի վայրագ սովորությունը եւ հայ պատանու արմատների կանչը. «Կարմիր արյունով ցողելով «սև այգին» (Ղարաբաղը- Զ. Բ.), ես նրան վարդի գույն պիտի տամ.... առավոտյան այն բոլոր դավաճանների գլուխներից հրապարակի վրա մի աշտարակ պիտի կազմել տամ, իսկ քո գլուխը Սաֆարալի-բեկ, այդ աշտարակի գագաթի վրա պիտի դնեմ.... »[4]:

Հետաքրքիր երանգ ունեն նաեւ հին հայոց **սովորություններից** մեջբերված հետեւյալ օրինակները. «Հայք վասն երկյուղի ելին ընդ առաջ նորա (Աղա Մամեդ խանի- Զ. Բ.) դասուք քահանայից, խաչիվ և խաչվառավ և ամենայն զարդուք .... արդյոք ո՞րք են դոքա, զի այդպես հրաշափառ զգեստուք և զարդուք գան ընդ առաջ մեր»[5] եւ ապա «... ի հայս կան հնական սովորութիւնք այսպիսիք, գնալ ընդ հառաջ թագավորաց ի մեծարանս և ի պատիվ երեսաց նոցա, առ ի շարժել ի գթածութիւն և ի խնամս վասն ողորմելի ազգին իւրեանց»[6]:

Բոլոր ժամանակների հայոց պատմության ամենասոսկալի չարագործների չարագործը պետք է համարել Իբրահիմ խանին, որի կերպավորումը Ռաֆֆին լավագույնս է վիպականացրել: Ներկայացնենք մի օրինակ, որ սահմռկեցուցիչ, **դրամատիզմով լի** պատմություն է եւ որի մեջ գլխավոր դերակատար Իբրահիմին խարդախության քուրմ կարելի է որակել:

Պարսկական եւ ռուսական միապետներից, իշխանավորներից մեծարված, երբեմնի հզոր իշխանի՝ մելիք Ավան խանի թոռ, Դիզակի իշխան մելիք Ավանյան մելիք Բախտամը, ով իբրեւ քաղաքական հանցավոր աքսորված էր Պարսկաստանի Արդավիլ բերդում, Աղա Մահմեդ խանի կողմից ներում ստանալով, վերադարձավ նախ Էջմիածին՝ իր չգործած մեղքերը քավելու, ապա հայրենիք՝ Աղա Մահմեդ խանի սպանությունից (1797թ.) հետո:

Քանի որ Դիզակի տիրապետողների իշխանությունը ամենավտանգավորն էր Իբրահիմի համար, ուստի, մելիք Բախտամին ինչ-որ մեղադրանքով Շուշի բերդում բանտարկելով, տմարդորեն նրան մահադեղով սպանում է ու սարսափելի որոգայթներ լարում նրա ժառանգների դեմ:

Ռաֆֆին, բնութագրելով մելիք Բախտամի որդու՝ մելիք Աբասի հատկանիշները, կերպարային գծերը, ձեռագիր պատմությունից քաղվածքներ անելով՝ գրում է. «Նրանց

[1] Տե՛ս նույն տեղում, էջ306-308 :
[2] Նույն տեղում էջ 260 :
[3] Նույն տեղում էջ 260 :
[4] Նույն տեղում, էջ 282:
[5] Նույն տեղում, էջ 283 :
[6] Նույն տեղում, էջ 283:

(Մելիք-Ավանյանների- Զ. Բ.) ազգի և սերունդների մեջ տակավին չէր ծնված, արդարև, մի այնպիսի տղամարդ պարթևական, հսկայազոր կերպարանքով և ահագնակերպ հասակով: Իր քաջագործություններով սկսեց հետզհետե նվաճել ոչ միայն իր բոլոր հայրենիքը, այլև մահմեդականների ազգը: Այդ պատճառով, տարածվելով սփռվեցավ նրա քաջության և անաչառ դատաստանների համբավը, որով պատժում էր հանցագործներին և վնասակար անձինքներին»[1]:

Մելիք Աբասը իր դատավճիռները կատարում էր առանց արծաթասիրության և կաշառքի. յուրաքանչյուր մեղավոր, մահապարտ իր պատիժը ստանում էր ըստ կատարած մեղքի չափի և պատիժը կրում էր հասարակության աչքին ի տես, որպեսզի բոլորին դաս լինի:

«Նրա քաջագործությունների համբավը,- նշում է հիշատակագիրը,- շատ վաղ հասել էր մեծ բռնավորի (Իբրահիմ-խանի) ականջներին.... Նրա նպատակը այն էր, որ դարձնի նրան հայկական դավանությունից մահմեդական դենին.... »[2] :

Իբրահիմը բազմաթիվ որոգայթներ լարերով մելիք Աբասի դեմ՝ չհասավ իր նպատակին, քանի որ սպանված հոր փոխարեն իշխում էր նրա հաջորդը կամ տոհմակիցը, ուստի ավելի սարսափելիի մասին մտածեց:

Մելիք Աբասը մի անգամ գնացել էր Ցոր գյուղ՝ մի քրեական գործ քննելու: Ստիպված գիշերեց քահանայի տանը: Գիշերը Իբրահիմի վարձած մի խումբ ձիավորներ հարձակվեցին քահանայի տան վրա եւ մելիքին քնած ու անպատրաստ գտնելով՝ սրահարեցին՝ նրա մարմինը վերածելով կտորների:

Մելիք Աբասի մարմին-նշխարները բերվեցին Տող բերդը եւ երբ եկեղեցու մեջ պատարագ էր մատուցվում ու պատրաստվում էին նրա թաղման հանդեսը կատարելու, Իբրահիմ խանի գինված վարձկանները ներխուժեցին եկեղեցի եւ փորձեցին հափշտակել իշխանի մարմինը՝ սուտ պատճառաբանելով, թե հանգուցյալը կենդանության ժամանակ խոստովանվել էր մահմեդական կրոնն ու նրան պետք է թաղել ոչ քրիստոնեական ծեսերով: Թե՛ ժողովուրդը, թե՛ մելիքի բարեկամները զայրույթից խանի մարդկանց ջարդ տվեցին, շատ սպանություններ կատարեցին ու քշեցին նրանց: Լուրը հասավ Ճուշի՝ Իբրահիմ խանին: Եվ, երբ Իբրահիմը զորք ուղարկեց Տող, հանգուցյալի թաղման արարողությունը արդեն կատարված էր: Ուղարկված զորքը նորից փորձեց քանդել գերեզմանը, նորից արյունահեղություն եղավ, ու քանի որ հայերը չէին սպասում այդպիսի վճռական հանդգնություն ու պատրաստ չէին նման բռնության, ուստի հաղթվեցին:

Տող բերդի եկեղեցու գավթում ամփոփված մելիքի հաղթված նշխարները հանեցին իր պապենական տոհմային գերեզմանատնից ու թաղեցին մահմեդականների գերեզմանատանը:

Այդ բարբարոսության նպատակը մեկն էր. «Այն, որ հետո Իբրահիմ-խանը,- գրում է Ռաֆֆին,- առիթ ունենա ասելու հանգուցյալի ժառանգներին, թե ձեր հայրը մահմեդականների ու մահմեդականության մեջ մեռավ, դուք ևս պետք է ընդունեք նույն կրոնը»[3]:

Ավազակաբարո Իբրահիմը հասավ իր նպատակին՝ մելիքի ժառանգներին անխնայաբար կրոնական հալածանքի ենթարկելով:

Վրա հասած դառը դժբախտություններին ավելացան սովն ու ժանտախտը:

Մելիք Աբասի որդին՝ մելիք Ղահրամանը (Բաղր բեկ) իր ժողովրդի մի մասով գաղթեց դեպի Վրաստան:

Արցախի սերնդեսերունդ շարունակվող միաբան, կամային բարձր հատկանիշներով օժտված հարազատ մելիքների մաքառումների, քաջագործությունների, հերոսացումների նպատակը, հայրենիքը պահպանելու իղձը, ազատ, անկախ, ինքնիշխան

[1] Նույն տեղում, էջ 287-288:
[2] Նույն տեղում, էջ 288:
[3] Նույն տեղում, էջ 289 :

մնալու ու այդ սրբազան ուխտը, պարտականությունը պահելու օրինակները բազում են, զուգահեռ նաեւ անմիաբան մելիքների վարքի օրինակները՝ պատմական եւ վիպական երանգներով լի. վտանգավոր եւ ցավալի փաստ՝ մերօրյա ռեալությամբ ու դասեր քաղելու պարտադրությամբ:

Այդ ուղղությամբ հաճախակի օտար երկրների բարձրագույն մարմինների՝ արքաների, կայսրերի, շահերի օգնությունները խնդրելու փաստերը այդպես էլ դարեր շարունակ իրենց պտուղները չտվեցին, եւ այսօր էլ **նույն քաղաքական իրավիճակն** է տիրում Արցախում. ընդհակառակը՝ օտարներն իրենց որդեգրած անբարո քաղաքականությամբ ծառայել ու ծառայում են միմիայն իրենց պետական ու սեփական շահերին՝ արցախահայության արդարացի պահանջատիրությունը, պետականության ու ինքնորոշման իրավունքը միլիոն անգամ ոտնահարելով:

Այդ ամենից պետք է մեկընդմիշտ հրաժարվել եւ ապավինել միմիայն սեփական ուժերին, քանզի այդ վտանգավոր ճանապարհներին կորցրել ենք մեր ազգի ընտրյալներին՝ նրա սերուցքը, անշուշտ, անօգուտ ու անչափ վտանգավոր Հայոց ազգային ճակատագրի համար թե՛ անցյալում, թե՛ այսօր, թե՛ ապագայում:

Արցախի մելիքների մաքառող սերուցքը իր նպատակաուղղվածությամբ՝ եվրոպամետ, ռուսամետ, պարսկամետ, ամերիկամետ կողմնորոշումներով, զարմանահրաշ, անպատմելի օրինակներ է արձանագրել ու արձանագրում մեր պատմության, հերոսական մաքառումների մեջ՝ միշտ թարմության, արդիականության կնիքը իր ուսերին էպոպեա է դարձել, եւ այսօր էլ այն շարունակվում է:

Պարզվում է՝ այդ բոլոր ջանքերը ապարդյուն էին եւ վտանգավոր. այսօր էլ նույն անհուսալի, անմարմին ու անողոք հույսերով մենք մեր հանճարի ոսկեգեղմը զոհասեղանին ենք դնում, գոնե պատմության ապտակներից, հեգնանքներից, որոգայթներից դասեր առնենք, ճանաչենք մեր ներսի ու դրսի թշնամիներին, ազգովի ապավինենք միմիա՛յն մեր սեփական քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, մշակութային, գիտական ուժերին: Այսօր վերջնականորեն սթափվենք ու որոշում ընդունենք՝ հենվել ինքներս մեզ վրա ու մի՛ ոգի, մի՛ մարմին դարձած, մի՛ գաղափար որդեգրած, բռունցքվա՛ծ ու հեղեղվա՛ծ՝ ազգովի կերտենք մեր երազի, հաղթության ներկան եւ ապագան՝ Ազատ, Անկախ Հայաստանը:

Քանի-քանի անգամ թշնամիները խորտակվեցին հայության-արցախահայության հզոր հարվածների տակ, քանի-քանի անգամ հավատակիցները հայերին տվեցին առաջին հարվածները՝ փորձելով իսպառ վերացնել «հայություն» պատմական, էթնիկական միավորը, հասկացությունը. բավ չէ՞ դասեր չառնել...

Արցախահայությանը, մելիքությունների խլված ինքնիշխանությունը, ազատությունը անձնվիրությամբ պաշտպանելու, այն բազկի ուժով ձեռք բերելու դասերը, սերնդեսերունդ մաքառողների օրինակները լիուլի եւ ապշեցուցիչ են: Ահա ռուսամետ կողմնորոշում ունեցող նվիրյալի, Աբաս Միրզայից գերված Մելիք Բեգլարյան մելիք Աբովի որդու՝ քաջակորով Ռոստոմի (Առստամ) բեկի ու նրա ստեղծագործական տաղանդի մասին ինչ է գրում Ռաֆֆին. «Ղարաբաղի հերոսը որքան հաջողակ էր զենք գործ ածելու մեջ, նույնքան հմուտ էր և բանաստեղծության մեջ» [1]: Հերոսի ու նրա բանաստեղծական քանքարի անդրադարձ կա նաեւ Ա. Բեկնազարյանի «Գաղտնիք Ղարաբաղի» բացառիկ գրքի մեջ, որտեղ մելիք Աբովի որդին Առստամ բեկ է անվանված:

Բանաստեղծության շարադրանքը մեզ հուշում է, որ այն նոր գրիչ վերցրած մշակի գրական արտադրանք չէ, այլ հայ մարտիկ-բանաստեղծի՝ մի հզոր անհատականության ու նրա ռազմակոչի, ազգասիրական մտքի թռիչք՝ հայրենիքի անկախության պայքարին նվիրված, քնարական շնչով հյուսված ստեղծագործություն, հերոսի պոետական զենք՝ աննվաճ ոգով, պաթետիկ ու լիրո-էպիկական շեշտով շաղախված մի քերթված: Առստամ բեկը Աբաս Միրզային ամենի ու մահագույժ վայրագ, ժանտ դահիճ է անվանում, նշելով.

[1] Նույն տեղում, էջ 305 :

Սէր հայրենեաց ի թշնամեաց ձեռս մատնեաց....[1]:
Ապա խորին ափսոսանքով քաջանուն հերոսը վերջաբանում է իր խոսքը հետեւյալ կերպ.
Միայն սգամ. զի կապեալ կամ. թե մյուս անգամ հրացան, սուր իմ
Ի ձեռս ունիմ,- զբազուկս իմ ձեռ ցուցանեմ....[2]:

Մելիքների, արցախահայության համառ ընդվզումները, պայքարը, հայրենիքի անկախությունը, իրենց պապենական իրավունքները պահպանելու, իրենց հողի վրա ապրելու բնական իրավունքները հօդս ցնդեցին.... Վրա հասած սովը, Ղարաբաղի խանների հալածանքները, կրոնական խտրությունները, Ղարաբաղի հայոց գաղթականությունը մելիքներին ակամայից հեռավոր ափեր տարան, հայրենի երկրի կեսից ավելին դատարկվեց: Բուն հայոց երկրում եւ օտար ափերում հրովարտակներով շնորհած, հաստատված, խլված, գնված հողերը՝ Արեւմտյան Հայաստանը, Կիլիկիան, Ատրպատականը, Բոլնիսը, Լոռին, Բորչալուն, Ջավախքը հայ արքաները, մելիքները, իշխանները շենացրին: Այսօր այդ հողերը եւս գերության մեջ են, թիզ առ թիզ թշնամին մեզանից խլում, թալանում է մեր ազգային պատկանելիքները, իսկ մենք «ոչինչ» ենք համարում մեր հողերը, թողնում ենք, որ մեզ կողոպտեն, անհայրենիք դարձնեն. մեր վզից կախված օղակը մեր ձեռքով սեղմում ենք մեր պարանոցին. կշնչատվե՞նք: Օտարը հրճվում է հաստատ: Մենք թույլատրում ենք բորենիներին մեզ հոշոտել այն դեպքում, երբ մեր հողերը մեր մարտիրոսված որդիների արիության ու արյան գինն են հիշեցնում, պատմության հեգնանքն ու փիլիսոփայությունը, ազգային գաղափարախոսությունը, հայրենիքի ամբողջականության վտանգված լինելը, նրա վերջնական կորստի ստվերը. ո՛չ, այդ թշվառությունը սազական չէ Արցախ աշխարհին. նա կարող է իր ազատությունը նվաճել ու պահպանել, իր բազկի ուժով հետ վերադարձնել իր գերեվարված պատմական հողերը, սրբությունները:

Վիպասան Ռաֆֆու գրչի տակ վերակենդանացել են Արցախի մելիքությունների 200-ամյա պատմությունը, հոգեւոր եւ աշխարհիկ առաջնորդների պատմական ու վիպական կերպարները՝ տիպական հանգամանքներում անձնավորված հատկանիշներով, որն անչափ ուսանելի է ու իր խորքում արդիական ոգով դասեր ունի անթեղած :

Արցախի՝ սերնդեսերունդ շարունակվող մելիքական տների, իշխանական առաջնորդների, Աղվանից կաթողիկոսական տան ներկայացուցիչների, հակաթոռ հոգեւոր գործիչների կերպավորումը ներկայացված է «Խամսայի մելիքությունների» շարադրանքի բոլոր գլուխներում, միաբան ու անմիաբան մելիքների կերպարների բնութագրումներում՝ շոշափված վիպական խիտ երանգներով, արցախահայության կյանքի անհանգիստ, վտանգավոր բաբախյունով, արդիական քաղաքական հարցադրումներով, XIX դ. Արցախի քաղաքական ճակատագրի բացահայտումներով:

Արցախի ժողովուրդը իր տոհմիկ առաքինություններով է կերպավորված, անվախ, քաջ, հերոսական, իր բարքերին, սովորություններին հավատարիմ, հայրենի հողին պինդ մերված որդիներով, հաճախ անբարենպաստ պայմաններից ելնելով (սով, ժանտախտ, կրոնական հալածանքներ, երաշտ)՝ գաղթի ենթարկված ու հազար ու մի հարվածների տակ կքած: Նա միաժամանակ հայտնի է իր ամուր, աներեր կամքով, քնարական ու նաեւ կոշտ ու փխրուն հոգեբանությամբ, իր հավատին ու հայրենի հիշատակներին կառչած, իշխողների մանր-մունր վեճերին, արյունահեղ ընդհարումներին, պատերազմի արհավիրքներին ենթակա, բայց միշտ պայծառ պահելով հայրենի երկրի պատկերը:

Երկրի արմատական տերերը, այսպիսով հայոց հինգ մելիքական տների ներկայացուցիչներն էին՝ Գյուլիստանի Մելիք Բեգլարյանները, հորոց որդի (Ղարա Յուզբաշին-սեւ հարյուրապետ -սեւ Աբովը, մելիք Բեգլար I (հիմք դրեց Գյուլիստանի մելիքների իշխանությանը, կաղ Աբովը, մելիք Յուսուֆը, մելիք-Բեգլար II եւ ուրիշներ), Ջրաբերդի Մելիք-Իսրայելյանները (մելիք Իսրայելը, որդին՝ մելիք Եսային, Ալլահ Ղուլի

[1] Նույն տեղում, էջ 306 :
[2] Նույն տեղում, էջ 306 :

սուլթանը, մելիք Աթամը, մելիք Մեջլումը), Խաչենի Հասան Ջալալյան մելիքները (Մուլքի բեկը, խելացի, ճարտարախոս մելիք Գրիգորը, մելիք Ալլահվերդին), Վարանդայի իշխանները (մելիք Բաղին, մելիք Հուսեինը, մելիք Հովսեփը, անմիաբան Մելիք Ծահնազար II, մելիք Ջումշուդը), Դիզակի Մելիք Ավանյանները (մելիք Ավանը (Եգանը), Ղուկաս վարդապետի որդին, որոնք մի-մի ավատատերեր էին, իշխան-նախարարներ՝ իրենց հող ու ջրին սիրահար, իրենց ինքնիշխանության գաղափարին ու նրա պահպանմանը հավատարիմ, իրենց տոհմական սկզբունքներին, սովորություններին, հարաբերություններին՝ ականջալուր, նախանձախնդիր, որոնց ժողովուրդը սիրել ու պատմություններ է վիպել նրանց քաջագործությունների մասին, հաճախ՝ մեղմ երգիծել:

Հայրենիքին հավատարիմ եւ անհավատարիմ իշխանները առանձին հարցերի շուրջ ունեցել են իրենց մանր-մունր վեճերը, անհամաձայնությունները, անմիաբանությունը, որը երբեմն վտանգավոր հետեւանքներ է ունեցել, արյունալի կռիվների տեղիք տվել, օտարների ջրաղացին, այսպիսով՝ ջուր լցրել:

Միաբան մելիքների կերպարների քննությանը զուգահեռ Ռաֆֆին ներկայացրել է նաեւ անմիաբան մելիքներին, որոնցից շատերը, դաշնակցելով Ղարաբաղի խանների հետ, ջլատել են մելիքների դիմադրողականությունը, պատճառ հանդիսացել հայրենիքի անկախության, ինքնիշխանության կործանմանը: Ռաֆֆին վիպական հետաքրքիր անցումներով է ներկայացնում հերոսներին, բնութագրում նրանց երկվություններով լի հոգեբանությունը, զուգահեռ ներկայացնում Ղարաբաղի քաղաքական ճակատագիրն ու վիպաէպիկական նկարագիրը:

Այդ ֆոնի վրա վիպասանը ներկայացնում է նաեւ հոգեւոր դասն իր ներքին պարույրներով, տալիս թե՛ պատմական, թե՛ վիպական նկարագիրը, Աղվանից կաթողիկոսական տան ներկայացուցիչների վարքը, հավաթոռ հոգեւոր կենտրոնները:

Ռաֆֆին, իր նյութին հավաստիություն տալու համար, պատմական կերպարներին անդրադառնալիս, միաժամանակ ստեղծագործական երկունք է ապրել՝ նյութի վիպական յուրացումը դարձնելով ժամանակի մարդու ներքին բարդությունն արտահայտելու գլխավոր պայմաններից մեկը, մի կողմից էլ՝ լուծելով շարադրանքի մեջ առկա գեղարվեստական ոճի խնդիրը: Այս դիտանկյունից առկա է դառնում գրողի անհատական ոճի ու ժամանակի ոճի մեկնողական դաշտը, այդ զուգահեռի վրա Արցախի մելիքների կերպավորումների անհատական գծերը, ներքին մարդու հոգեբանական զարգացածության աստիճանը:

«Խամսայի մելիքությունների» շարադրանքից երեւում է վիպասանի՝ մելիքության ժամանակների իրականության սուր զգացողությունը, ինչը բացատրվում է շոշափած նյութի հանդեպ նրա խորը իմացությունները, աղբյուրների հանդեպ ցուցաբերած քննողական վերաբերմունքը, որի արդյունքում տեսանելի է դառնում մելիքության ժամանակների Արցախի հասարակական, քաղաքական կյանքի պատկերը, ժամանակի տագնապների հանդեպ Ռաֆֆու քաղաքացիական խիզախումը՝ ճիշտ ներկայացնելու դրանց դրամատիզմով լի պատմավիպական նկարագիրը, ինչը հնարավորություն է տվել վիպասանին իր խոսքը դարձնելու թե՛ համոզիչ, թե՛ գեղարվեստորեն հագեցած: Նման դիտանկյունից է բացահայտվում հեղինակային ընկալումների եւ ընդհանրացումների որոշարկված համակարգը՝ Խամսայի մելիքությունների երկու դար տեւած պետականության առկայության եւ նրա կորստի նկարագրությամբ: Գրողը այն ներկայացրել է պատկերային կառույցում:

Այսպիսով, Ռաֆֆին հայտնվում է արցախահայության ազգային ճակատագրի ամենաթեժ ու ամենաառողբերգական հանգուցակետում՝ «....աշխարհին պարզելու հայոց ոգու գաղտնարանը»[1],- ինչպես նշում է Ս. Արզումանյանը- ցույց տալու համար Արցախի մելիքների բազուկի զորության առասպելական հմայքն ու հանճարի չափը՝ զուր գործադրված, եւ թե որքան դառնացած է իր պաշտած հայրենիքի՝ հայոց Արցախ աշխարհի երբեմնի առաքինություններն ոտնահարված ու անկախությունը, պետականությունը

[1] Արզումանյան Ս. Սովետահայ վեպը, հ. 5, էջ 277:

կորուսված տեսնելու մտքից, որն, անկասկած, ունի ներկաներիս ուղղված սաստող եւ ուսանելի պատմության, էթիկայի եւ գեղարվեստի, պետականության, քաղաքականության դասեր:

Հայ գրականության ներկայացուցիչները, նկատի ունենալով ժողովրդի ճակատագրի բարդ յուրահատկությունները, տարբեր ժամանակներում նրա պատմության բացահայտումները կատարելիս, եւ իրենց երկերը գրելիս ո՛չ միայն հենվել են ժողովրդական բանավոր հյուսվածքների, ավանդությունների տված տեղեկությունների, ա՛յլեւ պատմության հավաստի փաստերի հիման վրա հավաքված գրավոր ու բանավոր եւ այլ աղբյուրների վրա:

Սկսած մեհենական պատմագիր Օղյումպ Քուրմից, պատմահայր Մ. Խորենացուց մինչեւ արդի ժամանակաշրջանի ստեղծագործողներ, հայ գրականության մշակները այդ կերպ են ստեղծել-գրել իրենց պատմությունները: Հեթանոսական շրջանի առասպելներին, վիպական կտորներին անդրադառնալիս Մ. Խորենացին դրանք բաժանել է երկու խմբի՝ պատմական եւ առասպելական հիմք ունեցողներ:

Վիպականը՝ աներեւակայելին, անհավանականը, ստեղծագործական տարրերով ստեղծվածը, ժողովրդական ասացումներով են հատկանշվում, դառնում սքանչելի հյուսվածք հայ մարդու պայքարի, հավատալիքների, սովորությունների, բանաստեղծական լուծումների, կրոնական պատկերացումների մասին ստեղծված կտորները:

Եվ եթե գիտությունը որեւէ երեւույթի իրողության չափը, հավաստիությունը պետք է հաստատի, ապա կարեւոր գործոն է դառնում պայմանականորեն ճիշտ դիտված երեւույթը: «Հայտնի բան է, միայն ժողովրդական ավանդությունների վրա հիմնվելով, շատ դժվար կլիներ կազմել մի քանի դարերի շարունակ պատմությունը,- գրում է Ռաֆֆին,- ժողովուրդը շատ անգամ շփոթում է անցքերը. մեկի գործողությունը մյուսին է վերաբերում, և ամենադժվարինն այն է, որ ժամանակագրական և տոհմագրական ճշգրտություններ չէ պահպանում...: - Հենց այս ճշմարտությունից ելնելով է, որ շարադրանքին հավաստիություն տալու համար փաստացի, գրավոր աղբյուրներն են օգնության գալիս,- ժողովուրդը ունի իր լեգենդները, իր իդեալները, իր սիրած հերոսները, որոնց ընծայում է նա այնպիսի մեծագործություններ, որոնք նրանց կատարածը չէին կարող լինել: Օրինակ,- շարունակում է վիպագիրը,- ինձ շատ անգամ պատահում էր նկատել, որ միևնույն պատմական իրողությունը ամեն մի գավառի ավանդությունների մեջ ընծայում էին նույն գավառի մի հայտնի հերոսին....Բայց պատմական փաստը դարձյալ մնում է իբրև իրողություն, միայն հարկավոր է նրա կատարող տերը գտնել»[1]

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ռաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, Եժ, տասը հատորով, տասներորդ հատոր, Երեւան, Հայպետհրատ, 1959 :

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Զինաիդա Բալայան, դոցենտ, բ. գ. թ., ԱրՊՀ, գրականության եւ լրագրության ամբիոն

E-mail: zinaida_araqelyan@mai

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

[1] Ռաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, Եժ, տասը հատորով, տասներորդ հատոր, Երեւան, Հայպետհրատ, 1959, էջ 378-379 :

ՀՏԴ 809.198.1 Հայոց լեզու

ԳՐՈՒԹՅԱՆ և ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶՈՒԳԱՁԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Հասմիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *զուգաձևություն, նորմ, համակարգ, ուղղախոսություն, ուղղագրություն, շեշտ, տողադարձ, իմաստային առանձնահատկություններ, կառուցվածքային առանձնահատկություններ, ոճական առանձնահատկություններ, գրության կանոններ, արտասանության կանոններ:*

Ключевые слова *- параллельные формы, норма, система, орфоэпия, орфография, ударение, перенос, смысловые особенности, созидательные особенности, стилистические особенности, правила написания, правила звучания.*

Keywords *– parallel forms, norm, system, orthology, orthography, accent notation, syllabification, semantic peculiarities, structural peculiarities, stylistic peculiarities, writing rules, pronouncation rules.*

ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ НАПИСАНИЯ И ЗВУЧАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

А. ГАЗАРЯН

В рамках данного исследования представлены правила написания и звучания в соответствии с нормами современного армянского языка тех параллельных форм, к которым относятся орфоэпия, орфография, ударение, перенос, склонения имен, заключенных в кавычки, и использование артикля. Анализ указанных выше параллельных форм мы провели отдельно, по возможности подчеркнув их прикладные, смысловые, созидательные и стилистические особенности.

THE PARALLEL FORMS OF SPEIIING AND SOUNDING IN CONTEMPORARY ARMENIAN LANGUAGE

H.GHAZARYAN

The parallel forms of orthology, orthography, accent notation, syllabification, as well as case ending and article use of the nouns enclosed in quotation marks, corresponding to the writing and pronouncation norms of the modern Armenian language are presented within the scope of this article. The examination of the above mentioned parallel forms has been implemented separately, considering their application, semantic, structural, stylistic features as far as possible.

Սույն աշխատանքի սահմաններում կներկայացնենք ժամանակակից գրական հայերենի գրության և արտասանության նորմով ընդունված այն զուգաձևությունները, որոնք վերաբերում են ուղղախոսությանը, ուղղագրությանը, շեշտադրությանը, տողադարձին, չակերտներում առնվող անունների հոլովական վերջավորությունների և հոդերի գրությանը: Վերը նշված զուգաձևությունների քննությունը կփորձենք կատարել առանձին-առանձին՝ հնարավորինս անդրադառնալով դրանց կիրառական, իմաստային, կառուցվածքային և ոճական առանձնահատկություններին:

Անսխալ գրելն ու արտասանելը, ճիշտ մտքեր կառուցելը մարդու գրագիտության առաջին ու տարրական չափանիշներն են: Դրանից հետևում է, որ յուրաքանչյուրն իր խոսքի գրական որակն ու մակարդակն ապահովելու նպատակով պետք է նախ և առաջ տիրապետի և հետևի լեզվական նորմին, որը լեզվական հանրության կողմից որոշակի ժամանակաշրջանում ընտրած և ընդունված, մշակված կանոնների ամբողջությունն է՝ ամրակայված լեզվի բոլոր մակարդակներում՝ հնչյունական, բառային, քերականական: Գրական նորմը, սակայն, լինելով հարաբերականորեն կայուն և միասնական, նաև նշանակալիորեն տարբերակված է. կան որոշակի լեզվական միջոցների համար զուգաձևություններ, որոնք իմաստով նույն և ձևով տարբեր բառային կամ քերականական ձևեր են, պատմականորեն <<առաջանում են որպես

լեզվական հեղաշրջման հետևանք, լեզվի մյուս գործոնների ազդեցության արդյունք, որպես լեզվական իրողությունների բազմաբնույթ փոխհարաբերությունների հետևանք>>[1]:

Ժամանակակից հայերենը, լինելով համակարգված և նորմավորված լեզու, չի բացառում զուգաձևությունների գոյությունը, և ներկա փուլում նրա բոլոր մակարդակներում՝ հնչյունական, բառային, քերականական, զուգաձևությունները հասել են մեծ չափերի: Եվ քանի որ զուգահեռ տարբերակները կարող են լինել ինչպես նորմի սահմաններում, այնպես էլ՝ ոչ, ուստի անճշտություններից խուսափելու համար անհրաժեշտ է ունենալ ստույգ գիտելիքներ լեզվական նորմի մեջ ընդունված զուգաձևությունների, նրանց առաջացման, գոյության, ինչպես նաև գործածության ոլորտների, տեղին և ճիշտ օգտագործման նրբությունների մասին:

Լեզվական համակարգում առաջացող որևէ զուգահեռ ձև սկզբից դիտվում է նորույթ և ոչ հանձնարարելի: Ժամանակի ընթացքում, եթե այն արմատավորվում է և տարածվում, ձեռք է բերում հավասար գործածության իրավունք արդեն գոյություն ունեցողի կողքին: Որոշ ժամանակ անց՝ դրանք, չունենալով լեզվաարտահայտչական կամ իմաստային որևէ տարբերություն, դառնում են համազոր և փոխարինում իրար: Այնուհետև զուգաձևությունների հավասարակշռությունը խախտվում է, և հաճախանում է նոր տարբերակի գործածությունը: Աստիճանաբար հինը իր տեղը զիջում է նորին (հնարավոր է և հակառակը): Զուգաձևությունների ժամանակավոր հարաբերակցության շրջանում տարբերակների հարաբերակցությունը չի կարող նույնը լինել, ուստի և այդ հարաբերակցությամբ պայմանավորված՝ զուգաձևությունները լինում են կանոնական և ոչ կանոնական:

Կանոնական զուգաձևություններում տարբերակները կարող են լինել համազոր և ոչ համազոր: Համազոր են այն տարբերակները, որոնք իմաստային, ոճական, լեզվաարտահայտչական զգալի տարբերություններ սովորաբար չեն ունենում և կարող են իրար ազատ փոխարինել, կիրառվել բոլոր ոլորտներում: Ոչ համազոր զուգաձևությունները ունեն իմաստային, ոճական, կիրառական, տարածական որոշակի տարբերություններ և գտնվում են լրացուցիչ բաշխման մեջ: Չնայած ոչ կանոնական զուգաձևությունները սովորաբար հակասում են լեզվական նորմին, սակայն լեզուն չի բացառում այնպիսի անկանոն տարբերակների գոյությունը, որոնց գործածությունը որոշակի նպատակով և որոշակի բառային միջավայրում համարվում է թույլատրելի լեզվական նորմի տեսակետից:

Լեզվական նորմով հաստատված ինչպես կանոնական, այնպես էլ ոչ կանոնական զուգաձևությունների իմացությունն այսօր ունի թե՛ տեսական, թե՛ գործնական նշանակություն: Արդի հայ լեզվաբանության մեջ այս առումով առավել շատ կատարվել են նկարագրական աշխատանքներ: Արձանագրել են եղած փաստերը և դրանով իսկ հաստատել նրանց գոյությունը լեզվի համակարգում, բայց թե ինչ արժեք ունեն դրանք լեզվի զարգացման տվյալ փուլում, տարածական ինչ չափերի են հասել, կիրառական ինչպիսի ոլորտներ են ընդգրկում, իմաստային, ոճական ինչպիսի նրբություններ ունեն, կանոնակա՞ն են, թե՞ ոչ, և նման այլ հարցեր մնում են քիչ ուսումնասիրված:

Սույն աշխատանքի սահմաններում կներկայացնենք ժամանակակից գրական հայերենի գրության և արտասանության նորմով ընդունված այն զուգաձևությունները, որոնք վերաբերում են ուղղախոսությանը, ուղղագրությանը, շեշտադրությանը, տողադարձին, չակերտներում առնվող անունների հոլովական վերջավորությունների և հոդերի գրությանը: Վերը նշված զուգաձևությունների քննությունը կփորձենք կատարել առանձին-առանձին՝ հնարավորինս անդրադառնալով դրանց կիրառական, իմաստային, կառուցվածքային և ոճական առանձնահատկություններին:

[1] Զ.Աղաջանյան, Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Ե., էջ 114:

Ուղղախոսություն

1.Հայերենում բաղաձայնների արտասանությունը հիմնականում համապատասխանում է գրությանը, բայց երբեմն այս համապատասխանությունը խախտվում է: *Բ, գ, դ, ձ, ջ* ձայնեղ բաղաձայններ նշանակող տառերը մի շարք բառերում բառամիջի և բառավերջի դիրքերում՝ հատկապես ղ, մ, ն, ր բաղաձայներից և ձայնավորներից հետո, արտասանվում են *փ, ք, թ, ց, չ:* Ձայնեղ բաղաձայններով մի խումբ բառերի արտասանությունը ներկայումս տատանվում է, և արտասանական տատանումներն ու դրա հետևանքով առաջացած զուգաձևությունները ինքնաբերաբար հանդես են գալիս որպես արտասանական ազատ տարբերակներ: Տարբերակների ընտրության հարցում պետք է առաջնորդվել տերմինաբանական կոմիտեի ընդունած որոշմաբ, որի համաձայն՝ երկակի արտասանության դեպքում նախապատվությունը պետք է տալ գրային արտասանությանը: Արտասանական այս սկզբունքը ամրագրված է ՀՀ ԿԳ նախարարության Լեզվի պետական տեսչության հայերենի բարձրագույն խորհրդի համապատասխան որոշման մեջ, որի առանձին կետերի տակ նշվում են արտասանական զուգաձևություն ունեցող հետևյալ արմատներն ու նրանցից կազմված բառերը՝ *արբել, արբեցողություն, ջրարբի, բորբել, ձերբակալել, ներբող, արգելք, արգելակել, համերգ, մեներգ, գովերգ, մրգաշատ, մրգանուշ, Թորգոմ, արդ, արդիական, ամուրդ, ապարդյուն, գեղարդ, գմբեթարդ, խորանարդ, կորնթարդ, սեղանարդ, կոնարդ, ձվարդ, երիտասարդ, թակարդ, կախարդ, հարդար, մակարդ, մակարդակ, նավասարդ, Տրդատ, արձան, արձանագործ, արվարձան, վրձին, արջառ, արջասպ, երջանիկ, մրջյուն, մրջնաթթու, քրջիկ, քուրջ, գրաբար, արեգ, գոգ, երկրպագել, զուգահեռ, զուգվել, զուգաղիպել, թագուհի, մոգ, նվագ, վարագույր, վառող, Սեղրակ, աջակցել, իջնել, հաջող, մեջք, քրոջ, կնոջ:*[1] Անդրադառնալով նշված որոշմանը՝ Յու. Ավետիսյանը միանգամայն իրավացիորեն նշում է. « Որպես գերակա սկզբունք հռչակելով ձայնեղների գրային արտասանությունը՝ որոշումը երկակի արտասանություն ունեցող բառերի շարքում թվարկում է նաև այնպիսիք, որոնցում ձայնեղների խուլ հնչումը այսօր ընկալվում է , մեղմ ասած, արտառոց ու անհամոզիչ: Այսպես, օրինակ, իբրև երկակի արտասանությամբ բառեր են նշվում նաև հետևյալները՝ *արգելք, Թորգոմ, մեներգ, մարգագետին, արդի, ամուրդ, ապարդյուն, երիտասարդ, մակարդակ, նավասարդ, զուգահեռ, զուգընթաց, հեգ, մոգ, մոգական, նվագել, վառող, աջակցել, հաջողություն* և այլն: Այս բառերի երկրորդ՝ խուլ հնչումով տարբերակները հնացած են և կենդանի խոսքում իրենց տեղը չունեն: Ժամանակակից հայերենում դրանք հնչում են գրային արտասանությամբ: 2006 թ. «Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու»-ում արտասանական այս հնացած ձևերի «հայտնության» պատճառներից մեկն այն է, որ սույն որոշման նախագիծը կազմվել է շուրջ կես դար առաջ՝ 20-րդ դարի 60-ականներին, և հաստատվել տերմինաբանական կոմիտեի 1969 թ. հուլիսի նիստում: 2006-ի տեղեկատուում այն զետեղվել է նույնությամբ՝ առանց վերամշակման ու վերանայման՝ այս անգամ իբրև Հայերենի բարձրագույն խորհրդի որոշում»:[2] Վերը բերված բառաշարքում համաձայն չենք *մարգագետին, նվագել և վառող* բառերի խուլ հնչումով տարբերակների հնացած լինելու հետ, բայց որ որոշումն ունի վերանայման անհրաժեշտություն, միանշանակ է:

2.Լեզվական այն կանոնը, որի համաձայն, եթե բաղադրյալ բառերի բաղադրիչների կցույթում *ե*-ով կամ *ո*-ով սկսվող բաղադրիչին նախորդում է ձայնավոր, ապա *ե*-ն արտասանվում է *յէ, ո*-ն՝ *վո,* որպեսզի ձայնավորների կուտակում չառաջանա՝ *ամենաե/յէ/րկար*, ամենաո/վօ/ռակյալ, իսկ եթե նախորդում է բաղաձայն, ապա *ե*-ն արտասանվում է՝ *անե/է/ռես, ո-ն՝օ՝անո/օ/ռակ:* Պետք է նկատել, սակայն, որ սահմանված կանոնը ժամանակակից հայերենի ուղղախոսության մեջ ամբողջությամբ չի գործում: *Ան* – ժխտական նախածանց ունեցող բառերի մի որոշ մասում գործում է արտասանական զուգահեռ տարբերակ. Է-ի փոխարեն արտասանվում է նաև *յէ, օ*-ի

[1] Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Եր., 2006, էջ 197:

[2] Ավետիսյան Յու., Տեղաշարժեր արդի գրական հայերենում, Ե., 2011, էջ 25-26:

փոխարեն՝ նաև վo, ինչպես՝ *ան/է/կամտաբեր // ան/յէ/կամտաբեր, ան/է/ինակայելի // ան/յէ/ինակայելի, ան/է/ռանդ // ան/յէ/ռանդ, ան/է/զրական // ան/յէ/զրական, ան/է/դանակ // ան/յէ/դնակ, ան/է/բաժշտական //ան/յէ/բաժշտական, ան/է/իկաթ//ան/յէ/իկաթ, ան/է/իկիմաստ//ան/յէ/իկիմաստ, ան/է/իկմտություն//ան/յէ/իկմտություն, ան/է/նթադատ//ան/յէ/նթադատ, ան/է/իկյուղություն // ան/յէ/իկյուղություն, ան/օ/դնաշարավոր // ան/վo/դնաշարավոր, ան/օ/ղջամիտ // ան/վo/ղջամիտ, ան/օ/խակալ//ան/վo/խակալ, ան/օ/ղդի//ան/վo/ղդի ան/օ/տնահարելի//ան/վo/տնահարելի, ան/օ/խ//ան/վo/խ, ան/օ/խություն//ան/վo/խություն, ան/օ/դնուց//ան/վo/դնուց, ան/օ/ճ//ան/վo/ճ, ան/օ/սպնյակ//ան/վo/սպնյակ, ան/օ/տ// ան/վo/տ, ան/օ/տնահարելի//ան/վo/տնահարելի, ան/օ/տնյա//ան/վo/տնյա, ան/օ/ղոգայթ// ան/վo/ղոգայթ:* Նշված բառերում երկրորդ տարբերակներն այսօր ավելի մեծ գործածություն ունեն, որն էլ պայմանավորված է ե-ով, ո-ով սկսվող բաղադրիչների իմաստային անկախությամբ, ինչպես նաև ան- ածանցով դրանց ժխտումն ընդգծելու անհրաժեշտությամբ:

Ուղղագրություն

Հատուկ անունների գրության զուգաձևություն

1.Հատուկ անունների համակարգում զուգաձևությունները առավելապես կապվում են նույն բառի մեծատառով կամ փոքրատառով գրության, ինչպես նաև այլ հանգամանքների հետ, որոնց էլ կանդրադառնանք ստորև:

ա.Պաշտոնական փաստաթղթերում և հաղորդագրություններում մեծատառով գրվող *Պառլամենտ, Կոնգրես, Սենատ, Սեյմ, Մեջլիս, Դումա, Ռադա, Խուրալ, հայերեն՝ Կառավարություն* և այլ անունները՝ իբրև պետական կենտրոնական ղեկավար մարմնի տեսակ անվանող բառեր գործածվելիս գրվում են փոքրատառ, մտնում են բառարան որպես հասարակ անուն և իմաստային տարբերությամբ պայմանավորված՝ առաջ բերում գրության զուգաձևություն / *Պառլամենտ//պառլամենտ/:*[1]

բ.*Արևելք//արևելք, Արևմուտք//արևմուտք, Հյուսիս//հյուսիս, Հարավ//հարավ* զուգաձևություններում տարբերակների ընտրությունը կատարվում է խոսքային իրադրությամբ պայմանավորված: Փոքրատառով տարբերակները գործածվում են աշխարհի չորս կողմերը ցույց տալու իմաստով, մեծատառով տարբերակները նշանակում են մեկից ավելի երկրների աշխարհաքաղաքական, տնտեսական, մշակութային մի ամբողջություն:

գ.Տառադարձության և գրադարձության սկզբունքների ոչ հստակ տարբերակումը, այլ լեզուներում բացակայող հնչյութերի արտահայտման տարբեր սկզբունքների կամ հին ու նոր տառադարձման հին ու նոր օրենքների կիրառումը և ընդհանրապես տառադարձության որոշակի սկզբունքների բացակայությունը հանգեցնում են նրան, որ կողք կողքի հանդիպում են երկու և ավելի համարժեքներ, որոնք համարվում են կանոնական համազոր տարբերակներ: Դրանցից են՝ *Քեոպս//Քեոփս, Ֆահրատ//Ֆահրադ, Թագոր//Տագոր, Միսաք//Միսակ, Դելֆիս//Դելֆի, Դոն Կիխոտ//Դոն Քիշոտ, Թբիլիսի//Թիֆլիս, Բյութանիս//Բութանիս, Սոլոմոն//Սողոմոն, Պլատոն//Պղատոն, Գալիա//Գաղիա, Ուիլյամ//Վիլյամ, Էմանվել//Էմանուել, Էդվարդ//Էդուարդ, Մեդուզա//Մեդուսա , Օսեե//Օսիա* և այլն:

դ.Զուգաձևություն են ներկայացնում մի շարք անունների *–իկ* փոքրացուցիչ-փաղաքշական ածանցով ձևավորված տարբերակները, որոնք, ստանալով ինքնուրույն գործածություն, ժողովրդախոսակցական լեզվից անցել են գրական լեզու: Օր.՝ *Բենիամին//Բենիկ, Գարեգին//Գարիկ, Զորայր//Զորիկ, Խաչատուր//Խաչիկ, Հովհաննես//Հովիկ, Արա//Արայիկ, Շուշան//Շուշանիկ* և այլն: Անձնանունների որոշ ձևափոխված տարբերակներ ևս՝ որպես զուգաձևություն, գրական նորմի սահմաններում են, և նրանց գործածությունը թույլատրելի է: Դրանցից են՝ *Զաքարիա//Զաքարե//Զաքար, Հարություն//Հարութ, Վաչե//Վաչագան,*

[1] Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Ե., 2006, էջ 292:

Արուսյակ//Արուս, Միրանուշ//Միրուշ, Հայկանուշ//Հայկուշ, Սոկրատես//Սոկրատ, Ջուլիետա//Ջուլիետ և այլն: Ժողովրդախոսակցական ոճին բնորոշ փաղաքշական – փոքրացուցիչ մասնիկներով կազմված շատ տարբերակներ, լինելով հասարակաբանություն, ժարգոնային, խոսակցական, գրական լեզվում հանձնարարելի չեն:

ե.Կրոնաեկեղեցական ոլորտը մեծատառի գրության հարցում յուրահատուկ մի համակարգ է ներկայացնում: Արևմտահայերենի և եվրոպական լեզուների ազդեցությամբ, ինչպես նաև արտալեզվական որոշ գործոնների թելադրանքով կրոնական գրականության և պարբերական մամուլի մեջ քրիստոնեական հավատին և եկեղեցուն առնչվող բազմաթիվ հատուկ անուններում հաճախ մեծատառով են գրվում բաղադրյալ հատուկ անունների բոլոր բաղադրիչները՝ առաջացնելով զուգահեռ տարբերակներ, ինչպես՝ *Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցի// Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի, Կաթողիկոս ամենայն հայոց//Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Կաթողիկոս մեծի տանն Կիլիկիո// Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո, Կաթողիկոսություն ամենայն հայոց//Կաթողիկոսություն Ամենայն Հայոց, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս// Մեծի տանն Կիլիկիո կաթողիկոս, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսություն// Մեծի տանն Կիլիկիո կաթողիկոսություն, Մայր աթոռ//Մայր Աթոռ, Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածին//Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, Մայր տաճար//Մայր Տաճար, Երուսաղեմի հայոց պատրիարքական աթոռ//Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքական Աթոռ, Արարատյան հայրապետական թեմ//Արարատյան Հայրապետական Թեմ, Բուն բարեկենդան//Բուն Բարեկենդան, Տոն տապանակի//Տոն Տապանակի, Երկրորդ օրենք//Երկրորդ Օրենք, Սուրբ գիրք//Սուրբ Գիրք* և այլն: Զուգաձևություններ են հանդիպում նաև դիմալաձևերի, եկեղեցական արարողությունների անուններում, ինչպես՝ *Ճրագալույց//ճրագալույց, Դոնբացեք//դոնբացեք, Սուրբ պատարագ//սուրբ պատարագ, Տիեզերական ժողով//տիեզերական ժողով, Սինոդ//սինոդ, Վկայության խորան//վկայության խորան, Վեհարան//վեհարան, Ուխտի տապանակ//ուխտի տապանակ, Սրբազան հայր//սրբազան հայր, Տեր հայր//տեր հայր* և այլն: Նշված զուգաձևություններում գրական լեզվի նորմի տեսակետից ճիշտ են առաջին տարբերակները , սակայն քանի որ ՀՀ ԿԳՆ լեզվի պետական տեսչության հայերենի բարձրագույն խորհրդի որոշման մեջ նշվում է Հայոց եկեղեցու պաշտոնական լեզվում մեծատառերի ազատ գործածության մասին[1], բնականաբար ճիշտ են նաև երկրորդ տարբերակները: Կան նաև կրճատ և լրիվ գրությամբ արտահայտված զուգաձևություններ՝ *Ն. Ս. Օ. Տ. Տ.//Նորին Սուրբ Օծություն Տեր Տեր*:

Հիսուս Քրիստոս և Մարիամ Աստվածածին նշանակող զուգաձևություններում նախընտրելի են երկու բաղադրիչների մեծատառով գրության ձևերը, ինչպես՝ *Աստծու Որդի, Բարի Վարդապետ, Երկրորդ Ադամ, Աշխարհի Լույս, Աստծո Սուրբ, Բեթղեհեմի Մանուկ, Դավթի Որդի, Թագավորների Թագավոր, Խաղաղության Իշխան, Տերերի Տեր, Բարի Հովիվ, Սուրբ Կույս* և այլն:

զ.Դիվանագիտական և պաշտոնական փաստաթղթերում թույլատրվում է *Նախագահ* (երկրի նախագահ) բառի մեծատառով գրությունը: Պաշտոնական գրությունների մեջ մեծատառով են գրվում պայմանական հատուկ անունները: Օրինակ՝ *Պայմանագիրը ստորագրող կողմերը՝ Երևանի պետական համալսարան (այսուհետև՝Համալսարան) և ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա (այսուհետև՝Ակադեմիա), պարտավորվում են…:* Այդպես էլ միայն պայմանագրերում և որոշ այլ գրություններում մի շարք հասարակ անուններ կարող են հանդես գալ մեծատառով:

2.Հատուկ անունների համակարգում կան նաև ձևաբանական-ձևակազմական զուգաձևություններ, որոնք համազոր տարբերակներ են և կարող են ունենալ միայն ոճական տարբերություն: Դրանցից են՝ *Աղրիական //Աղրիատիկ ծով, Ալպեր //Ալպյան լեռներ,*

[1]Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Ե., 2006, էջ :

Անդեր//Անդյան լեռներ, Բյուրակնյա//Բյուրակնի լեռներ, Բոտնյան//Բոտնիկ ծոց, Գողթն//Գողթան գավառ, Գեղամա//Գեղամի լեռներ, Գառնիի//Գառնու հեթանոսական տաճար, Սասնա//Սասունի դաշտ, Սևանա//Սևանի լիճ, Մարմարա//Մարմարի ծով և այլն:

Անջատ, գծիկով և միասին գրվող բառերի գրության զուգաձևություն

1.Արմատի կրկնությամբ կազմված կամ հոմանիշային, հականիշային հարաբերություն արտահայտող, կամ էլ իմաստային առնչակցություն ցույց տվող այն բարդությունները, որոնց բաղադրիչները կապակցվում են ու, և շաղկապներով, առ, ի նախդիրներով, եթե առանձնաբար շեշտվում են, գրվում են առանձին, իսկ եթե արտասանվում են միասնաբար, գրվում են միասին՝ առաջ բերելով զուգաձևությունների համազոր տարբերակներ, այսպես՝ *ահ ու դող//ահուդող, անց ու դարձ//անցուդարձ, բառ ու բան//բառուբան, զօր ու գիշեր//զօրուգիշեր, ինձ ու ինձ//ինձուինձ, քեզ ու քեզ//քեզուքեզ, լաց ու կոծ//լացուկոծ, լիտր ու կես//լիտրուկես, մեկ ու կես//մեկուկես, տարի ու կես//տարիուկես, ամիս ու կես//ամիսուկես, տոննա ու կես//տոննաուկես, լուռ ու մունջ//լուռումունջ, խաղ ու պար//խաղուպար, ծանր ու մեծ//ծանրումեծ, կարգ ու սարք//կարգուսարք, ներս ու դուրս//ներսուդուրս, նիստ ու կաց//նիստուկաց, վարք ու բարք//վարքուբարք, չափ ու ձև//չափուձև, չեմ ու չեմ//չեմուչեմ, , բայց և այնպես//բայցևայնպես, առ և տուր//առևտուր, դեմ առ դեմ//դեմառդեմ,մեջ առ մեջ//մեջառմեջ, մի առ մի//միառմի, փոխ առ փոխ//փոխառփոխ, մերթ ընդ մերթ//մերթընդմերթ* և այլն:

Զուգաձևությամբ են հանդես գալիս նաև հետևյալ բառերը՝ *թեպետ և//թեպետև, ուստի և//ուստին, գուցե և//գուցեև, այսօր եթէ//այսօրևեթ, իսկույն եթէ//իսկույնևեթ, առ այսօր//առայսօր, ի միջի այլոց//իմիջիայլոց, առօրյա խոսակցական//առօրյա-խոսակցական, համենայն դեպս//համենայնդեպս, հարյուր հազարավոր//հարյուրհազարավոր, Շահ Աբաս//Շահ-Աբաս, Թեժ լեռ//Թեժլեռ, Եվրոպական խորհուրդ//Եվրախորհուրդ, Եվրոպական միություն//Եվրամիություն, Կուրո Սիվո//Կուրոսիվո, Դեր Զոր//Դեյր-էզ-Զոր, Բաբելմանդեբի// Բաբ-էլ- Մանդեբի* և այլն:

2. Գոյականներով և ի վայր/վար/, ի վեր հետադրություններով բաղադրված այն բարդ բառերը, որոնք ունեն մեկ բառային շեշտ և մակբայի, երբեմն էլ ածականի կամ գոյականի խոսքիմասային նշանակություն, գրվում են անանջատ, ինչպես՝ *բերանքսիվայր/վար/, բերանքսիվեր, գլխիվայր/վար/, գլխիվեր, զառիվայր/վար/, զառիվեր, դարիվայր/վար/, դարիվեր, երեսնիվայր/վար/, երեսնիվեր, հիմնիվայր/վար/, հիմնիվեր:* Թույլատրվում է անանջատ գրության միավորների բաղադրիչների անջատ գրությունը, եթե առաջին բաղադրիչը նույնությամբ անկախ գործածություն ունի: Օր.՝ *դար ի վար, դար ի վեր, երեսն ի վար, հիմն ի վար:*[1]

Չակերտներում առնվող բառերի հոլովական վերջավորությունների և հոդերի գրության զուգաձևություն[2]

Չակերտներում առնվող անունների հոլովական վերջավորություններն ու հոդերը գվում են չակերտներից դուրս, գծիկով անջատված այն դեպքում, երբ անվան և վերջավորության կամ հոդի միասին գրությունը առաջ է բերում հայերենի համար անսովոր ձևեր կամ դժվարացնում բնագրի ընկալումը, մասնավորապես՝ 1.*եթե անունը արտահայտված է ամբողջական նախադասությամբ /<<Սերմնացանները չվերադարձան>> -ը/, 2.եթե անունը բաղադրյալ լինելու դեպքում վերջին բաղադրիչը կա՛մ բառի հոլովաձև է, կա՛մ անձնական ու ցուցական դերանուն/ <<Ամպի տակից>>-ը>>, <<Երգ մեր քարերի մասին>>-ի, <<Դու և ես>>-ի/, 3/եթե անունը բերված է օտար կամ կրճատ գրությամբ, անվան վերջավորության բաղադրիչը թվանշան կամ տառային հապավում է /<<ՀՀ>>-ի փոստից, <<Երգ 2001>>-ի հաղթողները/:*

[1]Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու,Ե., 2006, էջ 276:

[2] Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Ե., 2006, էջ216-217 :

Մնացած դեպքերում վերջավորություններն ու հոդերը գրվում են չակերտներում՝ անվան վերջին բաղադրիչին միացած, սակայն թույլատրվում է վերջավորության կամ հոդի անջատ գրությունը, եթե անհրաժեշտ է առանձնացնել անվան ուղիղ ձևը՝ այն հստակ և հասկանալի դարձնելու նպատակով, այդպես էլ ստացվում են զուգահեռ տարբերակներ, ինչպես՝ *հատված «Սամվելից»//«Սամվել»-ից //«Սամվել» վեպից:*

Շեշտադրության զուգաձևություններ

Շեշտադրության հետ կապված արտասանական զուգաձևությամբ հանդես են գալիս մի շարք բառեր՝ *գո՛նե/գոնե՛, գու՛ցե//գուցե՛, նա՛և//նաև՛, մա՛նավանդ//մանավա՛նդ, նու՛յնիսկ//նույնի՛սկ, նու՛յնքան//նույնքա՛ն:* Արտասանական տեղաշարժ նկատվում է նաև օտար բառերի թեք ձևերում՝ *Պու՛շկին-Պուշկինի՛//Պու՛շկինի, ֆի՛զիկա-ֆիզիկայի՛//ֆի՛զիկայի:*[1]

Տողադարձի զուգաձևություններ[2]

1.Քանի որ հայերենի *յա, յո, յու* երկբարբառակերպ վանկերի *յ* բաղադրիչի և նրան նախորդող բաղաձայնի միջև *ը* չի արտասանվում, ուստի յ-ին նախորդող բաղաձայնը կամ բաղաձայներից վերջինը կարող է նաև նրան միացած անցնել հաջորդ տողը՝առաջացնելով տողադարձի զուգաձևություն, օրինակ՝ *անկ-յուն//ան-կյուն, արդ-յոք//ար-դյոք, գոչ-յուն//գո-չյուն, գիտութ-յուն//գիտու-թյուն, կոստ-յում//կոս-տյում, կոն-յակ//կո-նյակ, Հակոբ-յան//Հակո-բյան, հոբել-յար//հոբե-լյար, մատ-յան//մա-տյան, սեն-յակ//սե-նյակ, սին-յոր//սի-նյոր, ուխտ-յալ//ուխ-տյալ* և այլն:

Տողադարձի այս զուգաձևությունը չի պահպանվում *երկարա-կյաց, կնքա-զգյաց, բյուրա-բյուր, ամենա-հյուրասեր, ան-հյուրընկալ, լեռնա-գյուղ, ոսկե-հյուս, սառցա-ձյուն, քարա-սյուն* ու նման բաղադրություններում, որոնց սույն վանկային կամ արտասանական և բառակազմական տողադարձումները նույնական են:

2.Անշեշտ և թույլ արտասանվող *ը* ձայնավորը գրական արտասանությամբ առավելապես սղվում, իսկ ժողովրդական արտասանությամբ և բանաստեղծական խոսքում հաճախ պահպանվում է՝ առաջացնելով արտասանության և տողադարձի զուգաձևություն՝

ա/ բառասկզբի *ը* զաղտնավանկին հաջորդած վերջնավանկի *ի* կամ *ու* ձայնավորը շեշտային հնչյունափոխության ենթարկված հետևյալ կրկնաբաղաձայն բայերում՝ *զը-նը-նել//զըն-նել, խը-ճը-ճել//խըճ-ճել, խը-տը-տել//խըտ-տել, կը-ծը-ծել//կըծ-ծել, պը-տը-տել//պըտ-տել, փը-թը-թել//փըթ-թել, քը-թը-թել//քըթ-թել, քը-նը-նել//քըն-նել, , այսպես նաև՝մը-րը-րիկ//մըր-րիկ, խըր-տընել//խըրտ-նել, սը-րըս-կել//սրըս-կել* և այլն.

բ/վերջնավանկի *ի*-ն մեկ՝ սղված, մեկ՝ *ը*-ի հնչյունափոխված բազմավանկ այլ բառերում՝ *աղջը-կա, աղջ-կա, արճը-ճի, արճ-ճի, խըն-դըրել//խընդ-րել, կարմը-րել//կարմ-րել, մարմը-նի//մարմ-նի, քըր-տը-նել//քըրտ-նել* և այլն.

գ/պատճառական և երկու բաղաձայնից հետո *վ* ածանց ունեցող կրավորական բայերում՝ *թըռ-ցը-նել//թըռց-նել, խաղացը-նել//խաղաց-նել, մերկացը-նել//մերկաց-նել, մոտեցը-նել//մոտեց-նել, վազեցը-նել//վազեց-նել, փախցը-նել, փախց-նել, զըս-պը-վել//զըսպ-վել, թըր-ջը-վել//թըրջ-վել, կազմը-վել//կազմ-վել, տանջը-վել//տանջ-վել* և այլն:

Այսպիսով՝ ժամանակակից գրական հայերենի հնչյունական համակարգի տարբեր ենթահամակարգերում արտահայտված կանոնական և ոչ կանոնական , համազոր և ոչ համազոր զուգաձևությունները զգալի թիվ են կազմում: Նրանց մեծ մասն ունի նրբիմաստային, կիրառական, տարածական ու ոճական տարբերություններ, որոնց իմացությունը միայն հնարավորություն կտա համապատասխան խոսքում կատարելու ճիշտ ընտրություն:

---

[1] Ավետիսյան Յու., Սարգսյան Ա., Թելյան Լ. և այլք, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Ե., 20016, էջ50:

[2] Տողադարձի զուգաձևություն*/բերվում են ըստ ՀՀ ԿԳ նախարարի 2003թ. հունվարի 14-ի հ.22 հրամանով հաստատված որոշման/ Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Եր., 2006, էջ 295-296:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1.Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Երևան, 2006:
2.Աղաջանյան Զ., Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Երևան, 2007:
3.Ավետիսյան Յու., Տեղաշարժեր արդի գրական հայերենում, Ե., 2011:
4.Ավետիսյան Յու., Զաքարյան Հ., Հնչյունաբանություն. ուղղագրություն, ուղղախոսություն, Ե., 2008:
5. Ավետիսյան Յու, Սարգսյան Ա., Թելյան Լ. և այլք, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Ե., 20016:
6.Գյուրջինյան Դ., Միասին, անջատ կամ գծիկով գրվող բառեր. հայերեն բառարան-տեղեկատու. Ե., 2001:
7.Գյուրջինյան Դ., Մեծատա՞ռ, թե՞ փոքրատառ. հայերեն բառարան-տեղեկատու, Ե., 2001:
8.Սուքիասյան Ա., Սուքիասյան Ք., Արդի հայերենի ուղղագրական-ձևակազմական բառարան, Ե., 2002:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Հասմիկ Ղազարյան - բ.գ.թ., դոցենտ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն
E-mail: Hasmik. ghazaryan @mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

ՀՏԴ 809.198.1 Հայոց լեզու

«ԽՈՍՔ» ԲԱՌԱՄԻԱՎՈՐԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆ ՈՒ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ

Արմինե ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր. *բառամիավոր, լեզվամտածողություն, Ղարաբաղի բարբառ, խոսք, լեզու, իմաստային դաշտ, վերաիմաստավորում, դարձված, հնդեվրոպական լեզու, բառապաշար:*

Key-words: *lexeme, linguistic thinking, Karabakh dialect, speech, language, semantic field, resemantization, idiom, Indo-European Language, vocabulary.*

Ключевые слова*: лексическая единица, языковое мышление, карабахский диалект, речь, язык, семантическое поле, переосмысление, фразеологизм, словарный запас.*

PERCEPTION OF THE LEXEME ԽՈՍՔ IN THE KARABAKH DIALECT AND ITS CHARACTERISTICS

A. ARZUMANYAN

*Semantic field of the lexeme **խոսք** (meaning 'speech', also 'sayings', 'word', 'language', 'proverb', 'thought', 'sentence', 'morality', 'right to speak', 'engagement agreement', etc. in Armenian and also in the Karabakh dialect) has some interesting manifestations in Karabakh dialect that can etymologically be explained. Various derivations of the word were found in Armenian monuscripts. All the meanings of the analyzed word in Kharabakh dialect have their analogues in the Literary Armenian Standard. The word unit **խոսք** has specific pronunciation in the Karabakh dialect. It has often used in both in word combinations and idioms. The etymological analysis of this lexemes similar the research of the word unit **խոսք** in Karabakh dialect and lexemes similar to them relationships with Proto-Indo-European language, Classical Armenian (Grabar) and the Karabakh dialect are revealed.*

ВОСПРИЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ ԽՈՍՔ В ДИАЛЕКТЕ КАРАБАХА

А. АРЗУМАНЯН

*Лексическая единица **խոսք** (основное значение - "речь", на армянском, а также в карабахском диалекте имеет значения "высказывание", "слово", "язык", "поговорка", "мысль", "предложение", "мораль" и другие) имеет различную семантику в карабахском диалекте, что объясняется его этимологией. В армянских письменных памятниках данное слово сохранилось с разными вариантами словообразования. Используемые в карабахском диалекте все значения слова **խոսք** имеются в современном литературном армянском языке. Слово **խոսք** имеет характерное для карабахского диалекта произношение. Часто используется как в идиомах, так и в свободной речи. С исследованием данного слова, а также подобных лексических единиц становится видимым взаимоотношение карабахского диалекта с индоевропейским языком, а также с классическим армянским языком (Грабар).*

***Խոսք** բառամիավորը Ղարաբաղի բարբառում իմաստային հետաքրքիր դրսևորումներ ունի, որը կարելի է բացատրել նրա ծագումնաբանությամբ: Բառը հայերենի գրավոր հուշարձաններում վկայված է բառաբարդության տարբեր ձևերով: Ղարաբաղի բարբառում գործածվող բոլոր իմաստները հայերենում առկա իմաստային դրսևորումներից են:*

***Խոսք** բառն ունի Ղարաբաղի բարբառին հատուկ արտասանություն: Հաճախական է և՛ վերաիմաստավորված, և՛ ազատ կապակցություններում: Նշված բառի և այդօրինակ բառամիավորների կենսագրության քննությամբ տեսանելի են դառնում հնդեվրոպական նախալեզվի և գրաբար ու բարբառի առնչակցությունները:*

Հանրության լեզվամտածողությունն արտահայտությունն է իր կեցության, իր գիտակցական հասունության ու կենսահայեցողության: Լեզվով է նյութականանում հանրության աշխարհընկալումն ու աշխարհաճանաչողությունը: Խոսքը, լինելով լեզվի իրացումը, դառնում է այդ ճանաչողության ու նրանով առկայացող արժեհամակարգի ձևավորման ճանապարհ:

Այն, որ հանրության լեզվամտածողության գնահատության և արժևորման կշռաքարը բառն է, հայտնի իրողություն է: Եվ յուրաքանչյուր լեզվի բառապաշար բնութագրում է այդ լեզուն կրող ժողովրդի կենսագրությունը: Այդպիսով՝ բառը դառնում է աշխարհի ճանաչողության բանալի և պատմության շրջադարձները բացելու անցագիր:

Հայերենը պահպանել է մարդկային լեզվի և խոսքի հետ կապված հնից եկող բազմաթիվ նշանակումներ (բան, բարբառ, ասեմ, լեզու, բառ ևն),[1] որոնք բառիմաստային առանձին խումբ են կազմում (ձայնական արտահայտություն, խոսք, ընթերցանություն, գիր)[2] և հատկանշվում են խոսքը բնութագրող բառարմատների տարբերակմամբ:

Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարն իրապես արտացոլում է արցախցու լեզվամտածողությունն ու կենսափիլիսոփայությունը: Հայերենի բարբառների շարքում այն առանձնանում է բառապաշարային հնագույն տարրերով ու բառիմաստային հետաքրքիր իրողություններով: Ինչպես բոլոր բարբառների, այնպես և Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարը կազմում են հայերենի գրավոր հուշարձաններից ավանդված, նաև բանավոր աղբյուրներում պահպանված բառային բնիկ միավորները, փոխառությունները, օտարաբանությունները: Գերակշռող մասը բարբառային բառերն է, որոնք ստեղծվել են հին հայերենից ավանդված ու փոխառյալ ձևույթներից՝ բառակազմական տարբեր միջոցներով: Հետաքրքրական են բնիկ հայերեն բառերը, որոնք ժառանգություն են հնդեվրոպական նախալեզվից և կազմում են բարբառի հնագույն շերտը:

Մեր ուսումնասիրության նյութն է դարձել ***խոսք*** բառամիավորի իմաստային դաշտը Ղարաբաղի բարբառում: Այն իմաստային հետաքրքիր ծավալումներով է դրսևորվում, և դա կարելի է բացատրել բառի ծագումնաբանությամբ: Որքան երկար է բառի կենսուղին, նույնքան բազմաշերտ է բառի իմաստային դաշտը:

Խոսքը լեզվաբանորեն սահմանվում է որպես որոշակի գործունեություն, որը հոսում է ժամանակի մեջ և մարմնավորվում է հնչյունային թաղանթով կամ գրային նշաններով՝ նշանակելով ինչպես բուն խոսողական գործընթացը, այնպես էլ նրա արդյունքը:[3] Իսկ թե ինչ է խոսքը բառագիտական սահմանմամբ, նրա կենսագրության քննությունն է պարզում:

Խոսք բառը սերվում է հնդեվրոպական լեզվից: Ծագում է հնդեվրոպական k'augh արմատից, որը շրջմամբ տվել է ghauk' – հյ. «խաւս»: Բնիկ հայերեն «խօս» արմատն է, որը բարբառին է անցել գրաբարից՝ ***ք*** հոգնակերտ մասնիկով: Արցախի բարբառում ***խօսկ*** հնչատարբերակով է հանդես գալիս՝ *ս* բաղաձայնից հետո *ք>կ* հնչյունափոխությամբ:[4] Հնչյունափոխության այս երևույթն օրինաչափ է Ղարաբաղի բարբառի համար, երբ բառավերջում ք-ն, արմատին չպատկանելով, ս-ից, ս < ց-ից, ս < ծ-ից հետո դառնում է կ, ինչպես՝ անեծք-անէսկ, լվացք-լվասկ:[5]

Բառը հայերենի գրավոր հուշարձաններում վկայված է բառաբարդության տարբեր ձևերով և տարբերակներով: Բարբառի ամենակենսունակ բառամիավորներից մեկը լինելով՝ ժամանակի ընթացքում ընդլայնել է իր բառիմաստային դաշտը: Իր հիմնական գործածությամբ բառն ունի «ասած, ասելիք» նշանակությունը. ինչպես՝ *«Ղարաբաղցէն ըստըղավ-ընդըղավ չի ընգնում, խօսկը ք՛öսմö յա ասում»* ասացվածքում:

Բառամիավորը ասելիքը կարևորելու գաղափարի արտահայտմամբ հատկանշվում է հետևյալ բանաձևերում. *«**Խօսկ** կա՝ քարըն էլ ա ճըքըցնում», «**խօսկը** մը՛ծէնն ա, ճöրը կուճինինը», «**խուսկանը** յը՛րը բիրիք՛մէ պէն չի կա», «**խուսկէն** էլ ա էք՛ ու վը՛րց հինöւմ», «դէրը մըրօք չօնար, **խօսկը** ընցավ վէչ», «դöւզ **խօսկը** ամմէն մարթ կարէլ չի կօլ տա»* :

Ղարաբաղի բարբառում ***խոսք*** բառով բաղադրված դարձվածները մեծաթիվ են: Բառի հիմնական իմաստի արտահայտությունն ունենք ***խօսկը օրէնք՛ հինիլ, խօսկ յըրա պիրիլ, խօսկը պիրանումը, խուսկէն տակէն մնալ, խօսկը փոխէլ, խուսկէն պէնդ վը՛ննը կէնալ, խօսկը մին անէլ, խօսկըտ շըք՛öրöվ ըմ կըտըրում*** և այլ դարձվածներում:

*Վէր մինը ասմա՝ կ՛արունքը յէկավ, մինըն էլ **խօսկ ա յըրա պիրում**, թա. – Գիդվալ չի, հö լö մ պըռավէն էծնըը պըծալ չի: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 251), **Հö լö խօսկը պիրանումը**՝ մարթը սաղ ջանավը ընգնում ա յէգնանը յիրան, ծիրքէրավն էլ կլ խը խըտտում: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 269), Ամմա դէ էն վախտէրքը ըխճըկանը հու վա՞ մըհալ քըցöլ, հօրը **խօսկը օրէնք՛ ա հիլöլ:** (ԱՍ, ԱԲ, էջ 235), Նա՛խագա, **խօսկըտ շըք՛öրöվ ըմ կըտըրում,** դöւզ ա՞, վէր քըչէրէս կըլխօզէն էշը ճօխտ ա ծընալ: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 391)*

Ոչ միայն վերաիմաստավորում պարունակող, այլև ազատ կապակցություններում նույնպես բառամիավորի առաջնային նշանակությամբ գործածությունը ամենահաճախականն է: *Յէտնան վէր*

---

[1] Տե՛ս՝ **Գ. Բ. Ջահուկյան**, *Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան*, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1987, էջ 271:

[2] Տե՛ս՝ Նույն տեղում, էջ 220:

[3] Տե՛ս՝ **Լ. Մ. Խաչատրյան**, *Լեզվաբանության ներածություն,* Երևան, 2008, էջ 51:

[4] Տե՛ս՝ **Ա. Մ. Պողոսյան,** *Հայ բարբառագիտություն,* Բարձրագույն դպրոց, 1996, էջ 189:

[5] Տե՛ս՝ **Ալ. Ս. Մարգարյան,** *Գորիսի բարբառը,* Երևան, 1975, էջ 92:

*քըշալ ըն, յէկալ բատըէղ շէն շինալ, դէրին **խօսկը** մընընռնէն ա ընգալ, շէնին անումը տիրալ ըն Ճարտար: (ԱՄ, ԱԲ, էջ 189),*

Խոսք-ը ոչ միայն հայերենում, այլև Ղարաբաղի բարբառում գործածական է «բառ՝ լեզվական միավոր» նշանակությամբ: Որպես առանձին լեզվական միավոր՝ ***բառ***–ն ածանցվում է հնդեվրոպական ***bhā (հայերեն՝ բա)*** արմատից՝ «1.ասել, խոսել, 2. խոսք, մարդկային բան» իմաստներով:[1] ***Բա*** արմատն առանձին կիրառություն չունի: Հին հայերենից ավանդված է անորոշ դերբայի ***բալ*** ձևով, որից էլ՝ ներկայի ***բամ, բաս, բայ*** ձևերը:

Խոսք-ի գործածությունը վերոբերյալ իմաստով հաճախական է և՛ ուղղակի՝ *Կըլ'խէս յարան սըղացալ ա, ամմա սըրտէս յարան էն օրվա ասած **խօսկատ** վէշ մին վախտ սըղանալ չի, (ԱՄ, ԱԲ, էջ 241), Աստուծ, տըրա **խօսկէրը** ըսկըընալավ, ուրխանում ա (ԱՄ, ԱԲ, էջ 152)* և՛ դարձվածային արժեքով՝ *խուսկավ ասվէլ չի, խուսկու հը՛տաւ շօռ չըկյա̈ լ, խուսկու հը՛տէ ծը՛ըրը ջուբը չըտանէլ* և այլն:

Ղարաբաղի բարբառում ***բառ***-ը ***պառ*** հնչատարբերակով է գործածական, սակայն իր հիմնական՝ «խոսք», իմաստով քիչ է հանդիպում և ձեռք է բերել «վերաբերմունք» փոխաբերական իմաստը (*պառը կալօղ* - մարդամոտ, *պառը կօշտ* - կոպիտ):

Հաղորդակցության մեջ ***խոսք***-ն ունի նաև «լեզու» նշանակությունը,[2] որն ընկալվում է որպես «միտքը բառերով արտահայտելու եղանակ»[3]: Գրաբարից ևս ավանդված է «բարբառ, կամ լեզու ազգի»[4] իմաստով:

Ծագած լինելով հնդեվրոպական dn̥g'hu̅ā, dn̥g'hu̅ նախաձևից՝ բնիկ հայերեն ***լեզու*** բառը գրաբարում ունեցել է նաև «խոսք» նշանակությունը[5] և ժողովրդական ստուգաբանությամբ կապակցվելով *լիզել* (Ղարաբաղի բարբառում՝ *լյա̈ զիլ*) բառի հետ (հնդեվրոպական՝ leig´h-լիզել)՝ բարբառներում կրել է որոշակի փոփոխություններ՝ դառնալով նաև *լիզու, լուզու, լիզօ, լզու,*[6] Ղարաբաղի բարբառում՝ *լյա̈ զյու̈ / լյա̈ զի* և այլն:

Ղարաբաղի բարբառում ***խոսք***-ը «լեզու» իմաստով սակավ գործածական է: Դրա օրինակ է ***խուսկավ կապել*** դարձվածը՝ «ճարտար լեզվով դիմացինին շփոթեցնել» նշանակությամբ: *«Մէլիք'-Շահնազարէն մին ծառա օնն, վէր լուխճին **խուսկավ կապըմ ա»**: (ԱՄ, ԱԲ, էջ 295)*

Խուսկավ կապել-ը հոմանիշ է ***լյա̈ զվավը քըչէղակ փըռնէլ*** դարձվածին՝ «ճարտարախոս լինել, սնապարծ լինել իմաստով»:

Հետաքրքրական է նաև հակառակ իրողությունը, երբ ***լեզու*** բառն է հանդես գալիս ***խոսք*** բառի իմաստային տարածքում, ինչպես հոմանիշային հետևյալ դարձվածներում՝ խուսկէն տակէն մնալ - լյա̈ զվյա̈ տակ մընալ (պատասխան չկարողանալ տալ), խօսկը պըրանէլ - լյա̈ զյա̈ ն պըրանէլ (խոսակցության նյութը փոխել), խուսկակօխ անէլ/ինիլ/տէռնալ - լյա̈ զվակօխ անէլ/ինիլ/տէռնալ (ճարտար լեզվով դիմացինին լռեցնել/ճարտարախոսությանը չկարողանալ պատասխանել) և այլն:

*Բաղվանչին ճըրճըղամ ա, ինք'ըն էլ **խուսկէն տակէն ա մընամ**, կարում չի ջօղաբը տա: (ԱՍ, ՇՄ, ՂԲԴԲ, էջ 223), Տը՛սնըմ ա, վէր պէն չի ա̈ մա̈ լ չի կ'ամ, **լյա̈ զյա̈ ն պըրանում ա**: (ԱՍ, ՇՄ, ՂԲԴԲ, էջ 206), Կնեգ'ը հանց **լյա̈ զվակօխ ա անում**, թաքավէրը մընում ա ծէնը կըտըրած: (ԱՍ, ՇՄ, ՂԲԴԲ, էջ 202)*

Խոսք բառի՝ «բառերով արտահայտված միտք»[7] իմաստը հականշային հարաբերությամբ է ընկալվում ***գործ*** բառի իմաստի հետ, ինչպես՝ *«Խօսկը մը՛ղըր ա, կօրծը՝ տա̈ խտը՛ղ», «Խօսկը կօրծավ ա խօսկ», «Խօսկը օրիշը կասէ, կօրծը օրիշը կանէ», «Խուսկավ շինաշէն, կօրծավ՝ տնաքանդ» ասացվածքներում:*

«Խօսկը կօրծան տա̈ ս կյամ, կօրծը՝ խօսկան, թա խօսկը կօրծ չի, սկի խօսկ էլ չի» ասացվածքում, ընդհակառակը, **խոսք**-ը իմաստով նույնանում է **գործ** բառի հետ: Այստեղ այն հարաբերվում է ***բան***

[1] Տե՛ս՝ **Հր. Աճառյան,** *Հայերեն արմատական բառարան,* Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1926, հ. 1, էջ 383-384:
[2] Տե՛ս՝ *Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան,* ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., Երևան, 1972, էջ 1180:
[3] Տե՛ս՝ **Է. Բ. Աղայան,** *Արդի հայերենի բացատրական բառարան,* Երևան, 1976, էջ 538:
[4] Տե՛ս՝ **Հ. Գ. Ավետիքյան, Հ. Խ. Սյուրմելյան, Հ. Մ. Ավգերյան,** *Նոր բառգիրք հայկազյան լեզվի,* Վենետիկ, 1836, էջ 1020:
[5] Տե՛ս՝ **Ռ. Ս. Ղազարյան,** *Գրաբարի հոմանիշների բառարան,* Անթիլիաս, 2006, էջ 311:
[6] Տե՛ս՝ **Հր. Աճառյան,** *Հայերեն արմատական բառարան,* Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1926, հ. 2, էջ 272:
[7] Տե՛ս՝ **Գ. Ջահուկյան, Փ. Կ-Տոնիկյան, Ա. Տ-Խաչատուրյան,** *Հայոց լեզվի նոր բառարան,* Բեյրութ, 1992, էջ 896:

բառամիավորի հետ, որը ևս կազմված է ***բա*** արմատից և ունի «խոսք», «գործ» նշանակությունները:[1] Ղարաբաղի բարբառում ***բան***-ը հնչյունափոխված ***պէն, պա̈ն*** տարբերակներով է առկա և իր իմաստային ծավալումներում ներառում է վերոնշյալ երկու դրսևորումներն էլ:[2] ***Բան*** բառամիավորի և «խոսք», և «գործ» ընկալումները իմաստային խոր ակունքներ ունեն: Աստվածաշնչյան «Ի սկզբանէ էր բանն. եւ բանն էր առ Աստուած. եւ Աստուած էր բանն» (Ավետարան ըստ Հովհաննեսի, Գլուխ Ա, 1) ձևակերպումը հենց արտացոլում է Աստծո՝ խոսքը անվերապահորեն գործ դարձնելու բնույթի իրողությունը և, ընդհանրապես, խոսքի ու գործի նույնական լինելու գաղափարը: Հնդեվրոպացիների կրոնական գաղափարներում ևս արտահայտվել է աստվածային խոսքի (***bhā***, որից հայերեն ***բան***) անառարկելիությունը:[3] Վերը նշված ասացվածքում արտահայտված ենք տեսնում արցախցու բնավորության էական հատկանիշներից մեկը՝ խոսքը գործ դարձնելու, այն է՝ մշտապես կատարելության ձգտելու գիծը:

Հիշյալ վերաիմաստավորումն ունենք նաև ***խօսկը խօսկ ինիլ*** դարձվածում՝ *«Խընա՛մէ, տըղըմարթին **խօսկը խօսկ ա**, ասալ ըմ քըսան, ուրէմըս՝ քըսան, էլ տը՛ղ չօնիմ»: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 307)*

Մեկ այլ՝ «խոստում, հանձնառություն» իմաստով ***խոսք***-ը կապվում է ***խոստ*** արմատի հետ: Վերջինս իրանական փոխառություն է և հնդեվրոպական ças, cans արմատի ու հայերեն «խօսք, խօսիլ» բառերի հետ կազմել է *խոստանալ*՝ սկզբնապես մեկնվելով ***խիւսթու, խուստու***՝ «խոսք տալ» ձևով:[4]

Այս իմաստն արտահայտող դարձվածներ են՝ ***խօսկ տալ, խուսկէն տար վը՛ննը կէնալ/կէնալ, ինիլ, խուսկան յը՛տ տէռնալ*** և այլն: *«Մէ՛յիք-Շահնազար, շօն-շան տըղա ըմ՛ ցէր, մը՛ննըս ընգավ, պա հնձ մին կօլա կ՛ինի յըս **խօսկ տըվալ**»: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 288), «Թաքավէրըն ապրած կէնա, յէս տափէն տական էլ ա, քու ըխչըզ՛անըտ կըրըթէնա̈մ պիրիմ, թա̈ք՛ի տու քու **խօսկատ յը՛տ չի տը՛ռնաս**»: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 153), «Այ տըղա, իմ խօսկըս խօսկ ա, ամմա վէր տու չի քու **խօսկէտ ռ ր վըէննը կէնաս**, ջա՞ն քու օր»: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 153)*

Քննվող բառամիավորը ուշագրավ կիրառություններ ունի առած, «ասացվածք» նշանակությամբ, որով ընդգծվում է հաղորդվող նյութի պատկերավորությունը: *«**Խօսկ** ա՝ հու վէր մին կատու ըսպանէ, բէղմա օխտը յը՛խծէ շինի, հանցու մէխկա միզվի»: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 240), «Էտ չըխանց էլ **խօսկ** ա տը՛ռալ՝ շանը վէր տա̈զըը պահիս, շա̈կ՛ը էլ կօւտէ »: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 250), «Փը՛նա, **խօսկ** ա՝ փը՛սան հանօրը էշն ա, խըմինք՛ քու կէնացըտ»: (ԱՍ, ԱԲ, էջ 404)*

Հիշյալ նշանակություններից բացի՝ առկա է բառամիավորի գործածությունը **«նախադասություն, արտահայտություն»** իմաստով՝ *«Կըկարի՞ս մին **խօսկ** ասիս, վէր մաչին վէ՛չ «պօ» ինի, վէ՛չ «յաղուզ»» (ԱՍ, ԱԲ, էջ 349),* **«պատգամ, խրատ, պատվեր»** նշանակությամբ՝ *«Մը՛ծէն **խօսկը** ըսկըընօէն վը՛ննը քարէն նի չի կյալ» (ԱՍ, ԱԲ, էջ 502),* **«խոսելու հերթը, իրավունքը»** իմաստով՝ *«Վէրչումը սուդյան **խօսկը** տամա կրիքօրին» (ԱՍ, ԱԲ, էջ 378),* **«խոսքկապ, նշանադրության համաձայնության»** նշանակություններով՝ *«Այպէրքը քինամ ըն թաքավէրին պալատը՝ **խօսկ** օզիլ» (ԱՍ, ԱԲ, էջ 146)* և այլն:

Այսպիսով՝ Ղարաբաղի բարբառում ***խոսք*** բառամիավորն ունի «ա. ասած, ասելիք, բ. բառ, լեզվական միավոր, գ. լեզու, դ. բառերով արտահայտված միտք, ե. գործ, զ. խոստում, հանձնառություն, է. նախադասություն, արտահայտություն, ը. պատգամ, պատվեր, խրատ, թ. խոսելու հերթը, իրավունքը, ժ. խոսքկապ, նշանադրություն» իմաստները: Գործածությամբ հաճախական է բառի ուղղակի իմաստը, այնուհետև՝ «բառ» և «խոստում հանձնառություն» իմաստները: Ընդ որում՝ թվարկված բոլոր իմաստները գրական լեզվում բառի ունեցած իմաստային դրսևորումներից են:

Խոսք բառի իմաստային ընդլայնումը վկայում է այդ բառի անցած ճանապարհի ու այդ ճանապարհին ձևավորված արցախցու ընկալումների մասին: Բացի այդ՝ ***խոսք*** բառի ու այդօրինակ միավորների կենսագրության քննությամբ մեզ տեսանելի են դառնում հնդեվրոպական նախալեզվի և գրաբարի ու բարբառի առնչակցությունները:

---

[1] Տե՛ս՝ **Հր. Աճառյան,** *Հայերեն արմատական բառարան,* Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1926, հ. 1, էջ 403:

[2] Տե՛ս՝ **Ա. Յու. Սարգսյան,** *Ղարաբաղի բարբառի բառարան,* Երևան, 2013, էջ 611:

[3] Տե՛ս՝ **Գ. Բ. Ջահուկյան,** *Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան,* ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1987, էջ 85:

[4] Տե՛ս՝ **Հր. Աճառյան,** *Հայերեն արմատական բառարան,* Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1926, հ. 2, էջ 1105:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աղայան Է. Բ.,** *Արդի հայերենի բացատրական բառարան,* Երևան, 1976:
2. **Աճառյան Հր.Հ.,** *Հայերեն արմատական բառարան,* Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1926, հ. հ. 1-2:
3. **Ավետիքյան Հ. Գ., Սյուրմելյան Հ. Խ., Ավգերյան Հ. Մ.,** *Նոր բառգիրք հայկազյան լեզվի,* Վենետիկ, 1836:
4. *Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան,* ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., Երևան, 1972:
5. **Խաչատրյան Լ. Մ.,** *Լեզվաբանության ներածություն,* Երևան, 2008:
6. **Ղազարյան Ռ. Ս.,** *Գրաբարի հոմանիշների բառարան,* Անթիլիաս, 2006:
7. **Ճերեճյան Գ., Կ-Տոնիկյան Փ., Տ-Խաչատուրյան Ա.,** *Հայոց լեզվի նոր բառարան,* Բեյրութ, 1992:
8. **Մարգարյան Ալ. Ս.,** *Գորիսի բարբառը,* Երևան, 1975:
9. **Պողոսյան Ա. Մ.,** *Հայ բարբառագիտություն,* Բարձրագույն դպրոց, 1996:
10. **Ջահուկյան Գ. Բ.,** *Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան,* ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1987:
11. **Սարգսյան Ա. Յու.,** *Ղարաբաղի բարբառի բառարան,* Երևան, 2013:
12. **Սարգսյան Ա. Յու., Մինասյան Շ. Մ.,** *Ղարաբաղի բարբառի դարձվածաբանական բառարան,* Երևան, 2017:
13. **Սարգսյան Ա. Յու.,** *Արցախի բանահյուսությունը,* Երևան, 2015:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Արմինե Արզումանյան - Արցախի պետական համալսարան, բանասիրական ֆակուլտետ
E-mail: armivarzumanyan@gmail.com

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Հ.Ղազարյանը:

ՀՏԴ 82.09 Գրականություն

ՀԱՅՐԵՆԻՔՆ ՈՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐԸ ԳՐԻԳՈՐ ԳՈՒՐԶԱԴՅԱՆԻ ԽՈՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Զուխրա ԵՐՎԱՆԴՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *հոգեժառանգ, հիմնորոշ, գեղագիտական, կարգախոսներ, ազգային կերպար, անխաթար, արժեհամակարգ, հետնահանջ:*

Ключевые слова *- духовный наследник, основополагающий, эстетический, слоганы, национальный образ, неискаженный, система ценностей, отступление.*

Key words *- spiritual heir, fundamental, aesthetic, slogans, national image, undistorted, value system, retreat.*

РОДИНА И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗ В ЭССЕЯХ ГРИГОРА ГУРЗАДЯНА

З. ЕРВАНДЯН

Гурзадян в основе тематического мировоззренческого развития своих эссе отделил значительное место эстетическому изображению родины и основополагающему принципу отображения национального образа. Для представления и оживления национального образа в эстетической системе Гурзадян сделал художественным ту среду, где отображены нравственные представления народа.

Взгляды писателя, рожденные от национальной среды и неискаженного восприятия национального образа, являются уроками регулирования общественного поведения.

HOMELAND AND NATIONAL IMAGE IN GRIGOR GURZADYAN'S ESSAYS

Z. YERVANDYAN

In the basis of thematic and ideological development of his essays Gurzadyan gave substantial place to aesthetic depiction of motherland and fundamental principle of national image reflection. For national image description and reviving in the aesthetic system, Gurzadyan made artistic the environment, where people's moral conceptions are presented.

Opinions coming from writer's national environment and national image undistorted perception are lessons regulating social behavior.

Գուրզադյանն իր էսսեների թեմատիկ-աշխարհայացքային զարգացման հենքում ծանրակշիռ տեղ է հատկացրել հայրենիքի գեղագիտական կերպարավորմանն ու ազգային կերպարի մատուցման հիմնորոշ սկզբունքին: Ազգային կերպարը գեղագիտական համակարգում կենսավորելու և մատուցելու համար Գուրզադյանը գեղարվեստականացրել է այն միջավայրը, որտեղ արտացոլվում են ժողովրդի բարոյական պատկերացումները:

Գրողի՝ ազգային միջավայրի և ազգային կերպարի անխաթար ընկալումից ծնված հայեցումները հանրային վարքի կարգավորման դասեր են:

Խորն է Գրիգոր Գուրզադյանի խոհափիլիսոփայության մարդկային և հասարակական բովանդակությունը: Ընդհանրական, համամարդկային մեծ ձգտումների տեր գիտնականի հսկայածավալ հայեցումների այդ աշխարհում, սակայն, միշտ գերակա է մի մտածում, որի կիզակետը հայ մարդու համար հավերժող անփոփոխականն է, նրա մտածողության նախագաղափարի մարմնացումը՝ հայրենիքը, քանի որ, ինչպես ինքն է ձևակերպում իր հավատամքը, «….չկա, չի կարող լինել ավելի վեհ նպատակ, քան հայրենասիրությունն է»[1]:

Հայտնի է. հասարակական հարաբերությունների համապատկերում կենսական իրականությունից վերելած գաղափարներն ու գոյավորված ուսմունքներն են հենց ձևավորում ժողովուրդների դավանած արժեքների համակարգերը: Իսկ հայ ժողովրդի հոգևոր արժեքները գլխավորող կողմնորոշիչը, անվերապահորեն, ամենից առաջ և ամենից վեր իր հայրենիքն է. այն ճշմարիտ հայրենասերի աշխարհընկալման, վարքագծի ու դավանանքի հիմնարար ուղենիշն է. դրանով ոչ միայն կենսաձև է ճշտորոշվում, այլև պայմանավորվում են վարքաբանական տարաբնույթ դրսևորումներ ինչպես անձնային, այնպես էլ ազգային կյանքում:

[1] **Գր. Գուրզադյան,** Մի սիրո պատմություն, §Զանգակ-97¦ հրտ, Եր., 2004, էջ 37:

Խոհագրող Գուրզադյանը՝ որպես իր ստեղծագործության առանցքը կազմող հայրենապաշտության գաղափարի կրողն ու արտահայտիչը, բոլոր այն գործերում, որոնց ստեղծագործական պաթոսը հայրենիքի նկատմամբ տածած մեծ սերն է, մշտապես արթուն է պահում հայ մարդու ազգային երազանքի իրականացման ձգտումը: Լինելով հմուտ խոսքասաց, ճարտարախոս պատմող՝ նա կարողանում է իր ստեղծած գեղագիտական աշխարհում անխաթար ապահովել հայրենիքի և ազգայինի ներկայությունը: Մեզ «հայ հողին» հետ պսակող (Թորոս Թորանյան)[1] խոհագրողի ստեղծագործությունների առանձնակի արժեքը պետք է համարել այդ հատկանիշը՝ անկախ դրանց հետազոտության թելադրած թեմատիկ պահանջներից և դրանք քննության առնելու դիրքորոշումից, քանի որ այդ առանձնահատկությունը նրա ստեղծած գրականության գեղագիտական ազդեցությունն ու տպավորությունը ապահովող կարևոր գործոններից է:

Անգամ եթե խոհագրության թեման մեր նեղազգայինի կամ ժողովրդի վերաբերյալ չէ, այլ անդրադարձ է մարդկային պատմության բախտորոշ որևէ իրադարձության, միևնույն է, մեծ մտածողը մեզ տողամիջյան ընթերցումների է մղում, և շատ հաճախ ենք դեպքերն ու դեմքերը, իրադարձություններն ու իրողությունները զուգահեռում մեզ ու մերինի հետ, քանի որ պատումների ենթաշերտերում մշտառկա է հեղինակի գերակա մտածումի անփոփոխականը:

Այն գեղարվեստական գունեղ միջավայրը, որտեղ Գուրզադյան խոհագրողը տեսանելի է դարձնում հայրենի երկրի քար ու քարափը, ձորերն ու կիրճերը, խենթացնող գուներով ժայռ ու լեռների քարափեշերը, լսելի դարձնում բնության տարաձայն համանվագը, ներկայանում է որպես անբաժան մասը մեծ անսահմանի և տիեզերական սքանչելի ներդաշնակության: Նույնպիսի գունեղությամբ է գրողը կերտում տիեզերական այդ ներդաշնակությունը իրենց հանճարեղ խոսքով կամ վրձնով կերպավորող հայոց մեծերի կերպարները: Գեղագիտական այս առանձնաշնորհներով հարուստ գործեր են **«Կաքավաբերդի առեղծվածը», «Անի… Կուսանաց վանք», «Կարմրավոր… Կատարելություն հարմոնիայի…», «Խծկոնքի հրաշքը», «Պտղնու կամարը… Հմայքն ավերակի…», «Չարենց», «Սարոյանական տիեզերքը», «Կալենց… Մտորումներ ցուցահանդեսից», «Խրախճա՛նք գույների», «Մինաս»** էսսեները, որոնք հեղինակի փիլիսոփայական հայեցումների, մշակութային դիտանկյուններով վերլուծությունների, հետազոտական փաստարկումներով հարուստ դիտարկումների և խորիմաստ դատումների ինքնատիպ խտացումներն են:

Գրական հանգանակի դեր կատարող այս խոհագրությունների գեղագիտական առանցքը հայրենիքի հոգևոր և մշակութային հարստության, նրանց ներպահած պատմական հիշողությունների պահպանման գաղափարն է, որը տարբեր թեմաներով ծավալվող պատումներում վերածվում է անվերապահ արժեքի, դառնում հավատամքի հիմք, օգնում՝ պաշտպանվելու հոգևոր նահանջի աղետներից:

Հայրենիքի հոգևոր և մշակութային հարստությունը արարող-կերտող գուրզադյանական հերոսները նրա գեղագիտական աշխարհի գունապնակը մեծապես հարստացնող մարդ-խորհրդանիշներ են, իր բնորշումով՝ մարդ-իրադարձություններ, որոնց առանձնաշնորհը մարդկային և հասարակական բարոյականության բարձր արժեքներ կրելն է: Ա. Էյնշտեյնն է ասել. «Մարդկային բոլոր արժանիքների հիմքում բարոյական սկիզբն է»: Հարկավ, *բարոյական սկիզբն* է արմատը, որից գոյավորվում, կյանք է առնում ամենայն մարդկայինը: Գուրզադյանի կերպավորած հերոսները, այդ թվում՝ հայ մեծերը, այդ ամենայն մարդկայինի լավագույն դրսևորումների կրողներն են:

Գուրզադյանի հայեցմամբ՝ ցանկացած շեղում *բարոյական սկզբից* առաջացնում է կենսահաստատ ներդաշնակության եղծում, մարդու կոչման գիտակցումի խեղում և, բնականաբար, այդ ամենին հետևում են արժեհամակարգային անվերականգնելի կորուստները:

[1] **Գր. Գուրզադյան,** Կաքավաբերդի առեղծվածը, §Ապոլոն¦ հրտ, Եր., 1998, էջ 343:

Անհանգստությունը, որ կարող է հայ մարդը հեռանալ իր ***սկզբից***, օտարվել դարերով դավանած իր բարոյական արժեքավոր սկզբունքներից, Գուրզադյանը արտահայտում է բազմիցս՝ ստեղծելով տարբեր առիթներ: Հարկ է նշել, որ այդ անհանգստությունը միայն ազգային ավանդապահական ջիղի աչքառու հետնահանջի ըմբռնումից չէր միայն խմորվում, այլև մարդկային բարոյականության ավելի խորքային ու բազմակողմանի ընկալումներից: Կյանքի այն բարոյական սկզբունքները, որոնցով պայմանավորված է եղել գրողի դավանանքը, բարոյագեղագիտական այն վեհ իդեալը, որի համար պայքարել է նա իր ողջ կյանքում, բխել են ժողովրդական բարոյախոսության ազգամշակութային նշանակությունը խորապես գիտակցելու և արժանվույնս գնահատելու նրա առանձնակի կարողությունից:

Հայ ժողովուրդը հազարամյակներով մշակութային արժեքների է վերածել իր թե՛ բարոյական, թե՛ հոգևոր ձեռքբերումներն ու հաղթանակները և արքետիպերի վերածել դրանք կռող ու պատմության հիմերը կերտող հերոսներին (Հայկ Նահապետ, Արա Գեղեցիկ, Տիգրան Մեծ, Մեսրոպ Մաշտոց, Գրիգոր Նարեկացի, Սասունցի Դավիթ…): Դրանցով է ձևավորել մշակութաաշխարհայացքային ինքնատիպությամբ առանձնացող մեր ազգային հավաքականությունը՝ իր կենսահաստատ համոզմունքներով և ավանդական բարոյականությամբ: Գուրզադյանը ժողովրդի ավանդական բարոյականության՝ պետական մակարդակով, պետության նախանձախնդրությամբ պահպանման ջատագովներից էր: Հռոմի կայսր մեծն Օգոստոսի պալատականներից մեկի՝ Մարկ Ագրիպպայի մասին խոսելիս խոհագրողը շեշտում է, որ նա «առաջին նախարարն էր ու տնօրինում էր այսպես կոչված պետական ողջամտության հարցերը», և անմիջապես կատարում հեղինակային միջարկում՝ «Ինչպես է, որ մեզ մոտ մինչև հիմա չկա այդքա՛ն կարևոր այս նախարարությունը…»[1]:

Փակագծված ասելիքն ավելի քան խոսուն է: Գիտնական գրողին միշտ հուզել են հայ ժողովրդի ինչպես պատմական ճակատագրի, այնպես էլ իր ապրած ժամանակների սոցիալ-քաղաքական, հասարակական կնճռոտ հարցերի լուծման խնդիրները: Նրա աներկբա համոզմունքը կարգախոսային հնչումով է. ազգը պետք է բարելավի իր բնական կեցության պայմանները, հաստատի իր՝ որպես անկրկնելի տեսակի լինելիության իրավունքը: Թերևս այս հայեցումից են սկիզբ առնում ճակատագրորեն կարևորվող պատմական որոշ իրադարձությունների մասին հեղինակի՝ դիտարկումներով հարուստ պատմությունները, որոնք խոհագրությունների առանցքային թեմաներից են: Դրանք հետաքրքիր գեղարվեստական անդրադարձումներ են, որոնք ընթերցողին մղում են անցյալի իրադարձությունները արդիականության դիտանկյունով տեսնելու և իրօրյա հարցերի պատասխանները փնտրելու: Խոհագրողը տեսնում էր նաև սաղմերը պատմականորեն գոյավորվող այն փաստերի, որ կենսականորեն տիպական են դառնալու հետագայում զարգացող իրադարձությունների ընթացքում, մոտիկ ապագայում:

Գուրզադյանն իր խոհերով, դիտարկում-վերլուծություններով անընդհատ ուղեկցում է ընթերցողին: Մեծ մտածողի այդ պատկառազդու ներկայությունը խոհագրություններում, նրա մշտառկա կերպարը կենսական հզոր լիցքեր են հաղորդում պատումներին՝ առավել զգալի դարձնելով նրա՝ հայրենիքի և հայ մարդու գեղագիտական իդեալի գեղեցկությունն ու վեհությունը:

Գուրզադյանական ամեն մի ասելիքից անձնվեր հայրենասիրության, ազգասիրության և մարդամեծարման դասեր կարելի է քաղել: Եվ ընդհանրապես հանրային վարքի կարգավորման դասեր կարելի է համարել ինչպես ազգային միջավայրի, այնպես էլ ազգային կերպարի անխաթար ընկալումից ծնված նրա բոլոր հայեցումները: Պակաս ուսանելի չեն հույզերի ու ապրումների խտացումից ծնված խոհերն ու մտորումները՝ կապված հայրենյաց արժեքների պահպանման խնդիրների, դրանց եղծման շուրջ առաջացած մտահոգությունների հետ: Այդ

[1] Նույն տեղում, էջ 83:

մտահոգությունները հայրենիքին անմնացորդ նվիրվածությամբ կապված գիտնականն արտահայտում է մեծ մասամբ բացեիբաց, երբեմն էլ բառերի, տողերի արանքում թաքնված մտքերով:

Գուրզադյանի մտահոգությունն անկեղծ է ու ազնիվ. հայ մարդու հոգեբանության մեջ նկատվող ոգեղեն որակների որոշակի փոփոխությունները, նրա մեջ արմատավորվող անտարբերությունը, իհարկե, չէին կարող չանհանգստացնել մեծ գիտնականին. նա քաջ գիտակցում էր, որ այդ հոգևոր աղետները կարող են տանել դեպի համազգային դիտողականության անկում, նկարագրի ձևախեղումներ և, ի վերջո, դեպի ազգային արժեքներից նահանջ: Նա ինքնակերպ է արտահայտում իր խոռվքը. այն ավելի շատ նախատինքի է նման. «Կարմրավորով կարելի է ճաշակ կրթել… Բարձր ճաշակի չափանիշը տարիք չունի ու չի հնանում… Պարզվում է, սակայն, որ բարձր ճաշակի չափանիշ փնտրելու համար հարկ չկար նետվել այդքա՛ն հեռու՝ հեռավոր ժամանակների Եգիպտոս, Հին Հունաստան, Հին Հռոմ… Այդ չափանիշը՝ Կարմրավորը, այստեղ է՝ մեր հողի վրա, մեր աչքի առաջ, ու չենք տեսնում, չենք հասկանում… Կարմրավորի առաջ պիտի կարմրել մեր արածի ու չարածի համար…»[1]:

Հայրենի մշակութային հարստության փառերգման գուրզադյանական գաղափարախոսությունը իր փիլիսոփայական ելակետով և հասարակական նպատակներով ծառայում է մեր ազգային արժեհամակարգում կարևոր դեր ունեցող որոշ կողմնորոշիչների հետնահանջի դեմն առնելու, չարժեքների ներթափանցումներից պաշտպանելու և հնարավորինս ազգայինի մաքրամաքուր ակունքների պահպանմանն ու զորացմանը: Նման նպատակադրումով ազգային կերպարի մատուցման հիմնորոշ սկզբունքի անպակաս ներկայությունը Գուրզադյանի գեղագիտական աշխարհում այն վերածում է յուրօրինակ ազգային ինքնաճանաչման դպրոցի:

Իր ժողովրդի ճակատագրի, նրա ապագայի համար ցավագնորեն մտահոգվող գրողը չէր կարող իր արձակի թեմատիկ-աշխարհայացքային զարգացման հենքում ծանրակշիռ տեղ չհատկացնել ազգային կերպարի մատուցման հիմնորոշ սկզբունքին: Ազգային կերպարը գեղագիտական համակարգում կենսավորելու և մատուցելու համար կարևոր նախապայման է այն բնական միջավայրի գեղարվեստականացումը, որտեղ լավագույնս արտացոլում են ժողովրդի բարոյական պատկերացումները, ներկայացվում նրա դավանած այն կարգախոսները, որոնք ունեն գաղափարախոսական գործառույթներ:

Գիտնական խոհագրողը՝ որպես շատ հեռավոր անցյալից եկող իր ժողովրդի հավաքական բարոյականության լավագույն հատկանիշների կրողն ու նրա կենսագրության հոգեժառանգը, անասելի խոր ցավ էր ապրում, երբ տեսնում էր, թե ինչպես է ժողովրդի մի ստվար հատվածն ինքն իրեն օտարում իր իսկ գոյից: Կարգախոսները, որոնք խորհրդայնացված տարիներին գաղափարախոսական գործառույթներ ունեին, շատ կարճ ժամանակում իմաստազրկվել էին և կորցրել իրենց բարոյահոգեբանական ներգործության բոլոր լծակները: Իսկ ցանկացած ժողովրդի բարոյական պատկերացումները ուղիղ համեմատականորեն արտացոլումն են այն բնական միջավայրի, որտեղ ձևավորվում ու կենսականացվում են: Պետք է ասել, որ ժողովրդի բարոյահոգեբանական կացության, նրա դավանանքային ու բարոյական պատկերացումների խորաշերտային ընկալումներն ու անկողմնակալ գնահատումները իրական տաղանդին մեծապես օգնում են ազգային կերպարի մատուցման նորանոր կերպեր գտնելու ու պատշաճորեն ներկայացնելու հանրությանն ու ժամանակին: Իր ժողովրդի ինքնության պատմության խորագիտակ Գուրզադյանն էլ ի՛ր կերպն է հաստատել. նա արարչամիտ հայ մարդու ստեղծած մշակութային գլուխգործոցների կերպարավորումով, ինքնատիպ մեկնաբանություններով և վերլուծություններով է վերհանել նրա ազգային կերպարի կոթողայնությունը, նրա որդեգրած բարոյախոսության շիտակությունը:

[1] **Գր. Գուրզադյան,** Մի սիրո պատմություն, էջ 161:

Խոհագրությունների պատումներում, հընթացս ազգային կերպարի գուրզադյանական մատուցման կերպի ընկալումների, ընթերցողը կատարում է նաև գրողի կենսափիլիսոփայության, նրա խոհերի և հույզերի նորանոր բացահայտումներ: Պատումների իմաստասիրական ենթաշերտերից վերհանվող կենսական լիցքերն ու խտացումները, հեղինակային ապրումների հայեցական պատկերումները, այս կամ այն գաղափարի ազգաբանական բովանդակության վերհանումները ստեղծում են մեծարվեստ գեղագիտական մի համակարգ, որը ոչ միայն եզակի է իր ինքնակերպությամբ, այլև ազգամշակութային հենց իրօրյա և գալիք օրվա անգնահատելի նշանակությամբ:

Մտածելը մարդու էությունը, նրա իսկական արժեքը[1] համարող գրողը սերնդի ապագա ունենալ-չունենալը կապում է ազգային անուրանալի արժեքներից ամենամեծի՝ դպրոցի հետ («Երեխան, որի դպրոցական կյանքն ինչ-ինչ պատճառներով չի ստացվել, ներեցեք դաժանությանս, ապագա չունի… ….Կան արժեքներ, որոնց մասին մենք չպիտի մոռանանք երբեք: Այդ արժեքներից ամենամեծը դպրոցն է…»[2]): Մեջբերենք խտամտքի վերածված գուրզադյանական մի խոսք ևս՝ ցույց տալու, թե ինչչափով է կրթության դերը կարևորում մեծ մտածողը. «….Կեսարը կդառնա՞ր Կեսար, եթե չլիներ այդքա՛ն կրթված ու այդքա՛ն զարգացած…»[3]:

Առանձնակի շեշտելի են Գուրզադյանի հայեցումները ազգային լեզվի դերի ու նշանակության վերաբերյալ. հապա՝ «Ես ներքին կապ եմ տեսնում լեզվի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի և ժողովրդի ինտելեկտի, նաև, ինչու չէ, պետության հզորության միջև»[4]: Իր ժողովրդի հավաքական իմաստնությունը կրող խոհագրողը չէր կարող արժանվույնս չգնահատել նրա լինելիության հզոր պատվարներից մեկը՝ «բացառի՞կ, ապշեցուցիչ երևույթը»[*]՝ հայերենը: Մեր լեզվի գնահատումները ի մի բերողները, հաստատ, հատորներ կկազմեն. տեղի տալով գայթակղությանը՝ բերենք գնահատում-բնութագրման ևս մի օրինակ, այս դեպքում՝ Հրանտ Մաթևոսյանից. «Մեր լինելության, գոյության անժխտելի պայմանն է լեզուն: Աշխարհի քարտեզի վրա ու երկրի հսկա տարածքում գրված իրենց մի պստիկ տեղը, դարերի ճակատին գրած հայ ու Հայաստան անունը այս փոքրիկ հողն ու ժողովուրդը նվաճել են լեզվով: Լեզուն ապրելու ձև է, լեզուն աշխարհ է, սնունդ ու պայքարի միջոց, ինքնարտահայտման ու ինքնադրսևորման եղանակ…»: Հարցազրույցի հեղինակի հարցին՝ ի՞նչ է լեզուն Ձեզ համար, հաջորդում է պատասխանը. «Լեզուն հայրենիք է»[5]:

Առանձնակի էր Գրիգոր Գուրզադյանի սերը հայոց լեզվի հանդեպ: Անչափելի մտածավալումների, յուրատիպ ներտեսողության տեր աստղագետ-խոհագրողը մեծ հավատավորի ակնածանքով ու անկեղծ հիացմունքով է գրում. «Ժողովրդի մեծագույն սրբությունն իր լեզուն է, պետք է սիրել, պետք է ծնկաչոք խնկարկել այդ սրբությունը»[6]. այս, իրոք, խորապես գիտակցված պաշտամունքի անթաքույց հորդում է:

Գուրզադյանի խոհագրական գրականության գեղագիտական համակարգում իրենց նշանակալից դերն ունեցող դիտարկումները, որոնք վերաբերում են մայրենի լեզվին, ազգային դպրոցին, պայմանավորված են նրա՝ ազգային հիմնարար արժեքների նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքով և դրանց հետ կապված կենսաերևույթների գաղափարական գնահատականով: Ահավասիկ գաղափարական գնահատական-հայեցումներ, որոնք ազգային

---

[1] **Գր. Գուրզադյան,** Կոսմիկական կատաստրոֆա, §Զանգակ-97¦ հրտ., Եր., 2004, էջ 346:
[2] Նույն տեղում, էջ 344-345:
[3] **Գր. Գուրզադյան,** Կաքավաբերդի առեղծվածը, էջ 53:
[4] **Գր. Գուրզադյան,** Կոսմիկական կատաստրոֆա, էջ 348:
[*] *Նիկողայոս Մառի բնորոշումն է:*
[5] «Հայություն», թիվ 1996 թ.:
[6] **Գր. Գուրզադյան,** Տիեզերքը ափի մեջ, §Զանգակ-97¦ հրտ., Եր., 2005, էջ 251:

գաղափարախոսության հիմնարար սկզբունքներ են թելադրում-պարտադրում. «…Չի կարելի լինել հայրենասեր առանց գիտենալու մայրենի լեզուն, հայրենի բնաշխարհն ու հայրենի երկրի պատմությունը: Այո՛, նաև հայրենի բնաշխարհն ու բնությունը. չսիրել բնությունն ընդհանրապես, իհարկե դժբախտություն է. այդպիսի մարդը կարեկցանքի է արժանի…»[1]:

Հայտնի է, որ գրողի գաղափարները լավագույնս արտահայտող, նրա կերպարի բնութագիրն ամբողջացնող միջոցներից է բնանկարը. գրող-բնություն, բնություն- գրող շղթան անքակտելի է: Գուրզադյանի մտահոգությունը՝ որպես բնապաշտության և ազգային ինքնագիտակցման դրսևորում, սերտ առնչվում է **«Կարմրավոր…Կատարելություն հարմոնիայի»** խոհագրության հիմնադրույթներին: Իր տեսահայացի ընդգրկուն դաշտում պատկերելով Կարմրավորը՝ որպես ազգային ստեղծագործ ոգու մարմնավորում, և պանծացնելով նրա կոթողայնությունը՝ նա հետամուտ է ապահովելու մեր ժողովրդի հատկանշվող ինքնությունը, որը և է նրա հարատևելու նախապայմանը: Այդպիսով գրողը սերնդին մղում է արարման, սերմանում ժամանակի համահարթեցումից խուսափելու և ազգային ոգու էությունը անխաթար պահելու ձգտումը: Ահա ինչպես է իր անառարկելի համոզմունքը բանաձևում խոհագրողը. «Ազգ լինելու, ժողովուրդ լինելու, պետություն լինելու պայմանը դա է՝ կառչած մնալ մայր հողին: Եթե անգամ այն քարակույտ է ծայրից ծայր…»[2]: Գրողի դիտողականությունից ծնված գեղագիտական այս միտքը իր ազգապահպան էությամբ ամենաարդիական բանաձևումներից կարելի է համարել: Հայրենասիրական այս գաղափարաբանության ազգաբանական բովանդակությունը յուրաքանչյուր հայ ընկալում է իր մեջ արմատավորված պատկերացումների ոսպնյակով: Պաշտամունքի հասնող հայրենասիրությունն ու հայրենի հողի համար զոհվելու պատրաստակամությունը դարեր շարունակ պայմանավորել են հայ ժողովրդի՝ կյանքի որոշակի որակներ ունեցող գոյաձևի ընտրությունը: Հայրենապաշտության կերպարավորված գաղափարը նույնպես մեր ազգային հավաքական մտածողության հարատևող արքետիպերից է, որը ոչ միայն կենսակերպ թելադրող, այլև բարձրագույն հոգևոր արժեք է: Թերևս մեր ազգային լինելության կարևոր կռվաններից մեկն էլ այս անփոփոխականի գեղագիտական արժևորումն է բոլոր ժամանակներում:

Պետք է արժանին մատուցել գեղարվեստական գրականությանը ազգային արքետիպերի բարոյահոգեբանական ներգործությունների դերը հզորացնելու, նրանց ազգամշակութային նշանակությունը հատկանշելու համար: Չէ՞ որ ազգը գնահատող կարծրատիպերը հաճախ այնքան ներշնչողական են լինում, որ կարող են ազդել նրա անդամների հոգեբնկալումների վրա, վերածվել նաև անհատական ինքնագնահատականի, թելադրել վարքականոն, պայմանավորել գոյակերպ: Ընդհանրապես ցանկացած ազգի մասին եղած հավաքական պատկերացումը կարող է ինչպես հերոսականցնող կենարարությամբ առանձնակիացնել նրան, այնպես էլ աղետաբեր լինել տևականորեն և ստիպել ճշտորոշելու վարվելակերպի չափանիշներ ու ձևավորել համապատասխան հասարակական պահելաձև:

Մեր գրականության մշակների ստեղծած գեղագիտական աշխարհի հմայքը թերևս այն է, որ նրանում իրենց ընդգծված արտացոլումն են գտել հայ մարդու՝ դարերով ձևավորված բնավորության ինքնատիպ գծերը՝ լույս ու լուսավորի, խաղաղ կյանքի մշտական երազանքը, ազատության ձգտումը, մարդասիրությունը, աննկարագրելի տոկունությունն ու առասպելական դիմացկունությունը: Ազգային տեսակն առանձնավորող այս գծերով ամբողջանում են արժեհամակարգային հատկանիշներ, որոնք էլ ապահովում են հայրենի հողի ու մարդու նախաստեղծ կապն ու միշտ արթուն և զգոն պահում պատմական հիշողությունը:

---

[1] **Գր. Գուրզադյան,** Էսսեներ, հարցազրույցներ, , §Զանգակ¦ հրտ., Եր., 2012, էջ 40:

[2] **Գր. Գուրզադյան,** Կաքավաբերդի առեղծվածը, էջ 105:

Հարկ է շեշտել, որ Գրիգոր Գուրզադյանը առանձնակի է գնահատում ազգայինի ներկայությունը անհատի ներաշխարհում: Կյանքի բազմաբնույթ երևույթները մարդու մեջ առաջացնում են գիտակցական վերաբերմունք ամենայն կենսականի նկատմամբ, իսկ երբ ամենայնից առանձնացվում են ազգային բարոյականությանը հատուկ արժեհամակարգային կռվանները, հանուն որոնց և որոնց համար անհատը կշեռքի վրա է դնում նույնիսկ իր կյանքը, սա արդեն ավելին է, քան կարող է թելադրել մահկանացուի գիտակցությունը. սա, հավանաբար, մարդու մեջ անդին ժամանակներից բնկալած ազգապահպանության այն գաղափարն է, որը մեզանում հարատևում է իբրև մտածողության արքետիպ: Այս նախագաղափարն իր ազգաբանական բովանդակությամբ հայեցման նյութ է եղել դեռևս առասպելներից սկսած: Այն միայն հայրենանվիրության գոյավորողը չէ, այն նաև հույս ու հավատի սերմանողն է մեզանում, ինչպիսինը, օրինակ, «Ագռավաքարի» դռների՝ մի օր բացվելու գաղափարն է, որի անհատականացումով էլ հենց արտահայտվում է երևույթի տիպական բովանդակությունը:

Գուրզադյանական հավատո հանգանակը ներկայացնող գեղագիտական աշխարհից քաղված դասերից շեշտենք ևս մեկը. այն է որ՝ մեր ազգային ավանդական բարոյականության հիմերն ամրացնելու կարևոր խնդիրներից մեկը անվերապահորեն պետք է դարձնել բոլոր ժամանակների մեր ազգային հոգևոր ձեռքբերումները մշակութային արժեքի վերածելու օրապահանջը, քանի որ ներաշխարհային՝ հոգեբանական-բարոյական տեղաշարժը, որ սկիզբ է առնում մշակութային արժեքի ներգործուն ազդակներից, անգնահատելի դեր ունի ազգային կյանքում: Այդպիսով կկարողանանք նաև մեր մեծերի միջոցով գեղարվեստական իրողությունների վերածված կենսահաստատ հանոզմունքներով նայել ապագային՝ ձերբազատվելով ժամանակակից աշխարհում մեզ հետընթացի մղող հոռետեսությունից:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Զուխրա Երվանդյան
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
ՀՊՏՀ լեզուների ամբիոնի դոցենտ
Էլփոստ՝ zyervandyan@yahoo.com

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

УДК 38.06.01 Туризм

СОВРЕМЕННЫЙ ТУРИЗМ В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ: СОСТОЯНИЕ, РАЗВИТИЕ, ВЫЗОВЫ

Гаянэ ПЕТРОСЯН

Ключевые слова: *Республика Арцах, туризм, достопримечательность, памятник, культура.*
Keywords: *Artsakh Republic, tourism, sightseeing, monument, culture.*
Բանալի բառեր՝ *Արցախի Հանրապետություն, զբոսաշրջություն, տեսարժան վայր, հուշարձան, մշակույթ:*

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ. ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ, ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ՈՒ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Գ.ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Սույն հոդվածը նվիրված է Արցախի Հանրապետությունում զբոսաշրջության առկա վիճակի վերլուծությանն ու զարգացման հեռանկարներին: Հոդվածում վեր են հանված երկրում զբոսաշրջության կայուն զարգացման մարտահրավերները, տրված է Արցախի պատմամշակութային ժառանգության սեղմ նկարագիրը: Հոդվածում հիմնավորված է այնպիսի քաղաքականության իրականացման անհրաժեշտությունը, որը թույլ կտա ավելի արդյունավետ իրացնել երկրի զբոսաշրջային ներուժը՝ ոլորտի շարունակական զարգացումն ապահովելու նպատակով:

MODERN TOURISM IN ARTSAKH REPUBLIC: CURRENT STATE, DEVELOPMENT, CHALLENGES

G.PETROSYAN

The article is dedicated to the analysis of current state and perspectives of the development of tourism in Artsakh Republic. This article reveals challenges to stable development of tourism in the country, presents a brief list of historical and cultural heritage of Artsakh. The article explains the necessity of implementation of the policy on efficient use of tourist resources for sustainable development of tourism in the country.

Данная статья посвящена анализу современного состояния и перспективам развития туризма в Республике Арцах. В ней выявлены вызовы стабильному развитию туризма в стране, представлен краткий перечень историко-культурного наследия Арцаха. В статье обоснована необходимость осуществления политики, способствующей более эффективному использованию туристских ресурсов в целях устойчивого развития туризма в стране.

Роль и значение туризма в мире постоянно увеличивается – сегодня торговые, транспортные, промышленные компании «проникают» в туристский бизнес, превращая туризм в одну из сфер социально-экономического комплекса. Развитие туризма требует взвешенного подхода, так как высоки социальные последствия принимаемых решений. Возрастает и доля доходов в бюджете страны от туризма: развивается инфраструктура, создаются рабочие места.

В послевоенный период туризм стал одним из приоритетных направлений в экономике Республики Арцах, которая была провозглашена 2-го сентября 1991г. в соответствии с основополагающими нормами международного права. С этого дня власти республики последовательно проводят политику, направленную на поддержание мира и стабильности в регионе Южного Кавказа.

Государственным регулированием туризма в Нагорно-Карабахской Республике занимается управление по туризму министерства экономики НКР[1]. Управление по туризму готовит проекты решения Правительства НКР и участвует в разработке других нормативных актов в сфере туризма, осуществляет аттестацию и лицензирование экскурсоводов и гидов, лицензирование и классификацию объектов гостиничного хозяйства. Управление также занимается изучением, охраной и реставрацией историко-архитектурных памятников на территории НКР, управляет заповедниками и охраняемыми территориями. Одной из основных функций Управления является создание благоприятного имиджа НКР посредством интернет-сайта, издания брошюр, буклетов, карт и

[1] ст. 1 пункт 2 Конституции Республики Арцах: Названия Республика Арцах и Нагорно-Карабахская Республика тождественны

путеводителей.[1] На данный момент в Республике Арцах действует 6 туроператоров, 1 турагент; 5 гидов получили лицензию со стороны уполномоченного органа.

Основой для реализации работ, направленных на развитие туризма, являются «Закон о туризме и туристской деятельности» Республики Арцах [принят 24 ноября 2004г.] и ежегодные программы развития туризма, утверждаемые решениями Правительства страны.

С целью раскрытия туристического потенциала страны, начиная с 2009 года делегация Республики Арцах отдельным павильоном участвует на авторитетных международных туристических выставках в Париже, Лондоне, Берлине и Москве.

В сентябре 2013г. правительство Арцаха приняло Решение «О праздновании в Арцахе международного дня туризма», согласно которому 27-ое сентября отмечается в стране Днем туризма.

По версии британской газеты «The Guardian» Республика Арцах вошла в список лучших стран для летнего приключенческого отдыха[2], было отмечено, что несмотря на наличие конфликта, страна привлекательна для туристов своими древними пещерными поселениями, горными монастырями, археологическими памятниками и природой исключительной красоты.

Согласно «The New York Times», Республика Арцах привлекательна своей историей, а также является прекрасным местом отдыха для туристов с ограниченным бюджетом[3].

С целью улучшения туристской инфраструктуры в разных районах Республики Арцах построено несколько гостиниц современного типа. На данный момент на территории Арцаха действуют 44 гостиничных объекта с 1300 спальными местами[4].

С целью развития социально-экономической жизни страны проводятся фестивали «Туты» в окрестностях монастыря Амарас (Мартуни) и «Арцахское вино» в селе Тох (Гадрут).

Информация о туристических возможностях Республики Арцах публикуется в ряде туристических изданий и путеводителях, где приводится информация об отелях, ресторанах, достопримечательностях, а также об истории и культуре страны. Официальный сайт управления по туризму министерства экономики Арцаха – https://karabakh.travel/. На сайте можно воспользоваться услугой «Виртуальный тур» по многим достопримечательностям страны. Бесценное историко-культурное наследие, а также нерукотворные памятники разбросаны по всей территории страны.

Шуши. Город Шуши привлекателен памятниками гражданской архитектуры, мощеными улочками, памятными родниками. Примечательны Рыночная площадь, музей истории города Шуши и Средневековая крепость. Гордостью города является Кафедральный собор Казанчецоц – административный центр Арцахской епархии и ее резиденция. Водопад «Мамрот кар» (Зонтик) у подножия ущелья Унот (Джрдюз) – один из самых уникальных памятников природы Арцаха.

Аскеран. Тигранакерт – один из выдающихся археологических памятников Арцаха, был обнаружен в 2006 году, пока находится на стадии исследования. Целебный источник у села Айгестан пользуется большой популярностью у местных жителей, которые верят в лечебные свойства его воды.

Гадрут. Азохская (Ворванская) пещера – одна из древнейших стоянок первобытного человека в мире, здесь археологами был найден обломок нижней челюсти неандертальца – это пятая подобная находка в мире. Большой научный интерес представляют и колония летучих мышей (около 200.000 особей), проживающих в лабиринтах Азохской пещеры.[5] Вышла в свет книга «Азохская пещера и кавказский коридор», которая в армянских и международных научных кругах представляет результаты проведенных на протяжении более десятка лет археологических раскопок в Азохской пещере и их научное значение[6]. Также на территории Гадрутского района большой интерес для туристов представляют монастырь Гтчаванк, дворец Дизакских князей меликов Еганянов и монастырь Охты дрни (7дверей).

Мартуни. Схторашенский платан находится в 7 км к северу от Степанакерта. Возраст дерева составляет 2000 лет. В основании платана располагается дупло площадью 44 м^2, окружность ствола

[1] https://karabakh.travel/ru/structure-of-rmk-tourism-board/69/

[2] Rachel Dixon, Jane Dunford and Gemma Bowes / The best adventure holidays for 2015 / The Guardian 10 January 2015

[3] https://www.nytimes.com/2015/04/12/travel/a-warm-welcome-in-the-caucasus-mountains.html?_r=1

[4] Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության էկոնոմիկայի նախարարության զբոսաշրջության վարչության 2017-2019թթ. միջնաժամկետ ծախսային ծրագիր (ՄԺԾԾ)

[5] https://karabakh.travel/ru/hadrout/28/

[6] http://artsakhtimes.am/ru/ազոխի-բարանձավի-միջազգային-հաղթարշա/

дерева – 27 м, высота – более 54 метров. Крона этого исполина образует тень на поверхности земли площадью 1400 м^2, поэтому не удивительно, что дерево хорошо заметно из космоса[1]. Еще одним знаменитым памятником Мартунийского района является монастырь Амарас. По свидетельству армянского историка IV-V вв. Павстоса Бузанда, церковь монастыря Амарас основана в начале IV в. Григорием Просветителем. В начале V века создатель армянского алфавита Месроп Маштоц открыл в Амарасе первую в Арцахе школу. Открытие школы стало знаковым событием – содействовало распространению христианской веры в Арцах-Утике.

Мартакерт. Мартакертский район сыграл особую роль в истории Арцаха. На его территории находится множество историко-архитектурных памятников, один из которых – монастырь Гандзасар («Гора сокровищ»), который олицетворяет вековые христианские традиции и народную мудрость. Гандзасар всегда считался одним из основных мест паломничества в Арцахе. Для любителей пеших походов незаменима крепость Качахакаберд (Сорочья крепость) – которая расположена по дороге в Гандзасар. На одной из самых крупных рек Арцаха в начале 1970-ых годов было построено Сарсангское водохранилище, которое кроме своего экономического значения является также одной из достопримечательностей района.

Республика Арцах очень богата водными ресурсами. Учитывая этот факт необходимо более эффективно использовать эти ресурсы для обеспечения условий развития различных видов спортивного туризма – рафтинга, дайвинга, виндсервинга и т.д., тем самым обогатить туристскую палитру страны.

Кашатах (Лачин). Кашатаг славится своими природными ресурсами – лесами, бурными реками, минеральными и термальными источниками. Недалеко от села Ахавно расположен монастырь Цицернаванк, который является одним из шедевров армянского зодчества и имеет интересную историю. Недалеко от Цецернаванка находится знаменитый термальный источник, который славится своими целебными свойствами.

Карвачар (Новый Шаумян). Монастырь Дадиванк – это восхитительный образец армянской архитектуры, который гармонично вписывается в окружающую его природу. На территории Карвачарского района также находятся многочисленные термальные источники, среди которых наиболее известны находящиеся у села Джермаджур (в 12-ти км. от г.Карвачар) и Зуар (в 22-х км от монастыря Дадиванк)[2].

Столица Республики Арцах – город Степанакерт, имеет древнюю историю. Первые поселения на этом месте возникли уже в III-II тыс. до н.э. В ходе археологических раскопок, которые велись здесь ученым Эмилем Реслером в конце XIX века, были выявлены богатейшие захоронения того времени – часть находок хранится в крупнейших музеях мира[3].

Символом Республики Арцах является произведение архитектора Ю.Акопяна и скульптора С.Багдасаряна – памятник «Мы и наши горы» («Дед и Баба»), воплощение приверженности семейным ценностям. Большой интерес представляют собой Государственный историко-краеведческий музей, Музей погибших воинов-азатамартиков (борцов за свободу), Площадь Возрождения, Арцахский Государственный Университет, Мемориал погибших воинов («Братская могила»), Парк культуры и отдыха, Центральный городской рынок.

На территории Арцаха сохранилось несколько памятников исламской культуры (конец XIX века), которые были спроектированы персидскими архитекторами: Верхняя и Нижняя мечети Шуши, мечеть в Физули, мечеть в Агдаме, Дворец и некрополь рода Панах Хана, Мавзолеи в Хачен Дорбатлу, Ходжалу, Биниатли, Агдаме, Джиджимли. Все они успешно сочетаются с существующим в стране архитектурным окружением, поскольку при их постройке были учтены традиции местной архитектуры.

Каждый год из государственного бюджета Арцаха выделяются средства для реализации программы развития туризма. В 2008 году было выделено 10 млн. др[4], а в 2017 году – 20 млн. др[5]. На

[1] http://www.priroda.su/item/2919
[2] www.noahland.nl/продукт/эко-тур-10-дней/?lang=ru
[3] http://www.karabakh.travel/ru/stepanakert/25/
[4] Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Կառավարության որոշում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության զբոսաշրջության զարգացման 2008 թվականի ծրագիրը հաստատելու մասին
[5] Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Կառավարության որոշում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության զբոսաշրջության զարգացման 2017 թվականի ծրագիրը հաստատելու մասին

рисунке 1 представлены количественные данные о средствах, выделенных из бюджета Республики Арцах для финансирования программ развития туризма за 2008-2017 гг. (в млн.др.).

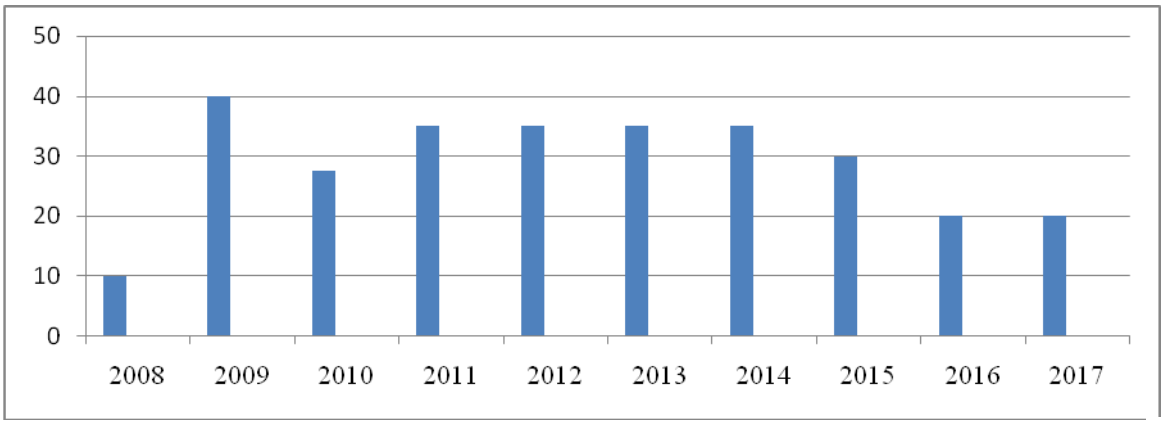

Рис.1

По данным МИД Арцаха, количество туристов, приезжающих в республику, ежегодно увеличивается. По данным Управления по туризму при министерстве экономики Республики Арцах на 2016 год их число составило 13.960 человек, из коих 1162 посетили страну с целью совершения деловых поездок, а остальные – с целью отдыха. Наибольшее количество туристов приезжает из РФ и США, а также из Ирана, Франции, Ливана, Польши, Украины, Испании, Дании, Тайланда, Непала, Венесуэлы и т.д.

Развитие сферы туризма в Арцахе связано с рядом труднопреодолимых проблем, таких как нерешенность Нагорно-Карабахского конфликта, полностью не восстановленная инфраструктура; масштабные боевые действия в апреле 2016 года отрицательно повлияли на количество иностранных туристов. Однако, по данным Управления по туризму при министерстве экономики Республики Арцах, за первый триместр 2017 года количество туристов, прибывших в страну увеличилось на 10% по сравнению с теми же показателями 2016 года, что говорит о привлекательности страны и перспективах развития туризма.

На рисунке 2 приведены цифровые показатели общего турпотока в Республику Арцах за 2007-2016 гг. (по данным Управления по туризму при министерстве экономики Республики Арцах, тыс.человек).

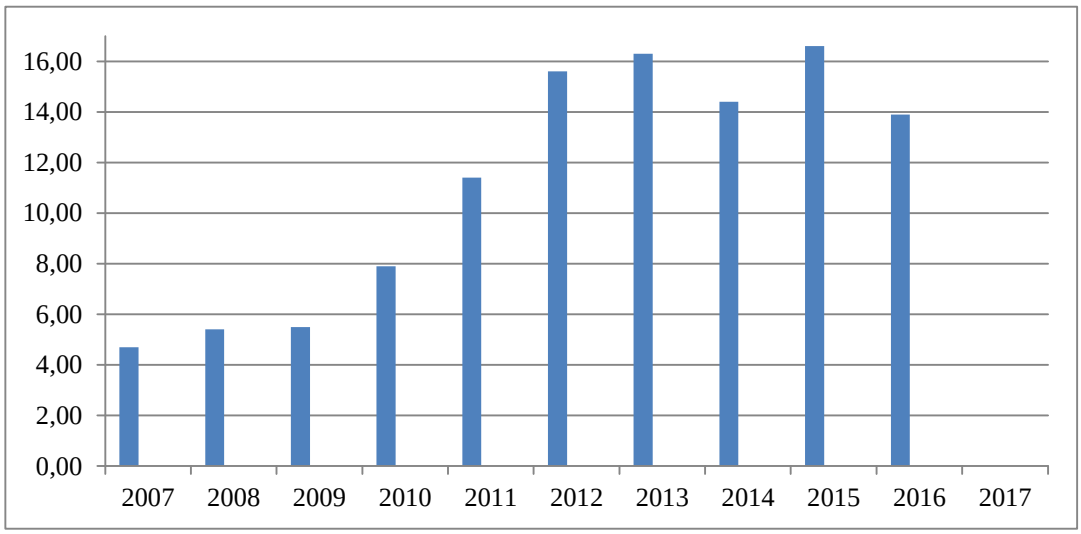

Рис.2

Главной целью государственного регулирования в сфере туризма сегодня является создание конкурентоспособного туристского продукта и продвижение его на международном рынке, для осуществления чего предполагается провести следующие мероприятия и решить такие проблемы, как:

- создание туристских маршрутов и вовлечение их в программы по равномерному развитию всех районов страны, с активным участием местного населения;
- представительное участие Арцаха на международных туристических выставках;
- развитие туристских маршрутов с использованием природных и лечебных факторов;
- представление турпродукта на международном туристском рынке;
- организация привлекательных и содержательных познавательных туров для журналистов, туроператоров, турагентов РА и других стран, а также для школьников и студентов страны по культурно-историческим памятникам Арцаха;
- совершенствование системы информационно-рекламного обеспечения в туристической сфере;
- организация фестивалей и других подобных мероприятий;
- создание туристского продукта, отвечающего основным тенденциям развития патриотического туризма и сохранения историко-культурного наследия.
- проведение последовательной маркетинговой политики в сфере туризма;
- тесное сотрудничество с диаспорой.

Проведение последовательной политики в данной сфере будет способствовать устойчивому развитию туризма, росту числа туристов, увеличению средней продолжительности пребывания туристов в стране, росту поступлений иностранной валюты в республику; ускорится процесс интеграции Республики Арцах в мировой туристский рынок.

ЛИТЕРАТУРА

[1] A Warm Welcome in the Caucasus Mountains https://www.nytimes.com/
[2] The best adventure holidays for 2015 https://www.theguardian.com/
[3] Гадрут https://karabakh.travel
[4] Государственная структура https://karabakh.travel
[5] Международное победоносное шествие Азохской пещеры продолжается http://artsakhtimes.am/
[6] Самые старые деревья планеты http://www.priroda.su/
[7] Степанакерт http://www.karabakh.travel/ru/stepanakert/25/
[8] Страна фантастических контрастов www.noahland.nl/
[9] Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության էկոնոմիկայի նախարարության զբոսաշրջության վարչության 2017-2019թթ. միջնաժամկետ ծախսային ծրագիր (ՄԺԾԾ)
[10] Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Կառավարության որոշում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության զբոսաշրջության զարգացման 2008 թվականի ծրագիրը հաստատելու մասին
[11] Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Կառավարության որոշում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության զբոսաշրջության զարգացման 2017 թվականի ծրագիրը հաստատելու մասին

Сведения об авторе:
Петросян Гаянэ Сергеевна, соискатель кафедры Управления, бизнеса и туризма ИЭиБ РАУ
e-mail: petrosyan.gayane@yahoo.com

Статья рекомендована к печати членом редакционной коллегии, к.э.н., Ш.Ш Асрян.

ՀՏԴ-338.48 Զբոսաշրջություն

ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Ադա ՍԻՄՈՆՅԱՆ

Բանալիբառեր. *Միջազգային ևԼՂՀզբոսաշրջություն, տնտեսություն, համախառն ներքին և ազգային արդյունք, հյուրանոցայինտնտեսություն, զբոսաշրջային ցուցահանդեսներ, զբոսաշրջային ինդուստրիա, զբոսաշրջային արդյունք:*

Ключевые слова. *Международный туризм и туризм НКР, экономика, валовый внутренний и национальный продукты, гостиничное хозяйство, туристические выставки, туристическая индустрия, туристический продукт.*

Keywords.*International tourism and tourism of the NKR, economy, gross domestic and foreign products, hotel industry, tourist exhibitions, tourism industry, tourist product.*

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА В АР

А. СИМОНЯН

Туризм является одной из спецефических сфер социально-экономического развития Арцаха. Следовательно, в последующие годы основной целью развития сферы туризма НКР станет создание эфективного и конкурентоспособного туристического продукта и выход на международный рынок туризма. Посредством развития сферы туризма станет возможным дальнейшее стимулирование и развитие социально-экономической и культурной жизни НКР, будет продолжен процесс вовлечения НКР в туристических путеводителях и пакетах Республики Армения.

THE MAIN TENDENCIES OF THE TOURISM SPHERE DEVELOPMENT IN AR

A. SIMONYAN

Tourism is one of the specific spheres of Artsakh socio-economic development. Thus, the creation of an effective, competing product and the entrance to the international tourism market are sure to become the main target of the NKR tourism sphere development during the upcoming years. The tourism sphere development will contribute to the further promotion and development of NKR socio-economic and cultural life. The process of NKR insertion in the RA tourist guides and packages is going to continue

Զբոսաշրջությունը հանդիսանում է Արցախի սոցիալ-տնտեսականզարգացմանառանցքայինոլորտներից մեկը:Ուստիառաջիկա տարիներիհամար ԼՂՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հիմնական նպատակը կհանդիսանա՝Արցախում արդյունավետ և մրցունակ զբոսաշրջային արդյունքի ստեղծումն ու միջազգային զբոսաշրջային շուկա արտահանումն: Զբոսաշրջությանոլորտի զարգացման միջոցով կխթանվիԱրցախիհամայնքներումսոցիալ-տնտեսականումշակութայինկյանքիզարգացումը, կշարունակվիԼեռնայինՂարաբաղիՀանրապետությունըՀայաստանիՀանրապետությանզբոսաշրջայիներթուղիներումևփաթեթներումընդգրկելուգործընթացը:

Զբոսաշրջությունը յուրաքանչյուր պետության տնտեսական գործունեության կարևոր բաղկացուցիչ մաս է, իսկ որոշ երկրներում այն կազմում է տնտեսության հիմնական շարժիչ ուժը և երկրի ներքին արդյունքի գլխավոր մասը:

Զբոսաշրջությունը համաշխարհային տնտեսության ամենաշարժուն և շահութաբեր ոլորտներից է, որի զարգացման արագ տեմպերը և արտարժույթ ձեռք բերելու առավել մեծ հնարավորությունները, նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում տվյալ երկրի տնտեսության առանձին ոլորտների, մասնավորապես, զբոսաշրջային ինդուստրիայի ձևավորման ու զարգացման համար: Այն յուրահատուկ տեղ է զբաղեցնում ոչ միայն առանձին երկրների տնտեսություններում, այլ նաև միջազգային տնտեսական հարաբերություններում:

Զբոսաշրջությունը առաջատար տեղ է զբաղեցնում ապրանքների և ծառայությունների համաշխարհային արտահանման ծավալում: Զբոսաշրջային այցելությունների քանակին զուգահեռ աճում են նաև դրանից ստացվող եկամուտները՝ գերազանցելով այլ ապրանքների և ծառայությունների արտահանումից ստացվող եկամուտները:

Տուրիզմի զարգացումը խթանում է տնտեսության այնպիսի ճյուղերի զարգացումը, ինչպիսիք են տրանսպորտը, կապը, առևտուրը, շինարարությունը, գյուղատնտեսությունը, սպառողական

ապրանքների արտադրությունը և հանդիսանում է տնտեսության վերակառուցման հեռանկարային ուղղություններից մեկը:

Ներկայումս համաշխարհային տնտեսական զարգացման մեջ զբոսաշրջության ոլորտին բաժին է ընկնում համախառն ազգային արդյունքի 6 տոկոսը, համախառն ներդրումների 7 տոկոսը, համաշխարհային սպառողական ծախսերի 11 տոկոսը, հարկային մուտքերի 5 տոկոսը և յուրաքանչյուր 10-րդ աշխատանքային տեղը:

Համաձայն Միավորված Ազգերի Կազմակերպության զբոսաշրջության համաշխարհային կազմակերպության (այսուհետ՝ ՄԱԿ ԶՀԿ) կանխատեսումների՝ մինչև 2020 թվականը համաշխարհային միջազգային զբոսաշրջային այցելությունների թիվը կաճի՝ հասնելով 1.8 մլրդ-ի, իսկ զբոսաշրջային ծախսերի գումարը կկազմի մոտ 2 տրիլիոն ԱՄՆ դոլար, աշխատողների թիվը՝ կհասնի 262 միլիոնի:

Ամենաշատ զբոսաշրջիկներ այցելում են Եվրոպա, սակայն աճ է գրանցվում նաև դեպի ասիական տարածաշրջան՝ առաջին հերթին Չինաստան: Տուրիզմի աճն առանձնապես զգացվում է Չինաստանից, Ռուսաստանից ու Բրազիլիայից ավելացող հոսքերի հաշվին: Այսպիսով, ամենաշատ տուրիստ ապահովող երկրներից են Չինաստանը, որը ծախսել է 102 մլրդ. դոլար՝ արտասահման տուրիստական ճանապարհորդությունների համար, Գերմանիան (83,8 մլրդ. դոլար), ԱՄՆ (83,7 մլրդ. դոլար), Մեծ Բրիտանիան (52,3 մլրդ. դոլար), Ռուսաստանը (42,8 մլրդ. դոլար), Ֆրանսիան (38,1 մլրդ. դոլար), Կանադան (35,2 մլրդ. դոլար), Իտալիան՝26,2(մլրդ. դոլար):[1]

Ամենաշատ տուրիստներ ընդունող երկրներն են՝ Ֆրանսիան՝ 83,7 միլիոն տուրիստ, ԱՄ Ն՝ 74.8 միլիոն, Չինաստանը՝55,6 միլիոն, Իսպանիան՝ 65,0 միլիոն, Իտալիան՝ 48,6 միլիոն, Թուրքիան՝ 39,8 միլիոն , Գերմանիան՝ 33,0 միլիոն, Մեծ Բրիտանիան՝ 32,6 միլիոն, Ռուսաստանը՝ 29,8 միլիոն, Մեկսիկան՝ 29,1 միլիոն:[2]

Վերջին 10 տարվա ընթացքում ԼՂՀ-ի զբոսաշրջության ոլորտում գրանցվել են զարգացման զգալի տեմպեր: Արցախն ունի զբոսաշրջության զարգացման համար անհրաժեշտ նախադրյալներ՝ հարուստ բնաշխարհ, պատմամշակութային ժառանգություն, հետաքրքիր ավանդույթներ և հյուրասեր բնակչություն: ԼՂՀ-ի տուրիստական ռեսուրսներից առաջնային է համարվում պատմամշակութայինը, այնուհետև՝ բնականը: Առկա են հանքային ջրեր, որոնք կարող են նպաստել առողջարարական զբոսաշրջության զարգացմանը: Ուստի պետք է փորձել առավելագույնս օգտագործել Արցախի հանդեպ սփյուռքահայերի և օտարերկրացիների ընդգծված հետաքրքրությունը:

http://www.atorus.ru/news/press-centre/new/23019.html
https://34travel.me/post/most-visited-2016

Այդ փաստը ապահովելու համար որպես կարևոր գործընթաց է դիտվում բնագավառի իրավական դաշտի կարգավորումը:

Զբոսաշրջության բնագավառի իրավական կարգավորման հիմքը դրվեց 2004թ. նոյեմբերի 24-ին, երբ ընդունվեց «Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» ԼՂՀ օրենքը:[1] Բացի նշված օրենքից հետագայում ընդունվեցին նաև մի շարք ենթաօրենսդրական ակտեր.

Զբոսաշրջության բնագավառի պետական քաղաքականության նպատակներն են.

1) մեծացնել զբոսաշրջության ներդրումը ազգային եկամտի ավելացման մեջ,
2) ապահովել համաչափ տարածքային զարգացումը,
3) նպաստել բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և աղքատության նվազեցման:

Նախանշված նպատակները կարող են հասանելի դառնալ, եթե գործուն միջոցառումներ ձեռնարկվեն հետևյալ գործընթացների ապահովման ուղղությամբ.

1) զբոսաշրջային այցելությունների քանակի աճ,
2) զբոսաշրջությունից ստացված եկամտի ավելացում,
3) նոր աշխատատեղերի ստեղծում:

Վերջին տարիներին զբոսաշրջության ոլորտի մարքեթինգային քաղաքականության իրականացման շրջանակներում ծրագրային միջոցառումները հիմնականում ուղղված են եղել համաշխարհային շուկայում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ որպես զբոսաշրջության համար բարենպաստ և գրավիչ երկրի ճանաչմանը: Մարքեթինգային քաղաքականությունը հիմնականում իրականացվել է երեք ուղղությամբ՝ համացանցի միջոցով (թվային), ԼՂՀ զբոսաշրջային արդյունքը միջազգային հեղինակավոր տուրիստական ցուցահանդեսներում

ներկայացմամբ և բազմալեզու տպագիր տեղեկատվական գրականության հրապարակմամբ ու տարածմամբ. Այդ ցուցահանդեսներում անվճար տարածվել են Արցախի զբոսաշրջային թեմատիկայով պատրաստված և տպագրված մի շարք գովազդատեղեկատվական նյութեր (գովազդային պայուսակներ, բրոշյուրներ, քարտեզներ և այլն):

Զբոսաշրջային ներուժի քարոզչության նպատակով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության զբոսաշրջային արդյունքը ներկայացվել է հեղինակավոր միջազգային զբոսաշրջային ցուցահանդեսներում՝ Մադրիդում, Փարիզում, Ռիմինիում և Լոնդոնում.

Նշենք, որ 2015 թվականին ԼՂՀ զբոսաշրջային ներուժը ներկայացվել է Երևան քաղաքում՝ «Ինտուր Էքսպո 2015» զբոսաշրջային ցուցահանդեսին, «Արտադրված է Հայաստանում» ցուցահանդեսին, Դիլիջանում կայացած «Զբոսաշրջությունը համախմբում է մշակույթները» ցուցահանդես-փառատոնին, Երևանում՝ «Երկրները մեկ հարկի տակ» ցուցահանդես – ֆորումին և «Արենի» գինու փառատոնին:

Հարավային զբոսաշրջային երթուղու զարգացման ծրագրի շրջանակներում ներգնա զբոսաշրջությունը խթանելու և տեղի բնակչությանը լրացուցիչ եկամուտներ ապահովելու, ինչպես նաև փառատոների միջոցով համայնքների սոցիալ-տնտեսական կյանքը զարգացնելու նպատակով՝ 2015-2016 թվականների հունիսին Ամարաս վանքի շրջակայքում կազմակերպվել է «Թթի» փառատոն, իսկ հոկտեմբերին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Հադրութի շրջանի Տող գյուղում կազմակերպվել և անց է կացվել «Արցախյան գինու» փառատոնը:

Երկրի քաղաքացիների և զբոսաշրջիկների համար հանգստի և ժամանցի հարմարավետ պայմաններ ստեղծելու նպատակով իրականացվել են Ծահուկյանի շրջանի «Տաք ջուր» զբոսաշրջավայրի բարեկարգման աշխատանքները:

Մոնիտորինգի արդյունքում ի հայտ է եկել Հայաստանի Հանրապետությունից Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն այցելող զբոսաշրջիկների թվաքանակի էական աճ: Սոցիալական փաթեթի հանգստի ապահովման ծառայության շրջանակներում դեպի Արցախ իրացվել են ավելի քան 1000 զբոսաշրջային փաթեթներ:

Արցախ այցելող զբոսաշրջիկների թվաքանակի ավելացման և կայուն աճի ապահովման համար շարունակվել է սերտ համագործակցությունը ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության, Հայաստանի զարգացման հիմնադրամի, «Հայաստանի զարգացման նախաձեռնություններ» հիմնադրամի և ՀՀ տուրօպերատորների հետ՝ համատեղ ծրագրերի իրականացման և այդ ծրագրերում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ընդգրկման ուղղությամբ.

Ներկա դրությամբ ԼՂՀ- ում գործում են 7 տուրօպերատորներ և 1 տուրագենտ:

Արցախում կառավարության կողմից ընդունված զբոսաշրջության զարգացման ծրագրերի շջանակներում իրականացված միջոցառումները տարեցտարի նպաստում են Արցախի տնտեսության կայուն զարգացմանը: Ավելացել է ֆինանսական միջոցների ներհոսքը

հանրապետություն և համապատասխանաբար պետական բյուջե, խթանվել միջազգային զբոսաշրջային շուկաներում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ինտեգրման գործընթացը:

Այն արդյունքները, որոնք մենք ունեցանք վերջին 10 տարվա ընթացքում, խոսում են կատարված աշխատանքների մասին, որի շնորհիվ այցելող տուրիստների քանակը 2007-2015թթ. աճել է 20-40 տոկոսով: Ըստ ԼՂՀ արտաքին գործերի նախարարության տվյալների՝ տասնհինգ տարվա ընթացքում ԼՂՀ են այցելել շուրջ 111500 զբոսաշրջիկ:

Պատմական Արցախի ողջ տարածքը հարուստ է տարբեր դարերում կառուցված բազմազան հուշարձաններով:

ԼՂՀ տարածքում հաշվառված է մոտ 10000 հուշարձան, որից 2014թ. հունվարի 1-ի դրությամբ վկայագրված-փաստաթղթավորված է 4494 հուշարձան՝ նախորդ տարվա 4270-ի դիմաց:

Պետական պահպանության տակ առնված ճարտարապետական հուշարձանների (ներառյալ եկեղեցիներ, վանքեր) թիվը կազմել է 1600, որից՝ 2014 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ 738-ը ուսումնասիրված է:

2015թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ուսումնասիրված է 753 ճարտարապետական հուշարձան՝ նախորդ տարվա 738-ի դիմաց:

Հուշարձանների բաշխվածությունը՝ ըստ շրջանների ներկայացված են ստորև[1]:

Գծապատկեր 1

Հուշարձանների բաշխվածությունը՝ ըստ շրջանների 2015թ. (%-ով)

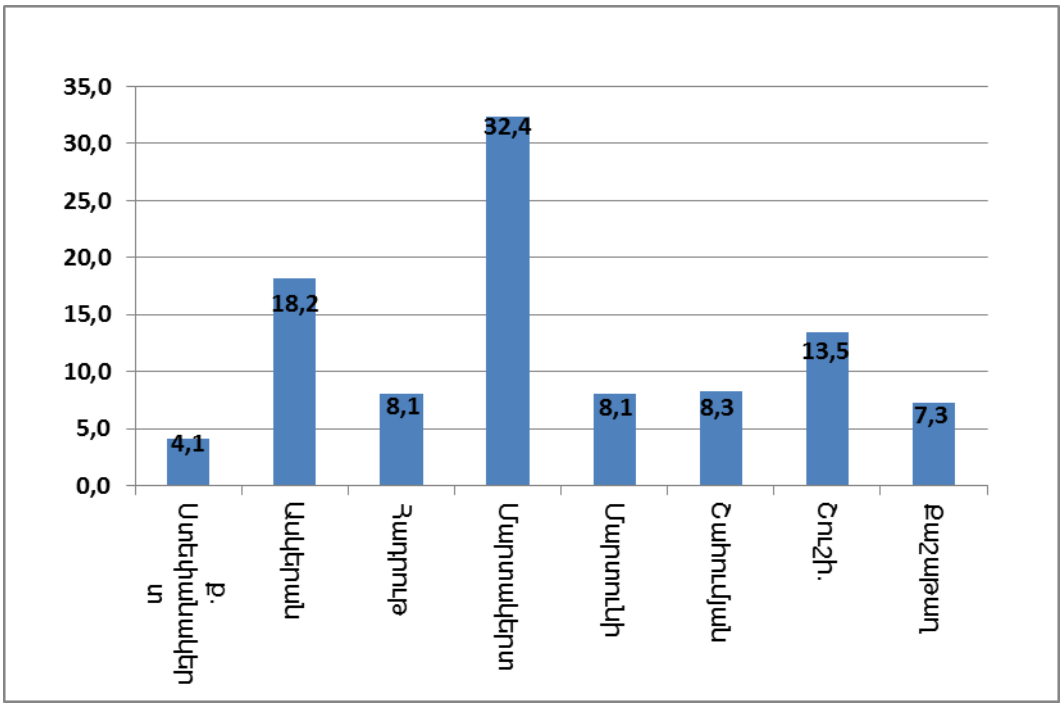

Գծապատկեր 1-ից երևում է,որ ամենաշատ հուշարձաններ ներկայումս տեղակայվածեն ԼՂՀ Մարտակերտի շրջանում:

Վերջին տարիներին ԼՂՀ-ում զբոսաշրջության հետ զարգանում և բարելավվում են բոլոր ենթակառուցվածքները: Մինչև անկախության ձեռք բերումը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքում գործում էր 4 հյուրանոց, ապա անկախությունից հետո տարեցտարի կառուցվում են նոր հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներ, մշակույթի օբյեկտներ և գործում են 25-ից ավելի կահավորված հանգստյան գոտիներ:

Ըստ հյուրանոցների գործունեության մասին հաշվետվությունների տվյալների՝ 2012 թվականին հանրապետությունում գործում էր 30 հյուրանոց՝ 1186 տեղ միաժամանակյա տարողությամբ: Ընդ որում՝ Ստեփանակերտ քաղաքում գործել է 21 հյուրանոց՝ 905 տեղ միաժամանակյա տարողությամբ:

2015թ. վերջի դրությամբ՝ հանրապետությունում գործում եր 46 հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտ՝ 1300 ննջատեղով: Հանրապետությունում գործում են 25 հյուրանոց, 10 իջևանատուն, 4 զբոսաշրջային տուն, 3 ավանդական գյուղական տուն և 1 պանսիոն: 2016թ. վերջի դրությամբ՝ հանրապետությունում գործում է 44 հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտ 1281 ննջատեղով.

Գործող հյուրանոցներից ընդամենը 3 հյուրանոց է որակավորված ԼՂՀ-ի կառավարությանն առընթեր զբոսաշրջության և պատմական միջավայրի պահպանության վարչության (ներկայիս էկոնոմիկայի նախարարության) կողմից: «Պարկ հոթել արցախ» և «Ավան շուշի պլազա» հյուրանոցներին շնորհվել է «3-աստղանի» հյուրանոցի կարգ: «Արմենիա» հյուրանոցին շնորհվել է «4 աստղանի» հյուրանոցի կարգ[2]. Զբոսաշրջիկները դժգոհում են, որ հյուրանոցները կենտրոնացած են Ստեփանակերտում: Սակայն այս տարի ամերիկահայ բարերար Ջորջ Թորփանջյանի միջոցներով փոքր հյուրանոցներ են բացվել չորս գյուղերում:

ԼՂՀ զբոսաշրջային այցելությունների թիվը ներկայացնում ենք հետևյալ գծապատկեր 2-ում:

[1] http://mineconomy.nkr.am/?page_id=571
[2] http://www.karabakh.travel/hy/hotel/hotels/52/

Գծապատկեր 2

ԼՂՀ զբոսաշրջային այցելությունների թիվը 2010-2016թթ.[1]

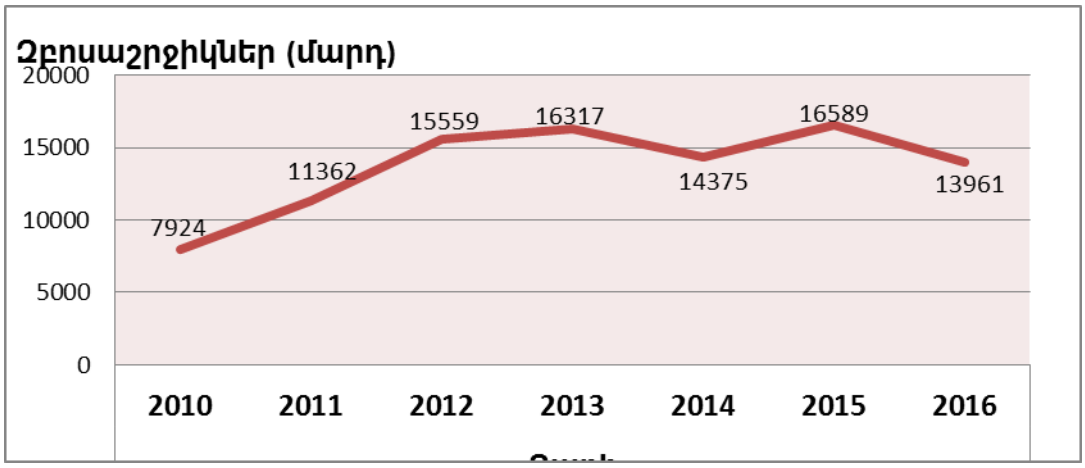

Գծապատկեր 2-ից երևում է, որ ամենաշատ զբոսաշրջիկ Արցախ են այցելել 2015 թվականին՝ 16589: Նախորդ տարվա համեմատ աճը կազմել է 13.3 տոկոս: 2016 թվականին Արցախ են այցելել միայն 13961 զբոսաշրջիկ: Վերջինիս թվաքանակի նվազումը կապված է Ապրիլյան քառօրյա պատերազմով, որը բացասական ազդեցություն է ունեցել Արցախի ամբողջ տնտեսության վրա, այդ թվում՝ նաև զբոսաշրջության վրա: Զբոսաշրջության ոլորտում անկումը կազմել է՝ շուրջ 20 տոկոս:

Տարեկան միջինում Արցախ են այցելում շուրջ 80 երկրների զբոսաշրջիկներ:

Զբոսաշրջիկների կողմից Արցախում ծախսված գումարները ներկայացված են

Գծապատկեր 3-ում

2010-2016թթ. ընթացքում Արցախ այցելած զբոսաշրջիկների կողմից ծախսված գումարները[2]

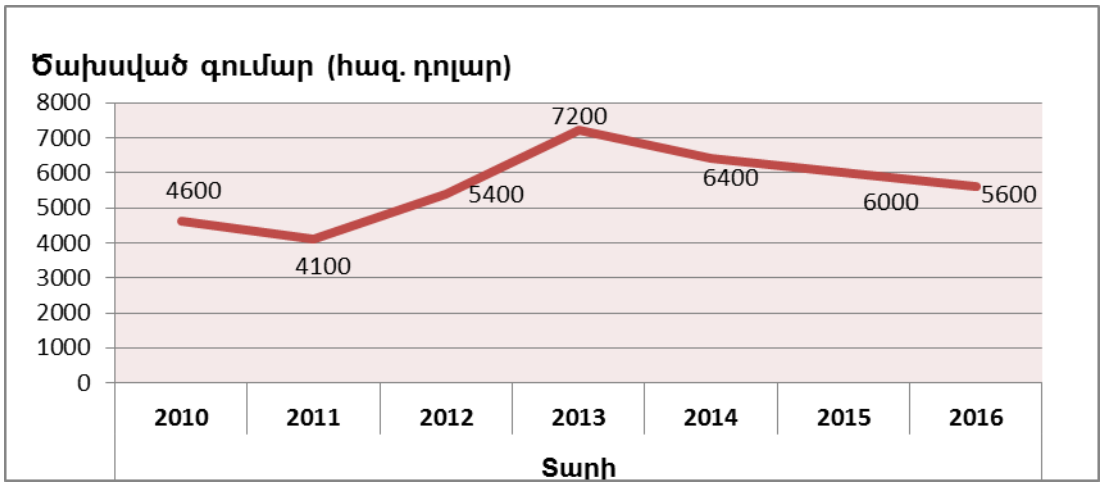

Գծապատկեր 3-ից երևում է, որ Արցախ այցելած զբոսաշրջիկների կողմից ամենաշատ ծախսված գումարը եղել է՝ 2013 թվականին՝ 7200 դոլար, իսկ ամենափոքրը՝ 2011 թվականին՝ 4100 դոլար:

2016 թվականին զբոսաշրջությունից ստացված եկամտները ԼՂՀ ՀՆԱ-ում կազմել է 1,2 տոկոս:

Նշենք նաև, որ Արցախ այցելողների 86.6 տոկոսը հայկական ծագում ունի: Նրանց շուրջ կեսը Հայաստանի, մեկ քառորդը՝ Ռուսաստանի քաղաքացիներ են: Զբոսաշրջիկների 42.4 տոկոսը Լեռնային Ղարաբաղ է ժամանել՝ հարազատներին և ընկերներին այցելության, 41.3-ը՝ հանգստի ու

[1] www.stat-nkr.am
[2] www.stat-nkr.am

ժամանցի, և միայն 11.3 տոկոսը՝ գործնական նպատակներով: Մեկ զբոսաշրջիկն Արցախում գիշերել է միջին հաշվով 9 օր՝ ծախսելով շուրջ 66 հազար 500 դրամ:

Սննդի ինդուստրիան Լեռնային Ղարաբաղում մեծ դեր է խաղում ինչպես տեղի բնակչության, այնպես էլ զբոսաշրջիկների համար: Ազգային խոհանոցը իրենից ներկայացնում է տվյալ ազգի մշակույթի հիմնական տարրը:

Երկրում գործում են ռեստորաններ, սրճարաններ և այլն, որոնք բավարարում են հաճախորդներին համեղ ուտեստներով: Միջազգային զբոսաշրջության պրակտիկայում սնունդը, որպես կանոն, կապվում է տեղաբաշխման հետ.

Ոլորտի հետագա բարելավման համար, անհրաժեշտ է .

1. Հաշվի առնելով, որ ոլորտը հայտարարվել է գերակա ուղղություն և խիստ կարևոր է ոլորտի հետագա կայուն և արդյունավետ զարգացման ապահովումը, անհրաժեշտ են մի շարք բարեփոխումներ՝ ինչպես տնտեսվարման կազմակերպման, այնպես էլ օրենսդրական դաշտում:

2. Առաջիկա մի քանի տարիների ԼՂՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հիմնական նպատակը պետք է հանդիսանա՝ Արցախում արդյունավետ և մրցունակ զբոսաշրջային արդյունքի ստեղծումն ու միջազգային զբոսաշրջային շուկա արտահանումը:

3. Ներգնա և ներքին զբոսաշրջության զարգացման համար անհարժեշտ է կիրառել միջոցառումներ (երկարաժամկետ վարկեր, հարկային արտոնություններ, փոխհատուցումներ և այլն), որոնց արդյունքում երկրի տարածքում մատուցվող զբոսաշրջային ծառայությունների գները կնվազեն և այդ ծառայությունները մրցունակ կլինեն տարածաշրջանային այլ երկրներում (Վրաստան, Թուրքիա և այլն) մատուցվող նմանատիպ ծառայությունների հետ.

4. Իրականացնել օրենսդրության հետագա կատարելագործում և ներդնել ծառայությունների որակի մոնիթորինգի և գնահատման համակարգ, որը կդառնա պետության և հանրության կողմից ոլորտում իրականացվող վերահսկողության կարևոր գործիք: Այս տեսանկյունից դրական է այն փաստը, որ հյուրանոցների և հյուրանոցային տնտեսությունների համար հաստատվել է այդ օբյեկտների որակավորման կարգը և համապատասխան չափորոշիչները (սահմանված է մեկից հինգ աստղանի համակարգով որակավորում): Սակայն ներկայումս ԼՂՀ-ում նման որակավորման գործընթաց անցել են ընդամենը 3 հյուրանոց: Ինչ վերաբերում է այն բանին, որ հանրությունը հնարավորություն ունենա վերահսկելու և միաժամանակ հավաստելու այդ կազմակերպություններում մատուցվող ծառայությունների որակը, ապա նման մեխանիզմներ ընդհանրապես բացակայում են: Այդ մեխանիզմների առկայությունը կարևոր խթան կհանդիսանա ծառայությունների որակի բարձրացման համար:

5. ՀՀ զբոսաշրջային շուկային Արցախի ինտեգրում, ակտիվ և արդյունավետ համագործակցության կապերի ստեղծում: Միջոցներ ձեռնարկել Արցախի զբոսաշրջային ներուժի մասին մշակված ամբողջ տեղեկատվությունը Հայաստանի Հանրապետության զբոսաշրջային գովազդատեղեկատվական նյութերում և տեղեկատվական բազայում ընդգրկելու համար:

6. Զբոսաշրջության զարգացման համար անհրաժեշտ է սերտ զբոսաշրջային համագործակցային հարաբերություններ հաստատել աշխարհի տարբեր, հատկապես, զարգացած երկրների հետ՝ կիրառելով նաև դրանց փորձը:

7. Անհարժեշտ է հնարավորինս միջոցներ հատկացնել Արցախում զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման վրա, քանի որ Արցախը հարուստ չէ մեծաքանակ բնական ռեսուրսներով, ուստի պետք է շեշտը դնել բնակլիմայական ռեսուրսների, տեսարժան վայրերի վրա, ինչն էլ իր հերթին կնպաստի Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը զբոսաշրջության համար նպաստավոր երկիր դառնալուն:

8. Խթանել շրջաններում հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտների քանակի մեծացմանը, ինչպես նաև որակի բարձրացմանը: Հաշվի առնելով գյուղական բնակավայրերում զբոսաշրջության զարգացման տենդենցը (հատկապես գյուղական ավանդական տների օրինակներով), յուրաքանչյուր գյուղում ազգային ոճին բնորոշ պատրաստել նման գյուղական տներ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

1. Буйленко В.Ф., «Туризм»., учебник.Ростов-на-Дону, 2008г., -416с.
2. Кусков А.Ц., Джаладян Ю.А. Основы туризма., -М.: КНОРУЦ, 2008г.-400с.
3.«Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին»ԼՂՀ օրենք՝ ընդունված՝ 2004թ.նոյեմբերի24-ինՀՕ-147,
4.«ԼՂՀ2016թվականիպետական բյուջեի մասին»ԼՂՀ օրենք՝ ընդունված 2015թ.դեկտեմբերի23-ինՀՕ-59-Ն,
5. «ԼՂՀ2017 թվականիպետական բյուջեի մասին»ԼՂՀ օրենք՝ ընդունված2016թ.դեկտեմբերի24-ինՀՕ-36-Ն,
6.ԼՂՀ կառավարության 2016 թվականի հունվարի 14-ի«ԼՂՀ2017-2019թթ. Պետականմիջնաժամկետծախսերիծրագիրըհաստատելումասին»N 575-Նորոշում,
7.ԼՂՀ կառավարության 2015 թվականի փետրվարի 12-ի «2015թ. Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ծրագիրը և ծրագրի իրականացման միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին»N 69-Առրոշում
8.ԼՂՀ կառավարության 2016 թվականի մարտի 10-ի «2016թ. Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման ծրագիրը և ծրագրի իրականացման միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին»N 92-Առրոշում
9. http://mineconomy.nkr.am,http://www.karabakh.travel/hy/, www.stat-nkr.amկայք էջեր:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Ադա Սիմոնյան, տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոնի ավագ դասախոս
igor.hayrapetyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ., Շ.Շ.Ասրյանը:

ՀՏԴ 339.5(479.243) Տնտեսագիտություն

ԱՀ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մանուշ Մինասյան

Հիմնաբառեր. *արտաքին տնտեսական քաղաքականություն, արտահանման ներուժ, արտահանման արդյունավետություն, արտահանման ծավալ, տնտեսության բացություն, արտահանման ապրանքային կառուցվածք, արտաքին առևտրային տեղեկատվություն*

Ключевые слова*: внешнеэкономическая политика, экспортный потенциал, эффективность экспорта, объем экспорта, открытость экономики, структура экспортных товаров, информация о внешней торговле*

Key words*: foreign economic policy, export potential, export efficiency, export volume, economy openness, export commodity structure, foreign trade information*

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОЙ ПОЛИТИКИ РА

М. МИНАСЯН

На современном этапе развития экономики, когда Республика Арцах вошла в новую фазу структурных и экономических реформ, важное место отводится проблеме совершенствования внешней политики государства в вопросах продвижения экспорта и государственной политики в направлении специализации страны. Несмотря на то, что в 1995г. правительство АР приняло политику либерализации внешней торговли с целью проложить путь для создания открытой экономики для вовлечения и интеграции нашей страны во всемирную экономику, однако множество политических, экономических и других ограничений воспрепятствовали процессу, фактически лишив наше государство возможности вести самостоятельную экономическую политику.

Тем не менее, используя возможности, предоставляемые РА, необходимо определить основные направления стимулирования экспорта и повышения внешней конкурентоспособности страны, для чего чрезвычайно важно провести ряд фундаментальных анализов.

В статье проанализирована динамика показателей экспортного потенциала за последние 10 лет и выработаны рекомендации по разработке развития экспортной политики.

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE EXPORT POLICY OF AR

M. MINASYAN

At the present stage of economy development, when Artsakh Republic is involved into a new phase of structural and economic reforms, the importance is given to the issue of improvement of state policy in such spheres as foreign economic policy, promotion of export and state policy specialization .

In spite of the fact that in 1995 the government of AR has adopted a policy of foreign trade liberalization aimed at paving the way for the creation of open economy, as well as involvement and integration of our country into the world economy, however a set of political, economic and other constraints have prevented the process by depriving our state of the opportunity to conduct independent economic policy.

Nevertheless, using the opportunities given by RA it is necessary to define the main directions of stimulation of export and increase of external competitiveness of the country. For this purpose it is extremely important to carry out a number of fundamental analyses.

In the article the dynamics of indicators of the export potential for the last 10 years is analyzed and recommendations about development of export policy are elaborated.

Տնտեսական զարգացման ներկա փուլում, երբ Արցախի Հանրապետությունը թևակոխում է տնտեսական և կառուցվածքային վերափոխումների նոր շրջափուլ, կարևորվում է պետության արտաքին տնտեսական, արտահանման աճի խթանման ու երկրի մասնագիտացման ուղղությամբ պետական քաղաքականության կատարելագործման խնդիրը: Չնայած 1995թ. ԱՀ կառավարությունը որդեգրել է արտաքին առևտրի

ազատականացման քաղաքականություն՝ նպատակ ունենալով ուղի հարթել <<բաց>> տնտեսության ստեղծման, համաշխարհային տնտեսության մեջ մեր երկրի ներգրավման ու ինտեգրման համար, սակայն քաղաքական, տնտեսական և բազմաթիվ այլ սահմանափակումներ խաթարեցին գործընթացը՝ փաստացի զրկելով մեր երկրին ինքնուրույն տնտեսական քաղաքականություն ունենալու հնարավորությունից:

Այդուհանդերձ, ՀՀ ընձեռած հնարավորություններն օգտագործելով անհրաժեշտ է իստակեցնել արտահանման խթանման, երկրի արտաքին մրցունակության բարձրացման հիմնական ուղղությունները, որի համար չափազանց կարևորվում է հիմնարար վերլուծությունների իրականացումը:

Հոդվածում վերլուծվել են արտահանման ներուժի բացահայտմանն առնչվող վերջին 10 տարիների ցուցանիշների դինամիկան, կատարվել արտահանման քաղաքականության զարգացմանն ուղղված առաջարկություններ:

Արցախի Հանրապետությունը ինքնիշխան և ազատ երկիր է արդեն քառորդ դարից ավել: Դեռևս 1995թ. այն հռչակվել է որպես ազատական տնտեսություն, շուկայական տնտեսություն կառուցող երկիր, ինչը ենթադրում է «տնտեսության բացություն» և իրացվում ազատական առևտրային քաղաքականության միջոցով:

Արցախում տնտեսական ինքնուրույնության և ինքնիշխանության ճշգրիտ ընկալում կա. տնտեսական ինքնուրույնությունը կարող է իրականացվել խորը և լայնածավալ ինտեգրման պայմաններում: Չնայած դրան, Արցախի Հանրապետությունը շարունակում է գոյատևել՝ փաստացի չունենալով լիարժեք արտաքին տնտեսական քաղաքականություն:Չունենալով միջազգային հանրության կողմից ճանաչված պետական սահմաններ՝ ԱՀ-ը մաքսային սահմաններ չունի և արտաքին հատվածի հաշվառումն արդեն շուրջ երկու տասնյակ է իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության մաքսային սահմանին և ԱՀ հսկիչ կետերով իրականացվող հաշվառման(հավաքագրվում են նաև վիճակագրական հաշվետվություններ) միջոցով:

Նման քաղաքական և տնտեսական սահմանափակումներն անշուշտ մեծ ազդեցություն են թողնում ԱՀ-ում իրականացվող արտաքին առևտրային քաղաքականության վրա, սակայն Արցախը շարունակում է ընթանալ տնտեսական մեխանիզմի լայնածավալ բարեփոխումների հռչակած ուղով: Վերջինս մի գործընթաց է, որն ընդգրկում է շուկայական տնտեսության պահանջներից բխող օրենսդրա-իրավական բազայի հիմքերի ստեղծումից մինչև դրանց կենսագործման բարենպաստ տնտեսական նախադրյալների ձևավորումը: Այս առումով Արցախի նման փոքր երկրների համար արտաքին շուկաների դերը բացառիկ է.համեմատաբար փոքր ներքին շուկան զուրկ է տնտեսական աճի բավարար պայմաններից, դրա ընդլայնումը նաև որակական պարամետրերի գերակայություն է ենթադրում:

Որպես զարգացող երկիր ԱՀ-ը պարտավոր է վարել արտաքին առևտրի խթանման այնպիսի քաղաքականություն, որն առավելագույն արդյունավետությամբ կօգտագործի արտաքին առևտրային քաղաքականության կարգավորման դասական լծակներն ու կառավարման մեխանիզմները: Արտաքին առևտրային կապերի՝ որպես տնտեսական աճի գործոնի ակտիվացումն հնարավոր չէ առանց պետության, նաև, շատ կարևոր է, Հայաստանի Հանրապետության անմիջական աջակցության: Չնայած ԱՀ-ում վերջին տարիներին իրականացվում է արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարություն, դրա արդյունավետությունը, բացառությամբ որոշ դեպքերի, դեռևս գոհացուցիչ չէ:

Անհրաժեշտ է իրականացնել ԱՀ արտահանման ներուժի գնահատում և այն ծառայեցնել ընդհանուր մակրոտնտեսական ցուցանիշների բարելավմանը:

Արտահանման ներուժի գնահատման հիմքում ընկած է մրցունակությունը: Ըստ էության երկրի արտահանման ներուժը երկրի սոցիալ-տնտեսական և արտաքին տնտեսական համակարգերի բաղկացուցիչն է և ցուցադրում է երկրի՝ համաշխարհային շուկայում մրցունակ ապրանքներ, ծառայություններ ու տեխնոլոգիաներ իրացնելու կարողությունը:

Արցախի տնտեսության արտահանման ներուժով պայմանավորված է արտաքին շուկաներում հանդես գալու հեռանկարը, իսկ մրցունակությունը տվյալ պահին շուկայում գոյություն ունեցող իրավիճակն է, արդեն իրացված հնարավորություններն: Երկրի արտահանման արդյունավետությունը կարելի է գնահատել հետևյալ ցուցանիշների միջոցով.

1.երկրի արտահանման ծավալն ու դրա դինամիկան,
2.երկրի արտահանման բաժինը համաշխարհային արտահանման մեջ և դրա դինամիկան,
3.ապրանքախմբերի արտահանման բաժինը երկրի ընդհանուր արտահանման մեջ և դրա դինամիկան,
4.ըստ ապրանքախմբերի արտահանման ծավալներն ու դրանց դինամիկան,
5.արտահանման բաժինը ՀՆԱ-ում և դրա դինամիկան,
6.ըստ ապրանքախմբերի արտահանման բաժինները ՀՆԱ-ում և դրա դինամիկան,
7.բնակչության մեկ շնչին ընկնող արտահանումը,
8.տնտեսության բացության աստիճանը,
9.ՀՆԱ-ի նկատմամբ արտահանման ճկունությունը:

Աղյուսակ 1. ԱՀ արտահանման ծավալն ու դրա դինամիկան 2006-2016թթ.[1]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ընդամենը արտահանում հազ ԱՄՆ դոլար	45331	72549.6	55089.3	57341.2	74821.9	79577.8	57765.7	59636.4	64663.6	62082.2	81106.3
Աճի տեմպը	118,6	160,0	75.9	104.1	130.5	106.4	72,6	103.2	108.4	96,0	130.6

Բերված տվյալները վկայում են, որ 2006-2016թթ. ԱՀ արտահանման ծավալներն հիմնականում դրսևորում են աճի միտում, բացառությամբ 2008թ., 2012թ. և 2015թ.: Արտահանման աճի տեմպը ամենաբարձրը եղել է 2007թ.՝ 160,0 %, ինչը պայմանավորված է թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ և դրանցից իրեր/7,8անգամ/, փայտ և փայտյա իրեր/2,6անգամ/, հանքահումքային մթերքներ/19,6տոկոս/ ապրանքախմբերում արձանագրված աճերով: 2006թ. համեմատ 2016թ. ԱՀ արտահանման ծավալն աճել է 1,8անգամ, աճի միջին տարեկան տեմպը կազմել է 9,7%: Համեմատության համար նշենք, որ համաշխարհային արտահանման ծավալի աճի միջին տարեկան տեմպը 2006-2016թթ. կազմել է 6,9%, ՀՀ-ում՝5,7%, 2006-2008թթ.՝ համապատասխանաբար 22%, 3,3% և 18,2 %:

Համաշխարհային արտահանման մեջ երկրի արտահանման բաժինը և դրա դինամիկան թույլ են տալիս գնահատելու յուրաքանչյուր երկրի տեղի և դերի փոփոխությունները: Համաշխարհային արտահանման մեջ ՀՀ-ից արտահանման բաժինը փոքր է 1%-ից, ԱՀ բաժինը՝ աննշան:

[1] Տե'ս http://stat-nkr.am/files/yearbooks/2010-2016/21_Artar_276-291.pdf, http://stat-nkr.am/files/publications/9/Artarev2009year.pdf

Աղյուսակ 2. ՀՀ և ԱՀ արտահանման բաժինը համաշխարհային արտահանման մեջ և դրա դինամիկան 2006-2015թթ.[1]

Տարիներ	Համաշխարհային արտահանման ծավալը/մլրդ ԱՄՆ դոլար/	Աճի տեմպը %	ՀՀ արտահանման ծավալը /մլրդ դոլար/	Աճի տեմպը %	ԱՀ արտահանման ծավալը /մլրդ ԱՄՆ դոլար/	Աճի տեմպը %	Արտահանման բաժինը համաշխարհային արտահանման մեջ	
							ՀՀ	ԱՀ
2006	10333	117,1	0,9851	101,1	0,000045	118,6	0,0095	0.0000004
2007	12440	120,4	1,1523	117	0,000072	160	0,0093	0.0000005
2008	15970	128,4	1,0572	91,7	0,000055	75.9	0,007	0.0000003
2009	12460	78	0,7102	67,2	0.000057	104.1	0,006	0.0000005
2010	15140	121,5	1,0411	146,6	0.000074	130.5	0,007	0.0000005
2011	18150	119,9	1,3343	128,2	0.000079	106.4	0,007	0.0000004
2012	18170	100,1	1,3802	103,4	0.000057	72,6	0,008	0.0000003
2013	18790	103,4	1,4787	107,1	0.000059	103.2	0,009	0.0000003
2014	18690	99,5	1,5473	104.6	0.000064	108.4	0,008	0.0000003
2015	16300	87,2	1,4853	96,0	0.000062	96,0	0,009	0.0000004

Երկրի արտահանման ընդհանուր ծավալում առանձին ապրանքախմբերի բաժինների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս գաղափար կազմել երկրում արտահանման ապրանքային մասնագիտացման ուղղությունների մասին:

Աղյուսակ 3: Ըստ ապրանքախմբերի արտահանման ծավալների, ընդհանուր արտահանման մեջ դրանց բաժինների և արտահանման աճի տեմպերի դինամիկան[2]

	2006թ.			2011թ.			2012թ.		
	Արտահանման ծավալը	Աճի տեմպը,%	Բաժինը ընդհանուր արտահան-ման մեջ%	Արտահան-ման ծավալը	Աճի տեմպը,%	Բաժինը ընդհանուր արտահանման մեջ%	Արտահան-ման ծավալը	Աճի տեմպը,%	Բաժինը ընդհանուր արտահան-ման մեջ%
Կենդանի կենդանիներ և կենդանա-կան ծագման արտադրանք	1660.1	152.7	3.7	2091.3	94,5	2,6	2007.4	96,0	3,5
Բուսական ծագման արտադրանք	3587.8	83.9	7.9	5934.7	244,5	7,4	10197.7	171,8	17,6
Պատրաստի սննդի արտադրանք	4915.1	125,7	10.8	6608.4	115,3	8,3	5924.8	89,7	10,3
Հանքահում-քային մթերքներ	28652.3	2 անգամ	63.2	49403.8	92,2	62,1	24897.3	50,4	43,1
Թանկարժեք քարեր և մետաղներ	2690.4	24.6	5.9	5894.8	166,3	7,4	8072.3	136,9	14,0
Կոշկեղեն. հովանոցներ. գլխարկներ	1337.9	95.0	3.0	2311.2	149,2	2,9	1505.2	65,1	2,6

[1] Աղյուսակը կազմվել է՝ ԱՀ և ՀՀ արտաքին առևտուրն ըստ ապրանքախմբերի, www.armstat.am , http://stat-nkr.am/ տվյալների հիման վրա

[2] Տե՛ս www.armstat.am , http://stat-nkr.am/

	2013թ.			2014թ.			2015թ.			2016թ.		
	Արտահանման ծավալ	Աճի տեմպը,%	Բաժինը ընդհանուր արտահանման մեջ %	Արտահանման ծավալ	Աճի տեմպը,%	Բաժինը ընդհանուր արտահանման մեջ %	Արտահանման ծավալ	Աճի տեմպը%	Բաժինը ընդհանուր Արտահանման մեջ %	Արտահանման ծավալ	Աճի տեմպը%	Բաժինը ընդհանուր արտահանման մեջ %
Կենդանի կենդանիներ և կենդանական	1822.7	90,8	3,1	3218.2	176,6	2,7	4110.0	127,7	6,6	6031.9	146,8	7,4
Բուսական ծագման արտադրանք	6847.0	67,1	11,5	6124.2	89,4	6,6	6438.6	105,1	10,4	13944.9	2,2 անգամ	17,2
Պատրաստի սննդի արտադրանք	6933.5	117,0	11,6	5600.6	80,8	15,4	4706.3	84,0	7,6	4373.6	92,9	5,4
Հանքահումքային մթերքներ	26572.5	106,7	44,6	33796.7	127,2	20,5	25256.2	74,7	40,7	35524.5	140,7	43,8
Թանկարժեք քարեր և մետաղներ	6487.7	80,4	10,9	5564.0	85,8	3,3	9673.0	173,8	15,6	11777.4	121,8	14,5
Կոշկեղեն. հովանոցներ. գլխարկներ	1211.4	80,5	2,0	1989.9	164,3	1,0	1349.4	67,8	2,2	1825.4	135,3	2,2

Աղյուսակի տվյալների վերլուծությունից բխում է, որ ԱՀ արտահանման մեջ մեծ տեսակարար կշիռ ունի 6 ապրանքախումբ: 2006թ. ամենամեծ տեսակարար կշիռ ունեին հանքահումքային մթերքներն ու պատրաստի սննդի արտադրանքը: Հարկ է նշել, որ դիտարկվող ամբողջ ժամանակահատվածում հանքահումքային մթերքներն ամենաբարձր տեսակարար կշիռն ունեին, ընդ որում ցուցանիշը ամենաբարձրն էր 2006թ.՝ 63,2 %, ամենացածրը՝ 2014թ. 20,5%:

Դիտարկվող ժամանակահատվածում տեսակարար կշռով երկրորդ հորիզոնականում գրեթե բոլոր տարիներին բուսական ծագման արտադրանքն էր, որի տեսակարար կշիռը 2006թ. 7,9%-ից 2016թ. հասել է 17,2%-ի: Այս ապրանքախմբի փոփոխությունը հիմնականում հանրապետության բուսաբուծության արտադրանքի փոփոխությունն է արտացոլում: Դիտարկվող ժամանակահատվածում երկու անգամ աճել է նաև կենդանի կենդանիներ և կենդանական ծագման ապրանքախմբի տեսակարար կշիռը՝ արձանագրելով արտահանման ծավալի 3,6 անգամ աճ:

Մյուս կարևոր ցուցանիշը ըստ ապրանքախմբերի արտահանման ծավալներն ու դրանց դինամիկան է: Արցախից տարբեր ապրանքախմբերի արտահանման ծավալների աճի տեմպերը փոփոխության կայուն միտում չեն ցուցաբերել. տվյալները վկայում են, որ աճի տեմպերն երբեմն կտրուկ են լինում, երբեմն էլ աճի փոխարեն դիտարկվում է նվազման միտում: 2016թ. 2006թ. համեմատ աճել են ներկայացված 18ապրանքախմբերից 12-ի արտահանման ծավալները, ընդ որում 900 անգամ աճել են տրանսպորտային միջոցների, 34,7 անգամ քիմիական արտադրության ապրանքների, 29,4անգամ մեքենաներ և սարքավորումներ ապրանքախմբի ծավալները. աճի այսպիսի ցուցանիշները հիմնականում պայմանավորված է ելակետային(2006թ.) ցածր ցուցանիշներով: 2016թ. 2006թ համեմատ նվազել են պատրաստի սննդի արտադրանքի(11%-ով), կահույք, խաղալիքներ, այլ պատրաստի իրեր(43,5%-ով), ոչ թանկարժեք մետաղներ և իրեր դրանցից(94%-ով), թուղթ և թղթյա իրեր(98,8%-ով) ապրանքախմբերի արտահանման ծավալները: Արտահանման ծավալում ամենաբարձր տեսակարար կշիռն ունեցող հանքահումքային մթերքներ ապրանքախմբում դիտարկվող ժամանակահատվածում արձանագրվել է 24% աճ, ընդ որում 2013թ. համեմատ աճն ավելի բարձր է եղել(33,7%), իսկ միջին տարեկան աճը կազմել է 12,3 տոկոս:

Աղյուսակ 4. ԱՀ արտահանման ծավալների փոփոխությունները ըստ ապրանքախմբերի

Ապրանքախմբերը	2016թ 2006թ նկատմամբ (%)	2016թ 2011թ նկատմամբ (%)	2016թ 2013թ նկատմամբ (%)	Աճի միջին տարեկան տեմպը (%)
Կենդանի կենդանիներ և կենդանական ծագման արտադրանք	3.6 անգամ	2.9 անգամ	3.3 անգամ	35.5
Բուսական ծագման արտադրանք	3.9 անգամ	2.3 անգամ	2.0 անգամ	19.5
Յուղեր և ճարպեր	-	-	2.1 անգամ	7.8 անգամ
Պատրաստի սննդի արտադրանք	89.0	66.2	63.1	-6.3
Հանքահումքային մթերքներ	124.0	71.9	133.7	12.3
Քիմիական արտադրության ապրանքներ	34.7 անգամ	7.4 անգամ	195.0	47
Պլաստմասսա. կաուչուկ.ռետին	-	0.2	0.6	-65
Կաշի և դրանից իրեր	10.7 անգամ	102.4	94.7	3.0
Փայտ և փայտյա իրեր	2.0 անգամ	112.4	60.2	-1,5
Թուղթ և թղթյա իրեր	1.2	-	1.2	-45,7
Մանածագործական իրեր	5.5 անգամ	1.3	6.0 անգամ	219,6
Կոշկեղեն. հովանոցներ. գլխարկներ	136.4	79.0	150.7	12
Իրեր քարից. գիպսից. ցեմենտից	4.5 անգամ	75.3	47.2	15,7
Թանկարժեք քարեր և մետաղներ	4.8 անգամ	2.0 անգամ	1.8 անգամ	15,5
Ոչ թանկարժեք մետաղներ և իրեր դրանցից	6.0	0.02	115.5	85
Մեքենաներ և սարքավորումներ	29.4 անգամ	3.4 անգամ	110.3	105,5
Տրանսպորտային միջոցներ	900 անգամ	93.8	34.2	96,7
Կահույք. խաղալիքներ. այլ պատրաստի իրեր	56.5	1.9 անգամ	2.2 անգամ	56,1

Երկրի արտահանման ներուժի գնահատման համար հաշվարկվում է նաև ՀՆԱ-ում արտահանման բաժինն ու այդ փոփոխությունները:

Գծապատկեր1.ԱՀ արտահանման բաժինը ԱՀ անվանական ՀՆԱ-ում 2006-2016թթ.(%)

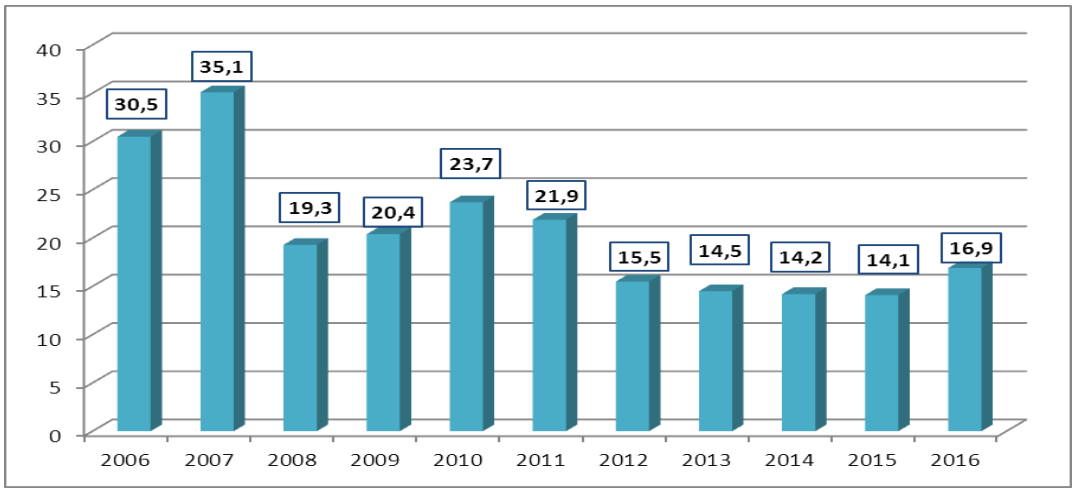

Գծապատկերից հետևում է, որ արտահանման բաժինը ՀՆԱ-ում ամենաբարձրը եղել է 2007 թ և կազմել է 35,1%: Համեմատության համար նշենք, որ ՀՀ-ում այս ցուցանիշի ամենաբարձր մակարդակն արձանագրվել է 2004թ.՝ 19,4%, ինչը, սակայն 1,8 անգամ զիջում է ԱՀ ցուցանիշի մակարդակը: Հետագա տարիներին ՀՆԱ-ում արտահանման տեսակարար կշռի ցուցանիշը նվազել է՝ 2008-2011թթ. միջինում կազմելով 21,3%, իսկ 2012թ. սկսած տատանվել է 15%-ի սահմաններում (2012-2016թթ. միջին ցուցանիշ 15%): Պատճառը պարզ է. արտահանման աճի տեմպերը 2011թ. սկսած էականորեն նվազել են, այն դեպքում, երբ ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը շարունակել են մնալ կայուն բարձր: Քննարկվող ցուցանիշը բարձր է հատկապես Ղազախստանում՝ 38,7%, Գերմանիայում 40,5%, Բելառուսում՝ 49%, Վրաստանում՝ 28,0%, ԵՄ ցուցանիշը 12,5% է:

Արտահանման խթանումը ենթադրում է արտահանման հիմքերի ստեղծում արտաքին ազդեցություններից հնարավորինս զերծ, ոչ փխրուն արտադրությունների վրա: Այս տեսանկյունից ԱՀ ձևավորված արտահանման կառուցվածքում առկա են նախատրամադիր ճյուղեր: Ներմուծվում են էներգակիրներ, սննդամթերք, կիսաֆաբրիկատներ և այլն: Արտադրության դրական միտումները զգացվում են ներմուծմանը փոխարինող գյուղմթերքի վերամշակող որոշ արտադրություններում:

Արտահանման բարձր տեմպեր ունենալու համար մասնավոր ներդրումների դերը վճռորոշ է: Արցախում ներկայումս փոքր են ներքին աղբյուրներից ներդրումներ կատարելու և արտաքին շուկա դուրս գալու հնարավորությունները գրավչության, անձնական և արտադրական կուտակման խիստ սահմանափակվածության պատճառով: Այս պարագայում չի կարելի թերագնահատել օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների դերը արտահանման խթանման հարցում:

Ըստ ապրանքախմբերի արտահանման բաժինները ՀՆԱ-ում և դրանց դինամիկան ցույց են տալիս, թե հատկապես որ ապրանքախմբի արտահանման շնորհիվ է ավելացել երկրի ամբողջական արդյունքը: Այդ նպատակով վերլուծվել են այն ապրանքախմբերը, որոնց արտահանման տեսակարար կշիռը ԱՀ արտահանման ծավալում մեկ տոկոսից ավելի է: 2006-2016թթ. ՀՆԱ-ում համեմատաբար բարձր բաժին ունի <<հանքամուքային արտադրանքը>>՝ միջինը 11.4 %:

Աղյուսակ 5. Արտահանման մեջ մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող ապրանքների բաժինները ՀՆԱ-ում 2006-2016թթ.

Տարի-ներ	Կենդանի կենդանիներ և կենդանական ծագման արտադրանք	Բուսական ծագման արտադրանք	Պատրաս-տի սննդի արտա-դրանք	Հանքա-հումքային մթերքներ	Թանկար-ժեք քարեր և մետաղներ	Կոշկեղեն. հովանոցներ . գլխարկներ
2006	1,11	2,41	3,30	19,25	1,80	0,89
2007	0,82	1,53	3,58	16,60	0,10	0,94
2008	0,43	2,14	2,19	11,17	0,32	0,83
2009	0,83	1,26	1,59	13,68	1,18	1,04
2010	0,69	0,76	1,81	16,95	1,12	0,49
2011	0,57	1,63	1,82	13,58	1,62	0,64
2012	0,54	2,73	1,59	6,67	2,16	0,40
2013	0,44	1,66	1,68	6,46	1,58	0,29
2014	0,71	1,35	1,23	7,44	1,23	0,43
2015	0,94	1,47	1,07	5,77	2,21	0,31
2016	1,26	2,91	0,91	7,43	2,46	0,38

Բնակչության մեկ շնչին ընկնող արտահանման ծավալը 2006-2016թթ. ավելացել է, բացառությամբ նախաճգնաժամային տարիներից և 2015թ.: 2016թ. 2006թ. նկատմամբ մեկ շնչի հաշվով արտահանման ծավալը աճել է 229,4հազ. դոլարով կամ 69,7%-ով: Դիտարկվող ժամանակահատվածում արտահանման միջին աճի տարեկան տեմպը կազմել է 6,9%: Հետաքրքիր է ԱՀ այս ցուցանիշի դիտարկումը աշխարհի մի շարք երկրների համանման ցուցանիշների ընդհանուր կազմում, այսպես, Եվրոպական Միությունում բնակչության մեկ շնչին ընկնող արտահանման ծավալը 2014թ. կազմել է 4479 դոլար, Գերմանիայում՝ 19099 դոլար, ԱՄՆ-ում՝ 5049 դոլար, ՌԴ-ում՝ 3651 դոլար, Վրաստանում՝ 918,4 դոլար, ՀՀ-ում 503,6 դոլար:

Գծապատկեր 2. Բնակչության մեկ շնչի հաշվով ԱՀ արտահանումը 2006-2016թթ. ԱՄՆ դոլար

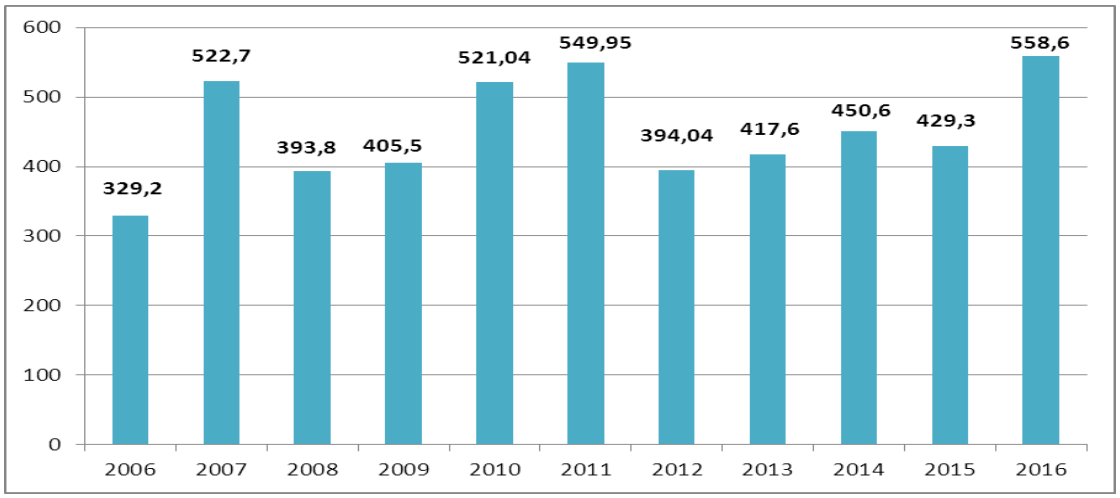

Գծապատկերում բերված թվերը վկայում են, որ մեկ բնակչի հաշվով ԱՀ արտահանման ցուցանիշը 8 անգամ զիջում է Եվրոպական Միության երկրների, 34,2 անգամ Գերմանիայի, 2007-2011թթ գերազանցել է ՀՀ ցուցանիշը՝ առավելագույնը 62,6տոկոսով:

Գծապատկեր 3[1] Բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՀ և ԱՀ արտահանումը 2006-2016թթ. ԱՄՆ դոլար

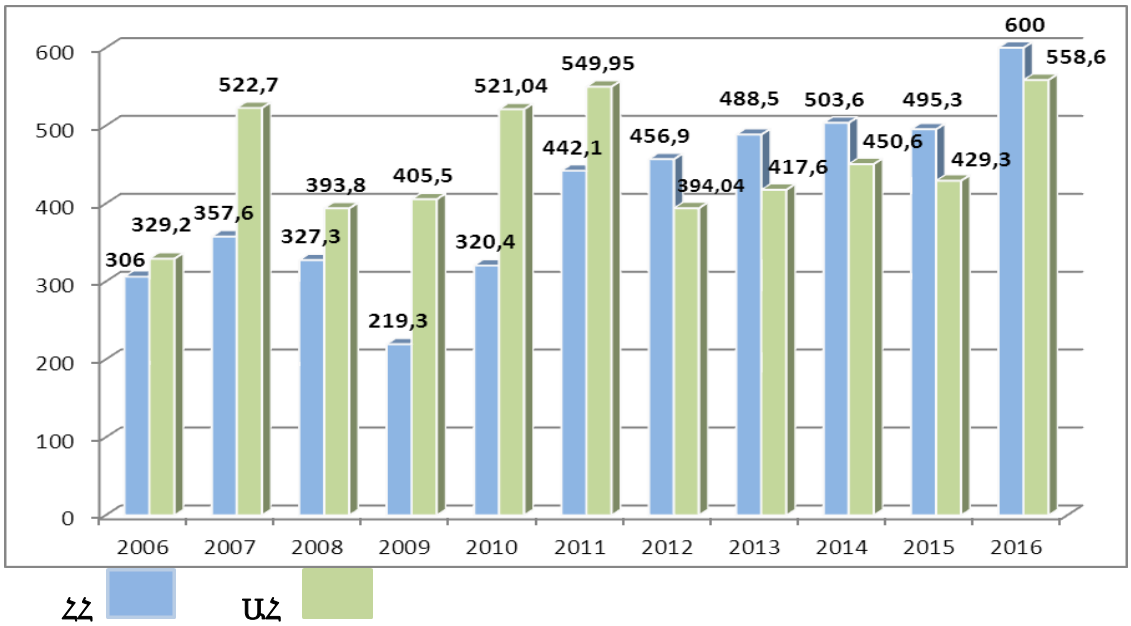

ՀՆԱ-ի նկատմամբ արտահանման ճկունությունը գնահատվում է տնտեսության բացության մակարդակի փոփոխությունն արտացոլող գործակցի միջոցով, որը ցույց է տալիս, թե որքան կաճի արտահանումը, եթե ՀՆԱ-ն ավելանա 1%-ով: Տեսականորեն, եթե ճկունության գործակիցը 1-ից մեծ է, ապա կարող ենք ասել, որ երկրի տնտեսության բացության մակարդակը մեծանում է և հակառակը, փոքր լինելու դեպքում՝ տնտեսության բացությունը նվազում է: ԱՀ-ը մշտապես ձգտում է ավելացնել իր տնտեսության բացության մակարդակը, ինչը ենթադրում է համաշխարհային տնտեսությունը ինտեգրված, աշխատանքի միջազգային բաժանմանն ակտիվորեն մասնակցող, ներքին շուկայի բարձր հասանելիությամբ, միջազգային համագործակցության և գործարարության տարբեր ձևերն ու երկրի համեմատական առավելություններն արդյունավետ օգտագործող, օտարերկրյա կապիտալի, տեխնոլոգիաների ու տեղեկատվական ներհոսքը խթանող բարենպաստ ներդրումային մթնոլորտով տնտեսության ձևավորում: Այս համատեքստում չափազանց կարևորվում է արտահանման բազմազանեցման ապահովումը:

ԱՀ տնտեսության հետագա զարգացումը պահանջում է տնտեսության արտահանելի հատվածի ընդլայնմանն ուղղված ակտիվ արդյունաբերական քաղաքականության իրականացում: Այդ նպատակով կարևորվում է մեր տնտեսության արտահանման ներուժի բացահայտումը և արդյունավետ իրագործումը: Պետությունը պետք է իրականացնի տնտեսության այն ճյուղերի արտադրության և արտահանման խթանումը, որոնք կապահովեն ԱՀ տնտեսության համեմատական առավելությունների և արտահանման բազմազանեցման իրացումը: ԱՀ մրցակցային առավելություններից է էկոլոգիապես մաքուր գյուղմթերքի արտադրությունը, որի հիման վրա անհրաժեշտ է զարգացնել վերամշակող արդյունաբերությունը, վերջինիս տեսակարար կշիռը արդյունաբերության արտադրանքի ընդհանուր ծավալում, սակայն, շարունակում է մնալ բավական ցածր(2016թ. տվյալներով 33,8տոկոս): ԱՀ-ը հարուստ է նաև ջրային ռեսուրսներով, որոնք ունեն էներգետիկ ներուժ, ինչն էլ այսօր արդյունավետորեն օգտագործվում է ԱՀ կառավարության կողմից:

Հաշվի առնելով ԱՀ ներկայիս կարգավիճակը, այն հանգամանքը, որ ԼՂԻՄ-ի ամբողջ արդյունաբերական նախկին համալիրը գրեթե ամբողջությամբ վերացել է(մասամբ պատերազմի, մասամբ՝սեփականաշնորհման և արտաքին կապերի բացակայության հիմքով), գյուղատնտեսությունը ևս գտնվում էր ծանր վիճակում և այսօր էլ աչքի է ընկնում ցածր արդյունավետությամբ, առաջնահերթ նշանակություն է ձեռք բերում կողմնորոշումը դեպի միջնաժամկետ հատվածում ներմուծման փոխարինման արդյունաբերական քաղաքականության իրականացումը, որից հետո, թերևս, կկարևորվի արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական

[1] Տե՛ս http://ereport.ru/stat.php?razdel=country&count=armenia&table=execia, http://www.armstat.am/file/doc/99504388.pdf , http://www.armstat.am/file/doc/99504343.pdf

քաղաքականությունը: Մենք պետք է հաշվի առնենք նաև ՀՀ արտաքին առևտրի, հատկապես ներմուծման կառուցվածքը և ձգտենք առավելապես լրացնել ՀՀ ներքին պահանջարկը ԱՀ տնտեսության մրցունակ արտադրանքով:

Աղյուսակ 7. ԱՀ ներմուծման կառուցվածքն ըստ ապրանքախմբերի 2016թ.[1] /հազ.ԱՄՆ դոլար/

Ապրանքախմբերը	2012	2013	2014	2015	2016
Կենդ.կենդանիներևկենդ.ծագման արտ-ք	14316,2	11659,4	8074,1	7211,8	7546,3
Բուսական ծագման արտադրանք	18289,1	20440,8	19990,7	17554,4	16600,4
Յուղեր և ճարպեր	3134,9	2862,7	2347,3	1636,0	1985,5
Պատրաստի սննդի արտադրանք	47206,7	43169,5	46613,8	40785,7	45559,2
Հանքահումքային մթերքներ	57235,4	57303,1	61978,9	50094,7	43315,1
Քիմիական արտադրության ապրանքներ	16648,4	19981,0	21212,9	18709,6	18678,0
Պլաստմասսա. կաուչուկ.ռետին	3119,7	3076,5	2629,1	1956,5	1600,9
Կաշի և դրանից իրեր	657,5	302,6	469,9	589,0	924,1
Փայտ և փայտյա իրեր	2551,2	2106,8	2458,3	1448,5	1131,7
Թուղթ և թղթյա իրեր	2241,0	2006,0	2002,4	1505,8	1240,0
Մանածագործական իրեր	12709,4	12957,9	19088,5	9268,8	8643,6
Կոշկեղեն. հովանոցներ. գլխարկներ	2651,3	2741,1	3048,8	1865,1	1522,8
Իրեր քարից. գիպսից. ցեմենտից	9686,4	6967,9	8481,8	5954,6	6130,4
Թանկարժեք քարեր և մետաղներ	9058,6	6755,8	10006,2	2543,2	15438,3
Ոչ թանկարժեք մետաղներ և իրեր դրանցից	8366,2	8859,9	12030,8	9642,3	9297,7
Մեքենաներ և սարքավորումներ	29155,0	24511,2	29450,2	39343,8	23953,2
Տրանսպորտային միջոցներ	32060,3	23615,8	34523,6	22974,4	35111,0
Սարքեր և ապարատներ	1857,7	1180,9	1305,9	1402,9	1216,8
Կահույք.խաղալիքներ.այլպ ատրաստիիրեր	20289,8	18318,7	16245,6	17971,9	16947,1
Արվեստի ստեղծագործ. հնաոճ իրեր	11,7	15,6	28,1	15,9	17,1

Աղյուսակում բերված տվյալները, կարծում եմ, պետք է կանխորոշեն ԱՀ գյուղատնտեսության և արդյունաբերության ապրանքային կառուցվածքը:

Զափազանց կարևոր է նաև արտաքին շուկաներում պետության դերակատարության բարձրացումը, հատկապես ԱՀ նման երկրների համար, որոնք գրեթե չունեն արտաքին տնտեսական կապեր և կայացած գործարար հատված: Պետությունը պետք է արտահանողներին ապահովի տեղեկատվական, խորհրդատվական, մարքեթինգային և տեխնիկական աջակցությամբ: Արտահանողները առաջնահերթորեն ունեն արտաքին առևտրային տեղեկատվության կարիք, մասնավորապես գործընկեր երկրների արտաքին առևտրային գործունեությունը կարգավորող օրենսդրական ակտերի, առևտրային ներկայացուցչությունների գործունեության, արտաքին շուկաներում ըստ առանձին ապրանքային խմբերի կոնյուկտուրայի, հայկական տարածքում գործող մասնագիտացված բանկերի և կազմակերպությունների, մաքսային գործում փոփոխությունների մասին:

[1] Տե՛ս http://stat-nkr.am/files/yearbooks/2010-2016/21_Artar_276-291.pdf

Որպես մաքսային սահման և այլ երկրների հետ արտաքին տնտեսական կապեր չունեցող երկիր՝ Արցախը պետք է առանձնակի ուշադրություն դարձնի իր արտադրանքի մրցունակության վրա, կարևոր է ներքին տրանսպորտային ենթակառուցվածքների զարգացումը, ՀՀ տնտեսությանը ինտեգրման աստիճանի բարձրացումը: Բնականաբար, արտահանումը պետք է շահավետ լինի և արտահանողների, և պետության համար, ինչն էլ ենթադրում է, որ արտահանման խթանմանն ուղղված միջոցառումների առումով պետության քաղաքականությունը պետք է լինի համակարգված: Իզուր չէ ասված, որ արտահանման խթանման ոլորտում խելամտորեն ներդրված յուրաքանչյուր լումա ետ է գնվում մի քանի անգամ ավելի արագ, քան այլ ոլորտում ներդրվածները:

Կարևորում ենք արտահանման նպատակային վարկավորման ներդրումը, ինչը կարելի է իրականացնել՝ հաշվի առնելով արտահանվող ապրանքների մշակման աստիճանն ու տեխնոլոգիարարությունը: Արտահանվող ապրանքների մրցունակությունը, մշակման աստիճանը բարձրացնելու համար հարկ է ընդլայնել գիտահետազոտական աշխատանքների ֆինանսավորումը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Киреев А., Международная экономика, часть 1, Международные отошения, М., 1998
2. Кретов И.И., Внешнеторговое дело, М.,Дело,2006
3. Прытков Р.М и др., Формирование и развитие экспортного потенциала региона. Вестник Оренбургско государственного университета. N13/132/ 2011
4. http://stat-nkr.am
5. http://ereport.ru/stat.php?razdel=country&count=armenia&table=execia
6. http://www.armstat.am
7. www.worlbank.org
8. www.trademap.org

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Մ.Մ.Մինասյան, տ.գ.թ., ԱրՊՀ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ., Շ.Շ.Ասրյանը:

ՀՏԴ 332.1(479.243) Տնտեսագիտություն

ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ և ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԼՂՀ -ՈՒՄ

Շ.ԱՍՐՅԱՆ

Բանալի բառեր-տնտեսական վերափոխումներ, տնտեսական անկում, տնտեսական աճ, կենսամակարդակ, էներգաապահովություն, ՀՆԱ-ի կառուցվածք, կառուցվածքային տեղաշարժ, կառուցվածքային քաղաքականություն, տնտեսական զարգացում

Ключевые слова: экономические преобразования, экономический спад, экономический рост, средства к существованию, энергоэффективность, структура ВВП, структурный сдвиг, структурная политика, экономическое развитие

Key words: economic transformation, economic downturn, economic growth, livelihood, energy efficiency, GDP structure, structural shift, structural policy, economic development

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И СТРУКТУРНЫХ СДВИГОВ В НКР ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Ш.АСРЯН

Экономические преобразования в НКР за годы независимости были направлены на экономический рост и структурные сдвиги в экономике.

Макроэкономическое стабильное состояние в НКР, сложившееся на постсоветском этапе, в краткосрочный период дало положительные результаты, достижения в экономике проявились высокими темпами экономического роста, а также улучшением структуры валового внутреннего продукта и социально-экономических показателей страны.

В статье проанализированы особенности экономического роста и структурных сдвигов в экономике НКР за годы независимости.

Основная цель статьи-выявить особенности экономического роста и структурных пропорций в экономике, а также наметить пути дальнейшего развития экономики НКР.

PECULIARITIES OF ECONOMIC GROWTH AND STRUCTURAL SHIFTS IN THE NKR DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

SH. ASRYAN

Economic transformations in the NKR for the years of independence were aimed at economic growth and structural changes in the economy.

The macroeconomic stable state in the NKR, formed in the post-Soviet period, gave positive results in the short term, the achievements in the economy were manifested by high rates of economic growth, as well as by improving the structure of the country's gross domestic product and socio-economic indicators.

The article analyzes the features of economic growth and structural shifts in the NKR economy during the years of independence. The main purpose of the article is to reveal the features of economic growth and structural proportions in the economy, and outline ways for further development of the economy of the NKR.

Անկախության շրջանում ԼՂՀ տնտեսության բարեփոխումները ուղղված էին տնտեսական աճի և տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխումներին: Հետխորհրդային շրջանում ԼՂՀ-ում ձևավորված մակրոտնտեսական կայուն իրավիճակը կարճ ժամանակաշրջանում տվեց դրական արդյունքներ, և ԼՂՀ տնտեսական նվաճումները դրսևորվեցին տնտեսական աճի բարձր տեմպերով, ինչպես նաև երկրի սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների, ՀՆԱ-ի կառուցվածքի բարելավմամբ: Հոդվածում վերլուծության է ենթարկվել անկախության տարիների կտրվածքով ԼՂՀ տնտեսական աճի և տնտեսության կառուցվածքային տեղաշարժերի առանձնահատկությունները: Հոդվածի հիմնական նպատակը տնտեսական աճի և տնտեսության կառուցվածքային համամասնությունների առանձնահատկությունների վերհանումը և ԼՂՀ տնտեսության զարգացման հետագա ուղիների նախանշումն է:

ԼՂՀ -ն իր անկախությունը հերոսաբար ձեռք բերելուց հետո՝ սկսած 1995 թվականից թևակոխեց որակապես նոր ժամանակաշրջան, որը քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական համակարգերի արմատական վերափոխումների ու բարեփոխումների սկիզբ դարձավ: Հանրապետությունն ԱՊՀ մյուս անդամ երկրների նման կրեց այն դժվարությունները, որոնք բնորոշ են անցումային փուլը հաղթահարող բոլոր պետություններին: Ավելին. այդ դժվարություններին ավելացան նաև այնպիսինները, որոնք առանձնահատուկ էին միայն ԼՂՀ-ին: Տրանսպորտային շրջափակման, վառելիքի ներմուծման ծավալների խիստ կրճատման արդյունքում երկրում նկատվեց էլեկտրաէներգիայի դեֆիցիտ, իսկ ՀՀ-ում նույն ժամանակահատվածում էլեկտրաէներգիայի արտադրությունը պակասեց 58%-ով[1]: ՀՀ ՀՆԱ-ն 1993 թ. կազմեց 1990 թ. մակարդակի միայն 46.9%-ը, որն այդ ժամանակ տնտեսական անկման ամենաբարձր ցուցանիշներից էր ԱՊՀ երկրներում: Բարեփոխումների սկզբնական փուլում ԼՂՀ տնտեսությունը բնութագրվում էր արտադրական ներուժի մոտ 80 %-ի չափով կորստով, սպառողական պահանջարկի նկատմամբ թույլ կողմնորոշմամբ, արդյունաբերության ցածր արդյունավետությամբ և այլն: Չնայած տնտեսական անկման առավել խորը մակարդակին և ելակետային առավել ցածր պայմաններին, այնուամենայնիվ բազմաթիվ հետխորհրդային հանրապետությունների տնտեսությունների համեմատությամբ ԼՂՀ տնտեսության վերականգման գործընթացը շատ ավելի վաղ սկսվեց (Գծապատկեր 1):

Տնտեսական բարեփոխումների շնորհիվ ստեղծվեց մակրոտնտեսական նպաստավոր միջավայր, և սկսած 1996թ-ից գրանցվեց տնտեսական աճ : Միջին հաշվով 1996-2000 թթ. տնտեսական աճը ԼՂՀ -ում կազմեց 4,2%: 1990-2000թթ. հետխորհրդային բոլոր հանրապետություններում, բացառությամբ Ղրղզստանից, գրանցվեցին անկման բարձր ցուցանիշներ:

Հետխորհրդային հանրապետությունների և ԼՂՀ ՀՆԱ-ի դինամիկան (%)

Գծապատկեր 1[2]

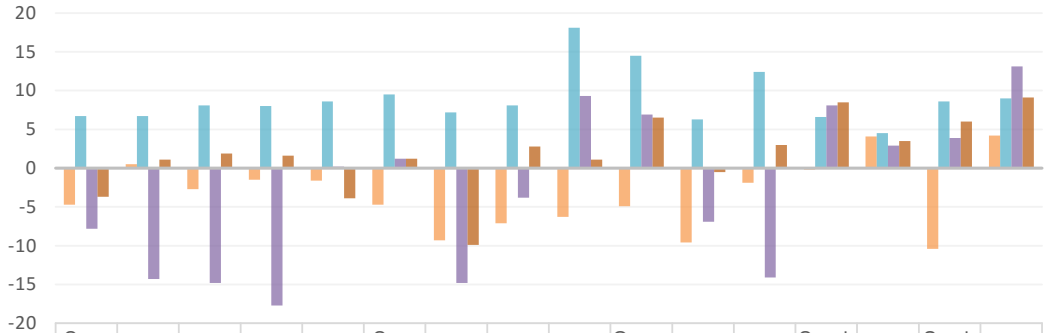

	Ռուսաստան	Էստոնիա	Լատվիա	Լիտվա	Բելոռուսիա	Ղազախստան	Ուկրաինա	Վրաստան	Ադրբեջան	Թուրքմենստան	Մոլդովա	Հայաստան	Ուզբեկստան	Ղրղզստան	Տաջիկստան	ԼՂՀ
1990-2000	-4,7	0,5	-2,7	-1,5	-1,6	-4,7	-9,3	-7,1	-6,3	-4,9	-9,6	-1,9	-0,2	4,1	-10,4	4,2
2000-2008	6,7	6,7	8,1	8	8,6	9,5	7,2	8,1	18,1	14,5	6,3	12,4	6,6	4,5	8,6	9
2009	-7,8	-14,3	-14,8	-17,7	0,2	1,2	-14,8	-3,8	9,3	6,9	-6,9	-14,1	8,1	2,9	3,9	13,1
2015	-3,7	1,1	1,9	1,6	-3,9	1,2	-9,9	2,8	1,1	6,5	-0,5	3	8,5	3,5	6	9,1

[1] Տես՝ Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր, ՀՀ կառավարության թիվ 994 որոշում, 8 օգոստոսի, 2003, Ե., 2003, էջ 25, European Bank of Reconstruction and Development (EBRD), Transition Report, 1999, p. 189

[2] Stat-nkr.am

Եթե համեմատելու լինենք հետխորհրդային հանրապետությունների տնտեսական աճը 2000-2008 թթ. կտրվածքով, ապա պետք է ասել, որ Ադրբեջանում և Թուրքմենիայում գրանցվեց տնտեսական աճ, որի բարձր տեմպերը պայմանավորված են նավթահումքային գործոններով: ՀՀ տնտեսական աճի միջին տեմպը 12,4 % է, և այդ ցուցանիշով ՀՀ-ն հետխորհրդային հանրապետությունների համեմատությամբ զբաղեցնում է երրորդ տեղը: ԼՂՀ -ն տնտեսական աճի միջին տեմպը նույն ժամանակում գերազանցում է 9 %-ի մակարդակը, իսկ 2009-2015 թթ. ՝ 9,2 %-ը:

ԼՂՀ-ում ձևավորված կայուն մակրոտնտեսական իրավիճակն ու ինֆլյացիայի ցածր մակարդակը նպաստեցին տնտեսական աճի բարձր տեմպերի ապահովմանը, և հետագայում ևս ԼՂՀ-ին հաջողվեց դիմակայել համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի առաջին և երկրորդ ալիքների բացասական ազդեցություններին՝ շնորհիվ մի կողմից՝ . արտաքին միջազգային ֆինանսական շուկաների հետ թույլ կապերի, մյուս կողմից՝ պետական արդյունավետ քաղաքականության :

2008թ. ՀՀ ՀՆԱ-ի հավելաճը ծրագրվածից ցածր է, տնտեսությունն արձանագրեց 6.8% տնտեսական աճ՝ ԱՊՀ երկրների 5% տնտեսական աճի միջին ցուցանիշի դիմաց: Իսկ 2008թ. ԼՂՀ տնտեսական աճը կազմեց 14,3 %, իսկ 2009թ–ին՝ 13,1 %: Տնտեսական աճի բարձր մակարդակ ապահովվեց նաև 2015թ., երբ թե՛ դիտարկվող հանրապետությունների տնտեսությունները և թե՛ համաշխարհային տնտեսությունը գրանցեցին կրճատման զգալի չափեր: Բան այն էր, որ ԼՂՀ տնտեսության կայունությունը հնարավոր դարձավ պահպանել համայն հայության ջանքերի և ՀՀ միջպետական վարկի միջոցով:

Հանրապետությունում էլեկտրաէներգիայի արտադրության աճի բարձր տեմպերը կարճ ժամանակահատվածում հնարավորություն ստեղծեցին լուծելու էներգաապահովության հիմնախնդիրը: Արդեն 2015թ-ին ԼՂՀ -ում մեկ բնակչի հաշվով արտադրվել է 1494,26 կվտ-ժ էլեկտրաէներգիա:

ԼՂՀ-ում արտադրված էլեկտրաէներգիայի ցուցանիշները 2008-2015թթ. (մլն կվտ-ժ)

Գծապատկեր2[1]

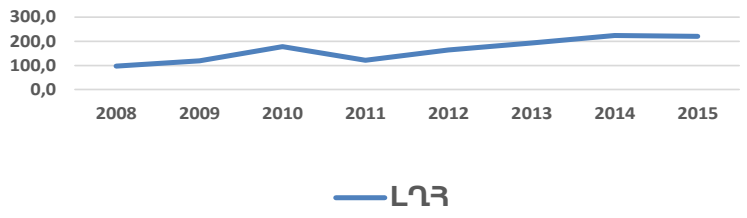

Ընդհանուր առմամբ 1996-2015 թթ. ԼՂՀ ՀՆԱ-ն աճել է 14,7 անգամ, արդյունաբերության ծավալը՝ 32,5 անգամ, իսկ մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն՝ 13 անգամ և գերազանցելով Ուկրաինայի, Տաջիկստանի, Ղրղզստանի, Ուզբեկստանի ցուցանիշները ՝ կազմել 2980 դոլար: **(Հավելված1)**

Տնտեսական աճի բարձր տեմպերը իրենց դրական դերն ունեցան սոցիալ-տնտեսական բնագավառում: Նշված էֆեկտներից կարելի է առանձնացնել՝

- բնակչության բարեկեցության աճը,
- տնտեսության ինքնաապահովության աճը,
- տնտեսության անվտանգության մակարդակի աճը,
- եվ այլ սոցիալտնտեսական էֆեկտները:

[1] Stat-nkr.am

ԼՂՀ և հետխորհրդային հանրապետությունների մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն 1990թ. և 2015թ

Գծապատկեր 3[1]

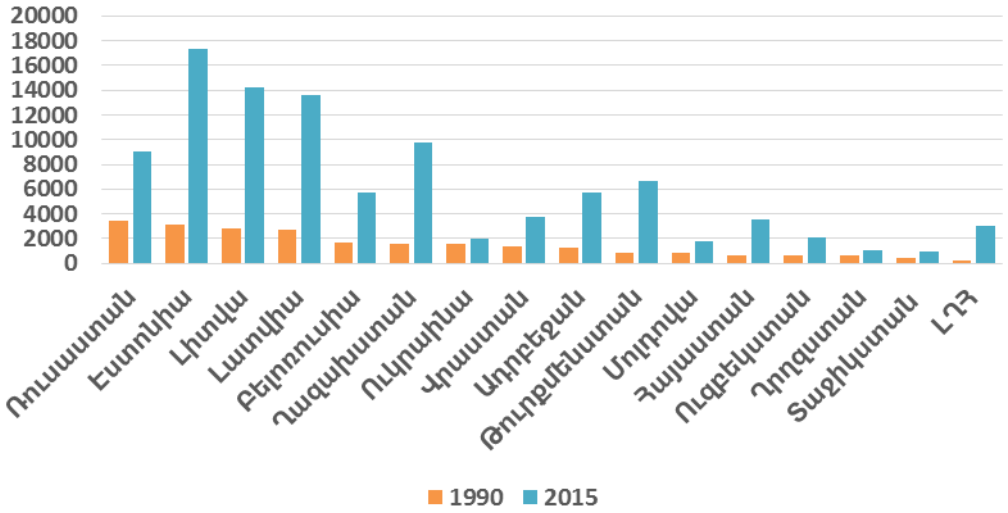

Քանի որ կառուցվածքային վերափոխումները հանդիսանում են դինամիկ տնտեսական զարգացման անհրաժեշտ բաղկացուցիչը, ուստի և տնտեսական աճի դիտարկումները պետք է իրականացնել նաև կառուցվածքային տեղաշարժերի համատեքստում: Ընդհանուր առմամբ թե՛ նախաճգնաժամային և թե՛ հետճգնաժամային ժամանակահատվածում ԼՂՀ տնտեսական աճի հիմնական շարժիչները համարվում են արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը, շինարարությունը, ծառայությունների ոլորտը: Իսկ գյուղատնտեսության համեմատությամբ արդյունաբերության և շինարարության աճի առաջանցիկ տեմպերը վկայում են ԼՂՀ տնտեսական աճում որակական փոփոխությունները:

Մակրոմակարդակում կառուցվածքային փոփոխությունները ԼՂՀ- ում իրականացվեցին ինչպես շուկայական մեխանիզմների ազդեցությամբ, այնպես էլ նպատակաուղղված պետական քաղաքականության արդյունքում: Այս դեպքում պետական քաղաքականությունը երբեմն իրականացվել է կառուցվածքային դեֆորմացիաների վրա կետային ներգործմամբ:

ԼՂՀ հանքագործական և մշակող արդյունաբերության ծավալի ինդեքսները (2008-2015թթ(%))

Գծապատկեր 4[2]

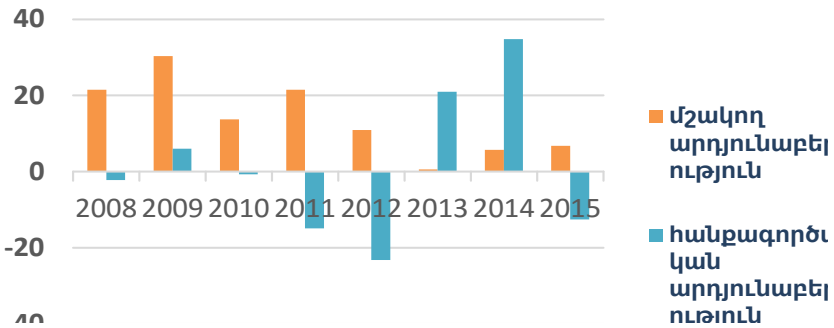

[1] Stat-nkr.am
[2] Stat-nkr.am

ԼՂՀ արդյունաբերության, գյուղատնտեսության և շինարարության ծավալի ինդեքսները (2008-2015թթ(%))

Գծապատկեր 5[1]

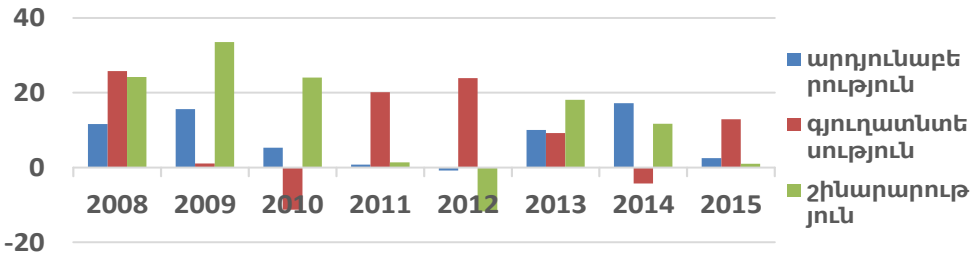

Կառուցվածքային փոփոխությունների ընթացքը մեծմասամբ կախված է տնտեսության առկա տեխնիկական ներուժից, տեղաբաշխման համակարգից, հանրային բարիքների փոխանակումից, ինչպես նաև աշխատուժի որակավորումից և աշխատանքի արտադրողականությունից: Նշված գործոնները հաղթահարելու և երկրում բարեհաջող իրականացված կառուցվածքային վերափոխումների մի շարք ծրագրերի շնորհիվ ԼՂՀ-ում ապահովվեց ՀՆԱ-ի և ՀՆԱ-ի արտադրական կառուցվածքի առաջադիմական էական տեղաշարժեր: Այսպես, եթե 2000թ. ՀՆԱ-ի կառուցվածքում արդյունաբերության տեսակարար կշիռը կազմում էր 7,2 %, ապա արդեն 2008 թ՝ 13,9 %, գյուղատնտեսության տեսակարար կշիռը 30,6 %-ից նվազում է և 2008թ. կազմում 15,8 %: ՀՆԱ-ի արտադրական և ծառայությունների կառուցվածքում պատկերը հետևյալն է. 2000թ. արտադրական հատվածի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում կազմում էր 45,5 %, արդեն 2008 թ՝ 39,8 %, ծառայությունների տեսակարար կշիռը 52,9 %-ից աճելով կազմել է 54 %:

Առավել ընդհանուր տեսակետից համակարգի տնտեսական բնութագրիչների յուրաքանչյուր փոփոխություն որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում կարող են մեկնաբանվել որպես կառուցվածքային փոփոխություն: Սակայն կառուցվածքային վերափոխումները ավելի նեղ իմաստով նշանակում են սպառողական կայուն կապերի համակարգի փոփոխություն, որը բերում է որակապես նոր իրավիճակի: Անշուշտ, նոր իրավիճակի գլխավոր խնդիրը պետք է լինի ավելի առաջադեմ հարաբերությունների ձևավորում տնտեսական գործունեության թե՛ մակրո-, թե՛ միկրոբնագավառներում:

Հիմնական ճյուղերի տեսակարար կշիռը ԼՂՀ ՀՆԱ-ում (%)

Գծապատկեր 6[2]

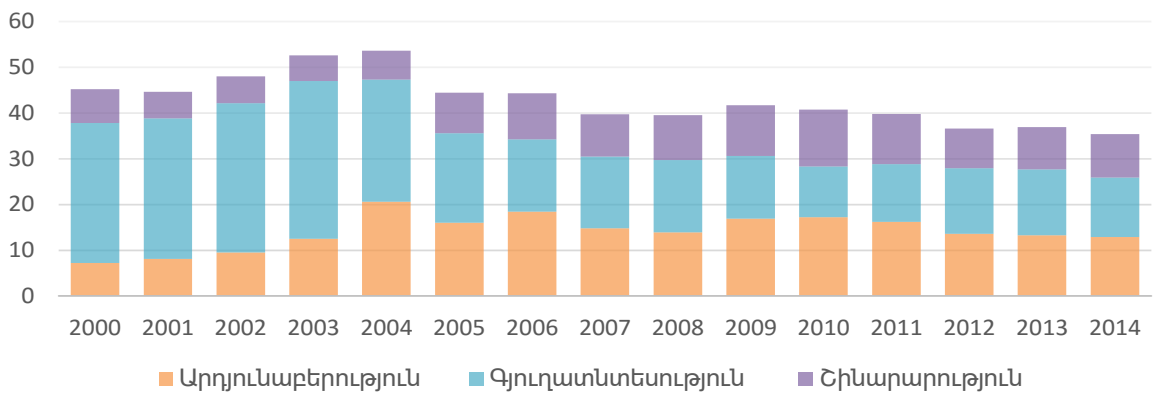

[1] Stat-nkr.am
[2] Stat-nkr.am

2008-2015թթ. տնտեսական աճի շարժիչները նույնն էին, ինչ որ մինչ չգնաժամը, այդ իսկ պատճառով էլ տնտեսության կառուցվածքային տեղաշարժերի բնույթը չփոխվեց, և միտումների շարունակական լինելու արդյունքում արդեն 2015թ. ՀՆԱ-ում արդյունաբերության տեսակարար կշիռը կազմել է 16,4%, իսկ գյուղատնտեսությանը՝ 13,3 %, շինարարությանը 13,2 %: Ու թեև կառուցվածքային դրական տեղաշարժերն ակնհայտ են, այնուամենայնիվ վերամշակող և հանքարդյունաբերության աճի տատանումներով պայմանավորված՝ արդյունաբերության աճի տեմպերը անկայուն են:

Անկայուն են նաև գյուղատնտեսության և շինարարության աճի տեմպերը: Քանի որ ԼՂՀ տնտեսական աճի տատանումները բնակչության բարեկեցության և սոցիալական ապահովության համար անբարենպաստ ռիսկեր են, հետևապես տնտեսության ճյուղերի աճի տատանումների ցանկացած անկայունություն կարելի դիտել որպես սոցիալ-տնտեսական կայունության լուրջ մարտահրավեր: Մյուս կողմից բոլոր դեֆորմացիաների հարթեցումը, կապված կառուցվածքային վերափոխումներիի հետ, այս կամ այն չափով անդրադառնում են աշխատանքի շուկայի կառուցվածքի և գործազրկության մակարդակի վրա, որը՝ որպես սոցիալական խնդիր, ԼՂՀ- ում դեռևս վերջնականապես հաղթահարված չէ:

Չնայած ԼՂՀ կառուցվածքային փոփոխությունները կրում են առաջատար բնույթ, այնուամենայնիվ դեռևս չի հաջողվել ապահովել տնտեսության և հատկապես ՀՆԱ-ի իրական հատվածի առաջատար կառուցվածք: ՀՆԱ-ի կառուցվածքը դիվերսիֆիկացված չէ: Նույնը վերաբերվում է վերամշակող արդյունաբերությանը, որտեղ սննդամթերքի արտադրության տեսակարար կշիռը բարձր է 60 %-ից: ՀՆԱ-ի կառուցվածքային հաջորդ խնդիրը արտահայտվում է եկամուտների ձևավորման հաշիվներում, որտեղ աշխատավարձի տեսակարար կշիռը եկամուտներում կազմում է 50%, մինչդեռ զարգացած երկրներում այն գերազանցում է ազգային եկամտի 2/3-ը: Առհասարակ հետխորհրդային հանրապետություններում ՀՆԱ-ի ձևավորված կառուցվածքը վկայում է, որ արտադրական և գիտատեխնիկական ներուժի կիրառումը անցումային երկրների տնտեսական կառուցվածքի ձևավորման մեջ ոչ միայն ընթանում է որոշակի դժվարություններով, այլև հանդիսանում է անցման բնութագրիչ առանձնահատկությունը:

Մեծ դինամիզմով կառուցվածքային վերափոխումները առաջ են քաշում գերխնդիրներ, որոնք ապահովում են երկարաժամկետ կայուն տնտեսական աճ: Քաղաքականությունը, որն ուղղված է այդ գերխնդիրների լուծմանը, իրականացվում է տնտեսական ակտիվության տատանումների հարթումով, արդյունաբերական գործոնների վերաբաշխումով՝ դեպի մրցունակ միջավայր, և շատ այլ միջոցներով:

Ներկա դրությամբ ԼՂՀ-ի համար քաղաքական դաշտում առկա խնդիրը ճանաչումն է, սակայն դրանից ոչ պակաս կարևոր և բարդ է նաև ԼՂՀ տնտեսության համաշխարհային զարգացումների մեջ ինտեգրումը: Այդ, ինչ խոսք, բախվում է տնտեսության մրցունակության, ցնցումների նկատմամբ դիմակայության մարտահրավերների հետ, որոնց ԼՂՀ-ն զարգացման ներկա փուլում դեռևս պատրաստ չէ: Սակայն համաշխարհային տնտեսության մեջ, զարգացման կենտրոնների փոփոխություններով պայմանավորված, նշված հարցերը ստանում են սուր հնչեղություն: Այսպես, համաշխարհային տնտեսության զարգացման միտումները և համապատասխան կանխատեսումները հանգում են նրան, որ համաշխարհային տնտեսական զարգացման մեջ գնալով կրճատվում է զարգացած յոթնյակի չափաբաժինը, հակառակ դրան աճում է զարգացող երկրների տեսակարար կշիռը: Խոսքը գնում է ՌԴ-ի, Չինաստանի, Թուրքիայի, Ինդոնեզիայի, Մեքսիկայի, Հնդկաստանի մասին: Նման զարգացումները ցույց են տալիս, որ ԼՂՀ-ն համաշխարհային տնտեսական զարգացումներում որոշակի ինտեգրում ունենալու համար նախ և առաջ պետք է զարգացող երկրների զարգացումների հետ արտաքին տնտեսական հարաբերությունների ներդաշնակեցման ուղղությամբ փորձեր ձեռնարկի:

Կառուցվածքային խնդիրները, ազգային ներդրումների և ազգային խնայողությունների միջև մեծ ճեղքվածը, տնտեսության փոքր չափերը, աշխարհաքաղաքական սահմանափակումները լուրջ խոչընդոտներ են ստեղծում ԼՂՀ տնտեսության մրցունակության և զարգացման համար՝ բացասաբար ազդելով տնտեսական աճի, երկրի արտաքին ռիսկերի դիմակայության վրա: Այդ

գործոնները խորացնում են նաև տնտեսության կառուցվածքային թույլ կողմերը: Հետևապես ԼՂՀ տնտեսության ռացիոնալ կառուցվածի ձևավորումը այսօր էլ երկրի կայուն զարգացման գլխավոր հարցերից մեկն է: Սակայն տնտեսության կառուցվածքի ձևավորման համար անընդունելի է, ինչպես միայն շուկայական մեխանիզմներով կառուցված հայեցակարգը, այնպես էլ միայն պետական ազդեցությամբ հայեցակարգը:

Անշուշտ կարելի է պնդել, որ տնտեսությունում յուրաքանչյուր կառուցվածքային փոփոխություն համապատասխանաբար արտացոլվում է աշխատանքային հարաբերություններում, և ընդհակառակը՝աշխատաշուկայում կառուցվածքային փոփոխությունները հանգեցնում են տնտեսական իրավիճակի էական փոփոխությունների ընդհանրապես:

Այսօր կառուցվածքային լայնամասշտաբ քաղաքականության իրականցման հարցերը առավել կարևորներից են, քանի որ դրանք ենթադրում են գլոբալ կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ վերափոխումներ ոչ միայն տնտեսությունում, այլև հասարակության ամբողջ սոցիալ-քաղաքական կյանքում: Այդ գործընթացները բերում են աշխատաշուկայի արմատական վերակազմավորման, նոր մասնագիտությունների առաջացման, բնակչության լայն խավերի վերապատրաստման, գործազրկության մակարդակի փոփոխության և միգրացիոն գործընթացների հաշվին աշխատաշուկայի շարժունակության մեծացման: Հարցն այն է, որ աշխատաշուկայում առաջարկի և պահանջարկի միջև առաջանում է անհամաչափության, բարձր գործազրկության մակարդակի առկայության դեպքում չեն օգտագործվում մեծ քանակով պահանջարկ ունեցող աշխատատեղեր, և բնականաբար չեն իրացվում արտադրական բոլոր հնարավորությունները, դանդաղում են ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը: Կախված իրավիճակից՝ միգրացիոն գործընթացները աշխատաշուկայում կառուցվածքային տեղաշարժերի համար կարող են լինել և՛ որպես արդյունք, և՛ որպես պատճառ: Հետևապես տնտեսության կառուցվածքային վերափոխումների գործընթացում այս հակասությունների հայտնաբերումը, նրանց հաղթահարման միջոցների մշակումը ԼՂՀ-ի համար կարող են դառնալ երկրի հետագա սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար կարևոր ուղի:

Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն 1990թ. և 2015 թ. ԼՂՀ և հետխորհրդային հանրապետություններում
(հազ դոլար)

Հավելված 1[1]

	1990 մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ հազ դոլար	2015թ. աճը 1990թ-ի համեմատությամբ	220150 մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ հազ դոլար 5202015
1. Ռուսաստան	3480	2,6	9054
2. Էստոնիա	3130	5,5	17288
3.Լիտվա	2840	5	14210
4. Լատվիա	2750	4,9	13618
5. Բելոռուսիա	1686	3,4	5749
6. Ղազախստան	1603	6,1	9795
7. Ուկրաինա	1569	1,2	2004
8. Վրաստան	1407	2,6	3788
9. Ադրբեջան	1248	4,5	5739
10. Թուրքմենստան	874	7,5	6622
11.Մոլդովա	817	2,2	1804
12. Հայաստան	664	5,3	3534

[1] ԱՀ-ն (ԼՂՀ) մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի հաշվարկը կատարվել է 1996թ. և 2015 թ. տվյալներով:

13. Ուզբեկստան	645	3,2	2120
14. Ղրղզստան	608	1,8	1112
15. Տաջիկստան 16. ԱՀ-ն (ԼՂՀ)	487 264	1,8 11,2	922 2980

ԼՂՀ վերամշակող արդյունաբերության կառուցվածքը 2015թ.

Հավելված 2[1]

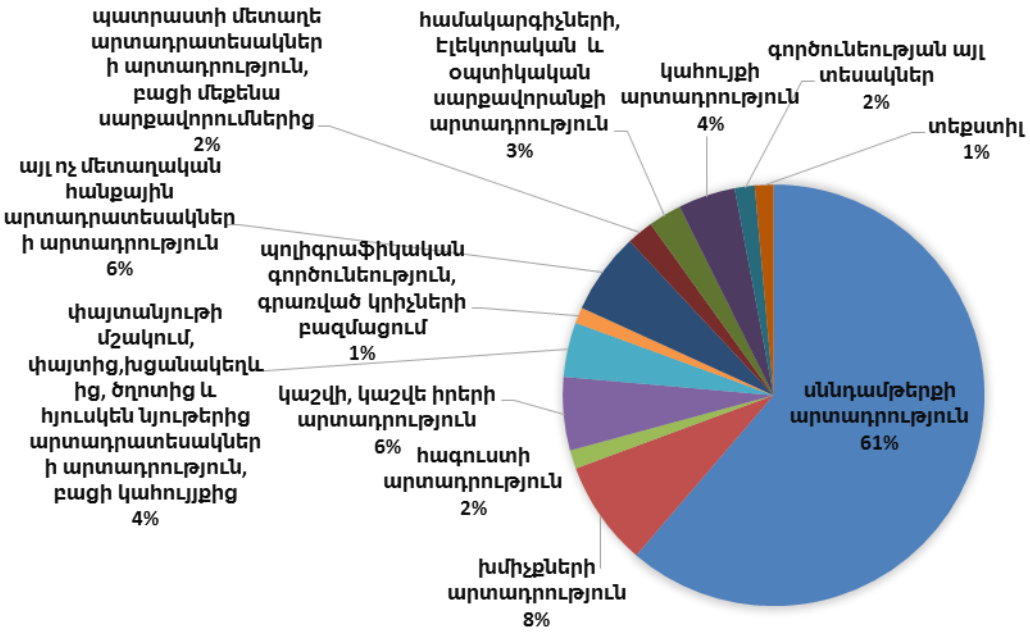

ԼՂՀ ՀՆԱ-ն ըստ արտադրության և ծառայությունների բաղադրիչների (%)

Հավելված 3[2]

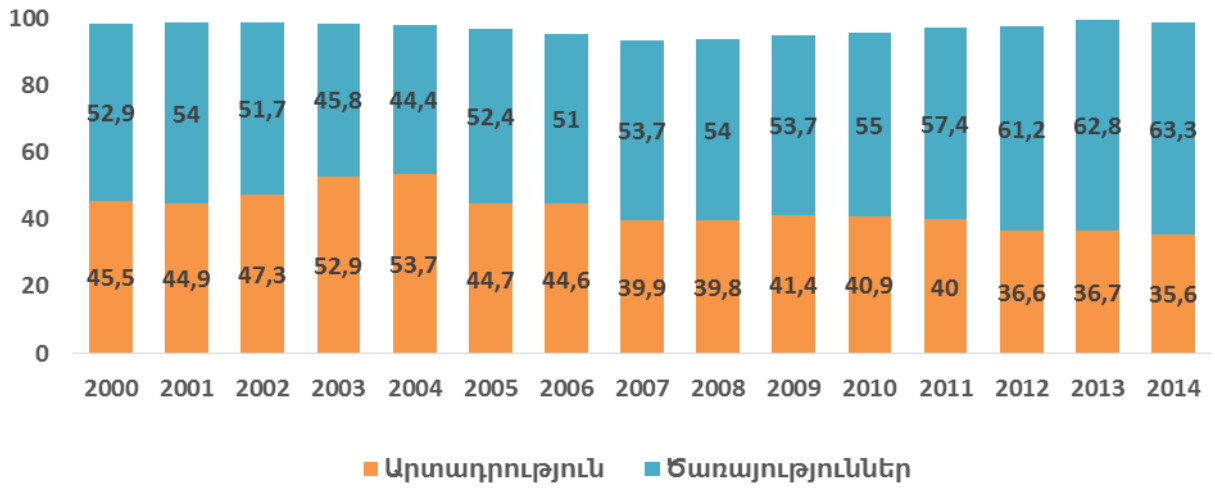

[1] Stat-nkr.am
[2] Stat-nkr.am

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Տնտեսական աճի որակը, 2012-2013 ներհամալսարանական դրամաշնորհային հետազոտություն, Երևան, Տնտեսագետ, 2014թ.:
2. Միքայելյան Արսենի Սեյրանի, Վարկային համակարգի զարգացման հիմնախնդիրները ԼՂՀ-ում, Ը.00.03 - «Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2012թ.:
3. Саргсян Г., Геворкян Р., Саргсян Н., "Аналитическая модель структурных преобразований на рынке труда", Вестник Ереванского Университета, Социология и Экономика, 3, 2011.
4. stat-nkr.am
5. armstat.am

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Շ.Շ. Ասրյան ԱրՊՀ Տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոնի դոցենտ, տ.գ.թ.

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ., Շ.Շ.Ասրյանը:

ՀՏԴ 33 (336.2) *Տնտեսագիտություն*

ԼՂՀ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԴԱՇՏԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՎՐԱ

Լիլիկ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր. *հարկային համակարգ, հարկային ռիսկ, հարկային եկամուտներ, հարկային գործիքներ, հարկային մեխանիզմ, ներդրումներ,*

Ключевые слова. *налоговая система, налоговый риск, налоговые доходы, налоговые инструменты, налоговый механизм, инвестиции*

Key words: *tax system, tax risk, tax income, tax toolware, tax mechanism, investments*

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОГО ПОЛЯ НКР НА БИЗНЕС СРЕДУ

Л.БЕГЛАРЯН

Влияние налоговой системы на бизнес-среду проблема не только в развитии экономики НКР. Сейчас оно стало фактором повышения мировой экономической конкуренции.

В работе обосновалась роль налоговой системы, оказывающей влияние на бизнес-среду НКР и были предложены пути ее развития. При помощи факторного анализа в отношении отдельных видов налогов, предложились механизмы, направленные на привлечение инвестиций и обеспечение экономического роста в областях экономики НКР.

INFLUENCE OF TAX FIELD OF NKR ON BUSINESS ENVIRONMENT

L. BEGARYAN

The impact of the tax system on business environment is of importance not only to the development of the economy of the Nagorno Karabakh Republic, but also it has become a factor of increasing competitiveness in the global economy.

The role of the tax system influencing on the NKR business environment has been fixed in the work and the ways have been proposed for the development of the tax system and the tax mechanisms have been proposed for attracting investments and for supporting the economical growth in the NKR economy.

Գործարար միջավայրի վրա հարկային համակարգի ազդեցությունը արդիական է ոչ միայն ԼՂՀ տնտեսության զարգացման գործում, այլ նաև դարձել է համաշխարհային տնտեսության մրցունակության բարձրացման գործոնը: Հիմնավորվել է ԼՂՀ գործարար միջավայրի վրա ազդող հարկային համակարգի դերը, առաջարկվել են ուղիներ հարկային համակարգի զարգացման համար, առաջադրվել են ներդրումների ներգրավման և ԼՂՀ տնտեսության ոլորտներում տնտեսական աճի ապահովման հարկային մեխանիզմներ:

ԼՂՀ տնտեսության զարգացման առջև կանգնած նոր մարտահրավերները պահանջում են գործարարության համար առավել բարենպաստ միջավայրի ձևավորում: Իսկ զարգացած և մրցունակ գործարար միջավայրի համար հիմնական երաշխիք է համարվում նպաստավոր հարկային դաշտի ստեղծումը, որը շարունակում է ընթանալ հետևյալ ուղղություններով. ներդրումային գործունեության և գործարարության խթանում, ստվերային տնտեսության կրճատում, ներքին շուկայի պաշտպանություն: Նշված նպատակների իրականացման համար ԼՂՀ կառավարության կողմից մշակվել է համապատասխան ռազմավարություն, որով նախատեսվում է հարկ վճարողների սպասարկման որակի բարձրացում, հարկային մարմինների գործունեության վերակազմակերպում, գործարարությամբ զբաղվելու նոր ընթացակարգերի ու հարկային հսկողության ժամանակակից կառուցակարգերի ներդրում և այլն:

Գործարար միջավայրի բարելավման առաջնային քայլը բիզնեսի ինստիտուցիոնալ մուտքի ու ելքի արգելքների կրճատումն է: ԼՂՀ-ում պետական գրանցում ստացող անհատ

ձեռնարկատերերն ու կազմակերպությունները հարկ վճարողի հաշվառման համարն այժմ ստանում են պետական ռեգիստրի միջոցով: Նրանք այլևս ստիպված չեն լինում նախկին ավելորդ քաշքշուկներով ձեռք բերել իրենց հաշվառման համարը: Հաշվառման կանգնելուց հետո առաջին մեկ տարվա ընթացքում հարկային մարմնի կողմից առնվազն երկու անգամ կազմակերպվում են օժանդակման այցելություններ նոր ստեղծված հարկ վճարողներին՝ վերջիններիս կողմից ցանկություն հայտնելու դեպքում[1]: 2016 թվականին մշակվել է «Նոր ստեղծված հարկ վճարողներին օժանդակության և սպասարկման ծառայությունների նպատակով այցելությունների կանոնակարգ», որի նպատակն է ապահովել հարկ վճարողներին բարձրորակ սպասարկմամբ, բացատրական աշխատանքների իրագործման միջոցով բարձրացնել նրանց իրազեկվածության մակարդակը, ինչպես նաև ներկայացնել գործող հարկային և պարտադիր վճարների մասին օրենսդրության և դրանց հետ կապված այլ նորմատիվ ակտերի պահանջները: Նոր ստեղծված հարկ վճարողների մոտ հաճախ օրենսդրությամբ սահմանված հարկման պայմանների, սահմանային չափերի փոփոխությամբ պայմանավորված՝ նախկին հարկման ռեժիմից այլ հարկման ռեժիմին անցնելու հետ կապված, առաջանում են լրացուցիչ հարկային պարտավորություններ: Կանոնակարգը տնտեսավարող սուբյեկտներին թույլ է տալիս զերծ մնալ լրացուցիչ պարտավորություններից:

Վերջին տարիների բարեփոխումների փաթեթն առաջին հերթին ուղղված է փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացմանը: Ընդունվեց <Արտոնագրային վճարների մասին> ԼՂՀ օրենքը՝ ՓՄՁ-երի համար ստեղծելով հարկման հատուկ ռեժիմ: Փոքր ձեռնարկատիրական գործունեության համար փաստաթղթաշրջանառության բեռի թեթևացմամբ, պարզեցմամբ միասնականացվել են մի շարք հարկատեսակների հաշվարկման և վճարման, հաշվետվությունների ներկայացման ժամկետները: Անհատ ձեռնարկատերերին, որոնց նախորդ տարվա ընթացքում իրացման շրջանառությունը չի գերազանցել 36 մլն դրամը, և ովքեր չեն իրականացնում լիցենզավորման ենթակա գործունեություն և չունեն վարձու աշխատողներ, հնարավորություն է ընձեռվել հաշվարկ-հաշվետվությունները և այլ տեղեկությունները ներկայացնել կիսամյակային պարբերականությամբ՝ ամսական կամ եռամսյակային պարբերականության փոխարեն: Արդյունքում 1300 անհատ ձեռնարկատերեր հաշվարկ-հաշվետվությունները և այլ տեղեկությունները ներկայացնում են կիսամյակային պարբերականությամբ: Գործունեությունը նոր սկսող հարկ վճարողները 2016 թվականից եռամսյա ժամկետով ազատվում են առևտրի հարկի, հաստատագրված վճարի և արտոնագրային վճարի կատարումից: Արդյունքում թվով 1044 տնտեսավարող սուբյեկտներ ստացել են արտոնությունից օգտվելու հավաստագիր, որը նպաստում է սկսնակ տնտեսավարող սուբյեկտների ձեռնարկատիրության զարգացմանն ու կայացմանը, ինչպես նաև որոշակիորեն կրճատում է գործարարության ռիսկայնության մակարդակը գործունեության սկզբնական փուլում: Մոտեցումը նպաստում է ձեռնարկատիրական նախաձեռնություններին և խթանում գործարար ակտիվությունը:

Այսօր հարկային հսկողության գործընթացում ԼՂՀ-ում ներմուծվել է նոր, ժամանակակից գործիքակազմ, որը ենթադրում է ստվերային տնտեսության կրճատում, ակտիվ ու ազնիվ աշխատանքային գործունեության խրախուսում, հավասար մրցակցային միջավայրի ապահովում: Նշենք, որ արդարացի ու տնտեսապես հիմնավորված նման մեխանիզմի գործադրումը հստակեցրել է հարկատու-պետություն վստահության մթնոլորտը:

Կարևորելով ստվերային տնտեսության դեմ արդյունավետ պայքարը՝ հարկային մարմինը որդեգրել է ստվերային տնտեսության կրճատման համար համապատասխան կարողություններ ի ձևավորման անհրաժեշտությունը, շեշտը դնելով հարկերի վճարումից խուսափելու

[1] Նոր ստեղծված հարկ վճարողներին օժանդակության և սպասարկման ծառայությունների նպատակով այցելությունների կանոնակարգ»

դեպքերի բացահայտման վրա՝ մասնավորապես, առաջնային համարելով հարկային օրենսդրությունը կանխամտածված խախտողների նկատմամբ խիստ հսկողության իրականացումը: Մշակվել և 2016 թվականից գործի է դրվում «Հարկերի վճարումից խուսափելու և հարկային իրավախախտումների դեմ պայքարի հայեցակարգը»՝ նպատակ ունենալով կոորդինացնել ու կանոնակարգել հարկային իրավախախտումների դեմ պայքարի միջոցառումների իրականացումը[1]:

Փաստաթղթաշրջանառության բարելավումը հանդիսանում է ստվերային տնտեսության կրճատման առավել արդյունավետ գործիքներից մեկը ամբողջ աշխարհում: Ձեռնարկատիրության օրինականության պահպանմանն է ուղղված «Հարկերի մասին» ԼՂՀ օրենքով սահմանված կարգով երկկողմանի հաշվարկային փաստաթուղթ չտրամադրելու կամ չպահանջելու դեպքում, անապրանք փաստաթուղթ տրամադրելու դեպքում տուգանքի կիրառման նորմերի սահմանումը: Միաժամանակ տնտեսական գործունեության գրեթե բոլոր տեսակների համար պարտադիր դարձավ ՀԴՄ-ի կիրառումը, խստացվեց նաև ՀԴՄ-ի կտրոնների չտրամադրման դեպքում նախատեսված տուգանքները (տուգանքի կիրառում, գործունեության կասեցում կամ լրացուցիչ տուգանքների վճարում և այլն): Հանրապետությունում ապրանքանյութական շարժը փաստաթղթավորելու նպատակով Հայաստանի Հանրապետությունից Արցախի Հանրապետության տարածք ապրանքների ներմուծման փաստը հաստատող փաստաթղթերը (ներմուծման հայտարարագրերը) համարվում են ապրանքների ձեռք բերման համար կատարված ծախսերը հիմնավորող փաստաթուղթ, արդյունքում առևտրի հարկ վճարող և հաստատագրված վճար վճարող առևտուր իրականացնող տնտեսավարող սուբյեկտները ազատված են «Եկամտային հարկի մասին» ԼՂՀ օրենքով սահմանված հարկային գործակալի պարտավորություններից (չհիմնավորված վճարումներից օրենքով սահմանված է 10% դրույքաչափով եկամտային հարկ)[2]: Միևնույն ժամանակ ներդրվել է Արցախի Հանրապետություն ներմուծվող ապրանքանյութական արժեքների հաշվառման ընտրողականության սկզբունք, որով ուժեղացվել է գործընթացի հսկողությունն առավել ռիսկային ոլորտներում և բարձրացվել հետներմուծումային շղթայի հարկման արդյունավետությունը: Հսկիչ կետերում կապարակնքվում են ռիսկային ոլորտներ ապրանքներ ներմուծող տրանսպորտային միջոցները: «Հարկերի մասին» օրենքում կատարված փոփոխությամբ կանոնակարգվել է երրորդ անձանցից տեղեկությունների ստացման գործընթացը: Մինչ այդ օրենքով սահմանված չէր «երրորդ անձ» հասկացությունը, կարգավորված չէր նրանցից ստացվող տեղեկությունների իրացումը, որն էլ տնտեսավարող սուբյեկտների համար անհավասար մրցակցային դաշտ էր ստեղծում: Մշակվել է հարկային ստուգումների պլանավորման հայեցակարգ, որը ռիսկային չափորոշիչներով ստուգումների իրականացման համար հարկ վճարողների ընտրության գործընթաց է: Ստուգման ենթակա հարկ վճարողների հիմնավոր ընտրությունը իրականացվում է հարկային մարմնի կողմից ներքին և արտաքին աղբյուրներից ստացվող ամբողջ տեղեկատվության բազմակողմանի վերլուծությամբ: Ներքին աղբյուրներից ստացվող տեղեկատվություն է համարվում հարկային ծառայության գործառույթների շրջանակում հարկային մարմինների կողմից հարկատուների մասին ինքնուրույն ստացված տեղեկատվությունը: Արտաքին աղբյուրներից ստացվող տեղեկատվություն է համարվում մասնավորապես երրորդ անձանցից օրենսդրությամբ սահմանված կարգով հարկային մարմինների կողմից հարկ վճարողների վերաբերյալ ստացված տեղեկությունները, ինչպես նաև այլ տեղեկատվությունը, այդ թվում՝ հանրամատչելի:

Ստուգման ենթակա հարկ վճարողների ընտրության նպատակով ցուցանիշների վերլուծությունը ներառում է մի քանի փուլեր: Դրանք են՝

[1] «Հարկերի վճարումից խուսափելու և հարկային իրավախախտումների դեմ պայքարի հայեցակարգ»
[2] http/www.arlexis.am/

1) հաշվարկված հարկերի և դրանց դինամիկայի վերլուծություն, որոնք հնարավորություն են տալիս ի հայտ բերելու հաշվարկվող հարկերի գումարի նվազման դինամիկա ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտներին,

2) օրենսդրությամբ սահմանված կարգով հարկերի և այլ վճարների ժամանակին և լիարժեք կատարումը վերահսկելու նպատակով՝ յուրաքանչյուր հարկատեսակի մասով վճարումների և դրանց դինամիկայի վերլուծություն,

3) նախորդ ժամանակաշրջանների համեմատ ընթացիկ ժամանակաշրջանում հարկ վճարողների գործունեության ցուցանիշների էական շեղումների կամ որոշակի ժամանակաշրջանում հարկ վճարողների հաշվետվությունների միջին վիճակագրական ցուցանիշներից շեղումների, ինչպես նաև տվյալների հակասության, և (կամ) հարկային մարմնում առկա տեղեկատվության անհամապատասխանության բացահայտման նպատակով հարկ վճարողների հաշվարկ-հաշվետվությունների ցուցանիշների վերլուծություն,

4) հարկման բազայի ձևավորման վրա ազդող գործոնների վերլուծություն:

Արդյունքում այսօր ընդհանուր մասսայական ստուգումներից անցում է կատարվում ռիսկային չափանիշների հիման վրա թիրախային ստուգումների համակարգին և փոքր սուբյեկտները զերծ են մնում հարկային ստուգումներից: Միաժամանակ հարկ վճարողը կարող է օգտվել ռիսկերի ինքնուրույն գնահատման իր իրավունքից և գնահատել հարկերի հաշվարկման ժամանակ թույլ տրված սխալների ինքնուրույն բացահայտման և ճշտման առավելությունները: Ընդհանրապես, 2015 թվականին 2013 թվականի համեմատ ռիսկային չափանիշներով ստուգումների թիվը նվազել է 19 տոկոսով, իսկ 2017 թվականի ինն ամիսների 369 հատ հարկային ստուգումներից ավելի քիչ գումարներ են հաշվարկվել, քան 2013 թվականի 367 հարկային ստուգումներից: Ցուցանիշները պայմանավորված են տնտեսավարող սուբյեկտների հարկային կարգապահության բարձրացմամբ: Իսկ 2016 թվականի 2014 թվականի համեմատ ստուգումների քանակի 6.5 տոկոսով աճը պայմանավորված է հարկերի վճարումից խուսափելու և հարկային իրավախախտումների դեմ պայքարի հայեցակարգի շրջանակներում իրականացված հսկողական աշխատանքների ուժեղացմամբ:

Աղյուսակ 1

2014-2016թթ. իրականացված ստուգումների քանակը և դրանց արդյունքում հայտնաբերված գումարները[1]./հազ. դրամ/

	2014		2015		2016	
Ստուգումների տեսակ	Ստուգումների քանակ	Հայտնաբերված գումար մլն.դրամ	Ստուգումների քանակ	Հայտնաբերված գումար մլն.դրամ	Ստուգումների քանակ	Հայտնաբերված գումար մլն.դրամ
Իրականացված ստուգումներ այդ թվում	291	1223468,7	299	997867,9	391	556730,2
Բյուջեի հետ փոխհարաբերությունների և հարկային մարմնի կողմից վերահսկվող օրենսդրության առանձին պահանջների կատարման ճշտության ստուգում(ԲՍ)	203	1208164,7	206	978581,5	243	534824,7

[1]http://www.tax.nk./am/

ՀԴՄ-ների կիրառման ճշտության ստուգում (ՀԴՄ)	48	3750,0	17	1500,0	69	4860,0
Այլ ստուգումներ	40	11554,0	76	17786,4	79	17045,5

2014թ ստուգումների ընդհանուր քանակի 16,9%-ը կազմում են ՀԴՄ-ների կիրառման ճշտության ստուգումները, որոնց ընթացքում հայտանաբերվել է 3,8 մլն դրամ, որը կազմում է ընդհանուրի 0,3%-ը, 13,7%-ը կազմել են հարկային այլ խախտումների հայտնաբերման ստուգումները, իսկ 69,8%-ը՝ բյուջեի հետ փոխհարաբերությունների ստուգումները: Ստուգումների թվաքանակի կրճատմանը զուգահեռ 2009 թվականի հուլիսի 1-ից գործարկվում է նաև կամերալ ուսումնասիրությունների իրականացման համակարգը, որի շնորհիվ հարկ վճարողները տեղեկանում են հաշվարկ-հաշվետվություններում կատարած սխալներին, հնարավորություն ստանում կատարել ճշգրտումներ՝ խուսափելով հետագայում ստուգումներով կիրառվելիք տուգանքներից: 2016 թվականին իրականացվել են 1584 եռամսյակային և 2176 տարեկան հաշվետվությունների կամերալ ուսումնասիրություններ, որոնց արդյունքում կազմվել են 876 արձանագրություններ (հայտնաբերվել են խախտումներ) և տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից ներկայացվել են 824 ճշգրտված հաշվարկ-հաշվետվություններ: Էլեկտրոնային կառավարման համակարգի գործարկմամբ այժմ հնարավորություն է ընձեռվում կամերալ ուսումնասիրությունները կատարել 80 տոկոսից ավելի հարկ վճարողների մոտ: 2017 թվականի 2-րդ եռամսյակի տվյալներով էլեկտրոնային եղանակով հաշվարկ-հաշվետվություններ են ներկայացնում 2860 տնտեսավարող սուբյեկտներ, որը կազմում է ընդհանուրի 70.2 տոկոսը, և 2017 թվականի 6 ամիսներին իրականացվել են 3044 եռամսյակային կամերալ ուսումնասիրություններ: Հաշվետվությունը լրացնելիս համակարգը ինքնաբերաբար լրացնում է նախորդ ժամանակաշրջանի տվյալները, կատարում թվաբանական գործողություններ, ստուգում հաշվետվության ճիշտ լրացված լինելը: Հաշվետվությունների ներկայացման էլեկտրոնային համակարգը թույլ է տալիս ժամանակին արձագանքել և բաց չթողնել փոփոխությունները, որոնք տեղի են ունեցել հաշվետվությունների ձևերում և դրանց լրացման կարգերում, տնտեսավարող սուբյեկտներին թույլ են տալիս խուսափել լրացուցիչ հարկային պարտավորություններից: Այդ են վկայում 2017 թվականին կատարված կամերալ ուսումնասիրությունների արդյունքները՝ 2536 եռամսյակային կամերալ ուսումնասիրությունների արդյունքում կազմվել են ընդամենը 450 արձանագրություններ, որոնցից ճշգրտված հաշվարկ-հաշվետվություններ ներկայացվել են 444-ը:

Հարկային ոլորտում հանրային հսկողության դերակատարությունը բարձրացնելու նպատակով հրապարակվում են տեղեկություններ ոչ միայն խոշոր հարկային իրավախախտումների, այլ նաև դրանց նկատմամբ հարկային մարմնի կողմից կիրառված գործողությունների, պատասխանատվության միջոցների մասին, որը կնպաստի հարկից խուսափող կազմակերպությունների թվաքանակի փոքրացմանը և հարկային մշակույթի զարգացմանը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ խոշոր հարկատուներն ապահովում են բյուջեի հարկային մուտքերի հիմնական մասը, անհրաժեշտ է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել խոշոր բիզնեսի լիարժեք և ամբողջական, իրական ծավալներով հարկմանը: Խոշոր գործարարների կողմից հարկային պարտավորությունների կատարումն էականորեն կնպաստի հարկային համակարգի կայացմանն ու զարգացմանը:

Վերլուծելով ԼՂՀ հարկային եկամուտների աճի միտումները և դրանց կազմում խոշոր հարկ վճարողների մասնաբաժինը 2011-2015թթ կտրվածքով՝ կարելի կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

Աղյուսակ 2

ԼՂՀ պետական բյուջեի հարկային եկամուտներում առաջին 100 և առաջին 10 հարկ վճարողների մասնաբաժինները[1]

N	Ցուցանիշները	Չափի միա-վորը	Տարիներ				
			2011	2012	2013	2014	2015
1	Պետբյուջեի հարկային եկամուտներ, պարտադիր սոցապահովության վճարներ և պետական տուրքեր, այդ թվում՝	մլն դր.	23722.6	26187.4	26241.2	30118.7	33175.5
2	առաջին 100 հարկ վճարողներ	մլն դր.	12414.7	11524.8	12333.9	18921.2	16807.8
3	առաջին 10 հարկ վճարողներ	մլն դր.	8678.1	7424.7	7491.2	9970.1	10014.4
4	առաջին 100 հարկ վճարողների տեսակարար կշիռը	%	52.3	44.0	47.0	62.8	50.7
5	առաջին 10 հարկ վճարողների տեսակարար կշիռը	%	36.6	28.4	28.5	33.1	30.2

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում (2011-2015թթ) հարկային եկամուտներում, պարտադիր սոցապահովության վճարներում և պետական տուրքերում առաջին 100 և առաջին 10 հարկ վճարողների մասնաբաժինը համապատասխանաբար կազմել է 51.4% և 31.4%: Ուսումնասիրելով հարկային մարմնի կողմից հարապարակվող առաջին 300 խոշոր հարկ վճարողների վերաբերյալ 2015-2016թթ ցանկերը, կարելի է անել նույն հետևությունը. առաջին 300 խոշոր հարկ վճարողների վճարած հարկերի և տուրքերի մեծությունը կազմում է ընդհանուր հարկային եկամուտների 58,9 տոկոսը, իսկ 2016 թվականին՝ այդ ցուցանիշը կազմել է 63,2 տոկոս: Ցուցանիշները վկայում են տնտեսության զգալի չափով կախվածությունը խոշոր հարկ վճարողներից և փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության թեթև մասնաբաժինը հարկային մուտքերի կառուցվածքում: Կարևորելով մեր հասարակության զարգացման մեջ բարոյական արժեքների դերը, կարելի է ասել, որ նույնիսկ փոքր տնտեսավարող սուբյեկտները, յուրաքանչյուր եռամսյակում պայքարում են առաջին 300 խոշոր հարկ վճարողների ցանկում տեղ գտնվելու համար:

Հարկային բեռը հասարակության մեջ հարկերի դերը բնութագրող ցուցանիշ է:

Աղյուսակ 3

Հարկեր/ՀՆԱ[2] հարաբերակցությունը 2010-2016թթ

Ցուցանիշները	**Տարիներ**						
	2010թ.	**2011թ.**	**2012թ.**	**2013թ.**	**2014թ.**	**2015թ.**	**2016թ.**
ՀՆԱ(շուկ. գներով) (մլն դրամ)	118187,2	135498,5	150015,7	168563,6	188840,3	209345,7	229651,6
Հարկային եկամուտներ (մլն դրամ)	15122,3	16659.8	18534.5	17884.4	29795,7	32744,3	31885,0
Հարկային եկամուտները ՀՆԱ-ի նկատմամբ (%)	12,8	12,3	12,3	10,6	15,8	15,6	13,9

[1]ԼՂՀ ՀՊԾ պաշտոնական կայք http://tax.nk.am հրապարակվող տեղեկություններ

2ԼՂՀ ՀՊԾ պաշտոնականկայք http://tax.nk.am հրապարակվող տեղեկություններ

Գծապատկեր 2

ՀՀ և ԼՂՀ հարկեր/ՀՆԱ ցուցանիշի դինամիկան

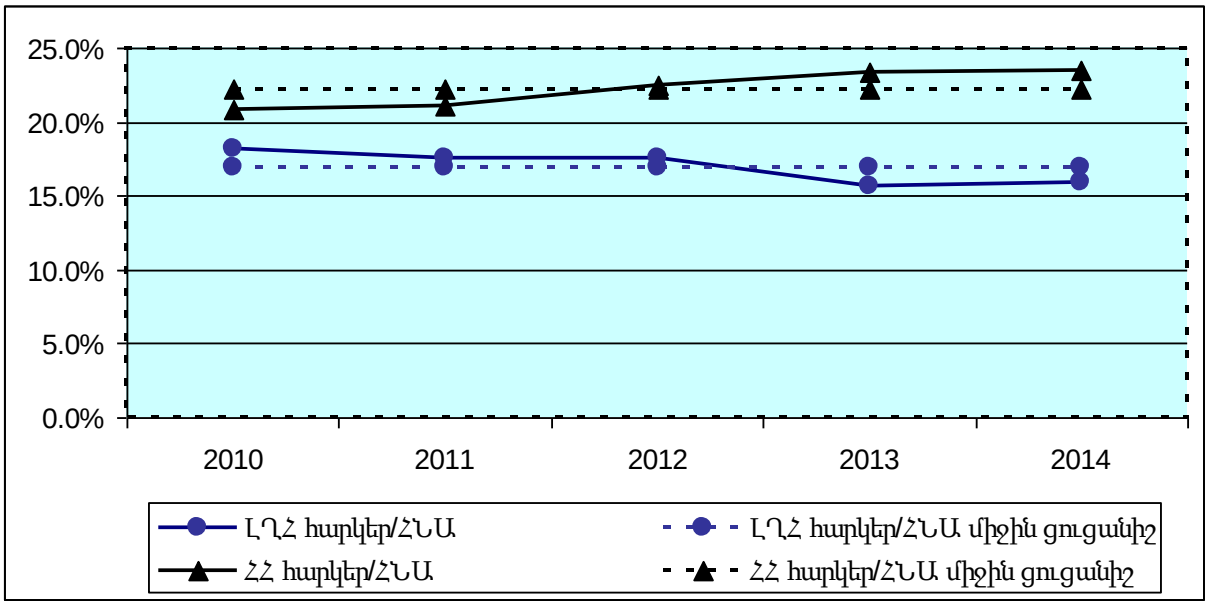

Ինչպես երևում է գծապատկեր 2-ից ՀՀ-ում հարկեր/ՀՆԱ վերջին հինգ տարվա միջին ցուցանիշը գերազանցում է ԼՂՀ համապատասխան ցուցանիշը: ԼՂՀ-ում հարկային մուտքերի և ՀՆԱ հարաբերակցությունն նվազում է 2010-13թթ. ընթացքում, աննշան աճ արձանագրվել է 2014թ. արդյունքներով, կազմելով՝ 15.9%, այնուամենայնիվ, զիջելով Հայաստանի միջին ցուցանիշին: Համեմատելով նշված ցուցանիշները մի շարք առաջադեմ պետությունների համապատասխան ցուցանիշների հետ կարելի է եզրահանգել, որ խնդիրը ոչ այնքան հարկային ցածր բեռի, այլ դրա անհավասարաչափ բաշխման մեջ է: Եկամուտների և տարբեր տարիների ՀՆԱ-ի հարաբերությունը Ռուսաստանում կազմում է 28-30%, մերձբալթյան երկրներում՝ 30-35%: Եվրամիության երկրներում 2009թ. այս ցուցանիշը կազմել է համապատասխանաբար. Չեխիայում՝ 34.5%, Բուլղարիայում՝ 28.9%, Հունգարիայում՝ 39.5%, զարգացած երկրներից Ֆրանսիայում՝ 41.6%, Իտալիայում՝ 43.1%: Հետաքրքիր է նաև այն փաստը, որ հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության միջին ցուցանիշը Եվրամիության 27 երկրների համար 2009թ. կազմել է 38.4%, որը գրեթե 1.5 անգամ գերազանցում է Հայաստանի Հանրապետության ներկա ցուցանիշը[1]: Դա ունի իր բացատրությունը. ԼՂՀ-ում ներքին համախառն արդյունքի կառուցվածքն ունի որոշակի առանձնահատկություններ, որոնք իրենց անդրադարձն են ունենում հարկաբյուջետային որոշ ցուցանիշների և, մասնավորապես, հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության վրա: Գոյություն ունեն ՀՆԱ-ի այնպիսի ճյուղեր, որոնք էականորեն բարձրացնում են ՀՆԱ-ի մեծությունը, սակայն հարկեր գրեթե չեն վճարում (օրինակ, գյուղատնտեսությունը, որի արտադրանքի ծավալը մասանվորապես 2009թ. կազմել է ՀՆԱ-ի 13,7%-ը, 2010թ.՝ 11,1%-ը, 2011թ.՝ 12,6%-ը, 2012թ. 14,3%-ը: ՀՀ–ում արտոնությունների այդպիսի ինստիտուտ չի կիրառվում: Պատերազմական գոտում նման մեղմ հարկային դաշտը, կարծում ենք, կբարձրացնի երկրի ներդրումային գրավչության մակարդակը, հայրենական տնտեսության մրցունակության բարձրացմանը:

Ընդգծելով հարկային համակարգի և գործարար միջավայրի փոխառնչությունը, կարող ենք նշել, որ պետության կողմից իրականացված այսպիսի հարկային համակցված միջոցառումների համակարգը կապահովի տնտեսական հավասարակշռվածություն և կայունություն, կնպաստի

[1] http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Europe_in_figures_-_Eurostat_yearbook

գործարար միջավայրի ու ներդրումային ակտիվացմանն, առանձին տնտեսական ենթակառուցվածքների զարգացմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Նոր ստեղծված հարկ վճարողներին օժանդակության և սպասարկման ծառայությունների այցելությունների կազմակերպման կանոնակարգ
2. Հարկերի վճարումից խուսափելու և հարկային իրավախախտումների դեմ պայքարի հայեցակարգ
3. http://tax.nk.am/
4. http://www.arlexis.am/, ԼՂՀ իրավական տեղեկատվական համակարգ

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Լիլիկ Բեգլարյան,ԱրՊՀ տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոնի ավագ դասախոս, տ.գ.թ.
էլ. փոստ. հասցե՝ beglaryan.lilik@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ., Շ.Շ.Ասրյանը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Պատմություն

Վ. ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ	*ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ ՆԱՊՈԼԵՈՆ III ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ ՆԿԱՏՄԱՄԲ (ՍԻՐԻԱԿԱՆ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ)*	3
Տ.ԳԵԼԼԱ	*ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԸ ԵՎ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 19-ՐԴ ԴԱՐԻ 60 –ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ 70- ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՍԿԶԲԻՆ*	14
Մ. ԱՐԶԱՔԱՆՅԱՆ	*ՄՈՍԿՈՎՅԱՆ ԱՐԽԻՎՆԵՐԻ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ «ԱԶԱՏ ՖՐԱՆՍԻԱ» ՇԱՐԺՄԱՆ ՄԱՍԻՆ*	21
Մ. ԱԻԶԵՆՇՏԱՏ	ՖԻԼԻՊ ՉԵՍՏԵՐՖԻԼԴԸ ԵՎ ՆՐԱ «ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՈՐԴՈՒՆ»	27

Քաղաքագիտություն

Հ ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ	ՆՈՐ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ ՄԻՆՍԿՅԱՆ ԽՄԲԻՆ ՈՒ ՄԱԿ-ԻՆ՝ ՂԱՐԱԲԱՂՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԶՍՊՄԱՆ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ	32
Հ. ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ	ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ (1988-1990) ՅՈՒՅԱՊԱՍՏԱՌՆԵՐՈՒՄ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ	41
Վ. ՍՏԵՓԱՆՈՎ	*ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ ԼԵԶՎԻ ԷԹՆՈՄՈԲԻԼԻԶԱՑՄԱՆ ԴԵՐԸ ՄՈԼԴՈՎԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ*	48
Ա. ՂՈՒԼՅԱՆ	ԱՐՑԱԽԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐԸ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՓՈՒԼՈՒՄ	56

Իրավունք

Մ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ	ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	67
Ս. ՁԱՔԱՐՅԱՆ	ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄՆ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ, ՈՐՊԵՍ ՉՃԱՆԱՉՎԱԾ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ, ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	72

Մանկավարժություն, Հոգեբանություն

Է. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ	ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	79
Դ.ՄԵԼԻՔԵԱՆ	ԹԱՎՐԻԶԻ ԱՐԱՄԵԱՆ (ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ) ԱԶԳԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑԸ	86
Ի. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, Հ.ԿԻՐԱԿՈՋՅԱՆ	ՈՒՍՈՒՑՉԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՄԵԾ ԲՐԻՏԱՆԻԱՅՈՒՄ	90
Վ. ՅԱՐԱՄԻՇ ՅԱՆ	ՍՏԱՅԱԾ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ԲԱՎԱՐԱՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑՄԱՆ ՈՐՈՇ ԱՌԴՅՈՒՆՔՆԵՐ ԵՎ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	96
Ա. ԱԼՈՅԱՆ	ԹԻՄԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՈՐՊԵՍ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ, ՀՈԳԵՇՏԿՄԱՆ ՈՒ ՀՈԳԵԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ	105
Մ. ՂԱԼԱՅԱՆՑ	ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՐՊԵՍ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑ	111

Օտար Լեզու

Ս. ՄԻՐԶՈՅԱՆ	*ՇԱՐԺՈՒՄ ՅՈՒՅՑ ՏՎՈՂ ԲԱՅԵՐԻ ՓՈԽԱԲԵՐԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԸ*	116
Զ. ՕՍԻՊՈՎԱ	*ԿՐԹԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԻ ԴԵՐԸ ՈՉ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐԻ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ*	121

	ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵԱՎՈՐՄԱՆ •ՈՐԾՈՒՄ	
Ա. ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ	*ՌՈՒՍԵՐԵՆՆ ԱՐՅԱԽՈՒՄ. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ և ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ*	125
Ի. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ	ԿՅԱՆՔԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆ Է, ԵԹԵ ԸՆԹԵՐՑԵՍ…	131
Ա.ՂԱՀՐԱՄԱՆՅԱՆ	*ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԸ*	136
Ռ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	*ԸՆՏՐՎԱԾ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ԲԱՌԱ-ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ*	142
Ռ.ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Ն.ՄԻՆԱՍՅԱՆ	ՓՈԽԱԲԵՐԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ *ՅԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ* ԽՈՍՈՒՅԹՈՒՄ	149
Լ. ՎԱՆՅԱՆ	ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ՌԻԹՄԻ ԳՈՐԾԱԲԱՆԱԿԱՆ-ԱՌՈԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄԸ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՃՈՒՄ	155
Գ.ԱՂԱՄՅԱՆ	*ԱՎԱԳ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆԻ ԴԱՍԱԺԱՄԵՐԻՆ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԸՆԹԵՐՑՄԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԱՐԳԱՑՈՒՄ և ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՏԵՔՍՏԻ ՀԵՏ*	168
	Հայոց լեզու, Գրականություն	
Ս.ԽԱՆՅԱՆ	ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱԿԱՏԱԳՐԻ ՀՈԼՈՎՄԱՄԲ	175
Շ. ԱՍԿԱՐՅԱՆ	ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄԸ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ «THE TIMES» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՈՒՄ	181
Ա. ՇԻՐԻՆՅԱՆ	ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉՅԱՆ ՄՈՏԻՎՆԵՐԸ ԵԼԻԾԵ ՉԱՐԵՆՑԻ ՄԱՀՎԱՆ ՏԵՍԻԼՆԵՐՈՒՄ	187
Ա. ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ	ՆՈՐ ԳԻՐՔ «ԻՍԱՀԱԿ ԱԼԱՎԵՐԴՅԱՆ»	192
Մ. ՑԱՎՐՈՒՄՅԱՆ	ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՊԱՏԿԵՐԱՎՈՐ ԼԵԶՎԱՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆ ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ	196
Ս. ԲԱԼԱՅԱՆ	ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՀԵՌՈՒՍՏԱՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ	202
Ա. ԵՐԿԱՆՅԱՆ	ԳԵՎՈՐԳ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆԻ «ԳՈՅԱՄԱՐՏ» ՎԵՊԸ	205
Մ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ	ՇՐՋԱՍՈՒՅԹԸ ԿՈՄԻՏԱՍ ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ	210
Ն. ՍԻՄՈՆՅԱՆ	ՀԱԿՈԲ ԿԱՐԱՊԵՆՑԻ «ԱԴԱՄԻ ԳԻՐՔԸ» ԱԶԳԱՅԻՆԻ ՆԱԽԱՀԻՄՔԸ՝ ԻԲՐԵՎ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀ	221
Զ. ՄԱՌԱՋՅԱՆ	ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ. ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ «ԱՐՑԱԽԻ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ» ԳԻՐՔԸ	227
Օ. ԲԱԲԱՅԱՆ	ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ և ՌՈՒՍԵՐԵՆՈՒՄ	232
Ռ. ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ	ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐԻ ՊԱՀԱՐԿՄԱՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱԾԱԿԱՆ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐ	240
Ա. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ	ՎԱՐԴԱՆ ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ «ԿԵՆԴԱՆԻ ՊԱՏ» ՀԵՐՈՍԱՊԱՏՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ-ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ	246
Ա. ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ	ԱՆԳԼՈ-ԻՌԼԱՆԴԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԻՊԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	254
Զ. ԲԱԼԱՅԱՆ	ՎԻՊԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽԸ ԵՒ ՐԱՖՖՈՒ «ԽԱՄՍԱՅԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ»	258
Հ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ	ԳՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶՈՒԳԱՁԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	265

	ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ	
Ա.ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ	«ԽՈՍՔ» ԲԱՌԱՄԻԱՎՈՐԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆ ՈՒ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ	273
Զ. ԵՐՎԱՆԴՅԱՆ	ՀԱՅՐԵՆԻՔՆ ՈՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐԸ ԳՐԻԳՈՐ ԳՈՒՐԶԱԴՅԱՆԻ ԽՈՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ	278
	Զբոսաշրջություն	
Գ.ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	*ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ. ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ՈՒ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ*	285
Ա. ՍԻՄՈՆՅԱՆ	ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ	290
	Տնտեսագիտություն	
Մ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ	ԱՀ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	297
Շ.ԱՄՐՅԱՆ	ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ և ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԼՂՀ -ՈՒՄ	308
Լ. ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ	ԼՂՀ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԴԱՇՏԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՎՐԱ	317

СОДЕРЖАНИЕ

	История	
В. АВАНЕСЯН	ОТНОШЕНИЕ ФРАНЦУЗСКОГО ПАРЛАМЕНТА К БЛИЖНЕВОСТОЧНОЙ ПОЛИТИКЕ НАПОЛЕОНА III (ПРОДОЛЖЕНИЕ СИРИЙСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ)	3
Т. ГЕЛЛА	БРИТАНСКИЙ ПАРЛАМЕНТ И ПРОБЛЕМЫ ИМПЕРСКОЙ ОБОРОНЫ В КОНЦЕ 60 – НАЧАЛЕ 70-Х ГОДОВ XIX В.	14
М. АРЗАКАНЯН	ДОКУМЕНТЫ МОСКОВСКИХ АРХИВОВ О ДВИЖЕНИИ «СВОБОДНАЯ ФРАНЦИЯ»	21
М. АЙЗЕНШТАТ	ФИЛИПП ЧЕСТЕРФИЛД И ЕГО «ПИСЬМА К СЫНУ»	27
	Политология	
Г.КОТАНДЖЯН	НОВЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ СОПРЕДСЕДАТЕЛЯМ МИНСКОЙ ГРУППЫ И ООН ОТНОСИТЕЛЬНО КОСМИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ СДЕРЖИВАНИЯ ВОЙНЫ В КАРАБАХЕ	32
А. МАРУТЯН	*КАРАБАХСКОЕ ДВИЖЕНИЕ (1988-1990) В ПЛАКАТАХ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА*	41
В.СТЕПАНОВ	ЭТНОМОБИЛИЗИРУЮЩИЙ ФАКТОР ЯЗЫКА НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ	48
А.ГУЛЯН	*ВНЕШНИЕ КОНТАКТЫ АРЦАХА НА ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ КАРАБАХСКОГО ДВИЖЕНИЯ*	56
	Юриспруденция, Право	
М.ГРИГОРЯН	*ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ*	67
С. ЗАХАРЯН	*МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ ДОКУМЕНТЫ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ АРЦАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ – КАК НЕПРИЗНАННОМ ГОСУДАРСТВЕ*	72
	Педагогика, Психология	
Э. БАГДАСАРЯН	*ОТРАЖЕНИЕ ГЕРОИЧЕСКОЙ БОРЬБЫ АРЦАХСКОГО НАРОДА В ФОЛЬКЛОРЕ*	79
Д.МЕЛИКЯН	*АРМЯНСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ШКОЛА НЕРСИСЯН г.ТАВРИЗА*	86
И.КАРАПЕТЯН, А.КИРАКОЗЯН	*СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ В ВЕЛИКОБРИТАНИИ*	90
В. ЯРАМИШЯН	*НЕКОТОРЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И РЕЗУЛЬТАТЫ ОПРОСОВ ВЫПУСКНИКОВ ОТНОСИТЕЛЬНО УДОВЛЕТВОРЕНИЯ УРОВНЕМ ПОЛУЧЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ*	96
А.АЛОЯН	*КОМАНДНАЯ РАБОТА КАК ФАКТОР РЕШЕНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ, ПСИХОКОРРЕКЦИИ И ПСИХОРЕГУЛЯЦИИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ*	105
М.ГАЛАЯНЦ	*ЖИВОПИСНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ*	111
	Иностранный язык	
С. М. МИРЗОЯН	ПЕРЕНОСНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ	116
З. ОСИПОВА	РОЛЬ УЧЕБНОГО ТЕКСТА В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ГРУПП	121
А.НЕРСЕСЯН	РУССКИЙ ЯЗЫК В АРЦАХЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ	125
И. КАРАПЕТЯН	*ЖИЗНЬ СТИХОТВОРЕНИЕ, ЕСЛИ ПРОЧТЕШЬ….*	131
А. КАГРАМАНЯН	*КОНЦЕПЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИ КОРРЕКТНОГО ЯЗЫКА*	136
Р. ПЕТРОСЯН	РЕАЛИЗАЦИЯ ОТОБРАННОГО МАТЕРИАЛА В ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЯХ	142
Р. ПЕТРОСЯН, Н.МИНАСЯН	ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ М-МОДЕЛЕЙ В ДИСКУРСЕ ГЕНОЦИДА	149
Л.ВАНЯН	*ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РИТМА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СТИЛЕВОМ РАКУРСЕ*	155
Г. АГАМЯН	*РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ СМЫСЛОВОГО ЧТЕНИЯ И РАБОТА С ТЕКСТОМ НА УРОКАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В СТАРШИХ КЛАССАХ*	168

Армянский язык, Литература

С. ХАНЯН	ПОСОБИЕ ПО КУЛЬТУРОЛОГИИ, КАСАЮЩЕЕСЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СУДЬБЫ	175
Ш.АСКАРЯН	ОСВЕЩЕНИЕ НАГОРНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА В БРИТАНСКОМ ИЗДАНИИ «THE TIMES»	181
А. ШИРИНЯН	БИБЛЕЙСКИЕ МОТИВЫ В СМЕРТЕЛЬНЫХ ВИДЕНИЯХ ЕГИШЕ ЧАРЕНЦА	187
А.МОВСИСЯН	НОВАЯ КНИГА „ИСААК АЛАВЕРДЯН”	192
М. ЯВРУМЯН	СРАВНЕНИЕ КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ВИЗУАЛИЗАЦИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОКРАТА ХАНЯНА	196
С. БАЛАЯН	ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АРЦАХСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ	202
А.ЕРКАНЯН	РОМАН ГЕВОРГА ДЕВРИКЯНА „БОРЕНИЕ”	205
С.МИНАСЯН	ПЕРИФРАЗЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ КОМИТАСА АКОПЯНА	210
Н.СИМОНЯН	ПРОИЗВЕДЕНИЕ АКОПА КАРАПЕНЦА „КНИГА АДАМА" –ФУНДАМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОГО, КАК ДОРОГА ХУДОЖЕСТВЕНОГО МЫШЛЕНИЯ	221
З.САРАДЖЯН	НАРОДНЫЙ ФОЛЬКЛОР В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ: КНИГА АРМЕНА САРГСЯНА «АРЦАХСКИЙ ФОЛЬКЛОР»	227
О. БАБАЯН	СОГЛАСОВАНИЕ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ГРАБАРЕ И РУССКОМ ЯЗЫКЕ	232
Р. МОВСЕСЯН	ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК СРЕДА ХРАНЕНИЯ И АКТИВНОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВ	240
А. ГРИГОРЯН	ПОЭМА ВАРДАНА АКОПЯНА "ЖИВАЯ СТЕНА" И ЕГО ХУДОЖЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКОЕ ОБОБЩЕНИЕ	246
А.ДОЛУХАНЯН	ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛО-ИРЛАНДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ	254
З. БАЛАЯН	“ЭПИЧЕСКИЙ АРЦАХ И КНИГА РАФФИ “МЕЛИКСТВА ХАМСЫ”	258
А. ГАЗАРЯН	ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ НАПИСАНИЯ И ЗВУЧАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ	265
А. АРЗУМАНЯН	ВОСПРИЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ ԼՍՈՒՔ В ДИАЛЕКТЕ КАРАБАХА	273
З. ЕРВАНДЯН	РОДИНА И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗ В ЭССЕЯХ ГРИГОРА ГУРЗАДЯНА	278
	Туризм	
Г. ПЕТРОСЯН	СОВРЕМЕННЫЙ ТУРИЗМ В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ: СОСТОЯНИЕ, РАЗВИТИЕ, ВЫЗОВЫ	285
А. СИМОНЯН	ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА В АР	290
	Экономика	
М. МИНАСЯН	НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОЙ ПОЛИТИКИ РА	297
Ш.АСРЯН	ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И СТРУКТУРНЫХ СДВИГОВ В НКР ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ	308
Л.БЕГЛАРЯН	ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОГО ПОЛЯ НКР НА БИЗНЕС СРЕДУ	317

CONTENTS

	History	
V. AVANESYAN	*THE ATTITUDE OF THE FRENCH PARLIAMENT TO MIDDLE EASTERN POLICY OF NAPOLEON III (CONTINUATION OF THE SYRIAN EXPEDITION)*	3
T.GELLA	*THE BRITISH PARLIAMENT AND THE PROBLEMS OF THE IMPERIAL DEFENSE IN THE END OF THE 60TH AND BEGINNING 70TH OF THE XIX CENTURY*	14
M. ARZAKANYAN	*DOCUMENTS OF THE MOSCOW ARCHIVES ON THE MOVEMENT "FREE FRANCE"*	21
M. AYZENSHTAT	*PHILIP CHESTERFIELD AND HIS "THE LETTERS TO THE SON"*	27
	Political science	
H.KOTANJAN	NEW PROPOSITIONS TO MINSK GROUP AND UN ON SPACE INSTRUMENTS OF CONTAINING WAR IN KARABAKH	32
H.MARUTYAN	*KARABAKH MOVEMENT (1988-1990) IN POSTERS: CHARACTERISTICS*	41
V.STEPANOV	*ETHNOMOBILIZING FACTOR OF LANGUAGE ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA IN THE YEARS OF INDEPENDENCE.*	48
A.GHULYAN	*THE ARTSAKH FOREIGN TIES IN THE PERIOD OF DEVELOPMENT OF KARABAKH MOVEMENT*	56
	Jurisprudence, Law	
M.GRIGORYAN	*PROBLEMS OF PROTECTING THE INTERNATIONAL LEGAL HUMAN RIGHTS IN THE ARTSAKH REPUBLIC*	67
S. ZAQARYAN	*INTERNATIONAL DOCUMENTS OF HUMAN RIGHTS AND THEIR REFLECTION IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF ARTSAKH – AS IN THE UNRECOGNIZED STATE*	72
	Pedagogics, Psychology	
E. BAGDASARYAN	*PEOPLE'S HEROIC STRUGGLE OF ARTSAKH REFLECATION OF PEOPLE IN FOLKLORE*	79
D.MELIKYAN	*ARAMYAN (NERSISYAN) NATIONAL SCHOOL OF TABRIZ*	86
I.KARAPETYAN, H. KIRAKOZYAN	*MODERN TRENDS IN TEACHER TRAINING IN THE UK*	90
V. YARAMISHYAN	*SOME RESEARCHES AND RESULTS OF GRADUATES SURVEY CONCERNING SATISFACTION WITH THE LEVEL OF OBTAINED EDUCATION*	96
A.ALOYAN	*TEAM WORK AS A FACTOR OF RESOLUTION OF HIGH SCHOOL CHILDREN'S PSYCHOLOGICAL PROBLEMS AND PSYCHOLOGICAL CORRECTION*	105
M.GHALAYANTS	PAINTING ACTIVITY AS A WAY FOR DEVELOPING CREATIVE SKILLS	111
	Foreign languages	
S. MIRZOYAN	*FIGURATIVE MEANING OF VERBS OF MOTION*	116
Z. OSIPOVA	*THE ROLE OF THE EDUCATIONAL TEXT IN THE FORMATION OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-LINGUISTIC GROUPS*	121
A. NERSESYAN	*THE RUSSIAN LANGUAGE IN ARTSAKH: HISTORY AND PRESENT DAY*	125
I. KARAPETYAN	*LIFE IS POEM IF YOU READ…*	131
A. GHAHRAMANYAN	THE CONCEPT OF POLITICALLY CORRECT LANGUAGE	136
R. PETROSYAN	*IMPLEMENTATION OF THE SELECTED MATERIAL IN LEXICO-GRAMMATICAL ERCISES*	142

R.PETROSYAN, N.MINASYAN	*THE MAIN FUNCTIONS OF METAPHORIC MODELS (M-MODELS) IN GENOCIDE DISCOURSE*	149
L. VANYAN	PRAGMATICS OF ENGLISH RHYTHM AND ITS PROSODIC CORRELATES IN ACADEMIC STYLE	155
G.AGHAMYAN	*DEVELOPMENT OF ABILITIES OF SEMANTIC READING AND WORK WITH TEXT DURING LESSONS OF GERMAN IN HIGH SCHOOL*	168
	Armenian language, Literature	
S. KHANYAN	*HANDBOOK ON CULTURAL STUDIES RELATING TO NATIONAL DESTINY*	175
SH. ASKARYAN	*THE COVERAGE OF THE NAGORNO - KARABAKH CONFLICT IN THE BRITISH NEWSPAPER "THE TIMES"*	181
A. SHIRINYAN	*THE BIBLICAL MOTIVES IN EGHISHE CHARENTS'S DEATH SIGHTS*	187
A.MOVSISYAN	*NEW BOOK " ISAHAK ALAVERDYAN"*	192
M.YAVRUMYAN	*THE COMPARISON AS AN EXPRESSION OF PICTURESQUE THINKING OF LANGUAGE IN SOKRAT KHANYAN'S WORKS*	196
S. BALAYAN	*THE DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF ARTSAKH PUBLIC TELEVISION*	202
A.YERKANYAN	*NOVEL "BATTLE" BY GEORGE/GEVORG DEVRIKYAN*	205
S.MINASYAN	*THE PARAPHRASE IN THE CREATION OF KOMITAS HAKOBYAN*	210
N.SIMONYAN	*"ADAM'S BOOK" NATIONAL BASE AS THE WHY OF FICTION THINKING*	221
Z. SARAJIAN	*NATIONAL FOLKLORE IN THE SYSTEM OF NATIONAL VALUES: ARMEN SARGSYAN'S COLLECTION "ARTSAKH FOLKLORE"*	227
O. BABAYAN	*AGREEMENT OF THE PARTS OF THE SENTENCE IN GRABAR AND RUSSIAN*	232
R. MOVSESYAN	*FICTION AS AN ENVIRONMENT FOR THE STORAGE AND ACTIVE USE OF DIALECTAL WORDS*	240
A. GRIGORYAN	*VARTAN HAKOBYAN'S «KHENDANI PAT» POEM AND ITS ARTISTIC-PHILOSOPHICAL REVIEW*	246
A.DOLUKHANYAN	*THE TYPOLOGICAL FEATURES OF ANGLO-IRISH LITERATURE*	254
Z. BALAYAN	*ARTSAKH OF EPIC AND «KHAMSA'S MELIKDOMS» BY RAFFI*	258
H.GHAZARYAN	*THE PARALLEL FORMS OF SPEIIING AND SOUNDING IN CONTEMPORARY ARMENIAN LANGUAGE*	265
A. *ARZUMANYAN*	*PERCEPTION OF THE LEXEME ԻՍՈՒՔ IN THE KARABAKH DIALECT AND ITS CHARACTERISTICS*	273
Z. YERVANDYAN	*HOMELAND AND NATIONAL IMAGE IN GRIGOR GURZADYAN'S ESSAYS*	278
	Tourism	
G.PETROSYAN	*MODERN TOURISM IN ARTSAKH REPUBLIC: CURRENT STATE, DEVELOPMENT, CHALLENGES*	285
A. SIMONYAN	*THE MAIN TENDENCIES OF THE TOURISM SPHERE EVELOPMENT IN AR*	290
	Economy	
M. MINASYAN	*DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE EXPORT POLICY OF AR*	297
SH. ASRYAN	*PECULIARITIES OF ECONOMIC GROWTH AND STRUCTURAL SHIFTS IN THE NKR DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE*	308
L. BEGARYAN	*INFLUENCE OF TAX FIELD OF NKR ON BUSINESS ENVIRONMENT*	317

Արցախի պետական համալսարանի

ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

Арцахского государственного университета

Artsakh State University's

PROCEEDINGS

ՊՐԱԿ ТОМ VOLUME

1/2017

Հանձնված է տպագրության՝ 16.06.2017թ.:
Ստորագրված է տպագրության՝ 20.12.2017թ.:
Ծավալը 41,5 տպ. մամուլ: Տպաքանակ 100:

Հիմնադիր՝ Արցախի պետական համալսարան, Ստեփանակերտ, Մ. Գոշի փ. 5
հեռ. (0749) 4-04-91, ֆաքս (0479) 7-12-14
E-mail: rector@asu.am
ԱրՊՀ հրատարակչություն, e-mail printery.asu@mail.ru,
կայք: www.asu.am – Գիտական Հրապարակումներ – Գիտական տեղեկագիր

Основатель – Арцахский государственный университет г.Степанакерт, ул. Мхитара Гоша 5,
тел. (0749) 4-04-91, факс (0479) 7-12-14
Издательство АрГУ, e-mail printery.asu@mail.ru,
сайт: www.asu.am – Научные публикации – Ученые записки.

Founder - Artsakh State University, 5 Mkhitar Gosh st., Stepanakert
Tel.: (0749) 4-04-91, Fax: (0479) 7-12-14
ASU Publishing house, e-mail printery.asu@mail.ru,
website: www.asu.am – Scientific publications – Proceedings.

Ստեփանակերտ
Степанакерт 2016 Stepanakert